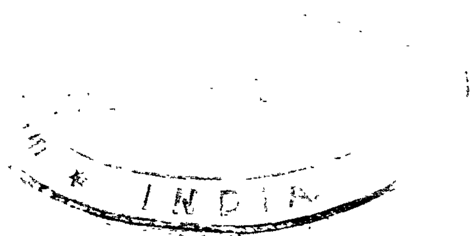

INDIA

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

DE NED. BOEK- EN STEENDRUKKERIJ v/h H. L. SMITS,
WESTEINDE 135, 's-GRAVENHAGE

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

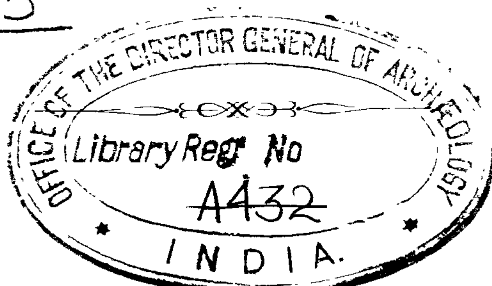
NEDERLANDSCH-INDIE,

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

ZEVENDE VOLGREEKS. — VIERDE DEEL.

(DEEL LVIII DER GEHEELE REEKS.)

'S-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF,
1905.

INHOUD.

Bladzijde.

NOTULEN VAN DE ALGEMEENE EN BESTUURSVERGADERINGEN.

NIASSISCHE TEXTE MIT DEUTSCHER ÜBERSETZUNG

VON

H. SUNDERMANN,
Missionar auf Nias.

---

1. Umanõ ba we'amõi tome.

a. Bõrõ.

Ha zi ugu'ngu
Chõu, salaw̃a helanõ?
Ha zi hõngõhõngõ,
Gõzõ, satua ba Mazingõ?
Ifaoso, ihare'õ
Zumange zi tenga bõ'õ;
Ze'ite hili Zeriwao,
Zezai hili mboto mbawõ;
Zi teturiu, zi tehõngõ
Nirongo zi sambua tanõ.

Oja dome fõna.
Tomeu, salaw̃a helanõ,
Awena dome andre,
Õbe'e ba gadi zumauge,
Ze'ite hili Mandrehe,
Zezai hili Ndrawa Ase.

Hulõ mbulu geu sadudu,
Domeu, salaw̃a helanõ,
Ba noa sa so furi
Mbuluma sogõmigõmi.

b. Gema.

Databua'õ ho'ae, tafalalini,
Databua'õ ho'ae, tafagilo,
Ja'ita tome wotalinga mbatõ,
Ja'ita tome wotalu zalo.
Datafazawili hõrõ zombõ,
Datafasalio hirohiro.
Datafaedo gajagaja waha,
Datafaedo mbisi sesolo:
Jomo ba nomo zalaw̃a helanõ,
Jomo ba nomo Duha terongo.
Owua chõda dõdõ, ma'igi'igi,
Owua chõda dõdõ, omuso,
Me no tatema mbua lahina,
Me no tatema mbua nafo:
Mbuala danga masimasi,
Mbuala danga idoro
Chõ ninada Tuho barasi,
Chõ ninada Tuho nomo.
Ho ifidi isakai lahina,
Ho ifidi, isakai nafo,
Barõ zangehowu õri,
Barõ helatõ sinundro,
Wa icholi wino, ifosõri,
Wa ichoi dawuo, ifobeto:
Ho ilau gurachi ba zi fõfõ,
No ilau gafoa, hunõ wino:
Hulõ nilõmbu ahe gelagela,
Hulõ nilõmbu ahe ngaroto.
Ba he wõi, me no langanga mbua lahina.
Ba he wõi, me no langanga mbua nafo?
Andrõ wa sara waw̃a lõ damanga,
Andrõ dõfi fasui lõ olofo.
A'oi eselo ndraono side'ide,
A'oi esolo ndraono safuo,
A'oi abõlõ zi tebai mofanõ,
A'oi abõlõ zi tebai milo.
Me no tanganga mbua lahina.
Me no tanganga mbua nafo,

Õsi mbolara ni'otarawa,
Õsi mbola ni'ohulajo:
Õsi nuwu zaranõ ana'a,
Õsi nuwu zaranõ hamo:
Ja'ia dawuo lasaramboi alitõ,
Ja'ia dawuo lasaramboi simbo:
Ja'ia sa wino so'uli gana'a,
Ja'ia sa wino so'uli hamo.
Ja'ia mbago mõmõ sire ana'a,
Ja'ia mbago mõmõ sire hamo.
Õsi da'õ mbola ni'otarawa,
Õsi mbola ni'ohulajõ
Tõi nafo si õfa no fatete,
Tõi nafo si õfa no faedo.
Afo chõra dome dalinga mbatõ
Afo chõra dome dalu zalo,
Afo domera sanalinalichi,
Afo domera sanahonaho:
Chõ ndra inada Si Buruti bunga,
Chõ ndra inada Si Mohua gafo.
Andrõ molaja, tafalili mbatõ,
Andrõ molaja, tafasui zalo,
Jomo ba nomo zalawa helanõ,
Jomo ba nomo duha terongo:
Ba nomo nifadadao ba hõsi,
Ba nomo nifadadao ba ndrao.
Ba nomo sobelu bagi ndriwa.
Ba zolaosi tojo gehomo,
Ba nomo anõita gana'a,
Ba nomo anõita hamo.
Omou, si'ulu salawa helanõ,
Omou si'ulu tuha terongo.
Ba databe'e bõrõ dumaduma,
Databe bõrõ maedomaedo,
Ja'e raja nirongogu duria,
Ja'e raja, nirongogu embo:
Banoea raja Mazingõ hõnõ rozi,
Banoea raja Mazingõ hõnõ fao,
Hõgõ raja dãnõ ba wamõbõzi,
Hõgõ raja dãnõ ba wamago,

Banua raja sawai balõ warõcha,
Banua raja sawai bagobago,
Raja Mazingõ sobagi lasara,
Raja Mazingo sobagi nowo.
Ba ha zi taro, hõrõ golajama,
Ba ha zi taro hõrõ zebolo?
Siw̃a tetaro salaw̃a helanõ,
Siw̃a tetaro tuha terongo,
Sambua sa Gõzõ taroma wangetu,
Sambua sa Gõzõ taroma wucho;
Sambua nata Samagõ waulu raja,
Sambua nata Samagõ waulu luo,
Sambua raja namada Lauru mbõna,
Sambua Lõlõ matua Henga afo,
Sambua Lafao adu ba niha raja,
Samboea Lafao adu ba defaoso,
Sambua sa mbalugu Sadumba jaw̃a,
Sambua sa mbalugu Samba luo,
Sambua sa W̃õli sow̃aha gana'a,
Sambua sa W̃õli sow̃aha hamo,
Sambua sa duha Mangawõla baw̃a,
Sambua sa duha Mangawõla luo.
Ba a'oi raja salaw̃a samahõsi,
Ba a'oi raja salaw̃a sangaro;
A'oi tuha si fahõna ana'a,
A'oi tuha si fahõna hamo,
A'oi raja si teduriduria,
A'oi raja si tegosogoso,
Mbanua raja, Mazingõ hõnõ rozi,
Mbanua raja, Mazingõ hõnõ fao.
Ba da'õ zi sõchi bõrõ dumaduma,
Ba da'õ zi sõchi bõrõ wamaedo;
Famaedo zalaw̃a helanõ,
Famaedo duha terongo.
Ha nata Samagõ waulu raja.
Ha nata, Samagõ waulu luo;
Donga ninada Hezara gana'a,
Donga ninada Hezara hamo.
Ba ha chõnia dõi nono si matua,
Ba ha chõnia dõi nono latano?

Sambua Waedua mangaraza zi hõnõ,
Sambua Waedu, mangaraza zato,
Sambua Zõchia, si famatua ba laugi,
Sambua Zõchia, si famatua ba luo,
Sambua Mbawa manu, sondrou si hõnõ,
Sambua Mbawa manu, sondrou sato,
Sambua Hõrõ manu, leke zi hõnõ,
Sambua Hõrõ manu leke zato,
Ba sambua Gi'o manu, lalai zi hõnõ,
Ba sambua Gi'o manu lalai zato.
Ba Tabalonga liu ba niha raja,
Ba Tabalonga liu ba defaoso,
Ono si achi we'atumbu,
Ono si achi we'aso:
Chõ nata Samagõ waulu raja,
Chõ nata Samagõ waulu luo.
Ba hadia chõnia ginua, halõwõ dõdõ,
Ba hadia chõnia ginua halõwõ mbo?
Chõ nata Samagõ waulu raja,
Chõ nata Samagõ waulu luo:
Ilabu mangehao arõ gasali,
Ilabu mangehao arõ nomo;
Ihaogõ chõnia mbulu golajama,
Ihaogõ chõnia mbulu zebolo:
Ihaogõ lala gotalua mbanua,
Ihaogõ lala gotalua nomo.
Lala chõnia dome sahulõ mõi,
Lala chõnia dome sahulõ so;
Lala chõnia gatia tahõ zibaja,
Lala chõnia gatia huge noso.
Ba ilau mananõ tõla heziwala,
Ba ilau mananõ tõla hezojo.
Fandru chõnia wotalinga mbatõ,
Fandru chõnia wotaloe zalo:
Ba ilau mananõ tõla wino belu,
Ba ilau mananõ tõla wino bowo;
Ba ilau mananõ tõla dawuo sini,
Ba ilau mananõ tõla dawuo eo.
Ba a'oi fahõnahõna zagahurõ,
Ba a'oi fahõnahõna zasoso,

Afo chõnia dome dalinga mbatõ,
Afo chõnia dome dalu zalo.
Ba ilau manguri bawi si matua,
Ba ilau manguri lahumogo;
Ba andrõ fahõna mbawinia ba haja,
Ba andrõ fahõna mbawi ba mba'o.
Andrõ otu a tõlu mbawi saitõ,
Andrõ otoe rua mbawi sojo,
Me ilabu mama'õma'õna,
Me ilabu, mangasongaso.
Ba ilaboe mangahalõ tãnõ,
Ba ilabu molahoi daso,
Ba andrõ fahõna wache ba halasa,
Fachenia lõ itaha omo.
Chõ nata Samagõ waulu raja,
Chõ nata Samagõ waulu luo.
Ba ilabu mo'aja uwu zõrõmi,
Ba ilabu mo'aja uwu zarao.
Siwa nuwu zõrõmi ifatete,
Siwa nuwu zõrõmi ifaedo:
A'oi ifonahia wo'õlõ'õlõ,
A'oi ifonahia wanaro'õ:
Sambua zõrõmi ba mbumbu gozali,
Sambua zõrõmi ba mbumbu nomo,
Sangila õ, na aechu zi tete'e.
Sangila õ, na aechoe zafaito,
Fa lõ gõna ba nomora ledawa,
Fa lõ gõna ba nomora tuho.
Sambua zõrõmi ba mbawa duwutuwu,
Sambua zõrõmi duasa nomo,
Sangila õ tome sahulõ mõi,
Sangila õ tome sahulõ so.
Na so dome sanõrõ olajama,
Na so dome sanõrõ eno'o.
Sambua zõrõmi hõrõ lawalawa,
Sambua zõrõmi wotalu zalo,
Sangila õ tome wotalinga mbatõ,
Sangila õ tome si mõi jomo.
Sambua zõrõmi narõ zangehowu,
Sambua zõrõmi narõ zinundro,

Sangila da'õ sanaka lahina,
Sangila da'õ sanaka afo,
Na mamidi Zi Buruti bunga,
Na mamidi Zimohua gafo.
Sambua zõrõmi dawõla gana'a,
Sambua zõrõmi dawõla tuho,
Sangila da'õ ana'a barasi,
Sangila da'õ ana'a hamo,
Fa lõ atoto lõmbu gelagela,
Fa lõ atoto lõmbu ngaroto.
Sambua zõrõmi dalu golajama,
Sambua zõrõmi dalu zebolo,
Sangila da'õ ono wobanua,
Sangila da'õ ono wowalo,
Fa lõ elungu niwa talifusõ;
Fa lõ elungu niwa machelo.
Sambua zõrõmi lala ba nidanõ,
Sambua zõrõmi lala ba namo,
Fa lõ alau zana'u zinaraewa,
Fa lõ alau zana'u sinado,
Na so zi mondri solõmbu nga'eu,
Na so zi mondri solombu boto.
Sambua zõrõmi gotalua mbanua,
Sambua zõrõmi gotalua walo,
Sangila õ katia tahõ mbambatõ,
Sangila õ katia tahõ la'o,
Na mõi chõnia gatia tahõ zibaja,
Na mõi chõnia gatia huge noso.
Chõ nata Samagõ waulu raja,
Chõ nata Samagõ waulu loeo:
Ajania zõrõmi si fatete,
Ajania zõrõmi si faedo:
Ajania si lõ aja zi hõnõ,
Ajania si lõ aja zato;
Aja chõnia wamahõmahõsi,
Aja chõnia wangarongaro.
Ba he wõi nata Samagõ waulu raja,
Ba he wõi nata Samagõ waulu luo?
Da'õ halõwõnia ba we'atumbu,
Da'õ halõwõnia ba we'aso:

Mo'aja lewuõ fatariawa alitõ,
Mo'aja lewuõ fatariawa simbo:
Lewuõ mõlimõli zahoelõ,
Lewoeõ mõlimõli zalio.
Ba he wõi lewuõ fatariawa alitõ,
He wõi lewuõ fatariawa simbo?
Tõla tetenaulu mbulu,
Tõla õrõba geho:
Sara taritõ zõfu nina,
Sara haria zõfu nono,
Zi mate zombambaja singa,
Zatua zombambaja gumo.
He wõi, na atoru mbulu solagara,
Na atoru mbulu sasoso?
Aechu ia ba darizi menawa,
Aechu ia ba darizi mbaho,
Ba itõrõ bõhõ daoledaole,
Ba itõrõ bõhõ lachumo,
Ba hulõ mbõlõdi nifaõndrõ,
Ba hulõ lula nifaolo,
No itutu mbu'u dõlõtõlõ,
No idou dawuju galogo,
Mate da'õ manidinidifa,
Atua da'õ maniganigaolo.
Manõ geheha zalawa helanõ,
Manõ geheha duha terongo,
Ba gõtõnia ba we'atumbu,
Ba gõtõnia ba we'aso.
Ba atoru mbulu solagara,
Ba atoru na mbulu sasoso:
Atoru mbulunia, ifao ba nangi,
Atoru mbulunia, ifao baoho.
Ba aechu si tou ba nasi bawa nadu,
Ba aechu si tou ba nasi bawa luo.
Ba hulõ duwa nibõbõzi:
Mane tuwa nibabago:
Gõna si tou ba hiu sogõtõgõtõ,
Gõna si tou ba hiu songaroto;
Mate da'õ manidinidifa,
Atua da'õ maniganigaolo.

La'ohe õ ba mbulu golajama,
La'ohe õ ba mbulu zebolo:
Awõ chõra dahõ ba zõrõmi,
Awõ chõra dahõ ba zarao,
Chõ nata Samagõ waulu raja,
Chõ nata Samagõ waulu luo.
Andrõ wa ero bawa owuloa,
Andrõ wa ero bawa owulo,
Mbanua raja Mazingõ hõnõ rozi.
Mbanua raja Mazingõ hõnõ fao.
Ba zarõu nata Samagõ waulu raja,
Ba zarõu nata Samagõ waulu luo,
Mané zi'ulu salawa helanõ,
Mané zi'ulu Tuha terongo,
Ba zowatõ bõrõ zonahia,
Ba zowatõ bõrõ zo'omo.
Ba zarõu ninada Hezara gana'a,
Ba zarõu ninado Hezara hamo,
Mané sa ninada Bawaulu mbatõ,
Mané sa ninada Tuho nomo,
Inada jomo Siburuti bunga,
Inada jomo Simohua gafo.
Ajau si'ulu salawa helanõ,
Ajau si'ulu Tuha terongo;
Ajaoe wõ jomo wangazõngazõchi,
Ajaoe wõ jomo wangehangehao,
Ajau wõ jomo nue dali mbanua,
Ajau wõ jomo nue dali walo.
Fondrafõ zi no zumawili,
Fondrafõ zi no aboto.
Wa õbe'e ba zi dua gosali,
Wa õbe'e ba zi dua nomo
Zoemange chõu dome wotalinga mbatõ,
Zumange chõu dome wotalu zalo,
Si'ulu salawa helanõ,
Si'ulu tuha terongo!

2. Fanuno sanari.

a. Bõrõ.

Fagia mojo ana'a, Fawude ganõwõ,
Baomo zalaŵa helanõ;
Si mané zanari hae.

b. Gema.

He sanaelu sanarinari,
He sondrõni bagi rambudi!
Bõi migaõzõ, mida'ida'i,
Bõi mida'ida'i wanari.
Lõ moroi furida emali,
Lõ fõnada si manga mbõli.
Manõ wõ zomasido fanari,
Hulõ zumbila sanaha angi;
Hulõ wõnõ sangahangahani,
He wõi na zanaeloe, sanarinari,
Me lasi'u mbagi rambudi?
Hulõ fagiagia nuwu nangi,
Okafu dõdõ zamaigimaigi.
He wõi, me manahae, me manari,
Me malimõzi mbagi rambudi?
Hulõ ni'ezoi nibõzini;
Jomo dalinga mbatõ sõrõmi,
Jomo zuzu hare balaki,
Jomo ba nomo zalaŵa hadi,
Ba nomo anõita mbalaki.
Ba he wõi sa naja bagi rambudi,
Nucha zolaja sanarinari;
He na zotõra si hõnõ bõli,
Zi no mola'ala'a lagasi.
Zi no mosuasua mbaeŵa hõmi,
Zi hulõ ndrõfi samõ'imõ'i?
Wa'omasida wamaigimaigi,
Me humagahaga rambudi.
Ba he wõi zanaelu sanarinari.
Me lalega nõsi sobari?
Ladõlõ danga sobaeŵa hõmi;
Ba hiza duru sawai uro fusi,

Me lasi'u mbagi wanari.
Fagobi gelagela balaki,
Ihagahaga mbo'õ fatambai,
Ba fagobi naja hadoli mbagi,
Andrõ tobali dõdõ zamaigi,
Andrõ tõtõda ahõlihõli,
Ba zanaelu sanarinari,
Jomo ba dalu mbatõ sõrõmi,
Jomo ba nomo zalaw̃a hadi.
Ba datahalõ wadaw̃idaw̃i,
He na mbõrõta wanarinari.
Jã'e zi teturia, si teholi,
Maedo zanaelu, sanarinari.
Jõu nata Gindraõhõ Gindrali.
Donga Mburuti si tafi'õ angi,
So'aja niru tõla zõrõmi,
Fanichi mbua lagaene balaki.
Ba he wõi nata Gindraõhõ Gindrali,
Heza tumaro, hõrõ newali?
Jõu ba hili owoto nasi;
Jõu ba mbalõ dãnõ nihõzi,
Jõu ba mbalõ ndrao ni'azõchi.
Ba he wõi nata Gindraõhõ Gindrali?
Mo'aja kandra, bõrõ zi'õli;
Kandra da'õ zi matua nangi.
Na lõ mukandra zi matua nangi,
Humombo ena'õ ngauchu nohi,
Moloi ena'õ nga'uchu zi'õli;
Fofo ena'õ, sihombo, gosali,
Fofo ena'õ, soloi, nose nowi.
Ba he wõi nata Gindraõhõ Gindrali?
Mo'aja sura uwu zõrõmi.
Ba he wõi sa zura uwu zõrõmi,
He wõi, me ifale'a, ibokai?
Mane solochoi Dete holi,
Jaw̃a Dete holi balaki,
Banna sa Luo mewõna, Luo holi,
Donga Nazarata Nazari,
Nazaria Nazarata langi.
Ba datahalõ wadaw̃idaw̃i,

Tafamadamadawi torosi:
Tafamahimahië ritiriti,
Da'õ mbõrõta wanarinari,
Bõrõ me tebago mbarasi.
Alai mbarasi saetu ba ngingi,
Zaetu ba ngingi ndraono sa'iki!
Jawa chõ Luo mewõna, Luo holi.
Ba heza lahalõ nuwu mbalaki?
Nitõtõ da'õ ba duho hõsi,
Ba nifolojo owo fanga'i,
Ba nifa'urõi kõfa fogawisi,
Ba nifawude uwu mbarani,
Ba nifagia uwu gawa sauri.
Ba he wõi, me lafawude mbarani,
Ba he wõi, me lafagia gawa sauri?
Ba uliho nitefe'õ ba mbagi,
Ba uliho natafi'õ ba gamuri
Chõra naja uwu mbalaki,
Ba zi mõi manga'i balaki.
Ja'ia nata Gindrõnda Gindrõndri
Ja'ia nata Indrõ'indrõ langi,
So'aja taka harimao nasi.
Ba ha samuza luo, samuza i,
Me no awai tebago mbalaki,
Ba iwa'õ Tauranõ balaki:
„He inagu, bõrõ zamaeri!
Kaoni dambatambagu wanari,
Kaoni zamahea fanalichi,
Ba wolili golu esõni,
Tou la golajama ewali,
Na aechu ba dänõ zi sõchi,
Na lafolaja zaembu balaki,
Na aechu mbarahao fo'ewali.
Na lõ tambatambagu wanari,
Na lõ samahea fanalichi,
Ba ulau waohasa fa'igi'igi,
Usichi wache fabaja limi,
Uwõwõi wache fabaja tambõni.“
Ba iwa'õ Nazarata Nazari:
„He sa Luo mewõna, Luo holi!

Kaoni dambatamba wanari;
Faõndru'õ zamahea fanalichi,
Chõ zi Tauranõ balaki.»
Ba iŵa'õ Luo mewõna Luo holi:
»He nata Gindrõnda Gindrõndi!
Heza zi teturia, si teholi,
Si teturia ba wanarinari?»
Ba iŵa'õ nata Gindrõndra Gindrõndri:
»Ja'e nirongogu, holi talichi:
Jõoe Zidiadia manu õli,
Ono namada Zuzu asi,
Donga ninada tawuju nangi,
Ba zi tambai gawuwucha nasi.»
Ba iŵa'õ Luo mewõna, Luo holi:
»Ba ae, da'õ faõndroe'õ, ae kaoni.
Kaoni samafõfõ fanari,
Kaoni samahea fanalichi,
Chõ zi Tauranõ balaki.»
Ba maoso nata Gindrõndra Gindrõndri,
Ituju wato si lito ri'i,
Ilabu nowo tõla dumusi,
Tumusi chõra hõrõ newali,
Jaŵa ba Dete holi balaki.
Ba ha samoeza luo, samuza i
Maulu nowo tõla dumusi,
Ba i'ohe da'õ ba guli nasi.
Ba samusa luo, me tohare langi,
Mofanõ chõnia nowo, lõ angi,
Moloi chõnia nowo lõ amuri,
Chõ nata Gindrõndra Gindrõndri.
Ba ha ŵa tõlu luo, tõlu mbongi,
Ha tõlu bongi ba guli nasi,
Ba irugi namada Zuzu asi,
Donga ninada Tawuju nangi,
Ba zi tambai gawuwucha nasi.
Ba irugi dalu mbatõ sõrõmi,
Jõu chõ namada Zusu asi:
Ba huhuo chõra lafalalilali.
Iŵa'õ nata Gindrõndra Gindrõndri:
»Da'e ŵa chõu danigu, tola mõi,

Mõido mufaõndru'õ mukaoni,
Chõu Zididia manu uli:
Ukaoni samafõfõ fanari,
Ukaoni samahea fanalichi,
Raja chõ Dauranõ balaki.
Aechu raja ba dãnõ zi sõchi,
Raja chõ Luo mewõna Luo holi.«
Ba iw̃a'õ amada Zuzu asi:
»Lõ fasaule chõgu, fatahi,
Hana na mõi wafõfõ wanari,
Hana na mõi wahea wanalichi,
Raja chõ Dauranõ balaki.«
Ba iw̃a'õ amada Zuzu asi;
»He Sidiadia, manu õli!
Ae raja, fafõfõ wanari,
Ae raja fahea wanalichi
Raja chõ Dauranõ balaki.«
Ba maoso Zidiadia, manu õli,
Ituju naja, mako balaki.
Mõi ia sa managaw̃a, mõi mondri,
Si tou ba hele tõlu fabali,
Si tou ba hele dua malimõzi,
Ba hadia dagaw̃ania ba wemondri?
Dagaw̃a chõnia lõlõ gurachi,
Ja'ia lõmbu za'ua dõdõ hili,
Famaruka mbulu gamandri.
Awõnia mbulu ndruma laosi,
Ba sambua mbanio ba dõdõ ngamohi.
Ba andrõ ilau mamarõ, mogozi,
Nifarõ da'õ me talu mbongi,
Nihoë da'õ me afusi wali.
Ba he wõi me mamarõ me mogozi,
Jõu Zidiadia manu õli?
Bõrõ zamõri, amohua zibai,
Hulõ nitunu tawõ hawali,
Hulõ nileu tawõ zaragigi:
Sagõla huania fõna nangi.
Adeha mbaew̃a fabaja tõgi,
Moloi wofo fabaja azuu,
A'oi rumõga zõcha ba hili.

A'oi facha'a nono garawi.
Afusi si tou nene siliw̃i,
Anõnõ hogu geu oero fusi,
Me la'ago zamõrimõri,
Jõoe chõ Zidiadia, manu õli.
Ba ha samuza luo, samuza i,
Me no awai mamarõ, mogozi,
Tebua gahe, ifalalilali,
Itõrõ nora si siw̃a bosi,
Irugi golajama, ewali,
Mõi ia sa mondri molõmbu õsi,
Ba a'oi tofõfõ manu safusi,
A'oi tonia manu soladari,
Manu sohalahala bu mbagi,
Manu sosuasua bõrõ tu'i,
Me mõi ia managaw̃a mondri.
Ba ha samuza luo, samuza i,
Ifuli baomo tuho zõrõmi,
Ba ilabu mangehao, mangazõchi,
Ihalõ gelagela balaki,
Ibe' mbala hõgõ sa'isa'i,
Ihalõ gawi orona w̃õli,
Ba ituju warõcha mbalõ gawi,
Faniti da'õ zohili gawi.
Lafangamõngamõi ba zanifi.
Ba iw̃a'õ Sidiadia manu õli,
„Tutu õgu mbõra ziradi,
Nifatõ'õgoe ba guli nasi.“
Ba lalõwõsi mbõra ziradi.
Ba hadia nawõ wache nilõwõsi?
Ja'ia gadulo manu safusi;
Adulo manu siladari.
Ba me no mangehao, mangazõchi,
Ba tebua chõra gahe, lafalali,
Mofanõ chõra nowo lõ angi,
Moloi chõra nowo lõ amuri.
Ba ha samuza luo, samuza i,
Larugi dalu lõu, talu nasi.
Ba iw̃a'õ nata Gindrõndra Gindrõndri:
„He Sidiadia, manu õli!

Fagaõlõ õda nafo, õfidi.„
Ba iw̃a'õ Sidiadia, manu õli:
„He nata Gindrõndra Gindrõndri?
Lõ ufagaõlõ nafo, ufidi:
Bõi lekelekedo ba mbagi,
Ba lõ ulekeleke'õ ba gamuri,
Fa lõ angi zuzumõ ba mbagi.„
Ba ha w̃a tõlu luo, tõlu mbongi,
Ha tõlu bongi ba guli nasi,
Larugi Dete holi balaki.
Ba maoso Zidiadia manu õli,
Ilabu mondri, molõmbu õsi,
Ilabu mangehao, mangazõchi.
Ba itoto'õ wache nidõngõsi,
Ba ihalõ gadulo manu safusi.
Itema itanõgõ, itandri
Ba dete hele tõlu fabali.
Ba me moluo, me tohare langi,
Wa ibe' bõrõ hendrihendri,
Lõndru gadulo manu safusi,
Dua dalinga ifagõndrigõndri;
Sara nuwu lagaene balaki,
Ba sara danõmõ zarizari lai,
Zarizari luo, aja langi.
Ba dania tazara wadaw̃idaw̃i,
Jaw̃a danõmõ zarizari lai.
Da w̃a ta'osisi'õ zara hachi,
Jaw̃a Zidiadia, manu õli;
Me irugi dalu newali,
Jaw̃a ba Dete holi balaki,
Ba oi tobali 'dõdõ zamaigi,
Me humagahaga mbõlua ngai.
Alai mbõlua sangõrõ si luli,
Chõnia mbõlua baw̃a, bõlua dõfi,
Zanawõnawõ aja ba mbagi,
Zanuinui aja nifatali,
Ba iw̃a'õ Nazarata Nazari:
„He si Tauranõ balaki:
Hiza Zidiadia, manu õli!
Labu angehao, angazõchi!

Ba maosa Dauranõ balaki,
Ilau manuchu bu mamao rozi.
Ibe' mbala hõgõ sa'isa'i,
Ihalõ gelagela balaki,
Ibe' naja nitali ba mbagi;
Ilaoe mo'awi orona w̃õli.
Ba mõi ia ba golajama ewali,
Baewali nitela sõrõmi,
Chõ Zidiadia manu õli.
Ba no laheche mbawa wa'iki,
No ambõ dõdõ zamaigimaigi;
Lalau fabe'e afo nifidi,
Fabe'e bola ni'okariri;
No lasero lembe rambudi,
Ba lalau molaja, manarinari:
Lalau mani'u bagi rambudi,
Lafolaja duwu balaki:
Lalili jaw̃a golu esoni.
Ba he wõi, me lafafõfõ wanari?
Ba he wõi me lafahea wanalichi?
Ahõli dõdõ zamaigimaigi,
Me lalega nõsi sobari,
Me lõ ezai si manõ, lõ sezai,
Lõ famaedora wa'asõchi,
Zi hulõ haga mbaw̃a na tuli,
Zi hulõ haga luo, na tendrindri.
Ba he wõi, me maligoë, malimõzi
Chõra naja bagi rambudi?
Zi hulõ ni'ezoi, nibõzini,
Tou najara talu newali:
Hulõ fagiagia nuwu nangi,
Mangiwa jaw̃a dalu newali,
Jaw̃a ba Dete holi balaki.
Ba zarõoe da'õ, na ufadaw̃idaw̃i,
Zarou sa Luo mewõna, Luo holi
Mané zi'ulu salaw̃a hadi,
Me no ibago duwu balaki
Ba zarõu sa Nazarata Nazari;
Mané ninada Tuho barasi,
So'aja bola ni'õkariri,

Nahia nafo niwa sinatali.
Ba zarõu Zidiadia manu õli,
Zarõu sa Dauranõ balaki:
Mané zanaelu, sanarinari,
Mané zondrõni bagi rambudi,
Jomo ba dalu mbatõ sõrõmi,
Si mané zanari hae!

***

Ba da zui tahalõ wadaw̃idaw̃i,
Me no mege taw̃a'õ tatõtõi
Jaw̃a danõmõ zarizari lai,
Zarizari luo, aja langi.
Ha samuza luo, samuza gõi,
Me tedou nga'eu tedou nõsi.
Hau jaw̃a modaha, molali,
Hau molali hulõ gawõni.
Ba ha samuza luo, samuza i,
Samuza luo, me tohare langi,
Mowua jaw̃a ba dõdõ madulai,
Jaw̃a tanõmõ zarizari lai.
Ba iw̃a'õ Luo mewõna, Luo holi:
„Ha zanaro bua, na o'õli,
Chõgu danõmõ zarizari lai?
Da'ukaoni mba'e hogu gawõni,
Ba'e Dete holi balaki.“
Ba iw̃a'õ ba'e hogu gawõni:
„Da'utarogõ mbua, na o'õli“
Ba iw̃a'õ Luo mewõna, Luo holi:
„Lõ lai wanaro bua, na o'õli,
He wõi sa dandratandra balazi,
Na õtarogõ mbua ba ngamohi?“
Ba iw̃a'õ ba'e hogu gawõni:
„Ha saraõ dõdõgu omasi,
Duata sa dõdõgu wa'omai“
Ba iw̃a'õ Luo mewõna, Luo holi:
„Tenga sanaro bua, na o'õli
Ja'ugõ ba'e hogu gawõni.“
Ba mõi zõcha bõrõ zebua si'ai.
Ba iw̃a'õ Luo mewõna, Luo holi:

„He wõi sa dandratandra balazi,
Na õtarogõ mbua, na o'õli?"
Ba iw̃a'õ sõcha bõrõ zebua si'ai:
„Ha saraõ dõdõgu omasi,
Duata sa dõdõgu wa'onai."
Ba iw̃a'õ Luo mewõna, Luo holi:
„Tenga sanaro bua, na o'õli,
Na duata dõdõmõ wa'onai."
Ba mõi mbõhõ sow̃aha mbalaki,
Iw̃a'õ: „Da'utarogõ mbua, na o'õli."
Ba iw̃a'õ Luo mewõna, Luo holi:
„He wõi sa dandratandra, balazi,
Na õtarogõ mbua, na o'õli?"
Ba iw̃a'õ bõhõ sow̃aha mbalaki:
„Ha saraõ dõdõgu omasi:
Duata sa dõdõgu wa'onai."
Ba iw̃a'õ Luo mewõna, Luo holi:
„Tenga sanaro bua, na o'õli,
Tenga sangehao, sangazõchi,
Na duata dõdõmõ wa'onai."
Ba mõi mbelu, sa'usõ safusi.
Ba iw̃a'õ Luo mewõna, Luo holi:
„He belu sa'usõ, safusi!
He wõi sa dandratandra, balazi,
Na õtarogõ mbua, na o'õli,
Chõgu danõmõ zarizari lai?
Ba iw̃a'õ belu sa'usõ, safusi:
„Ha saraõ dõdõgu wa'onai,
Duata sa dõdõgu omasi."
Ba iw̃a'õ Luo mewõna, Luo holi:
„Tema tarogõ mbua, na o'õli:
Ja'ugõ zangehao, zangazõchi,
Tarogõ mbua ba dõdõ ngamohi,
Me ha saraõ dõdõmõ wa'onai,
Me duata dõdõu wa'omasi."
Ba da w̃a tabõbõgõ, tafali,
Ba dõdõ jomo zalaw̃a hadi:
Zarõu danõmõ zarizari lai.
Ajau wõ da'õ salaw̃a hadi.
Ajau danõmõ zarizari lai.

Ba zarõoe sa mba'e hõgu gawõni.
Zarõu mbõhõ, sow̃aha mbalaki,
Zarõu zõcha, bõrõ zebua sibai.
Manõ zalaw̃a sombalimbali,
Salaw̃a safaito, sanani:
He na zanam ba zi lõ sõchi.
Ba zarõu mbelu, sa'usõ, safusi,
Belu sangehao, sangazõchi,
Belu sondrorogõ, samaeri:
Mané zalaw̃a sosilisili:
Salaw̃a sangehao, sangazõchi,
Ba mbanuania fo'ewali,
Na lõ tewu'a huku, tobali:
Si mané zanari hae!

3. Fefaõndrusa, na molajalaja.

He ihalõ ndra'ugõ emali:
Hadia nirongogu nirongomi?
Hadia ziruru, sihozihozi?
Si bacha ba mbate'e sanakõi,
Ba mbate'e tuho zõrõmi?
Ruru da'õ mbola afasi,
Chõ Zitaunga Siburuti:
Fino da'õ icholicholi,
Tawuo da'õ i'ezo'ezosi:
Bago da'õ idõfadõfaini.
Ba he wõi, me no isaka ibidi?
Dõfa chõgu lõ irugi mbawa,
Dõfa chõgu lõ irugi ngai,
Kumoto chõgu lela, gumoli,
Dõfa gilogu fafalifali:
Ihalõ ndra'ugõ emali!

***

He ihalõ ndra'ugõ emali:
Hiza namada Tuha ba hili!
Me idõni najania fõda,
Mi idõni najania gari,
Me ifaligoë, walimõzi,

Ba alu jaw̃a mbanua, ilau angi:
Hulõ aechu nuwu zi tete'e,
Hulõ aechu nuwu ziriri,
Manõ lachõmi zalaw̃a helanõ,
Manõ lachõmi zalaw̃a hadi:
Ihalõ ndra'ugõ emali!

* * *

He ihalõ ndra'ugõ emali:
Hiza namada Tuha ba hili!
Me idõni najania f̃õda,
Me idõni najania gari:
Itema iguchui dalu nasi,
Ba f̃aef̃a nasi, f̃awõhõi,
Ba f̃arõi nasi, f̃awõhõli,
Oroma zi law̃ira, si tuli,
Oroma zi talou, si taf̃usi:
Ba tenga si law̃ira, si tuli,
Hiu da'õ, segesolo sibai.
Ba tenga hiu segesolo sibai,
Manõ zinuturu gowasami,
Chõmi sowatõ, bõrõ zohadi:
Ihalõ ndra'ugõ emali!

* * *

He ihalõ ndra'ugõ, ihalõ:
Hiza nata balugu Gõzõ!
Me ilabu mbõlõdi gorõ,
Si tou ba zanazi'u nidanõ:
Si tou ba zangembua mbalõ molõ.
Ba lõ na i wotaf̃a, wodõlõ,
Ba lõ na wohelea wosilõtõ,
Ba no itõrõ si matua gorõ,
Ba lõ salai wa'amate gorõ,
Da'õ zahachõ dõdõgu, ahachõ,
Me mate ibõ'abõ'a manõ:
Ihalõ ndra'ugõ, ihalõ!

* * *

He ihalõ ndra'ugõ, ihalõ:
Ba hiza na nata, balugu Gõzõ!
Me ilabu mbõlõdi haria,
Me ilaboe mbõlõdi goelõ,
Ba ifugõ ba gahe zagõ,
Ba aetu ba mbalõ dara hõsõ
Ba lõ na i wotafa, wodõlõ,
Ba lõ na wohelea wosilõtõ,
Ba no itõrõ si matua haria,
Ba no itõrõ si matua gulõ,
Ba lõ salai wa'amate gulõ,
Da'õ i zahachõ dõdõgu, ahachõ,
Me mate mangiwõngiwõ manõ:
Ihalõ ndra'ugõ, ihalõ!

* * *

He ihalõ ndra'ugõ, ituju:
Hiza namada Haoguru!
Me ihofi najania daludalu,
Chõnia gadulo manu sangulu,
Jawa ba dõdõ wiga so'osu.
Ba he wõi sa najania daludalu?
Me itõrõ gehomo sotanga,
Me itõrõ gehomo ba dalu,
Ifamatõmatõ wõliwõli,
Ifaneuneu fa'ufa'u.
Ba fanalanala'õ gahe deu,
Ba famahomahoi gahe zalu,
Fa lõ da'õ alabu zafosu,
Fa lõ da'õ alau ni'owalu:
Fa la da'õ afatõ da'io,
Fa lõ da'õ tobõ'a hulu:
Ihalõ ndra'ugõ, ituju!

* * *

He ihalõ ndra'ugõ, itutu:
Hiza namada Laowõ gafõnu!
Me ilabu mbalazi dõla,
Me ilabu mbalazi wõnu,

He na sara nache itandraõlõ,
He na dua nohi ifabu'u;
Sambua sa nomo si maulumaulu,
Sagõrõ nowi awai itaru,
Ha gasagasa gõ mahemolu:
Ihalõ ndra'ugõ, itoejoe!

***

He ihalõ ndra'ugõ, ihole:
Hiza nata Bawaulu Laria!
Hiza nata Bawaulu Fase!
Me i'onihaniha mboto gae,
Me iwõiwõi mbalõ duhe,
Tobali da'õ ono alawe,
Ono da'õ alawe dome;
He na talinga faraew̃eraew̃e,
He na zawali ngamohi ma'ae,
He na ma'ae ba dalu zanaere,
He na zambõ'ambõ danga mba'e,
Zi biha sa danga mbo'ole:
Ihalõ ndra'ugõ, ihole!

***

He ihalõ ndra'ugõ, itutu:
Hiza ninada buruti handru!
Me ilabu manuchunuchu,
Uwai laosi sanuge gamu'u,
Uwai nago matua zuchu tandru,
Me ifazawili gahe mbu,
Me ifasalio gahe mbaru.
Sageu mate ahõtõ naru'u,
Sageu gawõni mangalau hogu:
Ihalõ ndra'ugõ, itutu!

***

He ihalõ ndra'ugõ, ihole:
Hiza wino ba ndraso mbogia!
Hiza wino ba ndraso mbogae!
He na zi samba si'u goligoli,
He na zi matonga urõ w̃e.
Ba he wõi me no langanga, langaole?

A'õi adõlõ hõrõ zalege,
Ahori mõi zi fabiti ahe:
Ihalõ ndra'ugõ, ihole!

***

He ihalõ ndra'ugõ, itutu:
Hiza nache ba ndraso honu!
He na nituhi tãnõ famu'u,
He na nisalogoi fama'uru,
Ba laru chõnia awuju gelefu,
Ba laru chõnia atua ni'owuru:
Ihalõ ndra'ugõ, itutu!

***

He ihalõ ndra'ugõ, ihole:
Hiza nata Bawaulu Laria!
Hiza nata Bawaulu Fase!
Ba sara zi'onia bõrua,
Ba sara zi'onia ache.
Ba itaru'õ bauwu hohou,
Ba itaru'õ bauwu nene,
Ba tobali eu lataha maru,
Ba tobali eu zi manaere ache.
Eu sobowo dawõtawõ,
Eu sowua harinake,
Eu lachõlachõ mburu'u,
Eu lachõlachõ ge'e.
Andrõ wa sanalagu guro kowu,
Andrõ wa sangosa guro nene.
Andrõ dalima mamahea mburu'u,
Andrõ dalima mamahea ge'e,
Diwo da'õ nono alawe,
Chõ namada Bawaulu Dehe,
Ihalõ ndra'ugõ, ihole!

***

He ihalõ ndra'ugõ emali:
Hiza mbawi duada Solu'i!
Alai mbawi nitaja, nihagi,
Tou baro mbatõ naha gosali,
Tou ba ngai lõsu daha ndraowi!

No mato felelima alisi.
Ba he wõi, me lachochoi, latawi?
Tofana ia ezai rigirigi,
Tofana ia ba mbalõ newali,
No mõi wõhawõha mõlimõli:
Mané lachõmi zalaw̃a hadi;
Ihalõ ndra'ugõ emali!

* * *

He ihalõ ndra'ugõ emali:
Hiza Warõcha luo, Lagae bõgi!
Me ibago wato si lito law̃a,
Me ibaga wato si lito ri'i.
He na folobõlobõ laewawa,
He na folobõlobõ gawõni;
He na netenetera ba nasi,
Ba wangai aramba sebua li.
He na zi fulu hagu te'oli,
Ha sambua tekoko, tebõzi,
Ba a'oi sa molili zoja sibai;
Ihalõ ndra'ugõ emali!

* * *

He ihalõ ndra'ugõ emali:
He wõi Warõcha luo, Lagae bõgi,
Me ibago najania fõda,
Me ibago najania gari?
Ba ha zamago ajania fõda,
Ba ha zamago ajania gari?
Ba he na Laenga sowaru wõgi,
Ba danedanenia mbalõ duhi,
Ba he na gochõnia mbõzibõzi,
Ba forõchõnia duru si achi.
Ba he wõi, me maulu najania fõda,
Ba he wõi, me maulu najania gari?
Mane sa'iki zule ba wogai,
Mane si fa'o gasigasi,
Hulõ zõrõmi wolowolo ngai;
Ihalõ ndra'ugõ emali!

* * *

He ihalõ ndra'ugõ, itutu:
Hiza ninada Kabõlua manu!
Me ifahede najania sigu,
Alaido zigu, tõla zi w̃alu,
Jaw̃a ba mbawa hae tuwutuwu.
Ba he wõi, me ifahede najania sigu?
Mane sanichi hambo táнõ jõu,
Hulõ mbehu gai daru mbumbu,
A'oi mowengu ziraha baulu,
A'oi me'e ziraha ba dalu:
Ihalõ ndra'ugõ, itutu!

***

He ihalõ ndra'ugõ, ihalõ:
Hiza nata balagu Gõzõ!
Me ilabu mbõlõdi mbõwõ.
No ifugõ ba zologotõ,
Aetu mbalõ ba mbawandruhõ,
Ba silu uli mbawi satabõ,
Ba tafa chõnia nigõtõgõtõ,
Ba hedotou harinake tawõ,
Ba dõlõ kundri duo, kundri dahõ,
Ba ha samuza luo, ha ma'õchõ,
Me itõrõ salaw̃a helanõ,
Ba fachai ba dangania gundri dahõ,
Ba izozo mbawania tawõtawõ:
Ihalõ ndra'ugõ, ihalõ!

4. HENDRIHENDRI.

(Ein Kleines Lied.)

1. Baw̃a moroi jõu,
   Bu luo moroi raja,
   Ba faoma fandrundru haga.

2. Hulõ faefo niha jõu,
   Mõi ia ba Mazingõ,
   Manofu si a'a mbõwõ.

3. Hulõ afatõ gelagela,
Hulõ aieu walewale:
Andre sibai lõ fahole,
Me awõnia ba wolare.

4. Hulõ mbalaki Lahõmi,
Hulõ mbalaki Gombu,
Ba lafatõtõ worudu,
Ba hulõ mbowo sangõloe.

5. Manugu manu safusi,
Manugu manu sojo,
Tatema mbe' lachõ garawi,
Na lõ fao giwo'iwo.

6. Manugu manu safusi,
Manugu manu saitõ,
Tatema mbe' lachõ wõtõ,
Na lõ fao ba wamõbõ

7. Hulõ gelakela goeaza,
Jomo zalaw̃a helanõ:
Hulõ gelakela mbõhõ,
Afatõ waha zogamõ:
Aetu mbagi zanui arõ.

8. Hõnõ geu ba dānõ,
Jomo zalaw̃a helanõ;
Ha sageu wõsi,
Soroma bulu ba nasi,
Balazi nuwu zikoli.

9. He wa lõ tahumbaõ.
Jomo zalaw̃a helanõ,
Ba he wa lõ tatehe,
Ba nuchada ele'ele.

10. Hulõ fabõzi Laowõ maru
Jomo zalaw̃a helanõ;
Hulõ fabõzi La'omili:
Ha samuza famõzi
Mbagi haria dalu nasi.

5. Amaedola ba Manõmanõ.[1]

a. *Niha si faoma falimo.*

So fõna niha si fahuwu, hulõ zi fatalifusõ ira. Ba ha samuza ma'óchõ, ba mofanõ zi samõsa andrõ, mõi ia mukoli. Ba so chõnia ni'ogasõ, fulu lauru bõra fa'abua: ba me mofanõ ia wekoli, ba mõi ia murõi ni'ogasõ andrõ, chõ zi fahuwu chõnia no mege, imane: »He si fahuwu! Da'urõi chõgu ni'ogasõ andre ua, gasagasa wekoligu andrõ.« Ba imane si fahuwu chõnia: »Lau, hana na õrõi ia ba da'õ«. Ba me mangawuli niha no mege andrõ, moroi ba wekoli, ba mõi ia ba nomo zi fahuwu chõnia, imane: »He zo chõgoe ni'ogasõ no andrõ, si fahuwu?« Ba itema linia si fahuwu chõnia andrõ, imane: »No ahori i'ā te'u, si fahuwu.« Ba imane niha andrõ: »Lau, si fahuwu, acha i'ā ia te'u.« Ba noa sa so bacha ba dõdõnia, wa nilimo ia ba ni'ogasõ andrõ. Ba ha samuza ma'õchõ, ba itema itagõ nono zi fahuwu chõnia andrõ, samini si'õli no mege. Ba maoso zi taja ono andrõ, mõi ia musofu chõ zi fahuwu chõnia, si taja ni'ogasõ andrõ, imane: »Noa sa taja nonogu, si fahuwu.« Ba itema linia si taja ni'ogasõ andrõ, imane: »Noa sa u'ila, me ma'õchõ, nonomõ andrõ: no ichai mojo.« Ba maoso ira, faoma momõi mangadu ba zalawa, ba faoma latutunõ mbõrõ walimosara andrõ. Ba imane salawa chõra: »Si faoma falimo ami andrõ, mifaoma mifuli zi taja nawõmi, ba bõi sa'ae mitohugõ zi manõ.«[2]

b. Famadõni ndrotondroto niha.

Samuza fõna, ba lalau fadahõdahõ si fitu jawa zaeru andrõ, awõ zi lima andrõ tou zaeru: lafadõnidõni hezo zi a'a ira, ba wa'atumbu ba ba wa'asalawa gõi. Fitu ira, oi lafudõnidõni manõ: bawa ba hõrõ ba ichu ba tõgi dalinga ba tõdõ ba tanga ba ahe. Hulõ zi fazõndrazõndra manõ ira ba wamadõni, heza zi a'a. Imane hõrõ: »Si a'a ndra'o, moroi chõmi, ja'ami si daõnõ andrõ: ofõna u'ila sa hadia ia, moroi chõmi.« Ba imane tõgi dalinga:

[1] Diese amaedola (Gleichnisse), wie man sie nennt, werden bei bestimmten Gelegenheiten, besonders bei Verhandlungen über Rechtssachen, immer wieder erzählt, wobei dann eine bestimmte Moral daraus gezogen wird.

[2] Die Moral dieser Erzählung würde vielleicht etwa sein: Betrüge nicht, so wirst du nicht betrogen. Oder: „Mit dem Maasse, mit dem ihr messet, wird man euch wieder messen."

„Lõ'õ le, si a'a sa ndra'o moroi chõmi: ofõna urongo gofu hadia ia." Ba imane ichu: „Lõ'õ le, si a'a sa ndra'o, moroi chõmi: ofõna sa u'ago hua, gofu hadia ia, andrõ sa, wa si a'a sa ndra'o." Imane bawa: „Lõ'õ le, si a'a ndra'o, moroi chõmi fefu, me ja'o zi manga, gofu hadia ia, andrõ wa si a'a ndra'o moroi ba chõmi andrõ." Ba imane tanga: „Lõ'õ le si a'a sa ndra'o, moroi ba chõmi fefu, me ja'o zangai gofu hadia ia: andrõ sa, wa si a'a ndra'o, moroi chõmi andrõ." Ba imane ahe gõi: „Lõ'õ le, si a'a i ndra'o, moroi chõmi andrõ fefu, me ja'o zofanõfanõ misa: gofu heza lafatenge ndra'o, ba mõido, akaokaodo ba lala."

Ba lõ'õ manõ na sa hedehede dõdõ barõ dõtõ'a bacha, ifondrondrongo manõ, he lawisa da'õ, ba ha lew̃a'õ dania ba gafuriata. Ba fasosososo manõ ira no mege, si daõnõ andrõ, lafadõnidõni wa'asia'ara: siw̃a luo ba siw̃a mbongi lõ labato da'õ, ena'õ latehe si a'a ia zamõsana; ba faoma wa'abe'e, faoma lõ lalulu chõ nawõra.

Ba afõli sa'ae dõdõ, me faguagua manõ ira. Awena humede ia sa'ae, imane: „Ja'ugõ hõrõ, ba ja'ugõ ichu, ba ja'ugõ tõgi dalinga, ba ja'ugõ bawa, ba ja'ugõ tanga, ba lõ'õ na lainia gahe ua: ba uw̃a'õ i chõmi da'õ: ja'o sa zi a'a, ba itete na sa ahe andrõ. Bõrõ sa ndra'o, awena maoso ami fefu: na lõ maoso dõdõ bacha, ba lõ fachai ami andrõ: ba na maoso ndra'odo atõ, ba itete na sa ahe, ba awena danga ba awena ndra'ugõ, ja'ugõ bawa gõi. Ha sa sangila manõ ndra'ugõ hõrõ, awai gunau ba da'õ gõi. Ba awai gunau, tõgi dalinga, ha samondrongo manõ. Ba awai gunau gõi, ichu, ha sangago manõ ndra'ugõ: ba si manga manõ gunau gõi, ja'ugõ bawa. Na lõ'õ atõ maoso dõdõ, ba lõlõ gõi maoso gahe, ba lõ ihalõ tanga ba lõ õ'a, ja'ugõ bawa. Ha na no maoso ndra'o ba na no mofanõ gahe, ba na no ihalõ hadia ia tanga, ba awena õ'a, ja'ugõ bawa. Andrõ sa, wa si a'a ndra'odo, moroi chõmi andrõ fefoe, bõrõta ndra'o ua, andrõ dania, wa oi maoso ami andrõ, fefu. Na no ahono atõ ndra'o, ba ahono ami fefu, ba na maoso ato ndra'o, ba awena maoso ami gõi. He w̃a'ae faoma fasõndra ami andrõ, ba ja'o sa ma'ifu zi a'a. [1]

c. Bua duho sabõlõ tõla.

So niha fõna, raja ba mbanua Mazingõ, Bua duho sabõlõ tõla dõi. So chõnia dandraja, bua gõlõbaha, fameta'u nawõnia salaw̃a,

[1] Die Moral ist eine Warnung vor Überhebung u. Sich hervorthun wollen u. eine Mahnung sich der Autorität willig unter zu ordnen.

na alua ba dalu zinata, fameta'u nono matua sabõlõ tõla fefu. Da'õ guna Dandraja bua gõlõbaha chõnia, famini'õ daroma li zi duhu, famila'õ zatulõ bõrõ. Da'õ ha samuza ha ma'õchõ chõ Mbua duho sabõlõ tõla: ifatenge zangai halõw̃õnia, wanagõ manu ba mbanua Mazingõ. Ba me no la'ila, ba lafatenge chõ Mbua duho sabõlõ tõla, lamane: „No managõ manu zoroijomou, Bua duho sabõlõ tõla, no ma'ila ba daugara, me lahalõ. Ba mõiga muw̃a'õ mbõwõ chõu iada'a, ja'aga sinenge zalaw̃a ba mbanua Mazingõ.“ Ba lõ itema lira Bua duho sabõlõ tõla, si bacha ba zuzu hare dawõla: ba da'õ mõrõmõrõ ia, ba dandraja bua gõlõbaha andrõ. Ba muhede zui ira chõ Mbua duho, lamane: „He Bua duho: Nifatenge zalaw̃a ndra'aga, ba wangai bõwõ wanagõ zoroijomou.“ Ba maoso Mbua duho sabõlõ tõla si bacha, i'olobigõ dandraja bua gõlõbaha andrõ, famoloi nono matua sabõlõ tõla baulu. Ba me larongo da'õ sinenge no mege, ba moloi ira, baulu ba lawalawa, ata'u ira wamondrongo da'õ chõnia. Ba larugi chõ Gõzõ sanema bõwõ, ba ladunõdunõ chõnia fefu nirongara chõ Mbua duho sabõlõ tõla, lamane: „Lõ ma'ila hadia ni'olobigõnia ba gandrauli gosali, ba ata'u sibai ndra'aga andrõ, tokea ndra'aga, ba malau moloi ba da'õ“. „Lõ aboto ba dõdõra dandraja bua gõlõbaha andrõ, fombalugõ daroma li zi duhu, wa famila'õ zatulõ bõrõ.

Ba ifuli ifatenge zanagõ ba mbanua Mazingõ Bua duho sabõlõ tõla, ba noa zui la'ila ira niha ba lamane: „Nifatenge Mbua duho, sabõlõ tõla ndra'aga.“ Ba labe'e chõnia zinagõ ba i'abe'e'õ dõdõ. Ba lafatenge zui salaw̃a mbanua Mazingõ nono matua sabõlõ tõla. Ba larugi jomo dalu zalo chõ Mbua duho, muhede ira chõnia, ba lõ itema lira: ba mendrõfa lakaoni ia baulu, ba wanguma'õ bõwõ wanagõ chõnia; ba lõ idemadema. Ba i'olobigõ zui dandraja bua gõlõbaha no mege, famalugõ zi duhu chõnia: ba moloi zoei zinenge andrõ no mege. Ba ahõlhõli dõdõ niha fefu, samondrongo da'õ: lawai hadia, wa moloi zinenge, na no larongo. Ba meziw̃a ae ifatenge zinengenia, ba wanagõ ba mbanua Mazingõ andrõ ba lõ ba dõdõnia, me so chõnia mbalubalu daroma li zi duhu, tandraja bua gõlõbaha andrõ.

Ba ha samuza ha ma'õchõ, ba ifatenge zui zanagõ niha ba mbanua Mazingõ Bua duho sabõlõ tõla: ba noa zui la'ila da'õ. Ba mamagõlõ zalaw̃a mbanua Mazingõ, lamane: „Ha niha zi mõi sinenge chõ Mbua duho?“ Ba lamane ono matua sabõlõ tõla, ira Tabalonga li Mangaraza: „Damõi ndra'aga ua, ba wamaigi ja'ia.“ Ba oi la'ohe ndrange si lito we'ewe'e, awõ gari, sezai lawajo tu'i,

awõ doho si siw̃a roiroi, awõ mbaru si felezara winaeta, awõ detenaulu tõla; no lafaulu wangõnara fefu. Ba me larugi golajama chõ Mbua duho sabõlõ tõla, ba lalau ndrange ba da'õ, fameta'unia, ba lakaoni ia tou ba golajama. Ba lõ ata'u ia jomo ba zuzu hare dawõla, no mudadao. Ba lafuli lakaoni ia, lamane: „Ae tou, no managõ niha ndra'ugõ, ba mõiga mangai bõwõ chõu, ba na lõ'õ atõ õbe'e, ba mahalõ chõu, ba na õbe'e gõi, ba mahalõ atõ chõu.“ Ba lõ itema lira Bua duho sabõlõ tõla, ba zuzu hare dawõla. Ba lakaoni zui ia, me larugi dojo nora. ba lõ'õ zui itema lira. Ba me larugi jomo dalu zalo chõ Mbua duho sabõlõ tõla, ba lafuli lalau ndrange ba da'õ; ba mudõgõ nomo Mbua duho sabõlõ tõla, ba lõ ifaliw̃a ia.

Ba mu'ao zui ira, lamane: Ae baulu, Bua duho sabõlõ tõla!“ Ba awena i'olobigõ zui dandraja andrõ bua gõlõbaha, ba zuzu hare dawõla. Ba me larongo zui da'õ sinenge andrõ, ba moloi ira, lalau ira baora, tokea ira ba wamondrongo da'õ. Ba ahõlihõli dõdõra fefu, he niha sato ba he sinenge no mege, oi ata'u zi mõi.

Awena imane Gõzõ sanema bõwõ: „Bõi tabusi dõdõda ba da'õ, ja'ita banua Mazingõ: so chõgu wamaudu da'õ. Tabe'e fõnania daroma li zi duhu. Acha mõi duada Henga'afo, ba wanguma'õ bõwõ wanagõ niha chõ Mbua duho sabõlõ tõla; jamu'ohe mbawa lauru, jamu'ohe wohawoha gafore, awõ zaga ni'omanumanu, awõ mbalõ gondrechata, awõ mbulu gojo faliëra. Mibe'e ba zinga mbawandruhõnia, mibabara jaw̃a gafore si õfa lali, ba mitaw̃i mbulu waliëra, ba mifedadao tou mbawa lauru, ba mibe'e bacha ba da'õ zaga ni'omanumanu, awõ mbalõ gondrechata. Ba ja'ugõ, Henga'afo, ba bõi nininini, wame'e ba mbawandruhõnia, fa lõ larongo, ba dadao ua ba lawalawania: awena mu'ao ndra'ugõ. Ba bõbõ galogou ba zarazara nomonia, ba talagui aheu, fa lõ tokea ndra'ugõ. Ba hadia duada Henga'afo? No akõi sa'ae, balazi wa'atua, mendrua fafali za'a ba duturu: nilu'i na mondri.

Ba mõi duada Henga'afo. Ba i'ohe no mege mbawa lauru, awõ zaga, awõ gafore, awõ gondrechata, awõ mbulu waliëra. Ba me irugi, ba lõ nininininia, moroi tou ba newali, ba he ba dojo nora, ba he me irugi dalu zalo jomo. Ba ibe'e lauru no mege barõ mbawandruhõ, awõ gafore, awõ zaga, awõ mbulu waliëra, awõ mbalõ gondrechata. Ba me no awai ibe'e da'õ fefu, ba mõi ia ba lawalawa jaw̃a, ba ifakaew̃e gahenia ba zarazara no mege, fa lõ tezaumba ia dania. Ba awena mu'ao ia sa'ae, imane: „He Bua duho sabõlõ tõla! No managõ niha ndra'ugõ, ba mõido muw̃a'õ mbõwõ chõu!“ Ba lõ itema si bacha ba zuzu hare dawõla Bua

duho sabõlõ tõla. Ba mendrua mu'ao duada Henga'afo, baulu ba lawalawa, ba lõ itema li. Ba mu'ao zui ia baulu, ba me irongo da'õ Bua duho sabõlõ tõla, ba i'olobigõ zui dandraja andrõ chõnia, bua gõlõbaha, ba zuzu hare dawõla: ba lõ maoso baulu duada Henga'afo ba lawalawa, ihõtõi fe'ao. Ba mendrõfa i'olobigõ si bacha dandrajania Bua duho sabõlõ tõla, ba lõ maoso duada Henga'afo baulu. Ba maoso ia, ihalõ mbarunia, awõ mbalatunia, awõ dohonia, awõ detenaulunia, awõ ndrangenia, mangaro ia, mõi mbunu duada Henga'afo baulu. Ba iroinagõ zuzu harenia, ba wanibo ja'ia baulu mena'õ, ba no aechu ia ba mbawa lauru, ba ibabara ia ba dotonia wohawoha gafore, ba ibõbõ ia taw̃itaw̃i waliëra, ba hulõ zucha moroi tou mbalõ gondrechata, awõ zaga ni'omanumanu. Ba awena fa'aõkõ ba da'õ Mbua duho sabõlõ tõla no mege, imane: „He tua! Beta da'õ chõgu, mate ndra'o; lõ urai u'ila zi manõ chõu," Ba imane Henga'afo: „Da'õ mbawa lauru nifa'ohe'õ ndra tua, famaudu dandraja bua gõlõbaha, famoloi niha, na alua chõu." Ba imane Bua duho sabõlõ tõla: „Ube'e sa'ae daroma zi duhu, lõ ubalia'õ zatulõ bõrõ, fuli beta ndra'o ba da'a, ena'õ auri ndra'o. Sõchi sa zi sõchi moroi ba zi lõ sõchi. Sõchi zatulõ, moroi ba zabila. [1]

d. „Sabõlõ gawõni".

Hino wa'esolo Zabõlõ gawõni fõna, ha ja'ia zesolo geu ba dãnõ; atõ dõfa lõ ibaja mbanua mbalazi wa'alaw̃ania. Ba me i'ila da'õ balugu Luo mewõna, ba imane dõdõnia: Na tedou ia ma'ifu tõ, ba ibaja ndra'o jaw̃a ba Dete holi ana'a andre, ba adudu ibe'e dania. Andrõ dania ba samuza ha ma'õchõ chõ mbalugu Luo mewõna, mu'ao ia chõ Zabõlõ gawõni, imane: „He Sabõlõ gawõni! He w̃a'ae esolo sibai ndra'ugõ, ba so sa chõgu danõmõ wamunumõ dania, ba angongo ndra'ugõ, irugi w̃a'a tou, ba obou mbotou." Ba isofu sabõlõ gawõni chõ mbalugu Luo mewõna, imane: „Hadia dandraw̃a wamunugu andrõ chõu, balugu Luo mew̃ona." Ba imane balugu Luo mewõna: „Ja'e chõgu nga'uchu zi'õli, sauchu moroi ba galitõ, ba ulau ia ba dõlamõ, ba asila ndra'ugõ, irugi w̃a'a tou: faja sa wa'ebua hogumõ: atata sa da'õ dania ube'e, na ulau nga'uchu zi'õli andre chõgu, moroi jaw̃a. Ba me irongo da'õ Sabõlõ gawõni,

[1] Moral: „Recht must Recht bleiben" u. nicht: „Gewalt geht vor Recht", sondern umgekehrt.

ba mege'ege ia: siŵa luo, siŵa mbongi, i'era'era tõdõnia wa'amatenia, na ilau. da'õ balugu Luo mewõna. Andrõ dania oi ibali'õ fege'ege Sabõlõ gawõni: he uwisa ena'õ wangorifigu, fa lõ mate ndra'o ba nga'uchu zi'õli andrõ chõ mbalugu Luo mewõna? Ha niha ena'õ zangorifi ja'odo andre, ena'õ lõ angongo mbotogu? Awena so Zabõlõ ge'o, awõ Zabõlõ zinarichi, awõ Zabõlõ manawa, awõ Zabõlõ nuë, awõ Zabõlõ gafoa, awõ Zabõlõ ŵeŵe, ba fefu manõ geu ba danõ, ha wa'oja ira, ba owulo tanõ fõna Zabõlõ gawõni. Ba lasofu chõnia: „Hana wa mege'ege ndra'ugõ, hadia mbõrõ?" Ba imane Sabõlõ gawõni: No urongo li mbalugu Luo mewõna, jaŵa ba Dete holi ana'a, imane: Faja sa wa'esolomõ andrõ, angongo sa ndra'ugõ ube'e; na ulau nga'uchu zi'õli andre chõgu, ba mate'õ, irugi ŵa'a tou." Ba imane Sabõlõ ge'o: Bõi busi dõdõu da'õ, Sabõlõ gawõni, jã'e ndra'aga belebeleu moroi baero da'utendro'õdo ba dõlamõ, ba ubalugõ mbulumõ bulugu." Ba imane gõi Sabõlõ zinarichi: „Ba si manõ gõi ndra'o, Sabõlõ gawõni; ufaedogõdo gõi ba dõlamõ, ba ubalugõ mbulumõ bulugu." Ba imane Sabõlõ manawa: „Da'uremõ mbõrõ ndrahamõ, Sabõlõ gawõni, ba ubalugõ mbulumõ bulugu." Ba fefu, ha wa'oja geu ba dãnõ, ba oi si manõ wehedera chõ Zabõlõ gawõni, ba he gõi Zabõlõ nuë, awõ Zabõlõ ŵeŵe, fefu. Oi labalugõ Zabõlõ gawõniõbulura, ena'õ lõ oroma ba zamaigi mbulu Zabõlõ gawõni andrõ.

Ba me no mo'ahonoa labalugõ mbulunia fefu ngawalõ geu ba dãnõ, awõ ngawalõ ŵeŵe fefu, ba lamane chõ Zabõlõ gawõni: Andrõ tou nga'uchu zi'õli andrõ chõ mbalugu Luo mewõna: acha auchu ia, moroi ba galitõ, bõi ata'ufi." Ba i'andrõ Sabõlõ gawõni nga'uchu zi'õli, sauchu moroi ba galitõ, imane: „Lau tou, balugu Luo mewõna, chõu nga'uchu zi'õli andrõ?" Ba ilau balugu Luo mewõna ba dõdõ galizuzu chõ Zabõlõ gawõni; ba lõ atoru mbulu sahurõ, lõ'õ na'i maugarõ, Zabõlõ gawõni no mege: ba imane na: „Lau na, balugu Luo mewõna, chõu nga'uchu Zi'õli andrõ, sauchu moroi ba galitõ, lõ'õ sa ata'udo!" Ba meziŵa ilau zi ma'õma'õchõ balugu Luo mewõna chõ Zabõlõ gewõni, ba ma'ifu lõ atiho dõla, lõ atoru mbulu sahurõ chõ Zabõlõ gawõni, bõrõ me no orudu ira fefu, ba wangabe'e ja'ia, ena'õ lõ mate.[1]

e. Tuada Siŵa ndrõfa ba niha jõu.

Ha samuza ma'õchõ, ba ifatenge zinengenia Siŵa ndrõfa, ba mbanua Mazingõ raja, ba niha jõu, i'ombacha'õ, wa mõi ia chõra

[1] Moral: „Einigkeit macht stark" od.: „Wohl dem, der viele Freunde hat."

tome; mõi ia fasu'a salaw̃a, ba ena'õ lõ tobali dõdõra, andrõ wa ifatenge, isofu na lõ fatimba ba dõdõra na mõi ia; ifaigi na lõ lategu salaw̃a. Ba mõi zinenge no mege, mijõu chõ duada Losu olajama daura, salaw̃a gõi da'õ, lamane, „He tua! Mõi tomeu ba da'a Ziw̃a ndrõfa, banua Mazingõ; na lõ fatimba ba dõdõu, ba mõi ia, ba na fatimba ba dõdõmi, ba lõ mõi ia." Ba imane tuada Losu olajama daura: Lõ'õ sa fatimba ba dõdõgu ena'õ we'amõinia andrõ, ba ba da'õ ata'u ndra'o ia: faigi, i'otarai dõinia, ba Siw̃a ndrõfa, ba he andre, wa itaha omogu da'õ? Omogu ba da'a, ba ha õnõ ngarõfa wa'anau zilõtõ, ba tõlu ngarõfa tõ sa zi so baero. Bõi jamõi chõgu, numana ia; ma moteu, ba oi abasõ ia, ambõ naha." Ba lafuli ira sinenge miraja, ba mbanua Mazingõ, chõ duada Siw̃a ndrõfa, ba la'ombacha'õ chõnia, he wisa li zalaw̃a, lamane: „Lõ latehe mõi ndra'ugõ, bõrõ me Siw̃a ndrõfa ndra'ugõ; ba lamane chõma: „Lõ itaha omoma ba da'a; ha lima ngarõfa, irege õnõ ngarõfa wa'anau zilõtõ nomoma, ba tõlu ngarõfa tõ sa zi so baero, ba numana ia, na moteu. Acha sa lõ mõi ia chõma, bõrõ me wa'anau ia, faigi, Siw̃a ngarõfa! ma ata'u ndraono na'i, bõrõ me wa'ebua ia: aluchõ la'ila zi manõ ba niha.

Ba imane tuada Siw̃a ndrõfa: „Mifuli ami, ba mimane chõra: Tenga siw̃a ndrõfa eu ia, ha sa siw̃a ndrõfa sinali: ha ezai adulo, na no wurui. Ha sa tõinia da'õ, tenga fa'ebuania, ha ba li niha wanõtõi da'õ: bõi fatuwu ba dõdõra." Ba lafuli ira sinenge no mege mijõu ba mboto niha jõu, chõ duada Losu olajama daura: ba la'ombacha'õ chõnia he wisa li Ziw̃a ndrõfa, banua Mazingõ. Ba imane Tuada Losu olajama daura: „Na si manõ linia, ba acha mõi ia chõgu." Ba awena mõi duada Siw̃a ndrõfa mijõu ba mboto niha jõu, lõ ta'ila ha wa'ato ira zi mõi tome sa'ae. Ba me larugi, ba awena omuso dõdõra faoma fatambai: lõ sinegu sa'ae. Ha sa ba dõi mbõrõ, wa lõ ifa'amõi ira mege tomenia tuada Lõsu olajama daura. [1]

[1] Moral: (Etwa): „Der Schein trügt," od.: „Lass dich nicht einschuchtern durch einen grossen Namen."

UMANÕ DER NIASSER.

(Gesänge.)

I. Wenn man zu Gaste geht.

(Na mõi tome.)

a. BÕRÕ *(Eingang)*.

1. Was ist es, was da donnert,
Bei dir, erhabener Häuptling?
Was ist es was da rauschet,
Du Gõzõ, Aeltester von Mazingõ?
Er erhebt, er legt auf
Ehrbeweis den Verwandten,
Grösser als der Berg von Seriwao, [1]
So gross als der Berg Boto mbawõ. [2]
Der berühmt ist, dessen Ruhm erschallet,
Dass man es hört im ganzen Lande.

2. Viele Gäste kamen fruher,
Hochgestellte erhabene Gäste.
Jetzt erst kommen diese Gäste;
Du setzest vor Ehrbeweis,
Grösser als der Berg Mandrehe, [3]
So gross als der Berg der Atchinesen. [3]

3. Gleich wie vom Baum fallende Blätter,
Sind deine Gäste, erhabener Häuptling:
Aber es werden noch nach uns kommen
Die dunkeln dichtstehenden Blätter.

b. GEMA *(Ausführung)*.

Lasset uns fortsetzen den Gesang, lasset uns wechseln,
Lasset uns fortsetzen den Gesang, lasset uns ihn variiren,
Wir die Gäste, in der Ecke des Saales,
Wir die Gäste, mitten im Saal.
Lasset uns schütteln das Ende des Lendentuches,
Lasst uns schütteln das Staatskopftuch.

---

[1] Eine kleine Insel in Norden von Nias.
[2] Ein Gebirge im Innern von Nias.
[3] Ebenfalls Berge auf Nias.

Lasst uns neben einander halten die Dicke der Schenkel,
Lasst uns neben einander halten die dicken Waden.
Im Hause des erhabenen Häuptlings,
Im Hause des respectierten Tuha.[1]
Froh ist uns das Herz, es lacht,
Froh ist uns das Herz, ganz erfreut.
Weil wir erhalten haben zu kauen,[2]
Weil wir erhalten haben Sirih.
Das Geschenk aus der Hand der Liebe,
Das Geschenk der Hand giebt sie.
Von unserer Mutter Tuho barasi,
Von unserer Mutter Tuhu nomo.
Sie macht zurecht, sie zerschneidet zum Kauen,
Sie macht zurecht, sie zerschneidet den Sirih,
Unter den Ahnengötzen des Bezirkes,
Unter den Ahnengötzen, denen man opfert.
Dass sie schält die Betelnuss u. ein Nackenstück macht,[3]
Dass sie zerreisst das Betelblatt u. ein Bauchstück macht,
Wohlgeruch hat sie gegeben an das eine Ende,
Afoa[4] hat sie in die Betenuss gethan.
Gleich wie mit Goldglanz versehene Ohrbummel,
Gleich wie ein mit Goldglanz versehenes Stirnband.
Und wenn man gekaut hat das zum Kauen,
Und wenn man gekaut hat diesen Sirih:
Ein ganzes Jahr nicht verlangt man nach Essen,
Ein rundes Jahr hat man keinen Hunger.
Alle kleinen Kinder werden rund,
Und alle mageren Kinder werden dick.
Es werden stark alle, die nicht gehen können,
Es werden stark alle, die nicht zur Arbeit können.
Weil wir gekaut haben die Frucht zum Kauen,
Weil wir gekaut haben die Früchte des Sirih.
Den Inhalt des verzierten Beutels,
Den Inhalt des umränderten Beutels.
Den Inhalt des goldenen Sirih-Gefässes,
Den Inhalt des Sirih-Gefässes von Mehl.[5]

[1] Eine Art Titel.
[2] Sirih.
[3] Anspielung auf das Zerlegen eines Schweines.
[4] Ein wohlrichendes Holz.
[5] Mehl ist Variation für Gold, resp. Goldstaub.

Das ist der Betel genannt Feuer-lasaramboi.
Das ist der Betel genannt Rauch-lasaramboi.
Das sind ja die Pinangfrüchte mit goldener Schale,
Das sind ja die Pinangfrüchte mit Mehlschale.
Das ist der Tabak wie goldenes Sire-Moos, [1]
Das ist der Tabak wie Sire-Moos von Mehl.
Das ist der Inhalt des verzierten Beutels,
Das ist der Inhalt des umränderten Beutels.
Der Name des Sirih, der viermal nach einander gegeben wird,
Der Name des Sirih, von dem vier Gaben neben einander gelegt werden.
Der Sirih für die Gäste in der Ecke des Saales,
Der Sirih für die Gäste in der Mitte des Flurs.
Der Sirih für ihre tanzenden Gäste,
Der Sirih für ihre springenden Gäste,
Für unsere Mutter Si Buruti bunga mit Genossen,
Für unsere Mutter Si mohua gafo, mit Begleitern.
Darum tanzen wir u. machen auf dem Flur die Runde,
Darum tanzen wir u. umgehen den Saal,
Drinnen im Hause des erhabenen Häuptlings,
Drinnen im Hause des gefürchteten Tuha. [2]
In dem Hause, das auf den Felsen gegründet ist,
In dem Hause, das auf Steingrund steht.
Im dem Hause, dessen Stützpfeilerköpfe wie ein Marderbär geformt sind,
Und dessen Pfostenfüsse die Form eines Zwerghirsches haben,
Im dem Hause, woran das Gold hinaufrankt,
In dem Hause woran das Mehl hinaufrankt,
Ein Haus des hohen erhabenen Häuptlings,
Ein Haus des Häuptling „Tuha der Gefürchtete"
So lasset uns setsen als Grund der Vergleichung,
So lasset uns setzen als Grund des Bildes:
Siehe da, vom Süden, ein Gerücht welches ich gehört habe,
Siehe da; vom Süden, eine Botschaft, welche ich gehört habe.
Das Dorf Mazingõ im Süden, tausend Stück,
Das Dorf Mazingõ im Süden, tausend zugleich,
Es ist dort im Süden der Kopf des Landes, als es geschmiedet wurde, [3]
Der Kopf des Landes, im Süden, als es gehämmert wurde.
Das Dorf im Süden, genau wie der Kopf eines Hammers,

---

[1] Eine Moosart.
[2] Ein Titel.
[3] Die Erde (od. auch die Insel Nias) ist geschmiedet worden.

Das Dorf im Süden genau wie ein Schlägel.
Im Süden Mazingõ mit einem Halse mit Gravierung
Im Süden Mazingõ mit einem Schiffsbug.
Und wer ist gesetzt als Auge des Hofes (der Dorfstrasse)?
Und wer ist gesetzt als Auge des Breiten?
Neun sind gesetzt erhabene Häuptlinge,
Neun sind gesetzt "gefürchtete Tuha."
Der eine ist Gõzõ, der den Brautpreis erhält,
Der eine ist Gõzõ, der den Kaufpreis empfängt.
Der eine ist nata Samagõ waulu im Süden,
Der eine ist nata Samagõ waulu, die Sonne.
Der eine vom Süden unser Vater Lauru mbõna.
Der eine Lõlõ matua Henga'afo.
Der eine Lafao adu, von den Leuten im Süden.
Der eine Lafao adu, von den Genannten.
Der eine Balugu "ein tumba [1] darauf"
Der eine Balugu, "Samba luo",
Der eine ist W̃õli "mit goldenem Geweih"
Der eine ist W̃õli "mit Mehl-Geweih"
Der eine Tuha "verdoppelter Mond"
Der eine Tuha "verdoppelter Sonne".
Aber alle vom Süden kräftige Häuptlinge,
Aber alle vom Süden starke Häuptlinge,
Alles Tuha, mit vielem Golde,
Alles Tuha mei vielem Mehl.
Alles vom Süden berühmte Leute,
Alles vom Süden Leute von Ruf.
Leute vom Süden, von Mazingõ, "tausend Stück",
Leute vom Süden, von Mazingõ, "tausend zugleich".
Und die sind geschickt als Grund der Vergleichung,
Und die sind passend als Grund des Bildes.
Als Gegenbild der erhabenen Häuptlinge,
Als Gegenbild der gefürchteten Tuha.
Wer ist nata Samagõ waulu im Süden?
Wer ist nata Samagõ waulu, die Sonne?
Der Mann unserer Mutter Hezara gana'a,
Der Mann unserer Mutter Hezara hamo.
Und welches sind die Namen seiner Söhne?

[1] Ein tumba ist ein Maass: ¼ Kulak.

Und welches sind die Namen seiner männlichen Kinder?
Der eine ist Waedu, Beherrscher der Tausende,
Der eine Waedu, Beherrscher der Menge,
Der eine Sõchia, der mit einer Himmlischen verlobt ist,
Der eine [1] Sõchia, der eine Braut auf der Sonne hat.
Der eine ist „Hühnerschnabel“, die die Tausende beisst.
Der eine „Hünerschnabel“, der die Menge beisst.
Der eine „Hühnerauge“, der nach den Tausenden schielt,
Der eine „Hühnerauge“, der nach der Menge schielt.
Der eine „Hühnerschwanz“, Spitze der Tausende,
Der eine „Hühnerschwanz“, Spitze der Menge.
Und Tabalonga liu, bei den Leuten im Süden,
Tabalonga liu bei den Genannten.
Der jüngste Sohn der Geburt nach,
Der jüngste Sohn, der Ankunft nach.
Von nata Samagõ waulu im Süden,
Von nata Samagõ waulu Sonne.
Und was ist der Vorsatz, das Werk seines Herzens?
Und was ist der Vorsatz, das Werk seiner Lunge? [2]
Des nata Samagõ waulu im Süden,
Des nata Samagõ waulu Sonne?
Er giebt sich aus Reinigen unter dem Rathhause,
Er giebt sich aus Reinigen unter dem Hause.
Er reinigt seinen Hofraum,
Er reinigt den Raum des Breiten.
Er reinigt den Weg zwischen den Dörfern,
Er reinigt den Weg zwischen den Häusern.
Den Weg für seine Gäste, die früh ankommen,
Den Weg für seine Gäste, die früh da sind,
Den Weg für die Reihe der Ehrbeweise für die Onkels,
Den Weg für die Reihe der Lebensmittel,
Und er giebt sich aus Pflanzen von Kokospalmen mit rothen Nüssen,
Er giebt sich aus Pflanzen von Kokospalmen mit braunen Nüssen.
Zum Oel für seine Lampe in der Ecke des Saales,
Zum Oel für seine Lampe in der Mitte des Saales.
Und er macht sich ans Pflanzen von Areka belu,

[1] Dieser zweite „eine“ ist hier wohl immer wieder derselbe wie der erste, d. h. wenn er demselben Hauptnamen hat. Es ist das nur Variation.
[2] Variation von Herz.

Er macht sich aus Pflanzen von Areka bowo. [1]
Und er macht sich ans Pflanzen von Sini-Betel.
Er macht sich ans Pflanzen von Eo-Betel. [2]
Und es giebt halbreifes in Menge,
Und es giebt reifes in Masse:
Als Sirih für seine Gäste in der Ecke des Saales.
Sirih für seine Gäste, in der Mitte des Saales,
Und er giebt sich ans Füttern von Ebern,
Er giebt sich ans Füttern von Schweinen,
Und darum hat er massenhaft Schweine im Käfig,
Darum hat er massenhaft Schweine in Stalle.
Darum hat er hundert u. drei schwarze Schweine,
Darum hat er hundert u. zwei braune Schweine,
Weil er immer wieder auf Zinsen giebt,
Weil er immer wieder zu leihen giebt,
Und er macht sich ans Bepflanzen des Feldes,
Und er giebt sich ans Cultivieren des Thales,
Und darum hat er Haufen Reis im Behälter,
Seinen Reis kann das Haus nicht fassen.
Des nata Samagõ waulu in Süden
Des nata Samagõ waulu Sonne.
Und er legt sich auf Spiegelreinheit,
Er legt sich auf Reinheit des Glases.
Neun Spiegel braucht er nach einander,
Neun Spiegel setzt er neben einander,
Alles bringt er an seinen Platz mit Nutzen,
Alles an seinen Platz mit Ausdauer,
Einen Spiegel auf die Firste des Rathhauses,
Einen Spiegel auf die Firste des Hauses,
Diesen um zu sehen wenn der Blitz einschlägt,
Diesen um zu sehen wenn der Verderber einschlägt.
Damit ihr Haus nicht getroffen werde von einem Riesenfarnsplitter,
Damit ihr Haus nicht getroffen werde von einen Tuho-Splitter. [3]
Einen Spiegel am Fenster des Daches,
Einen Spiegel an der Luke des Hauses.
Diesen um zu sehen die Gäste, die früh ankommen,
Diesen um zu sehen die Gäste die früh da sind;

[1] Arekapalmenarten.
[2] Betelarten.
[3] Beide sind sehr hart.

Wenn Gäste kommen die über den Hof gehen,
Wenn Gäste da sind, die über die Gosse gehen,
Einen Spiegel an dem Gitter des Saales,
Einen Spiegel für den Raum des Saales,
Diesen um zu sehen die Gäste in der Ecke des Saales,
Diesen um zu sehen die Gäste die ins Haus kommen,
Einen Spiegel unter den Ahnengötzen,
Einen Spiegel unter den Verehrten:
Diesen um zu sehen die zum Kauen zurechtmachen,
Diesen um zu sehen die Sirih bereiten,
Wenn ihn bereitet die Si Buruti bunga,
Wenn ihn bereitet die Si mohua gafo.
Einen Spiegel an der Gold-Truhe,
Einen Spiegel an der Tuho [1]-Truhe.
Diesen um zu sehen das Barasi [2]-Gold,
Diesen um zu sehen das Mehl-Gold,
Damit nicht ablasse der Glanz von den Ohrbummeln,
Damit nicht ablasse der Glanz vom Stirnband.
Einen Spiegel auf der Mitte des Hofes,
Einen Spiegel in der Mitte des Breiten,
Diesen um zu sehen die Leute des Dorfes,
Diesen um zu sehen die Einheimischen,
Damit nicht irren die Stammesbrüder,
Damit nicht irren die Stammverwandten.
Einen Spiegel am Wege zum Wasser,
Einen Spiegel am Wege durch den Thau.
Damit nicht fallen die Wasser schöpfen,
Damit nicht fallen die im Bambu [3] schöpfen.
Wenn jemand kommt um zu baden, um zu schminken seine Gestalt,
Wenn jemand kommt um zu baden, um zu schminken den Körper.
Einen Spiegel zwischen den Dörfern,
Einen Spiegel zwischen den Ansiedlungen,
Diesen um zu sehen die Reihe der Verchwägerten,
Diesen um zu sehen die Reihe der Schwäger.
Wenn zu ihm kommt die Reihe der Onkels,
Wenn zu ihm kommt die Reihe der Stiele des Lebens [4]

[1] Eine Holzsorte.
[2] Fertiger Goldschmuck.
[3] Wassergefäss von Bambu.
[4] Huge od. hugehuge ist der Stiel an einer Frucht.

Zu dem nata Samagõ waulu im Süden,
Zu dem nata Samagõ waulu Sonne.
Sein Schmuck ist die Reihe der Spiegel,
Sein Schmuck sind die neben einander stehenden Spiegel.
Sein Schmuck, wo die Tausende keinen Schmuck haben,
Sein Schmuck, wo die Menge keinen Schmuck hat.
Schmuck ist für ihn das kräftige Wirken,
Schmuck ist für ihn die Befestigung.
Und wie ist es mit nata Samagõ waulu im Süden?
Und wie ist es mit nata Samagõ Waulu Sonne?
Das war seine Arbeit, als er geboren wurde,
Das war seine Arbeit, als er ankam.
Als Schmuck hat er Bambu, leuchtend wie Feuer-Steinkohlen.
Als Schmuck hat er Bambu, leuchtend wie Rauch-Steinkohlen.
Bambu als Schutzwehr für die Frühsaat,
Bambu als Schutzwehr für das schnell zu Erntende.
Und wie ist der Bambu, leuchtend wie Feuer-Steinkohlen?
Wie ist der Bambu, leuchtend wie Rauch-Steinkohlen?
Die Blätter kann man als Helm gebrauchen,
Die Hülle kann mann als Panzer verwerthen.
Eine ganze taritõ-Schlange [1] bildet das Gift der alten Stauden,
Eine ganze haria-Schlange [2] das Gift der jungen Schosse.
Es stirbt wer nur berührt die Kante,
Es geht zu Grunde wer berührt die Stächelchen.
Wie ist es, wenn abfallen die halbreifen Blätter?
Wenn herunterfallen die reifen Blätter?
Sie fallen an den Rand des lehmigen Abhanges,
Sie fallen an den Rand des Abgrundes;
Und es geht vorbei ein grosser Hirsch,
Und es geht vorbei ein kleiner Hirsch:
Und gleichwie ein Fangspiess mit gekrümmter Feder,
Und wie ein Spiess mit gebogener Feder,
Er trifft den in den Knoten der Kehle,
Er sticht den Wirbel der Achselhöhle.
Es stirbt derselbe unter Zuckungen,
Er geht zu Grunde, er wälzt sich auf den Boden,
So ist der Geist des erhabenen Häuptlings,

[1] Eine sehr giftige Schlange.
[2] Eine andere Art.

So ist der Geist des gefürchteten Tuha.
In seiner Zeit, bei seiner Geburt.
In seiner Zeit, bei seiner Ankunft.
Und es fallen ab die halbreifen Blätter.
Und es fallen noch herunter die reifen Blätter.
Es fallen die Blätter getragen vom Winde,
Es fallen die Blätter getragen vom Zugwinde,
Und sie fallen drunten ins Meer, den Götzen-Teich,
Und sie fallen drunten ins Meer, den Sonnen-Teich.
Und es ist gleich wie Gift, welches man hineingeworfen,
Wie Gift, welches man darin zerstreut hat:
Es trifft drunten den gestreiften Hai,
Es trifft drunten den Katzen-Hai.
Es stirbt derselbe unter Zuckungen,
Er geht zu Grunde, er wälzt sich im Wasser.
Man bringt ihn auf den Plan des Breiten,
Sie haben dabei Palmwein in der Spiegel-Flasche,
Sie haben dabei Palmwein in der Glas-Flasche,
Für nata Samagõ waulu im Süden,
Für nata Samagõ waulu, Sonne.
Darum ist jeden Monat eine Versammlung,
Daher, dass jeden Monat versammeln sich
Die Leute im Süden, von Mazingõ, tausend Stück, [1]
Die Leute im Süden, von Mazingõ, tausend auf einmal,
Fern ist nata Samagõ waulu im Süden,
Fern ist nata Samagõ waula, Sonne,
So ist der Edle, der erhabene Häuptling,
So ist der Edle, der gefürchtete Tuha,
Bei den Einheimischen, den ersten der Bewohner,
Bei den Einheimischen, den ersten der Hausbesitzer.
Fern ist unsere Mutter Hezara gana'a,
Fern ist unsere Mutter Hezara hamo;
Doch so ist unsere Mutter Bawaulu mbatõ,
So ist unsere Mutter Tuho nomo.
Hier im Hause unsere Mutter Si Buruti bunga,
Hier im Hause unsere Mutter Si mohua gafo.
Dein Schmuck ist es Edler, erhabener Häuptling.

---

[1] Der Ausdruck „Stück" geht wohl nicht auf die Leute, sondern auf etwas, was das Dorf an sich betrifft

Dein Schmuck ist es Edler, gefürchteter Tuha,
Dein Schmuck ist ja zuhause das kräftige Wirken.
Dein Schmuck ist ja zuhause das Ordnung halten.
Dein Schmuck ist ja im Hause der Rottan, die Richtschnur für die Dorfleute,
Dein Schmuck ist ja im Hause der Rottan, die Richtschnur für die Menge;
Um zusammen zu bringen die, die zerstreut sind,
Um zusammen zu bringen das, was aus einander gegangen ist.
Dass du es bringst in zwei Rathhäuser,
Dass du es bringst in zwei Wohnhäuser.
Ehrbeweis sind dir die Gäste in deiner Wohnung,
Ehrbeweis dir die Gäste in deinen Räumen.
Du Edler, erhabener Häuptling,
Du Edler, gefürchteter Tuha!

2. GESANG FÜR DIE TÄNZERINNEN.

(Fanoeno sanari).

a. *Eingang.*

Es freut sich der goldene Adler,
Es macht Spass der ganõwõ.[1]
In der Wohnung des erhabenen Häuptlings,
So machen es die elenden Tänzerinnen.

b. *Ausführung.*

O, ihr die Arme schlenkernden, ihr Tänzerinnen,
O, ihr, die ihr das Ende des rambudi[2] zieht!
Eilt Euch nicht, überstürzt Euch nicht,
Überstürzt Euch nicht beim Tanzen!
Es sind ja keine Kopfschneller hinter uns,
Es sind ja keine Verräther vor uns.
Denn so gefällt mir der Tanz:
Wie ein Habicht, der sich dem Winde entgegenstemmt,
Wie Stauholz, langsam fliessend im Flusse.
Wie machen es die, die mit den Armen schlenkern, die Tänzerinnen?
Während sie umbiegen das Ende des rambudi!

---

[1] Ein grosser, wohl etwas fabelhafter Vogel.
[2] Ein Stoff, resp. Kleidungsstück.

Gleich als ob sich freute der Ausgang [1] der Winde,
Es werden erquickt die Herzen der Zuschauer.
Wie machen sie es während sie schweben, während sie tanzen,
Während sich schwenkt das Ende des rambudi?
Gleich wie gefegt u. wie gekehrt
Werden im Hause die Ecken des Spiegelflures,
Im Hause die Oberseite der goldenen Erhöhung.
Drinnen im Hause des Häuptlings, des Rathsherrn,
Im Hause, an dem sich das Gold hinaufrankt.
Und wie ist der Schmuck, das Ende des rambudi,
Die Kleidung der Tänzer, der Tänzerinnen?
Wie noch der Sotõra, [2] der Tausende kostet,
Der da schillert wie ein lagasi, [3]
Der da gezeichnet ist wie ein hõmi-Aal,
Der gleich ist den funkelnden Sternen,
Den man mit Vergnügen anschaut:
Weil so leuchtet der rambudi.
Und wie machen es die, die mit den Armen schlenkern, die Tänzerinnen?
Während sie hin- u. herbiegen den rundlichen Körper,
Indem sie ausstrecken die Hände, die dem hõmi-Aal gleichen?
Und siehe da die Finger gleich fusi-Krebsen,
Indem sie biegen den Hals, indem sie tanzen.
Es stossen gegen einander an die goldenen Ohrbummel,
Sie beleuchten die Wangen an beiden Gesichtsseiten.
Und es stösst an der Schmuck, die Halsschlange: [4]
Deshalb erstaunen die Zuschauer,
Deshalb sind wir verwundert,
Ueber die, die mit den Armen schlenkern, die Tänzerinnen,
Drinnen im Hause, mitten auf dem Spiegelflur,
Drinnen im Hause des Häuptlings, des Rathsherrn,
Und wir wollen noch sehen, wir wollen verbinden,
Woher noch stamme die Ursache des Tanzens,
Siehe da, das was berühmt ist, was einen Rüf hat,
Ein Bild der mit den Armen Schlenkernden, der Tänzerinnen,
Im Norden der Herr Gindraõhõ Gindrali,

[1] Oder der Ursprung.
[2] Din Stoff.
[3] Eine Fischart.
[4] Ein goldener Ring.

Der Gemahl der Buruti, die den Wind in der Wame schwingt.
Die als Schmuckstück hat die Reiswanne aus Glas gemacht,
Zum Wannen der goldenen Lagaene [1]-Früchte.
Und wie war es mit den Herrn Gindraöhõ Gindrali?
Wo war festgestellt das Ende der Dorfstrasse?
Im Norden auf dem Berge, der Meerdüne,
Im Norden auf der Spitze des abgestumpften Landvorsprunges.
Im Norden auf der Spitze des felsartigen Bodens, den man bearbeitet hat.
Und wie stand es mit dem Herrn Gindraöhõ Gindrali?
Er war der Besitzer eines Stalles von purem Eisen;
Ein Stall war das für den männlichen Wind.
Wäre nicht eingestallt worden der männliche Wind,
Dann würde weggeflogen sein ein abgehauenes Stück Kokospalme, [2]
Dann würde entflohen sein ein Stück Eisen.
Zum fliegenden Vogel wäre geworden das Rathhaus.
Zum entfliehenden Vogel die Hütte im Felde.
Und wie stand es mit dem Herrn Gindraöhõ Gindrali!
Er besass die Schrift, den Ursprung des Glases.
Und wie war die Schrift, der Ursprung der Glases?
Wie war es, als er sie schwenkte, als er sie öffnete?
Es war als sonne sich Tete holi,
Da droben das goldene Tete holi,
Das Dorf des Luo mewõna, des Luo holi,
Des Gemahls des Nazarata Nazari.
Und wir wollen noch sehen, wir wollen verbinden:
Wir wollen es an einander hängen wie Glöckchen,
Wir wollen es verbinden wie Schellchen:
Das war der Ausgang des Tanzens,
Der Ursprung, dass geschmiedet wurde der Goldschmuck.
O, der Goldschmuck, der durchgebissen werden kann mit dem Zahnfleisch. [3]
Der durchzubeissen ist mit den Zahnfleisch eines lachenden Kinder.
Da droben bei Luo mewõna, Luo holi.
Und wo holte man den Ursprung [4] des Goldes!
Den hackte man aus dem Innern der Felsen.
Und man sandte ihn übers Meer mit einem Transportschiffe.

[1] Lagaene ist ein Farnkraut, un dem mir Früchte sonst nicht bekannt sind.
[2] Was sehr schwer ist.
[3] Reines Gold ist weicher als gemischtes.
[4] Dieses Wort „uwu" könnte man vielleicht auch mit „wahr" übersetzen; „das wahre Gold" so auch im ff

Man sandte es herauf mit einem Dampfschiffe, zum Heranholen.
Und man machte es im Spass zum Ursprung der Magneten,
Und man freute sich daran, als an dem Ursprung eines lebenden Drahtes.
Und wie war es, als man spassete mit dem Magneten?
Und wie war es, als man sich freute an dem lebenden Drahte?
Da war es Kleie, versprengt am Bug,
Da war es Kleie, in der Wanne abgeschwungen am Steuer,
Für sie der Ursprung des Goldes,
Für die, die gegangen waren das Gold zu holen.
Das war der Herr Gindrõndra Gindrõndri,
Das war der Herr Indrõ'indrõ Langi,
Der Besitzer des Mittels zum Bannen des Seetigers.
Und eines Tages, zu einem Male,
Als das Gold fertig geschmiedet war,
Da sagte Tauranõ die goldene:
„O meine Mutter, du Ursprung der Vorsorgenden,
Rufe mir eine Partnerin zum Tanzen,
Rufe mir eine als Teilnehmerin am Schwingen,
Zum Umkreisen des Esõni [1] -Götzens,
Drunten auf dem Hofe, auf der Dorfstrasse;
Wenn zur Ausführung kommt das Schöne,
Durch unseren Vater, den Ursprung der Versorger:
Wenn man tanzen lässt in bezug auf die goldene Krone,
Wenn sich die Dorfleute versammeln aus dem Häusserreihen.
Wenn ich keine Partnerin habe zum Tanzen
Wenn ich keine habe als Theilnehmerin am Schwingen,
Dann mache ich Unsinn mit Lachen;
Ich wanne den Reis mitsamt der Kleie,
Ich koche den Reis mit den zerstampften Körnchen [2].“
Da sagte Nazarata Nazari:
„O, dann Luo mewõna, Luo holi!
Rufe eine Partnerin zum Tanzen,
Rufe herbei eine zur Theilnahme am Schwingen.
Für die Tauranõ, „die goldene.“
Da sagte Luo mewõna, Luo holi:
„O, Herr Gindrõnda Gindrõndri!
Wo giebt es eine, die einen Ruf hat u. die bekannt ist,

[1] Eine Holzart.
[2] Die Grieskörnchen müssen sonst entfernt werden.

Die einen Ruf hat in bezug auf das Tanzen?"
Da sagte Herr Gindrõndra Gindrõndi:
"Siehe da von der ich hörte einen Ruf des Schwebens,
Im Norden die Sidiadia manu õli,
Die Tochter unseres Vaters Zuzu asi.
Des Gemahls unserer Mutter Tawuju nangi.
Jenseits des Abgrundes, in den das Meer hinabstürzt."
Da sagte Luo mewõna, Luo holi:
"Dann gehe, die rufe herbei, gehe rufe sie.
Rufe sie als Theilnehmerin am Tanze,
Rufe sie zur Theilnahme am Schweben.
Für die Tauranõ, "die goldene."
Und es erhob sich der Herr Gindrõndra Gindrõndri,
Er ergriff das Beil von einer Spanne mit den Zeigefinger,
Er baute ein Schiff aus einem Tumusi [1] -stamme,
Von dem Tumusibaum an Ende ihrer Dorfstrasse,
Da droben in Tete holi, dem goldenen.
Und eines Tages, einstmals,
Da wurde fertig das Schiff von Tumusistamm,
Und er beförderte dasselbe auf das Meer.
Und eines Tages, als die Sonne aufging,
Da segelte das Schiff ab, ohne Wind,
Da segelte sein Schiff, ohne Steuerruder.
Das des Gindrõndra, Gindrõndri:
Und so dauerte es nur drei Tage u. drei Nächte,
Nur drei Nächte war er auf dem Meere,
Da kam er an bei unserem Vater Zuzu asi,
Dem Gemahl unserer Mutter Tawuju nangi,
Jenseits des Meeres-Abgrundes.
Und er gelangte in den gläsernen Wohnraum,
Dort im Norden, von unserem Vater Zuzu asi,
Und sie verhandelten hin u. her.
Es sagte Herr Gindrõndra Gindrõndri:
"Dies ist also in bezug auf dich meine Absicht, dass ich wagte zu kommen,
Ich komme um her zu rufen, um einzuladen
Deine Sidiadia, manu õli.
Ich lade sie ein als Partnerin beim Tanzen,
Ich lade sie als Theilnehmerin am Schweben,

[1] Eine Holzarte.

Nach dem Süden für die Tauranõ „die goldene"
Es kommt zur Ausführung im Süden das Schöne,
Im Süden bei Luo mewõna Luo holi."
Da sagte unser Vater Zuzu asi:
„Es ist mir nicht zuwider, ich wende nichts ein,
Sie kann ja gehen als Partnerin beim Tanzen,
Sie kann ja gehen zur Theilname am Schweben.
Nach dem Süden zu der Tauranõ „der goldenen",
Und es sprach unser Vater Zuzu asi:
„O, Sidiadia, manu õli!
Geh' nach dem Süden als Partnerin beim Tanzen,
Geh' nach dem Süden, nimm Theil am Schweben,
Nach dem Süden zu der Tauranõ, „der goldenen."
Da erhob sich die Sidiadia manu õli;
Sie nahm das Schmuckstück, die goldene Tasse,
Sie ging, um sich abzuseifen, sie ging, um zu baden,
Da drunten am dreitheiligen Sturzbade,
Da drunten an dem zweischlägigen Sturzbade.
Und was brauchte sie als Seife beim Baden?
Als Seife hatte sie Abfall von gurachi, [1]
Und dann gelben Lehm aus dem Herzen des Berges.
Vermengt mit Blättern vom kamandri. [2]
Zugabe sind Blätter von der Zwerghirsch-Apfelsine,
Und eine Kokosnuss mitten aus dem Tross.
Und darum machte sie sich aus Oelkochen aus Brennen;
Gekocht wurde das um Mitternacht.
Es wurde geborgen, als es anfing zu dämmern.
Und wie war es, als sie Oel kochte, als sie es röstete,
Im Norden, die Sidiadia manu õli?
Es roch ausgezeichnet, es duftete sehr,
Als ob man verbrenne Fett vom hawali-Fisch.
Wie wenn man ans Feuer hielte Fett von zaragigi. [3]
Ein Feld breit spürt man seinen Geruch, vor dem Winde.
Es kommen hervor die Aale, mitsamt ihren Löchern;
Es fliehen die Vögel mit ihren Nestern;
Alle Wildschweine springen auf den Bergen;

[1] Eine wohlreichende Pflanze.
[2] Ein Strauch.
[3] Auch ein Fisch.

Es kratzen sich alle jungen Wildkatzen:
Der Strand da drunten ist weiss von Reisvögeln;
Die Baumwipfel sind bedeckt mit Weisskrebsen:
Weil sie riechen das so wohlriechende.
Dort im Norden von der Sidiadia manu ôli.
Und eines Tages, einstmals,
Als besorgt war das Oelkochen, das Brennen,
Da kamen die Füsse im Bewegung, einer vor den andern,
Sie passierte die Leiter mit den neun Sprossen,
Sie erreichte den Hof, die Dorfstrasse,
Sie ging ja zum Baden, zu schminken den Körper.
Da wurden gesondert alle weissen Hühner;
Es wurden geschieden alle bunten Hühner:
Die Hühner mit Absatzen in den Federn am Halse;
Die Hühner mit Zeichnungen im Genick;
Als sie ging um sich abzuseifen, um zu baden.
Und eines Tages, einstmals
Kehrte sie zurück in das Haus von Kern des Glases,
Und sie machte sich daran, sich zu schmücken, sich in Ordnung zu machen.
Sie nahm goldene Ohrbummel;
Sie wandte an ein Kopfband, Zusammenhalt der Haare;
Sie nahm einen Gürtel von orona w̃öli. [1]
Und sie ergriff einen Hammer für das Ende des Gürtels,
Um glatt zu klopfen die Erhöhungen des Gürtels.
Man machte es gleichmässig mit den dünnen (flachen) Stellen.
Und es sagte Sidiadia, manu ôli:
„Stampfe für mich wohlriechenden Reis,
Als Wegzehrung für mich auf dem Meere.
Und man wickelte ein den wohriechenden Reis,
Und was war die Zugabe zu dem wohlriechenden Reis?
Das waren Eier von den weissen Hühnern,
Eier von den bunten Hühnern.
Und als sie sich geschmückt hatte, als sie sich in Ordnung gemacht hatte,
Da kamen ihre Füsse in Bewegung, einer vor den anderen.
Sie begaben sich auf das Schiff aus dem Kern des Tumusi.
Und eines Tages als die Sonne aufging,
Da fuhr ab ihr Schiff ohne Wind;

[1] Ein besonderer Stoff.

Da entfloh ihr Schiff ohne Steuer.
Und eines Tages, einstmals
Gelangten sie auf die hohe See, aufs hohe Meer,
Und es sagte Herr Gindrõndra, Gindrõndri:
"O, Sidiadia manu õli!
Wickele für uns Sirih, mache ihn fertig."
Da sagte Sidiadia manu õli:
"O, Herr Gindrõndra, Gindrõndi!
Ich wickle keinen Sirih, ich mache ihn nicht fertig.
Schiele nicht nach mir auf dem Bug,
So schiele ich nicht nach dir am Steuer,
Damit kein Gegenwind komme vom Bug."
Und so wurden es nur drei Tage, nur drei Nächte,
Nur drei Nächte auf dem Meere,
Da erreichten sie Tete holi, das goldene.
Und es erhob sich Sidiadia manu õli,
Sie gab sich aus Baden, ans Schminken des Körpers,
Sie machte sich daran sich zu schmücken, sich in Ordnung zu bringen.
Und sie öffnete den eingewickelten Reis.
Sie machte sich daran ihn zu pflanzen, ihn in die Erde zu legen.
Oben neben dem Sturzbad, dem dreitheiligen.
Und als es Tag wurde, als die Sonne aufging,
Dass sie es verwendete zum Ausgange des Hendrihendri-Gesanges.
Die Keime der Eier von den weissen Hühnern,
Zwei Keime von gleicher Länge.
Der eine der Ursprung der lagaene balaki,
Der andere der Same von zarizari lai.[1]
Des Sonnen-zarizari, des Schmuckes des Himmels.
Aber nachher wollen wir es im einzelnen verbinden:
Wir wollen somit verfolgen einen Weg,
Da droben von der Sidiadia, manu õli,
Als sie ankam auf der Mitte der Dorfstrasse,
Da droben in Tete holi, dem goldenen,
Da erstaunten die sämmtlichen Zuschauer,
Als leuchtete der bõlua[2] in der Seite.
O, dieser wandernde bõlua!
Der Mond-bõlua an ihr, der Stern-bõlua,

[1] Verschiedene Pflanzen.
[2] Eine Hautveränderung; Fleckenkrankheit.

Der schon über den Halsschmuck hinaus geht,
Der sich schon unter dem gedrehten Halsring durchschiebt.
Der bõlua an ihr, der wie Goldstaub ist.
Und es sagte Nazarata Nazari:
„O, du Tauranõ, du „goldene“!
Siehe da, die Sidiadia manu õli!
Auf schmücke dich, mache dich in Ordnung!“
Und es erhob sich Tauranõ, die „goldene“,
Si machte sich ans Kämmen der Haare, an das Zusammenlegen der einzelnen.
Sie legte an ein Kopfband, zum Zusammenhalten der Haare,
Sie nahm goldene Ohrbummel,
Sie legte um den Hals einen gedrehten Schmuck.
Als Gürtel verwandte sie orona w̃õli [1]
Dann ging sie auf den Hof, auf die Darfstrasse,
Auf die Dorfstrasse mit Glas überbrückt,
Zu der Sidiadia, manu õli.
Und als sie den Mund verzogen zum Lachen,
Da waren die Zuschauer zu beschränkt, [2]
Sie gaben sich gegenseitig Sirih, den sie zurecht machten,
Sie gaben sich gegenseitig den Beutel mit Flittergold besetzt.
Sie hatten um den Hals geschlungen rambudi-Tücher,
Und sie führten auf den Männertanz, sie tanzten anhaltend den Frauentanz,
Sie hoben u. senkten das Ende des rambudi,
Sie tanzten mit der goldenen Krone.
Sie umkreisten da droben den esõni-Götzen.
Und wie war es, als sie sich gegenüberstanden beim Tanzen,
Und wie war es, als sie von beiden Seiten her sich schwangen?
In Erstaunen geriethen die Zuschauenden,
Als sie hin- u. her bewegten den rundlichen Körper,
Als es nichts gleiches gab, nichts ähnliches,
Kein Abbild von ihnen, was Schönheit betraf,
Die da war wie das Mondlicht beim Vollmond,
Gleich wie das Licht der Sonne, wenn es flimmert.
Und wie war es, als hin- u. her geschwenkt, als geschlagen wurde
Ihr Schmuck das Ende des rambudi?

---

[1] Ein besonderer Stoff.
[2] Eine etwas dunkle Stelle.

Gleich wie gekehrt u. wie gefegt
Wurde unter ihrem Schmuck die Mitte der Dorfstrasse:
Gleich als ob spielend sich freute der Ursprung des Windes.
Es schwankte da droben die Mitte der Dorfstrasse,
Da droben in Tete holi, dem goldenen.
Fern liegt das, wenn ich es heran ziehe,
Denn fern ist Luo mewõnõ, Luo holi;
Gleich ist der Hohe, der Häuptling, der Berather,
Weil er geschmiedet hat eine goldene Krone.
Fern ist ja Nazarata Nazari,
Gleich ist unsere Mutter Tuho barasi,
Die als Schmuck hat den mit Flittergold besetzten Beutel,
Als Behälter des Sirih für die Stammesgenossen, für die Verbrüderten.
Fern ist Sidiadia manu õli
Und fern ist Tauranõ, die „goldene",
Gleich sind die die Arme schwenkenden, die Tänzerinnen,
Gleich sind die das Ende des rambudi ziehenden:
Im Mittelraume des Hauses, dem gläsernen:
So machen es die mit Anstrengung Tanzenden!

. . . .

Und wir wollen wieder einen Vergleich heranziehen:
Da wir vorhin besprochen, da wir genannt haben
Da droben den Setzling von zarizari lai [1]
Von zarizari luo (Sonne), dem Schmucke des Himmels.
Eines Tages, einstmals auch,
Als die Gestalt zunahm, als der Körper wuchs,
Sie bekam oben Zweige u. bekam vorstehende Wurzeln,
Sie bekam vorstehende Wurzeln wie ein awõni. [2]
Und eines Tages, einstmals,
Eines Tages, als die Sonne aufging,
Da trug er Früchte droben, mitten in den äussersten Zweigen,
Da droben, der Setzling der zazari lai.
Und es sagte Luo mewõna, Luo holi:
„Wer passt auf die Früchte, wenn sie reif sind,
An meinem Setzling der zazari lai?
Ich will herrufen einen Affen vom awõni-Baum,
Einen Affen von Tete holi, dem goldenen."

---

[1] Eine Holzsorte.
[2] Ein Baum von kräftigem Wuchse.

Und es sagte der Affe von awõni-Baum:
„Ich will aufpassen auf die Früchte, wenn sie reif werden."
Und es sagte Luo mewõna, Luo holi:
„Es ist schon gut mit dem Aufpassen auf die Früchte, wenn sie reif werden,
Aber was ist das Zeichen, wonach soll man sich richten,
Wenn du aufpassest auf die Früchte am Trosse?"
Da sagte der Affe von awõni-Baume:
„Nur ein Drittel meines Herzens ist willig,
Aber zwei Drittel meines Herzens sind träge."
Darauf sagte Luo mewõna, Luo holi:
„Kein Aufpasser für die Früchte, wenn sie reif werden
Bist du Affe vom awõni-Baume."
Und es kam ein Wildschwein, ein ausserordentlich grosses.
Da sagte Luo mewõna, Luo holi:
„Was ist das Zeichen, wonach hat man sich zu richten,
Wenn du aufpassest auf die Früchte, wenn sie reif werden?"
Da sagte das Wildschwein, das ausserordentlich grosse:
„Nur ein Drittel meines Herzens ist willig,
Aber zwei Drittel meines Herzens sind träge."
Darauf sagte Luo mewõna, Luo holi:
„Du bist kein Aufpasser auf die Früchte, wenn sie reif werden,
Wenn zwei Drittel deines Herzens träge sind."
Da kam ein Hirsch mit goldenem Geweih
Und sagte: „Ich will aufpassen auf die Früchte, wenn sie reif werden."
Da sagte Luo mewõna, Luo holi:
„Was ist des Zeichen, wonach hat man sich zu richten,
Wenn du aufpassest auf die Früchte, wenn sie reif werden?"
Darauf sagte der Hirsch mit dem goldenen Geweih:
„Nur ein Drittel meines Herzens ist willig,
Aber zwei Drittel meines Herzens sind trage."
Da sagte Luo mewõna, Luo holi:
„Du bist kein Aufpasser für die Früchte, wenn sie reif werden.
Kein Ordner u. kein Hersteller.
Wenn zwei Drittel deines Herzens träge sind."
Da kam ein Marderbär, ein gelb-weisser,
Und es sagte Luo mewõna, Luo holi:
„Sag' Marderbär, du gelb-weisser!
Was ist das Zeichen, wonach hat man sich zu richten,

Wenn die aufpassest auf die Früchte, wenn sie reif werden?"
Darauf sagte der Marderbär, der gelb-weisse:
"Nur ein Drittel meines Herzens ist träge,
Aber zwei Drittel meines Herzens sind willig."
Da sagte Luo mewõna, Luo holi:
"Dann passe auf die Früchte, wenn sie reif werden:
Du bist ein Ordner u. ein Aufpasser.
Passe auf die Früchte in der Mitte des Trosses,
Weil nur ein Drittel deines Herzens träge ist,
Weil zwei Drittel deines Herzens willig sind."
So wollen wir es dann anwenden, wollen es in Verbindung bringen
Mit den Gedanken des Häuptlings daheim, des Berathers,
Fern ist der Setzling der zarizari lai
Es ist das ja der Schmuck des Häuptlings, des Berathers:
Dein Schmuck ist ein Setzling von zarizari lai.
Fern ab ist ja der Affe auf dem awõni-Baume,
Fern der Hirsch mit dem goldenen Geweih,
So ist ein Häuptling, der das Recht verdreht,
Ein Häuptling, der frech ist u. schemmerig,
Sei es auch der schlemmerig ist in bezug auf Schlechtigkeiten,
Fern ab ist der Marderbär, der gelb-weisse,
Der Marderbär als Ordner u. Hersteller.
Der Marderbär als Aufseher u. Versorger.
So ist der scharfsichtige Häuptling,
Der Häuptling der Ordner. der Hersteller,
In seinem Dorfe, das die Dorfstrasse einschliesst.
Wenn die Sitte unverändert belassen wird.
So machen es die mit Anstrengung tanzenden!

3. DER RUF BEIM TANZEN. [1]

(Fefaôndroesa, na molajalaja).

Wenn dich auch die Kopfschneller holen:
Was ist es, was ich höre, was Ihr hört,
Was ist es, was da rauscht, was da schlurfet?
Da drinnen in der Kammer, mit gekrümmten Zugange,
In der Kammer von Kernglas?
Das ist das Rauschen des baumwollenen Beutels,

[1] Die Moral dieses Stückes ist mir noch etwas dunkel.

Von der Situnga, Si Buruti.
Diese zerstückelt die Pinangfrüchte,
Sie wischt ab die Sirihblätter:
Den Tabak misst sie klafterweise ab.
Und wie war es, als sie zerschnitt, als sie zurechtmachte?
Ein Klafter war es noch von meinem Munde entfernt,
Ein Klafter noch von meiner Seite,
Da schnalzte meine Zunge, da gab ich einen Laut von mir,
Ein Klafter lang verwickelte sich mein Speichel;
Es holen dich die Kopfschneller!

***

Wenn dich auch die Kopfschneller holen:
Siehe da unseren Vater Tuha ba hili!
Als er zog seinen Schmuck, den Degen,
Als er zog seinen Schmuck, das Schwert,
Als er damit focht, damit schlagend,
Da verdunkelte sich der Himmel, da erhob sich der Wind,
Gleich als ob einschlüge der Ursprung des Kargen, [1]
Gleich als ob einschlüge der Ursprung des Knisterden [1]
So war der Glanz des Häuptlings, der Majestät,
So war der Glanz des Häuptlings, des Berathers;
Es holen dich die Kopfschneller!

***

Wenn dich auch die Kopfschneller holen:
Siehe da unseren Vater, Tuha ba hili,
Als er zog seinen Schmuck, den Degen,
Als er zog seinen Schmuck, das Schwert,
Dann hieb er mitten ins Meer,
Da zertheilte sich das Meer, es that sich auseinander,
Da liess es ab von einander u. trennte sich:
Es wurden sichtbar die Mondstrahlen, der Vollmond,
Es wurde sichtbar das Runde, das Weisse.
Aber es waren weder Mondstrahlen, noch Vollmond,
Es war das ein Haifisch, ein sehr dicker,
Aber es war kein Haifisch, kein sehr dicker,
So ist das Mastschwein für euer Fest,

[1] Bezeichnungen für den Blitz.

Bei euch, den Einheimischen, den sehr Einsichtigen;
Es holen dich die Kopfschneller!

***

Wenn dich auch die Kopfschneller holen:
Siehe da den Herrn, den Häuptling Gõzõ!
Als er einen Fangspiess legte für den gorõ. [1]
Da drunten an der Krümmung des Flusses,
Da drunten, wo die plötzliche Fluth die Fische aufstaut.
Da hatte er noch weder Spiess noch Leine angebracht,
Und noch keine Unterlagen gelegt,
Als schon ein männlicher gorõ daher kam.
Aber lassen wir nur draussen den Tod des gorõ;
Damit habe ich Mitleiden, habe ich Erbarmen,
Als er starb, krümmte er sich in einem fort;
Er holt dich, er nimmt dich mit!

***

Wenn er dich auch holt, wenn er dich nimmt:
Und siehe da noch den Herrn, den Häuptling Gõzõ,
Als er einen Fangspiess legte für die haria, [2]
Als er einen Fangspiess legte für die Schlange,
Da nahm er den Ausgang vom Fusse des Daches,
Und er lief aus am Kopfe des Sprungsteines [3]
Und er hatte noch weder Spiess noch Leine angebracht,
Und noch keine Unterlagen gelegt,
Da kam schon daher eine männliche haria.
Da kam schon daher eine männliche Schlange.
Aber lassen wir nur draussen den Tod der Schlange,
Damit habe ich ja Mitleiden, habe ich Erbarmen;
Als sie starb schlängelte sie sich in einem fort;
Er holt dich: er nimmt dich mit!

***

Wenn er dich auch holt, wenn er dich ergreift:
Siehe da unseren Vater, Haoguru!

[1] Ein Fisch.
[2] Eine Schlange.
[3] Ein Stein auf der Dorfstrasse, an dem man sich im Springen übt.

Als er ein Götzenopfer brachte für seine Lieblingssache, die Arzenei,
Für sein Hühnerei, das weiche,
Mitten auf dem steinernen Becken,
Und wie war es mit seiner Lieblingssache, der Arzenei?
Als er vorbeiging an dem Pfosten, der mit einer Hand versehen war, [1]
Als er vorbeiging an dem Pfosten in der Mitte,
Da brach er ihn durch, wie man einen Farnstengel durchbricht,
Er brach ihn ab, wie man fa'ufa'u abbricht [2]
Und sie wurde zum Mittel, um den Fuss des Regens zu vertreiben [3]
Und zum Mittel um den Fuss der dunklen Wolken zu entfernen,
Damit dadurch nicht zum Fallen komme die Heirathsfähige,
Damit dadurch nicht zum Fallen komme die Braut.
Damit sich dieselbe keinen Arm zerbreche,
Damit ihr Rücken nicht nach hinten geknickt werde:
Er holt dich, er ergreift dich!

* * *

Wenn er dich auch holt, wenn er dich auch ergreift:
Siehe da unseren Vater Laowõ gafõnu!
Als er probierte, was er leisten könne;
Als er probierte, wie zornig er werden könne,
Sei es, dass er einer Zuckerpalme den Hals umdrehte,
Sei es, dass er zwei Kokospalmen verknotete.
Ein ganzes Haus stellte er fertig, ein ausgezeichnetes,
Ein ganzes Reisfeld bepflanzte er fertig,
Alles in Abwartung des Frühstückes am Morgen:
Er holt dich, er ergreift dich!

* * *

Wenn er dich auch holt, durch krumme Sprünge:
Siehe da den Herrn Bawaulu Laria!
Siehe da den Herrn Bawaulu Fase!
Als er ein Menschenbild machte aus einem Bananenstamme,

[1] Hie u. da haben die Pfosten der Häuser einen Zweig, der zu einem Menschenarm geformt ist.

[2] Fa'ufa'u ist auch im Farnkraut.

[3] Wohl die Wolken zu lichten, dass sie gewissermassen keinen Fuss mehr haben.

Als er bildete das Ende des Stumpfes.
Da wurde derselbe zu einer Jungfrau,
Das war eine Jungfrau von den Gästen.
Wenn auch die Ohren verkettet sind [1]
Wenn sie auch gleich sind dem Fruchttross der ma'ae? [2]
Sei es auch eine ma'ae in der Mitte des Abhanges,
Sei es auch wo ein Affe nicht hinanreichen kann.
Es kann doch hinanreichen eine Schildkröte:
Er holt dich, durch krumme Sprünge!

***

Wenn er dich auch holt, wenn er dich stösst:
Siehe da unsere Mutter Buruti handru!
Als sie sich daran machte, sich zu kämmen,
Da dachte ich der Scheitel sei ein sitzender Zwerghirsch,
Den Hornkamm hielt ich für einen Rehbock,
Als sie den Fuss des Haares auseinanderwarf,
Als sie schwenkte den Saum des Kleides,
Ein ganzer naru'u-Baum starb plötzlich ab,
Auf einen ganzen awōni-Baume verwelkten die Spitzen:
Er holt dich, er stösst dich!

***

Wenn er dich auch holt, durch krumme Sprünge:
Siehe da die Pinangpalme im Bogia-Thale!
Siehe da die Pinangpalme im Bogae-Thale! [3]
Sei es, dass die einzelnen Fruchtstücke einen halben Arm lang wären,
Sei es, dass sie drei tumba [4] Saft enthielten.
Und was geschahe, als man sie gekaut, sie im Munde herumgeworfen hatte?
Die Augen aller Schielenden wurden gerade!
Alle krummen Beine kamen in Ordnung;
Er holt dich, durch krumme Sprünge!

***

[1] Auch etwas dunkel.
[2] Ein Fruchtbaum.
[3] Flussthäler.
[4] Ein tumba = $\frac{1}{4}$ kulak; 10 kulak = 1 pikul.

Wenn er dich auch holt, wenn er dich stösst:
Siehe da die Zuckerpalme im Riedthale!
Sei es, wenn man sie kniend mit den Köcher versieht,
Sei es, dass man den Fruchtstengel beim Drehen unter den Arm nimmt: [1]
Und als Gährungsmittel für ihn dient ein junger elefu, [2]
Und als Gährungsmittel für ihn dient altes Salzfleisch:
Er holt dich, er stösst dich!

***

Wenn er dich auch holt, durch krumme Sprünge:
Siehe da den Herrn Bawaulu Laria!
Siehe da den Herrn Bawaulu Fase!
Und er hatte einen Stock von Bõrua,
Und er hatte einen Stock von Zuckerpalme,
Und er pflanzte ihn ein am Ursprung der Strömung,
Und er pflanzte ihn ein am Ende des Strandes,
Und es entstand daraus ein lataha-maru-Baum,
Und es entstand daraus ein si manaere-ache-Baum.
Ein Baum mit Blüten von fettigem Fleische,
Ein Baum mit Früchten von gehacktem Fleische,
Ein Baum als Köder für die Wildtauben,
Ein Baum als Köder für die Papagaien,
Daher bekamen die kewu-Krebse, einen Arm voll an Dicke,
Daher musste man auf der Schulter tragen die Strandkrebse;
Daher war eine Wildtaube von fünfen an der Stange zu tragen,
Daher mussten fünf Mann den Papagai tragen.
Als Zuspeise für die verschwägerten Verwandten,
Von unserem Vater Bawaulu Dehe;
Er holt dich, durch krumme Sprünge.

***

Es holt dich der Kopfschneller:
Siehe da das Schwein unseres Grossvaters Solu'i!
O, das Schwein, das auf den Händen u. auf den Armen getragen wird!
Drunten im Unterraum des Rathhaus-Gebäudes.

---

1 Alles zur Gewinnung des Palmweines.
2 Ein Fisch.

Drunten neben dem Reisblock, aus einem daowizweig gemacht,
Es war ja allerdings sehr klein.
Nur etwa fünfzehn alisi. [1]
Und was geschah, als man es zerschnitt, als man es zertheilte?
Da sprang ein Stückchen weg, so gross wie ein Maiskorn.
Es sprang an das Ende der Dorfstrasse
Da wurde es zu einem Bügel in einem Schutzzaun [2]
So ist der Glanz des Häuptlings, des Berathers:
Es holt dich der Kopfschneller!

***

Wenn dich auch der Kopfsehneller holt:
Siehe da den Farõcha luo, Lagae bõgi!
Als er ein Beil sehmiedete, von einer Spanne mit dem Langfinger.
Als er ein Beil schmiedete von einer Spanne mit dem Zeigefinger.
Sei es, dass man laewawa [3] damit umhaue,
Sei es, dass man awõni damit umhaue:
Sei es, dass es ihnen als Brücke diene auf dem Meere,
Um zu holen eine Gong, mit starkem Ton.
Sei es auch eine mit zehn an einander gereichten Knoten.
Nur einer wird gerührt u. wird geschlagen,
Und doch tönen alle die vielen:
Es holt dich der Kopfschneller!

***

Wenn dich auch der Kopfschneller holt:
Wie machte es Farõcha luo, Lagae bõgi,
Als er schmiedete als seinen Schmuck einen Degen,
Als er schmiedete als seinen Schmuck ein Schwert?
Und wer schmiedete seinen Schmuck, den Degen,
Und wer schmiedete seinen Schmuck, das Schwert?
Sei es, dass es war Laenga sowaru wõgi,
So war sein Ambos das Knie.
Und wenn er nun seine Faust gebrauchte als Hammer,

---

[1] Ein Schwein von 15 alisi (ein Schweinemaass) ist in Wahrheit sehr gross.
[2] Es werden Bügel von gespaltenem Bambu in einer Reihe, zu einer Art Zaun vereinigt in die Erde gesteckt gegen Wildschweine.
[3] Eine Holzsorte.

Und als Zange diente ihm sein kleiner Finger.
Und wie war es als fertig war sein Schmuck, der Degen,
Und wie war es als fertig wurde sein Schmuck, das Schwert?
Wie ein Lachender war die schräge Spitze an dem krummen Schnabel,
Wie ein Beissender die Ohren des Handgriffs,
Gleich wie Spiegelglas die Seitenflächen:
Es holt dich der Kopfschneller!

* * *

Wenn er dich holt, wenn er dich stösst:
Siehe da unsere Mutter Kabôlua manu.
Als sie blies ihren Schmuck, die Flöte:
O, wie ist mir in Bezug auf die Flöte von 50 %tigem Golde!
Oben an dem schwebenden Dachfenster.
Und wie war es, als sie blies ihren Schmuck, die Flöte?
Es war wie eine die Reis wannt das Giebelende, an der Nordseite.
Die Firstständer wurden wie Angelruthen.
Allen Hausgötzen im Mittelraum flossen die Thränen,
Es weinten alle Hausgötzen im Hauptraum:
Er holt dich, er stösst dich!

* * *

Wenn er dich auch holt, wenn er dich nimmt:
Siehe da den Herrn Häuptling Gõzõ!
Als er einen Fangspiess machte für den Brautpreis.
Den Ausgang nahm er vom Sitzplatze,
Und das Ende reichte bis an die Thür.
Die Schnur bestand aus Schwarte von einem fetten Schweine.
Und als Spiess verwandte er gehacktes Fleish.
Und als Pflock diente fette Frikadell.
Und die Feder bildete ein Palmweinkrug, ein Krug zum Kredenzen.
Und an einem Tage, an einem Datum,
Als vorbeiging ein erhabener Häuptling,
Da erfasste seine Hand der Krug zum Kredenzen,
Und es verstopfte seinen Mund das Fette:
Er holt dich, er nimmt dich!

4. EIN KLEINES LIED.

(Hendrihendri).

1. Der Mond vom Norden.
Und die Sonne vom Süden,
Beider Licht ist verschleiert.

2. Wie wenn hinüberginge ein Mann vom Norden,
Er geht nach Mazingõ,
Um zu fragen nach der ältesten Sitte.

3. Gleich als ob die Ohrbummel durchbrächen,
Gleich als ob Stücke von den Ohrringen abbrächen;
Dies ist durchaus richtig,
Weil es mithilft die Sache in Ordnung zu machen.

4. Gleich wie das Gold vom Lahõmi, [1]
Gleich wie das Gold vom Gombu: [2]
Und man vermengt es, es vereinigend,
So wird es gleich wie weichreife bowofrüchte.

5. Mein Huhn ist das weisse Huhn,
Mein Huhn ist das rothe Huhn:
Wir wollen es geben als Lockspeise für die Wildkatze,
Wenn kein Krähen dabei stattfindet.

6. Mein Huhn ist das weisse Huhn,
Mein Huhn ist das schwarze Huhn:
Wir wollen es geben als Lockspeise für den Habicht,
Wenn es nicht mit gebunden wird.

7. Gleich wie das Hinken eines Elefanten,
Ist daheim der erhabene Häuptling;
Gleich wie das Hinken eines Hirsches:
Wer ihn erreichen will, der bricht sich die Beine,
Wer unter ihm durchgehen will, der bricht sich den Hals.

8. Tausend Bäume giebt es im Lande:
Der erhabene Häuptling daheim
Ist nur ein einziger fõsi-Baum,

---

[1] Ein Flussname.
[2] Wohl idem.

Dessen Blätter auf dem Meere zu sehen sind.
Nach den Zeugniss der früheren Reisenden.

9. Gleichviel ob wir Wesen davon machen,
Von dem erhabenen Häuptling daheim;
Gleichwiel ob wir zustimmen,
Was unsere Prunkkleidung betrifft:
Gleich als wenn Laowõ maru einen Hieb versetzte,

10. So ist daheim der erhabene Häuptling;
Gleich als wenn La'õmili einen Hieb versetzte,
Er hatte nur einmal zu hauen
In den Hals der Seeschlange im Meere.

5. GLEICHNISSE U. ERZAEHLUNGEN. [1]
(Amaedola ba Manõmanõ).

a. Die beiden Lügner.

Es gab einst zwei Freunde, die gleich wie Brüder waren. Eines Tages nun brach der eine auf, um eine Reise zu machen. Er besass aber einen Vorrath von Eisenstäben, im Gewichte von zehn Kulak Reis. Da ging er hin u. liess diese Eisenstäbe seinem ebengenannten Freunde zurück, indem er sagte: "Mein Freund, ich will diese meine Eisenstäbe erst zurücklassen, während ich die Reise mache." "Gut," erwiederte ihm sein Freund, "lass sie nur dort." Und als der ebengenannte Mann von der Reise zurückkehrte, da ging er zu seinem Freunde u. fragte: "Wo sind meine Eisenstäbe von damals, mein Freund?" Da antwortete ihm sein Freund u. sagte: "Die Ratten haben sie vollständig aufgefressen, Freund." Darauf erwiederte der Mann: "Gut vorerst, Freund, lass die Ratten sie nur gefressen haben." Aber er vergass es nicht, dass er betrogen worden war in Bezug auf die Eisenstäbe.

Dann raubte er eines Tages das Kind seines Freundes, der das erwähnte Eisen verheimlicht hatte. Da machte sich der, der das Kind vermisste auf u. ging zu seinen Freunde, dem die Eisenstäbe abhanden gekommen waren, zu fragen u. sagte: "Mein Kind ist verschwunden, Freund!" Da erwiederte der, dem die Eisenstäbe abhanden gekommen waren u. sagte: "Ich habe heute, über Tag, dein Kind gesehen, der Adler hat es in seine Krallen genommen." Dann machten sie sich auf, um beide beim Häuptling Klage zu führen u. beide berichteten sie die Ursache ihres Betruges.

[1] Die Moral siehe am Fusse des niass. Textes

Da sagte der Häuptling zu ihnen: „Ihr seid beide Betrüger: gebet beiderseitig das, was dem anderen abhanden gekommen ist, zurück u. setzet fernerhin so etwas nicht fort.“

6. Der Streit unter den Gliedern des Menschen.

Einst in früheren Zeiten gaben sich ans Rathen die sieben oberhalb der dünnen Stelle [1] u. die fünf unterhalb der dünnen Stelle. Sie stritten sich darum, wer von ihnen der älteste (vornehmste) sei, in Bezug auf den Rang. Es waren ihrer sieben u. sie stritten nur immer hin u. her: der Mund, die Augen, die Nase, die Ohren, das Herz, die Hände u. die Füsse. Es war als befänden sie sich in stetigem Ringkampfe, bei dem Streite darüber, wer der erste sei.

Das Auge sagte: „Ich bin der erste von euch, ihr sechse, denn ich nehme eher alles wahr, als ihr.“ Darauf das Ohr: „Nicht doch, Freund, sondern ich bin der erste von euch, was es auch immer sei, ich höre es zuerst.“ Hierauf die Nase: „Nicht doch, Freund, sondern ich bin der erste von euch, was es auch immer sei, ich rieche zuerst den Geruch; somit ist das der Grund, dass ich der erste bin.“ Hierauf der Mund: „Nicht doch, Freund, sondern ich bin der erste von euch, weil ich esse was es auch immer sein möge, darum bin ich der erste von euch allen.“ Hierauf die Hand: „Nicht doch, Freund, sondern ich bin der erste, von euch allen, weil ich jegliches Ding annehme, darum bin ich der erste von euch.“ Hierauf auch der Fuss: „Nicht doch, Freund: ich bin ja der erste von euch allen: weil ich umher gehe; wohin man mich immer sendet, dahin gehe ich u. mühe mich ab auf dem Wege.“

Dagegen verhielt sich das Herz, drinnen in der Brust, noch ganz ruhig; es hörte nur darauf, wo das hinaus wolle u. was sie schliesslich sagen werden. So zankten sich die sechs genannten nur immer zu u. stritten um ihren Vorrang; neun Tage u. neun Nächte hielten sie sich daran u. jeder wünschte, dass man ihm den Vorrang einräume; alle waren gleich hartnäckig, niemand gab den Genossen etwas nach.

Endlich hatte das Herz genug davon, als der Spektakel gar kein Ende nehmen wollte. Da fing es an zu reden u. sagte: „Du Auge u. du Nase u. du Ohr u. du Mund u. du Hand, von den Füssen vorläufig noch abgesehen: ich will euch allen schon die Wahrheit

[1] Oberhalb des Halses

sagen. Das ist ja alles nicht wahr, was ihr da sagt; ich bin der erste u. nach mir kommen ja dann noch die Füsse. Ich bin doch die Ursache u. dann erst setzet ihr alle euch in Bewegung. Wenn das Herz sich nicht erhebt, dann hat es keine Art mit euch; wenn ich mich aber in Bewegung setze, dann folgen die Füsse schon nach u. dann die Hände u. dann auch du, du Mund. Für dich, Auge, ist allein das Sehen, weiter bist du auch nicht von Nutzen dabei. Und du Ohr nützest auch nicht weiter, als nur zum Hören; u. du Nase nützest nicht weiter, als dass du riechst; u. du Mund nützest auch allein als Essender. Wenn sich nun das Herz nicht in Bewegung setzt, dann bewegen sich auch die Füsse nicht u. die Hand nimmt es nicht an u. dann hast du kein Essen, du Mund. Nur wenn ich mich erhoben habe u. wenn die Füsse ins Gehen gekommen sind u. wenn die Hand das Betreffende angenommen hat, dann erst issest du es, du Mund. Das ist der Grund, dass ich der erste bin von euch allen. Ich mache erst den Anfang, u. dann kommt es dazu, dass ihr alle euch erhebt. Aber wenn ich mich nicht rühre, dann bleibt auch ihr alle in Ruhe; u. wenn ich mich dann erhebe, dann erhebt auch ihr euch. Wenn ihr nun auch alle mit einander im Kampfe liegt, so bin ich doch ein wenig der Älteste.

c. Bua duho der starke.

Früher gab es im Süden in Mazingõ einen Mann, der hiess Bua duho der starke. Er hatte ein Kissen von kõlõbaha [1]-Früchten, mit dem er seine Mithauptlinge erschreckte, wenn sie seine Wohnung betraten u. ebenso alle starken Jünglinge. Und der Zweck dieses seines Kissens von kõlõbaha-Früchten war die Wahrheit zu verhehlen u. das Recht zu krümmen.

Da geschah es eines Tages, dass Bua duho der starke seine Leute schickte um Hühner zu stehlen, in einem Dorfe in Mazingõ. Und da man sie gesehen hatte, so sandte man zu Bua duho dem starken u. liess ihm sagen: „Deine Hausgenossen haben Hühner gestohlen, Bua duho der starke; wir haben sie in ihren Händen gesehen, als sie sie nahmen, u. wir sind jetzt gekommen, um mit dir über die Strafe zu reden, wir die gesandten der Häuptlinge von Mazingõ. Aber Bua duho der starke antwortete ihnen nicht, aus der Schlafstube, von dem Deckel des Schreines: darauf lag er nämlich u. schlief auf dem Kissen aus kõlõbaha-Früchten. Da redeten sie den

[1] Eine Pflanze.

Bua duho den starken wieder an u. sagten: „Höre, Bua duho! Wir sind Gesandte des Häuptlings, um die Busse für den Diebstahl deiner Hausgenossen in Empfang zu nehmen.“ Hierauf erhob sich Bua duho der starke in der Kammer u. schlug auf mit seinem Kissen aus kõlõbaha-Früchten, um die starken Jünglinge draussen in die Flucht zu jagen. Und als dies die Gesandten von soeben hörten, da flohen sie draussen von dem Sitsplatz: sie fürchteten sich das von ihm zu hören. Und als sie zu Gõzõ dem „Empfänger der Taxe“ kamen, da berichteten sie ihm alles, was sie bei Bua duho dem starken gehört hatten. „Wir wissen nicht“ sagten sie, „womit er aufschlug im Rathhause, aber wir fürchteten uns sehr, wir erschracken u. ergriffen dabei die Flucht.“ Sie hatten keinen Begriff von dem Kissen aus kõlõbaha-Früchten, welches zur Verhehlung der Wahrheit diente, dass man damit das Recht verdrehe.

Dann sandte Bua daho der starke aufs neue Diebe in ein Mazingõ-dorf u. sie wurden wieder von Leuten gesehen, aber sie sagten: „Wir sind Gesandte von Bua duho dem starken.“ Dann übergaben sie ihm ihrem Raub u. er verhärtete sein Herz. Hierauf sandten die Häuptlinge von Mazingõ wieder starke Jünglinge. Und als sie den Hauptraum im Hause des Bua duho betraten, da redeten sie ihn an, aber er antwortete ihnen nicht; viermal forderten sie ihn auf herauszukommen, um ihm die Busse für den Diebstahl mitzutheilen, aber er antwortete garnicht. Dann schlug er wieder auf mit den genannten Kissen aus kõlõbaha-Früchten, welches diente um die Wahrheit zu verhehlen u. die erwähnten Gesandten flohen aufs neue. Und alle Leute, die das hörten, verwunderten sich sehr; man begriff nicht, weshalb die Gesandten weglaufen, wenn sie das hören. Neunmal schickte er (der bestholene Häuptling) seine Gesandten wegen des Diebstahls in dem Mazingõ-Dorfe, aber er (der Häuptling, der die Diebe geschickt hatte) kümmerte sich nicht darum, weil er das Mittel hatte, um die Wahrheit zu verhehlen, nämlich das Kissen aus kõlõbaha-Früchten.

Dann sandte Bua duho der starke eines Tages wieder Menschenrauber in das Mazingõ-Dorf u. auch diese wurden gesehen. Da hielten die Häuptlinge von Mazingõ einen Rath u. sagten: „Wer will als Gesandter zu Bua duho gehen?“ Hierauf antworteten die starken Jünglinge, Tabalonga li u. Mangaraza: „Wir wollen einmal erst gehen u. uns ihn ansehen.“ Und sie nahmen ein jeder einen grossen Schild, eine Spanne dick u. ein Schwert, welches im Rücken die Dicke eines lawajo-Stengels hatte u. eine Lanze mit neun Wider-

haken u. eine elffache Panzerjacke u. einen kupfernen Helm: ihre ganze Rüstung hatten sie ausgezeichnet im Stand gesetzt. So kamen sie auf den Hof des Bua duho des starken u. machten dort Exercitien mit den Schilden, um ihn bange zu machen, u. forderten ihn auf, hinunter zu kommen, auf den Hof. Aber er fürchtete sich nicht in seiner Wohnung, auf dem Deckel seines Schreines sitzend. Dann riefen sie ihm wieder zu u. sagten: „Komm herunter; du hast Leute geraubt u. wir sind gekommen, um Busse von dir zu holen, u. wenn du sie nicht giebst, dann nehmen wir sie, giebst du sie aber freiwillig, dann nehmen wir sie auch.“

Aber Bua duho antwortete ihnen nicht von dem Deckel seines Schreines. Und abermals riefen sie ihm zu, als sie den Fuss der Leiter erreichten u. wieder antwortete er nicht. Und als sie in den mittlern Hausraum des Bua duho des starken kamen, da machten sie dort aufs neue Exercitien mit den Schilden. Dabei erbebte das Haus Bua duho's des starken, aber er bewegte sich nicht. Dann riefen sie wieder: „Komm heraus, Bua duho der starke!“ Da erst schlug er wieder auf den Deckel des Schreines mit seinem Kissen aus kõlõbaha-Früchten. Und als die Gesandten das wieder hörten, liefen sie davon, sprangen die Leiter hinunter: sie entsetzten sich, als sie das hörten. Und jedermann verwunderte sich, sowohl das übrige Volk, als auch die genannten Gesandten; alle die gekommen waren fürchteten sich.

Dar sagte Gõzõ, „der die Taxe empfängt“: „Machen wir uns darüber keine Sorge, wir Leute von Mazingõ: ich habe ein Mittel dagegen. Wir wollen ihm die Wahrheit entgegen stellen. Lasst unseren Grossvater Henga'afo gehen, um die Busse für den Menschenraub von Bua duho dem starken zu fordern; lasst ihn mitnehmen das geaichte kuluk-Maas [1] u. das gekerbte Schweinemaass u. das Gewicht in Hühnchenform [2] u. ein Stück Probierstein (für das Gold), mitsamt der Wage von Schildpatt. Das platziert vor seine Thur: das vierkantige Schweinemaass legt ihr oben quer darüber, u. die Wagschalen hängt ihr auf u. das kulak-Maass stellt ihr auf u. thut da hinein das Gewicht in Hühnchenform mit dem Stück Probierstein. Und du, Henga'afo, mache kein Geräusch, wenn du das vor die Thür stellst, damit man es nicht höre, u. setze dich erst auf den Sitzplatz; dann erst rufst

---

[1] $\frac{1}{16}$ pikul.

[2] Man hat kleinen Gewichtstucke in Form eines Huhnchens.

du. Und thue ein Seil um deine Brust u. befestige es an die Gitterlatten seiner Wohnung u. umspanne diese mit deinen Füssen, damit du nicht erschreckest. Und wie stand es mit Grossvater Henga'afo? Er war bereits gekrümmt vor Alter: seine Nägel schlangen sich zweimal um seine Finger: wenn er baden wollte, musste er getragen werden. Und Grossvater Henga'afo ging. Er nahm mit besagtes kulak-Maass u. das Gewichtsstück u. das Schweinemaass u. den Probierstein u. die Waagschalen. Und als er ankam, da machte er kein Geräusch, von drunten vom Hofe her, sowie auch am Fusse der Leiter u. ebenso als er in den Hauptraum der Wohnung kam. Dann setzte er das genannte kulak-Maass unter die Thür, mitsamt dem Schweinemaass und dem Gewichtsstück u. den Wagschalen u. dem Stück Probierstein. Und als er das alles platziert hatte, begab er sich auf den Sitzplatz u. schlang seine Füsse um die erwähnte Latte, damit er nicht weggeschleudert werde.

Und dann erst rief er: »O, Bua duho der starke! Du hast Leute geraubt u. ich komme um Busse von dir zu fordern.« Aber Bua duho der starke antwortete nicht, in der Schlafkammer, auf dem Schreindeckel. Zweimal rief Grossvater Henga'afo draussen auf dem Sitzplatz, aber er antwortete nicht. Dann rief er noch einmal von draussen u. als Bua duho der starke das hörte, da schlug er wieder auf mit seinem Kissen aus kõlõbaha-Früchten, auf den Schreindeckel. Aber Grossvater Henga'afo draussen stand nicht auf von dem Sitzplatz u. rief nur um so mehr. Viermal schlug Bua duho der starke mit seinem Kissen auf; aber Grossvater Henga'afo draussen blieb sitzen. Da erhob er (Bua duho) sich, nahm seine Jacke u. sein Schwert u. seine Lanze u. seinen Helm u. seinen grossen Schild, bewaffnete sich u. ging um Grossvater Henga'afo draussen umzubringen. Er sprang von seinem Schrein hinunter u. wollte hinausstürzen, aber da gerieth er in das kulak-Maass, das Schweinemaass legte sich quer vor seine Brust, es banden ihn die Hängel der Waagschalen u. gleich Fussangeln wurden das Stuck Probierstein u. das Gewicht in Hühnchenform. Da schrie Bua duho der starke auf u. sagte: »O, Grossvater! Mache mich davon los: ich komme um; ich habe noch nie dergleichen bei dir gesehen.« Da sagte Henga'afo: Das ist das geaichte kulak-Maass, welches uns unsere Vater übermittelt haben, als Gegenmittel fur das Kissen aus kõlõbaha-Früchten, womit du die Leute wegjagst, wenn sie zu dir kommen.« Darauf erwiederte Bua duho der starke: »Ich will jetzt geben was schicklich ist: ich will das, was einen gerechten Grund hat, nicht verkehren, befreie mich nur wieder hier

heraus, damit ich am Leben bleibe. Das Gute ist doch besser als das Schlechte: das Gerade ist besser als das Krumme.«

d. Der »mächtige Awõni-Baum.«

Der »mächtige Awõni[1]-Baum« einst war sehr dick. Er war der dickste aller Bäume im Land: nur noch ein Klafter, dann hätte er bis an den Himmel gereicht, so hoch war er. Als aber balugu Luo mewõna[2] dieses sahe, da sprach er bei sich selbst: »Wenn er noch ein weinig zunimmt, dann reicht er an mich heran, hier oben in Tete holi ana'a u. bringt es dahin, das es (das Dorf) zusammenfällt.

Aus diesem Grunde geschahe es eines Tages, dass balugu Luo mewõna dem »mächtigen Awõni-Baum« zurief, wie folgt: Höre, »mächtiger Awõni-Baum!« Obgleich du so sehr dick bist, so habe ich doch den Samen (das Mittel) zu deinem demnächstigen Verderben u. du wirst zu Brei werden, bis zur Wurzel drunten u. dein Stamm wird verfaulen.« Da fragte der »mächtige Awõni-Baum« den balugu Luo mewõna u. sprach: »Was hast du für ein Mittel, um mich zu verderben, balugu Luo mewõna?« Darauf erwiederte balugu Luo mewõna: »Ich habe hier ein Stück Eisen, heisser als Feuer, das werfe ich an deinen Stamm u. dann spaltest du, bis auf die Wurzel drunten: die Grösse deiner Krone ist ja nur Trug; ich werde es dazu bringen, dass sie schlaff herunter hängt, wenn ich mein Stück Eisen von oben werfe.«

Als der »mächtige Awõni-Baum« das hörte, weinte er, neun Tage u. neun Nächte, er dachte nach über seinen Tod, wenn balugu Luo mewõna das thun werde. Darum weinte »der mächtige Awõnibaum« nur in einem durch u. klagte: »Wo finde ich Rettung, dass ich nicht umkomme durch das Stück Eisen des balugu Luo mewõna? Wer rettet mich, damit mein Stamm nicht zu Brei werde?

Darauf kam ein mächtiger E'o-Baum u. ein mächtiger Sinarichi-Baum u. ein mächtiger Manawa-Baum u. ein mächtiger Rottan u. ein ein mächtiger Afoa[3]-Baum u. eine mächtige Liane u. alle Holzarten, die es im Lande gab, wieviele ihrer waren, sie versammelten sich vor dem mächtigen »Awõni-Baum«. Und sie fragten ihn: »Warum weinst du, was ist der Grund?« Da sagte »der mächtige Awõni-Baum«: »Ich habe die Stimme des balugu Luo mewõna gehört von droben von Tete holi ana'a, als er sagte: »Mit deiner Dicke

[1] Ein Waldbaum, hier personificiert

[2] Dieser (der obere Ahne der Niasser) bewohnte eine höhere Schicht über den Wolken, Tete holi ana'a

[3] Verschiedene Holzarten.

ist es nichts, ich werde es ja dahin bringen, dass du zu Brei werdest, wenn ich mein Stück Eisen werfe, dann wirst du absterben, bis auf die Wurzel drunten." Da sagte der mächtige E'o-Baum: "Mache dir darüber keine Sorge, "mächtiger Awõni", hier sind wir noch zu deinem Schutze, dich zu umgeben. Ich werde mich an deinen Stamm anlehnen u. mit meinen Blättern deine Blätter bedecken."

Und auch der mächtige Zinarichi sagte: "Und so auch ich, "mächtiger Awõni;" ich werde mich auch neben deinen Stamm stellen u. deine Blätter mit meinen Blättern bedecken." Und der mächtige Manawa sagte: "Ich werde mich quer vor den Ausgang deiner Verzweigung legen, "mächtiger Awõni", u. deine Blätter mit meinen Blättern bedecken." Und alle Bäume, die es im Lande gab, redeten so zu dem "mächtigen Awõni", sei es nun auch der mächtige Rottan, mitsammt der mächtigen Liane, sämmtlich. Sie alle bedeckten die Blätter des "mächtigen Awõni" mit ihren Blättern, damit die Blätter des mächtigen Awõni" von keinem Beschauer gesehen werden können.

Und als nun alle Arten von Bäumen im Lande seine Blätter endgiltig bedeckt hatten, im Bunde mit allen Arten von Lianen, da sagten sie zu dem "mächtigen Awõni": "Fordere heraus (hernieder) das Stück Eisen von balugu Luo mewõna; es darf schon heisser sein als Feuer, fürchte dich nicht davor". Da forderte der "mächtige Awoni" das Stück Eisen heraus, heisser als Feuer u. sagte: "Wirf dein Stück Eisen herunter, balugu Luo mewõna!" Da warf balugu Luo mewõna es mitten auf den Kopf des "mächtigen Awõni," aber es fiel noch kein welkendes Blatt herunter u. der genannte "mächtige Awõni" jammerte noch nicht einmal u. sagte noch: "Wirf noch, balugu Luo mewõna, dein Stück Eisen, heisser als Feuer, ich fürchte mich doch nicht." So warf balugu Luo mewõna neunmal an dem einen Tage auf den "mächtigen Awõni", aber es wurde noch nicht ein Bischen Bast losgelöst u. kein welkendes Blatt fiel ab von dem "mächtigem Awõni", weil alle anderen um ihn versammelt waren, um ihn zu stärken, damit er nicht umkomme.

e. Grossvater Siw̃a ndrõfa mit den Leuten im Norden.

Einst geschahe es, dass Siw̃a ndrõfa von Mazingõ im Süden Gesandte schickte zu den Leuten im Norden. Er liess sagen, dass er als Gast zu ihnen kommen wolle; er komme zur Vergleichung der Häuptlinge u. damit sie nicht erschrecken, schicke er u. lasse fragen, ob sie es nicht übel nehmen, wenn er komme; er wollte sehen,

ob sie ihn nicht abweisen werden. So begaben sich die erwähnten Gesandten nach dem Norden, zu Grossvater Lõsu olajama daura, der auch Häuptling war u. sagten: „Grossvater, der Siw̃a ndrõfa von Mazingõ will als dein Gast hier herkommen: wenn du es nicht übel nimmst, dann kommt er: nimmst du es aber übel, dann kommt er nicht.“ Darauf erwiederte Grossvater Lõsu olajama daura: „Ich würde ja sein Kommen nicht übel nehmen, aber darin fürchte ich mich vor ihm: siehe, schon was seinen Namen betrifft, der heisst „Siw̃a ndrõfa“ („Neun Klafter“) u. wie soll mein Haus den fassen? Was mein Haus hier betrifft, so sind die Flurbalken nur sechs Klaffter lang, somit wären noch drei Klafter übrig, die nach draussen hinausreichten. Möge er nicht zu mir kommen, er würde Mangel leiden; es möchte regnen u. dann würde er ganz nass werden: es mangelt an Platz für ihn. Darauf kehrten die Gesandten zurück nach dem Suden nach Mazingõ zu Grossvater Siw̃a ndrõfa u. theilten ihm die Worte des Häuptlings mit, indem sie sagten: „Man erlaubt nicht, dass du kommest, weil du Siw̃a ndrõfa („neun Klafter“) bist: so sagte man zu uns: „Unser Haus hier fasst ihn nicht: die Flurbalken unseres Hauses sind nur fünf bis sechs Klafter lang, somit wären noch drei Klafter übrig, die nach draussen hinausragen, so wird er es schlecht haben, wenn es regnet. Möge er nur unterlassen zu uns zu kommen, weil er so lang ist, siehe, neun Klafter! Es möchten sich sogar die Kinder fürchten, weil er so gross ist: sie haben noch nie so etwas gesehen bei den Niassern.“

Da sagte Grossvater Siw̃a ndrõfa: „Gehet wieder hin u. saget ihnen: „Nicht neun Klafter Körper, sondern nur neun Klafter Bindfaden; der ist nur so gross wie ein Ei, wenn man ihn wickelt. Es ist das ja nur sein Name, nicht seine Grösse; nur dass die Leute das so nennen: sie mögen daran keinen Anstoss nehmen.“ Dann gingen die genannten Gesandten wieder nach dem Norden, in das Gebiet der Leute im Norden, zu Grossvater Lõsu olajama daura u. berichteten ihm, wie sich Siw̃a ndrõfa in Mazingõ ausgesprochen habe. Da sagte Grossvater Lõsu olajama daura: „Wenn er so redet, dann darf er zu mir kommen.“

Und nun ging Siw̃a ndrõfa nach dem Norden in das Gebiet der Leute im Norden: wieviele ihrer als Gäste kamen ist nicht bekannt. Und als sie hinkamen, freute man sich beiderseitig: es fand sich nichts mehr zu tadeln. Der Grund dass Grossvater Lõsu olajama daura sie vorhin nicht als Gäste aufnehmen wollte, lag nur in dem Namen.

AMĂNGKU BUWÅNÅ II. (SĔPUH).

Ngajogyåkartå's Tweede Sultan.

(Naar aanleiding van een Javaansch Handschrift.)

DOOR

C. POENSEN.

Mangkubumi — van Donderdag 13 Februari 1755 tot Zaterdag 24 Maart 1792 [1] onder den titelnaam: Kangdjĕng Sultan Amĕngku Buwånå Senåpati ing ngalågå Ngabdurrahman Sajiddin Panåtågåmå Kalifattollah-Ngajogyakarta's eerste Sultan, was overleden. Wat met zijn overlijden aan Ngajogyakarta, de Compagnie, en in het algemeen aan Midden-Java ontviel, zal ons eerst recht duidelijk worden, als wij, naar aanleiding van Babad en getuigenis van tijdgenooten, het leven in zijn geheel van zijnen zoon [2] en opvolger in de regeering onder denzelfden titelnaam zullen hebben leeren kennen, die van Maandag 2 April 1792 [3] tot Zaterdag 20 Juni 1812 als Sultan over Ngajogya regeerde; ook algemeen onder den bijnaam Sultan Sĕpuh bekend.

Wij kennen dezen Vorst reeds als kroonprins door onze verhandeling: MANGKUBUMI in deze Bijdr. 6e VIII p. 223—361. Hetgeen ons nu verder van hem te verhalen zal overblijven kan niet anders zijn dan de volle en vrije ontplooiing van het karakter eens mans, die door zijne levenswijze en geheele optreden reeds zijnen vader teleurstelde, en door zijn eigen volk zoowel als door alle Europeanen niet alleen verre, zeer verre beneden zijnen vader werd gesteld,

---

[1] Bijdragen T. L. V. 6e VIII. p. 360. Notulen Bat. Gen. XXXI. (1893) p. 35.

[2] Bijdr. T. L. V. 6e VIII, p. 288, 299.

[3] Notulen Bat. Gen. XXXI. p. 41, kan men lezen, dat, volgens de Babad Pakĕpung, deze jonge, zeer pretentieuse vorst „zich in de kraton, vóór de officieele huldiging onder de auspicien van den vertegenwoordiger der Koempĕni, tot Sultan liet uitroepen, blijkbaar om daardoor van te voren de geloften krachteloos te maken, die hij tegenover dien vertegenwoordiger van de Koempĕni had af te leggen."

maar ook bij niemand in achting en eere stond. „Als Djocjosche kroonprins had hij zich reeds bij al de leden zijner familie evenzeer als bij zijn volk gehaat gemaakt. Had de Rijksbestuurder Danurĕdja zelf den vorigen Gouverneur van Java niet gewezen op diens heerschzuchtigen en wispelturigen aard!" [1]

Wat men dus van hem als Vorst te verwachten had kon niet alleen reeds afgeleid worden uit zijn optreden als jong mensch en kroonprins, maar ook en vooral uit zijn handelingen als de aangewezen opvolger zijns vaders bij diens naderend einde, overlijden en begrafenis te Imagiri, zooals reeds vroeger beschreven werd. [2]

Inzonderheid hield hij zich in deze dagen — volgens onze Babad — bezig met de voorbereidselen tot de luisterrijke plechtigheid van zijne aanstaande officieele verheffing tot Sultan, waartoe de heer Mr. P. G. van Overstraten, Raad extra-ordinair van Ned.-Indië, mitsgaders Gouverneur en Directeur op en langs Java's Noordoostkust, te Ngajogya zou komen. Daartoe behoorde o. a. het oefenen van zijn corps Pradjurit-estri [3] als lĕlangĕn pangangkat; door eenen tijdgenoot „vrouwelijke dragonders" genoemd. Maar nog vreemder klinkt het ons, dat hij aan al de Putra's en Santana's bevel gaf, dat ieder in zijn eigen logies (poṇḍoq) de gamĕllan zou laten spelen. (andikaqakĕn gamĕllan). En hoewel daartoe onder hen vrij algemeen de ware stemming geheel ontbrak, daar zij nog zoo pas in droefheid en rouw gedompeld waren [4], gingen zij toch uit vreeze voor het bevel, al weenende [5], onafgebroken aan het bespelen van de gamĕllan. Kjaï Mangundipura [6] richtte met ergernis (wrevel, kaku manah) danspartijen aan, doch was zelf daar geen enkele keer bij tegenwoordig, zich in afzondering geheel aan zijn droefheid overgevende [7] door de hartelijke toegenegenheid die hij jegens wijlen den Sultan koesterde. Hij zeide tot zijne kinderen en kleinkinderen: „'t Is volkomen waar wat men zegt [8]: als iemand een kind door den dood verliest, is 't hem alsof

[1] De Jonge, IX (XII), p. XXXIV. — Bijdr. T. L. V. 6° VIII, p. 290 vv. — J. Hageman, geschiedenis van Java. I. p. 220.

[2] Bijdr. T. L. V. 6° VIII. p. 359—361.

[3] Bijdr. T. L. V. 6° VIII p. 325.

[4] wantu taqsih kanjaran susah.

[5] dipun-sambi nangis. nguju-uju.

[6] De Bupati lébét, van wien in onze verhandeling „Mangkubumi" meermalen sprake is. een vertrouwde en trouw aanhanger van den eersten Sultan.

[7] pidjér angungkĕb-ungkĕb pénangissipun.

[8] wirajah.

hem de hartader afbreekt [1]; verliest hij eene echtgenoote door den dood, dan is het alsof hij door eenen neerstortenden berg bedekt wordt; doch als hij een bĕndara — heer, meester — door den dood komt te verliezen, dan is het in zijn binnenste, alsof hij door den neerstortenden hemel (langit) omsloten wordt: daar is dan niets, dat hem tot vergoeding voor zijne ziel kan strekken. En al is het nu ook zijn zoon wien men als zijn opvolger dient, zal deze toch wel niet gelijk zijn aan (gelijken op, mempĕr) den overledene. Hoe groot een geluk zal het niet voor den dienaar zijn als hij niet maar eenvoudig ontslagen wordt, want al doet hij ook nog zoo zijn best, zal hem dat volstrekt niets baten." — De kinderen en kleinkinderen van kjaï Mangundipura gingen zich elders vestigen (ujang-ujung) want zij werden verdrongen (ngungkil) door de volgelingen van den kroonprins. — En kjaï Mangundipura zelf bracht ieder oogenblik een bezoek aan Raden Tumĕnggung Natajuda.

In dezen Natajuda had de Kjaï een geestverwant en mede-getrouwe-aanhanger van den overleden Sultan. Hij was een man van beteekenis in zijnen kring. Wij leerden hem vroeger, tijdens het leven van den eersten Sultan, reeds kennen. [2] Hij was gehuwd met eene dochter van wijlen den Sultan, eene zuster van Pangeran Natakusuma, wier moeder uit de Kaḍu geboortig was, evenals Natajuda. Wij zullen hem later bij herhaling in onze geschiedenis ontmoeten, en wenschen het volle licht op hem te laten vallen, opdat het blijke, dat wij hem niet ongegrond in onze waardeering op ééne lijn plaatsen naast den eersten Danurĕdja.

Voorloopig slechts een paar getuigenissen, die nog vallen binnen de dagen waartoe wij thans in ons verhaal gekomen zijn. In de "Memorie enz." van den Gouverneur J. Siberg, d.d. 18 Sept. 1787 lezen wij § 17. (de Jonge, IX. (XII) p. 89): "De Ryksbestierder van den Sultan, in naam Radeen Adypatty Danoeredja is nog dezelfde persoon, die dit ambt bekwam toen Z. H. tot den troon verheven werd ..... Hij is thans stok oud en buyten staat tot eenigen naamwaardigen dienst, en soude seeker die vóórlange hebben quiteren, ware het niet dat de Sultan met zyne gebreken geduld nam, om der wille van zyne hooge jaren en familie betrekking tot het vorstelyk huys, mitsgaders de voornaamste besigheden, die anders tot den post van den Ryksbestierder behooren, door drie

[1] pédot gantillanningmanah.
[2] Bijdr. T. L. V. 6e VIII, o. a. p. 297, 299, 306, 315, 319.

afsonderlyke personen (waarvan één Natajuda was), dewelke teffens zyne raadslieden syn, liet waarnemen; en daarby sal de Sultan denkelijk wel blijven continueren, sonder dien ouden grysaard, soolang hy maar eenigsints voort kan, te verstooten: dog hetgeen de anderen egter wel anders wenschten, dog na mijne gedachten geen noodsakelykheid voor 's Comps. belangen includeert, daar tog alle verandering niet altoos verbetering medebrengt." —

De Gouverneur P. G. van Overstraten, in zijn schrijven van 25 April 1792 (de Jonge IX (XII) p. 261), van het schrijven van Siberg melding makende, verhaalt dat hij een onderhoud had met den pas ten troon verheven Sultan om "denselven in secretesse te onderhouden over den ouden Ryksbestierder Danoeredja, en diegeen die Zyn Hoogheid gaarne zoude zien, dat dezelven in der tijd zoude opvolgen; wanneer hy my verzeekerde nimmer den gemelde Danoeredja te zullen willen verstooten, dewyl hy denzelven beschouwde als zynen vader, en als iemand aan wien zyn ryk de grootste verpligting had, maar dat hy, zoo Danoeredja mogt komen te overlyden, my verzocht dat de den gemelden Ryksbestierder in 1788 toegevoegde Radeen Tommogong Notto Judo denzelven alsdan zoude mogen succedeeren.

Deze Radeen Tommogong Notto Judo is dezelfde die by de nagelatene memorien door de voornoemde Heeren Siberg en Greeve § 17 en §§ 38, 39, 40 voorkomt" (maar deze laatste hebben wij nog niet gevonden) "en heeft zig gedurende de laatste ziektens van den overleeden Sulthan en na Zijn Hoogheids dood zoo noodzakelijk en aangenaam by den nieuwen Vorst weten te maken, dat deze thans met hem zeer is ingenomen, hetgeen ook al daaraan is toegeschreven dat hy zich gedurende de vacature van den throon, ongeacht hy gehuwd is met des Pangerangs Notto Coessoemos eige zuster, zeer getrouw aan den jongen Sulthan gedragen heeft." —

De Gouverneur "had dan ook geene difficulteit gemaakt, om den Sulthan daarop te antwoorden, dat ik hem konde verzekeren, dat Uw Hoog Edelheden by Danuredjas dood op deze zijne keuze regaard zouden slaan.

Tot welke verzekering ik nog te meer vryheid meende te hebben, omdat ik bevorens Danuredja, die wel gebukt gaat onder eenen 79-jarigen ouderdom, dan met dat al naar die jaren zijne zielsvermoogens nog zeer wel bezit, zelf over dit stuk had onderhouden, en deze mij met alle teekenen van opregtheid betuigd had, dat er niemand aan het Djocjosche hof gevonden wierd, zelfs zijn zoon

Ario Manduro niet uitgesloten, die geschikter was om hem te succederen, als de gemelde Notto Judo, en ik buitendien gedurende myn aanwezen op Djocjocarta had ondervonden, dat dezelve indermdaad een kundig minister was, die het aan geen iever of vlyt ontbreekt, en de Compagnie ook zeer genegen is.″

Inderdaad — met het bezit van eenen man, van zulke onverdachte getuigenissen — tevens aanbeveling — voorzien, mochten Sultan en Compagnie geluk gewenscht worden! En toch.... doch laat ons de geschiedenis niet vooruitloopen!

De Pangeran Natakusuma — zoo verhaalt onze Babad — maakte in die dagen iederen nacht een wandeling om de alun-alun, en ging daarna in de hoofd-masdjid (masdjid agĕng) slapen. Eén dier nachten ontving hij daar een sasmita, een hemelsch droomgezicht als voorspellend teeken; hij zag zijnen overleden vader (d. i. den Sultan) tot hem nederdalen, die hem vriendelijk toesprak, en zijne verwachting te kennen gaf, dat hij in staat zou zijn zich te voegen naar (te schikken in) den gang en de behandeling der rijkszaken; een ieder zou van zijn eigen goed of kwaad de gevolgen dragen; hij moest genoegen nemen met hetgeen God over hem zou beschikken. Die woorden gehoord hebbende, keerde hij naar zijn logies (pasanggrahan) terug, en trachtte zich in zijn lot te schikken.

Daarop riep hij al zijne broeders te zamen, en gaf aan drie van hen, Pangeran Adikusuma, Pang. Judakusuma, en Pang. Adiwidjaja [1] vlaggen, met de opdracht den heer Gouverneur van Samarang (van Overstraten) tegemoet te gaan bij zijne aanstaande komst voor de verheffing van den kroonprins tot Sultan. Pang. Adikusuma zeide daarop zeer beleefd (kumawi), dat hij alles zoo zou doen als zijn broeder dat wilde regelen. ″Maar als hij met het een of ander niet zou kunnen instemmen, dat hij hem dan zou mogen dwarsboomen.″ [2] Pang. Natakusuma lachte, en zeide dat hij daar genoegen mee zou nemen. ″Gij zegt dit uit voorzichtigheid, ingeval ik als kraman mocht optreden. Zeker zou ik dan vijandig met u zijn.″ Pang. N. K. was innerlijk toch zeer aangedaan over dit zeggen. Hoe was 't mogelijk! Zijn vader was pas een paar dagen overleden, en nu reeds werd hij door zijne broeders niet vertrouwd Nog zuigelingen

---

[1] Bijdr. T. L. V. 6° VIII. p. 312.

[2] ananging jen botĕn sumĕrĕp kalajan batos kula, ing kang mugi kula wau kenginga amambĕngi.

(bĕbaji kemawon) evenaarden zij al volwassenen. Inggih mångsa badeja ardja utawi rĕsah ing wingking amung anglindung walĕripun ing kang swargi kemawon.

De kroonprins had de bĕdaja's van zijnen vader met zijne pradjurit's estri tot één corps vereenigd, en oefende haar gezamenlijk in het uitvoeren van bĕdaja-dansen ter opluistering van de feesten bij zijne aanstaande troonsverheffing gedurende het verblijf van den Gouverneur van Samarang. Onder die vrouwen waren er die zeer bedroefd waren over het afsterven van den Sultan [1]; en als er dan een van haar [2] een bedrukt gelaat toonde, en zich voordeed alsof zij geen genoegen nam met alles wat de kroonprins van haar verlangde, dan zeide hij, dat zij den overledene maar moest achternavolgen (nusul) naar Imagiri.

Wij moeten hier nog even laten volgen, — waarover de Babad geen woord schrijft — wat de Gouverneur (P. G. van Overstraten) van Java aan G. G. en Raden van Indie d.d. 25 April 1792 (de Jonge, IX (XII) p. 246 schreef: „zoodra de eerste bewegingen die 's Vorsten overlyden verzelden, gecesseerd waren, beleide de gemelde van IJsseldyk, ingevolge Uw HoogEdelhedens secreete missive van den 1 December 1772 en het door den Heer Raad ordinair Johannes Siberg als toenmalig Gouverneur en Directeur dezer Kust daarop ontworpen en den eersten Residenten aan beide de hoven toegesonden project-ceremonieel van den 9 Mei 1785, in de Craton vergadering, dewelke bestond uit den kroonprins, den Radeen Depatty Danoeredja, de Pangerang Mangcoeboemie, de Radeen Tommongong Notto Judo, de Radeen Tommongong Danoe Coessomo, als buiten-, en de Tommongong Mangoen Diepoero benevens de Pangerang Diepo Coessomo als binnenregenten; wanneer hij Resident de gemelde secreete missive opende en aan den Prins en de gemelde ministers den inhoud daarvan behoorlijk ter kennis bragt, hen voorhoudende, dat het Uw Hoog Edelhedens behaagd had, op de betoonde genegenheid van den overleedenen Sulthan om zijn zoon den Pangerang Adipatty Amang Coenogoro te verheffen

[1] sami ménggah mĕrsah, jen botén pupur suri tumilingtiling ing katja sami anangis.

[2] eene kalangĕnan utawi paranjai

tot zijnen opvolger, hieraan goedgunstig te voldoen, met denzelven aan te stellen tot Sulthan over alle de landen en volkeren die onder zijnen vader waren gehoorende geweest, dog dat deze aanstelling geen effect zoude kunnen sorteeren, als nadat ik ten hove verschenen was, en de contracten en acten van verband vernieuwd, verzegeld en geteekend zouden wezen; waarop de kroonprins, als bij voorraad, Uw Hoog Edelheden zijne byzondere verpligting betuigde, met verzekering tevens, dat hy myn komst ter zyner verheffing tot Vorst zoude afwachten, en intusschen alle rykszaaken aan den voorm. eersten Resîdent en den Ryksbestierder Danoeredja zoude gedefereerd laten, behoudens zyne kennisneming daarvan, terwijl het verder gedemandeerde by dien brief omtrent het te houden gedrag indien er zig somwylen princen mochten opdoen die tegens deze Uw Hoog Edelhedens intentie wilden handelen buiten effect bleef, naardien een ieder zig overeenkomstig zyn pligt gedroeg.〃

Te Samarang was de heer Jan Greeve pas kort geleden (m ĕ n t a s) vervangen [1] door den heer P. G. van Overstraten. Deze had nog niet eens met geheel Java kennis gemaakt, toen hij overvallen werd (k a s ĕ l a q) door het overlijden van den Sultan. Men verhaalt van hem, dat hij al zijn gelijken overtrof; hij was nog jong en een schoon man, en volleerd in allerlei wetenschappen. [2]

Hij vertrok Maandag 26 Maart 1792 van Samarang naar Ngajogya, gevolgd door 500 grenadiers (g i r n a d i r). [3] Bij zijn komst te Liman [4], werd hij door den kroonprins opgewacht, omgeven van al het huldebetoon als gewoonte was op den geboortedag van den Vorst. Hij beging hiermee een kleinen tout jegens de Compagnie, daar hij wat al te voorbarig was, nog niet gehuldigd zijnde. Maar de Gouverneur deed er maar het zwijgen toe, en schonk vriendelijk vergiffenis. Te Ngajogya aangekomen, — 〃na eene zeer fatiguante reis gehad te hebben door de buitengewone hitte〃 schrijft v. O. later — stapte de Gouverneur aan het paleis af, doch begaf zich

[1] d. i. 1 September 1791. — Notulen Bat. Gen. XXXI. (1893) p. 35.

[2] amumpunni ing guna widagya.

[3] Eene omstandige, en zeker historisch getrouwe beschrijving van deze reis, van de huldiging des Kroonprinsen tot Sultan enz. vindt men Tijdschr Bat. Gen. XXVII, afl. 4, p. 295—362.

[4] In Tijdschr. Bat. Gen. passim heet de plaats Raxa Nagaran of de zuikermalen.

al spoedig naar de Lodji [1], en liet alom bekend maken dat den volgenden [2] morgen de huldiging van den kroonprins zou plaats hebben.

„De beheering van het Djocjocartasche rijk” — zoo schreef de heer van Overstraten, (de Jonge, passim p. 250) — had ik ook terstond zoodra ik te Djocjocarta was gekomen, op my genomen en ten dien einde my niet alleen direct naar de kraton begeven, dewyl de kroonprins in het vorstelyk woonhuis nog niet mogt woonen, om als het ware daarvan possessie te nemen, gelyk daartoe ook door Compagnies militairen wierd bewaakt, maar ook het ryks-zegul en het vorstelijk gamblangspel by my doen brengen, en den Ryksbestierder benevens den overigen Ministers gelast, om my, tot dat de verheffing van den Kroonprins tot Sulthan effect zoude hebben gesorteerd, van alle voorvallende zaken in het ryk kennis te geven, en myne verdere orders daaromtrent te komen verneemen, waaraan men ook niet in gebreeke is gebleven te obidieeren.”

Des morgens — zoo gaat onze Babad voort — waren alle pradjurit's en Compagnie's troepen voltallig bijeen; hunne gelederen hadden de Bangsal van beide zijden tusschen zich in, van de Palatarran tot aan de waringinboomen langs den weg. (waringin lurung). De schare die hare opwachting kwam maken versperde de wegen. De heer Uprup [3], de Adipati Danurĕdja, de Boekhouder (Bĕkaür), en de Panghulu waren in het gevolg bij de ontmoeting in de Bangsal Djamban; [4] daar zijnde, werd de deur gesloten, en deed de Kroonprins den eed pradjandi pakubuwanan. Na

[1] Onder „Lodji” is hier te verstaan „het woonhuis van den eersten Resident van IJsseldijk teegenover het fortres”. Tijdsch. Bat. Gen. passim p. 313.). — En pag. 317 lezen wij: „Zondagmiddag ten vijf uuren begaf zich de heer Gouverneur naar het fort, om hetzelve te bezien, en bevondt dat des Eersten Residentshuis thans zoo goed als voltooid was, uitgenomen de bijgebouwen, waaraan nog eenige manqueerden.” Zie Bijdr. T. L. V. p. 293—295.

[2] Er staat [illegible] Dit is niet juist. Volgens Tijdsch. Bat. Gen. passim, p. 313—317 kwam de Gouverneur Donderdag 29 Maart 1792 te Ngajogya, en liet des middags de Kroonprins verzoeken, „dat de voorstelling van Hem als Sultan niet voor aanstaande Maandag 2 April zoude mogen gevolg neemen, dewijl het op morgen sabbath was, de Sulthan op Zaturdag overleeden, en des Zondags op Magiri begraaven was en op deze dagen dus, naar hunne gebruiken, deze plegtigheid niet vermogt te geschieden.”

[3] Eerste Resident was toen de heer van IJsseldijk; 2e Resident van Bronckhorst; Boekhouder van den Berg. (Tijdschr. Bat. Gen XXVII p. 314, 319.) Te Surakarta was Johan Fredrik van Rheede tot de Parkeler 1e Resident, (id. p. 342), en 2e Resident van Boekholt. (id. p. 345).

[4] Tijdschr. Bat. Gen. XXVII. p. 319 „Bangsal Alus” genoemd.

afloop daarvan begaf hij zich naar de receptie-zaal („de Prabajasa, alwaar men zitplaats nam in een daartoe expres gereed gemaakt apartement, even en in dier voegen als onder de Bangsal aloes.„) [1] Na gezeten te zijn, werd den Para agĕng agĕng gezegd binnen te komen. Alléén de Pangeran Ngabehi zat op een stoel; de overige Putra's en Santana's, zooals Pang. Mangkubumi en Pang. Natakusuma, zaten op den grond. Daarop werd gelast, dat ieder zijn eigen stempel (tjap) zou nemen. Gezeten aan een grooten tafel met een fluweelen kleed (tilam bèludru), stelde de heer Gouverneur de sĕrat ing kontraq pangangkat sarta pradjandji op. Middelerwijl gaf de kroonprins, niets kalm zijnde, zelf bevelen zwaaiende met de armen, uit vreeze dat men nog niet gereed zou zijn met de vorstelijke sieraden als hij zoo aanstonds naar buiten zou komen. De heer van IJsseldijk trachtte hem tot bedaren te brengen, en vatte zijn handen stevig vast, alsof hij boos was op een kleinen jongen, daarmede zich gedragende naar de opdracht van wijlen den Sultan. De Gouverneur noodigde daarop den Kroonprins uit te teekenen. [2] In zijne gejaagheid maakte hij zelfs een inktvlak op het papier. Na hem onderteekenden Patih Danurĕdja, vervolgens Pang. Angabehi, zijn raji Pang. Natakusuma, en Pang. Mangkubumi; ten slotte al de Wadana's. De Gouverneur vroeg daarop of alle Lurah Santana en Kapala Bupati éénstemmig er mee waren (gilig), dat de Kroonprins zijnen Vader in de regeering opvolgde, en door de Compagnie daartoe werd verheven? Allen antwoordden gelijkelijk toestemmend. De ḍampar (troonzetel) en de vorstelijke upatjara werden nu aan den nieuwen vorst overgegeven. Daarop begaf men zich naar de Siti inggil; de Bupati's naar de Pagĕlarran. Weldra begaf zich de heer Uprup naar beneden (muḍun), gevolgd van Patih Danurĕdja en den Regent van Samarang. Patih Danurĕdja gelastte toen dat allen zouden luisteren naar het voorlezen van eene proclamatie; dat alle onderdanen van het rijk Ngajogyakarta adiningrat, overeen-

[1] Tijdschr. Bat. Gen. passim p. 323.

[2] Merkwaardig is de opmerking in Notulen Bat. Gen. XXXI (1893) p. 41: „Volgens de Babad Pakĕpung moet de Pang. Ngabehi van Sala tijdens de kroning een belangrijke rol hebben gespeeld. Hij zou het geweest zijn, die dien jongen, zeer pretentieusen vorst, zijn oom, door overreding gedweeër maakte, doch desniettemin niet voorkomen kon, dat deze zich in de kraton, vóór de officieele huldiging onder de auspicien van den vertegenwoordiger der Koempĕni, tot Sultan liet uitroepen, blijkbaar om daardoor van te voren de geloften krachteloos te maken, die hij tegenover dien vertegenwoordiger van de Koempĕni had af te leggen.

komstig het bevel van de Compagnie, eenstemmig hunne goedkeuring er van zouden te kennen geven, en er zich aan blijven houden, dat heden de Kangdjĕng Gusti Pangeran Adipati zijnen vader opvolgde in de regeering, door de verheffing daartoe door de Compagnie, daarmede bevestigende het vroeger bekend gestelde verlangen van zijnen vader, met den titelnaam van Kangdjĕng Sultan Amĕngkubuwana den tweede. Als iemand zich daarmede niet vereenigde, dan was hij beslist een vijand van de Compagnie. Allen die hunne opwachting maakten gaven eenstemmig tegelijk (ambata rĕbah) door "inggih" (ja!) te roepen te kennen dat zij de verheffing goedkeurden. Onmiddelijk daarop weerklonken de salutschoten uit de kanonnen van de Lodji; het bespelen der gamĕllan monggang, en peleton-schoten der pradjurit's. Maar de 200 grenadiers schoten niet mee, omdat hunne geweren met kogels (pelor) geladen waren, de rijksgrooten (para prawara) die hunne opwachting maakten in het oog houdende, of er ook iemand onder hen was die er niet mee instemde, in welk geval zij niet moesten dralen met hun peleton-vuren. (? sampun tĕlangke pangĕdrellipun). Na afloop van het eere-salut begaven alle Putra's, Santana's en Bupati's zich naar de Siti-inggil om den Sultan hunne hulde te bewijzen. Na afloop daarvan begaf de Sultan zich naar de kaḍaton. Zijne moeder verleende hij nu den eeretitel van kangdjĕng Ratu Agĕng. Ook zijne beide echtgenooten gaf hij de hoogere titelnamen van kangdjĕng Ratu Kaḍaton en Kangdjĕng Ratu Anem.

"Voor mijn komst" zoo schrijft de heer van Overstraten in zijn meerbedoeld bericht, (de Jonge, passim p. 255.) "op dien dag in de kraton, had de kroonprins my op het instantigst laten verzoeken, dat wanneer hij tot Sultan zoude zijn verheven, ik deszelfs moeder de Ratoe Kentjono Compagnies wegen zoude vereeren met den naam van Ratoe Agong, en zijne beide vrouwen met die van Ratoe Kedaton en Ratoe Anom; ik vond hierin geene de minste zwarigheid, en nadat alle de prinsen en hofgrooten, benevens de my verzellende strandregenten, door den nieuwen Sulthan tot den voetkus waren toegelaten, gaf ik op eene plegtige wijze de voornoemde vorstinnen van weegens de Compagnie de gemelde namen."

Het is dus niet de Sultan, maar op zijn verzoek, de heer v. Overstraten, die deze vorstinnen eenen hoogeren titelnaam gaf. Aldus zal wel de juiste voorstelling van het feit zijn; maar de traditie stoort zich daar niet aan.

Na afloop van deze plechtigheid begaf de Sultan zich weer naar

de Paṇḍapa, en ontbood al de Bupati's en Santana's voor zich. De Pang. Ngabehi kwam al bukkende langzaam nader, om zich naar een stoel te begeven, zooals hij dat gewoon was als hij zijnen broeder een bezoek bracht. De Sultan gaf terstond een teeken aan den Raden Tumĕnggung Natajuda, die zich daarop tot Pangeran Ngabebi wendde, en hem namens den Sultan te verstaan gaf, dat het nu anders was dan vroeger; dat zijn raji nu in de plaats van zijnen vader regeerde, en niet zij beiden, en dat hun overleden vader ook niet van eenen ouderen en jongeren broeder wist. Hoe zou het gaan, als zij nu de vroegere gewoonte nog bleven volgen? Zouden zij te zamen op een stoel zitten en éénzelfde Ki Lurah hebben? De Pang. Ngabehi werd knorrig en gevoelde zich zeer beschaamd te zijn gemaakt. [1] Raden Sumadiningrat grimlachte (m e s ĕ m), en voegde hem onaangename, beleedigende woorden toe.

Na den maaltijd ging men uit elkaar. Des avonds was er feest, en Hollandsche komedie. [2] Maar Pang. Ngabehi verscheen niet.

Op den vierden dag der feestviering deed de Sultan aan den Gouverneur het verzoek, nu tegelijk zijnen zoon [3] tot Pang. Adipati Anom te verheffen.

Aangaande dezen zoon, Mangkubumi, schreef de Gouverneur van Overstraten (d e J o n g e passim p. 257): „hij is een jongeling van omtrent 23 jaren, van wien de gemelde heeren Siberg en Greeve bij Hun Ed. nagelatene memorien reeds de beste getuigenissen gegeven hebben, en die ik behalve dat hy door zynen vader het meest van alle zyne kinderen word bemind, en altyd de lieveling van zynen grootvader geweest is, ook zeer minzaam, innemend, vry schrander en van veele goede hoedanigheden bevonden heb, waarom ik dan ook de vrijheid vermeen te hebben, volgens myne gedane toezegging aan den Sulthan dezen zynen veel goeds belovenden zoon Uw Hoog Edelhedens als Kroonprins van het Djocjocartasche Ryk met gerustheid op het favorabelste te mogen aanbeveelen, met nederig verzoek dat deze Pangerang door Uw Hoog Edelhedens daartoe mag worden verkoren, en ik tevens gequalificeerd mag worden, denzelven daartoe by myne aanstaande hofreis te verheffen.

---

[1] Waarop het H. S. laat volgen: [illegible]

[2] [illegible]

[3] d i. de Bijdr. T. L. V. 6° VIII. p. 313 (p. 300, 316) reeds genoemde Pang. Arija Mangkubumi.

Ik zeg verheffen, omdat het my onder correctie voorkomt, dat het in de tegenwoordige tydsgesteldheid allenzints nuttig is, dat men opentlyk kennis draagt wie de Compagnie tot opvolgers der Javasche Vorsten heeft verkozen en als zoodanig moeten worden aangemerkt, om zulken die daarop nog eenige hoop zouden mogen hebben alle vooruitzigten in eens te benemen, alzoo uit die vooruitzigten andersints nog desseinen en plans zouden kunnen geboren worden, die in het vervolg allenzints nadeelig aan 's Compagnies en 's Rijks belangens zouden kunnen wezen, en zulken die eenige kwade oogmerken mogten hebben, altyd beter by het leven als by het overlyden of ook na den dood van den Vorst kunnen worden tegengegaan, vooral daar deze kwalykgezinden dog nimmer in staat zyn zich zoo te vermommen, dat niet des een of ander tyd iets van hunne voornemens zoude worden ontdekt.

Dan, dewyl het zoude kunnen gebeuren, dat de gemelde Pangerang Mangcoeboemi, Kroonprins geworden zijnde, ongeacht de goede verwagting, die men van hem heeft, echter ten kwade zouden kunnen veranderen, zoo heeft, in dit onverhoopte geval, de Sulthan aangenomen en beloofd de Compagnie daarvan te zullen kennis geven, en tevens verzocht alsdan in plaats van denzelven tot Kroonprins te mogen voordragen zynen anderen zoon uit dezelfde moeder Pangerang Anom, mede een jongeling die zeer goede hoedanigheden bezit en nu circa 19 jaren oud is, en wanneer dezelve almeede niet mogt voldoen aan de intentie van de Compagnie en hem Sulthan, den bovengemelden Pangerang Pringoloyo, die dan daarop volgens geboorte het naaste regt zoude hebben, welk verzoek my als met Compagnies belangens quadreerende, allensints billyk is voorgekomen, en ik dus ook hoop dat door Uw Hoog Edelhedens in zelver voegen zal kunnen worden beschouwd.”

Het vervolg der geschiedenis zal ons leeren, hoe zéér betrekkelijk slechts die hoop en al die goede verwachtingen verwezenlijkt werden.

Maar — zoo gaat onze Babad verder voort — de Gouverneur stelde de plechtige verheffing van den Pang. Arija Mangkubumi tot Kroonprins uit, belovende over drie maanden daartoe te zullen terugkeeren.

Daarop nam hij afscheid, en keerde weer naar Samarang terug.

Hiermede eindigt de Babad hare beschrijving van de inhuldiging van Ngajogya's tweeden Sultan. Het meer bedoelde „Dagregister” in Tijdschr. Bat. Gen. XXVII, afl. 4 geeft veel meer, en is

dubbel waard hierbij nagelezen te worden [1]. Bijv. verhaalt de Babad niets betreffende „zommige poincten bij het contract en actens van verband en obligatoir voorkomende, (waaromt de Kroonprins) eenige swarigheid maakte, inzonderheid omtrent het doen van de eed onder den Alkoran, hetgeen hij betuigde dat nimmer door zijnen vader was geschied, want dat ofschoon zulks in het door dien vorst in den jare 1755 met de Comp^e geslooten contract in het Hollandsch vermeld stond, dit echter in het Javaansch niet gevonden werd" (N. B.!) en meer andere „poincten".

Alleen dit nog. De Gouverneur schreef (de Jonge, passim, p. 251) aan de Regeering: „Den anderen dag na myn arrivement deed ik aan den Kroonprins ter hand stellen de door Uw Hoog Edelhedens geapprobeerde actens van verband en obligatoir, benevens het ontworpen contract, ten einde deeze papieren te kunnen resumeeren, en dus geen gevaar te loopen, dat hy by de plegtigheid van de voorstelling niet eenige zwarigheden tegens voorm. actens en contract opkwam". Men kan de bezwaren, die de kroonprins werkelijk had, vinden bij de Jonge passim. p. 247 v.v. [2] in het schrijven van den Gouverneur d.d. 25 April 1792, waaraan wij het volgende omtrent die quaestie der eedsaflegging tot recht verstand ontleenen: „By myn komst (te Ngajogya), waar ik met alle mogelyke statie gerecepieerd en met gulhartigheid door den kroonprins ontvangen wierd, kreeg ik door den eersten Resident van IJsseldyk kennis, dat men zich reeds aan het hof had uitgelaten dat het niet zoude passen dat de Kroonprins het aan te gaan contract met de Compagnie beëedigde, omdat zijn vader zulks niet had gedaan, en dit buitendien teegens de vorstelijke waardigheid was strijdende; en daar ik begreep dat hy Kroonprins daartoe verpligt was, omdat zulx volgens de ordres van Uw Hoog Edelhedens was, en de Keizer benevens deszelfs vader dit niet geweigerd hadden, zoo liet ik den Kroonprins en den Rijksbestierder weten, dat ik zulx volstrekt begeerde en daarvan nimmer zoude afgaan. Verscheidene verzoeken wierden my naderhand gedaan, om den Kroonprins hiervan te excuseren, dan ik bleef by myn voorneemen percisteeren en liet zulx Zyn Hoogheid en den ministers weten, dat wanneer men langer met instanties van

[1] Ook omtrent den Pang. Adipati Mangkunagara te Surakarta worden in de „Noten" tot dit „Dagregister" belangwekkende bijzonderheden meegedeeld, volkomen het karakter van dien Pangeran teekenende in overeenstemming met onze vroegere voorstelling.

[2] Zie ook aldaar IX (XII) p. XXXIV.

dien aart opkwam, ik in het begrip zoude moeten komen dat niet van voornemens was het contract naar te komen, terwyl ik den eersten Resident al verder gelaste om het hof op eene cordate wyze voor te houden, dat ik, zonder dat men aannam hieraan te voldoen, nimmer tot de verheffing van den Kroonprins tot Sulthan zoude kunnen overgaan.

Toen men echter zag dat ik hiervan niet was af te brengen, deed de Kroonprins my informeeren, dat hij dan bereid was den bepaalden eed te doen, om de Compagnie en my te overtuigen dat hy het te sluiten contract met alle welmeenendheid zoude aangaan en zyn voornemen was hetzelve onverbreekelyk naar te komen; dan hy liet my tevens op het sterkste verzoeken, dat ik hem dog niet zoude constringeeren om dezelven onder den Alkoran, of met het houden van den Alkoran boven zyn hoofd te doen, dewyl zulx een gebruik was dat niets tot het essentieele van den eed deed, eenelyk by gemeenelieden geobserveerd wierd, direct tegens zyne waardigheid zoude strijden, en hem by zyne onderdanen in declin zoude brengen; en vermits ik by onderzoek onderricht wierd, dat dit houden van den Alkoran boven het hoofd van iemand, die een eed aflegt, weezentlyk by den Mahomedaan slechts als eene formaliteit wordt aangemerkt, die van geen belang is, en dit meede by de jongste aanstelling van den Keizer geen plaats heeft gevonden, zoo consenteerde ik in dit verzoek in zooverre, onder deze voorwaarde echter, dat hy Kroonprins buitendien het gem. contract op de Mahomedaansche wyze in handen van den hoogen priester zoude beëedigen, waaraan dan ook zedert is voldaan geworden."

In het contract (de Jonge, passim. p. 251) werden dan ook de woorden: "ook nog nader onder den Alkoran te bezweeren" veranderd in: "ook nog nader plegtig te bezweeren."

In deze dagen deed de Sultan nog — volgens des Gouverneur's schrijven, (de Jonge, passim, p. 258) — "met alle empressement het verzoek, dat de eerste Resident van IJsseldyk in zyne gemelde qualiteit nog eenigen tyd, ten minste twee à drie jaren, aan het Djocjocartasche hof zoude mogen verblijven .... omdat hij Sulthan, zooals hy my zeide, nu eerst aan het bestuur kwam, zyn Ryksbestierder Danoeredja een oud afgeleefd man was, en hij IJsseldyk niet alleen de zaken van de Compagnie in het Djocjocartasche ryk kundig was, maar ook steeds genoegen aan wylen zynen vader en hem Sulthan, nog Kroonprins zynde, had gegeven."

De Gouverneur ondersteunde dit verzoek van den Sultan zeer bij de Hooge Regeering te Batavia, te meer „hy hem IJsseldyk het regt moest doen te betuigen, dat hy een byzonder talent bezit om met den Javaan om te gaan, en zich by denzelven bemind te maken, en dat hy zich gedurende myn bestuur en inzonderheid by de presente throonsverwisseling in allen deelen als een wakker en kundig dienaar heeft gedragen, en volkomen beantwoord heeft aan de loffelyke getuigenissen, die myne predecesseurs de Heeren Siberg en Greeve by Hun Ed. nagelaten memorien ten zynen sujette gegeven hebben."

Deze lof den heer van IJsseldijk toegezwaaid, komt volkomen overeen met het getuigenis van Javaansche en Europeesche zijde tot ons gekomen, en blijkt ook uit zijn verdere geschiedenis. [1] Alleen de Sultan bleef nu juist niet precies dezelfde gevoelens omtrent hem koesteren, en zullen wij daarvan al spoedig, vooral door onzen Babadschrijver, nader hooren, hoewel daardoor tevens veel verklaard wordt.

Pangeran Ngabehi trok zich de hem door den Sultan aangedane behandeling sterk aan, en zocht zijne troost bij den eersten Resident van IJsseldijk. Hij viel dezen aldoor lastig met het dringend verzoek, te willen bewerken, dat als hij zijne opwachting bij den Sultan maakte, op een stoel zou mògen zitten, en ook geen wĕḍung [2] behoeven te dragen. En verder maakte hij den Resident er opmerkzaam op, dat het geheel naar behooren zou zijn, als zijnen schoonzoon Pringgalaja, die toch van vorstelijke afkomst was, [3] den titelnaam Pangeran Adipati werd verleend, en bijgevolg (als Kroonprins) bestemd om in de vorstelijke waardigheid op te volgen. Het was niet passend, dat Pang. Mangkubumi, wiens moeder eene sĕsĕngkan [4], eene parvenue was [5] tot de opvolging in de regeering bestemd zou

[1] Doch het oordeel van den Heer van Polanen (in een niet in druk verschenen archiefstuk) over v. IJ. dat „zijn goedwilligheid en zugt om een ieder genoegen te geven, staan daarenboven altoos in den weg van zijn beeter oordeel," schijnt niet ongegrond.

[2] Een wĕḍung is een breed hakmes met houten schee, dat bij de hofkleeding aan de linkerzijde gedragen wordt.

[3] Punika putra tus widjilling kusuma rĕmbĕs ing madu. — Zie: Bijdr. T. L. V. 6e VIII. p. 300, 313, 316.

[4] Een sĕsĕngkan noemt men ook iemand, die uit een verwijderde streek gekomen, zich ergens voor goed met der woon heeft gevestigd.

[5] D. w. z. zijne moeder, de Raden Aju Sépuh van den 2en Sultan, was uit het Madureesche huis afkomstig, eene dochter van den Mantjanagaraschen Regent Raden Sasrawinata.

worden, te meer het niet de goedkeuring van wijlen den Sultan zou wegdragen, daar het juist Pringgalaja was, dien deze daarvoor wenschte. De Pang. Ngabehi drong zeer krachtig op de inwilliging van dit verzoek aan, en trachtte daar nog meer nadruk aan te geven door de opmerking, dat hij dit verzoek niet uit eigenbelang deed, daar hij reeds een man op leeftijd zijnde, alleen maar een bescheiden plaatsje ter inwoning bij hem verlangde. (a ṇ ḍ ĕ ḍ u m p i l).

Bij deze redenering van Pang. Ngabehi moeten wij een oogenblik stilstaan. Dat hij ontstemd was door de beslissing zijns broeders den Sultan, die hem terstond in zulk eene ondergeschikte, nederige positie plaatste, kunnen wij begrijpen; maar niet, dat hij zóó zou optreden naar hetgeen wij in onze geschiedenis van Mangkubumi reeds van en over hem vernamen. Hij was altijd met minachting en geringschatting en achteruitzetting door zijnen vader zoowel als zijn broeders bejegend geworden; en nu de Kroonprins zelf Sultan was geworden kon hij, en toonde dat ook van plan te zijn, hem die minachting in hare volle kracht doen gevoelen en ondervinden. Het is dan ook vreemd — om niet te zeggen vreeselijk dom — dat hij met dat niet eens geheel ware relaas betreffende Pringgalaja tot den Resident durfde komen. Dat zijn schoonzoon een zoon was van vorstelijke bloede — want zijne moeder was eene dochter van den overleden Pangeran Pakudiningrat — deed tot de zaak in quaestie niets af. Mangkubumi was en bleef de oudste zoon van den tweeden Sultan: en het deed er niets toe dat zijne moeder eene Madureesche van afkomst, eene dochter van den Raden Tumĕnggung Sasrawinata was, want zij was de Raden Aju Sĕpuh van den Sultan: bovendien hield zijn grootvader zooveel van hem, dat hij hem zelfs den naam Pangeran Arija Mangkubumi gaf, en alzoo blijkbaar tot troonsopvolger wenschte en aanwees. Met Pringgalaja als den meest geliefden en tot de troonsopvolging gewenschten zoon van den tweeden Sultan voor te stellen, sprak hij eenvoudig leugentaal. [1] Zou de heer van IJsseldijk tijdens dit gesprek werkelijk nog niet op de hoogte zijn geweest van die familiebetrekkingen? 't Is niet aan te nemen. Toch vertelt onze B a b a d, dat hij den Pang. Ngabehi verzocht geduld te hebben (s u m a d o s), belovende zijn best te zullen doen, eene geschikte aanleiding te vinden, om des Pangeran's verzoek te behartigen.

Omtrent deze geheele zaak worden wij in velerlei opzicht onge-

---

[1] Bijdr. T. L. V. 6e VIII. p. 313, 322.

twijfeld beter dan door de Babad — maar met eenigszins andere kleuring des verhaals, al naar hetgeen de Europeesche ambtenaren van het meer intime aan de hoven, met deels ware, deels onware voorstelling, te weten kwamen — ingelicht door het schrijven van den Gouverneur P. G. van Overstraten aan Gouv. Gen. en Raden van Indie, d.d. 25 April 1792 (de Jonge, IX (XII) p. 243), waarin p. 245 gezegd wordt: „Van meerder belang kwam my voor hetgeen de gemelde eerste Resident (van IJsseldijk) my tevens bedeelde vernomen te hebben, te weten, dat de Pangerang Pringolojo, zoon van den Kroonprins (d. i. de 2° Sultan) by zyne tweede vrouw, die eene dochter is van den overleedenen Pangerang Pakoe Diningrat, en dus uit keizerlyk bloed, zoude worden opgestookt door zyn schoonvader den voornoemden Pangerang Ingabei, en ook onder hand door de Pangerangs Notto Coessoemo en Demang, om zich tegens de verheffing van zynen broeder den Pangerang Mangcoeboemi tot Kroonprins, waartoe men veronderstelde dat dezelve door zynen vader, Sulthan geworden zynde, aan de Compagnie zoude worden voorgesteld, te verzetten, om reden dat Mangcoeboemies moeder, de oudste vrouw van zyn vader, uit het Madoereesche huis afkomstig en eene dochter van den Mantjanagaraschen regent Radeen Sosro Winotto was, en hy Pringolojo die van 's moeders zyde meerder recht tot die waardigheid had dan Mangcoeboemie, en welke opstooking dien jongeling, zoo men wilde, zoo opgeblazen gemaakt had, dat hy zich zoude hebben uitgelaten nooit die verheffing van zynen broeder te zullen dulden, en dat hy hiertoe niets anders noodig had dan eenige korte pieken. Dit naricht was wel niet zoo echt als het eerste, of dat men zich daarop ten vollen konde verlaaten, maar nogtans van zooveel gewicht, dat de gemelde Ysseldyk den Kroonprins hiervan terstond informeerde, en Zyn Hoogheid, zonder hem echter tegens zynen gem. zoon op te zetten, den raad gaf van by tyds de gangen van denzelven te doen nagaan; en by deze geleegenheid kwam hy van IJsseldyk met den prins overeen, omdat men steeds vreesde dat by het overlyden van den Sulthan, vooral zoo zulx 's nachts voorviel, de een of andere roekelooze stap gedaan zoude worden, de wachten voor en achter de craton met Compagnie's militairen te verdubbelen, om in allen gevallen terstond by de hand te kunnen wesen, zooals ook geëffectueerd werd.”

Wij behoeven hier de aandacht niet te vestigen op de bijzonderheid, dat de quaestie Pringgalaja dus reeds vóór het overlijden van den Sultan zou ter sprake zijn gekomen; en evenmin dat de Resident

hier anders optreedt dan in het Babad-verhaal; maar wel moeten wij onzen twijfel uitspreken, of het hier meegedeelde omtrent Pang. Natakusuma, dat hij mee „gestookt” zou hebben in deze zaak, wel juist is, daar het ons voorkomt niet overeen te stemmen met het doorgaande karakter en de handelingen van dezen Pangeran.

Dat er overigens werkelijk onderhandelingen tusschen den Resident en Pangeran Angĕbehi hebben plaats gehad, blijkt ons uit het vervolg (pag. 248) van dit schrijven: „De statie, waarmede ik op Djocjocarta wierd ontvangen, was zoodanig ingerigt, dat onder anderen de Pangerang Ingebei met den gemelden eersten Resident van IJsseldyk in eene koets zouden ryden, en dewyl deze schikking my zeer voordeelig voorkwam om dien prins in secretesse te kunnen doen polsen omtrent zyne gevoelens, en om mogelyk door het laten geven van eenige hoop tot verbetering van zyne omstandigheden, die tot hiertoe zeer bekrompen waren geweest, van alle kwade voornemens, zoo hy die mogt hebben, te doen afzien, zoo gelaste ik den voornoemde IJsseldyk deeze gelegenheid daartoe waar te nemen, en hem zelfs als een vriend aan te raden, dat zoo hy eenig verlangen mogt hebben, dit aan my te openbaren, onder verzekering dat ik zulx niet ten kwade zoude duiden. Aan deze myne order voldeed de gemelde Resident zoo wel, dat hy Pangerang tegens hem uitkwam en zeide, dat vermits de Compagnie en zyn vader zynen broeder tot Sulthan hadden verkoozen, hy daarin wel berusten moest, en dat het eenigste dus dat hy te verzoeken had, daarin bestond: dat hy de 1000 tjatjas, die hy bezat, zoude mogen behouden, en hy tevens zoude mogen bevryd worden van de heerendiensten, waartoe hij nu gehouden was, maar dat hy dit verzoek mij niet durfde doen uit vrees, dat zyn broeder, verneemende dat hy my om iets verzocht had, daaruit argwaan zoude opvatten. De eerste Resident van IJsseldyk beloofde dien Prins hierop, dat hy my dit zyn verlangen onder het oog zoude brengen, en dat hy zelfs zich voor hem by my zoude intresseeren. Zoodra ik hiervan door den gem. van IJsseldyk verwittigd wierd, liet ik den Kroonprins ondertasten, of hy wel zoude inclineeren aan dit verlangen van zynen broeder te voldoen, en nadat my berigt was dat Zijn Hoogheid zig hiertoe ten vollen bereid had getoond, deed ik dezen prins in secretesse als van ter zyde weten, dat ik my had uitgelaten dat ik deze zyne instantie billyk vond en dus hem daarin zoude tragten genoegen te geven, waarmede dezelve zoo byzonder te vreden was, dat hy op de zedert gevolgde plegtige maaltyden de vrolykste van alle zyne broeders is geweest.”

Eenige dagen daarna — gaat de Babad voort — toen hij over een indigo-aanplant [1] met den Sultan te spreken had, maakte de Resident van de gelegenheid gebruik om het dringend verzoek (pĕmbanannipun) van Pang. Ngabehi ter sprake te brengen (Jav. mangun rĕmbag). De Sultan schudde afkeurend met het hoofd, en werd zeer boos, zeggende dat hij daaraan niet kon voldoen, als de Compagnie luisterde naar (gehoor gaf aan) menschen die dringende verzoeken deden. Een vader beslist over een voorstel (paturan) van zijn eigen kind; als iemand anders dat deed, zou het een zich mengen in eens andermans zaken zijn en zich daarmee inlaten. Ik zou liever de vriendschap met de Compagnie verbreken (mutung), dan dat mijn zoon Ki Mangkubumi geen Kroonprins zou worden, omdat zijne moeder eene parvenue (sĕsĕngkan) is, daar toch zijne grootmoeder en zijne moei (tante, Jav.: ejang ratu en si bibi) ook parvenue's waren. (garwa sĕsĕngkan). En daar zou dan reden toe bestaan (dumeh) eene Madureesche op zijde te zetten! (siriq, te mijden). Hoe ontstemd en gegriefd zou Adi Mas Natakusuma zich daarover wel gevoelen, want zijne vrouw (boq-ipe = mijne (oudere) schoonzuster) is eene dochter van dezelfde moeder als mijne vrouw (= boq ratu kaḍaton). Wat hij wil lijkt naar niets! Zulk een onwijs oud man! Hij lijkt wel op zijn pajung bĕlang ponṭang: van buiten wit, van binnen geel: evenals een ei; eene spreekwijze voor iemand die zich vroom voordoet maar innerlijk slecht is. [2]

De Resident trachtte den Sultan tot bedaren te brengen, en verzocht vriendelijk er niet boos om te zijn: alles hing toch geheel van zijnen wil af. Maar de Sultan werd hoe langer hoe meer vervoerd door drift (sangsaja maput), toen hij bemerkte dat de heer Uprup scheen te aarzelen (sĕmu wangwang.). Deze nam daarop afscheid en vertrok.

De Sultan ontbood nu zijne beide zonen. Onmiddelijk viel hij Pang. Pringgalaja hard aan (dipun antĕp), en stelde hem voor de keuze tusschen zijnen vader en zijnen schoonvader. Als hij de voorkeur gaf aan zijnen schoonvader, zou hij ophouden een zoon

[1] Jav.: [illegible]

[2] Jav.: ija kajakajaha bélang ponṭang ing djaba putih kuning ing djĕro tuduh wong wiku-wikunning antigan. Vergel.: [illegible] Winter's Zam. II. p. 125 N° 277.

van den Sultan te zijn, en ook de band met zijnen broeder (raka) den Kroonprins Mangkubumi verbroken. (pĕtjah). De Pang. Pringgalaja antwoordde dat, al waren er ook tien Oom [1] Ngabehi's, zij toch niet gelijk zouden zijn (måŋgsa samija) aan zijnen vader. Zijn vader was de eerste, wien hij als zijn Vorst getrouw bleef. De Sultan maakte hem toen bekend met hetgeen de heer van IJsseldijk had voorgesteld. Pang. Pringgalaja deed er een eed op, dat hij er niets van afwist. (sumpah singlar). De Sultan gelastte toen dat hij zich zou scheiden van de dochter van Pang. Ngabehi. Zelfs zou de Sultan door de hevigheid van zijn toorn hem ook, gesteld dat hij niet zooveel kinderen bij haar had, doen scheiden van de Radenaju Purwanagara met hare zonen en dochteren. De Sultan vatte die zaak van Pang. Ngabehi zeer ernstig op. Hij vergeleek Pang. Ngabehi bij een vruchtje van den waringinboom, dat het plan had den boom te verdringen en zijn plaats in te nemen (angĕṇḍih uwit). Wat een idée voor zulk een ouden prijaji! Hij is niet waard in eere te zijn!

De Sultan bracht daarop zijn beide zoons in goede verhouding tot elkaar (kapuṇḍuhakĕn) zoodat zij geheel één van zin werden. Het huwelijk van Pang. Pringgalaja met de dochter van Pang. Ngabehi werd daarop werkelijk ontbonden, en zij aan haren vader teruggegeven. Pang. Pringgalaja hertrouwde vervolgens met de dochter van den Tumĕnggung Djajawinata.

Hoe geheel anders een indruk krijgen wij door deze Babad-voorstelling van de gemoedsgesteldheid van den Sultan, dan die de heer van Overstraten zoo gemoedelijk na de troonsverheffing van dezen Sultan kon geven. Zoo toch lezen wij in meerbedoeld schrijven (de Jonge, passim, p. 249): „Naardien ik in die statie met den Kroonprins van de plaats waar hy my had opgewagt (nam. vóór de huldiging) naar de Craton reed, had ik mede gelegenheid Zyn Hoogheid over zyne broeders en inzonderheid den voornoemden Pang. Ingebey te spreken, en te doen opmerken, zooals ik bevorens reeds door den gemelde van IJsseldijk had laten doen, hoezeer zyn belang vorderde, dat hy zich steeds zoowel omtrent zyne onderdanen in het gemeen als inzonderheid omtrent zyne broeders minzaam en vriendelijk gedroeg om hen daardoor aan zig te verbinden, en eene gelukkige en genoeglyke regeering te genieten, waarnaar de prins my nader met alle hartelykheid beloofde zig te zullen gedragen: en

[1] Uwa = Oom als oudere broeder van vader of moeder.

ik ben ook verpligt ter zyner eer te moeten betuigen, dat hy zich na den dood van zynen vader, van de stuursheid waarvan men hem altyd en niet zonder reeden beschuldigd heeft, zoo zeer heeft gecorrigeerd, dat een ieder zoo Europeaan als Javaan, die hem bevorens gekend heeft, zich daarover heeft moeten verwonderen, een ieder en vooral zynen voornoemden broeder de Pangerang Ingebey en den ouden ryxbestuurder Danuredja met alle teekenen van minzaamheid en geneegendheid behandelt. Deeze zoo subiete merkelyke verandering ten goede, wil ik niet ontkennen dat my in de beginnen vrij verdacht voorkwam, maar men heeft my naderhand in secretesse verzeekerd, dat Zijn Hoogheid tot op het oogenblik dat Uw Hoog Edelheden gem. secreete missive van den 1 December 1772 hem is voorgehouden, een wantrouwen [1] op de Compagnie gehad heeft, dat zy hem nimmer tot Sulthan zoude verheffen, en dat hy, nu ziende dat dit zyn wantrouwen ten eenemaalen ongegrond was geweest, en Uw Hoog Edelhedens zelf reeds van 1772 het vaste voorneemen gehad hebben hem zynen vader te doen succedeeren, zoodanig van hetzelve, dat hem onophoudelijk had geknaagd, genezen was, dat het in een vol vertrouwen was veranderd, en hy daardoor zyne natuurlyke vrolykheid had wedergekregen. In hoeverre nu deze verzekering met de waarheid overeenkomt, zal de tyd moeten leeren, doch dit is intusschen ontwyfelbaar, dat Zyn Hoogheid zich tot heden toe zoo vriendelijk omtrent een ieder gedraagt, als men van een vorst zouden kunnen verlangen. Waarvan ook onder anderen ten mynen reguarde tot een bewys kan strekken, dat wanneer Zyn Hoogheid my na deszelfs verheffing nog steeds deszelfs vader bleef noemen en ik door dezen anders ongewoonen titul eenigzints verwonderd was, hy my liet weeten, dat dewyl ik hem ten throon had verheven, hy my ook altyd als zyn vader zoude aanmerken, en hy niet hoopte dat ik dien naam zoude weigeren te voeren, zoolang hy leefde, en hem niet steeds als een zoon zoude willen behandelen."

Pangeran Ngabehi, zoo plotseling door zijnen schoonzoon verloochend [2], gevoelde zich zeer ontdaan (t i n t r i m). Na verloop van eenigen tijd stelde hij aan den Sultan voor, dat zijne van Pringgalaja gescheiden dochter (p u t r a r å ṇ ḍ a) aan den Mantri Ngabehi

[1] Dat „wantrouwen" heeft zich altijd bij hem geopenbaard. Zie bijv. B ij d r. T. L. V. 6e VIII. p. 335, 356 en elders.

[2] Jav.: [illegible]

Djajapuspita tot vrouw zoude gegeven worden. De toorn van den Sultan was inmiddels bedaard: en medelijden veinzende had hij toestemming [1] gekregen. Ook stond de Sultan hem toe op een stoel te zitten, maar daarin altijd den Kroonprins volgende, als die op een stoel ging zitten of op den grond. Hij werd dus hierin gelijk gesteld met den Kroonprins Mangkubumi. Maar zijn verzoek geen wĕḍung te behoeven dragen, kon hij hem niet toestaan. Alleen wanneer hij in de Kadipaten een bezoek bracht, behoefde hij geen wĕḍung te dragen. En de heer van Overstraten had van den Sultan de belofte gekregen, dat het verlangen van Pang. Ngabehi zou ingewilligd worden „onder deze bepaling egter dat van die vryheid van heerediensten uitgesloten zouden zijn zulke heerediensten, waarvan niemand geëxcuseerd wierd, en die by de voornoemde acte zyn gespecifiseerd”.

In dezen tijd — zoo verhaalt de *Babad* — voerde de Sultan zijn levensgenot en vorstelijke waardigheid hoog op. In alles wat die vorstelijke waardigheid betrof, wilde hij zijnen vader overtreffen. Zeer beijverde hij zich in het verkrijgen van rijkdom en luister; *pitjis kados mĕdal saking karennah!* [2]

Weldra kwam de Gouverneur van Overstraten te Ngajogya, daarmede vervullende zijne belofte over drie maanden te zullen terugkomen: en verhief toen den Pang. Mangkubumi tot Pangeran Adipati Anom. Pangeran Pringgalaja kreeg den naam Mangkudiningrat.

In het Verslag zijner Hofreis, d.d. 27 Maij 1803 (*de Jonge* X (XIII), p. 142) schreef N. Engelhard aldus over dezen Pangeran Adipati Anom: „De kroonprins aan dat hof bevond ik, dat zeer veel komt te verschillen van het karakter van zijn vader den Sultan, als zijnde heuscher in den omgang, vriendelijker in het uiterlijke voorkomen, en ook veel spraakzamer dan zijn Heere vader; doch in eene zaak schijnt hij met denzelven overeen te komen, ik meen in de zucht tot bouwen, waarvan ten bewijzen kan strekken een door hem aangelegde Thuijn, die ruim zo uitvoerig is als die van de Sulthan. De tijd zal leeren, wanneer hij eens den Throon heeft beklommen, welke voetstappen hij zal navolgen, die van zijn vader of grootvader, met welke laatste men wil dat zijn caracter veel overeenkomst zoude hebben. Overigens scheen hij mij toe een goed oordeel te bezitten.”

[1] Jav.: [illegible]

[2] H. S. heeft: [illegible]

Wij zullen gelegenheid genoeg hebben zijn karakter — en dat nu juist niet van eene gunstige zijde — te leeren kennen. Van zijnen grootvader had hij zeker al zeer weinig.

Bij gelegenheid van de verheffing tot Kroonprins onthaalde de Sultan den Gouverneur op het tournooi zijner Pradjurit's-estri, en maakte met hem eene wandeling door zijne lusttuinen, zoodat de Gouverneur er verzadigd van was.

Nu was er een Regent (Jav. rĕgen) van Dĕmaq, genaamd Kjaï Tumĕnggung Suradiningrat. Deze zeide tot den Raden Tumĕnggung Natajuda, dat de verlustigingen van den Sultan (Kalangĕnan) buitengemeen vele waren, en uitnemend om gasten te onthalen; maar toch achtte hij aan al dat huldebetoon bezwaren verbonden, waarom hij het goed zou achten, als de Compagnie daar schriftelijk vaste regels voor stelde overeenkomstig de adat. De Raden Tumĕnggung Natajuda antwoordde: Wie zou daar aanmerking op willen (durven, purun) maken, want hij wil dat nu eenmaal!" [1] zonder meer, alsof hij over dat onderwerp zich niet verder wilde uitlaten.

De Gouverneur nam vervolgens afscheid, en vertrok weer naar Samarang.

De Kjaï Tumĕnggung Suradiningrat van Dĕmaq was zoo zeer bekoord geworden (kajungjun) door den Pang. Natakusuma, wegens zijn volkomen correcte manier van zich voor te doen, en zijne bevallige (aangename, sengoh) vormen, daarin gelijkende op zijnen grootvader (ejang) den Kangdjĕng Sunan Prabu [2] te Kartasura, dat hem de tranen in de oogen kwamen. Hij bood Pang. Natakusuma eenige geschenken aan.

Onze Schrijver kreeg nu weer aanleiding de liefde en zorg van den heer IJsseldijk jegens den Sultan te verheerlijken. Het was alsof hij eenen prijaji timur, eenen jeugdigen prijaji te verzorgen

---

[1] Het Javaansch is hier niet over-duidelijk: [illegible] waarop de Schrijver Natajuda laat antwoorden: [illegible]

[2] D. i. Amangkurat II, de vader van den 1en Sultan. 1797—1727. — Bijdr. T. L. V. 6e VIII. p. 230.

had, aan al wiens verlangen hij bereidwillig voldeed, maar daarbij steeds waakzaam, immer indachtig aan de opdracht van wijlen den Sultan. En nu verhaalt de Schrijver, zeer in het kort, maar blijkbaar om het zoo even gezegde tot lof van den heer van IJsseldijk te bewijzen, dat de Sultan eene vrouw nam [1], maar daarmee iets deed, dat door den godsdienst als te vermijden (er zich van te onthouden) [2] wordt aangegeven. De Sultan betuigde hem zijnen dank dat hij hem daarvan zoo ernstig had terug gehouden: maar was toch erg verstoord op de *para-bupati-agĕng-agĕng-ingkang-pinisĕpuh*, hen verdenkende, dat zij, zich bemoeiende met wat hun niet aanging, deze zaak bij den heer Uprup hadden aangebracht: in het diepst van zijne ziel hield hij het er voor, dat dit niemand anders had gedaan dan Kjaï Tumĕnggung Mangundipura. [3]

Verhaald wordt dat er eene aanschrijving (*prentah*) was gekomen van de Compagnie, want de indigo (*nila*) was niet geslaagd; en ook de aanplant was niet goed geweest. De Compagnie verlangde dat er nog meer velden voor die cultuur, evenals voor de pepertuinen bestemd zouden worden. De heer van IJsseldijk noodigde daarop den Raden Tumĕnggung Natajuda uit met hem mee te gaan naar Lowanu en Patjitan. De Sultan wilde echter op het verlangen van de Compagnie afdingen; hij wenschte dat de indigo-aanplant niet meerder zou worden, en, als het kon, de uitgestrektheid der pepertuinen minder zou worden, en had in dien geest Raden Tumĕnggung Natajuda voorschriften gegeven. Maar deze gaf daarop te kennen, dat hij dit niet wilde doen (*mopo*), want de desa's waren reeds vastgesteld: alleen voor de pepertuinen waren anderen in de plaats aangewezen. En deze regeling was reeds van 's Compagnies zegel (*tjap*) voorzien. — De Sultan gevoelde zich over dit antwoord jegens Raden Tumĕnggung Natajuda pijnlijk aangedaan (of: zeer gegriefd? *andjarĕm galihipun*).

Ter kenschetsing van destijds bestaande toestanden, dat tegelijk kan dienen om het boven vermelde een weinig beter te verstaan,

---

[1] Jav.: [illegible] zonder meer.

[2] Jav.: [illegible]

[3] Zóó staat er in ons Handschrift. Maar de *naam* is doorgehaald, en er met potlood boven geschreven: *Natajuda*; terwijl eene kantteekening weer den titel en naam van *Kjaï T. Mangundipura* herstelt.

moeten wij hier herinneren aan hetgeen de Gouverneur van Overstraten d.d. 25 April 1792 (de Jonge, o. c. IX (XII) p. 261) schreef: het is nog al merkwaardig: „De eerste Resident van IJsseldyk had my reeds by particuliere brief van den 29 February j.l. te kennen gegeven, dat hoe geneegen hy ook was van de door hem begonnen indigo-fabriek door te zetten en aan de gang te houden, hy echter zich daartoe volstrekt buiten zyne merkelyke schade niet in staat bevond, alzo hem ieder picol wel op Rds. 400 te staan kwam, en hy op de vyf door hem in gereedheid gebragte picols volgens eene my daarvan overgezonden specifique rekening, een aanzienlyk montant van wel Rds. 1591 : 21 : 12 kwam te verliezen, dat hy verpligt was het land en de benoodigde batoors daartoe in te huren. Ik antwoorde hierop by brief van den 5 Maart daaraan, dat, vermits zyne eigen veronderstelling by vacature van den Djocjacartaschen Throon hieromtrent met den nieuwen Sultan wel eenige voordeelige schikkingen te maken zouden zyn, en die vacature niet ver meer konde afwezen, hy daarmede nog vooreerst zoude blyven continueeren.

Deze schikkingen nu kwamen my voor dat hierin konden bestaan, of dat ieder onder den Sulthan sorteerende Regent jaarlijx eene zeekere quantiteit indigo aan de Compagnie teegens de bepaalde prys leeverde, naarmate van de hoeveelheid zyner rystvelden, of dat de Vorst daartoe zeekere geschikte stukken lands afgaf, met behoud van den vollen eigendom daarvan, by wyze van verhuring, en de noodige battoors verstrekte. Door de eerste schikking zou de Compagnie zeker dit voordeel hebben genoten, dat haar jaarlyks eene aanzienlijke quantiteit van die verwstof zoude zyn geleverd, doch men kon tevens zoo goed als zeker stellen dat dan de indigo niet zoo deugdzaam zoude zyn geweest als die, dewelke onder het op- en toezigt van deskundigen wordt vervaardigd, en het was te gelyk te voorzien dat de Vorst hiertoe niet ligt te bewegen zoude wezen, aangezien alle zyne regenten, die thans reeds onder de lasten gedrukt gaan, daartegen zooveel mogelijk zouden hebben gewerkt; en de tweede schikking kwam dus prevelabelder voor, omdat men zig kon vleyen dat de Sulthan daartoe eerder zoude overgaan, en ofschoon de quantiteit dan zoo groot niet zoude kunnen vallen, dezelve echter dan veel deugdzamer, en dus ook van veel meer waarde voor de Compagnie zoude wezen.

En om hiertoe de propositie te doen kwam my almede deze conferentie zeer geschikt voor, wanneer de Sulthan direct zynen Rvksbestierder gelaste, om met den gemelden eersten Resident

dienaangaande zoodanige schikkingen te maken als noodig en aan het oogmerk voldoende geoordeeld zouden worden, waardoor ik my nu ook kon vlyen, dat de eerste Resident en zyne successeurs de Compagnie in het vervolg uit het Djocjocartasche eene vry aanzienlyke hoeveelheid goede fijne indigo zullen kunnen leveren.″ —

En nu vernemen wij uit een schrijven van dezelfde hand, d.d. 3 November 1792 (de Jonge, o. c. IX (XII) p. 294), dat de Compagnie ″uit het Djocjocartasche meer indigo kreeg dan uit het Souracartasche.″ — [1] Dat intusschen die indigo-cultuur bij Sultan noch bevolking geliefd was, is een bekend feit. Maar de eerste Sultan was een ander man dan de tweede. En zoo kan het ons dan ook niet bevreemden, in het Verslag van N. Engelhard's Hofreis, geschreven te Samarang den 27 May 1803 (de Jonge, o. c. X (XIII) p. 140) te lezen: ″En wat betreft de cultuur van indigo, heeft de Sulthan het verzoek gedaan voor de verdere aanplanting van die verfstof verschoond te mogen blijven, en dat die fabriek mogt worden opgebrooken, uithoofde de aanmaaking daarvan zijne onderdaanen te swaar viel en ook nadeelig voor dezelven was, aangezien het daarmeede, welke moeite ook gedaan wierd, dog niet wilde reusseeren, en de Comp. zowel als hij Sulthan ook meer voordeel te wachten hadden van de 100 tjatjas die voor die cultuure gedestineerd waren, als die voortaan tot de peper cultuure gebragt wierden, dan wanneer men voortging daarop Tom (d. i. de indigoplant) te planten, alzo de oogst daarvan doch nimmer hooger zoude worden gebragt dan 2 à 3 piculs Indigo; waarin ik dan ook, in hoope dat zulks door Uw Hoog Edelh. gunstig zal worden geapprobeert, heb geconsenteerd, alzo mij de eerste Resident heeft verzeekerd, dat de Javaan een ongemeene teegenzin in de aanplanting van die vervstof had, door de groote oplettendheid en de veele groote moeite die daarop moest worden besteed, en dat hoe nauwkeurige toezicht er ook immer gehouden en welke drangreedenen bijgebragt wierden om den Javaan zijne aversie teegens dit product uit het hoofd te praaten, sulks alles vergeefs was, en de Comp. zig daarom meer voordeel konde belooven, als deeze 100 tjatjas in steede van in de Indigo-fabriek voortaan tot de peeper-cultuure wierden geëmploieert.″ — [2]

[1] Zie Bijdr. T. L. V. 6e VIII. p. 283, en de „Noot 1" daar.

[2] „De gezamenlijke regenten van het uitgestrekte Gouvernement van Java's Noordoostkust leverden in 1791/6 gemiddeld per jaar 9.226 Amst. pond indigo." J. A. van den Broek, Oud. Oost-Indië. De erfenis der Kompagnie. (1893), p. 52, 53.

De Sultan trachtte nu dikwijls den Raden Tumĕnggung Sumadiningrat over te halen, kwaad te spreken van Natajuda bij den heer van IJsseldijk. Deze R. T. Sumadiningrat bekleedde nog altijd den rang van Bĕkĕl-kiwa. In zijn binnenste was hij zeer begeerig het bestuur over de Wadana-lĕbĕt-agulagul in handen te hebben.

In die dagen gaf de heer van IJsseldijk een feest, waartoe hij slechts de hoofd-Bupati's noodigde, het aan den Rijksbestuurder overlatende, tot hoever hij met die uitnoodiging behoorde te gaan. Toen dit den Sultan werd medegedeeld, gelastte hij dat de vier Bupati's lĕbĕt naar de Lodji zouden gaan. Maar de Raden Tumĕnggung Sumadiningrat werd niet uitgenoodigd, omdat hij buiten de grens der uitnoodiging viel. (? Kowan). De Sultan was daar verschrikkelijk boos over, en werd hij hoe langer hoe meer verbitterd jegens Raden Tumĕnggung Natajuda. R. T. Sumadiningrat werd onmiddelijk overgeplaatst (dipunlih), en aangesteld tot Wadana lĕbĕt. R. T. Natajuda werd ontslagen, en hem verboden zich op de alun-alun te vertoonen.

De Babad herinnert er ons nu aan, dat tijdens het bestuur van den Tuwan Idlir Siberg de R. T. Natajuda opklom tot den rang van Wakil (plaatsvervanger) van den Rijksbestuurder, want Raden Adipati Danurĕdja werd oud. Hierover hebben wij boven reeds uitvoerig gesproken; hij was destijds de aangewezen man bij Sultan en Compagnie om Danurĕdja op te volgen. En toch — nu werd de zoon van den Rijksbestuurder, genaamd Mas Rija Mandura in rang verheven met den titelnaam van Mas Tumĕnggung Sindunagara. De heer van IJsseldijk zou zich wel de belangen van R. T. Natajuda hebben aangetrokken, maar..... [1] Wij zullen beneden vernemen, hoe deze zaak verder afliep.

Niet lang hierna vielen er ook nog anderen, Wadana's, in ongenade bij den Sultan, en werden er drie, Kjaï Tumĕnggung Mangundipura, Tumĕnggung Danukusuma, en Pangeran Dipakusuma [2] ontslagen, omdat zij te veel met Surakarta meegingen. (manut Surakarta). De zaak was, dat er zooveel kampaq's en ketju's (rooverbenden) waren; en nu waren de beide Uprup's van Sala en Ngajogya van oordeel, dat de desa's, die dichtbij de tolpoorten

[1] Jav. [illegible]

[2] Bijdr. T. L. V. 6e VIII. p. 314, 342, 345, en elders hebben wij deze drie Bupati's reeds leeren kennen; allen trouwe aanhangers van den eersten Sultan. Dit te zijn, was altijd een kwaad en gevaarlijk ding onder dezen Sultan.

(tolkantoor, kori) lagen, gepacht zouden worden (dipun paössi), en deze den pachter (bander) zouden beschermen. Dit zou èn minder drukkend zijn (miṇḍaq majar), èn geene schadevergoeding behoeven gegeven te worden. Want telkenmale als er een Chinees beroofd (binĕskup) was geworden door ketju's, werd er ongetwijfeld dikwijls meer als geleden verlies opgegeven dan werkelijk het geval was. Het Bestuur te Sala ging met dit voorstel van de Residenten mee. Die drie Wadana's durfden daarom op eigen gezach (purun amĕmikan) dit bevel van de Lodji ten uitvoer te brengen. Nu wilde het geval, dat de Sultan juist voor zijn genoegen (dat overigens niets vreemds was, zelfs gewoonte [1]) het feest van het eerste snijden der padi (het begin van den padi-oogst) ging bijwonen, toen hij van die zaak door de drie Bupati's kennis kreeg. Hij werd vreeselijk boos. De Bupati's beriepen zich op de gewoonte (adat) tijdens het leven van zijnen Vader. Maar nu werd hij nog te meer boos, zeggende dat die dienaren van zijnen vader verwaand (sumakejan) waren, door zich te houden aan (ngangge) de adat's van zijnen vader. Als zij Sala volgden, was dat het opvolgen van instellingen en het gehoorzamen van eenen anderen dan hun eigen vorst. Zij waren begeerig naar eigen voordeel (meliq kaüntungan); de vooruit betaalde afkoopgelden (panĕbas) wilden zij onder elkaar verdeelen. Daarop nam hij hun hunne krissen af, en gaf hun in plaats daarvan een piekstok van palmblad (? [illegible]) Toen hij nu onderzocht wie er het eerst van gesproken had (dados wittipun ing rĕmbag) zeiden zij dat niet te weten. (sami singlar). Daarop stelde hij Kjaï Tumĕnggung Danukusuma er verantwoordelijk voor (kang blĕg), en schonk den beiden anderen vergiffenis. Kjaï Tum. Danukusuma werd door zijnen zoon Raden Tum. Martanagara in zijn ambt vervangen, en dezen eene jongere zuster van den Kangdjĕng Gusti Pangeran Adipati, d. i. de kroonprins; dus eene dochter van den Sultan, tot vrouw gegeven.

In die dagen werden vele dienaren van wijlen zijnen vader, zooals gamĕl's (stalbedienden) en Krija's (smeden) door den Sultan ontslagen, omdat hij tjĕmburuwan, z. v. a. naijverig, jaloersch was.

Er wordt verhaald van Pangeran Mangkunagara te Surakarta dat

[1] In „Beknopte beschrijving van het hof Soerakarta in 1824 door J. W. Winter" Bijdr. T. L. V. 6^e^ X. p. 42, wordt ons dezelfde gewoonte van den Soesoehoenan te Soerakarta beschreven.

hij zich na den dood van den eersten Sultan als een alleen achtergeblevene gevoelde, en nu liever ook maar sterven wilde. Hij vertrouwde zijn kleinzoon Pangeran Prangwadana aan den heer Uprup van Rheede tot den Parkeler toe.

Zooals de Lezer weet, overleed Pang. Mangkunagara den 28[en] December 1795 in den ouderdom van 71 jaren. „Daar zijn zoon bereids overleden was, werd zijn kleinzoon, na veel moeite met den Keizer hierover, gesteld in het bezit van zijns grootvaders macht en gezach, onder den titel van Pang. Arija Prabu Prangwadana. Deze Prins, die later verscheidene goede diensten bewees aan de regeering, regeerde zijne landen tot 1834." [1]

Pang. Mangkunagara — zoo verhaalt de Babad — verdeelde zijne goederen in drie deelen. Hij werd zwaar ziek en stierf. Ook stierven de Kangdjĕng Ratu Agĕng en de Kangdjĕng Ratu Bĕndara.

De Babad memoreert dat de Edelheer (sedert 1 September 1791) P. G. van Overstraten te Samarang bevorderd werd tot Gouverneur Generaal (van 2 November 1796 tot 22 Augustus 1801), en door J. F. van Rheede tot den Parkeler [2] als Gouverneur te Samarang (tot 1801) werd opgevolgd. De toenmalige Uprup te Surakarta heette Tuwan Nimnim (?). De Gouverneur van Rheede bracht echter geen bezoek aan de beide vorsten. Slechts met den Sunan te Sala bevriend zijnde, had hij met dezen eene ontmoeting te Salatiga. Na zijne terugkomst gevoelde hij vreeselijk spijt. [3]

Ook de Pangeran Prangwadana had erge spijt, want zijne bezittingen (donja) waren ten einde (op, tĕlas). De heer van Rheede had vele quaesties (zaken, Katah prakawissipun). Daarop ging hij naar Batavia, en stierf weldra.

---

[1] Hageman, I. p. 220. — Veth, Java, II. p. 216/7 — Notulen Bat. Gen XXXI (1893) p. 35, 15, 40. — Bijdr. T. L. V. 6e VIII. p. 313, 228.

[2] Tijdschr Bat. Gen. XLIII. p. 207.

[3] Wat hierop volgt is niet zeer duidelijk. [illegible]

Deze korte opmerkingen van den Babad-schrijver geven ons veel te denken, en denken wij onwillekeurig aan hetgeen verhaald wordt in Tijdschr. Bat. Gen. XLIII p. 199: „In 1785 werden door de Indische Regeering klachten van Heeren Zeventienen vernomen, dat twee jaar te voren uit Batavia eene partij indigo was verzonden, die in patria gebleken was veranderd te zijn in bedorven thee. Deze anderszins onverklaarbare metamorphose werd geweten aan de twee voormalige Administrateurs der pakhuizen aan de Waterpoort, Baron van Reede tot de Parkeler, en den neef van Alting, die dan ook het tekort tegen uitkoopsprijs en met interesten moesten vergoeden, een bagatel van ruim f 75.000.” En ald. p. 207 heet het: „Toch had men te Samarang de handen nog al vrij en de meeste Gouverneurs wisten die goed te gebruiken; in 1805 zien wij Engelhard melding maken van „de allerschreeuwendste geldafpersingen van de drie laatste Javasche Gouverneurs, Greeve, van Overstraten en van Reede:” de vader van den toenmaligen kapitein Chinees te Samarang had aan van Reede voor zijne betrekking f 70.000 betaald, en f 40.000 verloren op opium dat van Overstraten hem had opgedrongen. Dit geeft eenigszins een maatstaf, waarmee men ook het gedrag van Engelhard, die nooit beweerd heeft beter dan zijn tijdgenooten te zijn, behoort te meten.” Deze Engelhard werd den 6[en] Maart 1801 tot Gouverneur van Java's Noordoostkust, als onmiddelijke opvolger van van Reede benoemd. Wij zullen hem in onze geschiedenis nog meermalen ontmoeten.

Wel mag onze Babad-schrijver verzuchten: Kaṭah prakawissipun! Hij had veel prakara's!

Nu wordt verhaald — luidt het in de Bạbad — dat van Rheede (tout court), werd opgevolgd door den Komissaris-djendral (d. i. den Commissaris-Generaal N. Engelhard, van 1801 tot 1808, als de laatste Gouverneur en Direkteur van Java's Noordoostkust) te Samarang. Al spoedig werd het algemeen bekend, dat hij een bezoek zou brengen aan de beide Hoven. Toen de Resident van IJsseldijk dit hoorde was hij zeer verblijd. En de Sultan.... toen hij vernam, dat de Kumissaris-ing-djendral als gast te Ngajogya zou komen, schonk aan Raden Tumĕnggung Natajuda vergiffenis, en herstelde hem weer in zijn vroeger ambt van Kliwon van den Rijksbestuurder!

Raden Tumĕnggung Martanagara (van wien boven reeds sprake

was, de zoon van Kjaï Tumĕnggung Danukusuma) werd Prawara sakawan.[1]

Door het boven aan de Babad ontleende feit van R. T. Natajuda's herstelling in zijn ambt, worden wij geplaatst in het jaar van N. Engelhard's benoeming 1801. Dat kan, en vermoedelijk, zal ook wel juist zijn. Maar dit herwinnen van des Sultans gunst wil dan de Babad alléén toeschrijven aan het bericht van N. Engelhard's aanstaande komst te Ngajogya, terwijl uit de brieven van den heer van Overstraten de te maken gevolgtrekking voor de hand ligt, dat die ommekeer bij den Sultan al vroeger een aanvang had genomen. Immers vinden wij het volgende in een schrijven van den Gouverneur van Overstraten d.d. 22 July 1796 (de Jonge o. c. p. 412): „Ongeacht de welmeenendheid van den Sulthan ten opzigte van de Comp. blijft deze Vorst in zyne regeering echter even despotiek en capricieus, schoon de gewezen Raden Tommogong Notto Judo, die ik UHEd. den 20 Febry. j.l. bedeeld heb, dat door Z. H. was afgezet, weder eenigsints in genade is aangenomen."

Dit laatste wordt ons nader verklaard door het schrijven van den (inmiddels geworden) Gouv. Gen. P. G. van Overstraten en Rade van Indië aan de Bewindhebbers, uitmakende het Comité voor de O. I. Bezittingen, d.d. 31 Dec. 1797 (dat ook het jaar 1796 behandelt), bij de Jonge o. c. p. 434: „Als een ongelukkig voorwerp van Sulthans despotieke handelingen kunnen wij niet afzyn aan te halen de sedert 1788 aan den ouden ryksbestuurder Danoeredjo toegevoegd geweest zynde Radeen Tommogong Notto Judo, die reeds tot opvolger van eerstgen. door den Sulthan gedespireert was, doch onlangs door de ongenade van dien vorst ontslagen is, en thans als een geringe tommogong leven moet, niettegenstaande dezelve voor een braaf minister bekend is. Het belang dat de Heer Gouverneur daarom ook in dien man gesteld heeft, en waarvan de Sulthan kennis draagt, is de reden dat de Sulthan over dat bedryf noch niet opzettelyk is onderhouden, om des mogelyk verdere vervolgingen voor te komen die men uit 's vorsten grilzieke bedryven zou moeten verwachten; en dit heeft wezentlyk ten gevolge gehad, dat Notto Judo weder in genade by zyn vorst is aangenomen, hoewel het nog niet te onderstellen is dat hy zyn vorigen post weder zal bekleeden." —

[1] Een titel, vermoedelijk een rang aanwijzende ongeveer gelijk aan dien van Bupati lébĕt of Bupati djawi.

En 13 November 1798 schreven dezelfden (de Jonge a. c. 455): „By ons vorig UHEd. bedeeld hebbende, dat de aan den ouden Ryksbestuurder van het Hof van den Sulthan te Djocjocarta toegevoegde en tot zyne vervanging gedestineerde Radeen Tommogong Notto Judo in de ongenade van dien vorst was geraakt, kunnen wy thans noteren, dat wy sedert tot ons genoegen vernomen hebben, dat deze der Comp. zeer toegedane regent meer en meer 's vorsten gunst en vertrouwen schynt te herwinnen, en dit is ons voorgekomen teffens een bewys op te leveren dat hetgeen hy misdaan mogt hebben niet van zeer veel belang moet geweest zijn, maar veeleer moet toegeschreven worden aan des Sulthans bekende wispelturigheid, waarvan Z. H. in dit jaar weder een nader en klaar bewys heeft opgeleverd door het afzetten van verscheidene der oudste en kundigste regenten en het veranderen van hofgrooten, waaromtrent de waarschynlykheid daar is, dat de vorst, die van die daad kort daarna berouw gehad heeft, eerlang weder een of twee van dezelve zal herstellen. [1] Waarom wy ook den Heere van Reede hebben voorgehouden dat, hoezeer het belang der Compagnie andersints medebrengt om onder de hand te bewerken dat de vorsten van goede en kundige ministers worden voorzien, het jaloersch karakter van den Sulthan in de presente tydsomstandigheden echter niet permitteert dat men zich met zyne huisselyke bestellingen veel bemoeit; en wy hebben Zyn Ed. uit dien hoofde tevens gerecommandeerd, om den aan dat Hof als Resident fungerenden opperkoopman van IJsseldyk met ernst aan te bevelen, om zich ook hierin met alle mogelyke omzigtigheid te gedragen." —

Bijna een jaar later, namelijk den 3[en] October 1799 kon de Hooge Regeering naar Holland schrijven (de Jonge o. c., p. 560) dat „eene diepe rust aan beide de Hoven heerscht, terwijl door ons steeds alles word aangewend om de goede harmonie tusschen de Javasche Vorsten en de Comp. te cultiveren". — Maar tevens gaven de G.G. en Rade van Indië weer nader bericht omtrent Natajuda enz.: „Aan het Hof van den Sulthan heeft wederom eenige verandering plaats gevonden, naardien deze vorst heeft goedgevonden, om den vóór twee jaren als 1[en] cliwong van zyn Ryksbestuurder afgezetten Radeen Notto Judo te benoemen tot 2[en] cliwong en tot hoofd over de Regenten van de linkerzyde, met teruggave zijner

---

[1] Over dit geval hebben wij boven reeds uit de Babad het een en ander vernomen.

inkomsten, mitsgaders om de inkomsten van den Radeen Tommogong Danoe Coesoemo en den Radeen Tommogong Ario Mandura te verhoogen. Ofschoon dit ons uit hoofde van de erkende trouw van den eerste en de steeds ontvangen goede getuigenissen van de twee laatstgen^e^ zeer ten genoege is, zoo blykt nogthans hieruit nader de wispelturigheid van dien vorst, die wy wel hadden gewenscht dat de tyden hadden kunnen toelaten tegen te gaan."

Maar laat ons nu eerst weder het woord aan onze Babad geven. De Sultan dan ontbood den heer Uprup, en informeerde bij hem naar den te verwachten gast, en waartoe hij zou komen? "Maar hier (te Ngajogya) is geene enkele quaestie." Trouwens wat hem (Sultan) betrof, was het evident (sampun kantĕnnan) dat hij onder het bestuur stond van Kumpĕni Djendral. Hij hoopte alleen maar, dat die komst hem niet tot beschaming (vernedering, lingsim) zou strekken. De heer van IJsseldijk antwoordde, dat hij dit zeggen van den Sultan niet goed begreep: daarbij was er nog niets bekend aangaande de zekerheid van dat bezoek, want hij had nog geen schrijven ontvangen. En al ware het ook zeker dat er een gast zou komen, wat zou er zijn, dat de Sultan er zich verlegen mee zou gevoelen? De Compagnie en Java waren vrienden! — De Sultan zeide toen weer, dat de hoedanigheid der verschuldigde eerbewijzen bepaald bezwaren opleverde; hij, Sultan, zou dan zeker links van dien gast moeten zitten? — De heer van IJsseldijk bracht den Sultan onder het oog, dat hij zelf zeer goed wist, dat de heerschappij der Compagnie boven die van den Sultan stond. Al ware het ook slechts een Commissaris djendral die als gast kwam, zou hij toch zeker niet aan de linkerzijde van den Sultan willen zitten. — De Sultan gevoelde zich zeer bezwaard. Tegelijk verminderde de liefde van den heer van IJsseldijk jegens den Sultan. Deze vertrok daarop huiswaarts.

De heer van IJsseldijk verzocht daarop verlof aan den Gouverneur te Samarang, en ontslagen te worden van zijn post (djagi) te Ngajogya, omdat hij zoo dikwijls van gevoelen verschilde met (saliringan) den Sultan. Ongetwijfeld zou hij er nog eens het slachtoffer (asĕmman) van worden, en hem de toorn van den Gouv. Generaal treffen. Want hij had het reeds eenmaal ervaren berispt te worden door den Gouv. Gen., wijl de behandeling (gang) van zaken te Ngajogya geacht werd door het geven van geschenken

plaats te hebben. (sĕsrama patrap). Hij had daarop geantwoord, dat hij daarom in al wat de Sultan verlangde gedeeltelijk (eenigszins) was meegegaan, omdat deze nu eenmaal tot vorst was verheven. Maar de Compagnie, wetende dat de Sultan ondeugend (mursal) was, was machtig hem te ontslaan of te handhaven. Daarbij verkeerde de Compagnie nog op een voet van vrede en vriendschap met den Sultan, waarom hij dan ook nog eenige zorg aan hem had gewijd, om alzoo den vrede (rust, tĕntrĕm) op Java te beveiligen.

Omtrent de verhouding van den heer van IJsseldijk tot den Sultan kan ons het schrijven van den Gouverneur van Overstraten d.d. 22 Juli 1796 nog nader inlichten. (de Jonge o. c., p. 412). „Het effect van deze caprices (van den Sultan) moest de Eerste Resident van IJsseldijk ook onlangs ondervinden, want Z. H. betoonde vóór eenigen tyd aan hem in verre na die vriendelijkheid niet, waarmede hy gewoon was denzelven te behandelen: en toen hy naar de reden daarvan informeerde, kwam Z. H. met vele niets beduidende zaken op, als dat de Ratoe voor eenigen tijd het honneur niet was gegeven dat zy kon pretenderen, dat hy IJsseldyk den Vorst beloofd had groote diamanten voor hem te zullen zoeken en die nog niet bezorgd had, en soortgelijke. Waarom gez. van IJsseldyk my dan ook verzoek deed, zich by UHEd. te mogen adresseren om zijn ontslag als eersten Resident. Dan, vóór ik hierin toestemde, onderhield ik den Sulthan hierover by een brief, waarop Z. H. my vry kort antwoordde dat hy dan met Ult° Aug. een anderen Resident zoude verwachten. Sinds dien tyd echter is Z. H. zoozeer veranderd, dat Hy zich weder, als bevorens, bysonder vriendelyk omtrent hem gedraagt, en heeft Hy my laten weten, dat wanneer ik het noodig mogt oordeelen dat IJsseldyk noch een jaar aan zyn Hof verbleef, Hy daar gaarne in zou toestemmen; en daar ik van gevoelen ben dat in den presenten tyd 's Compagnie's belang volstrekt vordert dat hy aan Sulthan's Hof vooreerst continueert, zoo heb ik Z. H, dit ook by een brief te kennen gegeven, die daarin heeft genoegen genomen. De Sulthan zou my, zooals ik onderricht ben, daarvoor wel zelf verzoek gedaan hebben, zoo hy zich niet eenigsints geschaamd had over zyn eerste schryven aan my, en ook niet onkundig was geweest hoe hy dit verzoek zou inrichten, zonder my zyne zwakheid te toonen.

Intusschen blykt nu hieruit weder, hoe hoog noodig het is dat ik dien wispelturigen vorst eens op eene voorzigtige wyze zyne gebreken onder het oog breng. Dan, daar de tegenwoordige tijds-

omstandigheden niet zeer gunstig daartoe zyn, zal ik wel verplicht wezen hiermede noch wat te temporiseren." —

Aan dit geval dachten de Gouv. Gen. P. G. van Overstraten en Rade van Indië aan de Bewindhebbers, uitmakende het Comité voor de O. I. Bezittingen, in hun Jaarbrief van 31 December 1797 (de Jonge, o. c. p. 434) toen zij omtrent den Resident van IJsseldijk het volgende loffelijk getuigenis aflegden, dat "ongeacht die bekend is een grondige kennis en ervarenheid te bezitten in de behandeling van de inlandsche zaken, en by eene yverige betrachting van zyn plicht zich eene meer dan gewone geschiktheid eigen gemaakt heeft om met den Javaan wel om te gaan, en tot dusver ook steeds in Sulthan's gunst geweest is, heeft nochtans vóór eenigen tyd op eene onschuldige wyze het effect van 's Vorsten wispelturigheid moeten ondervinden; dat is echter tot ons genoegen weder zoodanig ten zynen opzichte is veranderd, dat die Vorst hem weer als te voren behandelt, en in deszelfs verblyf van nog een jaar aan het Hof genoegen heeft genomen." —

De Babad gaat voort: Aan het verzoek om ontslag van den heer van IJsseldijk werd gevolg gegeven, en hij belast met de zorg voor het kantoor (djagi kantor) te Surabaja, met den titel van Schepen (Sĕkebrĕ).

In haar reeds boven bedoeld schrijven van 3 October 1799 liet de Hooge Regeering zich aldus uit: "De verandering die dit jaar aan het Djocjocartasche Hof heeft plaats gehad onder 's Comp. bediendens, door het verleend ontslag aan den Opperkoopman van IJsseldijk, op zijn daartoe gedaan verzoek, en de aanstelling tot eersten Resident van den tweeden aldaar Gerardus van den Berg, en tot tweeden Resident van den van Banda geretourneerden Onderkoopman Matthys Waterloo, heeft den Sultan tot genoegen gestrekt; en volgens deszelfs betuiging by zyne aan ons dieswege geschreven missive, schynt Z. H. over het gehouden gedrag van voorn. van IJsseldyk, gedurende hy aan dat Hof geweest is, over het algemeen content te wezen."

De heer van IJsseldijk zou als Uprup te Ngajogyakarta vervangen worden door den heer G. van den Berg [1], maar men was daarom-

[1] Bijdr. T. L. V. 6e VIII. p. 305, 319, 321, 360. De heer v. d. Berg wordt genoemd: Boekhouder, 2e Resident en Secretaris. Zooals wij boven reeds vernamen, werd hij in 1799 1e Resident.

trent nog niet tot overeenstemming (mupakat) gekomen, en wachtte op den aanstellingbrief (surat kontrak pangangkat). De Sultan was er zeer blijde over, want hij kon het met den heer van IJsseldijk niet goed meer vinden. (botĕn tjoṇḍoq). Nu gebeurde het op eenen Zaterdag, dat de Uprup en de heer van den Berg, nog boekhouder (bĕkaür) zijnde, hunne opwachting kwamen maken bij den Sultan. Op den stoel van den heer van den Berg had men een kussen gelegd, hem daarmee gelijk makende aan den Uprup (dipun sami kalajan Uprup; eene hatelijkheid natuurlijk van den Sultan aan het adres van den heer van IJsseldijk!) Naar de bedoeling van den Sultan zou de heer van den Berg daar later ongetwijfeld gebruik van maken. De heer van IJsseldijk werd daarover vreeselijk boos, en gaf het kussen een schop, zoodat het vóór den Sultan kwam te vallen. Hij nam daarop afscheid en vertrok. Algemeene ontsteltenis onder de Bupati's. Na afloop van de verschillende eerbewijzingen gaf de heer van IJsseldijk terstond de sleutels over, (masrahakĕn sorog; z. v. a. gaf het bestuur over aan den heer v. d. Berg), en verliet Ngajogya. Bij zijn vertrek drukte hij Raden Tumĕnggung Natajuda ernstig op het hart voorzichtig (op zijn hoede) te zijn; en verzocht Pangeran Natakusuma hem wat van zich te laten hooren op zijne nieuwe standplaats.

Van den heer van den Berg wordt verhaald, dat hij niet zeer overeenstemde (rudjuq) met den Sultan, en ook hij gedurig van meening verschilde met den Vorst, ten gevolge van zijne wispelturigheid; de Bupati's gevoelden zich als tusschen twee vuren. (? manglah manglih), door de bezwaren die zij in den dienst ontmoetten. Als de heer Uprup boos was, werd den Bupati's gelast de vriendschap weer te herstellen; en als de heer Uprup tevreden was (lĕga), werd aan niets van hetgeen hij verlangde gevolg gegeven. (? dipun pakung.). De Sultan was bij alles waarover beraadslaagd werd besluitenloos; hij was niet standvastig, maakte zich van de zaak af, en, als iets verkeerd uitkwam verschool hij zich achter zijne onderdanen. In zijne bitterheid brak de heer Uprup het samenwerken af [1], en stelde zelfs den Gouverneur te Samarang voor, den Sultan zijne waardigheid te ontnemen, en door eenen meer geschikten persoon te vervangen. Zelfs al ontstond er een oorlog door, zou de hoogheid van de Compagnie er door vermeerderd worden. Maar de Gouverneur was het daarmee niet eens; zelfs kreeg

[1] [illegible] Winter Zam. II. N° 340, p. 131.

de heer v. d. Berg er eene berisping voor, dat hij het durfde bestaan eenen raad te geven, die niet tot zijne competentie behoorde. Als het nog niet duidelijk gebleken was, dat des Sultans fouten zeer groot waren, dat er wetteloosheid heerschte, en zulks schade aanrichtte, zou de Resident zeker straf oploopen. Het Europeesch Bestuur had alleen maar bedaard en kalm rapport te doen, betreffende al de handelingen van den Vorst; het overige moest aan den Raad van Indië overgelaten worden. De heer v. d. Berg was buitengewoon bang geworden: alle overleg had verder met bedaardheid en fijne manieren plaats. Maar de Sultan begreep niet dat dit met voordacht geschiedde.

De Kumissaris-djendral (N. Engelhard) over wien boven reeds werd gesproken, was te Samarang aangekomen. Hij verzond een schrijven aan de beide vorsten [1], kennis gevende dat hij hun een bezoek zou komen brengen: dat de Raad van Indië in Holland [2] hem had opgedragen alle vorsten die met de Comp. in vriendschap waren te ontmoeten, en die duurzaam te maken: en tegelijk de kantoren der Compagnie op Java te inspecteeren. En als de beide Vorsten zulks goed vonden (lĕga), dat dan hunne Rijksbestuurders, vóórdat hij op reis ging, zich eerst bij hem te Samarang vertoonden [3]: alle zaken, waarover zij nu in verlegenheid zaten, konden dan vooraf behandeld worden, zoodat later bij de ontmoeting geen hunner iets meer op het hart zou hebben. [4]

De beide Patih's begaven zich naar Samarang; maar op dien van Ngajogya, Danurĕdja, was de Kumissaris-djendral misnoegd, wegens de vele bezwaren [5], die hij in opdracht van den Sultan voorbracht. Ook op den heer van den Berg was de Kumissaris-djendral zeer boos. Daarop gaf hij last aan den heer Iglir [6] een tugu nagari,

---

1 [illegible]

2 [illegible]

3 [illegible]

4 [illegible]

5 [illegible]

6 In het H. S. staat: [illegible] Hier is met Iglir natuurlijk bedoeld: Engelhard, steeds: [illegible] geschreven, maar zal hier wel bedoeld zijn: van den Berg.

d. i. een rijkszuil, grenspaal, te plaatsen op de grens van Surakarta en Ngajogya; en aan de beide vorsten op te dragen, daarbij een Lodji te bouwen; wie van hen aan dien last niet voldeed en dat werk niet wilde verrichten, van dien zou het vaststaan dat hij slecht (a w o n) was. Bij zijn komst zou die als een persoonlijke vijand (s a t r u) behandeld worden.

De Kumissaris-djendral N. Engelhard begaf zich daarop naar Oost-Java. De Patih van Sala had hij welwillend ontvangen; maar hij bracht geen bezoek aan Sala.[1]

De heer Idlir Engelhard vertrok daarop (dit zal dan willen zeggen: na zijn bezoek aan Oost-Java[2]) naar Surakarta en Ngajogya om de zaak van de Lodji Tugu Nagari te regelen. De beide Vorsten bouwden daarop in de desa Klaten de Lodji. Zij werd betrokken door de troepen der Compagnie met een Commandant tot bevelhebber, en tevens een Dĕmang aangesteld, wien de zorg voor de plaats was opgedragen. De beide vorsten droegen hiertoe gezamenlijk bij.

Nu wordt verhaald dat de Tuwan Djendral Sĕtrattĕn (d. i. G. G. P. G. van Overstraten, 2 Nov. 1796—22 Aug. 1801) was overleden, en opgevolgd door Johannes Siberg. (Deze was Gouv. Gen. tot 15 Juni 1805, toen Albertus Henricus Wiesse hem verving, tot 14 Januari 1808 met de komst van H. W. Daendels.)[3]

Raden Rångga, Wadana Måntja Nagari, overleed, en werd opgevolgd door zijnen zoon, welken den Sultan tot schoonzoon aannam door hem de jongere zuster van den Kroonprins tot vrouw te geven. De Astrologen hadden van hem reeds voorzegd, dat hij later, men kon niet zeggen of dat één uur of twee uur (d. w. z. hoe lang, maar in ieder geval slechts kort) zou duren, zekerlijk als vorst zou optreden en te Wana Pĕṭiq zijn residentie zou hebben. En zoo werd dan algemeen onder het publiek gezegd, dat Rångga Pĕṭiq, als hij Vorst zou zijn, een begin zou maken met de verstoring van de rust des rijks. (m i w i t t i r ĕ n g k a n n i n g n a g a r i.)

Ook de oude, eerste Rijksbestuurder van Ngajogya, Kjaï Raden

[1] [illegible]

[2] Het verhaal laat in dit gedeelte van ons H. S. zeer veel te wenschen over.

[3] De B a b a d laat v. Overstraten opgevolg worden door Wiese. — Zie de „L e v e n s b e s c h r ij v i n g v a n v a n O v e r s t r a t e n in T ij d s c h. v. N. I. III, 1°, p a g. 204 d o o r P. M ij e r.

Adipati Danurĕdja overleed [1], en werd opgevolgd door zijnen kleinzoon Raden Tumĕnggung Martanagara, iemand van een ander karakter (w a t ĕ q q a n) dan zijn grootvader.

De Sultan was zijne drie schoonzoons, 1° Raden Tumĕnggung Sumadiningrat, 2° Raden Rångga Prawiradirdja, en 3° Raden Patih Adipati Danurĕdja (de tweede Rijksbestuurder van Ngajogya) buitengemeen genegen, en beschouwde hen als zijn eigen kinderen.

Nu was de Kroonprins er op bedacht zijn drie schoonbroeders gedurig te onthalen, en hunne toegenegenheid te winnen, (m u l u t s i h i p u n); hij stelde zich geheel onder hunne hoede. En zij waren hem dan ook gehoorzaam onderdanig. (s ĕ m u n g k ĕ m). Toen de Sultan dit bemerkte, was hij er zeer (m ĕ n g k a q?) ontstemd over, zoodat hij zijnen zoon in alles tegenwerkte. De Kroonprins was er wrevelig (k a k u g a l i h i p u n) over, dat zijn vader geen vergiffenis schonk (m a q l u m); de drie schoonzoons werden dikwijls met geldboeten gestraft, daar de Sultan hartstochtelijk vertoornd op hen was. Raden Rångga en R. Sumadiningrat werden bevreesd, dat het er op zou uitloopen zij van den Kroonprins verwijderd zouden raken. Alleen de Rijksbestuurder Danurĕdja, hoe meer hij tegengewerkt werd, hoe meer hij met opzet daartegen te werk ging. De Kroonprins begon zich zeer ongerust te maken, dat de Patih van hem verwijderd zou worden; ten slotte hechtten zij zich zeer nauw aan elkaar; gedrongen door hunne wederkeerige liefde kwamen zij overeen te zamen vergift in te nemen en te sterven als het daartoe mocht komen. Het gemoed van den Sultan werd vol; (m ĕ n g g a h); hij werd wijfelmoedig, en ontzach den Kroonprins in zijn doen en laten. Maar onafgebroken gaf hij hem steken onder water, en sprak bij iedere voorkomende gelegenheid (in ongunstigen zin) over hem. [2]

Doch nu begonnen ook de Raden Rångga en R. Sumadiningrat over den Kroonprins in twijfel te geraken (zij aarzelden, wijfelden, m a n d ĕ g t u m o l e h), daar 't wel eens zou kunnen gebeuren, dat

[1] Bijdr. T. L. V. 6° VIII. p. 325 (Noot 3) — De Schrijver heeft ons boven reeds verklaard waarom juist „de kleinzoon" hem opvolgde, wiens vader Kjai Danukusuma heette. Wij zullen dezen later nog meermalen ontmoeten. — Intusschen merken wij op, dat van N a t a j u d a, over wien wij boven reeds gesproken hebben, geen sprake meer is. Hadden de Compagnie's dienaren, en ook de Sultan dan alles vergeten, wat vroeger afgesproken en bepaald was? Hij was immers weer in genade aangenomen?

[2] [illegible]

later de toegenegenheid van den Kroonprins zich alleen tot den Rijksbestuurder zou bepalen. Gevolgelijk beijverden zij zich de eersten te zijn den Sultan in het geheim allerlei berichten over te brengen. [1]

Deze Raden Sumadiningrat, dien wij nog wel meer zullen ontmoeten, was dezelfde, omtrent wien N. Engelhard (Verslag zijner Hofreis, de Jonge X (XII) p. 141) het volgende schreef: „Deeze conferentie wierd beslooten met zijne Hoogheid den Sulthan nog te onderhouden over de aanhouding en oorleening van verkeerde Raadslieden, inzonderheid over zeekere Soemo Diningrat, dewelke zich zodanig in de gunst van den vorst heeft weeten in te dringen, dat al hetgeen aan het Hoff verhandelt werd eerst door zijne handen moeten gaan, en Zijne Hoogheid over alles met hem raadpleegd en daarover zijne gevoelens verneemt, als wel weetende dat dezelve met de zijnen overeenkomen; want de Hoveling, te wel bekend met het caracter van den vorst, zeer wel weet hoedanig Zijn Hoogheid deeze of geene zaak beschouwd, en daarna dan ook zijn advies inricht, schoon het zelve ook verkeerd en tot nadeel van land en volk is strekkende.

En dat de vorst — zoo gaat Engelhard voort, die al deze kennis blijkbaar aan den Rijksbestuurder, misschien ook den kroonprins, te danken had — tot in zijne ziel getroffen was over hetgeen ik Zijn Hoogheid weegens zijn persoon zelve en derselvs bestiering in die conferentie had voorgehouden en in de kragtdadigste termen onder het oog gebragt, was zichtbaar in 's Vorsten gantsche houding te zien, want Zijn Hoogheid rees na het eindigen van deeze conferentie met de grootste gemoedsbeweeging van zijn stoel op, embrasseerde mij op het hartelijkste, en gaf mij met traanen in zijn oogen te kennen, dat hij hoopt dat de Comp. hem al hetgeen wilde vergeven en vergeeten dat tusschen hem en haar gepasseerd, met de hartelijkste verzeekering dat geen andere gevoelens teegens de Comp. in zijn boezem waaren huijsvestende dan trouw en geneegenheid, en dat hij nimmer van voornemen was geweest door zijn gedrach de Comp. kleinagting aan te doen.

Dat deeze betuiging van Zijn Hoogheid opregt was, vermeene ik reedenen te hebben ten volle te vertrouwen, daar hij anders, gemerkt zijn trotsche caracter, niet in een zodanige gemoedsbeweeging zoude

[1] [illegible] Winter Zam. II. p. 18 N° 109.

zijn verzet geworden, en hij de konst van veinzen maar zeer slecht verstaat.〃 —

Waaraan Engelhard later nog toevoegt: 〃 .... en ik ben zo vrij hier nog bij te voegen, dat ik geenzints twijfele of die Vorst, also de ondervinding hem heeft doen zien dat hij met zijn kreekelijke, wispeltuurigen en trotschen aart niets op de Comp. heeft kunnen winnen, zal in den aanstaande dit zijn gedrag veranderen, en zich bij voorvallenheeden meer handelbaar laaten vinden dan Hij tot heeden toe geweest is.〃 —

De Sultan nu — zoo vervolgt onze Babad haar verhaal — dit alles van zijne beide schoonzoons hoorende, gevoelde niet tegen den kroonprins opgewassen te zijn, en werd bevreesd voor de plannen (tekad) van zijnen zoon. Daarbij was de kroonprins één van zin met den Rijksbestuurder; zelfs gebruikte hij dikwijls zijnen oom (paman) Pangeran Natakusuma om den Rijksbestuurder te polsen [1]: misschien gaf hij de voorkeur aan zijnen oom, daar hij hem bestond als zijn wezenlijke vader [2]. — De Rijksbestuurder deed onmiddelijk een eed, dat hij, Islamiet zijnde een Kapir, ongeloovige mocht worden, en buiten het volk, de umat van Mohammad mocht komen te staan, als hij den voorkeur gaf aan zijnen oom Pang. Natakusuma. De diepste toegenegenheid zijns harten [3] gevoelde hij voor niemand anders dan den kangdjĕng Gusti. Zelfs wat zijnen vader den Sultan betrof, als deze niet trouw bleef jegens zijnen zoon, of van wil veranderde en een anderen zoon tot Vorst bestemde, zou hij zekerlijk het lot van den Kangdjĕng Gusti deelen, en het vermetel woord(?) uitspreken, dat de Kangdjĕng Gusti spoedig als vorst mocht regeeren [4]. Al werd hij ook tot een persoonlijken vijand door zijnen vader of door zijnen oom verklaard, zou hij zich daar niet aan storen. — De Kroonprins gevoelde zich gerust gesteld [5], en bleef zich met lichaam en ziel aan den Rijksbestuurder toevertrouwen.

In al het bovenstaande hebben wij het begin der geschiedenis van de machinatiën van Ngajogya's tweeden Rijksbestuurder, tevens min of meer de bron of aanleiding tot zoovele verachtelijke handelingen

---

[1] uit te hooren, H. S. heeft: [illegible]

[2] [illegible]

[3] [illegible] ?

[4] [illegible]

[5] [illegible] ?

van — op eene enkele uitzondering na — al of niet bedrogen, omgekochte en altijd zelfzuchtige Europeesche machthebbenden en nietmachthebbenden te zien; met die van eenen even ongeschikten als onbekwamen en eindelijk vleugellam geslagen Sultan, die tegelijk oorzaak en dupe van al die ellende was en bleef, zijn geheele leven door het slachtoffer van eigen karakterloosheid en trotsche ijdelheid.

Verhaald wordt van den schoonvader van den Kroonprins, genaamd Raden Tumĕnggung Sasradiningrat, dat hij, zich den gang van zaken in het rijk aantrekkende, (marina), Pangeran Natakusuma een wenk wilde geven (ngaturri pĕndjawil), naar aanleiding van eene voorspelling van eenen adjar [1], die als tapa op den berg Wilis zich ophield. Deze man had voorzegd, dat, als de Kroonprins later eensgezind en één van bedoeling met, en onder de leiding van zijnen oom zou regeeren, zijn koninkrijk zeker bevestigd zou worden. Maar, als zulke twee hooggeplaatste personen elkanders vijanden zijn, zal het rijk Ngajogya zeker uit elkander spatten [2]. — De Pangeran Natakusuma lachtte, en zeide dat hij daartoe noch het plan had, noch van zoo iets droomde; hij was niet eens in staat voor zich zelf te zorgen. [3] Dat Raden Sasradiningrat hem daaraan herinnerde, nam hij in dank aan, want die voorzegging was inderdaad niet maar een zoo uit de lucht gegrepen [4] voorspelling. Maar als hij wezenlijk zijn schoonzoons geluk bedoelde, moest hij zelf hem daaraan herinneren; want een ondergeschikte begaat licht eene onhandigheid, en is afhankelijk van den machthebbende. Raden Sasradiningrat antwoordde, dat hij bevreesd was dat te doen, want bij herhaling had hij den kroonprins reeds goeden raad gegeven, maar was door hem niet ter harte genomen: zelfs dacht de kroonprins, ten onrechte, dat het hem om de grootheid van zijne dochter te doen was. — Raden Sasradiningrat ging daarop huiswaarts.

Pangerang Natakusuma had veel kinderen, doch de helft er van

---

[1] [illegible]

[2] Zoo ongeveer zal wel de bedoeling zijn, maar is zeker niet de vertaling van: [illegible]

[3] [illegible]

[4] [illegible]

was reeds overleden. Nu had hij nog eenen zoon, genaamd Raden Mas Salya: deze was reeds tot den huwbaren leeftijd gekomen, zoodat hij tot gezelschap van zijnen oudsten broeder, den innig geliefden zoon zijns vaders Natadiningrat [1] strekte.

Te Ngajogya had eene verwisseling van Resident (Uprup) plaats. De heer van den Berg werd Resident te Surakarta, en de heer M. Waterloo [2] te Ngajogya. (Reeds boven besproken.) Deze maakte zich hoe langer zoo erger aan onwettige handelingen schuldig „want hij was buitengewoon rijk in schulden.” Hiermee is de man geteekend!

Het was in dezen tijd dat de Sultan er behagen in schiep, zich voor jachtvermaak op te houden in de bosschen ten westen van Krengseng op den berg (Ardi) Kanigara. Het was juist in den West-muson; het regende buitengewoon veel. De kidang's en herten hielden zich op eenen afstand. De Sultan was daar erg teleurgesteld over. Het jachtterrein (bĕbĕdaggan) was vol Bupati's. Zij hadden daar een zware taak te vervullen, en allen klaagden. De Ardi Kanigara werd tot een pasanggrahan ingericht, waarop een viertal wegen uitliepen. De Sultan logeerde in dit jachtslot, van plan al de Putra's en Santana's te ontbieden, om een drijfjacht te houden, en daarna aan een diner deel te nemen. Hij had daarvoor een Donderdagmorgen bepaald.

De Pangeran Natakusuma had onder zijne opgezetenen iemand, die als Magang bij Kjaï Tumĕnggung Mangundipura in dienst was genaamd Wirjatruna. Deze man maakte bij hem zijne opwachting, om hem in het geheim mede te deelen, dat de Pangeran op last van den Sultan zou gevat (opgelicht? dipun bĕskup) worden ter plaatse, waar op den berg de weg zich in vieren verdeelde. Wirjatruna zeide, dat hij het zelf gehoord had, en niet van hooren zeggen had, dat Kjaï Tumĕnggung Mangundipura daarover op last van den Sultan beraadslaagd had, want hij werd verdacht (tĕrka) zich niet getrouw te houden aan de bevelen van den vorst, zoodat hij later in hem een vijand zou hebben. (dados kĕlilip ing

---

[1] Bijdr. T. L. V. 6° VIII. p. 317.
[2] Later zullen wij hem als „Landdrost” te Cheribon weer ontmoeten.

wingking). Daarom zou hij in het woud heimelijk van kant gemaakt worden. Wirjatruna gaf hem als het beste middel den raad zich aan het gevaar te onttrekken.[1] Bovendien waren er destijds velen onder de ingezetenen van Ngajogya, die verbitterd waren en weerspannig in den dienst.

Toen Pang. Natakusuma dit hoorde, was hij pijnlijk aangedaan: hij zou wel een afdoend bericht wenschen[2], maar begreep dat hem het middef dat te verkrijgen ontbrak: en ook geen dienaar bezat die moedig genoeg was. En daarbij zag hij ook niet in dat hij oneerlijk (valsch) zou zijn.

Op den bepaalden Donderdag, vóór het aanbreken van den dag, begaf de Pangeran zich alléén op weg, slechts gevolgd van zijn staljongen (gamĕl). Toen hij ten 4 ure op den berg kwam, was er nog niemand. Eerst tegen het aanbreken van den dag (byar), ten 5 ure, kwamen de Santana's in het gevolg van den Kroonprins. Deze vroeg zijnen oom, hoe hij zoo het eerst (rumijin) daar was? Hij antwoordde dat wegens het besliste van het bevel[3], hij bang was te laat te zullen komen (kantun). Weldra kwam nu ook de Sultan uit de pasanggrahan, begeleid door de pradjurit's estri. De Putra's, Santana's, en pradjurit's lĕbĕt begaven zich nu op weg, en ging men aan het jagen op groot wild (ambabĕḍag). Na afloop daarvan gingen zij aan den middagmaaltijd. De Sultan keerde daarna terug.

Wat nu het bericht aangaat, dat Pang. N. K. op den berg Kanigara een valstrik gespannen zou worden, kwam het uit, dat hem dit door iemand was toegekomen, die hem trachtte op te hitsen (abĕbangus); het was een list van eenen Mantri Prameja, die zwaar met werkzaamheden belast was, en het om verlichting daarvan te doen was. Hij dacht, dat dit zou gelukken, als Pangeran N. K. niet aan het bevel van den Sultan voldeed, en weg bleef. Hoe groot het aantal Santana's ook mocht zijn, zou er onder hen

---

[1] [illegible]

[2] Of deze vertaling te verdedigen is betwijfelen wij. Het H. S. heeft: [illegible] Mogen wij [illegible] door [illegible] of [illegible] verklaren, dan zou de vertaling kunnen zijn: „hij zou wel willen bericht geven, dat hij zich overgaf, maar begreep dat het middel daartoe hem ontbrak."

[3] [illegible]

toch wel niet één zijn gelijk aan Pang. N. K., op wien zich al de liefde van wijlen den Sultan gevestigd had.

Wirjatruna had later het ongeluk door zijn eigen collega's doodgestoken te worden.[1]

Omtrent Raden Tumĕnggung Natajuda wordt verhaald, dat hij bij toerbeurt gedurende eén etmaal de wacht in het paleis gehad hebbende (s a ö s), onmiddelijk ziek werd, en na één dag ziek zijn overleed.

Ziedaar het uiteinde van een voortreffelijk man, op wien wij boven bij herhaling de aandacht gevestigd hebben, en die bestemd scheen eene hooge positie in te nemen, en de politiek van den eersten Sultan voort te zetten. Hij viel en stierf als het slachtoffer van eenen karakterloozen Vorst en den slechtsten Rijksbestuurder dien Ngajogya ooit bezeten heeft.

Algemeen was nu onder het volk van niemand anders sprake in ongunstigen zin, dan van den Rijksbestuurder, want tijdens het leven van zijnen oom (u w a) Natajuda werd hij in al zijne bedoelingen teleurgesteld; nu deze weg (i t j a l) was, had hij Ngajogya in zijne macht. De Raden Tumĕnggung wijdde ook al zijne zorgen (n g ĕ m o n g i) aan Pangeran Natakusuma; onverschillig of iets moeilijk of gemakkelijk (zwaar of licht) was, hij bracht het voor hem ten uitvoer. Tusschen den Vader van den Rijksbestuurder en R. T. Natajuda bestond een geheime vijandschap.

Geruimen tijd verliep, en nog werd het ambt van R. T. Natajuda niet aan iemand anders opgedragen: het was, alsof er op iemand door den Sultan gewacht werd.

De R. T. Natajuda liet twee zoons achter; de oudste heette ook Natajuda, de jongste Nataprawira.

Het ambt van Kaliwon-ing-pĕpatih bleef onvervuld; en werd waargenomen door eenen Bĕkĕl.

De Pangeran Dipakusuma, Wadana-lĕbĕt, werd Wadana-djawi[2]; zoo ook wisselden vele nieuwe (a n j a r, pas aangestelde) Bupati's onderling van rang (lĕlĕnggah). Slechts één dienaar van den Sultan tijdens hij nog Kroonprins was, genaamd Pandji Purwadipura, hield hij in zijne nabijheid, en werd Gĕdong-tĕngĕn-Pmisĕpuh.[3]

[1] [illegible]

[2] [illegible]

[3] [illegible]

De Pangeran Natakusuma was na het overlijden van R. T. Natajuda zeer bedroefd. Het was hem als iemand die bij nacht reizende de flambouwen onderweg uitgingen. Hij gevoelde zich in een toestand als waarin bijv. een schip verkeert, waarvan de zeilen geheel verscheurd waren; de stuurman het schip niet in den koers kon houden; het kompas (-naald, pandomman) gebroken was (tatas); de kijker beneveld, en de wind buitengewoon sterk, zoodat het schip zonder twijfel zou kantelen of tegen een rots stooten. — De Rijksbestuurder veranderde onmiddelijk van houding (sadjaq); het was alsof hij zijnen oom (paman) beschaamd trachtte te maken, want Pang. Natajuda overleden zijnde was er voor zijn oom geen dukun meer. Hij werd buitengewoon vermetel (maludag) en was er niemand dien hij ontzach.

Na het overlijden van de oudere nijaka's bleven er slechts de jongere over. De drie schoonzoons van den Sultan gingen ieder hun eigen weg; [1] ieder van hen beijverde zich de toegenegenheid van den Kroonprins te verwerven. Nu waren twee van hen inderdaad rijk, en bezaten dus in hun schatten al het benoodigde om de lusthoven (grija kalangĕnan) van al het noodige rijkelijk te voorzien. [2] Raden Rångga Prawiradirdja was buitengemeen mild, want hij had het bestuur over de Måntjanagara. Als hij gasten inviteerde was alles even fijn (adi). De Rijksbestuurder was de armste; en gevoelde zich in eene lastige positie. Ten slotte bood hij eene vrouw, eene nicht (Kaponaqqan) van hem, den Kroonprins aan; met het listige doel zich van haar in het geheim te bedienen. [3] De kroonprins was een en al ingenomenheid jegens den Rijksbestuurder. [4] Toen de Sultan dit te weten kwam was hij uitermate vertoornd, en nam die zaak zeer ernstig op. Hij dacht aan hetgeen in vroeger dagen tijdens Trunadjaja en Pang. Pĕkiq was geschied. [5] De Rijksbestuurder werd met eene geldboete gestraft.

---

[1] [illegible] onderling niet eens van oordeel of meening zijn.

[2] [illegible] ?

[3] [illegible]

[4] [illegible]

[5] Trunadjaja stierf den 2e Januari 1680; en Pang. Pĕkiq in 1657. — De plaatsen in de Babad Tanah Djawi, waar van deze twee personen sprake is, vindt men opgegeven in Brandes' Register op die Babad, i. v. Madurétna en Pékik.

Zijn vader (Kjaï Danukusuma) werd erg nagereden, [1] en werd zeer dikwijls onverwachts overvallen. [2] De Rijksbestuurder was zeer neerslachtig; hij trachtte wel weer in de vroegere gunst hersteld te worden, maar kreeg dit niet gedaan; hij werd zelfs nog meer berispt. En al bood hij ook buitengewoon groote geschenken aan, wat zou dat baten, wijl het toch daarom niet te doen was? (dat de eigenlijke zaak niet was). [3]

Een zoon van Pang. Natakusuma was als panakawan in dienst bij den Sultan; zijn diensten werden door den Sultan zeer op prijs gesteld, en deze was hem uitermate genegen. Zelfs verluidde het, dat hij door den Sultan tot schoonzoon zou genomen worden. De Rijksbestuurder kon dat niet velen; hij bedacht een list. Daar was iemand genaamd Raden Mas Sabiril, welken hij naar zijnen oom (N. K.) zond met het verzoek om een kris, die hem tot beveiliging zou dienen bij zijn als k r a m a n optreden. [4] Als hij dan sterk, s a n t o s a, was geworden, zou hij zich geheel ter beschikking van Pang. N. K. stellen, en alles doen wat hij verlangde. Hij drong daar zoo sterk op aan, omdat hij verbitterd was, daar de Sultan geen notitie van hem nam.

Toen Pang. Natakusuma dit voorstel had vernomen, begreep hij onmiddelijk de bedoeling daarvan, namel. dat men hem door bedriegelijke voorstellingen tot misdadige handelingen wilde overhalen (b u d j u q). Hij vatte zijn raji, jongeren broeder [5] bij de hand, en maakte hem op de beteekenis van zijn daad, van wier bedoeling hij waande, dat zij verborgen was, attent om hem tot inkeer te brengen (d i p u n p o n g o r), zeggende, dat blijkbaar alles wat hij daar gezegd had woorden van eenen ijlende waren. Hij, Pang.

---

[1] H. S. [illegible] ?

[2] H. S. [illegible] ?

[3] [illegible]

[4] H. S. [illegible] Het doel van dit verzoek is duidelijk; door die kris te geven zou Pang. N K. hem tegelijk het bewijs in handen gegeven hebben, dat hij met dit oproerige plan niet alleen meeging, maar als de eigenlijke aanstichter daarvan te beschouwen was. Daarmee stond tegelijk zijn val vast. De Rijksbestuurder zou er bij den Sultan gebruik van weten te maken.

[5] De Schrijver noemt Raden Mas Sabiril hier i n g k a n g r a j i, de jongere broeder, dat ook een andere bloedverwant kan zijn, maar zegt ons overigens niets van hem.

Natakusuma, hield zijnen vorst niet voor zoo slecht. Hij leek wel een gek (tijang baring)! — Raden Mas Sabiril was vreeselijk bang geworden, en bekende toen openhartig, dat het eene last met geheime, listige bedoeling van den Rijksbestuurder was, die hem gezonden had om Pang. Natakusuma met zoete woorden te verlokken (nglobong). Als hij, Sabiril, die kris van Pang. N. K. dan als een bewijsstuk (tåṇḍa) had verkregen, zou de Rijksbestuurder hem een sawah-apanage bezorgen, en als hij huwde, voor eene feestelijke optocht in staatsie (dipun bajangkare) zorgen. — Toen Pang. N. K. dit hoorde, ontroerde hij hevig. Hij trachtte daarop zijn raji, die beefde van angst, weer tot bedaren te brengen, schonk hem geld, en liet hem teruggaan.

Niet lang daarna werd de Raden Mas, d. i. Natadiningrat zoon van Pang. N. K., als opvolger van zijnen oom (uwa) den Raden Mas Tumĕnggung Natajuda, tot Bupati Djawi Kiwa aangesteld. Maar onafgebroken werd hij tegengewerkt (kasrimpĕt), en ondervond hij moeilijkheden door de listen van zijn benijders. Door den zegenenden invloed van zijnen vader was hij gezegend met buitengemeene bekwaamheden en volleerd in kawi rĕnggå, (Oud-Jav. dichtkunst[1]). De Sultan was hem uitermate genegen. De Rijksbestuurder spande hem daarom allerlei valstrikken; als de Raden Mas zijn meerdere bleek te zijn, zou hem dat tot beschaming en schande zijn, en zou dus vader tegenover vader (d. i. Sultan en Pang. N. K.) als tegenpartijders plaatsen. Hij wist aan zich te verbinden (ngaït) eenen Bupati Lĕbĕt genaamd Arija Sindurĕdja. Onmiddelijk (ladjĕng kemawon) werd hij (door de redeneeringen van den Rijksbestuurder) verbitterd (panas manahipun) op Pang. Natakusuma. De oorzaak daarvan was, dat hij in zijne jeugd, als hij danste (bĕqsa), door wijlen den Sultan een tweelingbroeder van Pang. Natakusuma genoemd werd. [2]. Daar de Sultan zich zijner uit medelijden aantrok, en hem onder de bescherming van den Kroonprins wilde stellen, verzocht hij dezen, aan Sindurĕdja zijne dochter tot vrouw te geven. Zoo geschiedde; maar .... zijne echtgenoote overleed. Naar aanleiding daarvan ontstond onder het publiek (tijang kaṭah) het praatje, dat Sindurĕdja een vorstentelg was,

---

[1] [illegible]

[2] H. S.: [illegible]

want eene echtgenoote sterft in een Rama-huwelijk.[1] Sindurĕdja werd daardoor gestreeld en hoogmoedig (m o n g k o g), overwegende van gelijke afkomst als Pang. Natakusuma te zijn. In al zijne gedragingen en manieren van doen trachtte hij Pang. Natakusuma te gelijken en hem na te doen, vergetende het verschil dat tusschen hen beiden bestond.[2] Zijne mede-mantri's waarschuuwden hem er voor zich niet in te beelden dat hij van vorstelijke afkomst (t r a h k u s u m a) zou zijn. Te vergeefs; door het groote aantal personen die hem vleiden en ophemelden werd hij hoe langer zoo meer opgeblazen (m u ṇ ṭ u q). Hij sloot zich al nauwer aan den Rijksbestuurder aan: want deze had hem toegezegd, dat als zijn toeleg gelukte, hij later de waardigheid van Santana zou krijgen en Pang. Natakusuma vervangen: de Rijksbestuurder zou hem dan als zijn wezelijken vader beschouwen, en geen enkele keer verzuimen hem hulde te bewijzen. Door dergelijke taal werd zijn haat jegens Pang. Natakusuma hoe langer zoo heviger.

Niet langen tijd daarna werd Raden Rija Sindurĕdja verlamd in de beenen (s a k i t l u m p u h). Dit was eene groote teleurstelling voor den Rijksbestuurder. Daarop spande hij samen met de Putra's en Santana's; zij zouden zich onderdanig gehoorzaam (s u m u n g k ĕ m) jegens den Kroonprins gedragen; maar deze was nog bevreesd voor zijnen vader. Het was er den Rijksbestuurder alleen maar om te doen dat men hem vele geschenken zou aanbieden, daar hij door zijne hevige begeerte om de gunst van den kroonprins te winnen hoe langer zoo erger aangevuurd werd. Hij ging daarop koopwaren in massa opkoopen (n g ĕ p a q d a g a n g a n); zijne schulden werden buitengewoon veel. Als hij tot betalen aangemaand werd, nam hij als een walang kaḍaq[3] eene trotsche houding aan, daar het geld in de kraton er goed voor was,[4] zeggende: „Maak je maar niet ongerust over de betaling!” De Putra's en Santana's werden innerlijk meegevoerd door de toezeggingen van den Rijksbestuurder.

Toen het den Sultan ter oore kwam, dat de Rijksbestuurder

[1] H. S.... [illegible]

[2] [illegible]

[3] [illegible] van [illegible] = pelikaan of kropgans.

[4] H. S: [illegible]

zoovele schulden had, dacht hij er over zijnen zoon voor het ambt van Rijksbestuurder op te leiden: en toch, toch bleef hij hem handhaven. [1]

Uit bezorgdheid voor zijnen zoon verzocht Pang. Natakusuma aan den Kroonprins, dat zijnen zoon in nauwer verband en op denzelfden voet behandeld zou worden [2] als zijne broeders (s a ḍ e r e q) de drie Bupati's. De kroonprins antwoordde hem, dat als er eenige zaak was, hij hem die dan maar onmiddelijk moest meedeelen, hij zou die dan wel in het reine brengen. En als alles naar wensch mocht gaan, en Natadiningrat zijn zwager worden, zou hij zekerlijk geen onderscheid maken tusschen hem en zijn drie andere schoonbroeders.

Pang. Natakusuma begaf zich daarop naar de woning van den Rijksbestuurder. Hij trof daar tevens Kjaï Danukusuma den vader van den Rijksbestuurder, en Raden Rångga Prawiradirdja aan. Pang. Natakusuma begon met te zeggen, dat Kjaï Danukusuma tot getuige strekte [3], wijl hij als de oudste, den jongere als deze iets vergat daaraan indachtig kon maken. — Kjai Danukusuma beloofde dat te zullen doen. — Pang. Natakusuma zeide toen weer tot den Rijksbestuurder, dat, als Natadiningrat door den Sultan tot schoonzoon genomen mocht worden, er niemand zou zijn die daarvan eene scheeve voorstelling zou geven, door afgunst vervoerd om eene vrouw, benijdende het geluk van eenen broeder. [4] Hoe gering moet dan het levensgeluk (k a m u q t e n) van bloedverwanten zijn! Als zij door zorgen (s u s a h) getroffen worden, deelen daar ten slotte toch allen in. — De Rijksbestuurder zeide, dat dit volkomen juist was. Zijn vader zeide, dat hij geen haar met hem verschilde; en vroeg aan Raden Rångga wat hij er van dacht? [5] — Deze antwoordde: i n g g i h k a s i n g g i h a n. U heeft volkomen gelijk!

Pang. Natakusuma keerde daarop huiswaarts.

---

1 H. S. [illegible] ?

2 H. S.: [illegible] ?

3 [illegible]

4 [illegible] — Voor [illegible] Vergel. B l o e m l e z i n g, p. 262. r. 2 v. o.

5 [illegible]

De Sultan verhief daarop de Raden Aju Sriwulan door haar den titelnaam Kangdjĕng Ratu Kantjana Wulan te schenken: de Kangdjĕng Ratu Anem dien van Kangdjĕng Ratu Mas: haar titelnaam schonk hij aan zijne dochter Raden Adjĕng Sĕpuh. De Raden Aju Sumadiningrat kreeg den titelnaam Ratu Bĕndara: de Raden Aju Patih noemde hij Ratu Angger: en de Raden Aju Rångga heette voortaan Ratu Madurĕtna; waarbij aan allen upatjara's werden geschonken. [1]

De Sultan verkoos Raden Tumĕnggung Natadiningrat tot schoonzoon en gaf hem zijne dochter Ratu Anem tot vrouw. De Sultan was zeer verheugd want al zijne wenschen werden vervuld. Tegelijkertijd had het huwelijk plaats van zijnen zoon Pangeran Djajakusuma met de dochter van Pangeran Ngabehi; en van Raden Djajadipura met de dochter van kjaï Tumĕnggung Mangundipura. [2] Drie gemalinnen van den Sultan begeleidden de drie bruidsparen, en zorgden (a m o n g) voor de bruiden bij het feest in de Lodji. De Resident Waterloo hield toezicht bij de feesten (d j a g i p i s t a) in de Kadanurĕdjan (d. i. de woning v. d. Rijksbestuurder) en Srimĕnganti.

De Pangeran Ngabehi was zeer afgunstig (m e r i), waar de Pang. Dipakusuma het slachtoffer van werd (a s e m m a n). Hij beschuldigde (verdacht, t a r k a) hem medegewerkt [3] te hebben tot de verheffing van hun Lurah. [4] Ook de Rijksbestuurder was zeer vertoornd, en deed Pang. Dipakusuma allerlei verwijtingen. [5] Kortom: deze

---

[1] [illegible] — Over de upatjara zie men Wdb. i. v. en v. d. Berg in Bijdr. T. L. V. 6° IX. p. 72, 77. — En wat de zoo-even genoemde titelnamen betreft, zie men Wdb. i. v. [illegible] en Inlandsche Rangen en Titels enz. door Mr. L. W. C. v. d. Berg (2e Druk) § 2. p. 27 v.v.

[2] Hierop volgt in H. S.: [illegible] Wie wordt nu bedoeld met [illegible] enz.? Met wie trouwt die?

[3] H. S.: [illegible]

[4] Over dit Lurah-schap onder de prinsen zie men Bijdr. T. L. V. 6° VIII. p. 249; en 6° X. p. 101.

[5] H. S. [illegible]

omstandigheid had ten gevolge, dat de schoonouders van de kangdjĕng Ratu Kĕḍaton de Kangdjĕng Ratu Kantjana zeer haatten.

Dit geval schijnt bij de een of andere bruiloftspartij plaats te hebben gehad, want de Schrijver laat hier onmiddelijk op volgen: Na den maaltijd ging men uiteen.

Toen Pang. Natakusuma dit hoorde, herinnerde hij zich de laatste woorden van Raden Tumĕnggung Natajuda. Voorzeker, het karakter van den tegenwoordigen Rijksbestuurder was wel geheel anders dan dat van zijnen grootvader! De tegenwoordige Rijksbestuurder leidde een ontuchtig leven, onverschillig met welke vrouwen of waar. Toen de Sultan hiervan kennis kreeg werd zijn argwaan jegens den Rijksbestuurder des te grooter. Zonder ophouden beboette hij hem met 1000 of 2000 reälen. En als de Rijksbestuurder hem het een of ander aanbood, werd dat eenvoudig maar met dankbetuiging aangenomen. De Sultan doorzag zeer duidelijk het streven van zulk een slecht mensch. Toch ging hij maar voort in zijn boos opzet. Alleen dan als hij pas weer beboet was hield hij zich een oogenblik in. Doch hij bleef er pleizier in vinden zijn mede-bupati's kort te houden (? n j ĕ n g k i w i n g): dat hield niet op, maar werd hoe langer hoe erger.

De Sultan ontbood den Raden Tumĕnggung Natadiningrat, en onderwees hem hoe zich te gedragen. Hij gaf hem zeer ernstig te verstaan, dat hij niet hooggevoelende moest zijn; en zich onderdanig en trouw jegens den Kroonprins nu en later als vorst moest betoonen. Daarbij wees hij hem op voor den Vorst twee teere punten: de K a p a t i h a n en de K a d i p a t e n. Zijn oom (u w a) Raden Tumĕnggung Natajuda vroeger was een ervaren (bekwaam) man, maar hij werd vinnig (hatelijk, n j ĕ n j ĕ n g i t). Er was, helaas! een Rijksbestuurder, maar de Vorst was bang over hem te spreken, want hij durfde alles aan. Voorts Raden Sumadiningrat; deze was een man op wien men zich verlaten kon, maar hij was stijfhoofdig (? p ĕ p i k i r r a n k a k u). Rângga Prawiradirdja was van nature iemand in staat dolle streken uit te voeren (d j a w a l), maar hij wist zijne driestheid te beheerschen. [1] De Sultan verlangde slechts,

[illegible]

[1] [illegible]

dat Raden Tumĕnggung Natadiningrat alleen maar zou doen alles wat hem gelast en bevolen werd: hij moest er niet aan denken, dat hij een neef (k a p o n a q q a n) van den Vorst was, en een zoon van Pang. Natakusuma. Hierop moest hij niet steunen: dienen is dienen. De Raden antwoordde hierop: sĕndika! Hij zou de lessen van den Sultan opvolgen. Daarop liet de Sultan hem heengaan.

De Rijksbestuurder brandde [1] hoe langer hoe erger het hart van nijd tegen zijnen raji Raden Tumĕnggung Natadiningrat, dat zich ook tot zijne echtgenoote de Kangdjĕng Ratu Angger uitstrekte. En daar hij gevoelde in geheel zijn optreden achter te staan [2], kwam dat alles neer op 's Raden 's vader den Pang. Natakusuma. Maar hij hield het goed in zijn hart verborgen, en trachtte de Putra's en Santana's hoe langer hoe nauwer aan zich te verbinden, er naar strevende dat hun onderlinge verdeeldheid (b a t j ĕ r e) nog grooter werd. Hij onthaalde de Pangeran's volop: van daar dat men zeide, dat hij buitengemeen rijk aan schulden was. Slechts één, de Pang. Kusumajuda, ging daar niet in mee, wegens zijne innige liefde tot zijnen broeder (r a k a) Pangeran Natakusuma.. [3]

Te Batavia werd de Gouv. Gen. A. H. Wiese (waarnemend, 15 Juni 1805—14 Januari 1808) vervangen door den Djendral Kĕpala Prang, genaamd Daṇḍélĕs Marrĕskal (H. W. Daendels, 14 Januari 1808—16 Mei 1811), daartoe aangesteld door den Kangdjĕng Susuhunan Prasman Napolijon. En dan was er onder hem een Djendral-Major, genaamd Biskĕs (Buijskes) [4], die aan hem als Djagaruma (iemand die bestemd is een ander tijdelijk te vervangen) was toegevoegd, om hem bij ontstentenis te vervangen, als hoedanig hij in het geheele gebied van de Compagnie algemeen erkend werd. [5]

---

[1] [illegible] Zie W.d.b. en J a v. Z a m. II. p. 10 N° 63.

[2] [illegible] ?

[3] Waarop onmiddelijk volgt: [illegible] (?)

[4] In April 1808 kwam de Schout bij nacht Buyskes, als Commandant der Zeemacht te Batavia aan, en tot eventueel opvolger van Daendels aangewezen. Daendels benoemde hem dan ook al spoedig tot President van den Raad van Indië, in welke betrekking hij later door van Braam werd opgevolgd.

[5] [illegible]

Op Ngajogya was vooral sterk de aandacht gevestigd, want men zeide dat de vorst trots (? pijangkah) was; dat hij den Uprup (Resident) beschouwde als zijn dienaar (abdi), en voor de Compagnie zonder hoogachting was. In den Raad van Indië was men eenstemmig van gevoelen, dat de Resident te Ngajogya door iemand anders vervangen moest worden, en koos daartoe Pitrĕ Inglar, d. i. Pieter Engelhard [1], die in Januari 1808 den heer Waterloo als Resident verving, welke overgeplaatst werd naar Surabaja. Tot Uprup te Surakarta werd de heer van Braam aangewezen. De heer Idlir N. Engelhard te Samarang werd ontslagen. Er zou voortaan slechts een Landdrost het bestuur voeren. Het Idlir-schap te Samarang hield op te bestaan.

Al deze veranderingen in het besturend Compagnie's personeel — die de Schrijver zoo maar kortweg vermeldt — zijn hem de voorboden van nog ernstiger verwikkelingen voor Ngajogya. Daar had men dan nu den heer P. Engelhard, een bekwaam diplomaat (wasis amitjara) en edelmoedig man (berbudi).

Hij nam jegens de Hooge Regeering te Batavia op zich (sumagah) het officieel ceremonieel [2] (tata) in het verkeer met het Hof te Ngajogya te wijzigen. (Misschien is dit een weinig te zwak voor andĕsĕq, dat eig. dringen, verdringen, iemand uit den weg dringen beteekent.)

Met het verwezenlijken van dergelijke plannen had men de poppen aan het dansen! Verstond de Sunan te Solo misschien meer de kunst van veinzen, en durfde hij ook niet zoo weerstrevend op te treden toen hij begreep dat het der Compagnie ernst met de zaak was, van Ngajogya's Sultan was het van te voren te verzekeren, dat de invoering van dergelijke nieuwigheden allerminst met zijn ijdel en trotsch karakter zouden strooken. Als het in de bedoeling van Daendels heeft gelegen, het koste wat het wilde een conflict met Ngajogya uit te lokken, had hij niet beter kunnen doen, dan zooals hij gedaan heeft, vooral de inwendige toenmalige omstandigheden in aanmerking genomen, doch waarvan hij ongetwijfeld geen flauw begrip had.

[1] Niet te verwarren met Nicolaus Engelhard wiens neef hij was, die toen Gouverneur ter Jav. N. O. kust was, welk Gouvernement al spoedig, 17 Mei 1808, door Daendels werd afgeschaft, na 65 jaar te hebben bestaan. Zie Tijdsch. Bat. Gen. XLIII. p. 195 vv.

[2] Tijdschr. v. N. I. 6° III (1844) p 139—143 wordt dit ceremonieel uitvoerig beschreven

Maar hooren wij nu eerst onzen Babad-schrijver. Weldra kwam het besluit van den Gouv. Gen. dat de titel Uprup afgeschaft was, en vervangen door dien van Minister, waardoor deze functionarus duidelijk aangewezen werd als Wakil, plaatsvervanger in het bestuur van het Gouvernement, en tevens dat het gezach van den (vroegeren) Gouverneur te Samarang op hem was overgegaan. Tevens werd den Minister eene ambts-ster (pratåṇḍa bintang) geschonkon: en ook hem toegestaan een songsong mas padang bulan, een staatsie-pajung, van boven en om den rand verguld, in het midden wit, van eenen Pang. Santana te voeren: ook zou de Minister voortaan naast (djadjar) den Vorst, en niet tegenover met het gelaat naar den Vorst gekeerd zitten, zooals dat vroeger met den Uprup plaats had. Nu was hij de gelijke van den Sultan. En verder: als zij ergens waar ook te zamen gezeten waren, mocht de Sultan niet hooger zitten dan de Minister [1], en mocht deze zijn toppi ophouden. Als de Sultan dronk, mocht de Minister hem daarbij niet bedienen: en als de Minister bij den Sultan kwam of bij zijn vertrek moest de Sultan van zijn zetel opstaan: als zij bij geval elkaar op weg tegenkwamen, mocht de Minister niet afstijgen, doch zou alleen zijn toppi afnemen. De Minister was gerechtigd op deze hormat aanspraak te maken.

Met deze korte opsomming heeft de Schrijver ons vrijwel alles opgenoemd, waarover voortaan het geschil loopen zou.

Daendels zegt in zijn „Staat enz.” [2] pag. 94: „dat hij den titel van 1e Resident in dien van Minister heeft veranderd, dat natuurlijk aanleiding gaf om het bevorens plaats hebbende ceremonieel af te schaffen, waarbij de Holl. Residenten tot onderscheidene vernederende eerbewijzen waren verplicht geweest,” en noemt dan in een Noot: „blootshoofd zonder zonnescherm, op eenen grooten afstand drie diepe buigingen maken, en bij sommige gelegenheden den wijn op een schenkblad aanbieden, zoo ook de sirie-doos, ja zelfs het waschwater.”

Eerst later werden (Org. St. Jav. V. n° 56) deze zelfde handelingen

---

[1] In Geschiedenis v. h. Bataafsch en Holl. Gouv. op Java 1802—1810 door J. Hageman JCz., Tijdschr. Bat. Gen. 4 p. 377. staat ook dat „de residenten lager zaten enz.” Later, onder den Minister Moorrees, 1810, zullen wij nog nader over deze quaestie hooren.

[2] Hiermee is bedoeld: Staat der N. O. Bezittingen onder het Bestuur van den Gouv. Gen. H. W. Daendels in de jaren 1808—1811. ('s Gravenhage 1814).

door eene nieuwe instructie aan de Secretarissen dier Residenten verboden.

In de Jonge X (XIII) p. CXI wordt ook nog het getuigenis van von Wollzogen aangehaald, die in het gevolg van den Gouv. Greeve naar Surakarta kwam op een tijdstip dat de Susuhunan het niet aan verzet tegen de Hooge Regeering liet ontbreken. „Der Kaiser setzt sich auf einen mit Gold gestickten Stuhl unter dem erhabenen Obdach, der Gouverneur sitzt ihm linker Hand, neben diesen das Opperhoofd (Resident)”. En verder: „Endlich kommen zwei Javanen augekrochen, die ihm ein kleines Tischen mit einem prächtigen Siri-Kästchen .... an die Seite setzen”. —

Dit getuigenis geldt Surakarta, en is uit een tijd, toen er van Daendels nog geen sprake was. Hoe of van waar heeft D. dan zijne voorstelling van hetgeen te Ngajogya zou hebben plaats gevonden? Of was het alleen overdrijving zijnerzijds? Maar waarom heeft dan een tijdgenoot als N. Engelhard op die overdrijving niet gewezen in zijn Overzigt enz.[1] pag. 309, een boek vol bitterheid en nijd tegen Daendels? „Naar mijn oordeel is het gebruiken van de gele (?) Payong door de Residenten of Ministers niet alleen onbestaanbaar, maar belagchelijk”. Dit was alleen voor Vorsten op Java en den Gouv. Gen. gebruik en geoorloofd. — En dan spreekt hij pag. 312 van „het vernederende, voor de Residenten daarin gelegen, om de Vorsten het hande-was-water toe te reiken, of, op den troon gezeten, de Betel of Sirie aan te bieden, eene plegtigheid herkomstig van de tijden, dat de Vorsten de pachten door Inlandsche Christenen of Chinezen lieten administreren, die zich dit, als eene hommage aan den Vorst, hadden laten welgevallen.” — „Intusschen valt te reflecteren, dat de verandering ten aanzien van het ceremonieel maar alleen werkte omtrent de Residenten of Ministers; doch opzigtelijk de 2e Residenten of Secretarissen is het daarmede op den ouden voet gebleven, behalven dat zij den wijn en de sirie, hetgeen als eene servile eerbetuiging werd aangemerkt, sedert niet hebben behoeven te presenteren.” —

Voor onze betere kennis van de groote rol die de etiquetten gedurende den 2en Sultan aan Ngajogya's hof speelden, is het voor ons interessant denzelfden heer N. Engelhard te hooren in het Verslag van zijne Hofreis (de Jonge X (XIII) pag. 118 v. v.),

[1] Bedoeld is: Overzigt van den Staat der N. O. I. Bezittingen onder het bestuur van den Gouv. Gen. H. W. Daendels, enz. (1816).

geschreven 27 Maij 1803: „Hierna onderhield ik Zijn Hoogheid op een zeer nadrukkelijke en cordate wijze over zijn tot heeden toe gehouden gedrag teegens de Comp., met aan Zijn Hoogheid een optelling te doen van al de gebeurde zaaken, waarover Uw HoogEd. de grootste reedenen hadden gestoort te zijn, en onder andere zijne singuliere en halstarrige en trotsche handelwijze weegens de receptie ten hove van den geweesen HoogEdele Gestr. Heer Commissaris-Generaal, zijne ongerijmde pretensie bij geleegenheid der publieke voorstelling te Djogjocarta van Zijne Hoog Edelheid Siberg tot de eminente waardigheid van Gouverneur-Generaal, zijn verkeerd sustenu dat bij het drinken van Conditien dat van Uw HoogEdelh. eerst mogten worden ingesteld na die van den Vorst, zijn onbetamelijke begeerte dat de eerste Resident aan zijn Hof, evenals hij zulks aan zijn Regenten gelast had te doen, bij het passeeren van zijn Hoogheids ornamenten, als pieken, krissen enz. daarvoor van het paard zoude moeten treeden, of ten minste zich zo lang hier of daar schuil houden tot dat die gepasseerd waaren, en andere zoortgelijke ongerijmde zaken meer, te wijdloopig om die alle op te noemen”.

Eenige bladzijden verder (p. 137) schrijft hij nog, dat hij „den Vorst onderhield vervolgens over de nalatigheid aan Zijn Hoogheids Hoff en het afdoen van veele zaaken, inzonderheid betreffende de Comp. en het Suracartasche Hoff, en over de moeijelijkheid die de eerste Resident had om er Zijn Hoogheid te ontmoeten, zo dat wel drie en vier maanden verliepen dat het Opperhoofd Zijn Hoogheid niet te zien kreeg, om over het een en ander zijn Rijk, de zaaken van de Comp. en van Suracarta betreffende, te spreeken en te raadpleegen, waarover Zijn Hoogheid zeer veel ontschuldigen wist in te brengen, schoon hij nochthans wel gevoelde hierin verkeerdelijk te hebben gehandelt.”

Merkwaardig in dit verband is ook op te merken, hoe a l d. p. 137 verhaald wordt, dat deze Sultan er bezwaar tegen had, dat de Rijksbestuurder bij zijne aanstelling eene acte moest teekenen, waarin de uitdrukking: „de Landen welke door de Maatschappij als LEEN aan Zijn Hoogheid zijn afgestaan” voorkwam. Engelhard bleef er op staan, dat deze woorden in de Acte behouden bleven, en won het pleit, doch eerst na heel wat samenspreken met den Sultan, wien dat woord LEEN heel wat hinderde.

Wat dat bovengenoemde „drinken der Conditien” aangaat, Engelhard maakte de zaak uit door te bepalen (a l d. p. 144 v. v.), dat de volgorde zou zijn: Eerst de Gouv. Gen.; dan de Leden der

Hooge Regeering; en daarna de Sultan: hoewel hij zelf opmerkt, dat in 1776 en 1780 de Vorst aan de Leden der Hooge Regeering voorging. [1]

Doch laat ons nu onzen Babad-schrijver weer hooren over de uitwerking van de boven besproken bevelen van Batavia op het gemoed van den Sultan. Deze gevoelde zich innerlijk verbrijzeld, en was zeer ontroerd; hij begreep dat door die bevelen zijne vorstelijke waardigheid achteruitgesteld werd. Hij trachtte daar dus allerlei slimme bedenkingen tegen aan te voeren, maar de Minister bleef kalm en bedaard, en voerde niet alle bevelen terstond uit, maar deed dit langzaam aan.

Na een kort verblijf te Solo, begaf de Generaal Buyskes zich naar Ngajogya. De Rijksbestuurder Danurĕdja en de Raden Tumĕnggung Natadiningrat gingen hem tot Klaṭen tegemoet. De Pang. Mangkudiningrat en zijn raji Pang. Mangkubumi wachtten hem op te Kaslassan. De Kroonprins was te Djĕnu. De Sultan kwam hem te Wanajasa begroeten met alle mogelijke huldebetoon, maar (toch) minder dan dat aan den Idlir te Samarang bewezen werd; alleen was er dit onderscheid, dat de Generaal aan de rechterhand van den Sultan zat. [2]

De Generaal hield zich niet lang te Ngajogya op, en keerde weer naar Surakarta terug. Hij vertrouwde den Sunan, wiens huldebetoon buitengewoon was.

De Generaal keerde daarop terug (m a n t u q), en ging onder zeil naar Holland. [3]

De Gouv. Gen. Daendels wilde een rondreis over geheel Java doen. Hij nam 7000 man troepen mee, om gereed te zijn als er wat gebeurde. Te Samarang zijnde zond hij een brief aan de beide vorsten.

De Pang. Prangwadana te Surakarta ging te Samarang zijne opwachting maken. De Gouv. Gen. ontving hem met toegenegenheid, en schonk hem een ambts-ster (pratåṇḍa b i n t a n g); hij verhief hem tot jongsten zoon (p u t r a w u r a g i l, in denzelfden zin te verstaan

---

[1] De Jonge X. (XIII) p. CXI.

[2] H. S. . . . . [illegible] enz. Het bezwaar zit natuurlijk in het tegenstellende [illegible]

[3] [illegible]

als Sunan en Sultan kleinzoon = wajah van den Gouv. Gen. = ejang, grootvader zijn) van de Compagnie met den titel van Pangeran Kolonnel Arija Prabu Surja Aprangwadana.

De beide vorsten ontvingen den brief van den Gouv. Generaal. De vorst van Solo schikte zich geheel naar den inhoud daarvan, nadat de heer van Braam hem dien had duidelijk gemaakt. [1]

De Sultan, de strekking van den brief verkeerd opvattende, gaf aan alle ingezetenen van Ngajogya bevel de oorlogswapenen in gereedheid te brengen. [2] Toen de Gouv. Gen. dit vernam, werd hij zeer gramstorig, en zond weder een schrijven aan de beide vorsten, waarin hij verzocht, dat zij zoo goed mochten zijn Putra's en Santana's naar Samarang te laten gaan om daar de toerustingen tot den krijg te bezichtigen, want misschien zouden de Engelschen eenen aanval doen.

Surakarta zond daarop den Najaka Santana Pangeran Mangkubumi: en Ngajogya een schoonzoon van den Sultan, den Raden Rångga Prawiradirdja, vergezeld van Pang. Adinagara en Pang. Dipakusuma. Deze twee laatstgenoemden dienden tevens tot Suratti [3] (waarmee wel bedoeld zal zijn: sarati of sĕrati, een kornak: fig. z. v. a. leidsman.) — Te Samarang gekomen, begaven zij zich tot den Gouv. Gen. (umangsuh): maar deze scheen tegen hen ingenomen te zijn (ewa), want hij ontving hen zeer barsch [4]. Onmiddelijk gelastte hij hen naar het excerseeren der troepen te gaan zien. Maar Raden Rångga keek er naar alsof het hem niet schelen kon [5]. Niet lang daarna werd hun gezegd terug te keeren. Na hun terugkomst te Ngajogya ging de Sultan zich insgelijks ten strijde gereed maken, en liet de troepen zich oefenen. Maar dit hoorende werd de Gouv. Gen. nog erger boos. De manschappen van Pang. Prangwadana werden gehalveerd: en de éene helft daarvan moest zich naar de Lodji te Ngajogya begeven; maar zij moesten geen onbezonnen

---

[1] De Sunan [illegible]

[2] H S.: [illegible]

[3] Beneden komt nog eens eene derivatie van [illegible] voor: [illegible] = iemand (als een kornak) leiden, geleiden, den weg wijzen.

[4] [illegible]

[5] [illegible]

daden begaan als het nog niet de tijd van handelend op te treden was. En zoo geschiedde: de heer Engelhard ontving hen in de Lodji en wees hun hun logies aan. Dit maakte (natuurlijk!) den Sultan uitermate vertoornd. Onmiddelijk ontbood hij de Putra's, Santana's, Bupati's en de Wadana's pradjurit. Hij sprak aldus tot hen: „Hoe beschouwt de Gouv. Gen. mij wel? Ik ben mij bewust getrouw te zijn aan dengene die mij tot Vorst heeft verheven, namel. de Compagnie. De Gouv. Gen. moet mij niet met boos opzet met een tronk van een kĕmaḍuh (karbouweblad) slaan [1]: z. v. a.: hij moet mij niet als een persoonlijken vijand prikkelen, sarren; een bestaand rijk (bedoeld is: de Compagnie) is niet bestemd voor de eeuwigheid (om altijd te blijven bestaan.) Het einde van het leven is de dood. Hij zou geen man zijn, als hij bang ware een strijd van man tegen man aan te gaan met Prangwadana." — De toegesprokenen antwoordden: „Waarlijk, wij zullen U niet verlaten als het tot een oorlog komt!" — Op de pagĕlarran werd toen bevel gegeven, dat de gelederen zich zouden opstellen. De Rijksbestuurder begaf zich terstond naar de Lodji om den Minister mêe te deelen dat de Sultan zeer boos was. De Minister zeide, dat de Vorst zich niet ongerust moest maken, want Pang. Prangwadana was nu opgenomen onder 's Compagnies dienaren, en zijne manschappen waren één met 's Compagnies soldaten geworden. Hij was geen Javaan meer, maar een dienaar vàn den Gouv. Gen. Daarom waren zijne manschappen de Lodji binnengetrokken. Daarbij waren zij naar Ngajogya als tot eene veilige plaats gekomen, wijl er te Samarang vele epidemiën (kaṭah panggĕring) waren. Hij, Minister, was de verantwoordelijke persoon, als de troep zich aan ongeregeldheden schuldig maakte. Intusschen ging het gerucht, dat de Rijksbestuurder zelf onoprecht was, en zeer dikwijls kwaad van zijnen Vorst sprak, omdat hij samenspande en het geheel eens was met den Gouv. Generaal.

De Gouv. Gen. begaf zich naar Solo, maar overnachtte te Salatiga. Nu werd juist gedurende zijn verblijf aldaar de desa Ngampel geheel leeg geroofd door Ketju's. Het spoor van de Ketju's leidde

---

[1] H. S.: [illegible] Vergel. Winter Jav. Zam. II. p. 115 N° 205.

naar de Kaḍu, behoorende tot het gebied van Ngajogya. De Ketju's droegen, als waren zij prijaji's Japansche zwaarden. [1]

Bij zijn intocht te Solo werd de Gouv. Gen. met buitengewone praal en luister ontvangen. De Sunan kwam in gunst bij de Compagnie.

Kort daarop vertrok de Gouv. Gen. naar Surabaja, gevolgd door den Rijksbestuurder van Surakarta. Deze sprak over niemand anders dan zijn ambtgenoot den Rijksbestuurder te Ngajogya, en hitste den Gouv. Gen. tegen hem op, om dien nog meer vertoornd te maken, [2] en des Rijksbestuurders zaak betreffende die Ketju-partij leugenachtig voor te stellen. [3] De Gouv. Gen. zond onmiddelijk een brief aan den Rijksbestuurder te Ngajogya, waarin hij hem gelastte die Ketju's op te sporen. [4] Toen de Sultan hiervan kennis kreeg, verkeerde hij in buitengemeene spanning [5], want hij begreep dat de Gouv. Gen. tegen hem samenspande in vereeniging met Surakarta, en de eene Rijksbestuurder door den andere bestuurd werd. Hij belegde terstond weer eene vergadering van de Putra's Santana's en Bupati's, overwegende, dat het nu werkelijk tot een oorlog zou komen, en hij geen voldoend uitgebreide maatregelen had genomen. [6] Hij liet hen daarop weer heengaan, een ieder zijne plaats in eene desa aanwijzende.

Toen de Rijksbestuurder buiten de kraton was, spoedde hij zich naar den Minister.

De Gouv. Gen. vermaakte zich onafgebroken te Soerabaja tot hij al wat hij wenschte verkregen had. Maar de Rijksbestuurder van Surakarta, Danuningrat, ging voor een in het spreken ervaren man te ver, meer dan hem door den Sunan was opgedragen, zoodat hij zich vergaloppeerde, en allerlei geheimen van den Vorst verklapte. De Gouv. Gen. droeg toen den heer van Braam op Danuningrat te

[1] H. S.: [illegible]

[2] H. S.: [illegible] Zie Winter Zam. II. pag. 62, N° 410, pag. 139, N° 415. — pag. 149, N° 18—24, N° 336, 487.

[3] H. S.: [illegible]

[4] H. S. — Hierop volgt onmiddelijk: [illegible] waarna de bladzijde verder onbeschreven blijft om op de volgende pag. voort te gaan, zooals boven de tekst aangeeft.

[5] H. S.: [illegible]

[6] H. S.: [illegible]?

ondervragen omtrent zijne betrouwbaarheid (antep): als de weerspannigheid (pamursal) van den Sultan van Ngajogya jegens de Compagnie vast stond, of Surakarta zich dan niet zou onttrekken? Danuningrat antwoordde den Minister, dat men zich niet zou onttrekken. Het nu gedeelde rijk zou dan weer één worden. Maar daarop antwoordde de heer van Braam, dat dit nooit kon gebeuren. De beide rijken waren het eigendom van de Compagnie. En de Gouv. Gen. verlangde alleen maar, dat Surakarta tot een voorbeeld voor Ngajogya zou strekken, opdat de Sultan volgzaam (lusuh?) zou worden. Patih Danuningrat viel het moeielijk te antwoorden dat men op zijn vorst kon rekenen. [1]

De Gouv. Gen. kwam weldra weer te Surakarta. De Minister Engelhard gaf hem kennis, dat de Sultan gereed was ten strijde; de Putra's en Santana's waren naar buiten de stad in de desa gezonden, en een ieder was zijne plaats aangewezen; hij luisterde volstrekt niet naar den raad van den Rijksbestuurder of den Minister. Toen werd de Gouv. Gen. zeer boos; terstond gaf hij bevel, dat aan alle Inlandsche en Europeesche soldaten een ieder zijne plaats zou worden aangewezen, en langs alle wegen troepen op te stellen. Ook Pang. Prangwadana werd aangezegd zich ten strijde gereed te houden. Daarop zond de Gouv. Gen. schriftelijk antwoord aan den Minister te Ngajogya. Om wat tot kalmte te komen, begaf de Gouv. Gen. zich naar Kartasura, en daar zich door wandelen te ontspannen [2], vergezeld van den Kroonprins; ook Patih Danuningrat ging mee. Te Kartasura aangekomen, wilde Danuningrat den Gouv. Gen. tot vrolijk gekout uitnoodigen: „hoe aangenaam het ook op een rots (parang) mocht zijn, was 't toch altijd aangenamer te wandelen, en brood te eten". [3] Toen kreeg de Gouv. Gen. een buitengewonen afkeer van Danuningrat, en verdween al zijne toegenegenheid jegens hem. Toen hij bemerkte, dat de Gouv. Gen. zich verbeet van toorn, werd hij zoo bleek als een lijk. [4]

Toen Minister Engelhard den brief had ontvangen, maakte hij terstond zijne opwachting bij den Sultan, en deelde hem mede, dat de Gouv. Gen. den volgenden morgen te Ngajogya zou komen met

---

[1] H. S.: [illegible] ?

[2] H. S.: [illegible]

[3] H. S.: [illegible]

[4] H. S.: [illegible]

zijn 7000 soldaten. De Sultan vroeg hem: „Wat is er hier? De reden dat ik mij voor den strijd gereed maak, is, omdat mij vroeger kennis is gegeven, dat de Engelschen zouden komen en een aanval op Java doen. Overeenkomstig het contract „ron-ron-ing-ngatunggil” zijn Compagnie en ik één, en te samen vereenigd; daarom heb ik mij ook gereed gemaakt om hulptroepen aan te bieden.” — De Minister antwoordde, dat de reden waarom de Gouv. Gen. zooveel troepen had meegebracht, was, dat hij met zekerheid had gehoord, dat de Putra's en Santana's buiten de stad waren gezonden, en verdeeld over verschillende desa's. De Sultan beweerde dat dit niet met het oog op den Gouv. Gen. was geschied: hetgeen waarover hij onafgebroken dacht was alleen maar de aanwezigheid der troepen van Prangwadana in de Lodji. De Minister antwoordde, dat hij vroeger reeds aan den Rijksbestuurder Danurĕdja had verklaard, dat hij, Minister, voor die troepen borg stond. De Sultan moest daarom alles wat hij van voornemen was eerst aan den Minister voorstellen. Onmogelijk kon de Gouv. Gen. iets kwaads tegen den Sultan bedoelen; hij, Minister, was voor alles verantwoordelijk, al zou hij er ook het slachtoffer van worden. De Sultan antwoordde: „Ik ben U dankbaar. Ik laat alles aan U, die den Vorst te verzorgen heeft (among-mong), over; U zal zeker mijn geluk bedoelen!” — De Minister gaf toen den Sultan te kennen, dat het het beste zou zijn den Rijksbestuurder een brief mêe te geven om dien den Gouv. Gen. aan te bieden; en dat de Rijksbestuurder dan tegelijk met hem, Minister, des nachts ten 4 u. zou vertrekken. Dit was juist wat de Sultan wenschte. En zoo geschiedde. Toen de Sultan hem den brief overgaf, droeg hij den Rijksbestuurder nog velerlei op, waarop deze: sĕndika! zoo als U beveelt! antwoordde. Pandji Purwadipura zou met hem meegaan. Toen zij met den heer Engelhard te Surakarta kwamen, was de Gouv. Gen. er niet meer; hij was al vertrokken naar Samarang. De drie gezanten keerden dus naar Ngajogya terug. Toen de Sultan dit hoorde, speet het hem zeer, en was zeer beschaamd.

Na eenig tijdverloop liet de Minister aan den Sultan den goeden raad overbrengen, een eerbiedig bewijs van gehechtheid aan den Gouv. Gen. aan te bieden, in den vorm van geld, ten bedrage van minstens 200.000 reaal, want de Sultan werd algemeen gehouden voor zeer rijk te zijn, met welk voorstel de Minister het welzijn

van zijnen vriend, saüdara, bedoelde, omdat de Gouv. Gen. in dien tijd veel op het oog had. (kaṭah karsanipun). De Minister hoopte, dat dit zijn voorstel in gunstige overweging genomen mocht worden, en de Sultan daarbij zou bedenken, dat het hem een vorstelijke belooning zou aanbrengen. [1] — De Sultan ontbood zijnen zoon den Kroonprins en de besturende Bupati's. [2] Hij zeide den heer Engelhard zeer dankbaar te zijn voor zijn raad, maar zóóveel was te veel. 50.000 reaal wilde hij wel beloven. Al was de raad ook nog zoo voortreffelijk, als het bedrag te groot was, zou het onbetamelijk (botĕn pantĕs) zijn, en ten slotte tot verarming leiden. — De Rijksbestuurder bracht in het midden, dat wat de Sultan daar gezegd had zeer juist was, doch slechts 50.000 reaal zou wel wat al te min zijn, daar de opdracht van den Minister luidde: op zijn minst 200.000 reaal! Dit zou den Sultan niet verarmen! [3] Doch zoo hij het mis had verzocht hij verschooning! — Toen de Sultan dit hoorde, overwoog hij dat zijn Patih rijk in schulden was, en kwam hij tot de gedachte dat deze hem door een list wilde verstrikken (jen dipun akalli). Hij barstte in toorn tegen hem uit, zeggende, dat het voor een schoonzoon onwaardig (botĕn lajaq) was, door het geld van den Vorst te trachten gunsten te verkrijgen. [4] Hoe kort was het nog geleden dat hij den eed had gedaan! — De Sultan ontbond de vergadering. De Rijksbestuurder begaf zich onmiddelijk naar de Lodji, om den Minister verslag te doen. Toen deze dit hoorde, zwaaide hij met geopende handen heen en weer: »Wat hem ook gezegd wordt, hij wil niet naar goeden raad luisteren! 't Zij zoo!» —

Daarna kwam de tijd, dat de beide Vorsten naar gewoonte den Gouv. Gen. bij zijne aanstelling [5] geschenken aanboden, bestaande uit: een lantjang (d. i. een schuitje in den vorm v. e. broodmand,

---

[1] H. S.: [illegible] ?

[2] H. S.: [illegible]

[3] H. S.: [illegible]

[4] H. S.: [illegible]

H. S.: [illegible] — In N. Engelhard's „Overzigt enz." wordt aangeteekend (p. 44): „Regenten bieden bij hunne aanstelling den Gezaghebber Gouverneur of Resident een geschenk aan, is eene usantie van onheugelijke tijden." — Zoo was het altijd maar: geschenken aanbieden! — Zie Tijdschr. v. N. I 6e III. p. 151/152.

waarin bij vorstinnen, princessen en aanzienlijke vrouwen de doos met sirih wordt gepresenteerd); een kwispedoor, een beker, alles van goud, benevens een piek, kris en paard. De Rijksbestuurder, zijn raji Raden Tumĕnggung Natadiningrat, Mas Tumĕnggung Sindunagara, de Bupati van de Måntjanagara en van de hoofdplaats [1], één schrijver (tjariq) genaamd Kjaï Prawirasastra, en als geleide (pangirid-ing-lampah) op reis geen ander dan de Minister Engelhard en 12 Europeesche dragonders, want hij trad op als vertegenwoordiger (wakil) van den Sultan. Van Surakarta werd gezonden de Rijksbestuurder Danuningrat. Op dat tijdstip was de Gouv. Gen. juist van Surabaja te Samarang teruggekeerd. Te Surabaja had hij zich bezig gehouden met het herstellen van de benteng op Madura. Onafgebroken trok hij heen en weer; nu naar Samarang, dan weer naar Surabaja, door niemand anders vergezeld dan de heer van Braam, die in buitengewoon vertrouwen bij hem stond, omdat hij zulk een goed raadsman was. Zelfs verhaalde men dat hij in rang verheven werd; hij kreeg den titel van Djendral-Kĕtjil; werd aangesteld tot Kommandeur te Samarang, waarbij hij tegelijk als Minister van Surakarta bleef fungeeren.

De heeren Daendels en van Braam waren destijds zeer goede vrienden; men moet dan ook erkennen, dat zij zeer goed bij elkaar pasten. Het verblijf van beiden te Samarang en te Surabaja — waarvan onze Babad-schrijver ons reeds te kennen gaf dat het voor Daendels zoo recht aangenaam was — had dan ook voor beiden een eigenaardig belang, dat zij goed wisten te behartigen. De Landdrost van den Oosthoek Goldbach doet ons dat in zijn schrijven d.d. Soerabaja 7 Januari 1812 (de Jonge, X (XIII) pag. LXXX de Noot) vrij duidelijk kennen: „Onderscheidene debiteuren, en hieronder voornamelijk van Braam, hebben zich ten koste hunner crediteuren verrijkt, vooral te Samarang, waar dat papier tot 60 % rabat daalde. Ik ken er die met 800 rds. 2000 rds. afbetaalden, wisselende voor 800 zilver 2009 Probolingo papier in. De Generaal Daandels legde alhier 50000 rds. die hem in zilver geleend waren, met evenzooveel Probolingo papier af.” —

En Daendels onthoudt in zijn officieel schrijven (zie bijv. de Jonge X (XIII) pag. 336, d.d. 12 Nov. 1808) zijnen vriend niet den verschuldigden lof. „Ik vond bij mijne komst op Java, beide deze vorsten (van Surakarta en Ngajogya) in eene dreigende houding,

[1] H. S.: [illegible]

die zij, gewoon uit de hoogte op de zwakheid van ons vorig Gouvernement neer te zien, hadden aangenomen op grond van verkeerde inblazingen, welke zij ten aanzien van mijne inzichten te hunwaarts hadden ontvangen. (Deze redeneering is schering en inslag in Daendels geschriften.)

Door de goede diensten intusschen van den minister aan het Hof van den keizer J. A. van Braam, is het mij weldra gelukt de goede verstandhouding met hetzelve volkomen te herstellen, en tevens de naijver en animositeit tusschen de beide vorsten zoover aan te vuren [1], dat ik, hierdoor gesterkt, de trots en wrevel van den Sultan zoo volkomen heb vernederd, dat hij op mijne vordering zijne militaire macht heeft teruggebracht op den ordinairen voet en ook heeft aangenomen het voorschrift van een nieuw ceremoniëel voor den Minister aan zijn hof, waarbij al de vernederingen, waaraan zich de vorige residenten van wege de O. I. Compagnie moesten onderwerpen, ten eenemale zijn weggenomen, en de waardigheid van het Gouvernement ten volle is gemainteneerd.

Terwijl hij, bovendien, zeer onlangs nog het sterkste bewijs van zijn ontzach en eerbied voor ons Gouvernement heeft gegeven door eene aanbieding om hetzelve met eene voorschieting van 5 à 600.000 Sp. realen te assisteren.„ (Deze mededeeling doet ons onwillekeurig denken aan de 200.000 realen van P. Engelhard, boven verhaald!)

Maar keeren wij, na deze uitwijding, tot ons Babad-verhaal terug. De beide Rijksbestuurders waren te Samarang aangekomen. De brieven en geschenken werden in ontvangst genomen. Maar de Gouv. Gen. liet zijne gasten aan hun lot over, en vertrok naar Batavia. De beide Rijksbestuurders werden slechts door den Secretaris van den Gouv. Gen. beantwoord met eenen brief van dankbetuiging aan de beide Vorsten, vergezeld van wederkeerige geschenken en goederen. Met dit alles trokken de gezanten weer huiswaarts. [2]

[1] Alweer het oude beginsel! Zie Bijdr. T. L. V. 6e VIII. p. 272 Noot 1. en vooral ald. pag. 279.

[2] Tijdschr. v. N. I. (1844) 6e III. p. 151: „De meeste Gouv. Gen. hebben de gewoonte gehad, van de hulde, die de Vorsten bij de benoeming van eenen nieuwen Opperlandvoogd verpligt waren hunnentwege door den rijksbestuurder en andere ministers te doen afleggen, in hunnen naam, door de Gouverneurs van Java's Noord-Oostkust te Samarang te laten ontvangen. De maarschalk Daendels vond daarentegen goed, om zich die hulde in eigen persoon te doen bewijzen, toen zijne Excellentie zich in de maand September 1808 te Samarang bevond, bij welke gelegenheid hoogstdezelve onder anderen, aan de gezanten verklaarde: „dat hij die hulde niet ontving

Bij zijn terugkomst te Ngajogya maakte de Rijksbestuurder onmiddelijk zijne opwachting bij den Sultan, en deed hem verslag van zijn wedervaren, en dat de Secretaris van den Gouv. Gen. den brief beantwoord had. De Sultan gevoelde zich ontzettend teleurgesteld: hij begreep overwonnen en vernederd te zijn geworden. Daarbij had hij gehoord, dat de Rijksbestuurder, bij zijn vertrek naar Samarang, eerst nog even teruggekeerd was naar de Kadipaten (d. w. z. den Kroonprins): en meende dat de geheime bedoeling daarvan geen andere was, dan dat de Kroonprins zich door den Rijksbestuurder in de gunst van den Gouv. Gen. had doen aanbevelen.

Er verliep weer een maand. De minister P. Engelhard gevoelde zich zeer beschaamd (isin), want zijn collega (sasarĕngannipun) van Braam was in rang opgeklommen. Daarbij kwam er een gevoel over hem er genoeg van te hebben. (saja wĕgah). Hij verzocht ontheven te worden van zijn post te Ngajogya. Dit was juist wat de Gouv. Gen. wenschte. Hij belegde eene vergadering van den Raad van Indië; het was zijn streven en bedoeling het rijk Ngajogya tot rust te brengen. [1]

De Gouv. Gen. hield zich in deze dagen bezig met de benṭeng te Batavia meer landwaarts in te verplaatsen; de grachten liet hij breeder maken, en de Spaansche ruiters (kapurantjang) versterken. Hij gaf haar den naam: Meester Kornelis. (Dit was het bekende versterkte retranchement.) De Kuṭa Intĕn werd tot den grond gesloopt, en de bruggen weggenomen. Men verhaalt dat de Raad van Indië zich daar tegen verzette, want het was een Lodji Pusaka; Kuṭa Intĕn was het begin er van. De Gouv. Gen. maakte zich daar zeer boos over. De geheele Raad van Indië was bang!

---

als die van leenmannen van het Gouvernement, omdat in Europa de leenroerigheid was afgeschaft; maar als de complimenten, bij de aanvaarding van zijn bestuur, in naam van den Koning van Holland en met zijne behoudene aankomst in Indie, met inroeping van hoogst deszelfs bescherming, zooals een zwakke bij den sterkeren gewoon is te doen." Het doel en de strekking van deze aanspraak, blijkt uit de archieven niet, veel min of de gezanten dezelve al of niet goed begrepen hebben, maar het is niettemin zonderling, dat de maarschalk Daendels, zonder eenige aanleiding daartoe, den staat van afhankelijkheid, waarin de vorsten door de leenroerigheid stonden, en die ons de beschikking over den troon verzekerde, ontkend heeft, terwijl hij aan de andere zijde uitdrukkingen bezigde, die geenen gunstigen indruk konden maken."

[1] H S: [illegible]

Verhaald wordt dat de Raad van Indië zich bezig hield met te beraadslagen over een opvolger van den heer P. Engelhard tot Minister te Ngajogya. Men achtte daarvoor het verkiezelijkst een Europeaan, die zich geheel gaf aan hetgeen hem werd opgedragen, en al zijne aandacht wijdde aan de hem gegeven bevelen. Zoo iemand vond men in den heer G. W. Wiese, en hij werd tot opvolger van den heer P. Engelhard als Minister te Ngajogya aangewezen. Op de Garĕbĕg-dagen begaf de Minister Wiese zich naar de Siti-inggil met een eeresaluut van vijftien kanonschoten. De Sultan hield zich in, [1] maar daar bleef het bij. Zoolang de heer Wiese zijn Minister was, bleef hij kalm (m ĕ ṇ ḍ a): alle behandeling van zaken liep slechts over nietige (r è m è h-r è m è h) onderwerpen.

De Kangdjĕng Ratu Anem, d. i. de Echtgenoote van den Raden Tumĕnggung Natadiningrat, was zeven maanden zwanger, bij welke gelegenheid het bekende Tingkĕbfeest gevierd werd. De Sultan was druk in de weer om voor een vorstelijk onthaal der gasten te zorgen bij gelegenheid van het baden (n j i r a m m i) der prinses. Bij zijn tocht naar hare woning werd hij gevolgd door den Minister, de Putra's, Santana's, Bupati's en Mantri's. Bij het vertrek uit de Kaḍaton werden eereschoten uit de Lodji gegeven.

Toen daarna de Prinses een zoon kreeg, was de Sultan uitermate met dezen kleinzoon ingenomen, en gaf hem den naam Raden Mas Mahmud. De kroonprins, bekwaam in het veinzen, gaf den jonggeborene allerlei lieve namen. En Pang. Natakusuma, als hij in gezelschap was, hield zich alsof hij zijn kleinzoon niet kende; en dit uit voorzichtigheid, wijl hij het er voor hield, dat de meesten wangunstig waren op den zuigeling, en niet wilde dat men hem door de onderscheiding die zijn kleinzoon te beurt viel, hoogmoedig zou noemen.

Nu had de Rijksbestuurder eenen Sajid tot vriend, woonachtig te Samarang, genaamd Tuwan Muhammad. Dezen droeg hij op een bezoek te brengen aan Natadiningrat. Nadat zij koffie (w e d a n g) gedronken hadden, nam Natadiningrat zijn zoontje Raden Mas Timur op den schoot. De Tuwan Sajid voorspelde toen aangaande den kleine, dat hij later Kangdjĕng Gusti Pangeran Adipati Anom (d. i. kroonprins) zou worden, en het bestuur over het Rijk zou voeren, want de Sultan was hem zeer genegen. Natadiningrat

---

[1] H. S.: [Javaansch schrift]

antwoordde: „Gij maakt mij bang! Als dit zijn naam zal zijn, voorspelt gij, dat hij een giftige honigbij zal zijn.[1] Dat zal niet tot blijdschap strekken! Zelfs te voorspellen dat hij een groot man zal worden is iets strafbaars."[2] De Tuwan Sajid ontstelde. Het was hem niet gelukt Natadiningrat door mooie woorden te lokken.[3]

De heer Kommandeur van Braam kwam onverwachts[4] van Samarang te Ngajogya, om den Sultan nauwkeurig waar te nemen: als deze inderdaad zich goed was blijven gedragen, zou de Gouv. Gen. hem een bezoek komen brengen. Op weg zijnde kwam de heer van Braam den Raden Rångga tegen. De heer van Braam nam zijn toppi af. Het paard van Raden Rångga was wild (schichtig, kĕsit), waardoor hij hem niet teruggroette. De heer van Braam was daar zoo over ontstemd (gegriefd, sĕriq manahipun), dat hij het den Sultan vertelde. Deze gelastte Raden Rångga daar vergiffenis voor te verzoeken, welke de heer van Braam hem dan ook schonk.

De heer van Braam keerde al spoedig weer naar Samarang terug. In dien tijd liet de Gouv. Gen. onafgebroken waarnemen hoe men zich te Ngajogya gedroeg.[5]

Toen de Minister Wiese kennis had gegeven, dat de Gouv. Gen. Ngajogya zou bezoeken, geraakte de geheele stad in opschudding (orĕg). De Sultan vroeg zeer dikwijls, wie zijner onderdanen den Gouv. Gen. Daendels wel eens gezien had, en hoe zijne manieren waren.

De Gouv. Gen. begaf zich eerst naar Surakarta, natuurlijk vergezeld van den heer Kommandeur van Braam: ook behoorde tot zijn gevolg een Lid van den Raad van Indië, en een Kolonel. De Susuhunan slaagde er in den kroonprins en diens raji in de bijzondere gunst van den Gouv. Gen. aan te bevelen.[6]

Daarop vertrok de Gouv. Gen. naar Ngajogya[7], gevolgd van den

---

[1] H. S.: [illegible]

[2] H. S: [illegible]

[3] [illegible]

[4] H. S.: [illegible]?

[5] Zeker onvoldoende vertaling voor: [illegible]

[6] H. S.: [illegible]

[7] Zie Tijdschr. v. N. I. 6° III. p. 150. Dit bezoek had plaats den 2e Juli 1809.

Raden Tumĕnggung Tjakranagara en Tumĕnggung Sasrawidjaja van Sala. Van Ngajogya gingen Pang. Mangkudiningrat en Pang. Mangkubumi met groot gevolg den Gouv. Gen. tot Klaten tegemoet. De kroonprins wachtte hem op te Kalassan, en de Sultan te Gawoq, met zijn drie schoonzoons in zijne nabijheid. Weldra gaf de Rijksbestuurder kennis, dat de Gouv. Gen. in aantocht was. De Sultan steeg onmiddelijk af. Aangekomen verliet de Gouv. Gen. het rijtuig, en groetten zij elkander. Na (wedang) gedronken te hebben ging het stadwaarts. Na zich eene wijle in de Lodji opgehouden te hebben, verzocht de Sultan verlof naar de kadaton terug te keeren. Bij het vertrek groette de Sultan den Gouv. Gen. maar deze stond niet van zijn stoel op. hij bleef stijf zitten, waarover de Sultan zeer verbitterd was. Nauwelijks in het paleis teruggekeerd, zond hij terstond den Rijksbestuurder naar den Minister, met de vraag, waarom de Gouv. Gen. hem niet de eer had bewezen van zijn stoel op te staan? De Compagnie had hem toch tot Vorst verheven, en ten slotte werd hij door haar zelf smadelijk bejegend. De Gouv. Gen. erkende dat hij een fout had begaan: maar hij dacht er niet meer aan. Wat kan een drenzende zuigeling tot bedaren brengen? [1] Zelfs gaf hij daarop last, dat de 19 saluutschoten, die de Sultan gewoonlijk kreeg, op 21 zouden gebracht worden, dat een verschil van 10 gaf met eenen generaal. Toen de Rijksbestuurder dit antwoord den Sultan had overgebracht, was deze zeer verblijd. De Gouv. Gen. en de Sultan konden het verder best met elkaar vinden (rapĕt); om de beurt brachten zij elkaar visites in de Lodji en de Kadaton; en vereerde de Sultan den Gouv. Gen. met eene parade van de Pradjurit's estri (het amazone korps) op de palatarran van de kadaton. Toen de Gouv. Gen. den volgenden morgen zou vertrekken, kwam de Sultan des avonds afscheid nemen en hem een goede reis wenschen. Bij die gelegenheid vermaakten de beide groote heeren zich uitermate! [2]

De Raden Tumĕnggung Natadiningrat vertrok daarop met Raden Rija Sindurĕdja naar Badjong. [3] Bij het aanbreken van den dag

[1] H. S: [illegible] ? — [illegible] enz. — Deze laatste zin is zeker zóó den Sultan niet overgebracht, want hoe kan de Schrijver in den volgenden zin dan verklaren, dat de Sultan [illegible] ? Eenige meerdere duidelijkheid ware hier zeker wel gewenscht.

[2] H. S.: [illegible]

[3] H. S.: [illegible] (of [illegible] ?)

vertrok de Gouv. Gen. van Ngajogya.[1] De Pang. Dipakusuma zorgde voor een onthaal (sugata) te Badjong. Daar aangekomen gebruikte de Gouv. Gen. iets, en ging daarop verder naar Sĕtjang, waar de Bupati Mangkujuda, vader van den Rijksbestuurder Danuningrat, van Surakarta was aangewezen den Gouv. Gen. te bewelkomen, die aldaar zou overnachten. De beide Bupati's Natadiningrat en Sindurĕdja van Ngajogya waren aangewezen den Gouv. Gen. daar ten dienste te zijn. Vóór het aanbreken van den dag daar aangekomen, was de Gouv. Gen. nog niet ontwaakt, en werden zij op eene afgezonderde plaats door den Tolk ontvangen. De Tolk vroeg toen aan Natadiningrat: „Waarom was het toch, dat de Sultan zoo erg weifelmoedig was[2] tegenover den Gouv. Gen.? Dat begrijp ik niet.” Tumĕnggung Natadiningrat antwoordde: „Dát was door de aanwezigheid der troepen van Prangwadana in de Lodji, dat de Sultan achterdocht koesterde[3]. Moesten daar meerdere troepen zijn, goed! maar dan toch in geen geval deze!” — Raden Sindurĕdja voegde daar nog aan toe, dat het ook was naar aanleiding van de quaestie met den Rijksbestuurder Danuningrat over die Ketju-partij te Ngampel; hij had toen een langen brief aan den Rijksbestuurder te Ngajogya gezonden, die in zeer beleedigende (kwetsende) woorden (mranani basa) was gesteld, met de last de Ketju's op te sporen, daar er door den den Gouv. Gen. veel prijs op gesteld werd[4]. Ten tweede male zond hij zulk eenen brief, en beiden wekten achterdocht. Toen de heer Buyskes naar Surabaja vertrok, gaf hij bevel, prauwen

[1] Het Tijdschr. v. N I 6° III. p. 151 zegt van dit bezoek „dat de trotschheid van den Sultan, bij de eerste receptie te Bantoelan (zijnde de vroegere receptie plaats van de Gouverneurs van Java te Demangan nader bij Djocjocarta geweest) aanstoot aan den maarschalk gaf, terwijl de Sultan naderhand van zijne zijde gebelgd was, omdat zijne Excellentie hem, bij de ceremonieele visite in de residentie, op den troon zittende ontving, instede van hem eenige schreden te gemoet te komen en derwaarts te geleiden (wordende hij slechts door twee gecommitteerden aan het rijtuig ontvangen en naar den troon gebragt): maar overigens liep deze zaak zoozeer ten genoege van de beide partijen af, dat men zich daarvan de beste gevolgen beloofde. De Sultan was onuitputtelijk in betuigingen van vriendschap en verkleefdheid, en, daar hij het aan den invloed van den Minister Wiese toeschreef, dat hij met dat bezoek was vereerd geworden, zoo betuigde hij denzelven daarvoor herhaalde malen zijne dankbaarheid.”

[2] H. S.: [illegible]

[3] H. S.: [illegible]

[4] H. S.: [illegible]

bijeen te brengen. In den brief was geen sprake van uitnoodigen tot het met elkaar afspreken omtrent den tijd of gemeenschappelijk overleg te plegen. Beiden waren op een hoogen toon gesteld alsof het bevelen waren.

Op dat oogenblik kwam de Gouv. Gen. buiten. Na gegeten te hebben, zeide hij lachende tot Raden Tumĕnggung Natadiningrat: „ing Ngajogya karta banjak mĕndjangan kakiknja ḍoewa; guwa suka pasang pistul.” — Natadiningrat antwoordde hem op dezelfde schertsende wijs. — De Gouv. Gen. sprak ook over de Pradjurit's estri, die hij had gezien. Hij stond er verbaasd van, dat vrouwen zoo paard konden rijden!

Nadat de Gouv. Gen. de beide Bupati's dank had gezegd, gaf hij hun te kennen dat zij niet mee behoefden te gaan naar Samarang. Daarop ging hij weer naar binnen om te slapen. De Tolk Krisman (d. i. C. J. Krijgsman) gaf een wenk aan Natadiningrat, en zeide hem straks bij hem in zijn logies te komen, doch hij alléén; de zaak waarover hij hem wilde spreken was dat hij een paard wilde verzoeken. Toen men uit elkander was gegaan, begaf Natadiningrat zich naar het logies van den Tolk, een paard medebrengende. Toen hij bij den Tolk was gekomen, zeide deze, dat hij hem had uitgenoodigd bij hem te komen om hem een goeden raad te geven. Of hij geen plan had zich in de bijzondere gunst van den Gouv. Gen. aan te bevelen (u i t i p a k ĕ n) nu hij hem nog persoonlijk kon ontmoeten? Want hij (Natadiningrat) was een schoonzoon van de Kangdjĕng Ratu Kantjana: de tegenwoordige Kroonprins zou later als Vorst optreden, en ... zijne (Natadiningrat) echtgenoote was de Ratu Anem, en was er dus geen twijfel aan, dat deze later onmeedoogend behandeld zou worden (s ij a-s ij a), en haar nijd openbaar worden (p a n a s s i p u n kawĕḍar). — Raden Tumĕnggung Natadiningrat schrikte op toen hij dit hoorde. Natuurlijk! zouden wij zoo zeggen. Hoe kwam de Tolk aan de kennis van zulke intieme verhoudingen? Krijgsman had ongetwijfeld veel gehoord en opgemerkt, en was zich bewust genoeg invloed te kunnen uitoefenen ten gunste van zijne uitverkorenen: later, gedurende het Engelsch tusschenbewind, bleek het genoeg hoeveel invloed hij bezat. Jammer voor zijn karakter, dat er een geval als van het zoo-even bedoelde paard bij kwam!

Natadiningrat stelde daarop zijnen Oom Raden Rija Sindurĕdja aan den Tolk voor, met wien hij een afspraak had gemaakt; en zie, nu trof het juist gelukkig dat hij tegelijk met zijn oom daar

was, wien hij tevens meedeelde alles wat de Tolk hem had gezegd. Daarop antwoordde hij den Tolk, dat hij hem zeer dankbaar was, maar noch het plan had noch er van had gedroomd zich zelf in de bijzondere gunst van den Gouv. Gen. aan te bevelen. Als de Kroonprins eenmaal als Vorst de regeering zou hebben aanvaard, dan was die ook zijn Vorst. Al was zijne echtgenoote ook eene jongere zuster van den kroonprins, zoo was zij toch zeer zeker niet gelijk aan de drie raji's kandjĕng Ratu, want die waren van ééne moeder. Overigens — moest hij verdrukt worden (dipun sijasija), welnu! dan was dat nu eenmaal zoo zijn voorbestemd lot!

De Tolk verzocht vergiffenis (mintak ampun). De Raden moest er zich niet al te veel van aantrekken; het was maar scherts, gĕgudjĕngan. Waarop Natadiningrat antwoordde: „zeker! maar dit was geen gĕgudjĕngan!" — De Tolk Krijgsman sakĕlangkung gĕgĕtun, was uitermate verwonderd (ontroerd.)

De Gouv. Gen. keerde dien morgen naar Samarang terug, en de beide Bupati's naar Ngajogya. Daar aangekomen gingen zij terstond naar den Rijksbestuurder, en deelden hem alles mee wat te Sĕtjang was voorgevallen; doch van het gesprek met den Tolk zeide de Rijksbestuurder, moest Natadiningrat niets aan den Sultan zeggen of aan den Kroonprins: alleen aan zijnen vader kon hij alles zonder uitzondering vertellen. Daarop gingen zij bij den Sultan hunne opwachting maken. De Minister bracht eene dankbetuiging van den Gouv. Gen. aan den Sultan over, en de beide Bupati's werd vergiffenis geschonken dat zij niet meegegaan waren naar Samarang, wijl de Gouv. Gen. hun dat niet had toegestaan. De Sultan was zeer in zijn schik.

Toen de Minister vertrokken was, ontbood de Sultan nogmaals de beide Bupati's, om van hen te vernemen, wat zij nog meer te verhalen hadden? Zij vertelden toen wat de Gouv. Gen. had gezegd over de Pradjurit's estri, en wat zij gesproken hadden met den Tolk over den Sultan. Ook daarover was de Sultan verblijd; hij zeide dat Natadiningrat gelijk had met te zeggen, dat het slechts naar aanleiding van de aanwezigheid der troepen van Prangwadana was, dat hij achterdochtig was geworden. Alleen Raden Rija Sindurĕdja had zich een weinig vergaloppeerd met praten.

Den volgenden morgen bracht Pang. Natakusuma een bezoek aan zijn zoon, maar hield zich schuil, toen ook de Sultan kwam, die verblijd was over het bericht dat de Gouv. Gen. hem zoo geprezen had. De Sultan trachtte daarop door vragen bij Natadiningrat uit

te vorschen of hij niet nog wat te vertellen had? Waarop hij ontkennend antwoordde. Na zich nog al lang bij hem opgehouden te hebben vertrok de Sultan weer.

Aan zijnen vader vertelde hij daarop alles wat er te Sĕtjang was voorgevallen. Zijn vader prees hem over zijne bedachtzaamheid. Hij deed hem denken aan Djaka Sungkana [1] in den ouden tijd, van wien verhaald wordt, dat hij niets zonder raadplegen van zijnen vader deed, bevreesd in strijd met diens inzichten te handelen. Alleenlijk wat betrof dat verdenken van den Kroonprins, dat die hem een valstrik zou spannen [2], dit moest Natadiningrat aan den Kroonprins meedeelen ten teeken van zijn trouw, oprechtheid en openhartigheid [3]; misschien koesterde de Kroonprins het een of ander geheim voornemen. Voor zijnen broeder den Sultan moest het geheim gehouden worden. Daarbij moest hij ook aan zijn toorn denken; als hij in ongelegenheid mocht komen te verkeeren zou hij (Natadiningrat) ten slotte door hem met afkeer behandeld worden.

Natadiningrat ging daarop zijne opwachting maken bij den Kroonprins, en verhaalde hem hoe hij te Sĕtjang door den Tolk Krijgsman op den proef was gesteld (dipun tjoba), maar hij moest dit niet aan zijnen vader den Sultan meedeelen, daar hij zeer bevreesd voor hem was. Deze mededeeling wekte de toegenegenheid van den Kroonprins jegens Natadiningrat [4]. Hij zeide: „Gelukkig dat mijn broeder een bekwaam man is, die door praatjes niet beleedigd kan worden. [5] Al is het ook dat ik later Vorst zal zijn, zou zoo te handelen toch wel niet recht zijn; van iemand die misbruik makende van zijn gezach, een ander onrechtmatig leed aandoet kan men zeggen, dat deze de adat niet onveranderd laat voortbestaan (bestendigd, anglulusakĕn). Hij gevoelde zich met zijne zuster de Kangdjĕng Ratu Anem, en ook met haren man Natadiningrat één. [6] Als zijn vader de Sultan dit kwam te hooren, zou zijn toorn

---

1 Zie: Brandes' Register op de B. T. Djawi i. v. Erutjakra.

2 H. S.: [illegible]

3 H. S.: [illegible] ?

4 H. S.: [illegible] ?

5 H. S.: [illegible]

6 Of: daar was geen tusschenruimte tusschen hem en hun beiden. [illegible] enz.

zich al verder en verder uitbreiden, de vorstelijke waardigheid gering achtende: het zou voor hem zijn een afbreken van zijn macht. [1] — Daarmee liet hij Natadiningrat weer heengaan.

De Minister Wiese trachtte nu den Sultan voor zich in te nemen (te lijmen, m u l u t), want hij begreep een fout tegenover de Compagnie te hebben begaan, daar hij onwaarheid had gesproken. Voor de opbrengst (p a m ĕ d a l) van de vogelnestjes betaalde de Compagnie ieder jaar 10.000 reaal aan den Sultan. Van deze gelegenheid maakte de Minister een listig gebruik, door te zeggen, dat hem was opgedragen met voorkennis van den Gouv. Gen. en op diens last, van deze afkoopsom (p a n ĕ b a s) een u d j u r r a n te verzoeken, d. i. een geschenk dat iemand geeft van zijn winst of een voordeelige verkoop: een fooi, commissieloon: als vergoeding (p i t u w a s) voor zijn diensten aan den Vorst bewezen. Toen nu de Gouv. Gen. te Ngajogya was, kwam dit ter sprake, en zeide hij zich niet bewust te zijn zoo iets gezegd of geboden te hebben. Dientengevolge bood de Minister den Sultan bijzonder fijne eetwaren (ḍ ĕ ḍ a h a r r a n) aan, of dingen waarmee de Vorst zich kon vermaken (k a l a n g ĕ n a n), om hem gunstig te stemmen. Maar de Sultan wilde die niet aannemen, en zond ze hem terug. Deswege beschaamd, verzocht hij ontheven te worden van zijn post te Ngajogya. De Gouv. Gen. stemde daarin toe, en werd de heer Moris, d. i. Moorrees, Pektor [2] te Bantam, tot zijn opvolger benoemd. Deze nam op zich, het Rijk Ngajogya met ijzeren hand te besturen [3]. Men had den Sultan reeds verteld, dat deze Minister een buitengewoon gespierd man (d j a r o t) was. Hij vermaande de Bupati's zich verstandig te gedragen, en op hunne hoede te zijn.

Nu was er een Mantri genaamd Raden Tirtawidjaja, het bestuur voerende (t a t ĕ n g g a) over de desa Tĕrsana of Trĕsana, een zwager

[1] H. S.: [illegible]

[2] [illegible] of [illegible]. Portug. feitor = factor, onder-koopman, vroeger een Europeaan als eerste civiele gezachhebber op eene plaats, thans een Resident of op zich zelf staande Assistent-Resident. (W.d.b.).

[3] H. S.: [illegible] — Volgens schrijven van Daendels dd. 31 Januarij 1810 (de Jonge, X (XIII) pag. 443) was de heer J. W. Moorrees „oud-secretaris onzer vergadering." — Ridder G. W. Wiese werd Inspecteur-Generaal der houtbosschen. — Zie T ij d s c h r. v. N. I. 6° III, (1844) p. 148.

(i p e) van Pang. Dipakusuma, jongere broeder van de Radenaju Djajadiwirja te Limpung: hem was een jongere zuster (r a j i) van de Kangdjĕng Ratu Kantjana tot vrouw gegeven (d i p u n t r i m a n i). Deze Raden Tirtawidjaja nu had een geschil (p a b ĕ n) met de lieden van het Noordelijk Stranddistrict Ngastina (p a s i s i r i n g Ng.), ter zake van het sterven van iemand van Tĕrsana. Raden Tirtawidjaja verzocht om de d i j a t t i n g r a d j a p ĕ d j a h, d. i. de bloedprijs die voor een manslag moet betaald worden, met eenen brief, luidende w a d o s s i n g k u m p ĕ n i k a d i d e n i n g s ĕ m u t a n g a b ĕ n g a d j a h [1], t ĕ m a h a n n i p u n a n t i g a k a p i t i n g s e l a l u n g i t. [2] Deze brief kwam in handen van den Pektor te Ngastina, die hem terstond opzond naar den Gouv. Gen. Deze werd zeer boos, en zond onmiddelijk een brief aan den Minister Moorrees te Ngajogya, waarin hij met veel woorden er op aandrong, dat de Sultan, kort en goed, een keuze zou doen tusschen Tirtawidjaja en den Gouv. Gen. Als hij de voorkeur gaf aan de Compagnie, moest hij Tirtawidjaja laten dooden. Als aan dezen eisch niet voldaan werd, zou zijn Rijksbestuurder gedood worden.

Toen de Sultan dit vernam, verkeerde hij in zwaren tweestrijd. Raden Tirtawidjaja liet hij binden, en aan den Minister overgeven. Deze stelde voor, hem nu onmiddelijk ter dood te brengen. Maar de Sultan had daar bezwaar tegen; volgens het Moh. recht kon die straf niet op hem worden toegepast [3]. Ook de Kangdjĕng Ratu Kantjana, door hare familieverwantschap, was hem een bezwaar. Op Tirtawidjaja zou alleen de straf van verbanning toepasselijk zijn. Hij vroeg het oordeel van zijne raadslieden, doch die gaven hem allen den raad, aan het verlangen van den Gouv. Gen. te voldoen.

---

[1] [illegible] Zie Winter Zam. II. p. 37 N° 236.

[2] [illegible] a l d. II. p. 32 N° 204.

[3] H. S.: [illegible]

Werd hij door dezen ter dood gebracht, dan ging dit buiten den Sultan om, en ontkwam aan het begaan van eene zonde (duraka). Daarop ontbond de Sultan de vergadering. De Rijksbestuurder begaf zich onmiddelijk naar de Lodji. De heer Moorrees liet Tirtawidjaja terstond naar Samarang brengen, die te Waleri ter dood werd gebracht. Zijn lijk werd aan den kant van den weg geworpen, en van daar door zijn kinderen en kleinkinderen opgenomen en begraven.

Dit geval wordt Tijdschr. v. N. I. 6°. III p. 147 sub *d.* geheel anders, aldus voorgesteld: „Het openlijk plegen van rooverijen door den Dĕmang van Tirsono, genaamd Tirto widjojo, in de residentie Pekalongan en het bezigen van uitdrukkingen in eenen daarover handelenden brief aan een Kandals hoofd, welke door den Maarschalk voor beleedigend werden gehouden". — en pag. 157: „en eindelijk werden, ten gevolge van de genomene klimmende maatregelen, eenigen tijd daarna, twee van de roovers, die in de Residentie Pekalongan geroofd hadden, gevat en uitgeleverd.

Wat echter van deze laatste menschen geworden is, en hoe het met den Demang Tirto Widjojo van Tirsono en de overige aangeklaagden is afgeloopen, kan bij de archieven niet worden nagegaan, maar men zegt, dat de Demang van Tirsono uitgeleverd en op last van den maarschalk doodgeschoten is, terwijl de overige zaken, door opvolgende belangrijkere voorvallen, schijnen doodgebloed te zijn." —

De Kjaï Adipati Purwadiningrat overleed ten gevolge van ziekte en hoogen leeftijd. Hij werd begraven te Patjallan. Het Kamagĕttansche werd toen tusschen zijne twee zoons gedeeld. De oudste heette Raden Tumĕnggung Sasradipura, de jongste, door den Sultan tot schoonzoon genomen, heette Raden Tumĕnggung Sasrawinata. Na den dood van Kjaï Adipati Purwadiningrat ging het met zijne kinderen en kleinkinderen als met een bezem waarvan de band is losgegaan, want er was niemand voor wien zij vrees koesterden: er was geene onderlinge overeenstemming onder hen.

De Minister Moorrees begeerde zeer den Pang. Natakusuma te leeren kennen, en zond iemand om hem uit te noodigen. Pang. N. antwoordde met voor te geven, dat dit moeilijk zou gaan, als het

den Kroonprins niet bekend was. Overigens wenschte ook hij niets liever dan met den Minister kennis te maken. Maar zoo iets was nog niet voorgekomen, dan in gezelschap van den aanstaanden troonopvolger. Bovendien was hij zeer bevreesd, als het niet aan zijnen broeder den Sultan bekend was. De Minister was door dit antwoord zeer teleurgesteld. De Pang. N. gaf er den Kroonprins kennis van. Des Maandags deelde de Minister aan den Rijksbestuurder mee dat hij Pang. N. ten zijnent had genoodigd, maar deze niet wilde komen. De Rijksbestuurder gaf hem daarop te verstaan, dat als de Minister het eerst aan hem had meegedeeld, er voor den Pang. N. geen bezwaar zou bestaan. Misschien was het ook wel, dat hij argwaan koesterde (simpĕn galih), en daarom de adat als voorwendsel gebruikte. Vroeger tijdens den heer Engelhard bracht de Pang Panĕngah een bezoek aan den Minister met voorkennis van den Rijksbestuurder: en alles was in orde. Pang N. wilde niet dat men hem door verkeerde uitlegging van zijn bezoek een onopgevoede prijaji zou noemen; daarom verschool hij zich achter den Kroonprins. Dit hoorende vroeg de Raden Tumĕnggung Natadiningrat: gesteld dat hij er den Rijksbestuurder kennis van gaf, zou deze dan borg willen zijn, als hij er een misslag mee beging? Wat zijn broeder (raka) Pang. Panĕngah betrof, die was een prijaji alit, een geringer prijaji; voor dezen was het borg blijven gemakkelijk.

De Minister bleef echter sterk verlangen naar eene ontmoeting met Pang. N.: hij droeg den Rijksbestuurder op zijn verlangen aan den Sultan kenbaar te maken. De Sultan liet daarop al de Putra's, Santana's en Bupati's aanzeggen zich naar de Lodji te begeven, waar zij middelerwijl (antawissipun) ten eten genoodigd werden. Bij hun komst zeide de Minister tot Pang. N. dat hij daarom zijnen broeder den Sultan dit verzoek had gedaan, wijl hij zeer verlangde kennis met hem te maken. Het was in zijne voorstelling alsof de Compagnie en de edelen (prawira, helden) van Java kinderen van éénzelfden vader en moeder waren. Pang. N. zeide hem daarvoor dank. Toen ging men aan tafel. Na afloop daarvan gingen zij met elkander spelen alsof zij nog kleine kinderen waren; er waren er die een sada (nerf of rib van een boomblad) in brand staken en dan weer uitdoofden: anderen werd gezegd het hoofd op den hals heen en weer te draaien (lenggaq-lenggoq), of op een bezem (kĕlud) te rijden, of wijdbeens te gaan staan of zitten (markangkang) en zoo den grond te kussen. De prinsen gedroegen zich buitengewoon onwelvoegelijk (saru). 's Nachts ten 4 u. ging men uit elkaar.

Raden Sumadiningrat kon het niet aanzien, dat de prinsen zich zoo gedroegen, want zij maakten hunne hooge positie bespottelijk,[1] daar zij die den Vorst als prins in den bloede bestaan, zooveel zijn als de kuntja, d. i. de sleep van de dodot, die den Vorst wordt nagedragen. Hij deelde het daarop den Sultan mêe, die verschrikkelijk boos werd[2], en zijn toorn ontlastte op den Rijksbestuurder. Deze ging dit aan den Minister overbrengen, en kwaadsprekende beweren dat Sumadiningrat niet wilde dat men met den Minister eendrachtig omging. De Minister gevoelde er zich pijnlijk door aangedaan. In de journalen[3] zijner voorgangers vond hij aangeteekend, dat de Kraton-bewoners onwaardige personen waren[4]; Sumadiningrat was het die hen aanzette zich te oefenen in den wapenhandel; als de Raden Adipati beleefd verzocht een brief aan den Sultan te doen toekomen talmde men in het paleis daarmee; ook de bevelen van den Gouv. Gen. bracht men niet terstond aan den Sultan over. Tijdens de Tumĕnggung Mangundipura Korri (d. i. de titel van een rechterlijk beambte, nevens de Djaksa, bij wien de stukken inkomen, en die ze expedieert) was, gedurende het bestuur van den heer Engelhard, werd een brief van den Rijksbestuurder ter bezorging gegeven aan Purwadipura. Geruimen tijd werd de brief aangehouden, onder voorgeven dat de Sultan juist uitgereden was. De Minister Moorrees zeide daarop, dat er eens beproefd moest worden langs een omweg te weten te komen, wie daarvan de oorzaak was.[5]

Op eenen Zaterdag zond de Sultan eenen Mantri genaamd Simbardjaja naar de Lodji, om den Minister om bloemen te verzoeken. De Sultan bood daarop den Minister twee flesschen wijn aan. De Minister wilde die echter niet aannemen, want het was de gewoonte dat dit door middel van den Rijksbestuurder geschiedde. Zelfs werd hij zeer boos, omdat die Mantri daartoe niet bevoegd was[6], zoodat

---

[1] H. S.: [illegible] ?

[2] H. S.: [illegible] enz.

[3] H. S.: [illegible]

[4] H. S.: [illegible]

[5] H. S.: [illegible]

[6] H. S.: [illegible]

hij hem met de flesschen om het hoofd wilde slaan. Simbardjaja maakte onmiddelijk dat hij weg kwam.

Zoo waren er vele teekenen (lĕlamat) dat er tusschen den Sultan en zijnen vriend (saüdara) eene klove bestond.

Daarop gebeurde het dat de Sultan met zijne gemalinnen (para garwa) een rijtoer om den stadsmuur (baluwerti) makende, den Minister, die ook in een rijtuig toerde, tegenkwam. De pradjurit's die den Sultan escorteerden, stelden zich in den weg om den pas af te snijden (dipun tjĕgat), en brachten de paarden van des Ministers rijtuig tot staan. De koetsier van den Sultan sloeg met de zweep, doch werd door den koetsier van den Minister teruggeslagen. De pinisĕpuh's maakten daar een einde aan [1]. De heer Moorrees verklaarde daar geen genoegen mee te nemen, maar het leidde tot niets.

Niet lang daarna kwamen zij bij zonsondergang elkaar weer op den weg tegen. De Sultan was juist op weg naar Natadiningrat. Het rijtuig van den Minister bewees toen den Sultan geen hulde. De Sultan zeide daar geen genoegen mee te nemen. Den volgenden morgen verscheen de Rijksbestuurder in de Lodji. De Minister antwoordde hem, niet geweten te hebben dat het de Sultan was: daarbij was het al donker.

Eenige dagen daarna maakte de echtgenoote van den Minister een rijtoer, en kwam den Sultan tegen. Maar het escorte van den Sultan was voorzien van tjanggah's met ijzeren weerhaken [2]. Het rijtuig van 's Ministers echtgenoote de terugreis aannemende werden de paarden in ren gebracht. Ook nu verklaarde de Minister daar geen genoegen mee te nemen, want zijne echtgenoote was juist zwanger, en vertelde men dat zij dientengevolge een miskraam had gehad. De Rijksbestuurder maakte er zich van af met te zeggen, dat hij nergens van wist, en sprak alleen maar over de innemendheid (djatmika) van den Kroonprins: hij was zoo fijn en volgzaam.

De Minister had nauwen omgang met de Kangdjĕng Ratu Angger, d. i. de echtgenoote van den Rijksbestuurder. De Kangdjĕng Ratu Anem [3]

---

[1] H. S.: [illegible] Zie ook Tijdschr. v. N.I. 6° III p. 148.

[2] Een tjanggah is een groote houten vork met twee tanden; zulk een vork met weerhaken, om er dieven of weerspannigen mee te vangen, is bij de politiewachten in gebruik.

[3] H. S.: [illegible]

noodigde hij uit in de Lodji te komen, en noemde het uitnemend goed als haar echtgenoot haar dan begeleide. Dit als de Sultan het goed vond. En hij vond het goed. Des avonds zond de Minister zijn rijtuig om hen af te halen. Toen Natadiningrat met zijne echtgenoote de Kangdjĕng Ratu Anem op de Alun-alun waren gekomen, ging hij niet uit het rijtuig, want zijne echtgenoote stond dat niet toe. Toen de Rijksbestuurder dit vernam, gaf hij er terstond den Kroonprins kennis van, zeggende in beeldspraak (dipun pratjeka), dat er nu te Ngajogya twee Kroonprinsen waren. Maar de Kroonprins was zoo wijs daar niet boos over te zijn.

Aan de Lodji gekomen, werd Raden Tumĕnggung Natadiningrat door den Minister naar binnen geleid. Daarop gingen zij zitten, en ving de Minister een gesprek aan, waarin hij vleiende Natadiningrat den meest geliefden schoonzoon van den Sultan noemde, wien niemand evenaarde. Daarom, als de Vorst zich minder gepast tegenover hem gedroeg, moest hij daartegenover zich waardig en zelfstandig gedragen.[1] Hij moest ook volstrekt niet bang zijn te spreken. "Ik ben een ander mensch." En wat de Gouv. Gen. betrof, gaf hij hem den werkelijk goeden raad niet te aarzelen te spreken, daar hij, minister, voor hem zou waken, en hij zich moest voorstellen, dat te doen om de goedertierenheid van den Gouv. Gen. die hem zou beschermen, te vergelden. — Natadiningrat antwoordde, dat alles wat de Minister had gezegd volkomen juist was; maar wie was hij, dat hij zich zou verstouten zich zelf aldus te beschouwen. De Sultan had intusschen personen gezonden om de gasten in de Lodji te bespieden. Na afloop van den maaltijd verlieten de gasten de Lodji. De spionnen deden den Sultan verslag hoe de Rijksbestuurder en Natadiningrat zich in de Lodji gedragen hadden. Toen de Sultan dit vernomen had, was hij vreeselijk boos op den Rijksbestuurder.[2]

Bij gelegenheid van de Garĕbĕg-sijam verzocht de Sultan aan den Minister, dat ook hem het eere-salut uit de Lodji gegeven zou worden

[1] H. S.: [illegible]

[2] Daar begrijpen wij niets van, waarom hij zoo nijdig werd. Zelfs dachten wij boven, dat de Rijksbestuurder dien avond niet eens in de Lodji aanwezig was. Het H. S. besluit dit verhaal aldus: [illegible]

als hij naar de Siti-inggil ging, zooals dat bij het vertrek van den Minister plaats had als deze zich derwaarts begaf. Saking sampun kĕsompoqqĕn, wangsullannipun sampun kasaössan.

Na afloop van de Garĕbĕg kwam men den Sultan naar gewoonte hulde bewijzen. De Sultan gevoelde zich in onzekerheid [1]. Toen Pang. Natakusuma zijne hulde aanbood, omhelsde de Sultan hem, en klopte hem zacht op den schouder [2], zeggende: „Ziedaar mijn Kjaï-besan, die met mij onze kleinkinderen verzorgt!” Daarop zeide hij tot den Kroonprins: „Als ik U aanzie, denk ik aan een doorgesneden jonge pinangnoot, waarvan gij de eene helft zijt, en de Rijksbestuurder de andere helft. Tusschen Uw beider handelen en zich voordoen is niet het minste verschil.” — De Kroonprins maakte slechts een sĕmbah. De Rijksbestuurder vertrok geen spier van zijn gelaat, maar was innerlijk blijde. Na gedronken (wedang) en eenige versnapering gebruikt te hebben, werd allen hun afscheid gegeven.

De Kangdjĕng Ratu Madurĕtna, echtgenoote van Raden Rångga Prawiradirdja, overleed en werd begraven op den berg Bantjaq. Wegens zijne groote liefde jegens haar, verbleef hij dag en nacht op haar graf haar hulde bewijzende, weeklagende dat hij haar mocht volgen in den dood. De Bupati's vermaanden hem tot zich zelf te komen. Toen hij wat tot kalmte was gekomen, kreeg hij een bezoek van zijnen Guru genaamd kjai Kalijah, die er hem aan herinnerde, hoe hij hem vroeger reeds had gezegd, bij zich zelf niet te klagen over het ontvangen van Gods gunst (kanugrahan). Dit zou later pas beginnen: naar gedachten zou die zeker hem ten deele vallen te Maöspati (kuṭa ing Maöspati). De Almachtige was hem genegen, en werd hij daar opgewacht door zijne echtgenoote. [3]

Voor den Sultan was het na het overlijden van zijne dochter alsof hij een edelgesteente (maniq) ter grootte van eenen berg had verloren. Maar hij wilde Raden Rångga weer tot schoonzoon nemen, door hem zijne dochter Raden Adjĕng Suratmi, eene jongere zuster van de overledene tot vrouw te geven. Hij spoorde Raden Rångga

---

1 H. S.: [illegible]

2 H. S.: [illegible]

3 H. S.: [illegible]

tot spoed aan om door hem tot besan [1] genomen te worden. — De Rijksbestuurder was intusschen uitermate verblijd over het overlijden van de Kangdjĕng Ratu Madurĕtna, want het getal der personen die hem eene ergernis waren, was daardoor met één verminderd. Hij zorgde dat het algemeen bekend werd, dat Raden Rångga weer tot schoonzoon zou genomen worden; daarbij zeggende, dat als het hem zelf gold, hij liever uit zijne betrekking ontslagen zou willen worden, dan (als mindere) weer met een prinses tot vrouw vereerd te worden; want hij had medelijden met den Kroonprins als die eenmaal als Vorst zou regeeren.

De Babad-schrijver houdt ons nu weer een paar bladzijden bezig met allerlei quaesties, die ons o. a. ook de verhouding van het hof te Ngajogya tot de Compagnie en hare dienaren in die dagen doet kennen. Allereerst eene — trouwens toen veel gerucht makende en bekende — quaestie van hof-ceremoniëel. Bij officieele samenkomsten van Sultan en Minister zat de Sultan hooger dan de Minister op een glanzenden zetel. [2] Op bevel van den Gouv. Gen. verlangde

[1] H. S.: [illegible]
Besan noemen elkander de ouders van getrouwde lieden. Hier schijnt het vreemd gebruikt te zijn, tenzij aan een schrijffout van besan voor mantu gedacht moet worden.

[2] Hier [illegible] genoemd; doch later heet 't: [illegible] = een glanzende voetenbank; eig. een onderzetsel, een zoldertje om iets op te zetten; iets om op te staan, bijv. om ergens in de hoogte bij te kunnen komen. (W.d.b. en Jansz' Supplement); hier dus een vloertje of iets dergelijks, waarop een stoel kan staan, waardoor de Vorst iets hooger komt te zitten. — Zie: Vreede, Catalogus. p. 131. — De Jonge X (XIII) p. 142. v.v. — Veth, Java 2e Druk II. p. 303; ook te vinden Tijdschr. v. N. I. 6e IV. — Toen Raffles in Januari 1812 te Ngajogya kwam, „kwam hij slechts met een gering geleide. De Sultan wilde daarvan gebruik maken, en gaf al aanstonds, bij het officieele bezoek dat hij den Landvoogd bracht, grooten aanstoot, doordien hij onder zijn dampar (een groote, gouden, vierkante tabouret, die tot de rijksinsigniën behoort, en waarop de vorst bij plechtige gelegenheden gezeten is) een bankje wilde doen plaatsen, dat hem een voet hooger dan Raffles zou hebben doen zitten. Toen het bankje door een der aanwezige Engelschen werd weggeschopt, trokken onderscheidene grooten hunne krissen. De Sultan achtte het echter beter de vijandige gezindheid in toom te houden. Hij stelde zich tevreden met de erkenning zijner heerschappij. — Eene afbeelding van de dampar met de tjantjaddan (voetbankje) vindt men in Groneman's „De Garĕbĕg's te Ngajogyåkartå." Zie ald. p. 22. De gĕgilang wordt hier niet genoemd. — In

de Minister, dat die gewoonte zou afgeschaft worden, òf dat zij beiden daarop zouden zitten: want „het ging niet aan, dat de mond van den Sultan hooger geplaatst was dan die van den Minister.” Als aan dit verzoek niet voldaan werd, zouden Sultan en Minister elkaar niet weer ontmoeten. Toen de Rijksbestuurder dit verzoek aan den Sultan had overgebracht, zeide de Sultan: „Zoo als God wil! Minister Moorrees wil mij van alles berooven [1]: ik mag niet boven hem staan. Met geen van al de vroegere Ministers is daar ooit moeite over geweest! De Gouv. Gen. heeft wèl met mij op dezen zetel gezeten, en toch hebben wij elkaar daarna niet weer ontmoet!” Daarop onderwierp hij de zaak aan het oordeel der vergaderde Putra's, Santana's en Bupati's die antwoordden dat het wel volkomen juist was, dat die zetel slechts hout was, maar het was nu eenmaal gebruikelijk dat de Sultan er op zat als behoorende tot zijne vorstelijke waardigheid. Pang. Natakusuma bracht in het midden, dat vroeger, toen de huldebewijzen voor den Minister hooger opgevoerd werden, werd aangenomen dat de Minister aan den Kroonprins gelijk gesteld zou worden, als zij voor den Vorst verschenen, hetgeen voor den Minister niet ongepast (s a r u) werd geacht. De Kroonprins stemde dit zeggen van zijnen oom toe. Dat ook hij op dien zetel zou zitten, achtte hij zeer ongepast: hij durfde zich niet zoodanig met den Vorst gelijk te stellen. — Waarop de Sultan weer liet volgen: „Hoe tracht hij op allerlei wijze iemand bang te maken, die Agul-agul [2] Tuwan Bĕsar! Een Tuwan Bĕsar is toch altijd evengoed als ik een dienaar van den Almachtige!” — De Rijksbestuurder zeide daarop, dat, als aan het verlangen van den Minister niet werd voldaan, de Lodji ontruimd zou worden, en het voetvolk (d j a l a n k a k i) en de dragonders (d r u g u n d ĕ r) naar Samarang zouden overgebracht worden. — De Sultan liet daarop volgen: „Dat moet hij zelf maar weten! Mits men mij maar niet misleide! Aan de Compagnie zullen altijd nog weerbare mannen en bedienden of het geld (p i t j i s) er voor opgebracht worden. Maar in het zitten op dezen zetel zal ik nooit toegeven, al zou 't mij

Tijdschr. v. N. I. 6e III. (1844) luidt § 4 van het nieuwe Ceremonieel: „Dat, zoowel in den kraton als op den troon en elders, de Ministers hunne zitting op eene rij naast de Vorsten aan hunne linkerzijde zouden nemen, evenals voorheen de Gouverneurs van Java plegden te doen.”

[1] [illegible]

[2] [illegible] = voorvechter

ook mijn leven kosten!" — Daarop liet hij de vergadering uiteengaan.

De Rijksbestuurder begaf zich onmiddelijk weer naar de Lodji om bericht te geven. De Minister begreep er heelemaal niets van [1], (was erg met het geval verlegen.)

Den volgenden Maandag maakten de Bupati's hunne gewone opwachting bij den Minister in de Lodji. Deze gaf hun te kennen, dat zij hem toch mochten helpen in de oplossing van de zetel-quaestie, opdat de Sultan mocht toegeven. Maar allen waren bevreesd daarop te antwoorden. De Rijksbestuurder gaf eindelijk te kennen, dat niemand anders daarvoor in aanmerking kon komen, dan zijn raji Raden Tumĕnggung Natadiningrat, want die was de meest geliefde schoonzoon van den Sultan. De Minister meende, dat dit de zaak nog neteliger zou maken [2]: men moest iemand kiezen die van den Vorst onmiddelijk afstamde [3]: naml. de Kroonprins. Maar de Rijksbestuurder meende een nog beteren raad te kunnen geven: niemand was daar beter voor geschikt dan Raden Sumadiningrat! Daarop ging men uiteen.

Raden Sumadiningrat werd in de Lodji ontboden. Maar hij was vol vreeze, en .... gaf den Sultan kennis van de ontvangen uitnoodiging. Deze stond hem toe derwaarts te gaan, maar drukte hem bij herhaling op het hart hoe en wat te spreken. [4] Bij den Minister gekomen, werd hem drank (m i n u m a n) gepresenteerd om hem dronken te maken. Maar hij bleef zich zelf, en hield zich stipt aan de opdracht van den Sultan. Daarbij doorzag hij (b o t ĕ n s a m a r, was 't hem duidelijk) dat hem dit door een list (r e k a) van den Rijksbestuurder overkwam, die hem allerlei strikken spande [5]. Na eenigen tijd daar geweest te zijn, keerde hij huiswaarts.

Des Donderdags, nog al vroeg in den morgen, maakte Raden Tumĕnggung Natadiningrat zijne opwachting bij den Minister. Deze riep ook zijne hulp in, en die van de Kangdjĕng Ratu Kantjana Wulan, betreffende het zitten op den glanzenden zetel. Als het van den Vorst zelf uitging, dat hij niet langer op dien zetel verlangde te zitten, zou dat de quaestie meer geheim doen blijven, omdat hij

---

1 H. S.: [illegible] ?

2 [illegible]

3 [illegible]

4 [illegible]

5 [illegible]

het dan zelf niet wilde. Als dat gebeurde, zou de Minister den Raden groote vergelding doen. De Raden Tumĕnggung was daar zeer dankbaar voor. Maar hij was zeer bang.

Daar waren in dien tijd vele bestuursquaesties. Zoo liet de Sultan (den omtrek van) de bètèng die de pagĕlaran omsloot uitleggen, waarmee de Minister geen genoegen nam. [1]

Zoo was er een handelaar te Ngajogya welken de Sultan naar Samarang zond. Ondervraagd, bekende hij openhartig, dat de Sultan veel kanonnen liet vervaardigen. Ook daar nam de Minister geen genoegen mee, want het was door de Compagnie verboden.

De Raden Aju Natajuda, zich te voet naar het paleis begevende, om hare opwachting te maken, (m a r a q), kwam eenen bediende (b u ḍ a q) te paard van den Minister tegen, en kwam met het paard in aanraking. [2] Hare volgelingen sloegen daarop den man zoodanig, dat hij bloedende wonden bekwam. De Minister nam daar geen genoegen mee, ten gevolge waarvan zij, die zijn bediende zoo geslagen hadden, werden gevat en afgeranseld. [3]

Een ander geval. Op zekeren dag de Kangdjĕng Ratu Mas op weg zijnde naar hare dochter, kwam een Amboneeschen soldaat tegen, die op haar geleide inliep, maar dit was bevreesd, waarop een worsteling ontstond van het hoofd van het vrouwelijk geleide (de l o e r a h k ĕ p a r a q e s t r i) met den soldaat: maar toen zij hem met haar wĕḍung dreigde, liep hij hard weg. De Sultan nam daar geen genoegen mee: hij sprak er met den Rijksbestuurder over, en de soldaat werd met arrest gestraft.

Te dier tijde waren er velen die valsch geld maakten. Een r e j a l p ĕ s m a t [4] bezat aan innerlijke waarde slechts twaalf u w a n g [5]. De Minister gaf daarover aan den Rijksbestuurder zijn ongenoegen te kennen. „Hoe was het mogelijk! Een p ĕ s m a t slechts de waarde van twaalf u w a n g! Het geld in de Kaḍaton behoorde onder den „Kleinen Man" in omloop gebracht te worden! Waartoe diende toch het geld? Als men het geld, dat een b u s a n a n i n g n a g a r i (= een

---

[1] [illegible]

[2] [illegible]

[3] In T i j d s c h r. v. N. I. 6° III. p. 148 doelt de Schrijver zeker ook op deze gebeurtenissen, als hij van den Minister Moorrees zegt dat „hem en zijn echtgenoote, door des Sultans bedienden, beleedigingen" waren aangedaan. Zie ook boven, p. 152.

[4] P ĕ s m a t of s ĕ p a s m a t, of s ĕ m a t = Spaansche mat, reaal.

[5] twaalf u w a n g = 12 × $8\frac{1}{3}$ cent = 12 × 10 duiten = f 1.

sieraad, uitrusting, dos des rijks?) was, opstapelde deed het geen nut. Bovendien, hoe groot een aantal menschen maakten niet valsch geld! Naar men hem had bericht werd er veel nieuw Compagnie's geld gesmolten! De Rijksbestuurder moest op zijn hoede zijn, anders zou hij later zeker ongelukkig worden." — De Rijksbestuurder antwoordde dat hij geen verzuim had begaan: hij had reeds bij bekkenslag laten bekend maken, dat de waarde van een pĕsmat rejal was 26 tèng plus één duwit [1]. De makers van dat valsche geld waren sajang's, kĕmasan's, gĕṇding's en paṇḍe's. [2] Purwådipurå had het bestuur over hen. — De Minister antwoordde hierop dat hij met niemand dan den Rijksbestuurder te doen had.

Daarop was er vergadering in de Pagĕlaran. De Wadana-lĕbĕt Purwadipura werd ook opgeroepen. Gekomen deelde de Rijksbestuurder hem mede, dat hij een berisping had gekregen van den Minister. Purwadipura antwoordde: "Hoe kan de Minister den "Kleinen Man" dat kwalijk nemen? [3] Die dat valsche geld maken zijn menschen, welke op die wijze aan den kost trachten te komen." [4] Purwadipura maakte zich alleen maar daarover ongerust, dat de Sultan aan de Compagnie om geld had verzocht maar het nog niet ontvangen had: de Compagnie had er nog niet over gedacht. En nu werd het den "Kleinen Man" niet toegestaan geld te maken; welnu, de Rijksbestuurder moest nu maar zelf weten wat hij doen moest. [5]

De Rijksbestuurder was over dit antwoord zeer boos, en voegde hem zeer vele, buitengewoon grofte woorden toe. — Daarop ging men uit elkander.

Den volgenden Donderdag kwam des Sultans toorn neer op het hoofd van den Tumĕnggung Rĕqsanagara. Zijne woning werd door eene bende bestormd, en hij zelf in arrest gebracht. (dipun bĕteqqi.) Hij had namel. slechts de helft van de jatra bandar, d.i. de tolgelden geïnd. Hij had wel beloofd ook de andere helft te innen, maar er verliep een geruimen tijd, en bood hij niets daarvan aan. Daarbij kwam nog eene andere geldquaestie: er waren

[1] 26 tèng + 1 ḍuwit = 25½ Wang + 1 duit = 25 × 10 + 5 + 1 duiten = 256 duiten = f 2 + 12½ cent + 1 duit.

[2] Dit zijn (rood-) koperslagers, goudsmeden, gamĕlanmakers en ijzersmeden.

[3] [Javanese script]?

[4] [Javanese script] Jansz. gaf er voor: "zijn kostje of onderhoud zoeken of opduiken."

[5] Over deze geldquaesties zie men: Encyclopaedie Art. Muntwezen. En: de Jonge, Daendels' staat enz. en andere bronnen.

niet genoeg kĕton's en pĕsmat's, d. i. dukatons en spaansche matten. De Tumĕnggung Rĕqsanagara nam in zijne moeilijke omstandigheden zijn toevlucht tot den kaptein-chinees. Daarbij gaf de Sultan last aan een ieder die in staat was geld te maken, dat te doen. De Rijksbestuurder gevoelde zich alsof hij fijn gewreven werd [1], want hij haatte Purwadipura zeer.

De Kroonprins huwde zijne dochter, de Raden-adjĕng Pangarsa uit aan Raden Wirjawidjaja, zoon van Raden Wirjadiningrat: doch alleen de idjab [2], d. i. de sluiting of voltrekking van het huwelijk had plaats; de bawahan, d. i. de huwelijksfeesten zouden later plaats hebben. Raden Rångga werd opgedragen bij die gelegenheid als Wali, d. i. vertegenwoordiger van de bruid, op te treden. Hij kwam dan ook, maar het was hem goed aan te zien, dat hij nog zeer in droefheid, susah verkeerde. Bij zijn komst gedroeg hij zich (gaf hij voor, veinsde hij, samudana) alsof hij naar de woning van den Rijksbestuurder ging. Deze bracht hem op de hoogte van de quaestie over de gĕgilang, den glanzenden zetel. Raden Rångga antwoordde den Rijksbestuurder, dat hij niet in staat was dat te hooren: men moest hem liever een steekgevecht laten aangaan, en Hollanders laten doorsteken; als hij achter mocht staan (kantun kalajan) bij zijn mede-bupati's, was hij volkomen bereid in stukken gehouwen te worden. — Na afloop van de Idjab keerde Raden Rångga terstond huiswaarts. Maar de Rijksbestuurder begaf zich naar de Lodji, om den Minister kennis te geven, dat zijn Raji Raden Rångga uitdagende had gezegd, Europeanen te willen doorsteken. Maar de Minister was niet verwonderd, daar R. Rångga bedroefd was, wijl hij pas zijne echtgenoote door den dood verloren had. De Rijksbestuurder gevoelde zich teleurgesteld. (gĕla manahipun.)

De boven meegedeelde, min of meer onsamenhangende gebeurtenissen geven den Lezer een goeden kijk op de toenmalige toestanden aan het Hof en in de hoogere en lagere kringen des rijks: onbedriegelijke voorteekenen van eene naderende catastrophe, waarin een buitengemeen valsche en geslepen intrigant als Rijksbestuurder, omgeven van zijn satellieten, het Europeesche Bestuur voortdurend een rad voor de oogen draaide, en het verderf van zijn eigen, ijdelen, hebzuchtigen en onbekwamen Vorst beoogde.

---

1 [illegible]

2 Zie verder W. d. b. i. v. [illegible] en [illegible]

In de maand Mulud, (waarin den 12^{en} dier maand de Garĕbĕg-mulud gevierd wordt, en o. a. alle prijaji's ter hoofdplaats behooren te verschijnen om den Vorst hunne hulde aan te bieden,) kwam ook Raden Rångga met al zijn medebupati's zijne opwachting maken.

Nu had de Minister het bevel van den Gouv. Gen. ontvangen, dat al het hout uit de Måntjanagari behoorende tot Ngajogya, — en voor Surakarta was hetzelfde bevel gegeven — in massa opgekocht (gepacht, dipan paq?) en dan naar Surabaja vervoerd zoude worden. De streken waar het hout zich bevond, zouden onder toezicht van Europeanen komen te staan. En voorts zouden de desa's, waar het hout aanwezig was (ḍusun pakendĕllan ka-djĕng), als men dat goedvond, in eens (tegelijk) afgekocht worden (dipun tĕbas babarpisan), opdat er geen gekibbel (kĕstori) over zou ontstaan. Toen den Sultan dit was medegedeeld, vond hij het goed, als 't den „Kleinen Man" maar geen nadeel (susah) bezorgde: het hout was voor hem toch eigenlijk (of: in den grond der zaak) een middel van bestaan. Wie het hout ook kocht, moest het strikt naar de schatting van zijn waarde betalen. Maar wat betrof de desa's die afgekocht zouden worden (dipun tĕbas), daarover moest goed overleg gepleegd worden. — Raden Rångga zeide daarop, dat er tegen het afkoopen bezwaren waren; later zou dat ten gevolge hebben, dat er quaesties door zouden ontstaan; het zou verkieselijk zijn, mede te zorgen voor de veiligheid van alle mogelijke balken die opgeslagen (rantun) werden. En als er verloren gingen dan moest men daarvoor aansprakelijk gesteld worden, en op zich nemen (sagah, beloven) die te zullen vergoeden (anderen in plaats daarvan te leveren, nglintoni). — De Rijksbestuurder was echter van oordeel, dat door wat Raden Rångga voorstelde, de moeilijkheden nog grooter zouden worden. Nu en dan zou het hout volledig aanwezig zijn, en men toch voorgeven, dat er verdwenen was, waarvan het gevolg zou zijn dat men schadeloosstelling moest geven. Men moest liever de geheele zaak door vooruitbetaling afdoen (bebassan). Met dat al [1], de desa's waren klein, en hadden weinig inwoners; voorts hield men zich op deze wijze trouw aan de bevelen van den Gouv. Gen. Als men meer verlangde dan aanvankelijk kon vermoed worden, wie zou dan op zich nemen daartegen op te komen en de zaak voor zijne rekening te nemen? — De Sultan zeide, dat hij daarom had gezegd te overleggen tot wederzijdsch genoegen; alleen

[1] [illegible]

Raden Rångga moest standvastig zijn, opdat hij niet onder den schijn van vriendschap misleid kon worden. — Daarop ging men uiteen. [1]

De Rijksgrooten gingen daarop aan het beraadslagen: na langen tijd de zaak slepende gehouden te hebben was men nog niet gereed. Raden Rångga liet zich zelden zien, wijl hij nog steeds erg bedroefd was. Toen men nu met den Minister zou beraadslagen om tot een besluit te komen, werd Raden Rångga daarvan geen kennis gegeven. Een ondergeschikte van den Rijksbestuurder, genaamd Danukrama, had het vergeten. Toen de Rijksbestuurder des morgens in de Lodji kwam, was nog niemand gekomen. Hij deelde toen den Minister mee, dat het zijn raji Raden Rångga Prawiradirdja was, die de zaken in de war stuurde, en dat de Sultan meeging in hetgeen hij wilde, en hem vertrouwde: hij was verwaand, omdat de Sultan hem als zijn wapen gebruikte [2]; hij was als een gevleugelde olifant [3], juist geschikt om tot voorvechter te dienen: iemand als drie riemen tot één getwijnd. Bovendien stelt hij zijn vertrouwen op zijnen grootvader (d. i. den eersten Sultan) die gewoon was gevaren te trotseeren: zoo waren de Rijksbestuurders niet, die van ouder tot ouder voor de belangen van de Compagnie zorgden: zij volgden al de bevelen van de Compagnie op wijl zij steeds in gedachten hielden, dat zij hun bestaan (pagĕsangannipun) aan de Compagnie dankten. Toen de heer Moorrees dit gehoord had, was hij zeer boos.

De Rijksgrooten waren eindelijk voltallig bijeen: alleen Raden Rångga ontbrak nog. Er werd met spoed bode op bode van den Rijksbestuurder tot Raden Rångga gezonden. Maar deze verklaarde niet ontboden te zijn, en daar het nu te laat was, kon hij niet meer komen. Den Minister werd meegedeeld, dat Raden Rångga niet kwam, voorgevende duizelig te zijn. De Minister gaf toen zijn ordonnants (rĕdĕnas) bevel, Raden Rångga te ontbieden. Aan de woning van Raden Rångga gekomen, verschrikte deze zeer, het doel van de komst van den ordonnants verkeerd opvattende. Onmiddelijk gaf hij zijnen ondergeschikten last zich ten strijde gereed te houden.

---

[1] Men zie voor deze houtquaestie het Artik Boschwezen in de Encyclop. en de andere bronnen

[2] [illegible] ?

[3] [illegible] Winter Jav. Zam. II. p. [illegible] No 71: [illegible]

Hij kleedde zich in dagelijksch, niet officieel tenue, alleen zijn pusaka-kris in den gordel gestoken. Daarop begaf hij zich te paard in snellen draf naar de Lodji, waar hij zich, de voeten gedurig driftig heen en weer bewegende (s i l a t u m p a n g è ḍ è g), in trotsche houding (t a n g a n n i p u n m a l a n g k a ḍ a q) neerzette. De Minister vroeg hem toen, of hij zich tegen de Compagnie zou durven verzetten? — Hij beantwoordde die vraag met te zeggen, dat hij geen bevel had ontvangen te komen. De Rijksbestuurder, ongerust geworden, keerde zich onmiddelijk om, en ondervroeg zijne volgelingen, die bevestigden dat het Raden Rångga inderdaad niet was aangezegd geworden. Toen werd hij zeer bleek, en verzocht R. Rångga met vele woorden om vergiffenis, daar het een fout van zijne ondergeschikten was. R. Rångga begon te weenen, zeggende dat zijn leven en dood in de macht van den Rijksbestuurder waren: dat hij met hem handelen kon zooals hij wilde, want hij had hem onder zijn macht en beheer. Wat de houtzaak betrof, verklaarde hij genoegen te nemen met plichtshalve toezicht te houden; hij liet alles aan de beslissing van den Vorst en de Compagnie over: de Rijksbestuurder was de Patih (Vezier) van den vorst (w r a n g k a n i n g r a t u), en de Minister de vertegenwoordiger (w a k i l) van den Gouv. Gen. Als die beiden het eens waren, zou hij zich daarbij neerleggen, en bepaald dienovereenkomstig handelen. — Toen de Minister dit hoorde, verdween zijn gramstorigheid. Daarop groette hij hem en verzocht vergiffenis. — Toen de beraadslaging was afgeloopen ging men uiteen.

Intusschen was de Minister zeer ingenomen geworden met R. Rångga. Na twee of drie dagen ontmoetten zij elkander weer, en verzocht de Minister hem om hulp in de zaak van den glanzenden zetel (g ĕ g i l a n g.). R. Rångga kon dat niet op zich nemen, maar hij was het geheel eens met den Minister. [1]

Bij deze gelegenheid deelde R. Rångga den Minister mede, dat de Rijksbestuurder eene vrouw van Sala had geschaakt (n g e w a t) om die den Kroonprins aan te bieden. Nu was zij ten huize van Rĕqsanagara. Maar de Minister Moorrees vertrouwde die meedeeling niet, en zond iemand om te spionneeren; en inderdaad, daar was eene vrouw van Sala. De Minister had echter de fouten van den Rijksbestuurder al opgemerkt, en dat hij niet geheel betrouwbaar was [2].

---

[1] [illegible] ?

[2] [illegible] ?

En nog iets. In den laatsten tijd ging de Kroonprins zeer dikwijls naar gewijde afgezonderde plaatsen (tirakat), waarbij alleen de Rijksbestuurder hem vergezelde. Toen de Sultan daarvan hoorde, werd hij zeer ingenomen tegen (ewa) zijn zoon, evenals tegen den Rijksbestuurder.

De Rijksbestuurder te Sala, Danuningrat, werd ontslagen, en opgevolgd door den Tumĕnggung Tjakranagara. De oorzaak van dit ontslag was als volgt: Danuningrat had eenen broeder (aḍi) die Dĕmang was in een desa, genaamd Raden Djajengpati. Deze man was een steunpilaar (bĕbunḍĕl) van slecht volk. Als hij op roof uitging (ngetju) durfde hij buitengemeen veel te bestaan, en strekte zijn rooftochten tot op Compagnie's gebied uit. De bewoners der stranddistrikten verkeerden daarover in zorg. Toen dit ter kennis van den Gouv. Gen. kwam, eischte hij den dood van den Dĕmang, en de opzending van zijn lijk naar Samarang. De man werd gevat, maar zijn broeder de Rijksbestuurder schaamde zich zeer. Opdat zijn dood niet in het openbaar zou plaats hebben, bracht hij zelf hem om het leven, en liet algemeen vertellen, dat hij ten gevolge van verstandsverbijstering gestorven was. (pĕdjah nglamong). Maar de Compagnie geloofde dat niet, en liet het lijk weer opgraven, en toen bleek inderdaad dat van Djajengpati te zijn. Toen dit den Gouv. Gen. werd meegedeeld werd hij zeer boos, overwegende dat men (hem?) niet eerbiedig geloofde. [1]

De Sunan van Surakarta gaf aan zijnen oom den Sultan te Ngajogya schriftelijk kennis, dat de Tumĕnggung Tjakranagara zijn Rijksbestuurder was geworden. [2] Dezen brief wilde de Minister gebruiken om zijn doel te bereiken, beseffende dat hij in dien brief een wapen in handen had gekregen; als hij ontboden zou worden naar de kraton te komen, en de Sultan dan nog zou zitten op den vergulden zetel (gĕgilang), zou hij weigeren; en mocht de Sultan om den brief verzoeken, zou hij dien niet afgeven. Toen nu de Sultan zoodanig antwoord van den Minister ontving, begreep hij een verzuim begaan te hebben, en zond hem een goud presenteerblad onder een staatsiescherm (songsong) met groot geleide om den brief in ontvangst te nemen, en den Minister uit te noodigen.

---

[1] [illegible] (?)

[2] Zijn voorganger Danuningrat dipun potjot (ontslagen, zonder verdere mededeeling van bijzonderheden). — Zie Bijdr. T. L. V. 6e VIII. p. 325.

Maar de Minister bleef volstandig weigeren. Toen legde de Sultan de armen kruiselings over de borst, en zeide: "Inggih talah, sampun dilalah! Men wil het zitten op den gĕgilang opheffen! Al komt het ook tot må-gå-bå-ṭå-ngå ik zal er mij gewis voor opofferen!" [1] Als er dan iemand is, die den gezant van den Sunan ophoudt, dan is dat de Minister, die bezwaren in den weg legt. De Minister werd toen van voornemen, den knoop door te hakken [2], en ging op reis, eerst naar Surakarta en vervolgens naar Samarang, gedurende geruimen tijd.

Als dan nu de Sultan in den tijd van zijne afwezigheid een rampoq-partij op de alun-alun gaf, of een tijger met eenen buffel liet vechten, noodigde hij den kommandant Bèlĕm (?) uit daarbij tegenwoordig te zijn, dat, naar hij dacht, als een bewijs kon dienen van zijne toegenegenheid jegens de Compagnie, en hij geen plan had de vriendschap met de Compagnie af te breken, en slechts één Europeaan, den heer Minister Moorrees, zijn innig geliefde was (tèlĕng ing galih). Want voor het tegenwoordige bestond er nog een onderling verschil over vormen [3]. Precies zoo als vroeger met den Gouv. Gen.: als de Sultan huiswaarts ging, wilde de Gouv. Gen. niet van zijn stoel opstaan. Maar daar was toen een slim middel op gevonden; als hij werd uitgenoodigd in de Lodji, ging hij er heen, want dat gold voor eene betooning van hulde aan den Gouv. Gen. die een Vorst aanstelt; maar hij wilde geen hulde bewijzen als gewoon mensch aan een ander: hij ging dan zitten zoo als hem goeddacht. Hij zou hem wel den rug toegekeerd hebben, maar dat was toch nog niet gebeurd. [4]

Nu zou er eene vergadering [5] te Mawatrĕdja plaats hebben: al

---

[1] En met deze laatste woorden, geeft de Sultan de verklaring van het uitspreken der vijf laatste letters van het Jav. alphabet, die door de Javanen verklaard worden te beteekenen: wĕkassane paḍa dadi baṭang = ten slotte werden zij lijken. — Zie onze BLOEMLEZING enz. p. 68, 69. — Roorda Jav. Gramm. 4e Druk p. 227. En het „Geschrift Adji Saka, p. 37—41.

[2] Dit als vertaling van: [illegible] dat in Jav. Zam. II. p. 109 N° 166 waar er eene andere verklaring van gegeven wordt: [illegible]

[3] [illegible]

[4] Over de quaestie van het zitten op de gĕgilang spraken wij boven (p. 126—127 en p. 155) reeds.

[5] H. S.: [illegible]

de Bupati's waren voltallig bijeen. De Rijksbestierder bereed een paard van den Minister Moorrees, een **loroddan** (geschenk?) van den Sultan.[1] De aanleiding (**nalarripun**) daartoe bestond hierin, dat de Minister den Sultan een **kapal kore pĕlångka** had aangeboden, maar dat de Sultan terug had gezonden, omdat hij er geen zin in had (of: dat hij niet in staat was, niet durfde te berijden) daar het paard iets gevaarlijks voor hem had.[2] Nu bereed bij die gelegenheid de Rijksbestuurder dat paard, en dat maakte den Sultan verschrikkelijk boos: nog nooit was hij zoo boos geweest. Ter wille van zijnen zoon den Kroonprins liet hij het na, anders zou hij er toe hebben kunnen komen, den Rijksbestuurder van kant te laten maken. Hij ontbood den Wadana pradjurit, geheeten Prawiranata, om den Rijksbestuurder met des Sultans toorn bekend te maken: de Rijksbestuurder mocht niet langer zijn opwachting komen maken, daar hij een afkeer (**botĕn sotah**) van hem had; alleen dan mocht hij nog komen, als het tegelijk met den Minister was. Raden Tumĕnggung Natadiningrat werd tot **Kori** aangesteld, bij wien alle zaken ingediend moesten worden. Alle beschikkingen (**bitjantĕn**), die van de Lodji kwamen, moest de Rijksbestuurder door Raden Tumĕnggung N. D. den Sultan doen aanbieden: alle adressen (**paturan**) van de ingezetenen des geheelen Rijks, en alle vonnissen moesten door zijne handen gaan, evenals de bevelen van den Sultan zelf: hij had dezelfde macht als een Rijksbestuurder. Maar in de behandeling van al deze zaken moest hij den Rijksbestuurder kennen. Aan den Rijksbestuurder bleef slechts de behandeling van twee zaken overgelaten, naml.: 1° zorgen voor de belangen van het Gouvernement, en 2° de onderlinge twistzaken (processen) tusschen de bewoners der Måntjanagara met die van Surakarta, Ngajogyakarta en de Pasisir. Deze bleven nog aan de behandeling van den Rijksbestuurder overgelaten.[3]

---

[1] De Rijksbestuurder [illegible]

[2] [illegible] Men zou hier kunnen meenen dat de **plångka** werd bedoeld: doch meer waarschijnlijk is, dat de **loroddan** bedoeld is, waaruit dan nog duidelijker zou blijken, waarom de Sultan zoo boos werd.

Tijdschr. v. N. I. (1844) 6° III. zegt: „Toen de maarschalk zich verklaarde tegen het ontslag van den Rijksbestuurder door den Sultan, besloot de Sultan echter om gemelden Rijksbestierder wel zijnen rang en titel te

Toen de Raden Adipati dit besluit had ontvangen was hij diep getroffen. Maar hij was in staat kalm te blijven, en dacht over veel na. De Kyaï Tumĕnggung Danukusuma werd daarop van de hoofdplaats verwijderd en bevolen zich te Mĕlangi te vestigen (dĕḍĕkah) als een zoenoffer voor zijnen zoon.

Pangeran Natakusuma dacht echter met zorg aan zijnen zoon; het stond bij hem vast, dat al zijne verschillende broeders en bloedverwanten onder elkander ongunstig over hem zouden spreken (hij zou bebabbeld worden, dipu ragum). Daarbij kende hij de gewoonten van zijnen broeder den Sultan: dat deze zeer veranderlijk was, en in zijne overwegingen als een lamp (damar) daar de wind op stond, was. Hij zeide daarop tot zijnen zoon, dat hij eens zijne opwachting bij den Kroonprins moest maken. Hij deed dit. De Kroonprins zeide: „Wat zou er veranderd zijn? Evenals vroeger is ook nu nog de Rijksbestuurder Danurĕdja de toeverlaat (ugĕr) des rijks! Wat zou iemand als zijn raji, nog een kleine jongen, vermogen? Hij kon alleen maar volgen. De toorn des Sultans moest men maar geduldig ondergaan.” — Daarmee liet hij den Raden Tumĕnggung weer heengaan. Deze gaf onmiddelijk zijnen vader verslag van zijn wedervaren. Toen werd Pangeran Natakusuma nog meer bezorgd voor zijnen zoon; naar zijn inzien was er geen twijfel meer aan, dat daar later onaangenaamheden uit zouden voortkomen.

Kort daarop onttrok de Sultan de bumi glaḍag aan het gezach van den Rijksbestuurder. [1] De Kyaji Djaganagara was daar zeer blijde over, want de Rijksbestuurder liet hem zonder voor zijn levensonderhoud te zorgen, [2] wien hij dubbelhartig noemde. [3] De

---

laten behouden, maar om hem van alle gezag te berooven. Tot dat einde werd hij zelden meer ten hove toegelaten en ontving hij des Vorsten bevelen door tusschenkomst van den Raden Tommengoeng Notto Diningrat (de tegenwoordige Pangeran adipattie Pakoe-Alam, die met des Sultans geliefde dochter Ratoe Aijoe getrouwd was) wordende deze regent daardoor wezenlijk tot rijksbestierder verheven en de andere aan hem ondergeschikt gemaakt. Het eenige blijk van gezag, dat de rijksbestierder overhield, was de behandeling van zaken met den Minister; maar het was hem stellig verboden om in de residentie te komen, zonder van gemelden Notto Diningrat en den Tommengoeng Siendoe Negoro, die zijne Kliwons of helpers waren, vergezeld te zijn. De rijksbestierder was hierover verbitterd.' Verder geheel overeenkomstig het verhaal van onze Babad.

[1] [illegible]

[2] [illegible] ?

[3] [illegible] ([illegible] ?).

Sultan nam de bumi gladag onder zijn eigen beheer. Nu was er een Mantri Gladag, genaamd Djagadimurti, door welken naam de Sultan nog meer verstoord werd, want dat murti kwam ook voor in den naam van het hoofd (kapala) der pradjurit estri, geheeten Murtiningrat. De Rijksbestuurder kwam ook hierdoor in een nog slechter daglicht te staan. [1]

Daarop ontbood de Sultan den Kroonprins: hij trachtte hem met allerlei vriendelijke woorden voor zich te winnen (dipun ariharih) twee dagen lang; eindelijk gaf de Kroonprins toe. Toen ontbood de Sultan den Tumĕnggung Sindunagara met een schrijver (tjariq), die eenen brief aan den Gouv. Gen. moest schrijven, waarin de Sultan te kennen gaf, dat hij Danurĕdja niet langer tot Rijksbestuurder wilde hebben, daar deze, nog zoo jong zijnde (maqsih rare) in veel te kort schoot. Hij zou vervangen worden door Sindunagara, iemand van dezelfde afkomst, een kleinzoon van den eersten Rijksbestuurder van Ngajogya. [2] Maar het was de Kroonprins die den brief opstelde en in den vereischten vorm goot. [3] Kyaji Sindunagara begaf zich daarop met dien brief naar de Lodji. Intusschen was den Tumĕnggung Natadiningrat door den Sultan in het geheim aangezegd, dat hij volstrekt niet uit mocht gaan, want de Sultan wilde dat hij geen kennis van dezen brief droeg, ook omdat de daarin behandelde quaestie nog niet zeker was (amĕsṭi); en ten tweede om zijn zelfs wil. Maar daar kwam een afgezant van den Rijksbestuurder dat hij spoedig zijne opwachting moest gaan maken (met den Rijksbestuurder) in de Lodji, waaraan de Tumĕnggung N. D. onmiddelijk gevolg gaf. Maar daar Tumĕnggung Sindunagara vóór hem aan de Lodji was gekomen, had de Minister den brief al in handen. Het ontwerp van den brief (rengrengipun [4]) werd door den tolk Gor(?) gelezen. De Rijksbestuurder, dat hoorende, weende. De Minister zeide daarop tot Tumĕnggung Sindunagara,

---

[1] Dit voor: [illegible]

[2] Geheel dezen inhoud van den brief vindt men ook terug in Tijdschr. v. N. I. 6° III. p. 153 Zie verder beneden de Noot.

[3] [illegible] ([illegible] Zie W.d.b.)

[4] Hieruit schijnt te blijken, dat de Sultan slechts een voorloopige schets aan den Minister had gezonden, om dan van dezen te vernemen, wat hij van de zaak dacht. Toch blijkt uit Tijdschr. v. N. I. 6° III. p. 153 dat de Gouv. Gen. bekend was met den inhoud van dezen brief.

dat de inhoud van den brief niet helder (tětela) was; de Rijksbestuurder Danurĕdja diende twee heeren: de Sultan had niet alléén het recht hem te ontslaan, tenzij hij daaromtrent het eerst met den Gouv. Gen. eens was geworden. [1] Als een gebrek van Danurĕdja werd opgegeven dat hij nog een knaap was (dumeh rare), toen hij tot Rijksbestuurder werd verheven: maar hij was sedert zooveel ouder geworden. Voorts: hij schoot in veel te kort. Maar waarin voldeed hij dan niet aan het verlangen van den Sultan? Dat moest toegelicht zijn geworden, want de Minister vreesde dat hij daarnaar ondervraagd zou worden door den Gouv. Gen.

Kyaji Sindunagara keerde met dit antwoord naar het paleis terug. Toen de Sultan vernomen had wat de Minister had gezegd, was hij ontzettend verlegen met de zaak. Hij had wel de volle waarheid willen zeggen, maar daar zat hij over in verlegenheid omdat zijn zoon den brief had opgesteld. Het was de gewoonte dat hij zelf zulk een brief schreef; om zijn zoon te sparen kon hij dat dus niet bekennen. [2] Hij zeide: „Op Danurĕdja valt niets aan te merken, dan dat ik hem eigenlijk niet tot Patih wil hebben! Dan is de zaak daarmee uit en afgedaan!” — Ten slotte bleef de brief in de Lodji en de zaak bleef zooals zij was. (baul prakawissipun) [3]

De Rijksbestuurder was natuurlijk zeer verbitterd over deze zaak; hij vergat dat hij een dienaar was, en besloot zich te wreken, wel inziende dat hij toch nog eens ontslagen zou worden. Hij zeide zijnen patih, genaamd Danakrama als santri in de leer te gaan (njantri) bij eenen voornamen, machtigen Wali [4]; deze droeg een

[1] Zie: De Inlandsche Rangen en Titels op Java en Madura 2e Druk 1902, door Mr. L. W. C. van den Berg pag. 66.

[2] [illegible]

[3] In Tijdschr. v. N. I. 6e III. p. 153 wordt deze geschiedenis eenigszins anders voorgesteld. In November 1810 had de heer van Braam ook in opdracht „de herstelling van den rijksbestierder Danoe Redjo in zijnen rang en gezag, van den Sultan te vorderen. De Sultan had namelijk goedgevonden, om den Gouv. Gen. kennis te geven, dat hij gemelden rijksbestierder, die, in alle de kwestien met den Sultan, de zijde van het Gouvernement gehouden had, wilde ontslaan, en door den Tommengong Siendo Negoro vervangen, onder het nietig voorwendsel, dat deze minister, welke reeds vele jaren het ambt van rijksbestierder ten genoege van het Gouvernement vervuld had, en op verzoek van den Sultan zelven door de hooge regeering aangesteld was, en daarvan acte ontvangen had, nog een kind zoude zijn.”

[4] [illegible]

van achteren plat neerhangende tulband [1], en bezat het vermogen de zee te bewandelen zonder nat te worden, en op den wind over land te reizen. [2]

Daarop ging Danurĕdja zijne opwachting maken bij den Kroonprins, wien hij veel had te zeggen. Hij vermaande hem zich niet zoo rustig geheel aan het genot over te geven. Zeker, hij was des Sultans zoon, bestemd hem eenmaal op te volgen; maar daar was toch nog altijd iemand die hem minachte; en deze was zeer bedreven, machtig, geëerd, in achting bij het volk, en in staat den Kroonprins te verdringen; ten slotte stond hij zeer zwak tegenover hem. Ngajogya was als een djatiboom, waarin zich een lujung [3] had ingewerkt; een vijand in de wade van den arm onder de armholte. Hij moest zich niet alleen aan genot overgeven, lekker eten en gaven met minzaamheid uitdeelen (danakrama); daar was geen nut in gelegen. Onder de vele Putra's en Santana's waren er nog die een lachend gezicht tegen hem zetten (agĕgudjĕng), maar hun lachen was, als bijv. als gewassen onder een mandiran (waringinboom?), die ten lange leste verstikten. Dit zou met den Kroonprins plaats hebben, doordat zijn vader de Sultan zoozeer bekoord werd door zijne echtgenoote (garwa), en den Kroonprins vergat. Dacht de Kroonprins dan niet aan de zorgen (verdriet, susah) van zijne moeder? Nu moest zij voor die garwa wijken (ngunduri); toenemende in ouderdom moest zij voortdurend alles maar voor lief nemen (slikken) [4], en kwam zij te staan onder die garwa ratu sĕsĕngkang anjar, d. i. die sultane van geringe afkomst. Wie anders dan de Kroonprins zou in staat zijn daar een einde aan te maken? Daarbij nam zijn raji de Raden Rångga tegenwoordig hoe langer hoe meer in sterkte (santosa) toe, geprikkeld (dipun pĕṭetti) een overwinnend held in den strijd te worden. Daardoor waren al zijn handelingen intimideerend, opdat de Kroonprins zich machteloos (ringkĕs) tegenover hem zou gevoelen. Daarbij stond

[1] [illegible]

[2] Men denke hierbij aan de „Ngelmu sepi angin" e. a. (Zie Mededeel. Ned. Zend. Gen. VIII. p. 247 v.v.). Men kan zoo begrijpen, met welk doel die man daar in de leer moest gaan. En herinnere zich ook, wat Bydr. 6e VIII p. 333 v.v. van die „Lèbe's" te Surakarta verhaald werd.

[3] [illegible] of [illegible] Winter Zam II. p. 43 No 280; p. 36, No 226.

[4] [illegible]

hij in goede verstandhouding met zijnen oom Pang. Natakusuma. Zelfs hadden zij tegenwoordig zeer dikwijls geheime samenkomsten met elkander, zonder iemand daarbij toe te laten, alsof zij na rijp beraad tot een besluit wilden komen. En nu, wie zou in staat zijn den invloed (g u n a) van zijnen oom met zijne fijne manieren en geslepenheid af te weren? Zijn zoon Raden Natadiningrat diende hem daarbij als werktuig (p a n g u l a h), die zich van het hart van den Sultan geheel meester wist te maken (m u l ĕ t g a l i h), en voor wien als kleinzoon de Sultan meer liefde had dan voor zijnen zoon. Een dergelijk geval had men als voorbeeld in Pang. Mangkunagara te Surakarta, wiens kleinzoon Pang. Prangwadana zijn opvolger werd.

Daar de Kroonprins den Rijksbestuurder een gewillig oor leende, vergat hij hetgeen wijlen zijn grootvader de Sultan hem had opgedragen; al zijne liefde jegens Pang. Natakusuma verdween: hij zou hem buitengewoon scherp in het oog houden, er verlangend naar uitziende dat hij een misstap beging. Voorts gaf hij met de meest stellige bewoording zijne verkleefdheid aan den Rijksbestuurder en zijn volkomen vertrouwen op diens bekwaamheid te kennen, en dat hij zich volkomen aan hem overgaf.[1] Uit alles wat zijn vader de Sultan deed, bleek dat hij eenen gunsteling had, zonder op zijne hoede voor hem te zijn, waarvan zijne zuster (r a j i) de Kangdjĕng Ratu Anom de oorzaak was. Aan het einde van dit gesprek sloten zij een verbond met eedzweering, waarna de Rijksbestuurder zich verwijderde.

In die dagen was de Rijksbestuurder als iemand die het uiterste wilde wagen, en met opzet rechtszaken in het leven roept. In zijn eigen woning kon hij geen rust vinden, was hij niet op zijn gemak, (d j ĕ n a q). Overdag (m ĕ n a w i s i j a n g) ging hij een rijtuig in de Lodji te leen vragen, om zich te vermaken bij het snijden der padi, waarbij hij zijne dochters uitnoodigde mee te gaan. Zijn grootvader was juist ziek, maar daar bekommerde hij zich niet om; deze was daar zeer gegriefd door, zoodat hij zich zelfs zeer ongunstig over zijnen kleinzoon uitliet.

---

[1] [illegible]

Raden Rångga was in die dagen buitengewoon ijverig den Sultan hulde te bewijzen, en wist alles wat de Sultan verlangde tot stand te brengen als ware hij een oud-prijaji: hij bewees hem hulde in doodskleederen, [1] ootmoedig schuld bekennende wegens zijne vroegere ongepaste woorden (t j ĕ ṇ ṭ u l a).

Nu gebeurde het dat Pang. Natakusuma een bezoek bij zijne moeder bracht, en daar Raden Rångga aantrof. Deze deelde hem mee, dat hij een bericht, afkomstig van Pang. Mangkubumi, had vernomen, dat zijn broeder (r a k a) de Rijksbestuurder heel veel kwaad bij den Kroonprins had gesproken. Wat God wil is uitnemend! — zei de Pang. Natakusuma. — Als men door God wordt beschermd, is het niet mogelijk dat de eene mensch den ander schade berokkent; en als het vaststaat dat degeen die kwaad wil toebrengen, het toegestaan wordt, wie zal het dan afwenden? — Raden Rångga vond dat antwoord van zijnen vader zeer juist, en kon er niets tegen inbrengen.

Een jongere broeder van den Rijksbestuurder, genaamd Raden Martawidjaja, werd door den Kroonprins tot schoonzoon genomen. Na verloop van geruimen tijd beviel de Radenaju van eenen zoon. Pang. Natakusuma bracht er een bezoek. Bij zijn terugkeer kwam hij op weg een taṇḍu (draagstoel) tegen, komende uit het oosten, begeleid door vier man, en een gering vrouwelijk geleide. Het was des avonds ten zeven ure. Dichtbij gekomen bemerkte hij dat het de Kangdjĕng Ratu Angger was die in de draagstoel zat, en gelastte zijnen dienaren uit den weg te gaan (m u n g k u r); hijzelf week ook ter zijde uit (n j i m p a n g). Nu zeide eene der vrouwen uit het geleide: „Die lui van het Natakusumansche loopen er maar op in (n u n d j a n g)! Daar gaat nu de Kangdjĕng Ratu over den weg, en komen zij dichtbij zonder eenig ontzach te betoonen!” — Pang. Natakusuma antwoordde, dat hij dat niet wist; er werd gezegd dat zij die daar aankwam niet de Kangdjĕng Ratu Angger was.

Vijf dagen later, op een Vrijdag-Païng, ging de Rijksbestuurder met zijnen vader, na afloop van den Vrijdagdienst, uit de masdjid huiswaarts: maar zijn vader ging achter hem. Nu was daar een ondergeschikte van Pang. Natakusuma, de Lurah der pradjurit Trunakinanṭi, die een paard bereed van iemand behoorende tot de Kadipaten, dat hij zou ruilen tegen een ander paard. Één der gezellen maakte er zijn Lurah opmerkzaam op dat de Rijksbestuurder daar

---

[1] [illegible]

aankwam. Maar hij hoorde dat niet. Toen de Rijksbestuurder bemerkte dat het iemand van Natakusuma was, greep hij hem en sloeg hem; daarop ontblootte hij een piek, en stak daarmee het paard. De man van de Kadipaten wien het paard toebehoorde stortte tranen. Zijn vader maakte den Rijksbestuurder indachtig op hetgeen hij daar had gedaan, zelfs daagde hij hem uit. [1] Te huis gekomen, gelastte de Rijksbestuurder zijne ondergeschikten zich gewapend gereed te houden, want wellicht zou Pang. Natakusuma boos op hem zijn. Tegelijk zond hij een brief aan den Kroonprins door eene zeer schoone vrouw opdat de brief te beter ingang bij den Kroonprins zou vinden. In den brief schreef hij, dat het het beste zou zijn zich te beijveren de eerste te zijn (rĕbat rumijin), want wellicht zou hij voorgekomen worden (karumijinnan), en dan zou hij ten slotte zijn doel niet bereiken. (satĕmahan botĕn pikantuq).

Toen Pang. Natakusuma kennis van het geval had gekregen, ontbood hij onmiddelijk zijn zoon Natadiningrat, en zond hem naar den Rijksbestuurder. Daar gekomen, deelde N. D. den Rijksbestuurder het geval van zijns vaders ontmoeting met de echtgenoote van den Rijksbestuurder mee. Deze antwoordde daarop, dat hij volstrekt geen wraak daarover wilde nemen; zijne vrouw had hem er zelfs niets van verteld; het was alleen de Lurah van de Trunakinanṭi geweest, die hem zoo driftig had gemaakt, daar hij den Patih, den warana (verantwoordelijken persoon) des vorsten niet de verschuldigde eer had bewezen. Bovendien wist hij niet eens dat het een volgeling van Pang. Natakusuma was met welken hij te doen had.

Raden Tumĕnggung Natadiningrat begaf zich daarop naar den Kroonprins, wien hij het geval, waardoor de pasar in opschudding was geraakt, meedeelde, en door zijnen vader was gezonden, daar het geval den Kroonprins zeker ter oore zou komen. De Kroonprins onthutste, dat er een paard uit de Kadipaten bij in het spel kwam. Natadiningrat merkte daarbij op, dat het eigenlijk een ruilen van paard was. Ook vertelde hij hem het geval van de ontmoeting zijns vaders met de echtgenoote des Rijksbestuurders, de Kangdjĕng Ratu Angger. De Kroonprins antwoordde, dat hij zijn oom dank zeide voor de kennisgeving [2], maar hij zou er eerst eens goed over nadenken. Zijn raji, d. i. Natadiningrat, moest echter zijnen vader

---

[1] [illegible]

[2] [illegible]

in diens prikkelbaren aard volstrekt niet volgen. Raden Tumĕnggung N. D. vertrok, om zijnen vader onmiddelijk alles mee te deelen wat de Rijksbestuurder en de Kroonprins hadden gezegd. — De Lurah Kinanṭi werd daarop ontslagen.

Eenigen tijd daarna kwam een Sajid van Samarang, een vriend van den Rijksbestuurder, Raden Tumĕnggung Natadiningrat een bezoek brengen. Hij vertelde hem er leed over te gevoelen dat de Rijksbestuurder bij den Sultan in ongenade was gevallen, en deze zich gekrenkt toonende, op allerlei wijze met boos opzet te werk ging. Nu stond het vast, dat het voor een mensch het beste was, zich aan te sluiten bij hen over wie een gunstig lot beschoren is. [1] (En daarom kwam hij hem een bezoek brengen.) De Raden Tumĕnggung behoorde Danurĕdja als Rijksbestuurder te vervangen; al was hij nog jeugdig, zou hij door zijnen vader wel geleid worden (zou zijn vader wel zorgzaam het oog op hem houden, w i n o n g w o n g). Ngajogyakarta zou zeker zich hem onderdanig betoonen. (s u m u j u d). — Natadiningrat verklaarde alles wat de Sajid daar gezegd had voor meer dan eene onmogelijkheid: hij kon geen Patih worden: ook zou de Sultan het niet willen; en ook de Compagnie zou daartoe hare toestemming wel niet geven; bovendien was hij ook geen afstammeling van eenen Patih. Zijn vader zou zich daarmee niet willen vereenigen; deze was alleen de deur (k o r i); tenzij hij er zijne goedkeuring toe gaf, zou hij het nooit kunnen aanvaarden; anderszins zou hij niet de kracht bezitten het onheil dat er uit voort zou spruiten te dragen. — De tuwan Sajid antwoordde: „Wat is er waarover men in het geheel niet eens denkt? Het is des menschen recht (plicht) den Almachtige om het genot van voorspoed (k a n u g r a h a n) te bidden: strevende naar opklimming in rang mag verzocht worden door anderen gediend te worden. Daarbij hoort men dikwijls vertellen, dat gij Rijksbestuurder zult worden. De Tumĕnggung Sindunagara is maar een tijdelijk optredend persoon (w ĕ l a ?).” — Natadiningrat werd het hoe langer hoe minder eens met den Sajid, wien hij verdacht door een ander gezonden te zijn. Daarop ging de Sajid weer heen.

De Rijksbestuurder ging nu weer zijn opwachting bij den Kroonprins

[1] [illegible]

maken. Hij maakte zich over de houding van den Minister zeer ongerust: als deze hem tegenwerkte had hij niemand die beschermend hem de hand boven het hoofd hield. Raden Tumĕnggung Nataduningrat zou misschien door den invloed van Pang. Natakusuma, die zeer handig en slim wist te handelen zonder dat het openbaar werd, tot zijn vervanger benoemd worden: en de Compagnie als die misschien tusschenbeiden kwam, zou weer wat anders willen. Het zou daarom goed zijn, dat zijn vader in het corps ambtenaren ingeschoven wierde [1], opdat hij met hem zou kunnen samenwerken. Als dit niet gebeurde, zag hij de zaken donker in. Den Kroonprins lachte dit denkbeeld toe en viel bij hem in goede aarde. De Rijksbestuurder keerde daarop terug.

Nu trof het dat de Kroonprins door den Sultan ontboden werd. Onmiddelijk viel hij met de deur in huis, door zijnen vader te zeggen, dat hij zulk een medelijden had met Raden Tumĕnggung Nataduningrat, daar deze niemand had die hem in zijne werkzaamheden ter zijde stond. Als zijn vader het goed vond, zou het het beste zijn, dat zijn oom (u w a) Kyaji Danukusuma hem ter zijde gesteld wierde om hem te leiden en het oog op hem te houden (m o n g m o n g a). De Sultan zweeg eenigen tijd, daar dit voorstel hem onaangenaam verraste, wijl het niet was wat hij verlangde. Toch gaf hij eindelijk toe, en benoemde Kyaji Danukusuma tot Kĕliwon Mĕdji.

De Rijksbestuurder hield intusschen dringend bij den Minister Moorrees om hulp aan, en beklaagde zich over de vermetele geaardheid van den Sultan, die hem misschien zou trachten te dooden. De heer Moorrees antwoordde, dat hem dit wel niet zou gelukken, want de Rijksbestuurder was tegelijk een dienaar van den Gouv. Gen. Maar als de Rijksbestuurder zich daarover bezorgd maakte, zou hij de dragonders gelasten hem te bewaken. De Rijksbestuurder gevoelde zich daardoor gerust gesteld. Maar als het kon, moest hem liever zijn eigen vader, Kyaji Danukusuma, vervangen. Overigens, als de Compagnie zich niet over hem ontfermde (k u k u p), zou Java zeker verwoest worden. De Minister antwoordde hierop, dat hij zich nu maar niet al te veel in het hoofd moest halen; hij zou hem zeker steunen.

Nu wordt er verhaald, dat er bij eenen Chinees te Dĕmaq geketjud was: de Chinees werd gedood en al zijne goederen geroofd. Dertien-

[1] [illegible] ?

honderd Dĕmaqqers maakten zich gereed; en een Mantri Kĕliwon met Djajeng sĕkar's gingen de Kĕtju's achterna om hun spoor te vinden: zij konden dat volgen tot [1] in de desa Gabus in Wirasari, ressorteerende onder Groboggan, behoorende tot het gebied van Ngajogyakarta. De Mantri Kĕliwon deed zijn beklach in die desa bij den Bĕkĕl. Van links en rechts kwamen er menschen bij dien Bĕkĕl. Maar de Djajeng sĕkar's gingen geweld in de desa plegen, en staken de huizen in brand. De geheele desa geraakte in opschudding; men verzamelde zich van plan tegenstand te bieden. De Djajeng sĕkar's gingen op de vlucht; alleen de Mantri Kĕliwon bleef. Hij werd gegrepen en gebonden en aan den Tumĕnggung Sasranagara uitgeleverd; deze zond hem verder door aan zijnen wadana den Raden Rångga [2], die juist te Ngajogya was om zijne opwachting te maken.

De Landdrost (l a n t r o s) te Samarang zond een brief aan den Minister Moorrees: en eenige militairen onder een Europeesch officier naar de desa Gabus; zij omsingelden de desa, namen negen ingezetenen waaronder de Panghulu gevangen, en brachten die naar Samarang. Daar er een Europeesch officier bij was, durfde de Tumĕnggung Sasranagara zich daartegen niet te verzetten.

Na ontvangst van dien brief, eischte Minister Moorrees den Mantri Kĕliwon op. Na overleg met de hoofd-bupati's, zond hij onmiddelijk den tolk Gor met den Bupati Raden Sasrakusuma, en droeg de Rijksbestuurder hun op, als zij den Mantri Kĕliwon tegenkwamen, hem niet naar Ngajogya, maar naar Samarang te brengen; was hij gebonden, dan moest men hem onmiddelijk ontbinden. De Tolk en de Raden Sasrakusuma vertrokken, en deden een onderzoek in Groboggan, ter plaatse waar de zaak was voorgevallen.

Toen de Sultan kennis van een en ander had bekomen, was hij vreeselijk boos. Raden Rångga gelastte hij onmiddelijk met zijne pradjurit's op te trekken om den Mantri Kĕliwon op te eischen. Maar Raden Rångga begaf zich niet zelf op weg, doch zond alleen

[1] [illegible] Tegenwoordig is Wirasari een Onderdistrictsplaats waar de Wadana van het district Wirasari gevestigd is, behoorende tot het Regentschap Garoboggan, afdeeling Garoboggan, residentie Samarang. — Wirasari ligt 38 paal van Dĕmaq, en 16 paal van de districtsplaats Garoboggan.

[2] T ij d s c h r. v. N. I. 6e III. (1844) p. 137 hoofdregent van Madioen „de vader van den B a s s a van dien naam en van den Pangeran Regent van Madioen."

zijne pradjurit's. De Sultan bedoelde alleen maar, dat er naar behooren gehandeld zou worden, en hij niet uitgeleverd zou worden (sampun asĕsaroh) aan het Europeesch gezach. De Sultan werd dus (natuurlijk!) nog meer vertoornd op den Rijksbestuurder en zijnen vader: hij vaardigde een schriftelijk verbod uit, dat het aan Kyajï Danukusuma verboden werd, in de Pagĕlarran zich te vertoonen, doch op de Galaḍag moest blijven (gaf hem dus arrest). De Rijksbestuurder was daar verbitterd over, en gaf er den Minister onmiddelijk kennis van.

De Tolk en Raden Sasrakusuma kwamen den Mantri Kĕliwon op weg tegen (kĕpapag); zij eischten hem op, maar de lieden van Groboggan weigerden hem over te geven. De Tolk bleef er echter op staan dat hij niet naar Ngajogya zou worden gebracht, want de Rijksbestuurder had het alzoo bevolen. Maar weldra verschenen de pradjurit's van Raden Rångga, zeggende dat zij gezonden waren om den Mantri Kĕliwon op te eischen. De Tolk en Raden Sasrakusuma gingen toen aan het beraadslagen. De Raden S. stelde den Tolk voor toe te geven; evenwel moest daar dan kennis van gegeven worden aan den Minister, die zijne bevelen in overeenstemming met de besturende Bupati's had gegeven. De pradjurit's van Raden Rångga beweerden echter dat zij aan een bevel van den Vorst voldeden, die ongetwijfeld in overeenstemming met den Minister alzoo had bevolen, en daaraan dus gevolg gegeven moest worden. De Tolk gaf dit toe, en de Mantri Kĕliwon werd aan de pradjurit's van Raden Rångga overgegeven. Te Ngajogya aangekomen ging Raden Rångga daarvan onmiddelijk aan den Kroonprins kennis geven, maar die wilde niets met die zaak te maken hebben: die ging buiten hem om, en gelastte hem dus die zaak bij den Sultan aan te dienen. De Mantri Kĕliwon werd toen naar de Kapatihan gebracht. Toen den Sultan daarvan kennis was gegeven, werden de Bupati's naar de Kapatihan ontboden, en hun gelast al de verklaringen van den Mantri Kĕliwon op te schrijven.

Toen nu de Minister van dit alles kennis kreeg, was hij erg boos. De Rijksbestuurder sprak weer heel veel kwaad, en gaf den Kroonprins in overweging zich niet met die zaak in te laten: de stoutmoedige aard van zijnen vader werd door het Gouvernement niet vertrouwd. De Kroonprins gedroeg zich naar dien raad. De Minister zond een schrijven aan den Rijksbestuurder, dat hij den Mantri Kĕliwon opeischte, want deze was een ambtenaar in dienst van den Gouv. Gen. En wie der Bupati's had den Sultan gezegd, dat hij

zich met zijn bevel vereenigde? (ngrodjongi). Toen de Sultan van dit schrijven kennis had gekregen, beval hij den Mantri Kĕliwon onmiddelijk aan den Minister uit te leveren; maar nu eischte de Sultan van zijn kant, die negen personen van Gabus op, die naar Samarang gebracht waren. De Rijksbestuurder deelde hem mede, dat het gebleken was dat die negen personen allen ketju's waren. De Sultan was zeer beschaamd. [1]

De toestand van den Minister Moorrees was in dezen tijd als van „een ei beklemd tusschen scherpe steenen." [2] De quaestie was, dat hij eenen brief van Surakarta durfde aanhouden, en den brenger van dien brief (gaṇḍeq) tot drie maanden te Ngajogya op antwoord liet wachten. [3] De Sunan te Surakarta nam daar geen genoegen mee. De Kommandeur van Braam begaf zich toen naar Ngajogya om alle zaken af te doen. De Rijksbestuurder Danurĕdja greep moed; de Bupati's waren bedroefd (prihatin). De Rijksbestuurder sprak zeer veel kwaad bij den heer van Braam, en de tolken Krijgsman en Gor. Hij stortte zijn geheele hart voor den heer van

---

[1] In Tijdschr. v. N. I. 6° III. (1844) p. 145—148, 153 en 157 wordt deze zaak van Gabus breedvoerig, in hoofdzaak op dezelfde wijze als in de Babad, voorgesteld. — Ook worden ald. p. 147/148 nog andere „rooverijen in 's Gouvernementslanden" door onderdanen van den Sultan gepleegd, genoemd.

[2] [illegible] Zie Winter Zam. II. p. 32 N° 204

[3] Dit geval wordt ook Tijdschr v. N. I. 6° III. p. 148—149 beschreven. Daar wordt ook P. Engelhard gezegd, vóór van Braam, deze en andere quaesties te Ngajogya te hebben behandeld. Van de komst van Engelhard te Ngajogya zegt de Schrijver: „Deze verandering, die aanvankelijk veel scheen te beloven, werd echter bevonden, van weinig uitwerking te zijn daar de heer Engelhard, slechts korten tijd nadat hij het gezag weder aanvaard had, zich in November 1810 gereed maakte, om het hof met de lijfwacht te verlaten, terwijl hij zijne echtgenoote reeds werkelijk naar Samarang gezonden had, en zulks, omdat de Sultan halsstarrig bleef weigeren, om aan de eischen van den maarschalk gehoor te geven.

De heer van Braam, President der Hooge Regering en minister aan het Soeracartasche hof, werd hierop in commissie gesteld, om eene laatste poging tot minnelijke schikking aan te wenden, terwijl de maarschalk Daendels zich inmiddels gereed hield, om bij de mislukking van die zending, met eene sterke afdeeling troepen van Batavia naar Samarang te komen, ten einde gewapenderhand den Sultan de genoegdoening af te dwingen, die hij langs den middelijke weg, zoowel aan het Gouvernement als aan den Keizer geweigerd had."

Braam uit, en welke maatregelen de beste waren die op den Sultan moesten toegepast worden. (katamaqakĕn). Maar den Kroonprins beval hij den heer van Braam bijzonder aan, dat die zoo spoedig mogelijk aan de regeering zou komen. Als men den Sultan als pĕgawan, d. i. als een vorst die zijne waardigheid heeft neergelegd, en als kluizenaar of paṇḍita leeft, liet leven, zou dat volkomen voegzaam zijn. Daarbij kwam, dat de Sultan aan alles wat de kangdjĕng Ratu Kantjana zeide zijn vertrouwen schonk, en zij haatte zeer haar stiefzoon (putra kuwalon) den Kroonprins. Behalve dit, als zij eens eenen zoon mocht krijgen, zou dat groote bezwaren kunnen doen ontstaan. Ook verkeerde zij nu op een zeer goeden voet (tĕpang) met haren Besan den Pang. Natakusuma, en zijne bedoelingen ten opzichte van den Kroonprins waren ook niet goed. Tegenwoordig waren de Wadana's van de Pradjurit's lĕbĕt bloedverwanten (kadang) van de Kangdjĕng Ratu Kantjana: beiden droegen den titel Bupati. Ook zou de Raden Rångga Prawiradirdja weer tot schoonzoon genomen worden. Daarom was zij nu zeer opgeblazen (malĕmbung). Maar vooral de Pang. Natakusuma baarde hem veel zorg, want die gedroeg zich als een fijn, listig en buitengemeen bekwaam prijaji. Hij was steeds werkzaam in het belang van zijnen zoon; alles wat hij zeide of aanbeval, werd maar door den Sultan geloofd: hij had een afkeer van den Kroonprins, en legde het zelfs op den dood van den Rijksbestuurder toe. Het lag in de bedoelingen van den Sultan, Raden Rångga, als die met de princes gehuwd zou zijn, tot agulagul (de eerste, de voornaamste: ook: voorvechter) te benoemen. Daarom was de Sultan zoo weerbarstig (wangkal) ten opzichte van de bevelen van den Gouv. Gen., daar hij zijn vertrouwen op zijnen schoonzoon en besan (d. i. Pang. Natakusuma) stelde. Het was tegenwoordig aan de houding van de Pradjurit's van Pang. Natakusuma en Raden Rångga en Natadiningrat zelfs te zien dat zij zich zullen durven verzetten tegen de Compagnie. De Rijksbestuurder zeide dit alles alleen maar (zoo sprak hij), opdat hij verantwoord zou zijn, daar hij voor de belangen van het rijk moest zorgen. En bovendien, de Kroonprins was zeer te beklagen (om medelijden met hem te krijgen, sangĕt mĕlasakĕn). Als de Gouv. Gen. zich niet over hem ontfermde, zou het er op uitloopen, dat, zoo lang die drie personen er waren, hij, Danurĕdja, geen Rijksbestuurder zou kunnen blijven, want hij zag wel in, daartoe niet in staat te zijn. En inderdaad, als het zoover kwam, zou dat een ramp voor het rijk

(*sĕsukĕringnagari*) zijn! En behalve dit: wat den Kroonprins betreft, allen zijn hem onderdanig toegedaan (*sumujud sadaja*) evenals aan de Compagnie. Als die drie personen zouden kunnen verdwijnen [1], zou het overige geen bezwaren opleveren. De Sultan is kleinmoedig; al wat de Gouv. Gen. mocht verlangen zou zeker gebeuren; de Kroonprins zou alles goedvinden (zou *sumångga* zeggen op alles) wat *ejang*, grootvader Gouv. Gen. verlangde. Daarbij had hij last gegeven, dat als er eenige quaestie tusschen den Gouv. Gen. en zijnen vader mocht zijn, men zijnen vader, uit vreeze, slechts voor het uiterlijke zou volgen. [2]

De heer Kommandeur van Braam bedankte hem voor hetgeen de Rijksbestuurder hem had meegedeeld, en zeide, dat hij dat alles zekerlijk den Gouv. Gen. zou overbrengen; hij moest zich nu maar verder niet bezorgd maken; hij geloofde alles wat hij hem had gezegd. Nu zou hij alleen maar de zaak van den Minister behandelen, dat deze eenen brief durfde aanhouden, waardoor hij de Vorsten tegen elkaar ophitste. En ook over de geldelijke vergoeding aan den Chinees te Dĕmaq, die door de inwoners van Gabus geketjud was zou hij spreken, alsook dat er tegenwoordig in Kaḍu veel ketju's waren. De Rijksbestuurder antwoordde hierop, dat hij over de desa's in Kaḍu niets te zeggen had; ware dat het geval dan zou daar alles in orde zijn, en er geen slecht volk zijn. De Raden Tumĕnggung Natadiningrat oefende daar het gezach uit. — De heer van Braam hernam dat hij met niemand dan de Rijksbestuurder te maken had. — De Rijksbestuurder: zeker! Hij zou zich aan die zaak ook niet onttrekken; maar dan moest de Kroonprins maar spoedig aan de regeering komen. Daarbij bracht de Pang. Natakusuma hem in erge verlegenheid; hij deed zich voor alsof hij het Rijk bestuurde; hij vergat maar al te zeer wat een Santana was. — Alles wat de Rijksbestuurder zeide, werd door den Tolk opgeschreven, want dat zou aan den Gouv. Gen. meegedeeld worden.

Den volgenden morgen werd de heer van Braam, volgens voorafgegane kennisgeving aan den Sultan, door deze in de *tamanan*

---

1 Dit is de eerste maal dat de (later werkelijk gevolgde) verwijdering van Pang. Natakusuma en zijnen zoon Natadiningrat ter sprake werd gebracht. *Danurédja* is dus als de wezenlijke oorzaak van die verbanning te beschouwen. Dit *Babad* verhaal komt geheel overeen met wat *Tijdschr.* v. N. I. (1844) 6e III. p. 154 v.v. gevonden wordt.

2 [illegible]

(hoftuin) ontvangen: want de Sultan zat er over in hoe hem te ontvangen wegens de quaestie van het zitten op de *gĕgilang*, die op deze wijze ontdoken werd. De heer van Braam toch droeg den titel van Kommandeur, de *wakil* (plaatsvervanger, vertegenwoordiger) van den Gouv. Gen., die zeker niet lager zou willen zitten. Behalve dit zou hij zeker belangrijke zaken komen bespreken. De Sultan vroeg toen aan den Kroonprins welke Bupati's het naar zijn oordeel passend zou zijn, hunne opwachting zouden komen maken: d. w. z. bij de Conferentie tegenwoordig zijn? De Kroonprins antwoordde, dat deze niemand anders konden zijn dan de Adipati Danurĕdja, de Rija Sumadiningrat en de Tumĕnggung Sindunagara. De Sultan volgde dien raad op.

Weldra kwam de heer van Braam. Na elkander verwelkomd te hebben ging men zitten. De heer van Braam zeide, dat de heer Krijgsman als Tolk zou fungeeren. Daarop ging hij voort met te zeggen, dat, aangezien er nu een verschil bestond tusschen den Minister Moorrees en den Sultan ter zake van het zitten op de *gĕgilang*, de Sultan maar aan het verlangen van den Minister moest toegeven. Want het was vroeger ook reeds de gewoonte van zijnen vader, als hij in de *paṇḍapa* van het paleis zat, ook geen *bantjiq gĕgilang* gebruikte. Als hij ontving, en den *Uprup* had ontboden, zat hij ook niet op een *gĕgilang*, maar wel degelijk op den steenen vloer; [1] dat was vroeger al een oude gewoonte. De heer Moorrees hield zich aan het bevel, dat de Minister gelijk was aan (*sami kalajan*) den Sultan; waar ook, als zij gezeten waren, was dat naast elkander (*djadjar*); de vorm van huldebetoon was dezelfde (*wangun kahurmatannipun sami*). Bij gevolg werd de waardigheid van den Minister nu verlaagd; en was hij in vreeze alzoo de hem gegeven bevelen niet op te volgen. Daaruit is de quaestie ontstaan. Het zou het beste zijn als de Sultan toegaf. En een *gĕgilang bantjiq kadjĕng*, een zetel met houten vloertje, waartoe diende dat? (wat nuttigheid had dat? *asil apa*).

De Sultan, rood van woede, [2] zeide: Zeker! Dat is zoo! Het is

---

1 [illegible]

2 [illegible]

maar een houten plank! [1] Maar toch is het te beschouwen als een krenking voor een vorst! En het diende reeds als een eerbewijs (s ĕ s ĕ g a h), toen de Gouv. Gen. te Ngajogya kwam: hij heeft daar met mij op gezeten. De Edelheeren (P a r a I d l i r) waren ondergeschikten: als zij iets verkeerds verlangden, moest hun dat onder het oog gebracht worden; nu was er niets aan de hand, [2] en gaat men weer tot iets aanzetten. [3] Het is de Compagnie die tot vorst verheft! Ik vergeet dit niet! Ik heb dit nog in gedachten! Al is dit maar een plank, die is nu eenmaal in gebruik! Gevoelde men er dan niets voor, als den vorst eene vernedering wordt aangedaan? De Sultan is een zoon (p u t r a) van den Generaal, en dien zou de Minister Moorrees van alles berooven? ([illegible] = iemand naakt uitschudden.) Welk eene vreeselijke vernedering tegenover mijn gelijken!" [4]

De heer van Braam antwoordde, dat de Gouv. Gen. had gezegd, tijdens hij te Ngajogyakarta was, niet te hebben waargenomen dat het een g i l a n g k a d j ĕ n g, een gilang van hout, was; hij dacht dat het een g ĕ g i l a n g s e l a [5], een g ĕ g i l a n g van steen, was, zooals vroeger; nu het hem gebleken was dat het wat nieuws was, verlangde hij dat de Sultan er mee zou ophouden, en de bevelen van den Minister opvolgen. [6] En als hij er niet mede wilde ophouden, zou de Lodji van het Gouvernement ontruimd en de pradjurit's overgeplaatst worden naar Samarang. Daarbij verzocht de Gouv. Gen. ook om vergoeding van het geld van den Chinees te Dĕmaq die geketjud was. En betreffende Kaḍu, als daar het slechte volk niet kon verdwijnen, zou de Gouv. Gen. beslist

---

[1] [illegible]

[2] [illegible] = Nu is er geen wolkje aan de lucht.

[3] Dit voor [illegible]?

[4] [illegible]? Al die korte, afgebroken zinnen, eigenlijk meer uitroepen, teekenen de woede van den Sultan.

[5] Een in den vloer ingemetselde zwarte glanzende steen ongeveer een handbreed boven de vloer hooger liggende.

[6] [illegible]

zelf komen en dat gespuis uitroeien, en de landstreek annexeeren. — De Sultan zeide, dat nu een nauwkeurig onderzoek naar de vorstelijke waardigheid troebel, te verward was gemaakt, er niets anders overschoot, dan dat de gĕgilang werd afgeschaft: door den heer Moorrees verkocht, zou de winst (de untung) er van zijn, dat hij gelijk werd gesteld aan den Gouv. Gen.[1] — Dat de Lodji van het Gouvernement ontruimd en naar Samarang zou overgebracht worden, was eene andere zaak: die ging buiten hem om:[2] daar liet hij zich niet mee in: als hij maar niet ontrouw was in hetgeen hij op zich had genomen te leveren aan manschappen, goederen en geld. — Wat de schadevergoeding van het den Chinees ontroofde geld betrof, die zaak was nog in onderzoek. — De desa's in de Kadu zouden geannexeerd worden, om gezochte redenen zouden die dan moeten verwoest worden door hun eigen rechter.[3]

De heer van Braam zeide daarop vernomen te hebben, dat de Sultan oneenig was met den Kroonprins. Wat was daar de oorzaak van? De Sultan schrikte vreeselijk, en antwoordde, dat dit een onwaar bericht (kabar tjorah) was: vroeger had de Gouv. Gen. hem een waarschuwenden raad gegeven, en sterk afgeraden onbewezen praatjes vertrouwen te schenken. Daarop vroeg de Sultan aan den Kroonprins, of het inderdaad zoo was, dat zij dikwijls twist hadden? — De Kroonprins gaf daarop ten antwoord, dat dit volstrekt niet het geval was: hij was veel te bevreesd zijn vader tegen te spreken (suwala). De heer van Braam nam daarop afscheid en vertrok. De Sultan gaf de aanwezigen verlof heen te gaan.

De Babad-schrijver merkt hierbij op: hun twisten was baül, zij waren kamp; geen van beiden had gewonnen of verloren.

In Tijdschr. v. N. I. (1844) 6° III. p. 156 wordt dit anders voorgesteld: „De heer van Braam was tevens overbrenger van eenen dreigenden brief van den maarschalk aan den Sultan, waarin hij onder anderen Notto Koesomo en Notto Diningrat bij den Vorst verdacht maakte als lieden, die van zijn vertrouwen misbruik maakten, om hem ten hunnen behoeve van den troon te

---

1 [illegible]

2 [illegible]

3 [illegible] (dat wel [illegible] zal moeten zijn) [illegible]

stooten. Hetzij nu dat de Sultan daaraan geloof gehecht hebbe, hetzij dat de vertoogen van den heer van Braam, gepaard met bewegingen van troepen, die alom bespeurd werden, in verband met de misnoegdheid van den Kroonprins, den rijksbestierder en hunnen aanhang, den gewenschten indruk hebben mogen maken, zeker is het dat op denzelfden dag, waarop gemelde brief door den heer van Braam overgeleverd was, (zijnde den 12 November 1810) er, na eene conferentie tusschen den Vorst en zijnen vermoedelijken opvolger, den Kroonprins, eene groote verandering aan het hof kwam, voornamelijk bestaande in de herstelling van den rijksbestierder in zijnen rang en gezag, en in de terugzetting van Notto Diningrat tot den rang, die hem als eersten buiten regent toekwam: terwijl de Sultan vervolgens op den 13den November 1810 in alle eischen van den maarschalk toestemde."

De heer van Braam (na van 12 tot 15 November 1810 te Ngajogya te zijn geweest) keerde naar Samarang terug.

De heer Moorrees trad af als Minister en werd vervangen door den heer Engelhard, (Ingglar) [1], die weer Minister te Ngajogya werd. De quaestie van de gĕgilang werd zoo geregeld, dat, door van beide zijden wat toe te geven beide partijen tevreden waren. (kĕḍiq sewang kadamĕl siḍang siring). Als de Minister zijne opwachting kwam maken, werd hij in de Srimanganti ontvangen, de Sultan nog altijd zittende op de gĕgilang zooals dat vroeger de oudvaderlijke gewoonte was. (nalurinipun ing kang rumijin).

Bij de Jonge X (XIII) p. 500 leest men omtrent Moorrees het oordeel van Daendels over hem aldus: "is het aan de andere zijde niet zonder moeite geweest, dat ik uit de correspondentie en de gehouden abouchementen te Samarang met den destijdigen Minister aan het Hof van den Sultan te Djocjocarta, J. W. Moorrees heb opgemerkt zijne verkeerde behandeling van zaken aan dat Hof, en dat hij door een kwalijk geschonken vertrouwen aan een der voornaamste gunstelingen van den Vorst als speelbal geworden zijnde van deszelfs doorslepenheid, machinatien en slechten aard, zich in zoodanigen toestand gebracht had bij den Sultan, dat de Vorst tot

---

[1] Dit was Pieter Engelhard, een neef van Nicolaus Engelhard. — Tijdschr. Bat. Gen. XLIII. ¼ pag. 206. — Zie boven pag. 126.

geen onderhandelingen meer met hem te bewegen was, waardoor eenige hangende differenten over het bij de Hoven aangenomen nieuwe ceremonieel, waarvan de Sultan was afgeweken, over het aanhouden van deserteurs in zijne landen en over eene den Rijksbestuurder aangedane onverdiende behandeling, buiten afdoening moesten blijven: welk gedrag van den voorn. Minister Moorrees mij verplicht heeft hem uit deze zijne bediening te ontslaan, mitsgaders den President der Hooge Indische Regeering J. A. van Braam naar Djocjacarta te laten vertrekken, ten einde de nog onbesliste pointen met den Sultan tot verevening te brengen, met gevolg dat deze zending een alleszins satisfactoiren uitslag gehad, en de Sultan zich tot een getrouwe nakoming van het ceremonieel verbonden heeft, zoowel als tot opheffing der verdere bezwaren, die hem bij die gelegenheid zijn voorgehouden.

Zijnde vervolgens de vacature, welke dit ontslag van den Minister Moorrees had veroorzaakt, op mijne voordracht door de Hooge Regeering vervuld door de benoeming tot Minister van den President van Schepenen te Batavia P. Engelhard, die te voren in dezelfde betrekking zich aangenaam had weten te maken bij den Sultan, zeer bedreven en zacht is in den omgang met de Inlanders, en zijn verlangen had doen blijken van ten tweeden male tot het Ministeri te Djocjacarta te worden verkozen." —

Ngajogyakarta kreeg een bezoek van den Sekrĕtaris Djendral Fekis [1]. De Kroonprins en al de Putra's en Santana's maakten hem hunne opwachting in de Lodji. Na twee dagen vertrok hij weer.

De Minister gaf toen kennis aan den Rijksbestuurder om zulks aan den Sultan mee te deelen, dat de Gouv. Gen. had bevolen, dat alle rondtrekkende kooplieden, als zij zich naar de Pasisir-streken wilden begeven, van een pas moesten voorzien zijn, geteekend door den Patih of den Minister, en zonder dien pas gevangen genomen moesten worden. En verder de Hadji's die beweerden afstammelingen van den Profeet te zijn, doch dit niet door bewijzen van hunne afstamming konden aantoonen, evenzeer gevangen genomen moesten worden en aan het Gouvernement uitgeleverd. Voorts mochten zij,

---

[1] De Kapitein ter zee Simon Hendrik Frijkenius?

die zich naar de Pasisir-landen begaven geen wapens meebrengen; zelfs een enkele lans of een geweer zou in beslag genomen worden. De Sunan van Sala had zich daarmee vereenigd, en het bevel in werking doen treden.

De Rijksbestuurder bracht deze kennisgeving onmiddelijk aan den Sultan over. Deze zeide dat hij dus aan den leiband van Sala zou moeten loopen. Stond hij dan onder het gezach van den Sunan van Sala? Als hij dien moest navolgen (*nelad*) weigerde hij. Te gelasten godsdienstige menschen onrechtmatig te behandelen door hen gevangen te nemen zou iets onbezonnens zijn [1]; gesteld er kwamen menschen uit de Gouvernementslanden in Ngajogya, zouden die dan ook gevangen genomen mogen worden? Als dat niet mocht, dan zou het zijn een *ambalap mĕnang* [2], een strijd om de meeste te zijn. De Rijksbestuurder bracht den Minister onmiddelijk in kennis met hetgeen de Sultan gezegd had.

De Kangdjĕng Ratu Anom beviel destijds van eenen zoon, zoodat zij nu twee kinderen had. [3] De toegenegenheid van den Sultan jegens Raden Tumĕnggung Natadiningrat nam al meer en meer toe; maar ook zij die afgunstig waren werden hoe langer hoe meer in aantal.

Raden Sumadiningrat maakte zich aan eene ernstige overtreding tegenover den Sultan schuldig: hij had namelijk iemand genaamd Bradjalĕqsana laten dooden. Deze man nu was een ondergeschikte van hem, doch hij liet hem dooden, omdat hij vroeger door den Sultan naar Cheribon was gezonden tijdens er *Kraman*'s waren, zonder daarin gekend te zijn, of hem daarvan kennis te geven. Daarover gevoelde Sumadiningrat zich vreeselijk gekrenkt. Nauwelijks had hij dien man gedood, of hij werd uit zijn tegenwoordig ambt ontslagen (*kapĕsat*; vergel. *potjot* of *tjopot*) en aangesteld tot *Midji Djawi*. Toen daarop het bericht kwam, dat er een *Djendral* te Ngajogyakarta zou komen, en men door ontsteltenis bevangen werd, werd Raden Sumadiningrat weer tot Nijaka (Najaka) Lĕbĕt aangesteld.

---

1 [illegible]

2 W. d b. geeft voor [illegible] of [illegible] = *gelijk willen hebben*, doch dit schijnt alleen op het eerste te passen.

3 Zie boven p 140

De Lurah der Blambanganners, genaamd Ngabehi Dasamuka, aan het visschen zijnde, werd het water der rivier afgedamd (dipun pĕdjahi). Hij liet daarop alle desa-lieden die dicht aan de rivier woonden gevangen nemen. Nu behoorden (kagungan) deze desa aan de Kangdjĕng Ratu Kaḍaton, d. i. de moeder van den Kroonprins, zoodat die gevangenen hare onderhoorigen waren. Zij werden op de Alunalun-kidul geëxecuteerd (kalunas), waardoor de Kangdjĕng Ratu Kaḍaton buitengemeen in haar eer gekrenkt werd.

Een Santana, bloedverwant van de Kangdjĕng Ratu Kaḍaton, beging als Mantri te Djapan, (het tegenwoordige Madjakarta) eene zonde (dosa) jegens het Gouvernement, door aan van Surabaja naar Djapan gedeserteerde (minggat) soldaten huisvesting te verleenen. Deswege aangeklaagd, weigerde hij die soldaten uit te leveren. Hem werd daarop arrest gegeven in de Kĕmanḍungan.

Het Tijdschr. v. N. I. (1844) 6° III p. 147 geeft dit verhaal aldus: "Onder de geschillen met het Gouvernement, waarvoor de maarschalk Daendels in 1810 voldoening eischte, was o. a.: "Het ophouden van deserteurs van Soerabaija en het verleiden van soldaten door drie Paties van het regentschap Japan, met name Mangoon Koesoemo, Poespo Dipoero en Kertowidjojo, hetwelk de Maarschalk als eene daad van vijandelijkheid aanmerkte." Den 13^en^ November 1810 stemde de Sultan in al de eischen van den Maarschalk toe, en "De drie Patties van Japan werden nog dienzelfden dag aan den heer van Braam overgegeven, die hen namens den Maarschalk uit 's Sultans dienst ontsloeg, en daarna aan den vorst terugzond." Onze Babad geeft eene illustratie op dit laatste door te verhalen, dat die "Mantri van Djapan weer vrijgelaten werd, doordat de Rijksbestuurder de gunst van den Minister Engelhard wist te winnen (mulut sih). De Kangdjĕng Ratu Kaḍaton was daar uitermate verblijd over.

De Kangdjĕng Ratu Kaḍaton drong er hoe langer hoe dringender op aan bij haren schoonzoon den Rijksbestuurder, dat hij al zijne bekwaamheid [1] zou aanwenden, opdat haar zoon de Kroonprins toch spoedig aan de regeering zou komen.

[1] [illegible]

Bovendien was zij niet in staat hare *Maru*[1], de Kangdjĕng Ratu Kantjana Wulan (volgens het oordeel van den heer de Jonge, X (XIII) pag. CIII „de type dier vorstenvrouwen, die haar eigen lage afkomst door de ongeëvenredigde verheffing harer kinderen poogden te wreeken.") langer te verdragen (uit te staan.). Zij kwam er zelfs toe naar den dood van haren gemaal te verlangen, evenzeer als haar zoon den Kroonprins. De Rijksbestuurder beloofde daaraan te zullen voldoen. Deze drie personen deden daarop tot dit doel alles wat de dukun's hun voorschreven, opdat de Sultan spoedig zou sterven.

Nu was er iemand genaamd Tirtasĕngadja. Deze man *angakĕn angsal gaib*, dat wij hier wel kunnen teruggeven door te zeggen, dat hij voorgaf in het bezit te zijn gekomen van een geheim, een onfeilbaar middel om iemand uit het leven te helpen. Toen de Sultan daarvan hoorde, werd hij zoo verbitterd, dat hij dien man onmiddelijk liet dooden.

Zoo waren er nog twee personen, (zeker ook al een paar den Sultan vijandig gezinde personen met dezelfde bedoelingen werkzaam), genaamd Sastrawidjaja en Wångsakartika, maar die werden alleen maar ontslagen uit hunne betrekking, want zij waren schoonouders van den Kroonprins.[2]

De Kangdjĕng Ratu Kaḍaton had ook eene *guru tijang estri*, eene vrouwelijke guru, genaamd Njaï Dĕrmakusuma. Toen de Sultan daar achter kwam, werd hij zeer tegen haar ingenomen.

De *guru* van den Kroonprins heette Kyaï Danakusuma; alles wat hij den Kroonprins vertelde werd onvoorwaardelijk door hem geloofd. Maar deze man was evenzeer een persoon, die „de huig naar den wind hing."[3]

In deze dagen waren de Kroonprins, de Rijksbestuurder en Pang. Adikusuma één; des noodig zouden zij gelijkelijk vergif innemen en sterven.

De Kangdjĕng Ratu Kaḍaton, bemerkende dat de Radenadjĕng Suratmi (dochter van de Kangdjĕng Ratu Kantjanawulan en zuster

---

[1] Het W d.b. s. v. zegt van dezen benaming: „MEDEDINGSTER, zoo noemen de vrouwen van denzelfden man elkander."

[2] [illegible] De zin laat geen andere vertaling toe, maar de Schrijver geeft geene nadere toelichting, hoe zij „schoonouders" waren geworden.

[3] H. S.: [illegible] ?

van Raden Rångga's overleden echtgenoote) aan Raden Rångga tot echtgenoote gegeven zou worden, had daar, gedachtig aan hare eigen kleinkinderen, erge hartzeer over. De Kangdjĕng Ratu Kantjanawulan had haar aanstaanden schoonzoon al vele cadeaux geschonken. [1]

De Rijksbestuurder van Ngajogya trad in overleg met zijnen ambtgenoot Tjakranagara te Surakarta om aan de Compagnie kennis te geven, hoe Raden Rångga zich misdroeg door eenen zekeren Wirabrata, een ketju-aanvoerder van Pranaraga, den kost te geven (n g i n g u). Destijds werd er over en weer in Pranaraga en Madijun geketjud. Maar Pranaraga moest het tegenover Madijun afleggen (k a ṇ ḍ a p) door de bekwaamheid (s a g ĕ d) van Raden Rångga. Daarbij liet hij de stad Madijun versterken door kanonnen op de baluwĕrti, stadsmuur, op te stellen, terwijl Pranaraga in het geheel niet in staat was zich op gelijke wijze te versterken.

Van den Sunan van Sala wordt verhaald dat hij allerlei klachten bij den Gouv. Gen. inbracht, en om recht (a d i l) van het Gouvernement verzocht.

Toen het nu tegen de Garĕbĕg Sijam 1810 liep, bracht de Sultan weer de quaestie over het eeresaluut ter sprake, als hij zich uit het paleis naar de Siti-inggil zou begeven. Reeds bij eene vorige gelegenheid had de Sultan diezelfde zaak met den Minister behandeld, [2] maar schijnt onafgedaan gebleven te zijn. De Sultan bleef ook nu weer bij zijn verzoek: de Rijksbestuurder bleef zijnerzijds op zijn manier aan het intrigeeren, vooral ook tegen Natadiningrat, waarbij de Kroonprins zich buiten schot hield [3]; tot eindelijk de Sultan uit

---

[1] Zie boven pag. 154.

[2] Zie boven p. 153, 154.

[3] Ziehier het verhaal van de B a b a d, dat niet uitmunt door duidelijkheid: [illegible]

eene vergadering met alle Putra's en Santana's op de Pagĕlarran, Raden Sumadiningrat en Purwadipura naar den Rijksbestuurder zond, met de kennisgeving, dat, als de Sultan bij het verlaten van het paleis geen eeresaluut kreeg, hij ook niet naar de Siti-inggil zou gaan, als de Minister kwam. De Tumĕnggung Sindunagara bracht dit besluit van den Sultan aan den Minister over, die daardoor zeer gekrenkt was, (m u t u n g), en nam zich voor (m a s a n g a n g k a h) als hij door den Sultan ontboden werd niet te komen. Het slot was, dat alles bleef zooals het was. (? b a ü l). De Garĕbĕg ging zeer stil voorbij, want de Sultan verliet het paleis niet.

Na afloop van de Garĕbĕg kwamen de Putra's en Santana's en Bupati's hunne opwachting bij den Sultan maken en hem hunne hulde naar gewoonte aanbieden. De Sultan hield een toespraak, waarin hij zeide, dat niemand van hen hem mocht verdenken (n ĕ r k a) twist te zoeken ([illegible]) met het Gouvernement; niemand mocht stoken om verwijdering te weeg te brengen. De Sultan en het Gouvernement bleven onverbreekbaar aan elkaar gehecht. Er was nu slechts een redetwist (r ĕ b a t u d u r) over het huldebetoon. Tot wien zou hij zich wenden (b ĕ b a n a) dan tot den Minister, die voor de belangen van den Vorst zorgde? De Sultan had niet met den Gouv. Gen. maar alleen met zijnen vertegenwoordiger, w a k i l, te doen. Daarom moest deze een uitgezochte Europeaan zijn, voldoende op de hoogte van alles. Waarom kwam de Minister niet als hij hem ontbood? Waren er die den Minister ophitsten? De Sultan begreep er niets van.

[illegible]

Pang. Natakusuma zeide, dat wat de Sultan gezegd had juist was. Als er een twist was moest die uitgetwist worden, en als er eene afwijkende meening was, moest die geregeld behandeld worden. Er bestond volstrekt geen plan de vriendschap met de Compagnie af te breken. In die quaestie van het huldebetoon handelde de Minister overeenkomstig de bevelen van den Gouv. Gen.

De Sultan stemde dit alles toe; hij dacht er ook zoo over. Nadat er eten en drinken gepresenteerd was, ging men uiteen, en begaf zich naar de kadipaten. De vrienden van den Rijksbestuurder hadden het weer druk (wĕwadul) over den trots van den Sultan tegenover het Gouvernement, en over Pang. Natakusuma die het met den Sultan hield; zelfs smadelijk over den Minister sprak, en dezen een Wĕlandi Bahong, een Hollandsche boschduivel (of: nachtvogel die een keffend geluid maakt, asonason?) genoemd had.

De Rijksbestuurder ging iederen dag naar de Lodji, en hitste (anggĕgasah) den Minister op, zoodat ten slotte deze alle barmhartigheid (palimarma) voor den Pang. Natakusuma verloor, en zijne geheime aanslagen en listen tegen den Pangeran verscherpte. Hij stelde eene aanklacht tegen hem aan den Gouv. Gen. op. Hij had drie schrijvers; Danukrama en Trunasastra brachten de stof bij elkaar; en de derde, een Mijnheer Drite, die het in het Hollandsch in elkaar zette: waarbij zich aansloot de Kroonprins, die Wirjapuspita en zijnen jongeren broeder, raji, Pangeran Mangkubumi zond.

De Babad-schrijver keert in zijn verhaal nu weer terug tot vóór de bagda-Garĕbĕg, om te spreken over hetgeen er in Madijun en Pranaraga voorviel. Er waren drie personen uit de desa Ngĕbĕl, behoorende onder Pranaraga, vermoord geworden. Deze zaak zou door rechterlijke beambten, sarajuda, onderzocht worden. Ngajogya zond: Pang. Dipakusuma, Djajadipura en den Tumĕnggung Samanĕgara. Surakarta: de Tumĕnggung Arungbinang: en de Compagnie Kapitein Krisman. [Krijgsman?] Na onderzoek bleek het dat werkelijk drie personen van Ngĕbĕl in het Madijun'sche vermoord waren. Kapitein Krisman stelde een proces-verbaal op, voorzien van zijn tjap; ook de Bupati Tumĕnggung Arungbinang teekende het; maar Pang. Dipakusuma wilde dat nog niet doen uit vreeze voor zijn Vorst; hij wilde den vorst daarmee eerst in kennis stellen. Daarop keerde men weer terug.

Tijdschr. v. N. I. 6° III. pag. 145 licht ons dit geval eenigszins duidelijker toe: „De raden rongo Prawiro Dirdjo, die naauwelijks aan de billijke wraak van den Keizer ontsnapt was, gaf daartoe opnieuw aanleiding, door de Solosche dessa's Ngĕbĕl en Sekedok gelegen in het landschap Ponorogo, in de maand Februarij 1810, door eene gewapende bende van 800 man te doen plunderen en verbranden, bij welke gelegenheid twee onderdanen van gemeld hof, afgemaakt en een gewond werd.

De aanleidende oorzaak tot deze daad van geweld schijnt geweest te zijn, de gedurige en door de Solosche hoofden begunstigde rooverijen, in de onder Raden Rongo behoorende Montjonegorosche landen, waarvoor geene voldoening te krijgen was, en welke dit eerzuchtig hoofd bewogen, om zich zelven recht te verschaffen.

Nadat het Solosche hof zich vruchteloos bij het Djocjosche, over deze schending van grondgebied beklaagd had, wendde de Keizer zich regtstreeks dienaangaande, tot den Gouv. Gen. Daendels, die deze zaak zeer hoog opnam en van den Sultan, voor den Keizer, voldoening vorderde.

De Sultan weigerde zulks echter, alvorens de zaak op de gewone wijze, door gecombineerde commissien van de beide hoven, ten overstaan van Europesche afgevaardigden, onderzocht zoude zijn geworden, en toen dit laatste toegestaan was, werd de Raden Rongo wel schuldig bevonden, maar hij bragt gelijksoortige klachten ter zijner verdediging tegen de Solosche hoofden in, waarop geen acht geslagen werd.

Intusschen, terwijl de voldoening, die de maarschalk voor den Keizer van den Sultan vorderde, achterwege bleef, rezen er almede zeer hooge geschillen met het Gouvernement" waarvan wij boven alreeds gesproken hebben. De maarschalk eischte nu de uitlevering van Raden Rångga, maar toen die uitbleef, werd nog eene laatste poging door de zending van den heer van Braam beproefd, terwijl Daendels inmiddels uitgebreide militaire maatregelen nam, om bij mislukking van van Braam's zending, met geweld te nemen wat hij door vredelievende middelen niet gedaan kon krijgen.

Raden Rångga was intusschen nog altijd te Ngajogya. Gedurende de Vastenmaand was hem toegestaan naar huis te gaan, maar na afloop van de Vasten moest hij weer terugkomen want dan zou zijne zaak afgehandeld worden. Inderdaad keerde hij dan ook in de maand Sawal

terug, en maakte zijne opwachting. Weldra (12 Nov. 1810) kwam ook de heer Kommandeur van Braam te Ngajogya, die een brief van den Gouv. Gen. meebracht, inhoudende 1°. Dat Raden Rångga zich naar Bogor zou begeven om den Gouv. Gen. vergiffenis te vragen. En 2°. Dat de Sultan den Raden Tumĕnggung Natadiningrat tot Korri had aangesteld, hetwelk de Gouv. Gen. niet toestond (goedvond, marĕngi), want hij was een zoon van een Santana, waartegen vele bezwaren van teeren aard waren: zijn vader was volstrekt niet oprecht, zoodat hij een voortdurend gevaar voor het rijk was:[1] misschien zou hij de maatschappelijke orde verstoren, den vorst tot een ramp zijn, en het Gouvernement zorg veroorzaken. Als de Sultan aan deze eischen niet voldeed, zou de Gouv. Gen. zeer gebelgd zijn (runtiq), en de vriendschap afbreken.[2] Dan zou hij te Ngajogya komen, en nieuwe regelen en wetten invoeren.

De Sultan werd vreeselijk ongerust, en verzocht dringend, dat de Gouv. Gen. niet zou komen. Onmiddelijk liet hij Raden Rångga aanzeggen, dat hij naar Bogor zou gaan om den Gouv. Gen. vergiffenis te verzoeken, en hem drie reisgenooten zouden worden meegegeven.[3] Maar Raden Rångga verzocht, dat zijn zwager Pang. Dipakusuma mocht meegaan, hetgeen de Sultan eerst goedvond maar daarna weer introk, en Kyaï Danukusuma aanwees als zijn reisgenoot. De Sultan had daar heel wat mee op het oog, dat hij den vader van den Rijksbestuurder daarvoor bestemde. Als de reis gelukkig mocht afloopen, zou Kyaï Danukusuma den Raden Rångga zeker tot kornak (surati) dienen, en hij scherp toezien op de verwaandheid van den Raden, om hem ingetogen te doen worden. En gesteld, dat Raden Rångga mocht verdwijnen (d. w. z. sterven), dit geene bezorgdheid zou veroorzaken. Doch Raden Rångga had er erge hartzeer over, dat hem een ander dan hij verzocht had tot reisgenoot werd meegegeven. De Kangdjĕng Ratu Kantjana Wulan zond hem vele geschenken om hem de reis aangenaam te maken. Hieromtrent lezen wij Tijdschr. v. N. I. 6° III. p. 267: „Ook

---

[1] Dit laatste eene gissing voor: [illegible]

[2] [illegible] Zie Jav. Zam. II. p. 109 N° 166 en pag. 131 N° 340, waar deze Sprw. eenigszins anders verklaard wordt.

[3] Tijdschr. v. N. I. 6° III. p 147 en 152 spreekt alleen van „onverwijlde uitlevering van R. R. aan het Gouvernement." — Dit vertrek naar Bogor bepaalde de Sultan op 26 Nov. 1810, „en dit hoofd onderwierp zich schijnbaar daaraan" ald. p. 157.

van een verzoek tot uitlevering van de Ratu Kantjana Wulan is destijds sprake geweest, omdat zij eenige goederen aan den Raden Rongo, ten behoeve van zijne voorgenomen reis naar Buitenzorg, geleend, en hij dezelve medegenomen had, welke omstandigheid haar almede onder verdenking had gebragt: hebbende de Minister Engelhard veel moeite gehad, om den Gouv. Gen. de onmogelijkheid daarvan, zoowel als van den raad, dien hij den Sultan, volgens nader te kennen gegeven verlangen, van Zijne Excellentie moest geven, namelijk: "om deze Ratoe te verstoten en haar aan een verwijderd dessa's hoofd uit te huwelijken," te bewijzen."

Raden Rångga was intusschen wanhopig (nglalu), en hield zich overtuigd, dat hij als een misdadige werd beschouwd: en hij wist dat het de Maharadja, de Oppervorst (de Gouv. Gen.?) was die zijn ongeluk (zijn dood) beoogde, en zij wier toeleg dat was zich blijde zouden gevoelen. Daarom had de Rijksbestuurder er ook zulk een haast mee, die tegelijk van vorst wilde veranderen: zooals het spreekwoord zegt, bubuq angsal supana, of volgens Jav. Zam. II pag. 58 N° 383: bubuq oleh ĕleng, d. i.: de houtwurm weet een gat (in het hout) te maken; z. v. a.: iemand die eene sterke (slechte?) begeerte naar iets heeft, weet er wel een middel op te vinden om die vervuld te krijgen. Men wilde Raden Rångga verlegen (?) maken, en legde het er op aan hij vervaard zou worden [1]; hij gevoelde zich zeer beschaamd en in zijn eer gekrenkt; hij was als levend dood. Hij zocht dan nu ook alleen maar naar eene gelegenheid om weg te komen.

Des avonds toevallig zijne opwachting willende gaan maken in een draagstoel van kadjang bij zijnen oom (paman) Pang. Natakusuma, kwam hem de Rijksbestuurder zonder gevolg tegen, die naar de kadipaten wilde gaan. Toen de Rijksbestuurder vroeg wie daar in de draagstoel zat, antwoordde R. Rångga onmiddelijk: Radenaju Singaranu, terugkomende van de Måntjanagara. Maar beiden vergisten zich niet in elkaar wie zij waren, en waren voorzichtig. De Rijksbestuurder vervolgde zijn weg naar de Kadipaten, en R. Rångga naar zijnen vader (oom, rama) Pang. Natakusuma. Hij bracht hem de voetkus (ngudjung), alsof dit de laatste maal zou zijn dat zij elkaar ontmoeten. Hij zeide, de overtuiging te hebben ongelukkig te zijn (bilahi), en een aan het Gouvernement overgeleverde te zijn door de lasterlijke aantijgingen van Danurĕdja

[1] R. R. [illegible]

en Danukusuma. De Raden Tumĕnggung Natadiningrat was bij deze ontmoeting tegenwoordig, juist zijnen vader een bezoek brengende. Raden Rångga zeide tot hem, dat het zeer twijfelachtig was (pintĕn banggi) of hij, Natadiningrat, hem nog lang zou zien, want hij kon de bedoelingen (het streven: of: trots? pangangkuh) van Danurĕdja niet langer verdragen: hij was ten einde raad: mocht hij, N. D., in staat zijn het rijk Ngajogya te dienen. Wat hem zelf betrof, hij zou wel niet terugkeeren, maar zeker verbannen worden. Of hij voor- of achterwaarts ging, hij zou in ieder geval sterven. Als hij op reis omkwam, zouden er wel weinig reisgenooten bij hem zijn, die met hem in den dood wilden gaan. En zijn geheele leven door zich bewust te zijn, voor een opstandeling (duraka) gehouden te worden, is voor een mensch allerminst aangenaam. Daarom had hij maar één verlangen: zijne echtgenoote in den dood te volgen. Het was zijne bede, dat zij, die hij verdriet had aangedaan, zich nog in dit leven op hem zouden wreken: dat zou hem eene verlichting zijn in het toekomende leven, als hij dat niet meer op zijn geweten had. [1]

Pang. Natakusuma antwoordde: Dit ligt gelukkig verre buiten onze kennis! Maar het komt den mensch niet toe, de bevelen van den Almachtige te willen corrigeeren. Zooals het luidt in het geschrift Nitipradja: gesteld men wordt gelast de wangen van een wilde (galaq) naga [slang] te kussen, dan doe men dat, al zou het ook ten doode zijn: de Almachtige is getuige. Danurĕdja wil gaarna pijn en dood ondergaan: daarbij is hij nog jong, en het is zijn plicht (recht, wadjib) te streven naar de gunst van den later regeerenden vorst, waarbij het hem niet ontbreke aan zelfbeheersching. [2] De Almachtige is barmhartig, en zal alles waar de mensch om bidt, mits het maar gepast is, schenken, naar hij waardig is: anderszins is hij een kortzichtig, zondig mensch.

Raden Rångga antwoordde daarop: als een mensch vele twijfelingen heeft [3], is hij iemand die de ngelmu van den setan in zich opgenomen heeft!

Daarop vertelde hij aan Natadiningrat, dat in den droom een gouden pajung tot hem was neergedaald.

---

[1] Dit voor: [illegible]

[2] [illegible] ?

[3] [illegible] ?

Toen Pang. Natakusuma dit hoorde, kreeg hij een sterken tegenzin (e w a) tegen hem, en verdacht (n ĕ r k a) hem dat hij ijlde (raaskalde, n g l a m o n g). Hij zeide hem weg te gaan. Daarop vroeg hij Raden Natadiningrat zijn paard te leen, zeggende dat hij dat meê wilde nemen naar Bogor. In alles gedroeg hij zich als iemand die gek zou worden, en bewees groote hulde aan zijnen grootvader Natakusuma.

De Bupati's die naar Bogor zouden gaan verzamelden zich allen bij den Rijksbestuurder om te beraadslagen over hun reis. De heer Kommandeur had het aan hen overgelaten, den dag van hun vertrek te bepalen. Raden Rångga nam geen deel aan de beraadslaging: het was hem alsof zijn keel toegeknepen was. Op alles wat hem gevraagd werd antwoordde hij: s u m å n g g a! Bij het naar huis gaan, verzuchtte hij niet anders, dan dat hij zijne vrouw in den dood mocht volgen.

Nu ontbood de Sultan zijnen broeder Pang. Natakusuma en den Kroonprins. Hij zeide hen ontboden te hebben, omdat er een brief van den Gouv. Gen. was gekomen, waarin hem meegedeeld werd, dat de Gouv. Gen. niet toestond dat Raden Natadiningrat K o r r i bleef. Hij zou daaraan voldoen om onheilen af te wenden, en wijken (n j i n g k i r) voor menschen die kwaad spraken (n g a m e). Natadiningrat zou vervangen worden door zijn oom (u w a) Sindunagara. Daar waren geen bezwaren aan verbonden. Pang. Natakusuma en Raden Natadiningrat moesten daar niet boos over zijn. Pang. Natakusuma gaf zijn groote ingenomenheid met dit besluit te kennen, daar hij van den beginne tegen die aanstelling was geweest. Het was hem alsof hem een goddelijke zegen geschonken werd; hij had zijn zoon gaarne voor dat onheil gespaard gezien; nu was hij weer gelukkig! — Maar de Sultan zeide hierop dat het zoo niet bedoeld was; hij hield alleen maar op te doen te hebben met zaken die het Gouvernement betroffen: alles wat van den Sultan uitging zou door zijne handen gaan. — Pang. Natakusuma zeide hierop, dat, als het dit slechts was, het slechts half werk zou zijn; hij zou zich veel meer op zijn gemak gevoelen, als zijn zoon B u p a t i M i d j e n werd: dan zou er niemand zijn die hem verder lastig zou vallen. — De Kroonprins voegde hieraan toe, dat zijn oom gelijk had: Natadiningrat zou dan van alles af zijn (r ĕ s i q); hij zou zich op zijn gemak gevoelen, en geen tweestrijd meer kennen. — De Sultan merkte daarop aan, dat Natadiningrat dan, als hij M i d j i werd, als een zoek geraakte knaap (r a r e k ĕ t r i w a l) zou zijn, en zoo

goed als zonder bezigheid. — Waar tegen Pang. Natakusuma weer inbracht, dat zoolang Natadiningrat nog dochters te verzorgen had, hij wel niet als zoek geraakt zou zijn. — De Raden Bråugtakusuma werd daarop gelast aan den Rijksbestuurder mededeeling van des Sultans besluit te doen, dat Raden Tumĕnggung Natadiningrat opgehouden had Korri te zijn, en vervangen zou worden door Kyaï Tumĕnggung Sindunagara.

Des nachts was er een andaru [1] te zien die in N. W. richting viel.

Den volgenden morgen vertrok de heer Kommandeur van Braam naar Samarang.

De Sultan gevoelde zich buitengewoon in zijn schik, en reed iederen namiddag paard.

Zes dagen later [2] zou Raden Rångga Prawiradirdja volgens afspraak den heer van Braam volgen naar Samarang, en dan van daar volgens het bevel van den Gouv. Gen. naar Bogor vertrekken. Hij bracht alles in orde, en liet zijn pradjurit's uittrekken om zich op den weg te oefenen; maar zelf was hij daarbij niet tegenwoordig, omdat hij afscheidsvisites van Putra's, Santana's en Bupadi's had te ontvangen, die hem goede reis kwamen wenschen. Na het vertrek dezer gasten kreeg hij een bezoek van Pringgakusuma en een Mantri Djawi genaamd Ngabehi Pusparana, twee personen die hem bestonden als Kaki uit Sokawati. Raden Rångga stelde vertrouwen in hen, niet wetende dat zij werktuigen van den Rijksbestuurder waren. Te voren hadden zij een verbond gesloten, en met eedzweering verklaard, des noodig met hun drieën vergift in te nemen en gelijkelijk te sterven. Ten slotte pleegden die twee verraad, door zich bij den Rijksbestuurder aan te sluiten, en hem tot (geheime) handlangers

---

[1] Een andaru (ꦲꦤ꧀ꦢꦫꦸ) wordt gezegd een lichtend, glanzend luchtverschijnsel te zijn, gewoonlijk te zien bij het sterven van een Vorst, regent of dergelijke persoonlijkheid, dat uit de residentie des overledenen opstijgt, en zich door de lucht voortbeweegt in de richting van het verblijf des opvolgers van den overledene. In ons verhaal geldt het geen overledene, maar een uit zijn ambt ontslagene, wel een bewijs hoe hoog Natadiningrat aangeschreven stond. En van daar ook de vermelding van de Noordwestelijke richting.

[2] Als het waar is, dat (Tijdschr. v. N. I. 6^e III. p. 157) de heer van Braam „15 Nov. 1810" vertrok, en „Raden Rångga zes dagen later vertrekken zou" (volgens de Babad), d. i. dus 21 Nov. 1810, dan kan het Tijdschr. v. N. I. ald genoemde 26 Nov. 1810 niet juist zijn, tenzij de Sultan het vertrek van R. R. vervroegd heeft, of de Babad-schrijver zich heeft vergist.

(dipun damĕl pakandĕllan) dienden, en alles wat Raden Rångga deed (sabarang kadjĕngipun) aan hem overbrachten. Zij waren eveneens pijaji gletja gletje z. v. a.: niet nauwgezette (?) prijaji's.

Ter middernacht vertrok [1] Raden Rångga: hij verliet zijne woning aan de achterzijde: de noordoostelijke muur had hij laten opbreken om tot uitgang te dienen. De ruitergelederen rukten met dreunend geluid uit: de pradjurit's gĕṇṭo (voetvolk) bewogen zich in een dichten zwerm (kumĕbul): overal waar zij langs kwamen ontstelde men. Te Djĕnu gekomen, hield R. Rångga stil: er was niemand die hem volgde: de pradjurit's gĕṇṭo, hun uitrusting ontvangen hebbende, waren achtergebleven. Pringgakusuma en Pusparana hadden hem slechts tot op den weg geleid, doch waren toen onmiddelijk naar de Kapatihan gegaan. Na hen kwam Kyaï Martalaja den Rijksbestuurder kennis geven, dat R. Rångga heimelijk de stad had verlaten. Maar de Rijksbestuurder — reeds alles wetende — ontstelde volstrekt niet: blijkbaar was hij blijde. Kyaï Danukusuma begaf zich nu ijlings naar de Lodji om kennis te geven. De Minister verschrok zeer, en gaf bevel dat de dragonders zich gereed zouden houden. De Rijksbestuurder begaf zich naar de Srimanganti met de Bupati's. Reeds vóór er iemand was, waren de kroonprins, Pang. Mangkubumi en Pang. Adikusuma daar al eenigen tijd bijeen, want zij waren al van alles op de hoogte vóór dat R. Rångga was weggegaan door eene waarschuwing (pandjawil) aan den Kroonprins door den Rijksbestuurder. De Sultan sliep nog. Men ging hem wekken, en weldra verscheen hij. Gezanten van den Rijksbestuurder verspreidden zich (sumĕbar) en bespiedden zijn oom (paman) Pang. Natakusuma: al zijne bewegingen moesten zij zeer nauwkeurig nagaan. Maar Pang. Natakusuma sliep al geruimen tijd niet meer, wijl zijn zoon Natadiningrat hem was komen kennisgeven van het vertrek van R. Rångga. Toen kwam er iemand namens den Rijksbestuurder hem van R. Rångga's vertrek kennisgeven; kort daarop gevolgd door eenen zendeling, gaṇḍeq, van den Sultan, om on-

[1] Tijdschr. v. N. I. 6e III. p. 262: „De Raden Rongo Prawiro Dirdjo in stede van de reize naar Buitenzorg, waartoe hij zich verbonden had, en waartoe alles gereed gemaakt en de marschroute bepaald was, aan te nemen, verwijderde zich, vergezeld van circa 300 gewapende manschappen, in den avond van den 20 November 1810 tusschen 8 en 9 uren van het hof: en begaf zich naar zijne regentschappen, zonder dat hij daarvan den Sultan noch den Rijksbestuurder kennis had gegeven."

middelijk bij den Sultan te komen, waaraan hij terstond gevolg gaf. Hij kwam tegelijk met zijnen ouderen broeder, raka, Pang. Angabehi. De Sultan verklaarde zich onschuldig [1] aan deze handeling van R. Rångga: maar in zijn binnenste koesterde hij achterdocht omtrent Pang. Natakusuma.

De Sultan wees daarop de Bupati's aan, die R. Rångga moesten achterna gaan. De Tumĕnggung Purwadipura stond aan het hoofd van een derde deel der Pradjurit's Lĕbĕt; en Kyaï Tumĕnggung Martalaja voerde met den zoon van Raden Rija Sindurĕdja genaamd Dipadirdja, en den boven genoemden Pringgakusuma een aantal gewapende burgers aan. Maar naar de opdracht van den Sultan moesten zij trachten R. Rångga met zachtheid over te halen, opdat hij tot bezinning kwame. Pang. Natakusuma kon met al die maatregelen niet instemmen; hij achtte het beter hem met een geheel leger te overvallen, en daartoe alle man van Ngajogya op te roepen. Gelukkig zou het zijn als hij nog op weg zijnde ingehaald werd; want als hij niet terstond in zijn opzet gestuit werd, zou hij later heel wat te doen geven; evenals men de Kamaḍejan, (een woekerplant) van eenen boom moet afscheuren, daar die anders den boom zou doen sterven. [2] De Rijksbestuurder wendde afkeurend het hoofd om, waarop niemand zijne instemming met dit voorstel betuigde; hij zeide nog, daar het hier alleen maar om R. Rångga te doen was, eene algemeene oproeping niet te pas kwam, en zou er al te veel omslag voor gemaakt worden. [3] Naar de bedoeling van den Rijksbestuurder en ook van den Kroonprins moest er naar gestreefd worden, dat R. Rångga voortging in zijn doen, en de zaak afgehandeld werd door de Compagnie; dan zou de Sultan bij de Compagnie in een ongunstig daglicht komen te staan. De Sultan gelastte daarop, dat de troepen die zouden uittrekken onmiddelijk aan den Minister moesten overgegeven worden, met het verzoek hun Europeesche dragonders mee te geven. Den Rijksbestuurder droeg hij op den Minister mee te deelen, dat de Sultan volstrekt niet in de zaak gemoeid was: het was een misdaad van R. Rångga alleen. Ook de

[1] [illegible] volg. W.d.b.: de handen van iets afwasschen. (rein, zuiver **G.**)

[2] Winter Jav. Zam. II. p. 24 N° 157: [illegible]

[3] [illegible]

Kroonprins wist er niets van. En nadat er kennis van was gegeven aan de Lodji, moest de woning van R. Rångga geplunderd worden. (n g r a j a h.)

De Rijksbestuurder begaf zich onmiddelijk naar de Lodji, en bracht de opdracht van den Sultan over. De heer Engelhard gaf daarop bevel aan den luitenant T o m ĕ s om met zijn manschappen uit te trekken. De Tumĕnggung Purwadipura vertrok daarop.

De Rijksbestuurder begaf zich toen naar de woning van R. Rängga, wiens Patih Singapadu in de grootste verlegenheid geraakte. Al de personen die de woning bewaakten werden de handen en voeten gebonden. Ook Raden Tumĕnggung Natadiningrat had de rijksbestuurder uitgenoodigd mee te gaan. Hij zeide hem de woning binnen te gaan, en gaf hem een t j a r i q, schrijver uit de k a d a n u r ĕ d j a n mee, die alles wat men in de woning vond, moest opschrijven. Maar de Rijksbestuurder zelf ging niet mee naar binnen, waarmee hij zijn bedoeling had. Toen alles afgeloopen was, werden al de goederen naar de woning van Danurĕdja gebracht, waarop de Rijksbestuurder van een en ander ging kennis geven aan den Sultan.

Raden Rångga Prawiradirdja begaf zich intusschen naar Madijun; de Tumĕnggung Samanagara kwam hem te gemoet. Zij omhelsden elkander, en hij weende over R. Rångga. De Tumĕnggung Samanagara was zeer gebeten op [1] Pringgakusuma, want zijn spreken was als dat van eenen waanzinnige; Samanagara vermoedde niet, dat een kleinzoon van Pang. Wuru beloofde (s a g a h) als leider, d a l a n g in de zaak op te treden, en ten slotte een d a l a n g k a g i n g s i r, een leider die zijn partij verraadt, werd. Dat zijn L u r a h (bedoeld zal zijn R. Rångga) zich zelf vergat (? l i m u t) was door Pringgakusuma, die er van raaskalde [2] eene ingeving (w a n g z i t) ontvangen te hebben, waarin hem gezegd was dat R. Rångga vorst moest worden, regeerende als Sunan Ngalaga; elken dag trachtte hij zijnen Lurah daartoe over te halen. Maar R. Rångga had het er op gezet, liever te sterven als een held (m r ĕ g a g a h), en als bewijs van zijn afval trad hij als vorst op onder den titelnaam Sunan Prabu Ngalaga. De Tumĕng-

---

[1] [illegible]

[2] [illegible]

gung Samanagara droeg den naam Panĕmbahan Senapatiningprang, en de kroonprins dien van Surjadjajaparusa, daarbij stelde hij een viertal punggawa's aan. Voorts verzond hij brieven aan de tot Sala behoorende Måntjanagara, en de Pasisir-gewesten van het Gouvernement om zich aan hem te onderwerpen.

Het Tijdschr. v. N. I. 6° III p. 263 verhaalt ons van "het verbranden en plunderen van de op zijnen (R. Rångga's) weg naar Madioen liggende Solosche dessa's, zijne daarop gevolgde publicatiën, waarbij hij alle Javanen en Chinezen opriep, om met hem gemeene zaak te maken, ter vernietiging van de Europeanen en van het rijk van Soeracarta, zijn kennelijk voornemen om de Gouvernements provincien te overvallen: het aannemen van den titel van Soesoehoenan Praboe Ingalogo, benevens het voeren van den vergulden paijong en de door hem gedane eigendunkelijke benoemingen, onder anderen van de regenten van Kerto Sono, Djipang, Ngrowo Padangan en Poorwodadi tot Pangeran."

"Groot was de verslagenheid over deze onverwachte gebeurtenis, maar de Sultan verontwaardigd over des Raden Rongo's bestaan, en angstvallig wenschende om zijne onschuld den Maarschalk duidelijk te doen blijken, nam onmiddelijk, in overeenstemming met den minister Engelhard, de doeltreffendste maatregelen om het oproer te dempen.

"Niet alleen werd met den meest mogelijken spoed eene expeditie van duizend man, Sultans troepen, onder bevel van den Tommengong Poerwa di Poero, vergezeld van den Luitenant Paulus, den sergeant Leberfeld en twaalf dragonders, den Rongo nagezonden, met schriftelijke last om hem dood of levendig terug te brengen, maar gelijktijdig werden ook, spoeds- en zekerheidshalve, door tusschenkomst van onze residenten, eigenhandig door den vorst onderteekende en verzegelde bevelschriften, tot hetzelfde einde, aan de onderscheidene Djocjosche regenten in de Montjonegorosche landen afgevaardigd; hun tevens bevelende, om, indien de Rongo hen mogt willen overhalen, om hem te volgen, onder voorgeven dat hij op des sultans last handelde, daaraan geen geloof te hechten, maar zich in tegendeel ter zijner verdelging met Poerwo di Poero te vereenigen."

"Naar hetgeen wij uit de rapporten van den heer Engelhard gezien en te Djokjokarta gehoord hebben" — gaat het Tijdsch. v. N. I. ald. p. 265 voort ten gunste van den Sultan in deze R. R. zaak te schrijven — "kunnen wij deze vermoedens en verdichtselen echter stellig tegenspreken en verklaren, dat uit alle bescheiden, die

aldaar voorhanden zijn, de onschuld van den vorst en zijn hartelijke wensch, om daarvan doorslaande blijken te geven, ten duidelijkste doorstraalt.

„Met moeite zelfs heeft men den sultan wederhouden, om den rijksbestierder, vergezeld van eenige voorname prinsen en onder anderen van zijnen zoon Pangeran Mangkoe Boemie en zijnen schoonzoon Tommengong Notto diningrat, naar de Montjonegoro's te zenden, toen de eerst afgezondene expeditie niet spoedig genoeg het doel bereikte, en zijn verzoek aan den Maarschalk om hem bij te staan, en zijne hartelijke en rondborstige beraadslagingen met den minister Engelhard over deze aangelegenheid, drukken, naar ons gevoelen, het zegel op zijne onschuld.

„Hoezeer het gedrag van den Sultan in vele andere opzichten berispenswaardig was, en hij het Europeesch gezag billijke redenen tot misnoegen en wraakoefening had gegeven, zoo werd hij nogtans miskend, toen men zijne goede trouw in deze gewigtige zaak in twijfel trok, gelijk de Maarschalk Daendels deed".

Hoe Daendels daartoe kwam, is ons reeds duidelijk geworden door het bovenverhaalde, en zal het vervolg der geschiedenis nog verder ons openbaren.

Keeren wij nu tot R. Rångga terug, die zijne afgezanten en proclamatiën naar alle windstreken had uitgezonden. Helaas, in vele personen had hij zich terdege bedrogen. De Tumĕnggung's — zoo gaat de Badad voort — die zijne proclamatien ontvingen, gaven daarvan kennis aan hunnen vorst, evenals de Bupati's in de Pasisirlanden aan het Gouvernement. Zelfs zijne eigen ondergeschikten, die hem beloofd hadden zich gezamenlijk bij hem aan te sluiten, bleken onoprecht te zijn en misleidden hem allen. Hij was zeer verstoord over hen. Djipang en Panollan tastte hij aan en won den strijd.

De moeder, de Kangdjĕng Ratu Kantjana Wulan, van den Sunan teladdan z. v. a.: namaak-sunan, deed niets dan weenen met de andere prinsessen over hare dochter. Maar R. Rångga was liwung, zinneloos, radeloos. Hij antwoordde, dat als hij te kiezen had tusschen te sterven als een dapper man en te sterven door vergif (of: door list, valstrik, wisaja), hij zeker het eerste zou kiezen. Als hij overwon zou hij zeker het leven behouden, en als hij verloor zou hij sterven. Als hij bang was om te sterven zou hij zeker geen held zijn. En in beweend te worden was geen nut gelegen. Maar het was nu nog niet te zeggen dat hij zou verliezen. Prabu Rångga was besloten alles op het spel te zetten.

Toen kwamen de pradjurit's van Ngajogya onder bevel van Tumĕnggung Purwadipura, maar hij durfde (wilde, p u r u n) R. Rångga niet tot in de stad Madijun na te zetten. [1] Hij hield op verren afstand stil, ongeveer een afstand van zes uur gaans.

Prabu Rångga trok daarop uit naar het Magĕttansche. Doch de Bupati daar, Raden Tumĕnggung Sasrawinata was juist ziek; hij ging weg en zocht eene schuilplaats op het gebergte. Alleen de Raden Tumĕnggung Sasradipura trok tegen hem op, maar hij werd verslagen.

De Tumĕnggung Purwadipura zat in de ras (of: wist niet wat te doen? djĕṇḍĕl); hij wachtte menschen uit de Måntjanagara, maar er kwam nog niemand.

Boven werd reeds gesproken over het berooven van R. Rångga's woning, en medegedeeld dat de Tumĕnggung Natadiningrat door den Rijksbestuurder was gezegd de woning binnen te gaan, terwijl hij zelf buiten bleef. Nu ontsproot de (een) listige toeleg (vondst) van den Rijksbestuurder. [2] R. Rångga had vroeger vóór zijn vertrek uit Ngajogya twee brieven aan Ngabehi Pusparana (met Pringgakusuma de beide verraders, die wij boven reeds leerden kennen) achtergelaten, één bestemd voor Raden Tumĕnggung Sumadiningrat, en de andere voor Raden Tumĕnggung Natadiningrat. In die brieven [3] sprak hij van zijn afscheid nemen van den Sultan; en verklaarde hij dat zijn hart zuiver (s u t j i) was; dat hij den vorst zijne diensten volstrekt niet opzegde; [4] met den zegen van den vorst en de hulp van den Almachtige was hij alleen maar van plan Java van een plaag te verlossen (a n g r i m p i l l i s ĕ s u k ĕ r i p u n i n g t a n a h D j a w i) en vijandig tegen het Gouvernement op te treden. Behalve dit wilde hij geheel Java weer tot één geheel maken; het was jammer dat dit gedeeld werd met Surakarta. Ook de Pasisir-landen moesten weer tot den Javaanschen vorst terugkeeren. Het was zijne bede, dat de Sultan volstrekt niet mee zou doen hem tegen te werken, want als hij nu den strijd won, zou niemand anders dan alleen de

[1] [illegible] H. S. (of: [illegible] ?)

[2] [illegible]

[3] Ook genoemd T ij d s c h r. v. N. I. 6° III. p. 262.

[4] [illegible] ?

Sultan er door bevoordeeld worden, alzoo de voetstappen drukkende van zijnen grootvader (ejang) vroeger, en van wijlen den Sultan. Als hij niet slaagde (tiwas), dat dan de gevolgen hem, Rångga, alleen mochten treffen, en den Sultan geen kwaad zouden berokkenen. Voorts droeg hij den beiden Tumĕnggung's op, na zijn vertrek de bruggen over de Ele en de Tuntang [1] af te breken, opdat men geen zorg zou koesteren voor den vijand van Samarang komende. Wat de Lodji te Ngajogya betrof, die liet hij aan de achterblijvenden over, evenals de bescherming van den Sultan. De brieven waren verzegeld met zijn stempel in paarsch lak.

Het Tijdschrift v. Ned. Indië 6° III p. 263 zegt, „dat deze brieven nimmer aan gemelden Tommengongs besteld, maar terstond den vorst en daarna den minister ter hand gesteld zijn"; maar onze Badad weet daar meer van te vertellen, dat ook beter den listigen toeleg, reka, van den Rijksbestuurder doet uitkomen. De huichelaar en verrader Ngabehi Poesparana begaf zich met die brieven naar den Rijksbestuurder en bood hem die aan. Deze toonde zich met die brieven buitengewoon in zijn schik te zijn; zij zouden hem tot een wapen kunnen dienen. Hij gelastte nu Pusparana met die brieven naar zijnen oom Pang. Natakusuma te gaan, maar dezen te zeggen dat hij die brieven nog niet aan den Rijksbestuurder had aangeboden.

De Rijksbestuurder begaf zich daarop naar den Kroonprins; en Pusparana naar Pang. Natakusuma, bij wien hij diens zoon Raden Tumĕnggung Natadiningrat aantrof. Pusparana gaf de brieven aan Natadiningrat over, die ze weer zijnen vader overgaf. Toen deze de brieven gelezen had, liet hij terstond Pusparana bij zich komen; en vroeg hem hoe hij aan deze brieven gekomen was. Pusparana vertelde toen, dat hij de wachtbeurt in de woning van R. Rångga hebbende, er een knaap (lare) tot hem was gekomen, die zeide deze beide brieven gevonden te hebben, reeds met vuil (aarde, uwuh) bezoedeld. Toen hij die brieven bezag hadden zij een lakstempel op het couvert, maar waren reeds geopend. De inhoud maakte hem bang, want de naam van Raden Tumĕnggung Natadiningrat kwam er in voor. Daar hij hem beschermen wilde, achtte hij er niet op dat hij ondergeschikte was aan Kyai Danukusuma, hetgeen de oorzaak was dat de Rijksbestuurder nog geen kennis droeg van die

[1] Tijdschr v N. Indie 6° III. p. 263: „onderscheidene bruggen op de naar Djocjokarta leidende wegen."

brieven. Nu had hij ze aangeboden, en liet het aan den Pangeran over wat hij er mee doen wilde.

Pang. Natakusuma las de brieven. Istigfar! [1] Hij zond zijnen zoon met de brieven naar den Kroonprins, wien hij tevens moest meedeelen dat hij die van Pusparana had gekregen; en deze met hem mee moest gaan. Maar Pusparana zeide bang te zijn voor den Rijksbestuurder; misschien zou hij dat een zich op de bres voor zijne vrienden stellen [2] noemen. Maar Pang. Natakusuma zeide, dat hij maar moest zeggen van plan te zijn geweest, de brieven naar den Rijksbestuurder te brengen, doch onder weg Raden Tumĕnggung Natadiningrat was tegen gekomen. Daar hij voor een belangrijke zaak op weg was, en door den Raden Tumĕnggung ondervraagd werd, had hij hem openhartig naar waarheid geantwoord; en dat Raden Tumĕnggung Natadiningrat nu die brieven in handen had, kon voor hem ook wel geen bezwaar inhebben; het was zoowel een voldoen aan hetgeen hem opgedragen was als een waken voor de belangen van het rijk.

Gevolgd van Pusparana begaf Natadiningrat zich naar de kadipaten. De kroonprins zat toen juist in gezelschap van den Rijksbestuurder en Raden Sumadiningrat. Wat zij met elkaar bespraken weet niemand.

Bij zijn komst werd Raden Tumĕnggung Natadiningrat terstond genoodigd binnen te komen. Hij bood den Kroonprins de brieven aan, tegelijk mededeelende hoe hij aan die brieven gekomen was. Alle drie hielden zich alsof zij opschrikten. Maar Pusparana werd niet ontboden; hij bleef buiten. De Kroonprins zeide dat deze brieven bepaald aan zijnen vader moesten aangeboden worden. Waarop de Rijksbestuurder liet volgen dat dit juist gezien was; die brieven zouden zeker onheilen (b i l a h i) teweeg brengen, en waren eene beleediging voor den Minister. Als die brieven niet onmiddelijk den Sultan aangeboden werden, zou het eveneens zijn alsof men Tĕnung nachtverblijf aanbood. [3] De kroonprins merkte op, dat het nu een minder geschikt oogenblik was, zij moesten den Sultan in den morgen aangeboden worden. Toen Raden Tumĕnggung Sumadiningrat

---

[1] H. S.: [illegible]

[2] [illegible] Zie Winter Zam. II. p. 25 N° 163 of: [illegible]

[3] [illegible] Zie Babad T. Dj. (1874) pag. 493.

met den inhoud van de brieven in kennis was gesteld, ontstelde hij zeer, en was verschikkelijk boos. Hij antwoordde er geen enkele letter van te begrijpen: hij was niet in staat ze te lezen, hij wist er zelfs niet het allerminste van.[1] — De Kroonprins zeide tot Natadiningrat, dat hij nu met zijn vader moest gaan spreken, want die brieven waren volkomen nutteloos,[2] waarna hij hem liet heengaan. Natadiningrat deed zijn vader verslag van zijn bezoek bij den Kroonprins en wat deze gezegd had: maar zijn vader maakte zich over zijnen zoon en zich zelf zeer ongerust.

Den volgenden morgen werden al de Putra's, Santana's en Bupati's ontboden, en werd de zaak van de gevonden brieven behandeld. De Sultan was zeer gejaagd, en wilde de brieven maar laten verbranden. De Rijksbestuurder was daar echter sterk tegen; die brieven moesten bepaald den Minister aangeboden worden, en ze niet voor hem verborgen gehouden. Het was toch duidelijk dat de Sultan onschuldig was, en ze zouden voor hem geen gevolgen hebben. Een kleine jongen had ze gevonden in de woning van R. Rångga toen die leeg gehaald werd. De Rijksbestuurder was toen niet naar binnen gegaan, maar was buiten gebleven. Hij had R. Tum. Natadiningrat gezegd binnen te gaan. Toen die knaap de brieven vond waren de omslagen al geopend. Overigens zou de Minister alles wel ten beste regelen; en wat Raden Sumadiningrat betrof, was dat ook niet moeilijk, want hij had aan het berooven van de woning van R. R. niet meegedaan.[1] Hij onderwierp daarop zijn voorstel aan aller oordeel, en allen erkenden dat hij gelijk had.

In deze oogenblikken verloor de Sultan al zijne liefde jegens Natadiningrat, en gevoelde voor hem niets dan hevige afkeer. En dat was ook het geval ten opzichte van zijnen eigen broeder Pang. Natakusuma.

De Sultan liet de vergaderden gaan. De Rijksbestuurder begaf zich onmiddelijk alleen met zijnen vader Kyai Danukusuma naar de Lodji.

De Sultan voelde zich gedrongen zijne dochter de kangdjĕng Ratu Anom te ontbieden. Toen zij tot hem gekomen was, kon hij haar

---

[1] [illegible] hij wist er geen *a* of *b*. van. Winter Jav. Zam. II. p. 79 N° 15.

[2] [illegible] Wat de Kroonprins hiermee eigenlijk wil zeggen is ons niet volkomen helder.

[3] De logica en de kracht der argumenten in deze redenering ontsnappen ons.

niets zeggen. Hij had haar alleen maar laten komen, omdat hij haar zoo hartelijk lief had.[1] Want haar man werd van een misdaad tegen den Staat beschuldigd. Zijne dochter hield zoo buitengemeen veel van haren man: daarbij hadden zij al twee kinderen. Hoe zou hij hen van elkander kunnen scheiden? Hij was niet in staat zijne dochter langer aan te zien, en zeide haar weer heen te gaan.

Des avonds nam de Sultan al de Putra's, Santana's en Bupati's in het paleis een eed af.

Den volgenden morgen kwam er bericht van den Minister, dat de uitgetrokken troepen zonder succes waren teruggekeerd. Purwadipura was te kalm (sabar), en niet moedig. De Minister verzocht hem op hollandsche manier te straffen. De Rijksbestuurder voegde daar nog, kwaadsprekende, aan toe, dat Tumĕnggung Purwadipura tegelijk dukaten en Spaansche matten verkocht (wade kĕton pĕsmat), en handel dreef in opium: bovendien wist hij door slinksche streken het geld door den Sultan voor zijne kåntja's, zijn mede-prijaji's, gegeven voor zich te behouden. De Sultan werd daar schrikkelijk boos over. Hij ontsloeg Purwadipura terstond als legeraanvoerder, en benoemde daartoe den Pang. Adinagara, en twee zoons van Pang. Dĕmang genaamd Raden Wirjakusuma en Raden Wirjataruna; alsmede nog twee anderen genaamd Raden Sasrawidjaja en Raden Tjitradiwirja. Deze werden allen aan den Minister ter beschikking gesteld. Daarop vertrokken de troepen.

Het Tijdschr. v. N. I. 6° III. p. 268 beschrijft den gang dezer gebeurtenissen aldus: "De expeditie vervolgde, onder den tommengong Poerwo di Poero en den luitenant Paulus, haren weg naar de Montjonegorosche landen, ten einde den Raden Rongo te bedwingen, en alhoewel deze niet zeer voortvarend was, en er daarom eene tweede expeditie onder den pangeran Dipo Koesoemo (die den Tommengoeng Poerwo Koesoemo in het opperbevel der vereenigde magt moest vervangen) dezelve volgde, zoo werd echter reeds den 7 December 1810 de Dalm van den Rongo door den eerstgemelden bezet. Maaspatti, alwaar de Rongo zijn zoogenoemde kraton schijnt gevestigd te hebben, werd vervolgens, zonder tegenstand, genomen, en de luitenant Paulus rapporteerde reeds

---

[1] [illegible]

op den 11 December, dat twee broeders, de moeder en eenige kinderen van den muiteling waren gevat geworden.

„Den 12den daaraanvolgende waren de Montjonegorosche landen reeds weder geheel in rust, en werd de Raden Rongo, van zijn meeste volk verlaten zijnde, als een rondzwerver, door een detachement van drie Regenten en 150 man onder den sergeant Leberfeld, naar de kanten van Kerto Sono vervolgd, terwijl de hoofdmagt der expeditie, Maaspatti en andere punten bleef bezetten, om denzelven te beletten weder grooten aanhang te krijgen.

„Op den 17den December 1810„ — en wij nemen het nu volgende hier over, omdat onze Babad-schrijver nu verder weinig aandacht meer aan den afloop van R. Rångga's geschiedenis schenkt, wijl andere hem meer belangstelling inboezemende, en nu ook belangrijker gebeurtenissen, geheel bezighouden — „trof de sergeant Leberfeld den Raden Rongo bij de dessa Sekaran, in het Kerto Sonosche aan, welke laatste slechts circa 100 man, benevens zekeren regent Soemo Negoro en zijn Pattih bij zich had. Moedig door de onzen aangevallen zijnde, namen zijn volk en zijn Pattih dadelijk de vlucht, maar daar de Rongo en gemelde regent zich verdedigden, zoo werden zij door de regenten Wirio Negoro, Merto Loijo, en Yoedo Koesoemo, benevens zekeren ontslagen regent Soemo diwirio afgemaakt, en hunne lijken onmiddelijk naar Djocjokarta getransporteerd en aldaar ten toon gesteld.

„Niemand had zich zulk eenen spoedigen en gelukkigen afloop van deze zaak durven beloven. Hoofdzakelijk moet zulks worden toegeschreven aan den spoed, waarmede de Rongo vervolgd werd, hetgeen hem belette zijn volk te verzamelen en te wapenen; terwijl de brieven, die de Sultan aan de onderscheidene regenten zijner Montjonegorosche landen geschreven had, hem van derzelver bijval en medewerking, waarop hij schijnt gerekend te hebben, beroofden, en daartoe dus veel hebben bijgedragen.

„De Keizer van Soeracarta had ook eenige troepen, naar den kant der Montjonegorosche landen, in beweging gesteld, en Prins Mangkoe Negoro was met zijn legioen almede onder de wapenen gekomen, zonder nogtans iets van belang te verrichten.

„Deze laatste, hoezeer reeds destijds kolonel in onzen dienst zijnde, is echter beschuldigd geworden, van met den Raden Rongo in verstandhouding te staan, (wij spatieeren) waartoe, zoo wel eene ontmoeting, die hij, onder voorwendsel van op de jagt te

gaan, met hem gehad of bedoeld zoude hebben, als het afzetten en vermoorden, op zijne landen van eenige zendelingen, die de luitenant Paulus aan de autoriteiten van Djocjocarta en Soerakarta had afgevaardigd, aanleiding heeft gegeven."

Het Kraman-achtig, revolutionair optreden van R. Rångga had intusschen den Sultan in eene moeilijke en onaangename positie gebracht; hij gevoelde zich eenzaam en verlaten, niemand hebbende die hem ter zijde stond; [1] in het nauw gebracht (in de engte gedreven) door zijnen Rijksbestuurder, en met wantrouwen bejegend [2] door de Compagnie. Hij trachtte dus door hem erg te lijmen [3] de toegenegenheid van den Rijksbestuurder te winnen: alles wat deze hem voorstelde vond hij goed. De Kroonprins deed zich luchthartig voor, was vroolijk, en noemde alles bagus! [4] De Sultan had geen eigen wil meer; alles wat de Rijksbestuurder en de Kroonprins voorstelden vond hij goed.

De Minister kwam in de Kadipaten van gedachten wisselen met den Kroonprins, maar de Rijksbestuurder was daar niet bij tegenwoordig. Niemand weet waarover zij gesproken hebben. Na het vertrek van den heer Engelhard ging de Kroonprins zijne opwachting bij den Sultan maken. Ook van dit onderhoud kwam niemand iets te weten. Alleen werden in dezen tijd de Pang. Natakusuma en zijn zoon Raden Tumĕnggung Natadiningrat op eenen afstand gehouden. In ieder gesprek deed de Sultan hen strikvragen en had allerlei aanmerkingen op hen te maken.

Toen kwam er een brief van Raden Tumĕnggung Sasradipura, dat Kamagĕttan door de troepen van R. Rångga was ingenomen en verwoest. De Sultan gaf terstond bevel dat alle Putra's, Santana's en Bupati's zich gereed hadden te houden om derwaarts uit te trekken. De Rijksbestuurder zou als hun hoofd optreden, maar de dag van vertrek was nog niet vastgesteld, daar het nog niet bepaald was, wie thuis zouden blijven of wie uittrekken. Een daarop gevolgde beraadslaging leidde tot geen resultaat, en ging men uiteen. Pang.

---

1 [illegible]

2 [illegible]

3 [illegible]

4 Eene gissing voor [illegible]

Natakusuma en zijn zoon Natadiningrat gingen huiswaarts; maar de andere Putra's en Santana's, vrienden van den Rijksbestuurder, begaven zich allen naar diens woning en hielden eene vergadering. De Rijksbestuurder stelde zich in eene verwaande houding als een pelikaan (kropgans, *malang kaḍaq*) aan, en zeide dat Madijun hem geene erge bezorgdheid verwekte, maar hier, Ngajogyakarta, dat maakte hem aldoor bezorgd: als de Lurah, zijn oom Pang. Adikusuma (hij bedoelde Natakusuma) niet spoedig in zijn doen belet werd verder voort te gaan, zouden er zeker weldra twee vorsten zijn. Zijn vermoeden zou zeker wel niet mis zijn; het stond vast. Na eenigen tijd ging men uiteen.

De Kroonprins ontbood den Raden Tumĕnggung Natadiningrat. Hij zeide hem, dat hij hem ontboden had, wijl de Minister Engelhard, toen hij hem een bezoek bracht, hem ernstig ondervraagd had over die gevonden brieven, in twijfel verkeerende of Raden Tumĕnggung Natadiningrat ook in slechte zaken betrokken was. Want hij hield het toch voor onmogelijk dat Raden Rångga als vorst zou willen regeeren met den titel van Prabu Ngalaga, als het niet ware op aansporing van zijnen oom Pang. Natakusuma, voor wien Rångga slechts tot *warana*, scherm of schutsel, zou dienen tot hij zelf later als Prabu Ngalaga zou optreden. Wat Raden Sumadiningrat betrof, diens zaak stond *tipis*, zwak, maar van hem, Natadiningrat, *kandĕl*, bezwarend, omdat zijn vader er bij betrokken was. Maar de Kroonprins stond borg: als Natadiningrat inderdaad in zijn dienen van den vorst ontrouw, onoprecht was, zou de Kroonprins zelf hem gevangen nemen; het Gouvernement was daarvoor niet noodig. — Natadiningrat antwoordde: Zeker! U wilt borg blijven! Gesteld het ontbrak hem aan oprechtheid, maar dan zou zijn (schoon-)vader de Sultan of zijn eigen vader hem zeker niet genegen zijn, als zij dachten aan veinzerij bij hem. Zouden zij dan niet de liefde in aanmerking nemen die hen over en weer tot elkander trok? [1] — De Kroonprins antwoordde: Zeker! Daarom was ik ook sterk (*kijat*) tegenover den Minister, en heb ik hem met nadruk te woord ge-

---

[1] Het is nog al moeilijk deze niet al te duidelijke regel der *Babad* nauwkeurig terug te geven: [illegible]

staan (dipun sĕntaq-sĕntaq). Daarmee liet hij Natadiningrat weer naar huis gaan.

Pang. Natakusuma gelastte daarop zijnen zoon Raden Mas Salya de woning (poṇḍoq) van R. Rångga in de desa Bogĕm af te breken. Toen de Rijksbestuurder dat vernam, zeide hij: „Wat een geveins van trouw! (sumĕtja-sĕtja). Alleen als Danurĕdja dood is, zal het kunnen gebeuren, dat hij (d. i. Natakusuma) niet verbannen wordt naar den overwal!"

In dezen tijd was de Sultan zeer gejaagd, want het duurde zoo lang met R. Rångga, en nog was hij niet gedood. Hij vaardigde daarop eene proclamatie uit door het geheele rijk van Ngajogyakarta en aan de troepen te velde, opdat Rångga spoedig zou sterven. Wien het gelukte hem te dooden zou zeker rijk beloond worden: want dat mocht volstrekt niet aan iemand uit het Gouvernementsgebied of dat van Surakarta gelukken. Wie deze proclamatie van den Vorst niet getrouwelijk opvolgde, zou des Vorsten gunst verbeuren en tot een persoonlijken vijand van den vorst worden, en verbannen uit Ngajogyakarta; en ook zijn zoon de Kroonprins, eenmaal aan de regeering gekomen, zou zoodanig persoon niet in zijnen dienst aannemen. Bij herhaling liet de Sultan deze proclamatie op de Pagĕlarran afkondigen.

En nu doet onze Babad-schrijver een curieusch verhaal. Er kwam een missive van den Gouv. Gen. De Rijksbestuurder had het zoo weten aan te leggen (saking rekanipun Danurĕdja) dat de Minister er het papier voor gaf; Kyaï Danukusuma gaf de inkt; de heer Wrikte schreef hem in het Hollandsch, en Kyaï Danukusuma in het Javaansch. De heer Kommandeur van Braam stookte (nusuq) den Gouv. Gen. op; hij schonk hem zijn vertrouwen, (dipun anggĕp), en zette op den brief het tjap agĕng nĕgari prannĕsman, het groote fransche rijksstempel. De brief luidde:

„De Genneral Rat agĕng Daṇḍĕlĕs Marrĕskal, wiens macht (kuwasa) gelijk is aan die van hem die hem deze macht verleende, de Kangdjĕng Sunan Bånåparta ing kang Napolijon, aan zijnen vriend (prasobat) den Kangdjĕng Sultan Amĕngku Buwana den 2^en^, en Ngabdul Rahman Saijidin Panatagama Kallifattullah te Ngajogyakarta. Ter zake: de Kangdjĕng Tuwan Bĕsar vraagt voor het laatst een klaar en duidelijk antwoord (ngantĕp) aan den Sultan. Want

de Sultan trotseert bij herhaling de aanwijzingen (bevelen, tĕdah) van het Gouvernement: aan den Minister stoort hij zich niet, en van alles wat de Rijksbestuurder Danurĕdja, de vertegenwoordiger (awaq) van het Gouvernement hem voorstelt volgt hij niets op. Hetgeen dat vaststaat is, dat door de gevonden brieven feitelijk is bewezen, dat de Sultan het Gouvernement tracht te misleiden. De in beide brieven genoemde Bupati's Sumadiningrat en Natadiningrat maken zich ook aan dezelfde zonde jegens het Gouvernement schuldig. Die Sumadiningrat trekke uit ten strijde tegen Rångga: als hij aan de zaak geen einde kan maken, en Rångga niet kan dooden, [1] ... dat al zijne zonden gelijk zijn aan die van Rångga. En verder: die het eerst (rumijin) uittrok, Tumĕnggung Purwadipura, die was al buitengewoon slecht (langkung djahat); als hij wezenlijk ter goeder trouw was geweest, zou de zaak zeker al afgedaan zijn, want wat zou Rångga vermogen? (bedoeld is: al zeer weinig). En wat Natadiningrat betreft: de Gouv. Gen. heeft niet verzuimd den Sultan niet een enkele maal slechts voor Natadiningrat te waarschuwen. [2] En wat ten slotte Pang. Natakusuma aangaat, staat het insgelijks vast, dat ook hij een vijand des rijks is. Daarom antwoorde de Sultan op deze vraag met één enkel woord: „Wien kiest gij? De Gouv. Gen.? Of zijn jongere broeder Natakusuma?" Als hij zijnen jongeren broeder kiest, dan zij hij op zijn hoede! Dan zal de Gouv. Gen. zekerlijk te Ngajogya komen, en overeenkomstig de wet recht doen. Uit medelijden met de opvolgers van den Sultan wenscht de Gouv. Gen. niet anders dan goedertierenheid te bewijzen aan de kinderen en kleinkinderen en al de nakomelingen van den Sultan, als zij het Gouvernement volgzaam zijn. Maar dan worde Pang. Natakusuma met zijnen zoon Natadiningrat naar Samarang gezonden, en in bewaring genomen door het Gouvernement. De Sultan make er zich niet bezorgd over, dat hem eenig kwaad zal wedervaren; hem zal geen ambtelijke betrekking geschonken worden;

[1] Als Sum. [Javanese script] ?

[2] Hier hooren wij Daendels, d. w. z. van Braam, den boosaardigen lasteraar Danurĕdja naspreken, wien het zoo goed gelukte, hun een rad voor de oogen te draaien, en de geschiedenis te vervalschen, die o. a. de Jonge o. c. X (XIII) pag. CXIII deed schrijven: „Een Natadiningrat vertegenwoordigde thans die breede rij van inlandsche prinsen, die er ten allen tijde op uit waren om, met behulp van een min of meer machtigen aanhang, in troebel water te visschen."

hij zal als een gouvernements ambteloos burger leven. Alleen maar, dat hij weg zij van Ngajogyakarta."

Het oordeel van Daendels, zegge van Braam: zegge Danurĕdja over Pang. Natakusuma in dezen brief, is hetzelfde dat de Heer N. Engelhard van "27 Maij 1803" (deze datum wel te onderstreepen!) in zijne "Hofreize (de Jonge o. c. X (XIII) pag. 142) verkondigde: "Een oogwenk zoude genoeg zijn, om dezen Pangerang Natakusuma en zijn aanhang, die zo als ik ten nauwkeurigste geinformeerd ben, magtig en groot is, aan te vuuren zijn broeder den Sultan van zijn throon ter needer te werpen; dan het is tevens zeker, dat hij zich in dat geval, met het voorbijgaan van den teegenwoordigen Kroonprins, zelvs op den verlaatene throon zoude willen plaatsen, en die van de Comp. komen te verzoeken".

Deze zelfde (moet het nu heeten: beter ingelichte?) N. Engelhard van "27 Maij 1803" zegt in "Overzigt van den Staat der N. O. I. bezittingen onder het bestuur van den Gouverneur Generaal H. W. Daendels enz. (1816) pag. 258: "De behandeling, den Pangerang Notto Casoema en zijn zoon Notto Deningrat aangedaan, moet beschouwd worden als uit dezelve gronden zijn oorspronk nemende. Het gebeurde met denzelven blijft voor dien waardigen (wij cursiveeren) Pangerang en zijn zoon, een allergrievendst en hard geval. Notto Deningrat was getrouwd aan de geliefdste Dochter van den Sultan. Deze Prins was de eenige aan het Hof, waarop het Hollandsche Gouvernement met zederheid vertrouwen kon stellen, en die in achting stond bij Prinsen, Hofgrooten en verdere onderdanen, voor wien de Sultan zelf ontzag had. (Waarom heeft deze man dit ook niet gezegd in 1803, en later aan van Braam en Daendels?) [1] Ik zou te veel moeten zeggen, bij zijn geval blijvende stilstaan, en welke middelen te werk zijn gesteld om zich van dezen Pangerang, op eene geheime wijze te ontdoen. (Hiervan zullen wij straks meer hooren). Dit Gouvernement heeft getoond, de waarde van den Pangerang Notto Casoema te kennen door hem, bij overlijden van den Sultan

[1] 't Is zoo: Daendels kwam in Januari 1808 te Anjer aan; bitter misnoegd op Engelhard, ontsloeg Daendels hem reeds 12 Mei 1808; „toch nam E. in 1811 nog eene zending als Commissaris-Plenipotentiaris naar de hoven van Solo en Djokja op zich, waaraan echter ten gevolge van de landing der Engelschen geene uitvoering werd gegeven." Tijdschr. v. h. B. Gen XLIII. p. 219. Daar zal dus nog wel eene gelegenheid geweest zijn, om ten gunste van Natakusuma en Natadiningrat een woord tot Daendels en v. Braam te spreken.

in 1812, het bestuur van dat Rijk, gedurende de onmondigheid van den jongen Sultan, in hoedanigheid van Regent, toe te vertrouwen: om dezen Pangerang eenigszins te doen vergeten het leed en de verongelijking hem onder de Regeering van den Generaal Daendels aangedaan. Intusschen zal de handelwijze dezen Pangerang bejegend altoos in levendig geheugen van de Hoven blijven, tot declin van de Hollandsche Natie".

Dit geheele boek van N. Engelhard is door haat jegens Daendels ingegeven, en zoo ook dit citaat. Men wist aan de "Hoven" ook wel dat het, ja, ook Daendels, vooral als uitvoerder van anderer bedoelingen was, maar toch eigenlijk en in de eerste plaats Danurĕdja en zijn kliek, inclosed van Braam en tutti quanti, die Pangeran Natakusuma en zijnen zoon al dat leed hebben bezorgd. En hebben wij in dit schrijven van 1816 wezenlijk het oordeel van eenen beter ingelichten N. Engelhard te zien dan die van 1803 (hetgeen bij ons althans nog niet zoo geheel vaststaat), dan is het jammer dat hij ook den persoon van Danurĕdja c. s., wien hij beter dan iemand anders goed gekend en doorgrond moet hebben, zijn Lezers niet eens geheel ontmaskerd heeft voorgesteld. Maar dan had hij misschien Natakusuma niet tegen Daendels kunnen uitspelen op eene wijze als hij in 1816 deed! En daarbij: hij was een Neef van Pieter Engelhard, den Minister te Ngajogyakarta! Deze was ook geen vriend van Natakusuma en Natadiningrat, zijn daden getuigen het. Zou dit uit onwetendheid zijn geweest?

Ook over de in den boven meegedeelden Javaanschen brief besproken zaak van R. Rångga, en de houding van den Sultan daaromtrent aangenomen, laat N. Engelhard zich in zijn boek tegen Daendels uit. Zijn oordeel over den Sultan in die quaestie is al even gunstig als dat van het reeds meegedeelde citaat uit het Tijdschrift v. N. O. I., boven pag. 201.

Engelhard toch schrijft aldaar pag. 259 aldus:

"De beschuldiging tegen den Sultan, ten aanzien van Radeen Rongo, en zijne vlugt hierbij voorkomende, dat men ook als eene gezochte zaak moet beschouwen, is ook niet oprecht. De Archiven kunnen het getuigen, dat de Sultan den Generaal Daendels onmiddelijk van de vlugt van Radeen Rongo heeft geinformeerd, en ook dadelijk den Tommengong Pouro Die Pouro heeft afgezonden ter zijner opspeuring en apprehensie; van welke genomene mesure de Sultan, door den Minister Pr. Engelhard den Generaal Daendels communicatie heeft laten geven. Dit kwam zelfs met het belang van

den Vorst overeen, als de absentie van Radeen Rongo, die van eenen ondernemenden aard was, voor de rust van Java en zijn bestaan gevaarlijk oordeelende, als werd geprouveerd door 's vorsten gegeven bevel, onder Zijner Hoogheids zegel, aan alle onderdanen, om Rongo levend of dood in de magt van het Gouvernement te bezorgen. De Proclamatie door Radeen Rongo, na zijne vlugt, uitgevaardigd, waarbij hij alle Javanen tot oproer aanzet, en zich als Vorst van de Mataram proclameert, liet den Sultan zelfs geene andere keuze over. Naardien de zaak van Rongo nu niet maar alleen was tegen het Gouvernement, maar hij ook tegen zijn Vorst was opgestaan, en 's Vorsten onderdanen van hunne getrouwheid tot Hoogstdenzelven had zoeken af te trekken, en tot opstand aan te zetten. Trouwens, er was geen de minste reden om dit Hof van eenige kwade trouw in dit geval te verdenken, veel minder om den Vorst daarvan eenen openbaren oorlog aan te doen.

"Men gevoelt zeer wel, dat de Generaal Daendels niet naar Djocjocarta is gemarcheerd, als met oogmerk om de Kraton van den Sultan te overmeesteren. De schatten, die aldaar gevonden zouden worden, moedigden de gansche armée daartoe aan. Intusschen is het bij de preparatien gebleven, en het is voor ons bestaan op dit eiland gelukkig geweest, dat toen zulks zonder gevolgen is gebleven".

En later, pag. 261 schrijft Engelhard nog: "De Generaal Daendels verbeelde zich niet, dat, zoo de Sultan het met Radeen Rongo eens was geweest, zijne Regenten in het Madioensche hem immer afgevallen zouden hebben, en hij zoo gemakkelijk te approcheren zou zijn geweest, ofschoon Radeen Rongo anders van alle zijne Regenten en onderdanen gehaat werd."

Laat ons nu ook eens Daendels in zijn "Staat der O. I. Bezittingen enz." hooren hoe hij den toenmaligen toestand voorstelde. Ald. p. 95 schrijft hij: "Natakoesoema werd wegens zijn meerder verstand en geschiktheid om te regeeren, steeds gevreesd en mishandeld door zijnen broeder den Sultan; hetgeen zonder de tusschenkomst van het Hollandsche Gouvernement nog verder zoude gegaan zijn."

"Uit wispelturigheid had de Sultan zijn' oudsten zoon, door hem bij zijne eerste vrouw verwekt, een prins met goede hoedanigheden en verstand begaafd, verstooten, en den oudsten zoon bij zijne tweede vrouw, Anum Amang Koenogoro tot Kroonprins benoemd, waarvan hij in vorigen tijd de goedkeuring van het hollandsche Gouvernement had weten te verkrijgen.

"De Sultan had eene derde vrouw getrouwd, Kentjono

Woelang, die bevorens zijn bijwijf was geweest, en te Souracarta met vruchten te verkoopen, de kost gewonnen had. Deze vrouw bezat, bij eene ongemeene schoonheid, eene even ongemeene mate van verstand. Het viel haar dus niet moeijelijk den Sultan, wiens gunstelinge zij gebleven was, te beheerschen; en, daar zij één harer kinderen op den troon wenschte geplaatst te zien, en zij geene zonen had, was daartoe geene mogelijkheid, dan door het huwelijk van eene harer dochters. Zij gaf hare oudste dochter aan den Pangerang Notto Diningrat, zoon van des Sultans broeder Notto Cosoemo, van wiens verstand, oordeel en ondervinding zij zich ter bereiking harer oogmerken bediende. Daartoe was het noodig den Kroonprins, een braaf en deugdzaam man, bij den Sultan gehaat te maken. Dit lot viel ook den Rijksbestuurder, die met eene zuster van den Kroonprins getrouwd was, ten deel, dewijl hij door den Sultan werd afgezet. Ik heb den Sultan met alle de intrigues van het hof bekend gemaakt, en door mijne tusschenkomst is de Rijksbestuurder in zijne post hersteld geworden.

"Deze mislukte poging spoorde de laatstgemelde vrouw van den Sultan en haren schoonbroeder, Notto Cosoemo, aan, om eenen anderen Prins, namelijk Radeen Rongo, die mede eene dochter van den Sultan ten vrouwe had, in hun belang te krijgen. Deze Prins had reeds lang de toebereidselen gemaakt, om zich als oppermagtig Vorst over een gedeelte van het eiland Java te doen verklaren. Hij was de Chef van de Mantjanagarasche landen, en had dertien à veertien Regenten onder zich; zijne troepen en die zijner regenten waren veel sterker dan dezelve, volgens de orders van den Sultan, mogten wezen; hij had zijn Dalm versterkt en van kanon voorzien; te Djocjocarta hield hij zelfs eene hofhouding en stoet, als van een oppermagtigen Vorst, en liet zich de eerbewijzingen geven, welke daar aan verknocht zijn. Zijne magt was zoo groot, dat niemand den Sultan daarop durfde opmerkzaam maken; want elk een vreesde hem, dewijl hij in koelen bloede vele menschen van het leven had beroofd.

"Het is zeer gemakkelijk te begrijpen, dat een Prins van zoodanige geaardheid de voorslagen van de Ratoe Kentjono Woelang gretig aannam, met oogmerk om zijn geliefkoosd plan uit te voeren; doch de Pangerang, Notto Cosoemo, was te wel bewust van de weinige geestvermogens van Radeen Rongo, en van den haat, welke de Regenten hem toedroegen, dan dat hij denzelven zou gevreesd hebben. Radeen Rongo deed in persoon een inval in de landen van

den Keizer en rigtte vele gruwelen aan: zijne Regenten van Djipang en Djapan debaucheerden onze militairen, en eene bende van 300 rovers kwam uit des Sultans regentschap Grobogang, beroofde en verbrande de tolpoort te Dĕmak.

„De Sultan had ook zijne krijgsmagt en die der Regenten verdubbeld en, ten getale van 13.000 man, te Djocjocarta bijeen getrokken. Dit alles was mij bekend, en ik begreep, dat er krachtdadige middelen vereischt werden, om eenen oorlog voor te komen, welke in onze omstandigheden ten uiterste nadeelig moest zijn, en onberekenbare gevolgen konde naar zich slepen. In dezen toestand achtte ik het tot dat einde raadzamer, van morele, dan van phijsieke krachten gebruik te maken. Wetende, hoezeer de Sultan bij de meeste Prinsen van zijn huis en de Regenten gehaat werd wegens zijne baatzucht, hardigheid en wispelturigheid, bragt ik hem dit gedrag door brieven onder het oog, en wel in zoodanige uitdrukkingen, en op zulk eenen toon, als hem ten duidelijkste moesten doen beseffen, dat de middelen mij geenszins ontbraken, om ons en den Keizer, door geweld van wapenen de noodige voldoening te bezorgen.

„Ik liet afschriften van deze brieven aan al de Prinsen en Regenten uitdeelen, en zond den president der Hooge Regering van Braam naar het hof van Djocjocarta, die in eene plegtige audientie, en dus in de tegenwoordigheid van al de Prinsen en Regenten, die zelfde houding en toon aannam en voerde. Het kostte hem weinig moeite om, in afzonderlijke bijeenkomsten, de meeste Prinsen en Regenten te overtuigen, dat ik geene vijandelijke oogmerken voedde: dat ik alleen de rust van Java op het oog had, en dat het eenigste middel, 't welk daartoe strekken kon, in de afzetting van den Sultan en de benoeming van den Kroonprins in deszelfs plaats, gelegen was. De meerderheid der Prinsen en Regenten stemde met deze bedoelingen volkomen in, in het vooruitzigt op een beter en zachter bestuur, en verbonden zich om, wanneer het eenmaal tot vijandelijkheden komen mogt, onze zijde te kiezen.

„Ik eischte, dat Radeen Rongo mij zou overgeleverd worden, waarin de Sultan, die zich reeds, voor een groot gedeelte, van Zijne Prinsen en Regenten verlaten zag, wel moest bewilligen.

„De Pangerang Notto Kosoemo, deze wending van zaken ziende, bood zelfs aan, zich bij ons te voegen. Dit aanbod werd afgeslagen, en werd integendeel gevorderd, dat hij, zoowel als Notto Diningrat, aan mij als gijzelaars zouden uitgeleverd worden.

„Notto Cosoemo en Notto Diningrat aan mij uitgeleverd zijnde, heb ik hen naar Macassar verbannen: doch de vrees, dat zij in Engelsche handen vallen en terug gezonden mogten worden, 't geen voor de rust van het eiland gevaarlijk zou geweest zijn, heeft aanleiding gegeven, dat zij te Cheribon in bewaring gehouden zijn.

„Radeen Rongo nam de vlugt op het oogenblik, dat hij zich op weg naar Batavia zoude begeven.

„Hij verzamelde alle zijne troepen bij zijne versterkten Dalm in Madion: de Sultan vervolgde hem niet, en wachtte zelfs verscheidene dagen, om er mij kennis van te geven, ofschoon ik, van het eerste oogenblik zijner vlugt af, daarvan reeds bericht bekomen had, en waarop ik dadelijk een korps troepen, van circa 3000 man, over zee en te lande, naar Samarang liet vertrekken, en in persoon volgde.

„Te Samarang bekwam ik tijding van den grooten aanhang van Radeen Rongo, zoo in de Mantjanagarasche landen, als te Djocjocarta zelve.

„Hij wilde zijne bewegingen rigten tegen Sourabaija, hopende in Toeban en te Sidaija meerderen aanhang te vinden; doch mijne schikkingen hadden dit reeds voorgekomen, en de magt te Sourabaija was meer dan genoegzaam, om dezen aanval te keeren. De magt, welke de Sultan eindelijk, op mijn aanhouden, afzond, werd gecommandeerd door een der vrienden van Radeen Rongo, die Pouro de Pouro genaamd werd, doch die geheel werkeloos bleef.

„Mijne komst te Samarang bracht te weeg, dat Radeen Rongo van bijna alle zijne Regenten en troepen verlaten werd.

„De Hollandsche sergeant Lukas Leberfeld, eenige Regenten overgehaald hebbende om hem met slechts 150 man op Radeen Rongo af te zenden, vervolgde denzelven daarmede van dessa tot dessa en haalde hem eindelijk in, bij welke gelegenheid Radeen Rongo, die toen ook van zijne huistroepen verlaten werd, met zijnen medgezel, den Tommengong Soemo Negoro, gesneuveld is. Hiermede was de toestand aan het hof van den Sultan wel in schijn, maar niet in de daad veranderd. Ik besloot derhalve naar Djocjocarta te marcheren, ten einde het hof aldaar geheel van sijsthema te doen veranderen. En het is mij ook gelukt, den Sultan te bewegen, om het rijk aan den Kroonprins Anom Amangkoenogoro af te staan. Ten gevolge van deze omwenteling heeft de Kroonprins den troon beklommen, en er zijn met de beide Javaansche hoven, den 6 en

10 Januarij 1811 contracten gesloten [1], waarbij, onder anderen, de strandgelden zijn afgeschaft, welke tot dusverre, ten bedrage van Rd. 25.000 's jaars, door het Nederlandsche Gouvernement van hunne eigene stranden aan de Javaansche Vorsten werden opgebragt; waarbij verder zeer aanzienlijke landen aan ons zijn afgestaan. welke niet alleen ter bekoming van geregelde grensscheidingen, maar ook, om hunne geschiktheid voor de koffij-teelt, of uit hoofde van de schoone bosschen, welke zij bevatten, van het grootste belang waren, en eene aanwinst van 500.000 zielen verschaft hebben. Daar tegen zijn eenige landen, welke voor ons nutteloos waren, afgestaan, en de schulden, waaronder de Keizer gebukt ging, bedragende ruim Rd. 100.000 zilver geld, voor rekening van het Hollandsche Gouvernement overgenomen en betaald. Eindelijk, om het detachement en de civiele ambtenaren, die mij op dezen belangrijken togt gevolgd waren, eenige belooning te verschaffen, heb ik hun, na mijn vertrek, door den afgezetten Sultan 196.320 piasters doen uitdeelen.

„Lucas Leberfeld is tot officier bevorderd."

In verband met het bovenstaande betreffende de quaestie R. Rånggå, hebben wij hier nog een ander schrijven van Daendels op te nemen, gericht aan Keizer Napoleon, d.d. Samarang 20 December 1810 (de Jonge, o. c. X (XIII) p. 520): „Je dois informer V. M., que je me suis rendu dans cette partie de l'isle, il y a quelques jours, avec une division de l'armée, pour rétablir l'ordre dans la cour du Sulthan du Mataram: un des princes de cette maison, âprès diverses intrigues coupables, s'est tout à coup revolté, s'est fait un parti, et s'est déclaré souverain indépendant, menaçant également la puisance des deux cours Javanais et celle du Gouvernement Hollandais. Si cet homme, d'un caractère feroce et entreprenant, êut eu le temps et les moyens de poursuivre son audacieux projet, cet evenement pouvait avoir des suites funestes, et c'est pourquoi je suis venu de suite moi même sur les lieux pour les prévenir: mais à peine notre approche a-t-elle été connue, que ce rebelle a été à l'instant abandonné par presque tous les siens, et maintenant il erre dans les bois, suivi de quelques vagabonds.

„Il ne peut échapper à la punition qui l'attend, et que mérite sa conduite criminelle."

---

[1] Zie in „Staat enz. van Daendels", in Deel III, „Bijlagen. Additioneele Stukken" over de zaken Ngajogya betreffende R. Rångga, Natakusuma en Natadiningrat en den 2[en] Sultan, en de ovetgave van het Bestuur en het Rijk aan zijnen zoon, de N° 4 tot N° 24.

En de Gouv. Gen. en Raden van Indië aan den Minister van Koloniën, d.d. Batavia Ult° December 1810 (de Jonge o. c. X (XIII) p. 530) schreven, dat er "4000 Madureezen, 700 Djaijang-Sekars, en het legioen van den Pangerang Prang Wedono" noodig geacht werden "tot tegengang der ondernemingen van Radeen Rongo." Doch "de rebel Radeen Rongo van alle hoofden verlaten, reeds met een geringe magt vluchtende en dwalende was door de woestenijen, terwijl de Sultan van den Mataram zijne fouten openlijk erkennende, ter goeder trouw scheen mede te werken om de rust op Java te helpen bewaren.

"Dat Zijne Excellentie's komst op Java's N.O. Kust die regenten van den Sultan tot hare plichten had doen terugkeeren, welke reeds de zijde van Radeen Rongo hadden gekozen.

"Dat H.D.'s maatregelen hadden doen vereidelen het effect van de verbindtenissen welke zich Radeen Rongo aan de stranden en in den Oosthoek geformeerd had."

Waarop in een schrijven van dezelfden aan denzelfde, d.d. Ult° Januarij 1811 (de Jonge o.c. X (XIII) p. 537) gezegd werd, dat: "De eerste teekenaar (d. i. Daendels) heeft ons op den 14 dezer omtrent den Rebel Radeen Rongo en den uitslag van Hd. verrigtingen gecommuniceerd:

"dat Hd. zich in Wijnmaand l.l. verpligt gevonden had, den president dezer vergadering (d. i. J. A. van Braam) andermaal te commiteren naar het Hof van Z. H. den Sultan te Djocjocarta, alzoo Zijne Excellentie geen herstel voor het Gouvernement en Z. H. den Soesoehoenan konde bekomen, wegens gedane rooverijen, brandstigting en het debaucheren van 's Lands militairen, en wijders geïnformeerd was dat er een generale ommekeer plaats had in het systema van dat Hof, en dat de Kroonprins en de Rijksbestuurder op het punt stonden om op nieuws gesacrifieerd te worden;

"dat de brieven van Zijne Excellentie aan den Sultan van den 24 van Wijnmaand en den 3 van Slagtmaand j. l. een oogenschijnlijk succes hadden gehad, en Z. H. in de gevraagde sactisfactie had bewilligd, mitsgaders daaraan ook gedeeltelijk had voldaan, door toe te stemmen in het vertrek van Radeen Rongo naar Buitenzorg, om zich ter dispositie van Zijne Excellentie te stellen;

"dan dat op den 25 van Slagtmaand Hd. de tijding ontvangen hebbende van de vlugt van Radeen Rongo, Zijne Excellentie als toen een korps troupes van circa 3000 man naar Samarang had laten vertrekken, en hetzelve in persoon gevolgd was;

"dat Zijne Excellentie te Samarang successivelijk de tijdingen bekomen hebbende van den grooten aanhang van Radeen Rongo, zoo in de Mantjanagarasche landen als te Djocjocarta zelf, daarbij had opgemerkt, dat het korps troupes door den Sultan tegen den Rebel Rongo gezonden, zijnen tijd in werkeloosheid verloor;

"dat Radeen Ronggo zijne operatiën had willen dirigeren tegen Sourabaija, hopende in Toeban en Sidaijoe een grooten aanhang te vinden; dan dat Hd. maatregelen zulks reeds geprevenieerd hadden, en de militaire magt te Sourabaija toereikende was om dezen aanval te keeren;

"dat de komst van Zijne Excellentie en die der troupes te Samarang Radeen Rongo van de zijnen had doen verlaten, ofschoon het korps troupes van den Sultan nog altoos even werkeloos was gebleven;

"dat de Hollandsche sergeant Lucas Leberfeld de hoofden van Sultan's troupes had gepersuadeert om Radeen Ronggo van dessa tot dessa te doen vervolgen, en zijn marsch zoo wel had gedirigeerd dat hij hem had ingehaald, wanneer Radeen Ronggo door zijn volk verlaten, en benevens zijn metgezel den Tommengong Soema Negoro om het leven waren gebracht:

. . . .

"dat met den dood van Rongo de situatie van het Djocjocartasche Hof wel scheen, maar inderdaad niet veranderd was:

"dat Zijn Excellentie daarom besloten hebbende met 3300 man naar Djocjocarta te marcheren, om te beproeven eene verandering in het systema van dat hof daar te stellen, dit aan Hd. ten volle gelukt was, door Z. H. den Sultan te bewegen het bestier van het Rijk aan zijnen zoon, den kroonprins Anom Amangcoenegoro, onherroepelijk op te dragen."

Op dit laatste geeft Jansens in een vertrouwelijk schrijven aan den Minister van Koloniën d.d. Batavia 21 Junij 1811 (de Jonge o. c. X (XIII) p. 451) eene kleine toelichting: "On a humilié le Sultan tenant sa cour à Djocjocarta; on l'a forcé même à remettre le gouvernement de ses Etats à son fils, sous le nom de Régent. Ce jeune prinse parait attaché à nos intérêts par le sien propre, mais il n'a pas de caractère; et la vénération et la soumission que les Javanais ont pour l'autorité paternelle, laisse toujours au vieux Sultan une très grande influence, et il est à craindre que cette Cour ne nous cause des embarras". —

Uit al het bovenstaande blijkt wel duidelijk, dat de zaak R. Rångga.— die precies zich ontwikkelde als Danurĕdja heeft gewenscht, en

waarvan de afloop en de gevolgen geheel beantwoordden aan zijne misdadige bedoelingen — in dien tijd, vooral door Daendels toedoen als eene zéér belangrijke werd beschouwd: meer belangrijk dan zij inderdaad verdiende. Daendels — één zelfde lijn trekkende met het bondgenootschap van Braam-Danurĕdja — speelt in deze geheele zaak en hare gevolgen niet de schoone rol, van welke hij in zijn vele schrijven zich zelf zoo gaarne de eer geeft: veeleer komt die dan nog den Sultan toe, die — nu eens tegen zijne gewone manier van optreden tegenover het Gouvernement, blijkbaar als een gevolg van een gevoel van onmacht tegenover zoo vele, machtige en onwaarachtige vijanden, en zedelijke depressie, bijna wil- en karakterloos geworden, nog een strohalm aangrijpt om een al lang dreigend, in deze dagen bijna tot een zeker en over hem besloten onheil, te ontgaan — in de zaak R. Rångga, alleszins eerlijk en ter goeder trouw optreedt. Trouwens, misschien was hij zich ook nu nog niet eens klaar en helder genoeg bewust van den gevaarvollen toestand waarin hij verkeerde door de duivelaardige intrigues van zijnen Rijksbestuurder c. a., waardoor hij zoo ongeveer in de positie van de vlieg in het spinneweb kwam te staan: en zag hij instinctmatig zeer goed in, dat het optreden van R. Rångga als Kraman, waaraan hij nooit zijne goedkeuring kon geven of dat zou kunnen steunen, voor hem altijd meer kwaad dan eenig goed kon aanbrengen; ook al verdacht hij R. Rångga vis à vis hem persoonlijk niet van kwade trouw. Ook voor ons is R. Rångga psychologisch eene zeer moeielijk te vatten persoonlijkheid, ook al staat het vast dat hij er in geen geval de man voor was, om een plan als hij gevormd had, tot een goed einde te brengen. Trouwens dat had zijn oom Natakusuma hem al duidelijk genoeg te kennen gegeven.

Maar hoe dit alles zij — laat ons tot onzen Babad-schrijver terugkeeren, en van hem vernemen, hoe de Sultan zich gevoelde, toen hij dien fraaien Hollandschen brief van Javaansche origine gelezen had. Hij kon geruimen tijd geen woord zeggen. Daarop begon hij te weenen. Hij zeide alleen maar tot den Kroonprins dat hij radeloos was, dat hij niet kon denken, en hij alles overliet aan hem die na hem zou regeeren. De Kroonprins antwoordde: velen vergeleken met één, is het zeker het beste (het geluk van) velen te kiezen. Als zijn vader dat niet deed, zou de vorstelijke waardigheid van zijnen vader zeker te gronde gaan. Behalve dit — als de Gouv. Gen. zich gekrenkt gevoelde, zou hij het Rijk Ngajogyakarta aan een ander ter besturing geven! Had vader dan geen medelijden met

zijnen zoon die hem ep zou volgen? — De Sultan, meegevoerd door het spreken van zijnen zoon, zeide dat alles wat hij gezegd had juist was. Voor iets borg te staan wilde hij niet: en het was nu eenmaal het bepaalde lot van zijnen raji, zijnen broeder, dat hij van Java weg zou gaan. Alleenlijk — hoe met Natadiningrat te handelen? Kon zijn persoon niet van N. K. afgescheiden, losgemaakt worden? Want zijn vrouw had hem zoo innig lief! Misschien zou de scheiding haar al te ellendig zijn! Wie weet of het haar niet zinneloos zou maken. — De Kroonprins antwoordde: Och, een vrouwehart kan wel zoo tevreden gesteld worden, dat zij zich op haar gemak gevoelt. Eene vrouw keert, o zoo gemakkelijk tot hare gewone gemoedsstemming terug. Dit wat de vrouw aangaat. In betrekking tot Natadiningrat is het zeker dat hij zijnen vader lief heeft; en zal hij van hem waarschijnlijk wel niet gescheiden kunnen worden: het is zeer te vreezen, dat die scheiding hem ongelukkig zou maken. — De Sultan vroeg hem nu, hoe hij het zijnen broeder zou aanzeggen? Als er met harde middelen tegen hem wordt te werk gegaan als hij weigert, zal dat zeker S u s a h geven. Daarbij vreesde hij het verbod (w a l ĕ r) van wijlen zijn vader. Als hij wordt bedrogen, zal hij door zijn geestelijk vermogen onmiddelijk er mee bekend zijn. — De Kroonprins gevoelde zich in moeilijkheid en kon niet antwoorden. De Rijksbestuurder werd ontboden; hij kwam, natuurlijk gevolgd van zijnen vader Kyaï Tumĕnggung Danukusuma; ook volgden Pang. Ngabehi, Pang. Dĕmang, Pang. Mangkudiningrat, en Pang. Mangkubumi. Hun werd mededeeling gedaan van den inhoud der missive van den Gouv. Gen. Een ieder van hen verklaarde, dat hij het niet op zich nam borg te blijven (in te staan) voor Pang. Natakusuma. Overeenkomstig den raad van den Rijksbestuurder zat er niet anders op dan hem door een list te vangen, en voor te geven dat hij eenvoudig als gijzelaar werd weggevoerd: zoodra R. Rångga dood zou zijn, zou hij weer terug kunnen keeren. En hij kon een groot of weinig gevolg meenemen naar Samarang, geheel zoo als hij zelf verlangde. Mocht hij nu weigeren te vertrekken, dan zou daardoor zijne geveinsdheid blijken; al zou dit ook zijn ondergang (l ĕ l ĕ b u r a n) ten gevolge hebben, zou het geen te wraken straf zijn. Als hij zich volgzaam betoonde, dan zouden de Rijksbestuurder en zijn vader hem begeleiden, voorgevende overeenkomstig het verlangen van den Sultan, en dat zij niet zonder Pang. Natakusuma mochten terugkeeren — De Sultan vond dit alles goed, en liet allen weggaan.

Voor Raden Tumĕnggung Sumadiningrat werd door den Kroonprins vergiffenis aan den Minister verzocht, en die werd hem geschonken. Hij koos nu geheel de zijde van den Rijksbestuurder.

Pang. Natakusuma en zijn zoon waren zeer bedroefd, toen zij vernamen dat men hen verdacht R. Rångga in zijn revolutionair optreden te steunen. Zich zelf bedwingende, begaf hij zich met zijnen zoon naar den Rijksbestuurder, welken hij met zijnen Vader tegelijk aantrof. Hij zeide met zijnen zoon gekomen te zijn, omdat deze in ongenade bij het Gouvernement was gevallen wegens die gevonden brieven. Hij liet de behandeling van die zaak geheel aan den Rijksbestuurder over; doch dat hij den Vorst ontrouw zoude zijn, en het met R. Rångga zou houden, daarvoor gaf hij zijn woord van eer; des verlangd wilde hij daarvoor zelfs een eed doen. Wat de toorn van den Sultan jegens hem betrof — die zaak liet hij aan God over en de Regeering. — De Rijksbestuurder antwoordde, dat er niets anders was dan de quaestie van die gevonden brieven. Nu was Pang. Natakusuma tot hem gekomen en had zoo gesproken — welnu! hij stond borg voor Natadiningrat; de Gouv. Gen. had bevolen, dat hij naar Samarang zou komen, en hij daar niet anders te doen had dan om vergiffenis te smeeken; hij, Rijksbestuurder, zou hem geleiden. Als dat afgeloopen was, keerden zij terstond huiswaarts.

Zij werden in hun gesprek gestoord door de komst van een ordonnans (r ĕ d ĕ n a s) van de Lodji, om den Rijksbestuurder eenen brief ter beoordeeling te laten lezen; die brief bevatte een verzoek aan den Sultan, om tot meerdere eere van den Kroonprins dezen het gezach over al de pradjurit's te verleenen. Als de Rijksbestuurder den brief zoo goed vond (r ĕ m ĕ n), zou er het groote stempel (t j a p) Bånåpartå op gezet worden. Maar de Rijksbestuurder gevoelde zich in groote verlegenheid door de tegenwoordigheid van Natadiningrat; hij antwoordde dus, dat hij nu nog niet kon antwoorden, maar beloofde om zeven uur in de Lodji te zullen komen.

Pang. Natakusuma en zijn zoon namen daarop afscheid en keerden huiswaarts. Bij hun thuiskomst troffen zij daar een g a ṇ ḍ e q, zendeling van den Vorst aan, die Pang. Natakusuma de last van den Sultan kwam overbrengen, om den volgenden morgen ten paleize te komen. Pang. N. K. antwoordde te zullen komen.

Den volgenden morgen begaven Pang. Natakusuma en zijn zoon zich naar het paleis, doch hij alleen werd ontboden binnen te komen; Natadiningrat bleef op de Pagĕlarran wachten. De Kroonprins en

de Rijksbestuurder waren reeds eenigen tijd bij den Sultan toen hij binnen kwam. De Sultan zeide hem, dat er een missive van den Gouv. Gen. was gekomen, waarin deze verlangde, dat hij naar Samarang zou komen, met zijnen zoon. Het optreden van R. Rångga had Pang. Natakusuma in opspraak gebracht, wijl men het onmogelijk achtte, dat R. Rångga zich als Vorst zou durven opwerpen, als Pang. Natakusuma het hem niet gezegd had. En wat zijn zoon betrof — die gevonden brieven waren blijkbaar de oorzaak dat de Gouv. Gen. hem verdacht eene omwenteling in het Rijk tot stand te willen brengen. Sumadiningrat was reeds vergiffenis geschonken. Maar aangaande Natadiningrat verkeerde de Gouv. Gen. nog in onzekerheid, zoolang hij hem zelf niet had ontmoet. Maar dat Pang. Natakusuma hulde en onderdanigheid moest betuigen, maakte den Sultan zeer bezorgd. Als Rångga dood was, zou hij zeker terstond huiswaarts kunnen gaan. Danurĕdja en Danukusuma zouden hem geleiden. Ook zouden allen tegelijk huiswaarts keeren. Wat had raji, mijn broeder daarop te antwoorden? — Pang. Natakusuma zeide, dat het beter was eerst Natadiningrat te ontbieden. — De Sultan antwoordde, dat het gemakkelijker zou zijn, als Natadiningrat later, na hem kwam: misschien zou hij het verkeerd uitleggen. [1] — Pang. Natakusuma antwoordde daar niet op. — Natadiningrat werd ontboden, en binnengekomen zeide Pang. Natakusuma tot den Sultan, dat hij alle bevelen (pitĕdah) zou volgen en die volbrengen. — De Sultan zeide, dat zijn broeder daar volkomen juist had gesproken. Zoowel Ngajogya als Samarang, — het is alles grond van den Almachtige! Hij moest de zaak niet verkeerd opvatten. — Pang. Natakusuma zeide daarop weer, dat hij alles zou doen wat de Sultan uitwees, gelastte of opdroeg, alleen omdat hij zulks verplicht was, zonder persoonlijke verantwoordelijkheid. Intusschen, wat zijn weggaan uit Ngajogya betrof, dat was bitter (pait): doch hetzij hij eere, hormat, van het Gouvernement ondervond, of vernedering, hij was een Santana ratu, een bloedverwant van den vorst, en als zoodanig mocht hij niet weifelachtig zijn (malang galih). En als hij met Gods hulp mocht wederkeeren, en weer zijn opwachting bij den Sultan maken, dat er dan niemand door teleurgesteld mocht zijn. (sampun gĕla). — De Sultan ver-

---

1 [illegible]

zekerde daarop, dat hij terstond zou terugkeeren; hij had alleen maar te wachten op den dood van Rångga. — Waarop hij weer zeide, dat hij zeer dikwijls van gedachte verschilde met den Rijksbestuurder; nu was het de groote beteekenis van de zending: als die eens niet zijn dood ten gevolge had, dat zij elkaar dan als goede vrienden mochten wedervinden, verlost van het bestuur." [1] De Sultan verklaarde getuige te zijn van deze woorden (n j a ï d d i), en zeide: wie dan het eerst weer begint, het zeker niet goed zou gaan. — Nu wendde Natakusuma zich tot Danurĕdja, zeggende dat hij (Natakusuma) de agreatie (i d i) van den Vorst ontvangen hebbende, zich nu tevreden gesteld gevoelde. Als de gezant van een vorst, door tegenstrijdige inzichten met die van zijn vorst, in strijd met het verlangen van zijnen vorst handelt, [2] zal hij deelen in de beschaming van zijnen vorst. — Maar de Rijksbestuurder antwoordde hem niet, en zag er zeer bleek (b i j a s) uit. — De Kroonprins viel daarop in: het heet nu, dat men wel met elkaar is! Welnu, dan moet het daarmee afgedaan zijn! Daar straks verzocht Oom Natakusuma aan mijn Vader den Sultan, dat hij toch geen twijfel omtrent hem mocht koesteren: welnu, zoo moest dan ook Oom geen twijfel koesteren omtrent zijn Vader. — Pang. Natakusuma antwoordde hem: Als God wil zal ik mij daaraan ook houden, en het niet uit het oog verliezen: ik zal dat steeds voor den geest hebben, en niet vergeten alles wat uw Vader heeft gezegd: en ook zal ik indachtig zijn aan de opdracht van wijlen onzen Vader! — Toen de Sultan deze woorden hoorde, sprongen hem de tranen uit de oogen. — Daarop sprak hij over zijn vertrek naar Samarang, en nu daarvoor den dag te bepalen. — De Rijksbestuurder meende, dat daarvoor geen dag beter was dan de aanstaande Zaterdag. De Sultan gaf daarop verlof om heen te gaan, en keerden allen huiswaarts.

Pang. Natakusuma bezat twee pusaka-pieken: genaamd Kyaï Bujut en Kyaï Jang Kaki, en aan geld 1000 rejaal. Hij vertrouwde dit (d i p u n p a s r a h a k ĕ n) aan den Rijksbestuurder toe, en zond ze

[1] Of: als die eens niet gunstig afliep, en zijnen dood ten gevolge had, dat zij elkaar dan (hiernamaals) als goede vrienden enz.? [illegible]

[2] [illegible] (ook [illegible]) Jav. Zam. II. p. 30 N° 199.

hem door zijn jongsten zoon Raden Mas Salja. De Rijksbestuurder was daar recht mee in zijn schik: in deze oogenblikken herinnerde hij zich dat hij eenen Oom had. Want hij had den Sultan geld te leen gevraagd, en maar 500 reaal gekregen. En nu was daar dat geld van zelf gekomen, ten bedrage van 1000 reaal! En twee pusaka-pieken nog bovendien!

De Minister verzocht verlof om vooruit naar Samarang te vertrekken. De Sultan nam daar genoegen mee.

Des Vrijdagavonds werd Pang. Natakusuma ten paleize te dineren genoodigd. Bij die gelegenheid schonk de Sultan hem een ring, een erfstuk van wijlen zijnen Vader: en ook de Kroonprins gaf aan Natadiningrat een ring.

Des Zaterdagmorgens brachten Pang. Natakusuma en zijn zoon hun afscheidvisite aan den Sultan. Ook de Rijksbestuurder en zijn vader Kyaï Danukusuma verschenen. Zij bewezen den Sultan het verschuldigde eerbetoon (n g a b ĕ k t i), en begaven zich daarop naar de Lodji. De Minister Engelhard was nog niet vertrokken. Pang. Natakusuma bevond zich al bij den Minister, toen er nog een afgezant van den Sultan kwam, om den Minister eenen brief aan te bieden, bij welken de Sultan den Minister en den Rijksbestuurder tot zijne gevolmachtigden benoemde: al hunne bevelen, die zouden strekken tot genoegen en tevredenheid en verheffing van den Sultan, en tot bevrediging van geheel het volk (e t j a n i n g w a d y a b a l a s a d a j a), van de Putra's en Santana's, moesten door allen trouw opgevolgd worden. De Minister liet hem den brief zien, en zeide: ziedaar het bevel van uwen broeder den Sultan. — Pang. Natakusuma antwoordde: Inggih, Sumångga!

Het militair geleide gereed zijnde vertrok men. Kyaï Tumĕnggung Danukusuma reed voorop; Pang. Natakusuma en zijn zoon met pradjurit's volgde in het midden, en het laatst volgde de Rijksbestuurder met zijn pradjurit's.

Des avonds arriveerde men te Klaṭen en overnachtte daar. De Minister vertrok na hem met Mevrouw Engelhard per rijtuig naar Surakarta. Den volgenden morgen vertrok Pang. Natakusuma; de pradjurit's van den Rijksbestuurder waren zeer op hun hoede (s a n g ĕ t a n g a t o s a t o s). Des nachts hield men stil te Bajalali (18 paal van Surakarta, op den weg naar Salatiga). Den volgenden morgen ging de Rijksbestuurder Dipati Tjakranagara van Surakarta vooruit naar Samarang. — Pang. Natakusuma vertrok weer van Bajalali, en overnachtte te Salatiga, van waar hij den volgenden

morgen vertrok. De Rijksbestuurder bleef daar om de komst van den Minister af te wachten, die weldra aankwam. Daarop ontmoette hij Pang. Natakusuma, wien hij mededeelde, dat er een schrijven van den Gouv. Gen. was gekomen, gelastende dat niemand der naar Samarang reizenden veel volk mocht meebrengen; Patih Tjakranagara bracht ook maar weinig menschen mee. Iets anders was het met Patih Danurĕdja, want die fungeerde als een afgezant en gevolmachtigde van den Vorst, ten geleide van den Pangeran. Doch zij die kwamen om vergiffenis te verzoeken zouden een misstap begaan als zij veel menschen meebrachten; dat zou gebrek aan djatmika, ingetogenheid zijn tegenover den Gouv. Gen. Daarbij zou dat ook tot niets dienen. Het beste was hen maar allen te zeggen terug te keeren. Pang. Natakusuma vond dat goed; maar hij zou op den Rijksbestuurder Danurĕdja wachten, want diens aanwijzingen wilde hij volgen. — De Minister nam afscheid en vertrok vooruit. — De Rijksbestuurder Danurĕdja kwam nu ook, en vroeg wat de Minister gezegd had. Pang. Natakusuma deelde hem alles mede, waarop de Rijksbestuurder zeide, dat, toen hij den Minister te Salatiga ontmoette, deze hem daarvan niets gezegd had. Maar daar de Gouv. Gen. dat nu eenmaal zoo verordend had, was het maar het beste daaraan gevolg te geven. Daarbij was het de last van den Sultan, dat de Minister de Wakil van den Vorst was. Doch het was het beste maar te zeggen, dat het gevolg van den Pangeran en dat van zijnen zoon tot zijn, Danurĕdja's, gevolg behoorde, en dat van zijnen vader Kyaï Danukusuma. Daarop reisde men verder tot Ngungaran, waar overnacht werd. Den volgenden morgen ten 7 uur vertrok men met een van Samarang gezonden rijtuig, waarin Pangeran N. K., zijn zoon, de Rijksbestuurder en zijn vader plaats namen. De Rijksbestuurder deelde den Pangeran mede, dat alleen ngampil's, d. i. personen die een vorst of vorstelijk persoon rijksssieraden en staatsiestukken vooruit- of nadragen, en panakawan's, d. i. mannelijke bedienden bij een aanzienlijk persoon, hem naar Samarang mochten volgen. De koetsier lag de zweep over de paarden, en ging het ventre à terre er van door, zoodat niemand van het gevolg hen kon bijhouden. Te Gĕmulaq'an hield men stil, en kwam de Tumĕnggung van Samarang hen tegemoet. Ook kwam de europeesche tolk hen daar namens den Gouv. Gen. uitnoodigen dien dag daar rust te houden; den volgenden dag, Donderdag, zou de Gouv. Gen. hen ontvangen. De Tumĕnggung van Samarang informeerde toen bij den Gouv. Gen. waar de Pangeran en zijn zoon zouden

logeeren. Zijn Patih, Kyai Sĕtjanagara, kwam terug met de boodschap, dat zij in de gĕḍong papaq, een steenen gebouw met plat dak, zouden logeeren; en ook de Rijksbestuurder en zijn vader mochten daar logeeren. Den volgenden morgen vertrok men van Gĕmulaq'an, en kwam te Samarang aan de Lodji, waar vele officieren met ontblootte sabel de wacht hielden. Daarop kwam de tolk Krijgsman naar buiten om den Pangeran en zijnen zoon te verzoeken hun krissen af te geven. De Pangeran vroeg aan Danurĕdja: „Hoe is dat nu, mijn zoon Danurĕdja?" Hij antwoordde, dat de toorn van den Gouv. Gen. zoo verschrikkelijk was, dat die niet te verdragen was; hij zelf gevoelde zich niet in staat daartoe, en wilde zoo niet blijven leven; hij zou ook bij Rångga zich aansluiten. — IJlings begaf hij zich daarop met zijnen vader naar de Lodji op Bodjong, en had een onderhoud met den Gouv. Gen.

De Tumĕnggung van Samarang bood Pangeran N. K. een waḍah duwung, een kistje om de krissen in te leggen, aan, zeggende, dat als de Pangeran daar geen bezwaar tegen had, hij hem hunne krissen mocht geven, opdat hij op hare latere zekere teruggave zou kunnen hopen; de Gouv. Gen. zelf was het die daarom verzocht; en aan wiens verlangen zou men meer gevolg geven dan aan dat van den Gouv. Gen.? Mits de Pangeran zuiver (rein, sutji) van hart was, zou hij hem ter zijde staan. — Pang. Natakusuma en zijne beide [1] zonen overhandigden hem hunne krissen. — Toen de Rijksbestuurder van de Lodji op Bodjong naar zijn logies terugkeerde, hield hij even op en zag naar de gĕḍong papaq. Blijkbaar was hij verblijd, dat die doorn in zijn oog weg was (itjal). Al hetgeen de Pangeran had meegebracht van Ngungaran nam hij in beslag, en beschouwde hij als buit, evenals dat van Natadiningrat; hunne Lurah's en pradjurit's die hen gevolgd waren werden naakt uitgeschud, en daarop gezegd naar huis terug te keeren. Den volgenden morgen bracht de Tumĕnggung van Samarang aan Pang. Natakusuma zijne vrouwelijke bedienden, maar den mannelijken werd gelast naar buiten te gaan. Pangeran N. K. gaf toen, veinzende, voor dat zijn zoon Raden Mas Salja ziek was. Hij werd uit de gĕḍong papaq gebracht en gelastte zijn vader Pangeran N. K. hem als panakawan bij den Rijksbestuurder in dienst te gaan. De Tumĕnggung van Samarang zou hem aan Danurĕdja overgeven (toever-

[1] Hier, en straks weer, wordt Raden Mas Salja uitdrukkelijk genoemd, hoewel er van hem gedurende de reis geene sprake was.

trouwen, masrahakĕn). Zijn groot medelijden met het lot van al zijne dienaren was het voornaamste dat hij daarmee op het oog had.

De beraadslagingen van den Gouv. Gen. met den Kommandeur van Braam, den Minister Engelhard en den Rijksbestuurder Danurĕdja werden beëindigd, en door allen aangenomen dat de Sultan van Ngajogykarta zou onttroond worden, en zijn zoon den Kroonprins tot Sultan verheven. 7000 man troepen vertrokken naar Ngajogya en de Pangeran kolonel Aprang Wadana met zijne pradjurit's, zou zich te Klaten bij hen voegen. Maar de Gouv. Gen. vertrok nog niet. De Tumĕnggung van Samarang werd tot belooning voor zijne aan het Gouvernement bewezen diensten verheven tot den rang van Adipati. Des nachts ten twee uur zond de Gouv. Gen. twee Europeanen tot Pang. Natakusuma; uit liefderijke belangstelling in hem, achtte de Gouv. Gen. dat, wijl er vele ziekten te Samarang heerschten, Pakalongan beter als verblijfplaats was; zoodra Rångga dood was zou hij zekerlijk naar Ngajogya terug keeren. Begeleid door twee Europeanen, de heer Mantero en een zeekapitein, vertrokken Pang. Natakusuma en Natadiningrat nog dien eigen nacht per rijtuig. Ten vijf ure waren zij aan de rivier Tangi; ten acht ure te Kĕndal, des middags ten vier ure arriveerden zij te Batang, waar zij stil hielden, om des nachts ten twee ure weer te vertrekken naar Tĕgal, waar zij een nacht stilhielden. De Landdrost daar overhandigde hen een schrijven van den Gouv. Gen. waarin bevolen werd des nachts ten twee ure weer te vertrekken naar Cheribon. Zoo geschiedde. Te Cheribon hield men stil in de herberg (? of: barak?) [1], en vertrok des nachts ten twee ure weer naar Sumĕḍang. De Bupati daar was niet ter plaatse, daar hij opgeroepen was naar Batavia; zijn Patih ontving de reizigers. Daarop vertrokken zij weer naar Djurugagung, waar zij een nacht overbleven: om 's nachts ten twee ure naar Bogor te vertrekken. Daar hield men slechts een oogenblik stil, om tegelijk door te gaan naar Meester Kornelis, waar zij hun intrek in de herberg (barak?) namen. Daar kregen zij een bezoek van een Europeaan, genaamd

---

[1] H. S. spelt: [illegible] en [illegible] Het W. d. b. geeft i. v. [illegible]
2: TP. z. v. a. [illegible] Rh. Holl. BARAK, stalling voor de dragonders op Jogjå. M — In Bijdragen T. L. & Vk. 6° I. p. 371 leest men ook van de „herberg te Cheribon", waar de Generaal Jumel en Luit.-Kol. Knotzer aankwamen, en door den zich daar bevindenden Engelschen Kapitein Robinson krijgsgevangen genomen werden.

Tuwan kolonel Ubrus, want de Idlir was niet aanwezig. Daarop vertrokken zij weer naar Kantor Baru; waar zij hun intrek namen, en verbleven.[1] De heer Mantero en de zeeofficier keerden terug. De heer Idler van IJsseldijk[2] liet door eenen Europeeschen oppasser wĕlandi ing kang djagi) Pang. Natakusuma verzoeken niet boos te zijn, want hij had hem wel terstond een bezoek willen brengen, maar uit vreeze voor den Gouv. Gen. had hij dat nagelaten, buitendien was hem de zaak niet volkomen helder. Na tien dagen kwam hij hem bezoeken, en kusten elkaar om beurten. Pang. Natakusuma ondervroeg hem nu naar zijne zaak. — De heer van IJsseldijk antwoordde, dat hij verdacht werd te heulen met R. Rångga in diens optreden als Kraman: hij was intusschen al spoedig na des Pangerans komst te Batavia gedood; doch deze beschuldiging was maar als een bedriegelijk voorwendsel gebruikt. De ware reden was, dat de Pangeran verdacht werd, het ongeluk van den Kroonprins te bedoelen; en Natadiningrat werd verdacht den Rijksbestuurder te willen verdringen. De heer van IJsseldijk zeide verder in allen ernst, dat hij gedurende zijn zestienjarig verblijf te Ngajogya nooit er iets van had bemerkt, dat de Pangeran zoo slecht zou zijn; en bovendien wist hij, dat wijlen zijn vader de Sultan hem zeer lief had. De heer van Braam had veel verhaald; o. a. dat de Kangdjĕng Ratu Kantjana Wulan, wier dochter met Natadiningrat gehuwd was, in geen goede verstandhouding leefde met den Kroonprins[3]. — De Pangeran zweeg op dit alles. — En verder, dat dit alles het Gouvernement veel susah veroorzaakte. Eigenlijk was het: anaq andjegal bapa, d. i. een kind (i. c. de kroonprins) licht zijnen vader (den Sultan) den voet. Den Patih liep het hoofd om. — De heer van IJsseldijk zag den Pangeran de tranen in het oog, en herinnerde zich de groote liefde van wijlen den Sultan tot hem. Daarop nam hij afscheid en vertrok.

De Gouv. Gen. begaf zich inderdaad naar Ngajogya. De Sultan werd afgezet, en zijn zoon de Kroonprins met den titelnaam Kang-

[1] Tijdschr. v. N. I. 6° III. p. 267.

[2] Zie: Bijdrag. K. I. 6° VIII. (LII) p. 305 v. v.

[3] H. S.: [illegible] Zie boven pag. 123 — Tijdschr. v. N. I. 6° III. p. 153, 155. — Bumidja wordt ook vermeld Bijdr. T. L. V. 6° VIII. (LII) p. 260.

djĕng Sultan Mataram tot Sultan verheven. Adipati Danurĕdja bleef Rijksbestuurder. De Minister zou mede het gezag uitoefenen. De oude Sultan had geheel geene macht meer. Alleen bij gelegenheid van de Garĕbĕg Sijam, Mulud en Bĕsar werd hij uitgenoodigd te verschijnen, en zat dan naast zijnen zoon, terwijl als derde de Minister gezeten was. Behalve bij deze drie gelegenheden verscheen de oude Sultan officieel niet meer voor het publiek. Deze regeering van den Kroonprins duurde van einde December 1810 tot einde September 1811, toen de oude Sultan, eigenmachtig weer optrad, en regeerde tot 20 Juni 1812, den datum zijner verbanning naar Pinang, zooals wij later zullen vernemen.[1]

Bij dit, door onzen Badad-schrijver met zoo weinig woorden vermelde feit, moeten wij eenige oogenblikken stil staan, daar het heel wat pennen van tijdgenooten en latere schrijvers in beweging heeft gebracht, vooral in betrekking tot Daendels persoon en daden. Zoo de Jonge o. c. X (XIII) p. CXIII: "Tusschen Sultan Amangkoe Boewana en diens tot Kroonprins aangewezen zoon bestond geenszins een zoodanig in het oog loopend verschil, dat Daendels al dadelijk het plan kon doen opvatten — zooals beweerd is — om hem door dezen te vervangen. De herhaalde mededeelingen en min of meer oprechte, min of meer juiste waarschuwingen, aan den Sultan wegens de aan diens hof gesmeede intriges gedaan, verrieden veeleer de strekking om dien Sultan aan zich te verbinden, misten althans allen zin indien het van den beginne af er op toegelegd ware hem tot aftreden te nopen. Daendels ontzag hem zoolang hij weerspannig was, en vernederde hem eerst nadat hij in alles had toegegeven. Had de Gouv. Gen. stelselmatig het gezag van den Staat aan de Hoven hoog willen houden, hij zou niet èn den Sultan èn diens tegenstanders tegelijk hebben bestreden, maar de hand gereikt hebben aan al degenen, van wie met grond zou gezegd of verwacht worden dat zij voorstanders waren van het Europeesch bestuur. In plaats daarvan, zeilde Daendels op het eenzijdige kompas van een gewantrouwden en allen wantrouwenden Rijksbestuurder, verwierp hij de aanbiedingen van een Natakoesoema, en bevlekte hij den nederlandschen naam door de geheime order om de gijzelaars van het Jokjokartaschen hof (d. z. Natakusuma en Natadiningrat) te doen ombrengen." Zie: Staat der Ned. O. I. bezittingen enz.

---

[1] J. Hageman. Handleiding enz. I. p. 227. — Tijdschr. v. N. I. 6e III. p. 270—273. — De Jonge o. c. X (XIII) p. CXV. v. v.

door Daendels pag. 97, art. Gijzelaars. Wij komen op dit laatste later terug. Maar als de Schrijver pag. CXIV dan verder zegt, dat, toen de quaestie Raden Rångga; die over de ongeregeldheden in de Strandgewesten; en de uitlevering van Natakusuma en Natadiningrat als gijzelaars, was afgedaan „metterdaad alle hangende geschillen met dien Sultan tot eene oplossing gebracht waren", dan wordt de (voor Daendels misschien min of meer verborgen of niet doorziene) quaestie Danurĕdja c. a. tegen den Sultan vergeten: en „De geheele zaak" (was nog niet) geëindigd." En dit treft te meer, daar onmiddelijk volgt: „Maar, in de vergadering der Hooge Regeering van 14 Januarij 1811 gaf de Gouv. Gen. te kennen, dat „hoewel met den dood van Rongo.... de situatie van het Djokjosche Hof scheen veranderd te zijn, zij het echter inderdaad niet was", kwam het niemand in de gedachte, opheldering dezer woorden te vragen. Trouwens, Daendels had het antwoord op alle vragen toen reeds gegeven, en tegelijk elke bedenking tegen zijn willekeur afgesneden. De Sultan was veertien dagen te voren reeds door zijnen zoon vervangen.

En ter nadere illustratie diene, dat in het schrijven van „Gouv. Gen. en Raden van Indië aan den Minister van Koloniën" d.d. Ulto Januarij 1811 [1], o. a. ook dit voorkomt:

. . . .

„dat Zijne Excellentie daarom besloten hebbende met 3300 man naar Djocjocarta te marcheren, om te beproeven eene verandering in het systema van dat hof aan te stellen, dit aan Hd. ten volle gelukt was, door Z. H. den Sultan te bewegen het bestier van het Rijk aan zijnen Zoon, den Kroonprins Anom Amangcoenegoro, onherroepelijk op te dragen...."

Geen vijf maanden daarna schrijft de Gouv. Gen. Janssens aan den Minister van Koloniën d.d. 21 Juin 1811 [2] een brief, boven reeds geciteerd die een eigenaardig licht werpt op de nu ontstane toestanden in Ngajogya.

„On a humilié le Sultan tenant sa cour à Djogjocarta; on l'a forcé même à remettre le gouvernement de ses Etats à son fils, sous le nom de Régent. Ce jeune prince parait attaché à nos intérêts par le sien propre, mais il n'a pas de caractère: et la vénération et la soumission que les Javanais ont pour l'autorité paternelle,

---

[1] De Jonge o. c. X (XIII) p. 537.
[2] De Jonge, o. c. X (XIII) p. 541.

laisse toujours au vieux Sultan une très grande influence et il est à craindre que cette Cour ne nous cause des embarras. Je fais tout mon possible pour rétablir la confiance, mais avant de pouvoir y travailler avec succès, il faut que j'aie de plus grandes connaissances des choses et des personnes, surtout pour savoir à qui me fier et pouvoir démêler les honnêtes gens d'avec les intrigrans."

Wat nu de waardeering der beteekenis van dien troonsafstand en -aanvaarding te Ngajogya betreft, en die "vénération et soumission" der Javanen jegens hunne ouders, willen wij het oordeel daarover bij de Jonge o. c. X (XIII) pag. CXV en vv. hier eene plaats geven. Daar lezen wij: "Wij zullen na al het voorafgaande wel niet nader behoeven aan te toonen, dat wij in den dwang daarbij door Daendels op den Sultan uitgeoefend, niets anders zien, dan een gebruikmaken van het overwicht dat de toen verzamelde krijgsmacht hem gaf, om dezen te doen boeten voor de tegenwerking, waarop de invoering van het nieuwe ceremonieel aan de hoven reeds was afgestuit. Bij deze gelegenheid bleek echter alweer, hoe ongegrond de bewering en de verwachting was van den Kroonprins, die nu tot Sultan verheven werd, in andere opzichten van diens vader te scheiden. Het was toch, juist op zijn uitdrukkelijk verlangen, dat toen aan den ouden Sultan toegestaan werd den Kraton van Jokjo te blijven bewonen. ("Staat" Additonele Stukken N° 22). Een van tweeën was hieruit af te leiden: of Daendels voelde zich zelfs nu onmachtig een aandrang als dezen, waarvan hij de nadeelige gevolgen bevroedde, af te weren; of hij zag het verderfelijke niet in van een maatregel, als naar gewoonte door hem eigenmachtig genomen, waardoor de nieuwe Sultan aan den invloed en wil zijns vaders onderworpen bleef.

"Die misslag" — zegt Hageman — "verijdelde het geheele plan. De Gouv. Gen. Daendels regelde zijne handelingen niet naar de zeden, landsinstellingen of gebruiken, maar enkel naar eigene wijze van denken." Vandaar, dat ook Raffles schrijft: "The Sultan, it is true, had ostensibly resigned to his son, but he still took his usual place on the throne."

"Gaan wij na op welke wijze de troonsverwisseling zelve plaats had, dan stuiten wij op eene bedenking van niet minder gewicht. Terwijl zij door geweld van wapenen tot stand kwam, werd het bestaand publiek recht in de verhouding tusschen de Vorsten en den Nederlandschen Staat omver geworpen. Want de oude Sultan had niet slechts zijn aanspraak op den Kraton weten te behouden,

hij had ook uit eigen — zij het al niet, vrijen — wil de kroon van zijn rijk op zijn zoon overgedragen.″ ″Het is mijn wil en begeerte,″ lezen wij in Amangkoe Boewana's publicatie van 31 December 1810, ″dat het Mataramsche Rijk van dezen dag af bestierd worde door den Pangeran Adipatti Anum Amangkoe Negara, en dat alle mijne onderdanen zijne bevelen nakomen, even of dezelve door mij gegeven waren.″ — En aan Daendels gaf hij van zijn afstand kennis in deze bewoordingen: ″Z. H. de Sultan heeft alsnu het bestier van het Rijk aan zijn zoon overgegeven.″ (Addit. Stukken N° 20, 21). In geen eeuw had een der Vorsten van het Mataramsche Huis, neen, eenig vorst van Java het gewaagd, aldus te spreken. De Sultans van Jokjokarta met name hadden hun geheele aanzijn aan het Europeesch bestuur op Java te danken. Door de Hooge Regeering te Batavia waren zij tot hun waardigheid ″benoemden aangesteld,″ en Amangkoe Boewana II zelf had nog bij zijn troonsbestijging moeten verklaren, dat hij ″geene de allerminste pretensie op het Rijk mocht maken″ dan die de keuze en goedgunstigheid van het Europeesch Bestuur hem daartoe gaf. De handhaving van het Nederlandsch gezag was aldus slecht gediend door eene troonsverwisseling zooals Daendels die meende te mogen tot stand brengen, waarbij een nieuwe vorst, in plaats van zijne kroon uit handen van den Staat te ontvangen, optrad krachtens een te voren ongekend erfrecht, en de onderdanen van dien Vorst het eerste bewijs ontvingen van de vrije beschikking hunner eigene heerschers.″

″In weerwil van daarvan is niets begrijpelijker, dan dat de oude Sultan, door Daendels metterdaad tot aftreden gedwongen, meer dan ooit zijn vijand en die van het Nederlandsch bestuur werd. Met dien stijgenden afkeer ging een toenemende invloed van den Vader op zijn Zoon gepaard: en de minister van het Jokjokartasche hof klaagde weldra bitter over de inbreuken, die de eerste op het gezag van den werkelijken regent pleegde. De vader sleepte den zoon in zijne vijandige gezindheid mede: door eene gezamelijke tegenwerking beletten zij de uitvoering der kortelings gesloten verdragen. Daendels was nauwelijks vertrokken, of de oude Amangkoe Boewana hernam al zijne rechten; en eer de beslissende slag op Java viel, had deze reeds met de Engelschen samengespannen tot de omverwerping van het Nederlandsch gezag.″

Deze laatste zinsnede doet ons denken aan het schrijven van den Gouv. Gen. Janssens aan den Minister van Koloniën, d.d. Batavia le 5 Octobre 1811, waarin deze woorden voorkomen: ″et ce Prince

avait, à mon insu, fait des arrangements avec les Anglais le même jour." de Jonge, o. c. X (XIII) p. 547. — Tijdschr. v. Ned. I. 1861, II p. 138. — Levysohn Norman. De Britsche Heerschappij enz. p. 23, 26. — En N. Engelhard is het o. c. p. 260, natuurlijk! met het oordeel van de Jonge eens: die afstand van den troon ten faveure van zijnen zoon "was slechts in schijn.... Dit zou zelfs strijdig zijn geweest met de religie-wet der Mahomedanen, omdat de afstand van den troon niet vrijwillig was geschied." — Hij, N. Engelhard, gaat echter nog verder dan de Jonge in zijn oordeel over de handelingen van den Sultan, welke hij natuurlijk vindt als een gevolg van Daendels' optreden tegenover de Vorsten op Java: "dat was geheel verkeerd; inzonderheid was dit ten aanzien van den Sultan het geval: die met zulk eene vernedering is behandeld geworden, dat de Vorst, als het ware, is gedwongen geworden, wilde hij zich niet ten eenemale in de oogen van zijne Prinsen, Hovelingen en Onderdanen vernederen, tot alle die stappen waartoe hij gekomen is; en welke de Generaal Daendels zich ten nutte heeft gemaakt om dien Vorst den oorlog aan te doen, waarmede hij bereids in Europa, zoo men zegt, heeft bezwangerd gegaan; gelijk hij ook dadelijk blijken heeft gegeven bij zijne eerste komst op Batavia, welke vuës hij tegen den Sultan koesterde. Een gedrag, dat hem niet heeft kunnen onttrekken de indignatie van een ieder daarmede bekend."

Hooren wij nu verder onzen Babad-schrijver over wat er gebeurde na den troonsafstand van den Sultan.

De Gouv. Gen. Daendels begaf zich van Ngajogya naar Surabaja, om de werkzaamheden aan de versterkingen te inspecteeren. Van daar begaf hij zich weer naar Batavia, alleen vergezeld door den Kommandeur van Braam, die overal volgde waar de Gouv. Gen. zich bevond.

Te Batavia beraadslaagde de Gouv. Gen. over de zaak van Pang. Natakusuma, maar dat werd zeer moeilijk gemaakt door den heer van Braam, die volhield, dat de Pangeran niet kon teruggezonden worden. De heer van IJsseldijk vroeg wel aan den heer van Braam: "Wat hij dan wel dacht van de zaak van den Pangeran, dat hij niet kon teruggezonden worden? Welke dan toch eigenlijk wel zijn misdaad was, daar het zoolang duurde eer die afgedaan was. Als de Pangeran hier al te lang bleef zou hij zich zeker ge-

griefd gevoelen (sakit manah). Als de Compagnie de slagen op hem alléén liet neerkomen, zou zij een voorbeeld geven in het onrechtmatig behandelen van iemand, want zij griefde een onschuldige." Maar de heer van Braam antwoordde niet, en zweeg maar. De vergadering ging uiteen.

Zeer beschaamd, en zich gekrenkt gevoelende door den Idlir van IJsseldijk, zocht de heer van Braam met grooten ijver naar een akal, een listig middel. Onmiddelijk schreef hij aan den heer Waterloo (ons als vroeger Minister te Ngajogya reeds bekend) nu te Cheribon, en den Minister Engelhard te Ngajogya. Over en weer gingen er brieven tusschen Cheribon en Ngajogya; ook aan den Rijksbestuurder en den Kroonprins. Deze twee pleegden omkooperijen door geld of desa's, opdat de Pangeran toch maar niet terug zou keeren naar Ngajogya: zij verzochten dat hij naar Banda, of Ceylon; het liefste nog naar Ambon, mocht verbannen worden. Maar de Gouv. Gen. was het nog niet eens met zich zelf wat te doen: het scheen alsof hij hem wel medelijden wilde bewijzen, en op voorstel van den heer van IJsseldijk den Pangeran een bezoek brengen, maar daar was de heer van Braam beslist tegen. De reden dat hij zich zoo volgzaam betoonde in alles wat de heer van Braam hem voordroeg, was van wege Mevrouw zijne echtgenoote. (Wij zullen er straks meer van hooren.)

De heer van IJsseldijk deed alle moeite van den Gouv. Gen. gedaan te krijgen, dat de Pangeran en zijn zoon bij hem hun intrek mochten nemen: want hij begon zich nu zeer bezorgd te maken over het doen van den Heer van Braam. Maar de Gouv. Gen. willigde dat verzoek niet in: maar hij zeide, zou er zeker spoedig over den terugkeer van den Pangeran gedacht worden: het wachten was alleen maar daarop, dat het bleek te Ngajogya, of de Sultan zich gewillig schikte naar de bevelen van de Compagnie of niet; men was nu tot den oorlog gereed; Sumadiningrat had de troepen zich laten oefenen voor den strijd: hij leefde op geen goeden voet met den Kroonprins: eerst schikte hij zich naar het verlangen van den Gouv. Gen.: maar na diens vertrek was hij weer onwillig: als de Sultan niet in ernst de regeering aan den Kroonprins overgaf, zou de Gouv. Gen. bepaald weer naar Ngajogya gaan, en zou dat verwoest en verbrijzeld worden. Gesteld, de Pangeran werd nu weer teruggezonden, dan maakte hij zich bezorgd dat die het slachtoffer zou worden van de verwarringen daar. Maar als het Rijk weer tot rust zou zijn gekomen, zou de Pangeran zeker terugkeeren; een

gecommiteerde van den Gouv. Gen. zou hem derwaarts geleiden. Over de krissen van den Pangeran en zijn zoon moest hij zich niet bezorgd maken: die waren aan den Sultan toevertrouwd. — De heer van IJsseldijk verzocht van hetgeen de Gouv. Gen. daar had gezegd een schriftelijk bewijs, ter geruststelling van den Pangeran en zijn zoon. Onmiddelijk schreef hij dat, en overhandigde het aan den heer van IJsseldijk. Deze begaf zich daarmee tegelijk naar den Pangeran, en wees hem de handteekening van den Gouv. Gen. aan.

Destijds was er een Europeaan, genaamd Ubrus Frangĕmun [1] die den rang had van Kolonel, een agulagul, bevelhebber? van den Gouv. Gen., die door een soldaat doodgeschoten werd. In die dagen zag de Gouv. Gen. de komst der Engelschen tegemoet; en nu juist stierf zijn hantĕm, de man op wien hij zich verliet. Hij gevoelde zich alsof hij een maniq, een edelgesteente ter grootte van eenen berg had verloren: of wel alsof zijn linkerarm was afgebroken.

Toen kwamen er twee Kolonels, gezanten van den Sunan, Keizer van Frankrijk, om te onderzoeken. Nadat zij bevelen hadden overgebracht, keerden zij na een driedaagsch verblijf weer naar Europa terug.

De heer van Braam werd intusschen van Ngajogya dringend gesmeekt, dat Pang. Natakusuma toch van Batavia mocht verdwijnen, wijl zijn verblijf daar bezorgdheid wekte, doordat er iemand was, namelijk de Idlir van IJsseldijk, die voor hem met raadgevingen in de bres sprong. En de heer van Braam beloofde niet alleen dit, maar ook de algeheele verdwijning van den Pangeran. Hij was daaromtrent reeds tot overeenstemming gekomen met den Minister Waterloo; maar daarvoor moesten Pang. Natakusuma en zijn zoon te Cheribon zijn: want dit lag midden tusschen Batavia en Ngajogya: als zij dan daar kwamen te overlijden, zou èn de generaal èn de vorst gelijkelijk er onschuldig aan zijn. De heer Waterloo had op

[1] [illegible] De kolonel Carel von Franquemont „is ontijdig overleden omdat de man daarna ook de disgratie van den Generaal Daendels heeft moeten ondervinden, en door vervolging gedrukt, in een ziekte is vervallen, en met zich een kogel te geven, een einde aan zijn leven heeft gemaakt." — Zoo N Engelhard, o.c p. 95. — Dit bericht verschilt nog al met dat van de Babad

zich genomen, dat hij hunne algeheele verdwijning zou bewerkstelligen. Maar de heer Waterloo had daarbij één verzoek, namelijk dat het geld hetwelk hij aan het Gouvernement schuldig was, niet meer van hem geëischt zou worden. Dit moest de heer van Braam onmiddelijk verzoeken. En deze beloofde hem dat ook: hij moest daarover maar niet bezorgd zijn; zelfs zou hem, mits de Pangeran en zoon maar stierven, eene groote belooning geschonken worden. — Mevrouw van Braam [1] begaf zich in eigen persoon, om hem tot toegeven te bewegen [2], tot den Gouv. Gen. En deze gaf door het dringend smeeken [3] van Mevrouw van Braam toe. Hij ging terstond aan het schrijven, en zond den Piskal Bĕsar, om den Pangeran en zijnen zoon het bevel over te brengen, dat zij te Cheribon zouden verblijven; dit was voor hen het beste: de heer Waterloo zou voor hen zorgen, evenals de heer van IJsseldijk dat zou doen: hij was ook een oud vriend. — Den volgenden morgen vertrokken de Pangeran en zijn zoon, onder geleide van een Europeesch oud sergeant en een korporaal. Na een reis van drie dagen kwamen zij te Cheribon, waar de heer Waterloo hen ontving. De sergeant gaf hem een brief over: hij las dien, en zeide daarna, dat de Gouv. Gen. hem had opgedragen voorloopig voor den Pangeran en zijnen zoon te Cheribon te zorgen. Later zouden weer nadere bevelen gezonden worden. Wie weet of hij hier niet gelukkig zou zijn! [4] Hij moest niet bezorgd zijn! — De Pangeran antwoordde: Trimakasih!

Zeven dagen daarna kwam de heer Waterloo den Pangeran bezoeken, en deelde hem mee, dat hij bericht had ontvangen, volkomen helder en zeer zeker, niet leugenachtig, want de Kumpĕni bĕsar had hem zelf dit bericht gezonden, dat de Gouv. Gen. zoo juist onderzoek had gedaan bij den Sultan te Ngajogya aangaande den Pangeran en zijn zoon. De Sultan had daarop geantwoord, dat hij er voor bedankte, en den Pangeran niet wilde ontvangen; dat hij de zaak aan de Compagnie overliet, maar dat de waardigheid van den Pangeran was opgeheven. De vrouw van Natadiningrat en hare moeder waren beiden aan Bupati agĕng, hooge Bupati's uitge-

1 [illegible]

2 [illegible]

3 [illegible]

4 [illegible]

huwelijkt; de Ratu Anom, de echtgenoote van Natadiningrat, zou trouwen met den (eenen) jongeren broeder van den Rijksbestuurder Danurĕdja. En al de bezittingen van den Pangeran waren overgebracht naar de Kaḍaton. — De Pangeran antwoordde hierop alleen maar, dat hij den Tuwan Petor, d. i. Waterloo, dank zei voor het meedeelen van dit bericht, die daarop weer vertrok. Hij had deze tijding alleen meegedeeld met de bedoeling dat beiden, wanhopig geworden, een eind aan hun leven zouden maken. Maar de Pangeran begreep, dat hem een listigen strik (upaja sandi) gespannen werd.

Na verloop van weer een week was de heer Petor Waterloo vreeselijk uit zijn humeur, dronk brandewijn [1], en spoedde zich naar het verblijf van den Pangeran. Hij trof hem zittende, groette hem niet, trok hem bij de hand naar zich toe, en plaatste hem in de gĕḍong, gevangenis te Cheribon, van welke men verhaalt, dat zij buitengewoon wĕrit, huiveringwekkend is. Naar zijn zeggen, zouden de engelsche vijanden komen, en nu maakte hij zich zeer bezorgd over den Pangeran, als die zich boven bevond; het was beneden beter. Daarbij was hem door den Gouv. Gen. bevolen, om den Pangeran en zijn zoon van elkander te scheiden; zij mochten niet langer te zamen zijn. En zoo geschiedde; ieder woonde afzonderlijk, en al de vrouwelijke bedienden werd gezegd naar buiten te gaan. Daarop werd de gĕḍong gesloten.

De heer Waterloo bedacht daarop een bijzonder fijne list. Den europeeschen doctor werd gelast voor hem te waken. En werkelijk kwam hij ook iederen morgen. Naar zijn zeggen trok hij zich het lot van den Pangeran aan; hij zou hem medicijn geven. Maar telkenmale als hij tot hem kwam, bleef hij maar verstomd staan kijken; hij vroeg hem alleen maar naar den ouderdom van zijnen zoon. De Pangeran antwoordde hem, dat die pas 27 jaar was. De doctor hernam: tĕrlalu sajang! — Daarop ging hij weer weg; hij kon het niet over zich verkrijgen het vergift toe te dienen; hij kwam in het geheel niet weer terug, zeggende dat hij weigerde dat te doen.

De heer Waterloo wijzigde daarop zijn misdadig plan; onder de spijzen en dranken van den Pangeran liet hij vergift mengen, en liet die door den Bupati, welke met zijne dagelijksche bewaking belast was, hem voorzetten, dat, bijzonder listig, vergezeld ging

[1] ꦧꦿꦤ꧀ꦢꦺꦮꦶꦤ꧀

van schijnbaar onbevangen woorden. Des middags ten vijf ure bracht die Bupati hem de koffij als naar gewoonte. En de Pangeran zoowel als zijn zoon dronken die. Onmiddelijk na het drinken gevoelden zij zich den geheelen nacht door onwel; het lichaam van den Pangeran zwol geheel op; overal waar haar (w u l u) was, kwam bloed te voorschijn. Evenzoo ging het ook met zijn zoon. Toen hij om klapperwater vroeg, wilde zijn oppasser hem dat niet geven, en zeide dat er te Cheribon geen kokosnoten waren. Maar des morgens ten 6 ure was er eenige beterschap. De wachthebbende Bupati had reeds alle benoodigdheden ontvangen, die de Javanen bij een sterfgeval noodig hebben. Die had de heer Waterloo hem verschaft. Toen was er een europeesche oppasser, genaamd Jakup Sari. Deze kwam tot hen. Digtbij gekomen weende hij, en zeide hen zoo niet te kunnen zien. Zooveel in zijn vermogen was, zocht hij naar middelen om de ziekte te weren. Daarop gaf hij hun een d j i m a t, een beschreven stuk hertehoorn, opdat welk vergift ook geen uitwerking op hen zou hebben. Den daarop volgenden morgen waren de Pangeran en zijn zoon volkomen hersteld, zoo gezond als te voren. De Pangeran was zeer dankbaar jegens Jakup Sari, en gevoelde dat hij niet in staat was hem te vergelden.

De F e t o r gevoelde zich intusschen in een moeilijk geval; hij was zeer boos dat de Pangeran niet gestorven was. Daarop ging hij weer drinken, en toen hij half dronken was, kwam hij tot den Pangeran met een ontbloot zwaard, van plan geweld te bezigen. Toen zij nu elkaar goed in de oogen zagen, zeide de Pangeran, dat mijnheer maar zoo goed mocht zijn hem nu maar tegelijk om het leven te brengen, en de s i q s a, de straf niet al te lang te laten duren; hij was niet in staat dat lijden langer uit te houden. Dit hoorende zweeg de heer Waterloo eenigen tijd; daarop ging hij weer heen. Niet lang daarna kwam de Kommandant der pradjurit's met ontblootte degen die hij den Pangeran aanbood, zeggende, dat de Pangeran immers zelf zijn dood zocht? Waarop de Pangeran antwoordde: „Doe U zooals U verlangt! Moge U mij nu maar tegelijk doorsteken!” Toen de Kommandant hem dit hoorde zeggen, kon hij hem niet langer aanzien en ging weg. Jakup Sari, die zich voor hem opofferde, werd weggejaagd, en mocht den Pangeran niet langer oppassen, want hij was te goede vrienden met den Pangeran. Deze europeesche bewaker werd vervangen door eenen anderen, die in voorkomen eenige overeenkomst had met een b u t a. Hij had lange vooruitstekende tanden, ongeordend loshangend haar, en ook

zijn baard en snor waren lang. De Pangeran verzocht de deur op een kier open te zetten, om wat frissche lucht binnen te laten komen, maar de nieuwe wachter stond dat niet toe, zeggende, dat hij dit niet durfde doen; dan zou het er nog warmer worden; was de deur gesloten, dan was het er immers duister, en dus koeler! — De Pangeran en zijn zoon begrepen dat zij niet lang meer zouden leven; dag en nacht berekenden zij slechts wanneer te zullen sterven.

Te Surabaja kwam destijds een Generaal aan wal, een afgezant van den Sunan, Keizer van Frankrijk, genaamd Generaal Janssens (Jansĕnĕs), gewezen Goeverneur van de Kaap de Goede Hoop, medebrengende 7000 man troepen, allen Europeanen, maar de helft daarvan bleef aan boord der schepen. De Generaal begaf zich daarop naar Samarang, bleef daar één dag slechts, en vertrok toen naar Cheribon. Zijn gevolg bestond slechts uit een Generaal-Majoor, en een kleine slavenjongen die een kistje (pĕti alit) droeg, bevattende een sĕrat palĕkat. De Generaal kwam te Karangtangkil aan. De heer Fetor Waterloo was vreeselijk bingung, verlegen. De Generaal vroeg hem naar de zaken, prakara, die te Cheribon aanhangig waren. — De heer Waterloo antwoordde dat er volstrekt geene waren; alleen, ja, was er eene zaak van eenen Mataramschen pangeran, een vader en zijn zoon; de vader was een aḍi, jongere broeder van den Sultan van Ngajogya, genaamd Pangeran Natakusuma, en zijn zoon heette Raden Tumĕnggung Natadiningrat, maar hun zaak was reeds door Tuwan Bĕsar Daṇḍĕlĕs Marrĕskal tot eene afgedane zaak gemaakt. Maar thans gaf hij hunne zaak verder geheel aan den Generaal over. — De Generaal Janssens zeide: jawel! maar nu behoort die nog niet tot mijne competentie. — Ten twee ure vertrok de Generaal weer naar Batavia.

Nu wordt er verhaald, dat de Gouv. Gen. Daendels een bintang, ster, ridderorde zond aan den Kroonprins van Ngajogya, bezet met vele zeer groote diamanten, ten teeken dat er nu een andere vorst regeerde dan vroeger.

Drie dagen na aankomst van den Generaal Janssens te Batavia vergaderde de Raad van Indië, en kwamen al de te Batavia aanwezige troepen te zamen. De Sĕrat Palĕkat, proclamatie, werd daarop voorgelezen door den Secretaris-Generaal Fekis. Maar de Generaal Daendels was bij die plechtigheid niet tegenwoordig. Hij had al de sleutels en boeken overgegeven aan den heer van Braam.

De Sĕrat Palĕkat hield in de kennisgeving, dat de Gouv. Gen. Daendels was ontslagen uit zijne waardigheid, omdat hij 1° zich aanstelde alsof hij een vorst was: ten 2° willekeurig was in zijn rechtspraak; ten 3° al de onder het gezach van den Keizer van Frankrijk staande rijken te gronde bracht; en ten 4° zeer dikwijls er niet om gaf iemand ongegrond van moord te beschuldigen.

Op bevel van den nieuwen Gouv. Gen. moest de heer Daendels naar Holland (Europa) terugkeeren: [1] daarbij was hij zeer vertoornd op den heer van Braam, want hij had vele eigendommen van het Gouvernement verduisterd, en was het gebleken dat hij bodo, onbekwaam was, zoodat het openbaar was, dat hij zijn in aanzien zijn alleen aan zijne Mevrouw ([illegible]) te danken had.

De Pangeran Natakusuma en zijn zoon werden naar Batavia ontboden, op voorstel (verzoek, atur) van Idlir van IJsseldijk. Toen de Fetor Waterloo dit bevel ontving, was hij uitermate beschaamd (merang; schaamde hij zich verschrikkelijk), en begreep dat hem een onheil dreigde.

Te Batavia aangekomen, betrok de Pangeran weer zijn vroeger verblijf.

Met deze aankomst te Batavia was in hoofdzaak een einde gekomen aan het lijden van Pang. Natakusuma en zijnen zoon Natadiningrat. Maar hier moeten wij een oogenblik stilstaan, om ons aangaande de personen, die in het drama Natakusuma en Natadiningrat zulk eene belangrijke rol hebben gespeeld, door Europeesche Schrijvers, nader te laten inlichten. Onze Babad-schrijver wist wel veel, maar niet alles, en illustreert en fantaseert wel nu en dan, waar hij niet juist was ingelicht aangaande hetgeen er achter de coulisse is voorgevallen. Buitengemeen belangrijk komt ons voor een „Vijfde Bijlage," achter het boek „Brieven betreffende het Bestuur der Koloniën enz. van den Gouverneur-Generaal H. W. Daendels. (Amsterdam, Johannes van der Hey. 1816), pag. 255—264, waaruit schijnt te blijken, dat de heer Waterloo wel op „verlangen van den heer van Braam, de eigenlijke aanstoker en drijver tot de misdaad," doch in ieder geval „op last van den Gouv. Gen. Daendels" Pang. Natakusuma en zijn zoon

---

[1] Dit is een Javaansche manier van voorstellen dezer gebeurtenis. Zie o. a. J. Hageman Jcz. I. Geschiedenis § 195. Daendels gaf, met blijkbaren tegenzin, den 16[en] Mei 1811 het bewind over aan Jan Willem Janssens, die door Keizer Napoleon Bonaparte was benoemd tot Gouverneur Generaal van Fransch Indie.

had ontvangen, met de bedoeling dat de heer Waterloo hen uit den weg zou ruimen voor altijd: maar tevens, dat Waterloo, door de zaak op den langen baan te schuiven, hun beider leven heeft gered. Is het alles waar wat de heer Waterloo schrijft, — en wij kunnen daar bijna niet aan twijfelen — dan verschijnt hij hier in een geheel ander licht dan de Babad hem ons voorstelt; en waar wij zijn optreden tegen den Pangeran en zijnen zoon als vrijwel historisch-getrouw aannemen, zooals de Babad dat beschrijft, zouden wij dat als een gevolg van zijn netelige positie, en als een masker tegenover allen in de zaak betrokken, willen verklaren.

Ziehier de bedoelde stukken.

Aan Zijne Excellentie, den Gouverneur Generaal van Indien. (d. i. Janssens.)

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Om schuldpligtig te voldoen aan den inhoud van U. E. secrete missive van den 30 Julij l.l., en waarmede ik mij op zijn tijd wel heb mogen gehonoreerd vinden, vereer ik mij te dienen:

Dat ik bij de doorreis van U. E. ter dezer plaatse, mij, volgens eed en pligt, heb genoodzaakt gevonden, U. E. van de zaak, betreffende de beide destijds alhier gevangen zittende Djocjocartasche Staatsgevangenen, den Pangeran Notto Coesoemo, en zijne zoon den Radeen Tommogong Notto Diningrat, in secretesse kennis te geven.

Hoe die zaak door U. E. destijds is beschouwd en welke onaangename oogenblikken ik door den gruwelijken last mij daar door opgelegd, gevoeld heb, zal ik in dezen niet herhalen, en mij liever herinneren aan dat aangenaam moment waarop mij de tijding wierd aangebragt, van de behouden aankomst van U. E. op dit Eiland, wijl daar door zich voor mij een uitzigt ophelderde, het welk voor de komst van U. E. met een ondoordringbaren duisteren nevel omgeven was, ten hoogsten akelig voor mijne omstandigheden. Men verlangde, dat ik de beide voormelde Staatsgevangenen, op de eene of andere wijze zoude ter dood brengen, zonder mij daartoe de voor mij zoo hoognoodige bevelen te geven; ja zelfs, men requireerde van mij te rug een snippertje papier, eigenhandig door den gewezen Gouverneur-Generaal Daendels ten dien sujette geschreven, en men voegde daar bij op een klein strookje papier: de executie wordt steeds verwagt, dewijl de omstandigheeden geene verandering in de zaak te weeg brengt.

Z. E. Daendels handelde door tusschenkomst van den gewezen President der Hooge Regeering J. A. van Braam, aan wien ik alle mijne brieven dienaangaande moest rigten, zorgvuldig met een dubbel couvert, waarvan het tweede of binnenste behelsde, dat zulk paquet door niemand dan door Zijn Hoog Edelheid van Braam of wel door Z. E. Daendels mogte geopend worden in zelver voegen als men mij de eerste stukken, deze gruweldaad betreffende, had toegezonden. Het is er dus zeer verre af dat ik eenige order zoude gehad hebben om beiden voornoemden Staatsgevangenen hunnen levensdraad te doen afknippen, hoe zeer men zulks wel van mij verlangd heeft, maar op eene wijze, zoo als men dat onder de regering van Tirannij alleen moet verwachten, zoo als verder uit den inhoud dezes en der hierbij behoorende Bijlagen blijken zal.

Om dan van het eerste oogenblik dat de preparatie tot de zaak, waartoe men mij wilde employeren wierd gemaakt te beginnen, moet ik openleggen de Copia van een door Z. E. Daendels aan mij geschreven briefje sub N° 1, [1] waarop ik, overeenkomstig mijnen pligt, beide Staatsgevangenen heb onderhouden met dat gevolg als is voorkomende bij mijn schrijvens van den 11den van Grasmaand, l.l. onder N° 2 hier bijgevoegd: en uit de daarop genoteerde marginale Dispositie van Z. E. Daendels komt te blijken eene tweede Commissie, mij opzigtelijk beide de Gevangenen opgedragen en wel voor hun van een grievenden inhoud, zo als de eerste Communicatie voor Notto Diningrad niet minder treffende was.

Om dan te voldoen aan den inhoud van die Dispositie, wilde ik mij juist naar het Fort en bij beide de Staatsgevangenen begeven, toen bij mij bezorgd wierdt, een paquet, beschreven door de hand van den President van Braam.

Aan den Landdrost M. Waterloo
te
Cheribon.

en hetwelk verzegeld was met het officieel Cachet van den President der Hooge Regering.

Dit Paquet geopend hebbende vond ik daarin gesloten een tweede paquet verzegeld als het eerste en beschreeven:

---

[1] Uitgenomen N° 3 wordt geen der in dit schrijven genummerde brieven ons medegedeeld. Trouwens, als deze éene ons den geest van al de andere doet kennen, is hij voldoende.

Secreet.
Deeze brief moet ingevalle absentie van den Landdrost Waterloo, door niemand anders dan hem zelve geopend worden.

J. A. VAN BRAAM.

Ook dat paquet door mij geopend zijnde vond ik daarin de volgende stukken:

Een brief van den President der Hooge Regering van Braam, N° 3.

Annex een klein briefje eigenhandig door Z. E. Daendels geschreven. N° 4.

En eene originele brief door den Minister Engelhard aan den President van Braam geschreven van den 12[den] van Grasmaand, l.l., N° 5, alle onder de bijlagen op voorschreven N° te vinden.

Ik zal in dezen geene beoordeeling laten invloeijen nopens den inhoud van die stukken, welke ik met schrik en verontwaardiging moest lezen, en die mij zoo klaar aan den dag legde welke handelwijze men met die beide ongelukkige Staatsgevangenen voor had.

Mij dus in zeer onaangename omstandigheden gebragt ziende, wist ik waarlijk niet, wat in die zaak het eerst te beginnen. — Men eischte van mij de terdoodbrenging van twee Menschen, waar toe men geen order dorst te geven; hoe veel meer moest ik dus scrupuleus zijn, die daad ter uitvoer brengen. De minste schijn intusschen van daartoe niet bereidwillig te zijn, zoude mijn eigen ongeluk, ja zelfs dat van mijne familie ten gevolge gehad hebben. — Gelukkig dus in dit moment, dat ik op de tweede Commissie, bij marginale dispositie op mijn schrijvens N° 2, te vinden, nog niet geantwoord had. — En daar ik nu wist, welk antwoord verwagt wierd, zoo rigte ik het zelve ook daarna in, en het welk dan ook volkomen wierd goedgekeurd, zoo als te vinden is bij de brief N° 6, en daarop genoteerde marginale dispositie.

Ook moest ik de brief van den President van Braam beantwoorden, hetwelk ook is geschied, vide Copia brief N° 7. — Na het beantwoorden dus van dien brief, enz., haalde ik een paar dagen adem, en moest de ongelukkige Gevangenen, die, wel is waar, van het noodige voorzien wierden, eene dusdanige harde handelwijze aandoen, juist om hun voor nog erger, des mogelijk, te bewaren; want uit mijn schrijvens, vermeende men zich, in dit geval, gerustelijk op mij te kunnen verlaten, en de omzigtigheid voor mij zelven vorderde het masque van de volkomenste bereidwilligheid aan

te nemen; hoe zeer ik geheel buiten mij zelven was en waarlijk niet wist wat te doen, om een, naar mijne wenschen, tot behoud van de Gevangenen, goed einde aan de zaak te maken.

Onverwagts, en juist in een moment dat ik het meest verlegen was, mogt het mij gebeuren te vernemen, U. E. behouden aankomst op dit Eiland, en hier door wierd bij mij alle verdrukking verbannen, en het heilige voornemen bevestigd, om de Gevangenen te redden.

Ook dit moest met omzigtigheid geschieden, wijl U. E. nog te verre af was, waarom ik dan ook nader aan den President van Braam schreef, als bij de Copia brief, N° 8, te vinden is; — het daarbijkomende onderhaalde, in dit tijdstip, bedoeld U. E. komst.

Den dertigsten van Grasmaand schreef ik weder over de Gevangenen, aan den President van Braam, vide brief N° 9, en aan Z. E. Daendels, als onder N° 10, te vinden is; door al welk schrijven het mij maar te doen was, om tijd te winnen.

Ik achtte het mede dienstig, om den Minister aan het Djocjocartasche Hof, P. Engelhard, over den toestand der Gevangenen te schrijven, om, ingevalle men te Djocjocarta kwam te vernemen de maatregelen alhier opzigtelijk die Gevangenen genomen, de Minister dan wist wat te antwoorden, enz., om daar door ook tevens te voldoen aan den last mij opgelegd, om nopens die vijf vrouwen met dien Minister in correspondentie te treden, waarom ik mijnen secreten brief, onder de bijlagen dezes, sub N° 11, te vinden, inrigte.

Op den vierden Meij ontving ik een brief van den Minister Engelhard, onder N° 12, en mijn antwoord daarop onder N° 13, hier bijgevoegd, waarin valschelijk voorkomt de absentie van Notto Diningrad van hier en zijn aanwezen te Djocjocarta in de Craton van den Sultan.

Op den derden Meij ontving ik van den President van Braam, twee snippertjes papier door zijne hand geschreven, behelzende het eene briefje woordelijk:

> De Excecutie wordt steeds verwacht, dewijl de omstandigheden geene verandering in de zaak te weeg brengt.

Het andere briefje behelsde:

> De ten deezen sujetten geschreeven brieven, werden in originali te rug verzocht.

Geen van beiden waren onderteekend, en om te bewijzen dat dezelve van Zijne Excellentie kwamen, had men er een stukje papier bij ingelegt, waarop mijn eigen Naamteekening stond en dat van een mijner brieven was afgeknipt.

Zeker, men begon toen aan de Excecutie te twijffelen, en ik wil niet voor U. E. verbergen, dat ik de zaak voor mij toen gewonnen hield, ofschoon ik nog eene in slaap wiegende brief aan den President van Braam schreef, zoo als onder N° 14 bij de bijlagen is te vinden, en dewelken tevens ten geleide was dienende van de van mij te rug gevraagde stukken.

En waarmede deeze zaak ten einde liep, wijl ik sedert van Z. E. Daendels, zoo min als van den President van Braam, deswegens geen schrijvens bekomen heb.

De zaak dus rondborstig voor U. E. hierin gedetailleerd hebbende, verzoek ik mij kortheidshalve aan de geciteerde stukken te mogen gedragen.

Terwijl ik de eer heb getrouwelijk te zijn

Uwe Excellenties ongeveinsde, gehoorzame en getrouwe Dienaar

(was geteekend) M. WATERLOO.

Cheribon
den 10 Augustus
A°. 1811.

Copia Copiae van den Brief van de Heer J. A. Braam aan M. Waterloo geschreeven, en bij hem, gemerkt N° 3, het vorenstaande Rapport bijgevoegd.

Secreet.

Aan de WelEdele Gestrenge Heer M. Waterloo, Landdrost te Cheribon

BUITENZORG den 20e van Grasmaand 1811.

WelEdele Gestrenge Heer!

Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal, chargeerd mij Uwed. Gestr. te informeeren, de tijdingen die van Djocjocarta ten aanzien der zich bij Uwed. Gestr. bevindende Gevangenen Notto Coesoemo en Notto Diningrat ontvangen zijn, blijkens de hiernevens gaande Missive van den Minister Engelhard, en waaruit het Uwed. Gestr. blijken zal, dat die twee persoonen voor de rust van het Djocjocartasche Hoff ten zeersten gevaarlijk zijn en blijven, waarom Uwed. Gestr. de surveillance over dezelve ten zeersten aanbevolen word, en daartoe alle middelen kunt gebruiken en wel zodanige als welgemelde Z. E. Uwed. Gestr. bij het hiernevensgaande eigenhandig briefje aan de hand geeft, waarvan ik vertrouwe, dat de mening door Uwed. Gestr. in den waren zin zal begrepen worden.

Verzoekende de brieven ten dezen sujetten, aan mij alleen ter behoud van die secretesse te willen addresseeren, ter verdere communïcatie aan welmelde Zijne Excellentie.

Ik heb overigens de eer te zijn
Uw Ed. Gestr. D. W. Dr.
(was geteekend) J. A. VAN BRAAM.
Accordeerd
(was geteekend) M. WATERLOO.

In den vorenstaande brief was ingesloten het navolgend briefje daar in vermeld, en bevonden eigenhandig door den Gouverneur Generaal Daendels te zijn geschreeven.

Notto Coesoemo en Notto Diningrat, zijn de eenigste steunen van Kentjono Woelang, die haar regeert: Het Gouvernement kan deeze menschen nìet openlijk ter dood doen brengen, maar verlangt te verneemen, dat zij niet meer zijn.

Accordeerd
(was geteekend) M. WATERLOO.

Met deze stukken voor ons, valt ons oog ook op de heeren Daendels en van Braam. Daendels, de Gouverneur Generaal, die zijne hooge positie misbruikt om den Ambtenaar Waterloo te dwingen "eenen moord aan Natakusuma en Natadiningrat te begaan," en daarbij tracht zich zelf buiten schot te houden wegens die misdaad. Intusschen — hij deed dit niet handig genoeg; en terecht lezen wij dan ook bij de Jonge, o. c. X (XIII) pag. CXIII, dat Daendels "den Nederlandschen naam bevlekte door de geheime order om de Gijzelaars van het Jokjokartaschen Hof, d. z. Natakusuma en Natadiningrat, te doen ter dood brengen." — Gelijk ook "zijn vijand" N. Engelhard — de bron voor de Jonge — in zijn "Overzigt enz." p. 258 schrijft: "Ik zoude te veel moeten zeggen, bij zijn geval blijvende stilstaan, en welke middelen te werk zijn gesteld om zich van dezen Pangerang op eene geheime wijze te ontdoen" ...... "Intusschen zal de handelwijze dezen Pangerang bejegend altoos in levendig geheugen van de Hoven blijven, tot declin van de Hollandsche Natie."

De heer N. Engelhard spaart Daendels dan ook in niets. Laat de "Babad" Daendels in zonderlinge verhouding tot de echtgenoote van den heer van Braam optreden, (wiens onbekwaamheid daar met even zooveel woorden wordt verkondigd, en zijn aanzien en hooge

positie aan zijne vrouw had te danken); ook N. Engelhard weet in zijn „Overzigt enz." pag. 309 zijn karakter te teekenen, door de mededeeling dat Daendels „zich zelfs heeft laten welgevallen, dat de Keizer (Sunan te Solo) een aantal van zijne bijwijven, gedurende Hoogstdeszelfs aanwezen aan het Hof, ter dood heeft laten brengen; nadat hij, weinige dagen te voren, de wreedheid had gehad, zijne oudste dochter van kant te maken, — en door de kris te doen sterven den geliefsten zoon van zijnen Broeder Pangerang Mangcoe Boemie." — Trouwens, o. c. p. 157 had Engelhard reeds geschreven: „Kieschheid weerhoudt mij om in bijzonderheden te treden, die tot schande strekken voor de Europeanen, en voor altoos de regeering van den Generaal Daendels in het oog van den Inlander zullen schandvlekken.... Een van de Ratoe's uit de Craton heeft nog een geruimen tijd de Hof-Dame geweest van den Generaal Daendels, en ten huize Buijtenzorg, als eene der eerste favoriten, vele gunsten genoten; doch, om eene quérelle is zij, met haar vader, daarna wederom naar Bantam teruggezonden, en heeft daar niet lang gepuisseerd van haar leven, als zijnde met haar vader op eene deerlijke wijze vermoord, ik meen in de environs van Anjer." — En heeft Daendels in zijn „Staat enz." pag. 55, na zijn terugkomst uit Bantam, geschreven: „Aan mij heeft de Hooge Regeering, tegen mijn verlangen, dewijl ik geen voordeel wilde trekken uit eene expeditie ambtshalve ondernomen, op den 30 November 1808 het landgoed Jasinga aangeboden;" — daar heeft de tijdgenoot ook weer heel wat op die door Daendels zich zelf toegekende onbaatzuchtigheid af te dingen.

Op deze quaestie komen wij van zelf terug, nu wij ook nog over den heer van IJsseldijk — van wien de heer van Polanen (in een nog niet in druk verschenen archief-stuk dat Prof. Mr. J. E. Heeres zoo vriendelijk was ons ten gebruike af te staan) schreef: „zijn goedwilligheid en zugt om een ieder genoegen te geeven, staan daarenboven altoos in den weg van zijn beeter oordeel" — moeten spreken. Wij hebben hem al tijdens de Regeering van den eersten Sultan — en met lof — ook later, leeren kennen; de Babad spreekt ook met ingenomenheid over zijn ministerschap te Ngajogya, en zijn bekwaamheid en edele hoedanigheden als mensch daarbij gebleken; en geeft vrij duidelijk te kennen, dat ook vooral aan hem de redding en het in eer herstellen van Natakusuma en Natadiningrat is te danken, waartoe later Raffles de laatste hand heeft verleend. Bij des Pangeran's komst te Batavia komt hij hem, ja, voorzichtig,

maar toch vriendelijk tegemoet; spreekt voor hem ten gunste tot van Braam, Daendels en Janssens; en biedt hem zelfs logies in zijn eigen woning aan, maar dat door van Braam en Daendels wordt verijdeld, doch met welke handelingen hij partij koos. Dat was bedenkelijk; en hoe treedt hij nu op tegenover Daendels in de quaestie Buitenzorg? En tegenover van Braam?

In N. Engelhard's „Overzigt van den Staat der N. O. I. Bezittingen onder het Bestuur van den Gouv. Generaal H. W. Daendels," vindt men pag. 109 uitvoerig de wijze beschreven, waarop Buitenzorg in het bezit van Daendels is gekomen, en de consideratie van 26 Maart 1808 door van IJsseldijk opgemaakt, na Daendels' terugkomst uit Bantam. Die Consideratie nu zou ons tot eenige voorstelling van de verhouding van van IJsseldijk tot Daendels kunnen leiden; doch de Schrijver van de „Brieven betreffende het Bestuur der Koloniën enz." (1816) zegt ons pag. 177: „In dat berigt (van Engelhard) wordt echter de heer van IJsseldijk, ten onrechte, als de steller opgegeven. Hij heeft in schuldige gehoorzaamheid de hem voorgelegde Consideratien, op Buitenzorg vervaardigd, onderteekend, om van zijn ambt niet ontzet te worden, of zich aan een veel erger lot bloot te stellen." — En later, ald. pag. 206 schrijft dezelfde: „De Directeur Generaal van IJsseldijk heeft reeds veele bedreigingen van dien aart" (hij doelt hier op van Riemsdijk's ervaringen met Daendels) „moeten hooren, en andere schreeuwende Indolentien moeten verdragen, hij werkt Dag en Nacht, kan echter met al zijn goede Wil, en IJver den Maarschalk niet voldoen, hij moet namens Zijne Excellentie alles wat van hem begeerd wordt, in de Vergadering proponeeren, en thans heeft niemand der Leden het Hart, zijne toestemming te weigeren, daar Arrest of Demissie zeker het gevolg zouden weezen." ... „De Maarschalk heeft den Minister aan het Hof van den Keizer te Souracarta, van Braam, Direkteur Generaal willen maken, en den Heer van IJsseldijk doen terugtreden, hier tegens hebben de Raden Ordinair Chasse en Van Hoesen geremonstreerd, hetgeen echter van geen Gevolg zoude geweest zijn, indien de Heer van IJsseldijk niet om de Voorspraak van van Braam had gesmeekt, hetgeen van een momenteel goed gevolg is geweest, daar van Braam zeker wel in plaats van Directeur Generaal, tot Secretaris Generaal van Zijne Excellentie is benoemd, doch volgens geloofwaardige Gerugten, stonden de Heeren van IJsseldijk, Wardenaar en Hartsinck op het punt, om als Leden der Regeering bedankt te worden."

Diezelfde "Brieven enz." schrijver plaatste aan het einde van zijn boek als "Derde Bijlage," pag. 229, nog een "Kort verhaal van de toedragt, betreffende de afstand, van het Landgoed Campong Baroe en Buitenzorg, aan Wijlen Zijne Excellentie G. W. Baron van Imhoff Generaal van den voormaligen Staat, en Gouverneur Generaal van Nederlands Indiën, in den jaar 1740 tot op heden, dat hetzelve aan Zijne Excellentie Daendels vervallen, en in vier deelen gesplitst is." — Deze geheele Bijlage is eene intressante bijdrage tot de kennis van Daendels en anderen, alsook in welken zin Buitenzorg als een Landgoed voor de Gouverneur's Generaal door "de Heeren Majoors bij Patriasche missive van den 18[en] September 1750" is afgestaan. In betrekking tot van IJsseldijk intresseert ons alleen de opmerking omtrent een gedeelte van de "Consideratiën van van IJsseldijk," dat "als die is nedergesteld in de overtuiging dat zulks werkelijk het geval was, de Heer van IJsseldijk weinig Eer aandoed," want "zijne voorstelling van den toestand van dit Land was gansch niet zoo." — De Schrijver teekent: Batavia, den 15[en] Junij 1811. Engelhard.

Keeren wij nu tot onze Babad terug, na de terugkomst van Pang. Natakusuma en zijn zoon te Batavia.

Een dag of drie, vier na hun aankomst ontvingen zij een bezoek van den Secretaris-Generaal Fekis, en ook van den Heer van IJsseldijk.

De Kroonprins (d. w. z. de Sultan, ook Regent genoemd) te Ngajogya liet den Minister geen rust, en had hem allerlei verzoeken te doen, daar hij had vernomen dat zijn Oom Pang. Natakusuma weer naar Batavia was teruggekeerd, en dat hij toch vooral niet naar Ngajogya zou teruggezonden worden. De heer Engelhard voldeed aan zijn verlangen, en verzond een schrijven aan den Gouv. Gen. Maar deze gaf daarop geen antwoord, want hij wist, dat alles wat gebeurd was, zoo door den Heer Daendels was geleid; en daar wilde hij niets van weten: hij wilde alles, wat Daendels had weten te bewerken, veranderen.

De Gouv. Gen. zond daarop den Secretaris-Generaal Fekis om Pang. Natakusuma mede te deelen, dat de Minister te Ngajogya eenen brief had gezonden, waarin hij kennis gaf, dat de toorn van den Kroonprins te Ngajogya jegens zijnen Oom Pang. Natakusuma nog niet was bedaard: naar het schrijven van den Minister konden Pang. Natakusuma en zijn zoon niet naar Ngajogya teruggezonden

worden. — Pang. Natakusuma antwoordde hierop, dat dit al te erg van den Kroonprins was. Wat was er vroeger dan gebeurd? — De Heer Fekis antwoordde, dat vroeger den Gouv. Gen. overgebriefd was, als zou de Pangeran er naar gestreefd hebben den Kroonprins in een kwaad daglicht te stellen, en in goede verstandhouding met de Ratu Kantjana Wulan den Sultan maar al tegen den Kroonprins opgestookt te hebben. De Kroonprins had zelf meermalen ervaren, dat zijn zoon Tumĕnggung Natadiningrat den Rijksbestuurder Danurĕdja uit zijne ambtelijke waardigheid trachtte te verdringen. — Toen de Pangeran dit hoorde, was hij eenigen tijd als verstomd en kon geen woord spreken. Eindelijk zeide hij, dat het nog nooit gebleken was, dat de Kroonprins boos op hem was. Zelfs was hem vroeger door wijlen zijn grootvader en ook door zijn eigen vader den Sultan opgedragen, den Pang. Natakusuma als zijn wezenlijke vader te beschouwen; zelfs mocht Pang. Natakusuma geen Krama tot den Kroonprins spreken.[1] Hij bracht hen in zeer nauwe betrekking tot elkander, en hem werd door wijlen den Sultan zijn grootvader zelfs een bewijs (pratåṇḍa, teeken) daarvoor gegeven. Alles wat door den Minister in zijnen brief hem ten laste werd gelegd, was wezenlijk niets anders, dan kwaadaardige bedenkselen van Danurĕdja. De Pangeran deelde verder den Heer Fekis alles mee, wat wijlen de Sultan hem had opgedragen.[2] — Toen de Heer Fekis dit alles gehoord had, was hij zeer verblijd, en zeide dat de Compagnie inderdaad reeds zeer goed bekend was, wie goed of slecht van hart waren. Hij had alles opgeschreven wat de Pangeran hem had meegedeeld; daarop vertrok hij, en deed den Gouv. Gen. schriftelijk verslag.

In die dagen geraakte de stad Batavia erg in rep en roer (gègèr), want de engelsche troepen waren op zee in zicht. Pang. Natakusuma

---

[1] [illegible]

[2] Die [illegible] luidde aldus: [illegible]

en zijnen zoon werd aangezegd zich naar Bogor te begeven, tegelijk met den Sultan van Bantam, onder geleide van een europeeschen Kapitein. Die Bantamsche Sultan was nog een knaap (taksih lare); ook een die onrechtmatig behandeld was geworden door Daendels, omdat hij zeer rijk was, en Daendels zijne schatten voor zich begeerde. Te Batavia aangekomen was hij door Daendels bedrogen geworden. (Hier eigenlijk te zwak voor dipun apusi). [1]

Te Bogor werd de Pangeran N. K. toevertrouwd aan de zorgen van een Europeaan, genaamd de Heer Petur Fekis, een jongere broeder van den Heer Fekis den Secretaris-Generaal.

De Kapitein, die Pang. Natakusuma naar Bogor had begeleid, liet al de troepen oproepen, en vertrok met deze naar Batavia.

Na het optreden van den nieuwen Gouv. Gen. werden er vele brieven van den Rijksbestuurder Danurĕdja in beslag genomen, waarin sprake was van zijn kwaad spreken (wĕwadul) bij den Heer Moorrees. Hij schreef o. a., dat de Sultan den Patih van Pang. Natakusuma had willen dooden, omdat deze het met den Pangeran hield. Ook had hij bij den Gouv. Gen. Daendels er sterk op aan-

---

[1] J. Hageman, o. c. I. p. 225 worden Daendels handelingen ten opzichte van Bantam in het kort verhaald. „Bij D.'s tocht naar Bantam den 16[en] November 1808 met 1000 man werd de kraton veroverd. De Sultan Aboe el Fatha Mohammed Iskah Djzenoel Motakim 16[e] Vorst van Bantam werd gevangen genomen en naar Batavia verbannen, en in zijne plaats, als vassaal des Gouvernements aangesteld, zijn zoon, onder den titel van Aboe el Mafachir Mohammed Alioedin de 17[e] Vorst van Bantam. Doch daar deze reeds in 1809 voor onbekwaam werd geacht, werd hij onder voogdij gesteld. Dit duurde evenwel slechts tot 22 Augustus 1810, toen deze Sultan eveneens naar Batavia verwijderd, de geheele kust van Bantam onder onmiddelijk gouvernements beheer, en het binnenland onder een nieuwen Sultan gesteld werd, met den titel van Mohammed bin Sulthan Moehioedien Djainoen Salichien. Deze bestuurde het binnenland tot 1813, wanneer hij, bij minnelijke schikking, zijne landen aan het gouvernement afstond, voor een inkomen van 10.000 spaansche daalders 's jaars en het behoud van zijn titel, met erfelijkheid op zijn zoon, die hem ook als zoodanig opvolgde in 1815, en sedert 1833 als balling te Soerabaja leefde. Het rijk van Bantam had alzoo opgehouden te bestaan." — In „Daendels" Staat enz." lezen wij pag. 55, dat hij den Sultan van Bantam verbannen heeft naar Amboina, later naar Surabaja, waar hij in 1849 overleed, pag. 56, dat de Kroonprins Pangerang Ratoe Alie Adiën Sultan tot Koning van het (toen) overige gedeelte werd aangesteld, onder eene bepaalde instructie van 27 November 1808; dat den 22[en] Augustus 1810 een andere Sultan, Moehamat Bien genaamd (pag. 57) zoon van een voormaals vermoorden Sultan, werd aangesteld; terwijl aan den afgezetten en laatsten Sultan van Bantam woning en onderhoud te Batavia zijn aangewezen." — Zie boven pag. 250. — Mr. L. W. C. van den Berg, De Inlandsche Rangen en Titels enz. (1902) pag. 77.

gedrongen, dat deze hem spoedig eenen anderen Vorst mocht geven, en dat wel niemand anders dan de Kroonprins. De Gouv. Gen. Janssens was over deze brieven zeer vertoornd, want het was nog geen gewoonte, dat een vader tijdens zijn leven vervangen werd door zijnen zoon. Zulk een rijk zou zeker niet voorspoedig kunnen zijn. De Gouv. Gen. wilde daarop zelf naar Ngajogya gaan, om daar alles eens goed te regelen, en dan den Pangeran en zijnen zoon medenemen: maar hij werd in dit voornemen plotseling verhinderd door de komst der Engelschen.

„De Engelschen" — zoo verhaalt Hageman, o. c. p. 229 — „maakten terstond na den overgang van Java onder een Fransch bestuur, zich gereed om het eiland te veroveren. De maanden April, Mei, Junij en Julij 1811 werden doorgebragt in het gereed maken van eene vloot van over de honderd zeilen, met 11.960 koppen landingstroepen. In Julij kwamen de eerste verkenners op de noordkust van Java, nabij Batavia. Den 4en Augustus verscheen de geheele vloot, en ontscheepten de troepen te Tjilintjieng, beoosten Batavia, op de dagen van 4 en 5 Augustus, zonder werkelijken tegenstand te ontmoeten. De Generaal Janssens had Batavia doen verlaten, en deed alle de produkten in de pakhuizen den 4en Augustus vernielen, verbranden en bederven, zoodat alle waarborg voor de leeningen, vernietigd werd. Ook deed hij al de watervaten in de huizen ledigen, en gebood den terugtogt naar Buitenzorg van alle ambtenaren, terwijl de overige inwoners zich niet buiten's huis mogten begeven.

„De Engelschen, die drie jaren geleden, bij dergelijke landing te Buenos Ayres eene zware nederlaag geleden hadden, gingen zeer schoorvoetend te werk, gedurende de dagen van 4, 5, 6 en 7 Augustus. Eerst den 8en Augustus eischte de opperbevelhebber van het landingsleger, Sir Samuel Auchmuty, de stad Batavia op. De Kommandant der schutterij H. Hillebrink [1], met het karakter van magistraat, gaf Batavia over. Toen trokken eerst twee kompagniën, — daarop 800 man, vervolgens het geheele leger binnen de stad, die doodsch en verlaten scheen, zoodat de Engelschen, voor verraad beducht, zich op de markt legerden. Gelijk in diergelijke gevallen de gewoonte is, proklameerde Lord Minto, de Gouverneur generaal van Britsch Indië, en die den togt vergezelde, — de bevrijding

[1] Er was geen schepen van dien naam. W. J. Cransen was President: P. Veeris, Baljuw.

van Java van het Fransche juk. De gemeente van Batavia scheen niet gezind om zich tegen den nieuwen heer te verzetten, maar liet alles aan het lot over."

Daarop — zoo gaat de Babad voort — werd er te Meester Cornelis slag geleverd; de strijd was uitermate hevig. De Gouv. Gen. Janssens verloor den slag [1], omdat vele zijner soldaten djahat waren (hun plicht niet deden?). Hij vluchtte naar Bogor, slechts gevolgd van een adjudant. Bij zijn komst te Bogor wilden de tamboers hem eer bewijzen door de trom te slaan, [2] maar dat stond hij niet toe wegens zijne groote droefheid. Hij ging zitten zonder een woord te spreken. De overgebleven officieren, die niet gesneuveld waren, volgden al spoedig ook met hunne troepen. Twee dagen daarna begaf de Gouv. Gen. zich met al de troepen naar Samarang; ook Pang. Natakusuma en zijn zoon en den Sultan van Bantam werd aangezegd zich naar Samarang te begeven, en daar in hetzelfde logies met de zieke officieren te verblijven. De Vorsten van Solo en Ngajogya verzochten om bevelen, of zij hulptroepen zouden leveren of niet? De Gouv. Gen. wilde die wel hebben, maar ieder Vorst moest op zijn minst 12.000 man leveren. Per slot van rekening leverde Solo, evenals Ngajogya, slechts 2.000 man. Toen de Gouv. Gen. bemerkte, dat er slechts zoo weinig kwamen, en van oordeel was dat deze hulp niet veel gaf, bekommerde hij zich verder niet over hen (of: nam hij verder geen notitie van hen.) Ook de Pangeran Prang Wadana maakte te Samarang zijne opwachting, met zich brengende 1500 man. Toen zij te Karang Sambung aangekomen waren, werd hun gezegd zich te Sroṇdol op te stellen.

Er wordt verhaald, dat de Sultan te Ngajogya sedert het vertrek van Pangeran Natakusuma en zijn zoon Natadiningrat voortdurend in groote ontroering des gemoeds verkeerde, en met sterk verlangen naar hun terugkeer uitzag. Maar toen hij daartoe het verzoek aan de Compagnie wilde doen, dat zij hen mocht terugzenden, verzetten zich zijn zoon de Kangdjĕng Radja ing Matawis, d. i. de Kroonprins-Regent, en de Rijksbestuurder Danurĕdja daar sterk tegen, zich verschuilende achter den Gouv. Gen. Daendels, die

[1] [illegible] ?

[2] [illegible]

dat zeer zeker niet zou willen. Van dat oogenblik verdween alle toegenegenheid bij den Sultan jegens zijnen zoon, en bracht hij die op zijnen jongsten zoon den Pang. Mangkudiningrat over. Deze was het op wien hij nu al zijne hoop vestigde; dien hij prees, en een grooter apanage in sawah's schonk. Toen nu de Kangdjĕng Radja de bedoelingen zijns vaders doorzag, trachtte hij zijnen jongeren broeder Mangkudiningrat nauwer aan zich te verbinden, doch dit gelukte hem niet.

Toen nu de Engelsche troepen te Samarang geland waren, werd Pang. Natakusuma, zijn zoon, en den Sultan van Bantam aangezegd, dat zij naar Soerabaja zouden gaan. Daar aangekomen, namen Pang. Natakusuma en zijn zoon hun intrek bij den B u p a t i i n g k a n g a n e m, en de Sultan van Bantam bij den B u p a t i i n g k a n g s ĕ p u h.

Toen had het gevecht bij Sroṇḍol plaats. De Generaal Janssens delfde weer het onderspit tegen de Engelschen. De Pang. Surja Prang Wadana vluchtte het eerst; [1] er sneuvelden velen van zijne troepen. De aanvoerders van de Sala'sche troepen hadden vergulde zonneschermen; maar zij durfden (wilden, p u r u n) niet dichtbij (t j ĕ l a q) te komen; zij gedroegen zich alsof zij maar toeschouwers waren. De dapperheid van de Engelschen was buitengewoon groot; het op hen gerichte vuur der kanonnen kon hen niet tot staan brengen. De hulptroepen van Ngajogya zagen op verren afstand aandachtig toe; in de achterhoede zijnde, zagen zij naar eene gunstige gelegenheid uit [2] om maar op de vlucht te gaan.

Toen de Generaal Janssens bemerkte, dat velen zijner troepen gesneuveld waren, en de anderen op de vlucht sloegen, wilde hij naar Salatiga de wijk nemen, maar de brug over de Tuntang was al door de hulptroepen van Surakarta afgebroken. De Generaal Janssens was zeer ontroerd, toen hij deze wijze van doen der Javanen en der beide Vorsten bemerkte. Alleen van de Bupati's der Pasisirlanden waren velen op het slagveld gesneuveld. De Generaal Janssens, ingesloten (overmocht, k ĕ t a n g k ĕ n?) door de engelsche troepen, had eene ontmoeting met den engelschen bevelhebber, en gaf zich over [3] (m i n t a q a m p u n). Daarop groetten hij en den engelschen Admiraal elkander, en keerde hij per rijtuig naar Samarang terug. De engelsche

---

[1] B i j d r a g e n T. L. & Vk. 6° I. p. 373.

[2] [illegible]

[3] Den 18en September 1811 werd de capitulatie geteekend.

Admiraal gaf toen bevel aan de Javanen, dat zij niet in opschudding moesten komen; zij moesten geene verkeerde opvatting omtrent de Engelschen koesteren, want zij zouden hun geen overlast aandoen. De Engelschen waren alleen maar op Java gekomen uit medelijden met de Javanen, van plan hen te helpen. De Franschen hadden door Generaal Daendels Java verwoest. Het was de bedoeling van den Koning van Engeland Java weer in zijn ouden toestand terug te brengen, zich slechts te houden aan de gesloten contracten: de naam van het Gouvernement was nu een andere geworden.

Geheel Java en de oostelijk daarvan gelegen landen kwam in de macht der Engelschen. Allen die onrechtmatig behandeld waren geworden door Generaal Daendels werden in vrijheid gesteld; alleen de leden van het Mangkurattansche huis werden daarvan uitgezonderd.

Tot zoover onze Babad over de hoogst-gewichtige dagen van Augustus 1811. Wij moeten den Lezer, die zich nader omtrent de gebeurtenissen dier dagen wil inlichten, naar de vele europeesche bronnen verwijzen. Wij wijzen alleen op: Eene Bijdrage tot de Geschiedenis van Java's verovering in 1811 in „Bijdr. T. L. & V. k. 6e I (XLV). J. Hageman. Geschiedenis I. p. 230—233. — Précis de la Campagne de Java en 1811 door den Hertog van Saxe-Weimar; Tijdschr. v. N. I. 1861, II. p. 138 en 1844 6e III p. 281—283. De Britsche Heerschappij over Java door Levysohn Norman, pag. 23, 26; en uit een schrijven van den Gouv. Gen. Janssens aan den Minister van Koloniën, dd. Batavia 5 Octobre 1811 (de Jonge, o. c. X (XIII) p. 545 vv.) het volgende: „On ne peut se faire une idée des horreurs, qui furent commises par les Javanais. Des officiers ont été assassinés par les troupes qu'ils commandaient, et les officiers Europeëns qui avaient été placés pour diriger les troupes du Sultan, le furent par le monde de ce prince. Je fus moi même volé à Salatiga dans mon quartier général de ce que j'avais de plus precieux, et entr'autres du portefeuille où se trouvaient les cartons de la correspondance en chiffres avec V. Exc." — Terwijl op de voorgaande bladzijde nog deze merkwaardige verklaring voorkomt: „Des troupes du Sultan refusèrent de mettre le pied sur le territoire du Sousouhounang, et ce prince avait, à mon insu, fait des arrangements avec les Anglais le même jour. Les soldats du Sousouhounang ainsi que ceux de Prang Wedono, quelques canonniers exceptés, ne voulurent s'arrêter nulle part, mais se rendirent en droiture chez eux."

Pang. Natakusuma en zijn zoon waren te Surabaja in dagelijksch verkeer met den Heer Goldbach, landdrost van den Oosthoek. [1]

De engelsche bevelhebber, Admiraal Fronseldyk [2] maakte een rondreis door de Oostelijke Pasisir-landen van Java. Al de Bupati's onderwierpen zich. Toen hij weer te Surabaja aan wal kwam, kwam hem de Heer Goldbach te gemoet, met de beide Adipati's van Surabaja: de heer Admiraal Fronseldyk had tot gevolg een Kommandeur en een Kommissaris, alsook de zoon van den Sultan van Madura.

In de stad gekomen deelde de Heer Goldbach hem mede, dat de Pang. Natakusuma en zijn zoon te Surabaja waren. De Admiraal zou hen den volgenden morgen ontvangen. Ook sprak de Heer Goldbach hem over den Sultan van Bantam. Deze werd daarop teruggezonden naar Bantam. [3]

Den volgenden morgen begaven Pang. Natakusuma en zijn zoon met den Heer Goldbach zich naar de Lodji. Bij de ontmoeting kuste de Admiraal den Pangeran en zijn zoon, en noodigde hen uit in zijn kamer te komen. De Admiraal vroeg den Pangeran nu door eenen tolk, wat er met hem was dat hij zoolang uit zijn land verwijderd was geweest, en wat hij nu verlangde?

De Pageran antwoordde, dat hij nu niets verlangde; dat hij alles overliet aan hen die het bestuur en de macht in handen hadden. Het was nu voor de derde maal dat die in andere handen overgingen. Door Gods wil was hij nog in leven. Al de stukken op zijn zaak betrekking hebbende, bevonden zich op het kantoor te Batavia: als de zaak nu weer op nieuw behandeld zou worden, zou hij alles weer opnieuw mededeelen. Maar al de Idlir's, aan welken hij vroeger zijne zaak had meegedeeld, waren allen nog aanwezig. Doch als nu weer zijne zaak rechterlijk behandeld zou worden, wie zou dan zijn pleitbezorger zijn? En wie zijn djaksa, zijn rechter, zijn, die de leiding van de twistzaak in handen had? Daarbij was hij zonder getuigen — wie zou zich zijne belangen aantrekken? Degene, die

---

[1] De Jonge, o. c. X (XIII) pag. XCII, 524. Het H. S. spelt: [illegible]

[2] H. S.: [illegible] Bij J. Hageman o. c. p. 232 lezen wij van: „De Engelsche Admiraal, Stopford, lag in onmin met den opperbevelhebber (d. i. sir Samuel Auchmuty), daar hij zijne vloot binnen de haven van Soerabaya wilde brengen en niet te Samarang ankeren, zoodat de troepen doorzeilden."

[3] Zie de Noot pag. 254.

zijn veroordeeling zocht, was de vorst. Tot wien zou hij zich dan om recht wenden? Zijn Djaksa deed zelfs mee in hem onrechtmatig te behandelen en zijnen dood te zoeken: hij, de Djaksa was met ontzettend veel geld omgekocht geworden; hij had het geld tot zich genomen, en daarom was het vonnis van het gerecht, kukuming landrat, partijdig, en bleef hem alleen maar over te zorgen dat hij, de Pangeran zou gedood worden. En het had dan ook maar weinig gescheeld of hij was gestorven. Maar de Almachtige waakte nog over hem. Wat zijn eigen verlangen was — dat was niet anders dan dat hij in welstand naar zijne woning mocht terug keeren. En dat de heer des lands, kapalanipun ing ngrat Djawi, de Gouverneur generaal, als Djaksa recht zou spreken — De heer Goldbach voegde daar nog aan toe, dat de oorzaak van dit alles was de heer van Braam; die daarom die groote misdaad had begaan om er zich door te verrijken; hij stelde zijn vertrouwen (anggĕga) op onruststokers, en verbond hen aan zich, overwegende het daardoor te winnen vele geld; als dat zooveel mogelijk zou zijn geworden, zou hij onmiddelijk hen van zich stooten. Het was hem maar alleen om rijk te worden te doen; om andere menschen bekommerde hij zich niet; [1] hij maakte de menschen bang met den heer Daendels, die al even listig en trouweloos was als hij, en in niets dan vrouwen en geld behagen schepte. De Heer van Braam was inderdaad een valschaard (tijang palsu), maar de Generaal Daendels overtrof hem, en was één van hart en ziel met dien van Braam. Toch was hij nog in leven, zonder schaamte dat hij trouweloos zijn woord had gebroken. Het was de Heer van Braam die den brief, waarin besloten werd den Pangeran N. K. en zijn zoon te dooden, geschreven had, maar door de reddende hand Gods had geen der vergiften doel getroffen. Slechts eenmaal was de Pangeran er ernstig ziek door geweest,

Terwijl de admiraal Fronseldyk luisterde kwamen hem de tranen in de oogen. Hij zeide tot den Pangeran, dat de Generaal Daendels op zee reeds in de handen (der Engelschen?) was gevallen (kĕtjakup) en in een uit één stuk ijzer bestaand blok was gesloten (dipun bĕloq). Hij was ontzettend rijk; naar men dacht, was er nog geen generaal geweest, die zóó rijk was als hij aan gouden voorwerpen, geld of edelgesteenten; toch bezat hij nu niet meer ter waarde van één

[1] Waarop volgt: [illegible]

halve cent (satu sigar, eig. een halve duit of penning); slechts wat hij hoog noodig had werd hem gegeven,

De tolk vertelde Pangeran Natakusuma dat de Admiraal over drie dagen scheep zou gaan naar Batavia, om verslag te doen aangaande de zaken van Oost-Java, om die aan het oordeel van den Gouv. Gen. te onderwerpen. Buiten gekomen, ontmoetten zij den zoon van den sultan van Madura, alsmede de Tuwan Tuwan Sajid die tot het gevolg van den Admiraal behoorden. Den vierden dag ging de Admiraal inderdaad scheep naar Batavia.

Toen de Generaal Janssens pas het bestuur in handen had, was hij volstrekt niet ingenomen met den Heer van Braam. Hij ontsloeg hem uit zijne waardigheid als Idlir te Samarang, (want hij wist dat het door zijne vrouw was dat hij tot die waardigheid was opgeklommen), en benoemde hem weer tot Minister te Soerakarta. Maar de Generaal Janssens kon zijn toorn jegens den Heer van Braam niet van zich afzetten, en daar het hoe langer hoe meer bleek, dat hij een tijang palsu, een valschaard was, ontsloeg hij hem ook als Minister.

Van den Sultan van Ngajogya bericht ons de Schrijver, dat hij wegens de groote beschaming en schande die hem getroffen hadden, erg afgevallen (susud) was. De moeder van Pangeran Natakusuma was zeer dikwijls ziek, want zij was al bejaard, en had veel hartzeer. De kinderen van Raden Tumĕnggung Natadiningrat werden door hun grootvader den Sultan zelf verzorgd; hij was hun buitengemeen genegen; waar hij ook was, mochten zij geen oogenblik van hem wijken: hij beval, dat zijne kleinzonen hun vader Raden Tumĕnggung Natadiningrat moesten opvolgen. De apanage-sawah's van Pang. Natakusuma waren reeds, als eene erfenis aan zijne bloedverwanten toebedeeld (pinraïl), en onder de Putra's en Santana's verdeeld. Zijne woning was in gebruik genomen door Pang. Adikusuma op verlangen van den Rijksbestuurder, en de Kangdjĕng Radja, d. i. de Kroonprins-Regent, had dat goed gevonden. — De Sultan verleende in deze dagen aan zijne dochter de Kangdjĕng Ratu Anom, d. i. de echtgenoote van Natadiningrat, den hoogeren titel van Kangdjĕng Ratu Aju. Haar werd onophoudelijk voorgesteld een nieuw huwelijk aan te gaan, maar daar wilde zij niets van weten; hoe

lang het ook mocht duren, zou zij op de terugkomst van haar echtgenoot Natadiningrat blijven wachten. De titelnaam Ratu Anom werd geschonken aan de Raden Adjĕng Suratmi, die uitgehuwelijkt werd aan den zoon van Pang. Ngabehi, welke den titelnaam Raden Tumĕnggung Purbakusuma kreeg. Tijdens de bruidsdagen liep de Rijksbestuurder ernstige berisping op, omdat hij het bruidspaar geen hormat, hulde genoeg bewezen had. — Tot Wadana Måntjanagara werd als opvolger van Raden Rångga de Pang. Dipakusuma aangesteld.

In die dagen was er in de hoogere kringen verschil van meening, bij wien men nu eigenlijk zijne opwachting moest maken; bij den Sultan of bij den Kroonprins-Regent. Deze twee lagen nog altijd met elkaar overhoop over het gezach. Ten slotte hadden zij beiden daardoor verdrietelijkheden. — De Rijksbestuurder Danurĕdja werd vreeselijk mager, doordat hij radeloos was. Sedert de Gouv. Gen. Daendels te Ngajogya was gekomen en den Sultan had afgezet, en in zijne plaats den Kroonprins had aangesteld, was de Sultan zeer vertoornd op hem: onophoudelijk nam de Sultan een talĕmpaq, een piek in de hand, maar de Putra's verhinderden hem krachtig in zijn voornemen: de Kangdjĕng Radja zelf omvatte zijne voeten, zeggende, dat vader toch bedachtzaam mocht zijn; of hij dan geen medelijden met hem zijnen zoon had? — Langzamerhand stilde des Sultans toorn. Doch Raden Tumĕnggung Sumadiningrat drong er op aan, dat het het beste was maar een oorlog te beginnen. — In deze dagen hield de Rijksbestuurder zich schuil; hij was niet te zien. Tijdens zijn verblijf te Ngajogya had de Gouv. Gen. Daendels geen enkele maal den Sultan ontmoet; slechts in de Kadipaten woonde hij dikwijls een feest (pista) bij; en ook de Kroonprins wederkeerig in de Lodji.

Raden Rångga Prawiradirdja werd, evenals de Tumĕnggung Samanagara, na zijnen dood in een doodkist opgehangen (dipun gantung).

De drie echtgenooten van den Kangdjĕng Radja werd door Daendels gelijkelijk den titelnaam van Kangdjĕng Ratu verleend.

Maar wat den Pradjurit's betrof, stond de Sultan er op, dat het gezach over hen bij hem alleen verbleef, en was daarvoor buitengewoon op zijn hoede.

Na de mededeeling van al deze bijzonderheden, die ons een blik laten slaan op den toestand van den Sultan en zijne omgeving, ver-

plaatst de Babad-schrijver ons naar Batavia, en maakt hij zijn Javaanschen Lezer eenigszins bekend met de inrichting van het Engelsch Bestuur, beginnende met den Luitenant-Gouverneur Thomas Stamford Raffles (11 September 1811—12 Maart 1816).

Hiermede begint dat gedeelte der Babad hetwelk wij reeds in onze Bloemlezing p. 178—304 hebben opgenomen, en waarvan Prof. Dr. A. Vreede in de Ind. Gids, December 1892 een uitvoerig verslag heeft gegeven.

Het kan niet in onze bedoeling liggen, dit gedeelte der Babad even breedvoerig als het voorgaande te behandelen in verband met hetgeen van Europeesche zijde daarover is geschreven; de litteratuur is te rijk; daar het ons voornamelijk te doen is om de Javaansche voorstelling van de geschiedenis van Ngajogyakarta onder Amangku Buwana II, zullen Europeesche Schrijvers alleen dan vermeld worden waar dit noodig voorkomt.

Behalve Raffles, noemt de Babad allereerst Mr. J. W. Cranssen, hollandsch lid in den Raad, in de Babad Secretaris van den Gouv. Gen. genoemd. Voorts: de Kolonel Robert Rollo Gillespie, Vice-president; Mr. H. W. Muntinghe; in 1814 vervangen door den Engelschman Hugh Hope.

De landdrost te Surabaja Goldbach was afgetreden, en vervangen door den Engelschen Kolonel Gabĕs. Ook de troepenmacht aldaar bestond nu geheel uit Engelschen.

De Gouverneur te Samarang — later genaamd Tuwan Gofé en Gopfé [1] — ondernam toen eene inspectiereis naar al de onder Surabaja ressorteerende strandgewesten; kwam te Samarang terug, en bracht daarop een bezoek aan de hoven te Surakarta en Ngajogyakarta.

Na het ontslag van den Heer van Braam trad de Heer Kolonel Adams te Soerakarta als Minister op. [2] P. Engelhard was nog Minister te Ngajogya, tot hij vervangen werd door John Cwawfurd (van 15 November 1811—September 1814).

Zou de Babad met die bezoekreis van den Heer Gopfé ook bedoeld kunnen hebben het bezoek van den Kapitein Robinson? Deze [3] kwam den 23 September 1811 — dus 5 dagen na de capitulatie te Sĕroṇḍol — te Ngajogya, door het Engelsch bestuur

---

[1] [illegible] en [illegible]

[2] De Jonge, o. c. X (XIII) p. 245, 252, 336, 433, 501, 534.

[3] Tijdsch. v. N. I. 6° III. pag. 284.

tot Kommissaris benoemd, om den toestand in de Vorstenlanden te onderzoeken, en den Sultan en Kroonprins-regent, op grond van de klachten van den Minister P. Engelhard, ter zake van de inbreuken die de oude Vorst, vooral na de overgave van Java, op het gezach van zijnen zoon maakte, de beide vorsten herhaaldelijk te kennen gaf: „dat de toestand van zaken onveranderd moest blijven, zooals die door den maarschalk Daendels was bepaald, en dat ook de Minister, voor en van wege het Engelsch Gouvernement handelende, in het volle genot van zijn gezach moest gelaten worden". Deze officier schijnt ook eenen brief van den Britschen Generaal voor de beide Vorsten overgebracht, en daarop een antwoord ontvangen te hebben. Weinig indruk schijnt de verklaring van kapitein Robinson echter op den ouden Sultan te hebben gemaakt, die de kans toen te schoon achtte, om zich weder in zijn gezag te herstellen, en wraak te nemen op hen die hij vermeende, dat hem het verlies van zijn gezach en zijne overige vernederingen hadden berokkend.

Nauwelijks was dan ook de Engelsche kommissaris vertrokken, of de Sultan stelde zijnen zoon den kroonprins-regent, tot kroonprins terug, en nam zelf, ondanks de vertogen van den Minister Engelhard, de teugels van het bestuur weder in handen. Men vindt wel, naar aanleiding van het daarvan door den Heer Engelhard gemaakte rapport, eenen brief van dien kommissaris d.d. Samarang 1 October 1811, waarbij hij dit gedrach van den Sultan afkeurt, maar het blijkt niet dat zulks eenigen invloed heeft gehad.

Onze Badad stelt deze zaak geheel anders voor. Volgens haar was het het Engelsche Gouvernement, dat den Sultan weer in zijne vorstelijke waardigheid herstelde.

Alleen met den Rijksbestuurder ging het niet zoo naar zijn wensch. Allereerst viel hij in ongenade bij den Gouverneur te Samarang, wien hij door het aanbieden van kostbare geschenken voor zich trachtte te winnen, maar bij wien hij aan het verkeerde kantoor was gekomen. De Gouverneur zeide hem, dat hij niet was de Heer van Braam of de Heer Raffles (sic!) ook niet de Heer Daendels. De Engelsche troepen waren niet op Java gekomen om ten koste van de Javanen zich te verrijken; zij wilden alleen de door de Franschen aangerichte verwoestingen herstellen. Desniettegenstaande ging de Rijksbestuurder toch onafgebroken voort in het geheim te kuipen, en ontrouw jegens zijnen Vorst te handelen.

Maar ook de scheiding tusschen den Sultan en zijn Patih werd hoe langer hoe grooter, daar hij wist, dat Danurĕdja

de persoon was die al die quaesties veroorzaakt had, en door wien hem zoo groote schande was wedervaren. Zoo kwam het er toe, dat hij zich aan het kontrakt met de Compagnie niet storende, den Rijksbestuurder in de kadaton vermoordde, zonder er aan het Gouvernement kennis van te geven.

Het Tijdschrift v. N. I. 6° III, pag. 285 licht ons omtrent dezen moord nader in. „Op den 31sten October 1811 zond de Sultan, met voorbijgang van den Prins-Regent, zendelingen aan den Minister, om hem te informeeren, dat hij den Rijksbestuurder en diens vader den Tumĕnggung Danukusuma ontslagen, en den Tumĕnggung Sindunagara tot Rijksbestuurder benoemd had, welke kennisgeving de Minister echter weigerde aan te nemen, met opmerking, dat hij den Sultan, nadat deze het gezag had neergelegd, niet meer kon erkennen, en dus alleen met den Prins-Regent te doen had. Spoedig bleek het echter, dat de Rijksbestuurder, door den Sultan onder het een of ander voorwendsel in den Kraton gelokt en aldaar op zijn last gewurgd was, om wraak te nemen voor de vernederingen, die hij in het laatste tijdvak ondergaan had.

„De Tumĕnggung Sumadiningrat, die zoo ten onrechte door den Heer Engelhard was voorgestaan, [1] toen de Maarschalk Daendels hem gelijktijdig met Natakusuma en Natadiningrat had opgeëischt, en die een gezworen vijand van de Europeanen en van den Rijksbestuurder en zijn geslacht was, moet de voornaamste drijfveer van dezen gruweldaad zijn geweest. Immers is het bekend, dat hij den Rijksbestuurder het eerst aangegrepen heeft, en dat deze laatste vruchteloos heeft getracht om hem de wĕdung (een kapmes dat de Javanen, instede van een kris, in tegenwoordigheid van den vorst dragen), die hij hem ontnam, in het hart te stoten. Deze Rijksbestuurder was een kleinzoon van den eersten Rijksbestuurder; [2] zijne moeder was een eigen zuster van den tweeden Sultan; zijne vrouw (de Ratu Anggèr) was eene dochter van den tweeden Sultan. Hij had twee kinderen; de Ratu Agung (moeder van den 4den Sultan), en de Raden Tumĕnggung Judanagara, een kommandant van des Sultans troepen."

Kort hierop werd de Minister P. Engelhard (Zie boven p. 126) op zijn herhaald verzoek „omdat hij geen moed en vastheid van karakter genoeg

[1] Zie boven p. 212, 221; maar Daendels spreekt van hem niet in zijn „Staat enz." p. 95 en noemt alleen Pang. N. K. en diens zoon N. D. Zie boven p. 111, 112, 217.

[2] Zie boven p. 111, 123

bezat om eene stoutere houding aan te nemen" zegt Hageman, o.c. pag. 234 — "ter zake van ziekelijke omstandigheden" zegt de schrijver in Tijdschr. v. N. I. 6° III p. 285, — eervol ontslagen en vervangen door John Crawfurd, (15 November 1811—September 1814) die 300 man militairen meebracht, en den titel van Resident droeg, waarmee die van Minister afgeschaft was.

Als bewijs hoe grooten haat de Sultan jegens den Heer P. Engelhard koesterde, weet het Tijdschr. v. N. I. 6° IV ons nog te verhalen, dat de Heer Engelhard op zijne reis van Ngajogya naar Samarang te Djambu overnachtende, door een bende overvallen en beroofd werd; en dit — naar men verhaalde — op verlangen van den Sultan, om hem dan tevens van het leven te berooven, doch toen niet gelukte. De Schrijver zelf, is volgens dat "naar men verhaalt" blijkbaar niet zeker van de waarheid van het verhaal, en kunnen wij het dus laten voor wat het is.

Na den dood van den Rijksbestuurder — zoo gaat de Babad voort — gevoelde de Kangdjĕng Radja, de Prins-Regent, zich in zijne woning niets op zijn gemak. Dag en nacht zwierf hij buiten de stad rond, doorkruiste het platte land, en overnachtte dikwijls op eenzame plaatsen als blijk van deelneming in het den Rijksbestuurder wedervaren lot. [1]

Toen de Gouverneur te Samarang vernam, dat de Sultan zijnen Rijksbestuurder had gedood, zich alzoo niet houdende aan het kontract, was hij zeer boos; de Rijksbestuurder toch bestond zoowel door den wil van de Compagnie als van den Sultan, hij was geen dienaar van den Sultan alleen; gesteld dat de Sultan het een of ander ten opzichte van den Rijksbestuurder verlangde, en hij gaf daar behoorlijk kennis van aan de Compagnie, dan zou zij den Sultan ook zeker ter wille zijn. De Gouverneur wilde den Sultan tot rede brengen opdat hij tot inkeer zou komen: hij zond 500 man troepen naar Ngajogya, en stelde den Sultan de keus tusschen oorlog of vrede: koos hij het eerste — de Engelschen waren gereed; koos hij het laatste, en betoonde hij zich oprecht en ter goeder trouw, dan zou het Engelsche Gouvernement zich ook trouw aan de kontracten houden, en hem vergiffenis schenken als hij die verzocht.

In deze dagen leefden de Vorsten van Sala en Ngajogya in oneenigheid, elkander grondgebied betwistende, tot groote schade voor de desa.

[1] Wij herinneren hierbij aan het boven pag. 113, 171 verhaalde verbond met eedzweering tusschen den Kroonprins en Rijksbestuurder gesloten.

De Gouverneur begaf zich van Samarang naar Surabaja. Daar aangekomen, ontving hij een schrijven van den Gouv. Gen., kennis gevende dat deze Oost-Java zou komen bezoeken. Ter zake van Pang. Natakusuma en zijnen zoon N. D. was de Raad van Indië eenstemmig tot de overtuiging gekomen, dat zij inderdaad het slachtoffer waren geworden van listige intrigue's om hen uit den weg te ruimen. De Sultan begon zich weer hoogmoedig te verheffen, en nu zou de Pangeran de meest geschikte persoon zijn om het Gouvernement tot raadsman en gids te dienen tegenover de weerspannigheid van den Sultan. Tot dat doel werd de Pangeran naar Samarang ontboden.

De Gouverneur zond onmiddelijk een Europ. kapitein met een rijtuig tot den Pangeran om hem te ontbieden. Na elkander begroet te hebben, deelde de Gouverneur den Pangeran mee een brief van Batavia ontvangen te hebben, waarbij hij werd uitgenoodigd naar Samarang te komen, om daar den Gouverneur Gen. te ontmoeten. De Pangeran verklaarde zich dankbaar en bereid aan de opdracht te voldoen. Maar welke was de bedoeling van den Gouv. Gen. daarmee? Wilde hij hem maar eenvoudig naar Ngajogya terug doen keeren: of geschiedde dat op verlangen van den Sultan? Als het alleen maar een helpen was om naar Ngajogya terug te keeren, tegen het verlangen van den Sultan, dan verzocht hij dat dit niet zou gebeuren; dan zou hij liever, verre van Ngajogya, in vergetelheid willen sterven. — Toen de Gouverneur hem zoo hoorde spreken kwamen hem de tranen in de oogen, en zeide, dat wat de Pangeran daar gezegd had, iets onmogelijks was: de Gouv. Gen. wilde hem wezenlijk helpen naar Ngajogya terug te keeren met eere en tot zijn genoegen. Later, als hij eenmaal te Ngajogya was, en zich in verlegenheid mocht gevoelen, moest hij zich maar onmiddelijk tot den Gouverneur te Samarang wenden, en hem kennis daarvan geven. Verder zeide hij hem dien eigen avond ten negen ure naar Samarang te vertrekken: een Europeesch kapitein, genaamd Atèn (of Antèn) zou hem tot geleide medegegeven worden: binnen twee dagen moest hij te Samarang zijn. En zoo geschiedde. Des avonds ten negen ure vertrokken de Pangeran en zijn zoon. Twee dagen later vertrok de Gouveurneur Gofé naar Samarang.

Te Samarang aangekomen, werd de Pangeran ontvangen door den Secretaris, en logeerde dien nacht in de Lodji op Bodjong. Den volgenden morgen ging hij bij den Adipati van Samarang logeeren.

Den volgenden morgen, na aankomst van den Gouv. Gen., kwam

de Klas-majoor Pangeran N. K. en zijnen zoon N. D. uitnoodigen ten Residentiehuize Bodjong te komen. Bij zijn komst daar was de Gouv. Gen. nog in het kantoor. De Europeanen, die de wacht hadden, stonden met gouden stokken (m i ṇ ḍ a r o t a n m a s) in de hand, links en rechts van den ingang geschaard. De Heer van Braam was juist bij den Gouv. Gen. binnen, doch werd gezegd naar buiten te gaan toen de Pangeran kwam. Na de begroeting, ging men zitten; de Tolk Krijgsman vertaalde alles wat de Gouv. Gen., die Engelsch sprak, zeide. De Gouv. Gen. zeide, dat hij met alles wat den Pangeran en zijnen zoon was wedervaren, bekend was, en beiden genegen was en vertrouwde. Toen stond hij op, omhelsde den Pangeran, en noodigde hem in een kamer. Na beraadslaagd te hebben, werd ook Raden Tumĕnggung Natadiningrat ontboden met den Gouverneur G o f f é. De Gouv. Gen. nam toen den brief van Ngajogyakarta, en gaf dien aan Natadiningrat om hem voor te lezen. De brief luidde, dat de Sultan en de Kangdjĕng Radja kennis gaven, dat de Sultan zijnen Rijksbestuurder Danurĕdja had ontslagen wegens zijne vele tekortkomingen, en dat zijn Oom (u w a) Tumĕnggung Sindunagara hem had opgevolgd, ook met den titelnaam Danurĕdja. Natadiningrat had den brief nog niet geheel gelezen, toen de Gouv. Gen. dien nam en wegwierp, vertoornd zeggende: „Hoe heb ik 't nu met uw broeder den Sultan," dat hij zóó onbeschoft is den Engelschen Generaal te willen bedriegen! In den brief zegt hij dat hij den Patih D. slechts ontslagen heeft, maar de waarheid is, dat hij hem heeft laten dooden. Zou hij zich boven het Gouvernement willen stellen? Van zijn eigen zoon heeft hij hebzuchtig het gezach weer opgeeischt, zonder daarvan kennis te geven aan het Gouvernement. Dan zal hij ook wel altijd de overeenkomst met het Gouvernement veronachtzamen. En over geheel Java berust het hoogste gezach toch in handen van den Gouv. Gen. Wat denkt nu Pang. Natakusuma daarvan? — De Pangeran antwoordde er tegen op te zien te zeggen, wat hij er van dacht, want hij had er nog niet over nagedacht; maar als de Gouv. Gen. dat verlangde zou hij er over nadenken en dan antwoord geven, al zou het hem ook zijn leven kosten.

Het gesprek werd afgebroken door de komst van den Patih van Sala die zijn opwachting kwam maken. Pang. N. K. keerde naar zijn logies terug. De Patih van Ngajogyakarta kwam niet.

Twee dagen later sprak de G. Gen. weer met Pangeran N. K. over den Sultan van Ngajogya. De Gouv. Gen. zeide hem, dat hij

hem naar Ngajogya wilde zenden, en hij den Sultan moest zeggen, dat als deze in vriendschap met het Engelsch Bestuur wilde verkeeren, zijn Rijk bestendigd zou worden; maar de G. Gen. verlangde dan twee zaken van hem. Ten eerste dat hij de vorstelijke macht weer aan zijnen zoon teruggaf, zooals de heer Daendels dat geregeld had. En ten tweede: dat hij vergiffenis vroeg voor het vermoorden van Danurĕdja. Wat de vorstelijke macht betrof, als hij die nog zelf verlangde te bezitten, zou hij daar later, als hij eerst weer op een goeden voet met den G. Gen. leefde, om kunnen verzoeken, en als er dan behoorlijk over onderhandeld werd zou hem dat zeer tot zijn geluk dienen. Hij zou er een fout meê begaan als hij zijnen zoon moeilijkheden in den weg legde. Mocht deze zoon niet meer behagen, welnu, hij had nog meer zoons; daarover zou dan later gehandeld kunnen worden als alles vrede was. Als de Sultan zich naar dit alles schikte, zou de G. Gen. zeker spoedig te Ngajogya komen. Hij zou met zijn komst te Ngajogya wachten op den uitslag der reis van Pangeran N. K., of de Sultan aan het verlangen van den G. Gen. wilde voldoen of niet. Maar de Pangeran moest geen groot gevolg meenemen. Slechts één Europeaan zou hem als zijn adjudant vergezellen. Zijn zoon Natadiningrat moest de Pangeran te Samarang achterlaten; de G. Gen. zou voor hem zorgen. Pangeran N. K. zeide: Sandika! Hij zou alles doen wat de Gouv. Gen. hem opdroeg; hij verlangde volstrekt niet naar zijne woning of zijn vrouw en kinderen; hij dacht alleen maar aan de hem gegeven opdracht waarmee hij als gezant gezonden werd. De G. Gen. antwoordde, dat hij hoopte de Pangeran den Sultan tot kalme berusting te zullen kunnen brengen: als de Sultan gehoorzaamde, zouden hem de landstreken, die de Generaal Daendels hem had ontnomen, weer teruggegeven worden; zooals ook reeds aan zijn zoon beloofd was.[1] Den volgenden morgen moest de Pangeran op reis gaan. Hij vroeg nog, of de G. Gen. hem geen brief ter zake van hetgeen Zijn Exellentie verlangde, zou meêgegeven worden? — De G. Gen. antwoordde dat dit niet noodig was; een brief van papier en inkt had weinig waarde: de Pangeran was een brief: deze was voldoende. — Hiermede liep het onderhoud af.

Den volgenden d. i. Zondag morgen vertrok de Pangeran per rijtuig in gezelschap van Kapitein Antĕn. Dien dag gingen zij over Salatiga naar Klaten: waar zij overnachtten. Op beide plaatsen ont-

[1] [illegible] Bloeml. p. 188 reg. 4 v.o. In het verband is deze uitdrukking ons niet zeer helder.

vingen zij een eeresaluut van elf kanonschoten. Den volgenden dag ging de reis van Klaten tot Djĕnu. Een vooraf gezonden brief aan den Minister Crawfurd te Ngajogya had dezen van hun komst verwittigd, ten gevolge waarvan zij den kommandant van Ngajogya met een geleide van dragonders te Djĕnu aantroffen. Na wederzijdsche begroeting, werd de reis voortgezet, en kwamen des Maandags te Ngajogya aan. Toen bij hun komst het eeresaluut weerklonk, geraakten de Rijksgrooten in beroering, daar zij de beteekenis er van misverstonden.

De heer Crawfurd toonde zich bij de ontmoeting bijzonder verblijd; als een zieke die medicijn krijgt: of als een reiziger wien in een zeer donkeren nacht door iemand een kaars wordt gegeven; zoo verruimd was zijn hart. Pang. Natakusuma zeide hem dank voor deze woorden, en maakte hem met het doel van zijne zending door den G. Gen. bekend. De heer Crawfurd zeide, dat de Sultan blijkbaar vermetel (n a k a l) was, zooals bijv. een muis die een tijger zou aandurven. De Minister haalde toen het journaal der Ngajogya'sche zaken voor den dag, en gaf er den Pangeran inzage van. Na het doorgezien te hebben, zeide hij dat hij zich nu daar niet mee bezig kon houden: dat hij alleen maar gekomen was om het hem door den G. Gen. voorgeschrevene te behandelen; als dat afgeloopen was zou hij terstond naar Samarang terugkeeren. De Minister deelde hem daarop mee, dat de G. Gen. hem had bevolen, dat de Pangaran niet naar Samarang behoefde terug te keeren; de G. Gen. zou te Ngajogya komen, en daar den Pangeran ontmoeten. Ter zake van zijnen zoon moest hij zich niet ongerust maken: die werd goed verzorgd door den Adipati van Samarang. De Pangeran bedankte hem voor deze mededeeling.

Zij werden in hun gesprek gestoord door de komst der Bupati's in de Lodji om den Pangeran te verwelkomen. De Minister deelde den Patih mee, dat de Pangeran door den G. Gen. in Commissie was gezonden om met den Sultan te spreken. De Pangeran begaf zich daarop in een kamer, en ontbood daar den Rijksbestuurder, wien hij over de beteekenis van zijn komst te Ngajogya onderhield. Maar de Rijksbestuurder was zeer bevreesd dit aan den Sultan over te brengen, en meende dat het beter was Pang. Dipakusuma te ontbieden. Waarop Pang. N. K. hernam, dat deze zaken bezwaarlijk door een ander dan den Patih konden behandeld worden, daar dit onderhoud een laatste behandeling der zaken zou zijn; als de Sultan nu niet volgde, zou hij daar zeker zwaar voor moeten boeten; de G. Gen. zou hem geen vergiffenis schenken.

De Rijksbestuurder begaf zich daarop naar de kraton, en deed den Sultan verslag van zijn onderhoud met Pangeran N. K. De Sultan liet al de Putra's en Santana's te samen komen. Op voorstel van den Kroonprins liet de Sultan Pang N. K. ontbieden door den Rijksbestuurder, en den Pang. Dipakusuma. In de Lodji gekomen brachten zij hun boodschap over: maar de Minister zeide hun op barschen toon dat hij daar volstrekt geen genoegen mee nam. Behalve dit: als hij in de kraton kwam, zou hij dan op een stoel zitten of op den grond? — Pang. Natakusuma antwoordde daarop, dat dit maar eene kleinigheid was, die wel eenigszins naar behooren te regelen was.

Den volgenden morgen was de Sultan gereed zijne gasten in de Sriměnganti te ontvangen. Al de Bupati's, Mantri's, en Pradjurits-lĕbĕt waren voltallig bijeen, volledig gewapend toegerust. De Sultan beval den Putra's en Santana's zich schuil te houden.

Pang. Natakusuma en de Minister vertrokken van de Lodji, begeleid door dragonders (p r a d j u r i t d r u g u n d ĕ r s i p a h i); hunne officieren omgaven links en rechts het rijtuig. In tegenwoordigheid van den Sultan gekomen, bewees Pangeran N. K. hem de gewone hulde; de Minister complimenteerde den Sultan. Toen men elkander verwelkomd had, zeide Pangeran N. K., door den G. Gen. gezonden te zijn; ten eerste om den Sultan de vele groeten van den G. Gen. over te brengen; ten tweede, dat de Sultan het rijksgezach, hetwelk hij volgens de regeling van den G. Gen. Daendels aan zijn zoon den Kroonprins had overgedragen, en dit zoo had voortbestaan onder den G. Gen. Janssens, nu, bij den overgang van het Bestuur aan Engeland, weer aan zijnen zoon ontnomen had, zonder eenig bericht of kennisgeving aan den Engelschen G. Gen., hetwelk een breuk in de vriendschap veroorzaakte. De G. Gen. verlangde, dat de Sultan de regeering weer aan zijnen zoon zou teruggeven. Later, als de vrede tusschen den G. Gen. en den Sultan weer hersteld was, kon hij zijn verlangen te kennen geven, en in overleg met het Gouvernement de zaak tot een goed einde brengen. En voorts, dat de Sultan vergiffenis zou verzoeken wegens het dooden van den Rijksbestuurder.

Dit hoorende kon de Sultan van ontsteltenis niet spreken, schudde geruimen tijd het hoofd met een bloedrood gelaat, en weende erg. Eindelijk zeide hij tot Pang. Natakusuma: „Wat is dat nu? Al verbreekt men de goede verstandhouding van een vader met zijnen zoon — later zullen zij zich toch weer vereenigen; het is als water

dat men verdeelt en zich toch weer vereenigt. [1] Er bestaat nu tusschen ons volstrekt geen verschil; mijn zoon neemt met alles genoegen, en wij leven nu in de beste verstandhouding. Ik heb volstrekt geen plan mij van het Gouvernement los te maken; zoowel vroeger als tegenwoordig is het mijn plan nauw aan het Gouvernement verbonden te blijven." — De Kroonprins zeide daarop, dat zijn Vader geen vertrouwen moest schenken aan hetgeen zijn Oom zeide: als de regeering weer aan hem teruggegeven werd, zou dat eene buitengemeene krenking zijn. — De Sultan zeide daarop, dat hij hem als regeerend vorst, en ook den Kroonprins, meer dan genoeg in hunne eer gekrenkt had. Behalve dit wist hij niet wat er van te moeten denken: reeds tweemaal had hij om de terugkeer van den Pangeran verzocht, maar kreeg niet eens antwoord op zijne brieven. De Sultan zoowel als zijne dochter, de Kangdjĕng Ratu Aju [2] zagen sterk verlangend uit naar de komst van haren man; ten slotte wordt hij nu als gezant gezonden om hem uit de vorstelijke waardigheid te ontzetten. Daar kon hij volstrekt niet aan voldoen. — Pang. Natakusuma merkte op, dat deze zaak wel zoo in het geheim afgedaan kon worden, dat er den "Kleinen man" niets van bleek; alleen de titel zou weer teruggegeven worden. En als de Sultan later den G. Gen. zou ontmoeten, welk bezwaar zou er dan voor hem in bestaan, alle quaesties tot aller genoegen uit den weg te ruimen? — De Sultan schudde het hoofd en sprak geen woord. — De Kroonprins verzocht zijnen vader maar te zwijgen, en geen geloof te schenken aan hetgeen zijn Oom zeide. — Aan Raden Tumĕnggung Sumadiningrat [3] — die, naar het schijnt ook de eene of andere opmerking had gemaakt — zeide Pang. Natakusuma, of hij hem gelijk wilde stellen met een geringe santana, bang om te sterven: hij had voor deze zending geen loon geëischt; inderdaad was hetgeen hij gezegd had een heilsboodschap. Wilde men die niet aanvaarden, welnu! dan heb ik afgedaan!

De Minister stond nu op, en stelde Pangeran N. K. voor naar de Lodji terug te keeren. Na gegroet te hebben vertrokken zij. Nauwelijks in de Lodji teruggekeerd, schreef de Minister onmiddelijk

---

[1] [illegible] Jav. Zam II. p. 57. N° 350

[2] Zooals boven reeds meermalen bleek, was deze eene dochter van den 2[en] Sultan bij de Kangdjéng Ratu Kantjana Wulan, en de vrouw van Raden Tumĕnggung Natadiningrat, de oudste zoon van Pangeran Natakusuma.

[3] Deze was de bekende schoonzoon van den tweeden Sultan.

een brief aan den G. Gen, welken hij met een kapitein tegelijk naar Samarang verzond.

En de Sultan belegde eene vergadering van al zijn bloed- en familieverwanten, Bupati's en Santana's. Die daar in de Lodji was zou zeker moeilijkheden veroorzaken. De Kroonprins stemde buitengewoon overeen met zijn vader, die het oneens (g è s è h) was met zijn oom. Hij gaf bevel aan al de pradjurits om zich onafgebroken rondom de b è t è n g op te stellen. De moeder [1] van Pangeran Natakusuma, zijne Echtgenoote, en al zijne nog jeugdige kinderen, benevens al zijne bedienden kwamen in de Lodji.

De Sultan werd hoe langer hoe bezorgder, want zijn broeder Natakusuma bleef standvastig, en kon hij geen pressie op hem uitoefenen, en de Minister had zijne partij gekozen.

Bij gelegenheid van de Garĕbĕg in de maand Bĕsar (12[e] maand v. h. Moh. jaar) noodigde de Sultan Pang. Natakusuma in de kraton te komen, maar hij verscheen niet, waardoor de Sultan nog onaangenamer gestemd werd. Daarop besloot hij een brief aan den G. Gen. te schrijven, waartoe alleen de Kroonprins, de Rijksbestuurder, Pang. Dipakusuma en de schrijver (t j a r i q) hem behulpzaam waren. Na mededeeling van de komst van Pang. Natakusuma, erkent de Sultan de beide fouten, en hij zich naar des G. Gen.'s verlangen zal gedragen. Het gezach had hij reeds aan den Kroonprins terug gegeven, maar verzocht die zaak zooveel mogelijk voor het volk verborgen te laten blijven; bij de komst van den G. Gen. zou hij het gezach terug verzoeken. Voorts erkent hij den Rijksbestuurder gedood te hebben, doch verzoekt daarvoor vergiffenis. Ten slotte verzoekt hij, dat Pang. Natakusuma tot hem terugkeere om hem weer in zijne vroegere waardigheid te herstellen, daar hij hem nu nog, evenals vroeger en ook later toegenegen was en zal blijven. De bestaande verhouding en afwezigheid strekten den Sultan tot beschaming en krenking in zijn eer. Hij verzocht dringend zijn terugkeer. Gesteld, Pang. Natakusuma ware nog in de Lodji als de G. Gen. te Ngajogya kwam, zou de Sultan dit niet kunnen verdragen, want dat zou wantrouwen wekken; al zijne bloedverwanten stemden hierin overeen. Deze zaak onderwierp de Sultan aan de

---

[1] D. i. Raden Aju Sĕngara van Kaḍu echtgenoote van den eersten Sultan. Zie Bijdr. K. Inst. T. L. & V. 6[e] VIII (LII) p. 298.

beslissing van den G. Gen. — De brief werd gesloten en van 's vorsten stempel voorzien. De Rijksbestuurder en Pang. Dipakusuma brachten den brief naar de Lodji, en overhandigden dien aan den Minister, waarna zij terugkeerden.

De Minister begaf zich tot Pang. Natakusuma, en liet hem „het ontwerp van den brief" (rèngrèngipun sĕrat) zien, met verzoek om zijn oordeel daarover. Maar Pang. Natakusuma onthield zich liever van het uitspreken van een oordeel; hij liet de behandeling der zaak aan den Minister over, en ten slotte de beslissing aan den G. Gen. die over alles te bevelen had; hij zou zich geheel aan de beslissing van den G. Gen. onderwerpen. Hij kon geen raad geven, want hij stond geheel alleen: hij had alleen zijn zoon te Samarang. Hij zag alleen maar verlangend uit naar de goedgunstige hulp van den G. Gen., zonder zich ongerust te maken en met kalmte. — De Minister antwoordde daarop, dat het dan het beste zou zijn hij naar Surakarta ging, waar de G. Gen. zich nu al bevond. Pang. Natakusuma vond dat uitstekend. Den volgenden morgen begaf de Minister zich terstond op reis naar Surakarta, Pang. Natakusuma aan de zorg van den Kommandant toevertrouwende.

De G. Gen. had te Sala een zeer moeielijke zaak te behandelen. De Rijksbestuurder Tjakranagara had een groote fout jegens het Gouvernement begaan. Het scheelde maar weinig of hij was ter dood veroordeeld; maar het was toch niet waarschijnlijk dat hij er aan ontkomen zou.

Te Surakarta aangekomen, stelde de minister van Ngajogya den G. Gen. den brief ter hand. Na er over beraadslaagd te hebben, gelastte de G. Gen. den Minister maar vast vooruit naar Ngajogya terug te keeren. De G. Gen. schreef daarna een brief in antwoord aan den Sultan, en verzond dien met het Lid uit den Raad van Indie Mr. H. W. Muntinghe, een buitengemeen beschaafd, kiesch en bekwaam man, naar Ngajogya.

Te Ngajogya teruggekeerd, informeerde Pang. Natakusuma bij den Minister naar de beslissing van den G. Gen. De Minister deelde hem mede, dat de G. Gen. den heer Muntinghe zou zenden, die naar alle waarschijnlijkheid weldra zou aankomen, en dan zouden alle quaesties voor goed afgedaan worden.

Twee dagen later kwam dan ook de heer Muntinghe te Ngajogya, vergezeld van twee kapiteins. De Minister liet den Rijksbestuurder weten, dat de heer Muntinghe des avonds ten negen ure in de Kraton zou komen om zijne opwachting bij den Sultan te maken.

Midderwijl liet de heer Muntinghe Pang. Natakusuma bij zich in de kamer komen, en maakte hem met het doel zijner zending bekend. Aangezien de Sultan zich nu geheel naar het verlangen van het Gouvernement wilde schikken, en voor al zijne fouten vergiffenis had verzocht, zou het, naar het verlangen van den G. Gen. met den Sultan nu verder goed gaan. De Pangeran moest nu zijn opwachting bij den Sultan gaan maken: de hem te bewijzen hulde moest verhoogd worden, en hij zou voor hem vermeerdering van sawah's (apanage-velden, lĕnggah) verzoeken, alsof hij zooveel was als het oog (tingal) van het Gouvernement. Als hij hier geen zin in had, dat hij dan maar zeide wat hij zou verlangen: de G. Gen. zou hem in alles wat hij verlangde ter wille zijn. — Pangeran N. K. antwoordde, dat hij was als een wajang (-pop); de G. Gen. was de Dalang en tegelijk de panggoeng; alles wat hij verlangde zou geschieden; hij zou alles doen wat de G. Gen. verlangde. Maar later als hij zich bezorgd mocht gevoelen, zou hij zeker daarvan kennis geven: want vroeger verkeerde hij in gunstiger toestand dan nu, wijl zijne haters nu wel zooveel meer zouden zijn. — De heer Muntinghe zeide daarop, dat als de Pangeran genegen was naar het paleis te gaan, hij hem voorstelde nu tegelijk met hem te gaan; had hij er geen zin in, dan zou hij hem niet dwingen. — De Pangeran antwoordde, dat als de G. Gen. verlangde dat hij nu zijn opwachting zou maken, hij daartoe ook bereid was. — De heer Muntinghe gaf te kennen, dat dit toch wel het beste zou zijn, als een blijk dat hij zich als de jongere beschouwde, die zijnen ouderen broeder als zoodanig eerde.

Ten negen ure kwamen de Bupati's aan de Lodji, die den heer Muntinghe zouden begeleiden. Hoewel daartoe uitgenoodigd weigerde Pang. Natakusuma met den heer Muntinghe in het rijtuig plaats te nemen, waarom de heer Muntinghe ook maar besloot te voet te gaan. Aan de Sitinggil gekomen kwam men hem met kaarslicht tegemoet, en had de ontmoeting in de Srimĕnganti plaats. Na wederzijdsche begroeting overhandigde de heer Muntinghe den brief van den G. Gen. aan den Sultan. Bij het openen bleek die in het Engelsch en met Engelsche letters geschreven te zijn, zoodat de tjariq dien niet kon voorlezen, zoomin als een der Bupati's. Het slot was, dat de heer M. zelf den brief las en in het Maleisch vertaalde. Behalve dat den Sultan vergiffenis werd geschonken nu hij aan het verlangen van den G. Gen. in alles beloofde te zullen voldoen, wijdde de brief in lof over Pangeran N. K. uit, met een

herinnering aan het lijden en de verdrukking hem en zijnen zoon aangedaan: maar het Engelsche Gouvernement had hem gered, en schonk hem zijn vertrouwen. Dit nu had den Sultan in verlegenheid gebracht, waarom hij des Pangeran's terugkeer naar Ngajogya had verzocht. Maar de G. Gen. had besloten Pangeran N. K. en zijn zoon geheel vrij in hunne keuze te laten. Gevoelden zij zich te Ngajogya thuis, gelukkig! Dan stelde de G. Gen. den Sultan voor hen verantwoordelijk, opdat hen geen leed zou wedervaren. Overmorgen hoopte de G. Gen. te Ngajogya te komen, en dan tevens den eed van getrouwheid aan het contract met het Gouvernement (op nieuw) af te nemen. Daar de heer Muntinghe, na het lezen van den brief, naar de Lodji wilde terugkeeren, vroeg hij aan Pangeran N. K. of hij met hem naar de Lodji zou terugkeeren, of dat hij in het paleis wenschte te blijven." De Sultan viel daarop gejaagd in, dat hij niet toestond zijn broeder naar de Lodji zou terugkeeren, want hij wilde hem uitnoodigen in de Kaḍaton te blijven: zijn schoondochter Kangdjĕng Ratu Aju verlangde sterk naar hem: zijn beide kleinkinderen waren reeds groot geworden. Behalve dit waren zij gedachtig aan de laatste woorden van wijlen zijn Vader den Sultan. De heer Muntinghe nam daarop afscheid en vertrok.

De Sultan keerde daarop terug in de Kaḍaton, door Pangeran N. K. op den voet gevolgd. De Kroonprins en de prinsessen kwamen hem te gemoet. De Kangdjĕng Ratu Kantjana gedroeg zich allen overtreffend jegens haren b e s a n (de vader van haar behuwdzoon); zij weende zoo luidruchtig alsof er een doode was. De Kangdjĕng Ratu Aju vroeg bericht omtrent haren echtgenoot, Raden Tumĕnggung Natadiningrat, waarop Pang. Natakusuma haar antwoordde dat hij nog te Samarang was. Nadat dit zoo eenigen tijd geduurd had, ging men eten, en daarna uit elkander.

Op verlangen van den Sultan begaf Pangeran N. K. zich voorloopig naar de woning van zijnen zoon Natadiningrat, want zijn eigen woning verkeerde in erg verslechterden toestand (s a n g ĕ t r i s a q.)

Den volgenden morgen keerde de heer Muntinghe naar Surakarta terug om den G. Gen. verslag van zijn reis te doen.

Daarna zond de Sultan een afgezant naar Pangeran N. K. om hem alles terug te geven wat van hem in de Kaḍaton was, doch van de erfstukken was veel verloren gegaan. Maar de Sultan hield zich onkundig, hij wist nergens van. Zoo waren er pusaka-krissen verdwenen, die vroeger de Rijksbestuurder zich had toegeëigend.

De Sultan zeide daar niets van te weten, maar in zijn hart verdacht hij den Kroonprins, Pang. Adikusuma en zijn zoon Mangkubumi: doch de Sultan wilde daar volstrekt geen werk van maken.

Tegen den bepaalden tijd der komst van den G. Gen. begaf de Sultan zich naar Gawoq, om hem daar op te wachten. De Sultan begaf zich met hetzelfde groote gevolg als naar gewoonte op weg, maar Pangeran N. K. mocht niet meegaan; naar hij zeide, opdat hij tot rust zou komen.

Na aankomst te Ngajogya begaf de G. Gen. zich terstond naar de Lodji, en keerde de Sultan naar zijn paleis terug, met de belofte den volgenden morgen in de Lodji te zullen komen om den eed af te leggen. Des avonds kreeg Pangeran N. K. de aanzegging, dat hij ook nu niet mocht meegaan naar de Lodji, wijl de Sultan dan den eed zou afleggen, eene handeling die hem persoonlijk betrof, een overeenkomst van den vorst met het Gouvernement.

Den volgenden morgen begaf de Sultan zich naar de Lodji. In het schriftelijk contract was de bepaling opgenomen dat het eeresaluut voor den Sultan van een en twintig schoten nu op zeventien werd gebracht. Toen de eed afgelegd was weerklonken de kanonschoten keer op keer. Daarna was er diner. Na afloop daarvan vroeg de G. Gen. naar de reden dat hij Pangeran N. K. niet zag. Onmiddelijk zond de Sultan een mantri-kaparaq naar den Pangeran, om hem aan te zeggen, dat de G. Gen. des avonds in het paleis zou komen en hem even wilde ontmoeten. Aan den G. Gen. antwoordde hij, dat zijn broeder niet meegekomen was, wijl hij wat tot rust wilde komen.

Des avonds gaf de Sultan eene schitterende partij ter eere van den G. Gen. Toen de gerechten werden opgebracht, vroeg de G. Gen. naar Pangeran N. K. De Sultan werd ongerust, en zond onmiddelijk om den Pangeran te ontbieden. Gekomen, groette de G. Gen. hem, en stelde hij den Sultan voor, den Pangeran plaats te geven op een stoel nevens de Officieren. Voorts verlangde hij dat de Sultan hem een apanage zou geven, minstens zoo groot als dat van den Rijksbestuurder, niet minder dan twee duizend karja. — De Sultan antwoordde, dat hij de oude gewoonte zou volgen; het kwam niet te pas, dat de Pangeran op een stoel naast de Officieren zou zitten. Met zijnen ouderen broeder Pangeran Ngabehi was dat een ander geval; Pangeran N. K. was een jongere. — De G. Gen. wenkte den Pangeran met de hand om naderbij te komen, en deelde hem mee, dat de Sultan (weer) een vriend was van het Gouvernement

en daarmee onverbrekelijk nauw vereenigd was. Daarvoor was het Gouvernement den Pangeran zeer dankbaar. Daar alles nu ten beste geregeld was, zou hij weer terugkeeren naar Samarang. Als de Pangeran zijn zoon van Samarang ontbood per brief, zou een adjudant gelast worden dien over te brengen. De Sultan dit hoorende, merkte onmiddelijk op, dat als de G. Gen. dien brief overbracht, dit een schijn van te groote beteekenis aan dien brief zou geven. Beter ware het als de Rijksbestuurder maar den brief aan den Raden Tumĕnggung Natadiningrat verzond. En de Kroonprins zeide: „Een oogenblik! Laat daar straks over gesproken worden. Het zou goed zijn, als Oom nu maar eerst weer wegging, en zich bij de Putra's en Santana's voegde!” — Pangeran N. K. verwijderde zich daarop uit de tegenwoordigheid van den Sultan. — Men diende daarop den G. Gen. eenige gerechten aan, maar hij wilde daar niets van gebruiken. Alleen nam hij een sinaasappel en liet dien aan Pangeran N. K. geven door den tolk Krijgsman, en daarbij zeggen, dat hij niet bezorgd, en gerust moest zijn. De G. Gen. begreep maar volstrekt niet wat de Sultan eigenlijk wilde, want die was allerminst openhartig tegenover zijnen broeder. Alleen de G. Gen. bleef trouw den Pangeran genegen. Ieder half jaar zou hem drie duizend (reaal?) gegeven worden. Maar nu waren er nog vele zaken af te doen; in den aanstaanden droogen moeson zouden zijne belangen op nieuw geregeld worden. De Pangeran moest maar dankbaar lankmoedig en tevreden zijn; hij had den Minister zijne bevelen gegeven. — De Pangeran betuigde zijne groote dankbaarheid, en dat hij met hooge vereering de hulp van den G. Gen. aanvaardde. — Ten twaalf ure keerde de G. Gen. naar de Lodji terug, om ten vier ure de terugreis naar Samarang te aanvaarden.

De Rijksbestuurder verzond een brief naar Samarang om Natadiningrat te ontbieden. De Raden Adipati te Samarang ontving dien, en gaf hem aan den Gouverneur. Den brief openende, werd de Gouverneur erg boos: ten eerste omdat het papier oud was; [1] ten tweede, omdat hij niet geteekend was door Pangeran N. K.; evenmin door den Sultan of den Minister. Den brenger van den brief werd aangezegd terug te keeren, en verzond de Gouverneur een brief aan den Minister te Ngajogya. Deze begaf zich terstond na de ontvangst van dat schrijven naar den Sultan, en bracht hem zijn groote fout onder het oog door Danurĕdja dien brief te laten schrijven, waarbij

[1] H S : [illegible]

hij Natadiningrat ontbood. — De Sultan werd zeer ongerust, en schreef onmiddelijk een brief, dien hij zelf en ook de Minister onderteekende. Het gevolg van dit schrijven was dat Natadiningrat naar Ngajogya vertrok, zich eerst tot den Minister wendde, en daarna door den Sultan ontboden werd, die uitermate naar zijn schoonzoon verlangde. Na gegeten te hebben keerde hij met zijne vrouw naar zijne woning terug.

Er wordt verhaald, dat Kyaï Danukusuma, na den dood van zijnen zoon den Rijksbestuurder, uit zijn ambt ontslagen werd. Maar de toorn des Sultans verdween maar niet, ja, werd zelfs nog heviger. Eindelijk liet hij den Kyaï in het bosch van Patjitan dooden.

Na de terugkeer van Pangeran N. K. bleek het den Sultan te duidelijker hoe de Kroonprins samenspande met den vorigen Rijksbestuurder om hem van den troon te stooten. Hij werd er des te tooringer door, en liet al de volgelingen van den Kroonprins die in het geheim betrokken waren, gevangen nemen. Zeven zijner Lurah's en personen van den Suranatan werden in verhoor genomen. Zes van de zeven Lurah's werden vrijgesproken, en één gedood. De Kroonprins verbeet zich van woede, doch hij had den moed verloren. Daarop zond hij alle sieraden, zooals de Koninklijke ster, en het besluit waarbij de Generaal Daendels hem vroeger den titel van Radja had verleend, aan den Sultan. Maar deze wilde die niet aannemen, doch behandelde hem aldoor zoo dat hij er baloorig van werd.

In dezen tijd bleek het, dat de jongere broeder van den Kroonprins Pangeran Mangkudiningrat op middelen zon om in de plaats van zijnen broeder Kroonprins te worden.

De Kroonprins, door vrees gedrongen, nam een wanhopig besluit, zeggende dat hij slechts zijn leven wilde redden, en vertrouwde zich toe aan den kapala buntut, z. v. a.: het hoofd der staartdragers, een chinees, genaamd Babah Djim Sing, [1] en geholpen door den heer Secretaris, stelde die zijn zaak in handen van den Minister; de Kroonprins verzocht den Minister zeer dringend om hulp, daar hij wegens des Sultans toorn zeer bevreesd was dat deze hem zou dooden, zooals hij van te voren den Rijksbestuurder reeds had gedaan, en nu ook diens vader. Babah Djim Sing beloofde hij, dat als zijn daartoe strekkend verzoek door het Gouvernement werd toegestaan, hem duizend karja sawah zouden geschonken worden; namelijk als hij voor goed bevestigd was als regeerend vorst over Nga-

[1] De Javanen maakten van dien naam Djisim = lijk.

jogyakarta; al liet het Gouvernement hem ook maar een mostaardkorrel gronds over, dan zou hij daar genoegen mee nemen, als hij maar Vorst werd. Maar van dit alles kon niets komen, zoolang zijn vader nog Sultan was, want van dien kon hij niets gedaan krijgen. Daar kwam nog bij, dat sedert diens komst Pangeran Natakusuma den Sultan en Pangeran Mangkudiningrat opstookte. Daarom wist hij 's avonds niet of hij den volgenden morgen nog zou beleven en omgekeerd. Het Gouvernement mocht nu in deze handelen naar het goed achtte; hij wilde alleen maar zijn leven redden.

De Minister antwoordde aan Babah Djim Sing dat hij aan den Kroonprins moest zeggen vooreerst maar geduld te oefenen; hij had er nu pas den G. Gen. kennis van gegeven. Alleen, hij mocht geen kwaad spreken van Pang. Natakusuma, want deze was een gunsteling van den G. Gen.; als de Pangeran niet voor de zaak was zou er niets van komen.

Toen de Chinees dit antwoord van den Minister aan den Kroonprins had overgebracht, vatte hij het voornemen op zijnen Oom om vergiffenis te verzoeken, maar daar kwam niet van uit schaamte tegenover des Pangerans zoon Natadiningrat. Hij gaf dus alleen maar een algemeen bevel aan zijn onderhoorigen, dat niemand de volgelingen van zijnen Oom met minachting mocht behandelen zooals vroeger; en aan al de Bupati's en Pangeran's, op welke zijn oom Natakusuma vroeger boos was, liet hij weten dat hij met hen niets te doen wilde hebben. Pang. Adikusuma gevoelde zich in die dagen in eenen zeer onaangenamen toestand, en sloot zich te nauwer aan bij Pangeran Mangkubumi en Pang. Panĕngah. De Sultan gaf zich geheel aan zinnelijk genot over, en blameerde op allerlei wijze zijn zoon.

Toen het te Surakarta bekend werd, dat de Sultan van het Gouvernement vergiffenis had ontvangen, en de vriendschap was hersteld, gevoelde men zich erg teleurgesteld. Men zond onmiddelijk iemand genaamd Ranawidjaja tot Raden Tumĕnggung Sumadiningrat, met de opdracht, dat deze den Sultan, namens den Sunan, er op zou wijzen, dat Pang. Natakusuma een gunsteling was van den G. Gen., van wien de Pangeran alles gedaan kon krijgen wat hij verlangde; de Minister had slechts in last hem te bewaken: alles wat in de Lodji was, was als het ware het eigendom van den Pangeran. De Rijksbestuurder van Surakarta Tjakranagara had persoonlijk te Samarang opgemerkt hoe de G. Gen. den Pangeran behandelde. De Sunan hoopte daarom dat zijn oom de Sultan den Pangeran zooveel hij kon

in het oog zou houden, want als des Pangerans toorn ontstak, zou hij gelijk zijn aan den Vorst van Måndaraka: het bovennatuurlijk vermogen van de Tjåndabirawa (naam van een wonderdadig wapen van Vorst Salya, dat allerlei verslindende monsters te voorschijn bracht) der Engelschen zou in staat zijn geheel Ngajogyakarta te verslinden. En als dat gebeurde, zou Surakarta met den Sunan in het verderf meegesleept worden. Als de duizenden tot tien millioenen werden, wat zou daar het gevolg van zijn? Zeker alleen verderf veroorzaken.

Ranawidjaja bleef twee dagen te Ngajogya bij Sumadiningrat, die het door Ranawidjaja hem namens den Sunan meegedeelde aan den Sultan overbracht. De Sultan was stom van verbazing, en gevoelde zich radeloos. Hij zou wel met Pang. Natakusuma gemeenzaam willen omgaan, maar hij moest den kroonprins ontzien; hij was bang voor de gevolgen als hij hem nauwer aan zich verbond, want hij had hem bij herhaling onrechtmatig behandeld. Maar het was bewaarheid dat de G. Gen. met den Pangeran was: zijne pradjurits waren velen en volkomen toegerust; en het was heelemaal niet te gissen dat daarvoor duizend karjå sawah voldoende zou zijn; dat was ontoereikend: de menschen waren zelfs meer.

De Sultan zond er toen zijn zoon Pang. Mangkudiningrat op uit om Pang. Natakusuma en al zijn bloedverwanten die het met hem eens waren, te bespionneeren.

Pangeran Natakusuma woonde nu weer in zijn eigen woning op verlangen van den Sultan, die haar uit toegenegenheid weer geheel in orde had laten maken, want daar die zoo langen tijd onbewoond had gestaan was zij erg verwaarloosd: de Sultan was daar zelf getuige van: dikwijls begaf hij er zich heen om zelf de werklieden na te gaan.

Raden Sumadiningrat en zijn jongeren broeder Raden Djaningrat waren vreeselijk verbitterd. Dikwijls werden zij des nachts door den Kroonprins ontboden, en spraken zij over niemand anders dan den Sultan, dat die nu zoo nauw verbonden was met Pang. Natakusuma. Dit maakte hen bezorgd, en zou zeker den ondergang des Rijks ten gevolge hebben. De Kroonprins verlangde, dat Raden Sumadiningrat door Raden Brăngtakusuma, die het oor des Sultans had, den Sultan zou gaan spreken, en hem mededeelen dat Sumadiningrat des Sultans verhouding tot Pang. Natakusuma niet goedkeurde. Pang. Natakusuma was een Europeaan geworden, en zou het Rijk wel niet welvarend maken: kortom: hij moest Pang. Natakusuma als een

gevaarlijk man voor het Rijk en den Sultan voorstellen, voor wien de Sunan van Surakarta hem ook al gewaarschuwd had.

Raden Brångtakusuma begon met te antwoorden dat hij die boodschap aan den Sultan niet durfde overbrengen; maar toen Sumadiningrat toonde dat hij daar boos om was, en hem een paard met tuig en nog andere zaken beloofde, en dat ook te gelijk hem gaf, kreeg hij moed, en ging tot den Sultan. De Sultan begreep uit dit alles, dat hij in zijn streven Pangeran N. K. voor zich te winnen tegengewerkt werd, en trok zich terug. Maar het was zijne bede, dat er aan het leven van den Kroonprins spoedig een einde mocht komen.

De Kroonprins drong hoe langer hoe sterker om hulp aan bij den Chinees Djim Sing. Maar de Minister nog in het onzekere zijnde, wendde zich nu rechtstreeks tot den Sultan, en vroeg hem bepaald af, om, als hij dan volstrekt niets meer van den Kroonprins wilde weten, het dan ook klaar en duidelijk te zeggen; of als hij hem vergiffenis wilde schenken, dat dan ook de verhouding weer als vroeger zou worden. Hij moest klaren wijn schenken. — Maar de Sultan verstond den Minister verkeerd: hij verdacht zijn zoon den Kroonprins bij dezen en genen om hulp te verzoeken, en door den Minister zijn vader te polsen en uit te hooren; tengevolge waarvan de Sultan den Minister raadselachtig antwoordde: Vroeger en ook nu nog bestemde hij den Kroonprins tot zijn opvolger; of hij slecht is, wie weet dat? De Almachtige zelf zal recht doen. Een zoon kan zijn vader zoeken, en een vader kan ook zijn zoon zoeken. [1] De Minister begreep dit antwoord niet, en verdacht den Sultan niet te zeggen wat hij wezenlijk dacht.

De Sultan werd nu nog te meer vertoornd, en gaf de moeder van den Kroonprins, de Kangdjĕng Ratu Kaḍaton, huisarrest, [2] om daardoor den Kroonprins bang te maken, want als een kind zich misdraagt heeft de moeder daar zeker verdriet van en wordt er verantwoordelijk voor gesteld; [3] want zij heeft hem daartoe opgehitst en aangespoord; ware dit niet het geval, dan zou hij zoo niet handelen. De kroonprins, hierdoor vreeselijk beschaamd en te schande gemaakt, schreef weer een brief, en liet dien door Babah Djim Sing den Minister aanbieden. Toen deze den brief gelezen had was hij

[1] „Zoeken" hier in den ongunstigen zin van „iemand zoeken."

[2] [illegible]

[3] [illegible] Zie Zam. II. p. 16 N° 2.

diep geroerd en had erg medelijden met den Kroonprins; en Babah Djim Sing maakte dat nog erger door allerlei kwaad van den Sultan te spreken, dat die misschien den Kroonprins en ook Pang. Natakusuma zou laten ter dood brengen; de Sultan was tegenwoordig erg onoprecht, en schrikkelijk argwanend; een ieder die vertrouwelijk met Mijnheer de Minister omging verdacht hij en haatte hij vreeselijk, omdat hij niet accordeerde met Mijnheer, en ook de "groote pasar" geheel had overgebracht naar "pasar gading".

De Minister dit alles hoorende, werd rood van woede, en schreef er over aan den G. Gen.; ook vergat hij niet op te merken, dat na het vertrek van den G. Gen. de Sultan toonde Pang. Natakusuma erg te haten en hij in het geheel niet oprecht was, ook niet tegenover het Gouvernement. Toen de brief verzonden was, gaf de Minister aan den kommandant bevel al de kanonnen te laden en de soldaten gereed te houden want misschien wilde de Sultan den Kroonprins het leven benemen, en dan wilde de Minister hem dadelijk ter hulpe komen: en ook de woning van Babah Djim Sing moest door Sipajers (sepoy) bewaakt worden.

Ook zond de Minister een bediende, Entjik Hamad, tot Pang. Natakusuma om te informeeren, of hij zich al op zijn gemak gevoelde? Want de Minister had vernomen, dat de Sultan het op zijn leven aanlegde. Als dit werkelijk het geval was, verzocht hij hem terstond bericht naar de Lodji te zenden; dan zouden de de troepen van het Gouvernement hem terstond hulp bieden. Behalve dit liet de Minister hem weten, dat het geld, hetwelk de G. Gen. hem vroeger had toegezegd, reeds geruimen tijd geleden was aangekomen, en in de Lodji voor hem bewaard werd. Verder deelde hij hem mee, dat de heer Kolonel Adam te Surakarta was afgetreden wegens verschillen met den Sunan, en vervangen was door den heer Gofé te Samarang, waar deze werd opgevolgd door den heer Garnham. Het was het Gouvernement gebleken, dat de Sunan, in overeenstemming met zijnen Patih Tjakranagara, met den Sultan een verbond had gesloten om zich beiden van het Gouvernement onafhankelijk te maken. Als Sala'sche bode diende daartoe de Mantri Ranawidjaja, wien Raden Sumadiningrat zijne medewerking beloofde; terwijl de Sultan zijnerzijds als gezanten zond ter onderhandeling Hadji Ibrahim en een Mantri-kĕtanggung, die een brief medekregen; des Sultans zwager Raden Tumĕnggung Prawiradiwirja diende in deze zaak als vertrouwd tusschenpersoon, waartoe van des Sunans zijde de Pang. Buminata optrad. De Minister

Crawfurd verzocht nu aan Pang. Natakusuma hulp, dat hij die brievenoverbrengers gevangen zou nemen. — Pang. Natakusuma antwoordde, dat het gemakkelijk was die menschen gevangen te nemen, maar een bezwaar daartegen was, dat hij nog altijd van den Sultan afhankelijk was. Daarbij waren die menschen slechts „kleine luiden", die dit eenvoudig deden omdat zij er toe verplicht waren, en het niet hunne zaak maar die des Vorsten was. Hij verzocht dus van die taak verschoond te blijven; te meer het Gouvernement te Klaṭen een Lodji had, dat voor dergelijke opdrachten te volbrengen aangewezen was. In vroeger tijd mochten de beide Vorsten elkander geen brieven zenden dan door middel van Europeanen. Tijdens dezen Sultan was dat begonnen doordat de Kroonprins goede vrienden werd met Patih Tjakranagara, waarbij een volgeling van den Kroonprins, genaamd Tjakranagara en de zoon van den Kroonprins dikwijls op de beurt als boden gezonden werden; maar dit waren Bupati's die in dienst des rijks waren in een wederzijdsche rechtsquaestie. En wat de vraag van den Minister betrof of hij zich nu op zijn gemak gevoelde — hoe zou hij zich niet aangenaam gevoelen nu hij weer in zijne geboorteplaats was teruggekeerd? Voor hem bestond dag en nacht niemand anders op wien hij zijn vertrouwen vestigde dan de Minister, de plaatsvervanger van den G. Gen. Al ware ook geheel Java den G. Gen. vijandig, zoolang deze hem genegen bleef en lief had, zou hij niet in het minst door schrik vervaard worden of zich ongerust maken. Ten slotte nam hij zijn toevlucht (zocht hij bescherming) bij den Almachtige. Maar een noodzakelijk vereischte was het Gouvernement te vertrouwen; waarvoor zou hij dan vrees koesteren? — Entjik Hamad hernam, dat de Minister hem ook om goede raad verzocht; en gaat dan voort [Bloemlez. p. 224]: [illegible] terwijl op de volgende bladzijde de term: [illegible] voorkomt. [1] De hier bedoelde quaestie is die, welke in Art. 4 van het contract, dat Raffles den 23[en] December 1811 met den Sunan van Surakarta (en een paar dagen later ook met den Sultan waarschijnlijk) sloot, aldus omschreven wordt (in: De Britsche Heerschappij enz. door H. D. Levyssohn Norman. 1857, pag. 68): „De Soesoehoenan doet afstand der tolpoorten en

[1] Vreede: Ind. Gids. 1893.: Prof Poensen's Bloemlezing uit Javaansche Prozageschriften, pag. 7 van de Overdruk.

van den eigendom van de sarangboeroeng (vogelnestklippen), tegen eene jaarlijksche uitkeering door het Britsch Gouvernement van 120.000 Sp. dollars." En terwijl volgens Art. 7 "Het Britsch Bestuur aan den Sunan de landen teruggaf, hem bij het tractaat van 10 Jan. 1811 ontnomen", kreeg de Sultan diė NIET terug, waaromtrent wij straks ook de Babad zullen hooren. Entjik Hamad voegde er nog aan toe, dat de Sunan de overeenkomst had aangenomen. En als de Sultan die niet wilde aangaan, dan zouden al de landstreken die de Kroonprins vroeger aan den Generaal Daendels had afgestaan (maar waaraan geen gevolg was gegeven) nu door het Gouvernement met geweld genomen worden. [1] — Pang. Natakusuma zeide, dat hij met de quaestie van de "Bandar" niet bekend was: hij kon den Minister daarin dus geen raad geven.

Toen brak de dag der Garěběg van de maand Mulud aan, maar Pang. Natakusuma verscheen niet ten hove: alleen zijn pradjurits waren aanwezig naar gewoonte. Na afloop van de Garěběg zond de Minister een schrijven aan den Sultan, waarbij hij bepaald om den afstand der tolpoorten verzocht: de vergoeding daarvoor zou hooger zijn dan de pachtschat. Maar de Sultan bleef weigeren, Pang. Natakusuma en den Kroonprins verdenkende, dat zij met den Minister samenspanden. Toen het na eenigen tijd duidelijk was dat de Sultan bleef weigeren, maakte de Minister zelf zijne opwachting bij den Sultan, en zeide dat de Sunan het contract had aanvaard. Maar de Sultan bleef weigeren, en vroeg, daar de Minister Sala tot maatstaf nam, of hij dan onder het bestuur van Surakarta stond? Zij bestonden ieder op zich zelf. — Waarop de Minister zeide, dat er wel geen onderscheid zou zijn tusschen de beide Vorsten, die ieder over een gelijke helft van Java regeerden: en ook het Gouvernement beschouwde hen als gelijk, evenals deszelfs toegenegenheid voor beiden gelijk was, alsook de eer die het hun bewees. Daar was niet het minste onderscheid tusschen beide Vorsten. Doch nu de Sultan zelf dat alles onzeker wil maken, en zich als een ander vorst dan die van Sala wenscht beschouwd te zien, — als de Sultan dàt verlangt, des te beter; de quaestie wordt daardoor te gemakkelijker te behandelen gemaakt. — De Sultan gevoelde zich zeer geprangd, en wilde juist nog wat zeggen, toen de Minister voortging met te zeggen, dat de G. Gen., als de regenmoeson voorbij was, weer te Ngajogya zou komen: al de gronden in de Kaḍu en in de Mån-

[1] Levyssohn Norman, o. c. p. 66, 70, 71.

tjanagara, die volgens het Contract van 10 Januari 1811 aan den Generaal Daendels waren afgestaan, moesten ten spoedigste aan het Gouvernement aangeboden worden. — Na dit gezegd te hebben, groette de Minister en vertrok.

De Sultan was, na het vertrek van den Minister, geheel van streek; hij weende, en zeide tot Pang. Natakusuma, dat de quaestie van die gronden was ontstaan na zijn verbanning van Ngajogya; hij was er zich niet van bewust daarvan een schriftelijk bewijs gegeven te hebben: men had hem om zijn zegel verzocht en gedwongen dat af te geven: het was in de Lodji dat men daarvan een schriftelijk bewijs opmaakte, maar hij zelf had dat niet erkend. (De bedoeling zal wel zijn, dat dit eene handeling van den Kroonprins was, zooals ons ook straks zal blijken, waaraan de Sultan geen deel had genomen.) [1] De Sultan beefde, zijn gelaat geheel bloedrood: hij was radeloos. De Kroonprins was alsof hij doorstoken werd. Pang. Natakusuma maakte alleen maar een sĕmbah: de Kroonprins weende zeer. De Sultan spuwde, en ging weg.

De Kroonprins was des avonds te beangst om in zijne woning te blijven wegens den toorn van zijnen vader. Des nachts ten twaalf ure, in het hartje van den Westmoeson, en het vreeselijk regende, begaf hij zich naar de woning van Babah Djim Sing, wien hij uitnoodigde met hem naar de Lodji te gaan, en met den Minister raad te plegen. Dit gesprek moet geruimen tijd geduurd hebben, en ook het geval dat de Engelsche troepen de kraton zouden belegeren, behandeld zijn: althans de Kroonprins beloofde: 1e hij zou voor de troepen de poort openen: 2e als het Gouvernement al die gronden verlangde, dan zou hij die afstaan: al maakte men hem ook tot een niets beteekenenden vorst ([illegible]) hij zou er genoegen mee nemen: maar zijn vader moest weg van Java: 3e dat hij al de bevelen van den G. Gen. zou nakomen. En dit alles, omdat hij het niet kon uithouden dat er naar gestreefd werd hem te dooden. — De Kroonprins hield weenende sterk aan bij den Minister: hij zag er bleek en vervallen uit omdat hij te weinig at en sliep. De Minister was alsof hem het hart uit het lichaam getrokken werd: hij kuste den Kroonprins, en beloofde hem alles aan den G. Gen. mede te deelen. Alleen nog dit, dat hij hem vermaande vooral met Pang. Natakusuma te trachten op een goeden voet te komen: hij moest zich niet vergissen, want Pang. Natakusuma was een gunste-

[1] Zie Bloemlez. pag. 226

ling van den G. Gen., opdat deze geen struikelblok voor hem werd. Hij moest zijn Oom op de hoogte brengen van de fouten van den Sultan, en van den afstand der gronden. Want als Pang. Natakusuma het voor den Sultan opnam, zou het een zware taak worden, en hij Minister zeker in ongenade bij den G. Gen. vallen. [1] — De Kroonprins vroeg hoe hij dat met Pang. Natakusuma moest aanleggen, want hij was al te ver gegaan: vroeger en ook nu nog haatte hij hem zeer. Overigens liet hij het aan den Minister over hoe hij het wilde aanleggen om hen nauwer tot elkander te brengen, waartoe de Minister zich bereid verklaarde. Ten vier ure vertrok de Kroonprins uit de Lodji: sliep in de woning van Djim Sing, en ging om zes uur naar zijn eigen woning.

De Minister schreef daarop als resultaat zijner besprekingen, in den geest van het zoo even vermelde gesprek, dat de Kroonprins tot vorst verheven zou worden; en daarvan het beste verwacht kon worden in alles wat de G. Gen. of het Gouvernement verlangden. En viel dat anders uit, dan was dat later gemakkelijk te behandelen. — Pang. Natakusuma zou als ambteloos burger (m a r d i k a) van het Gouvernement leven zooals de G. Gen. dat verlangde, als jongste zoon: even als dat vroeger ook geregeld was met Mangkunagara in Surakarta. Wat des Pangeran's trouw jegens het Gouvernement betrof, daarvan was nog niets te zeggen: een bewijs voor de zekerheid daarvan was er nog niet. Hij liet overigens deze zaak geheel aan den G. Gen. over. Maar hij had het een en het ander overwogen, en gaf den G. Gen. in overweging, geheel ten strijde toegerust te Ngajogya te komen.

Toen de Kroonprins des morgens van Babah Djim Sing thuis was gekomen, zond hij om acht uur een paar vrouwen tot Pang. Natakusuma, om hem uit te noodigen ten zijnent te komen. De Pangeran begaf zich met zijnen zoon Natadiningrat tot den Kroonprins. Het was toen zeer stil in de kadipaten; er waren alleen maar de beambten die den dienst hadden op dat oogenblik, een teeken dat de Kroonprins geen wrok koesterde (b o t ĕ n a s i m p ĕ n g a l i h), en het weer was als vroeger. Gezeten zijnde, begon de Kroonprins te zeggen, dat hij zijnen Oom had uitgenoodigd, omdat hij meende opgemerkt te hebben, dat zijn Oom sedert zijn terugkeer van Batavia zooveel als een Djaksa was voor geheel Java. Al behoorde het ook niet tot zijn bezigheden, was het toch goed, dat zijn Oom bekend

[1] Bloemlez. pag. 228.

was met de quaestie van zijn twist met den Sultan, en die der gronden welke vroeger aan den Generaal Daendels waren afgestaan; alsook dat toen zijn vader was afgezet, hij door den Generaal was gedwongen hem te vervangen. Wat zou er het gevolg van zijn geweest, als hij bijv. dat niet had gedaan? Zeker niets anders dan eene algemeene verwoesting. Trouwens was het toch ook zijn recht zijn vader op te volgen. Daarbij had Generaal Daendels ontzettend veel troepen meegebracht, die in de Karanggan ingekwartierd waren, en voor welke dukaten opgebracht moesten worden; naar des Generaals zeggen had hij die troepen meegebracht om den vorst te bewaken, en gereed ten strijde te zijn, want misschien zou Raden Rångga de stad aanvallen. Gelukkig was die Rångga nu dood. Het Gouvernement eischte voor zijne moeite eene betaling van 200.000 (dukaten?). Nadat hem dit geld betaald was, eischte de Generaal ook nog gronden in de Måntjanagara en Kadu: (p. 219, 286) zoolang de Sultan die nog niet had afgestaan, zouden de troepen in de Karanggan ook niet teruggeroepen worden. De Generaal ontbood daarop de Kroonprins in de Lodji, en gelastte hem een contract te schrijven waarbij hij die gronden aan het Gouvernement afstond. Toen dat gereed was, werd hem gezegd daarop het zegel zijns vaders te zetten. Daar verzette hij zich sterk tegen, en noodigde alle aanwezigen uit daarover te beraadslagen; zelfs de meest beminde zoon des Sultans, Pang. Mangkudiningrat nam daaraan deel, en stemde mede in, dat hij er het zegel op zou zetten: men overwoog dat de soldaten in de Karanggan groote zorg baarden, daar er voor hun onderhoud veel vereischt werd, zoodat de bevolking van Ngajogya er door in moeielijkheden geraakte. Het naamstempel des Sultans werd er toen op afgedrukt, waarbij de Kroonprins zeide, dat deze handeling te beschouwen was als een middel om rampen af te wenden. Allen vereenigden zich er toen mee, en nu was hij alleen de persoon welken men als de zondebok beschouwde. Wat denkt Oom daar nu van? Een onderteekening en een naamstempel zijn die niet verbindend voor hem die er zijn naamstempel op zet? — De Pangeran antwoordde dat deze twee zaken aan elkander gelijk zijn. Zoo was het in geheel Nederl. Indië, eene handteekening en een naamstempel of wat ook, die zijn gelijkelijk een halve eed. De Kroonprins zeide daarop, dat als zijn Oom het er op zou willen laten aankomen wat er ook het gevolg van mocht zijn, hij, Kroonprins zich volstrekt niet bewust was die gronden voor goed afgestaan te hebben. [1]

[1] Bloemlez. p. 226 r. 5 heet het: pasrahan sasanggĕman.

Maar zoo alleen was de geschiedenis er van. Hij had hem die meegedeeld, opdat zijn Oom, als hij er later met den G. Gen. over zou spreken, helder en klaar met de zaak bekend zou zijn. De Pangeran zeide hem dank voor zijne inlichtingen, maar de zaken des rijks behoorden niet tot zijne bezigheden: en sedert hij van zijn omzwerven was teruggekeerd, was hij nog niet op de hoogte gekomen van de toestanden in Ngajogya. Overigens moeten wij afwachten wat de G. Gen. en ook de Minister zullen verlangen. De Kroonprins zeidė daarop weer, in buitengewoon fijne bewoording, dat hij zoo als een dolzinnige had gehandeld, omdat hij bezweken was voor de verzoeking van hem die nu verdwenen was: d. i. Danuiĕdja (i n g k a n g s a m p u n w o n t ĕ n i n g t o j a s u m u r u p). Maar nu herinnerde hij zich de opdracht van wijlen zijn grootvader, dat zijn Oom werkelijk een vader voor hem was, en Natadiningrat werkelijk een broeder. Na hen onthaald te hebben keerden zij huiswaarts.

De Sultan kwam het te weten, dat Pang. Natakusuma een bezoek bij den Kroonprins had gebracht. Hij ontbood Natadiningrat, en vroeg hem wat er was dat hij naar de Kadipaten was gegaan? — Natadiningrat deelde hem openhartig mee alles wat de Kroonprins gezegd en zijn vader geantwoord had. — De Sultan, blijkbaar in opwinding, gaf Natadiningrat te kennen, dat als zijn vader later weer door den Kroonprins uitgenoodigd mocht worden en hij daaraan voldeed, daarmee ook tegelijk met den Sultan gebroken had; en hij; Natadiningrat evenzoo: als hij ontboden werd, moest hij, daar hij nog jong was, antwoorden, dat hij zonder den Sultan er eerst kennis van te geven niet durfde te komen. De Kroonprins is een onbezonnen gek, hij is geen mensch, wat zal men in de toekomst nog van hem beleven? — Natadiningrat zeide nog, dat zijn vader uit vrees voor den Sultan tot den Kroonprins was gegaan, daar hij zijn zoon en opvolger was, en dan zijn beschermer (toevlucht) zou zijn. Hoewel hij aanvankelijk zich bezwaard gevoelde, was hij, dit overwegende gegaan. Nu de Sultan echter aldus bevolen had, was hij zeer dankbaar en verruimd van hart. — Dit zeggen van Natadiningrat hoorende, gevoelde de Sultan zich als verplet en kon geen woord meer zeggen. Eindelijk liet hij Natadiningrat vertrekken.

Toen eenige dagen later de Sultan den Kroonprins vervloekte, zette deze zich in postuur als een walang kĕriq (een groote sprinkhaan met groote springpooten die wijd opengehaald uitstaan als hij zit), met naar buiten gebogen armen en de handen in de zijden, [1]

[1] ꦩꦭꦁꦏꦼꦫꦶꦏ꧀

en zeide uitdagend, dat die verwenschingen hem geen onheil zouden berokkenen, al was hij ook zijn vader; als hij zich onwaardig gedroeg, zouden zijn verwenschingen hem niet kunnen deren: zelfs al is men ook een vader, als die naijverig en hatelijk jegens zijn kinderen is, dan zal dat het hart der kinderen zeer onaangenaam stemmen. Welk onderscheid bestaat er tusschen beiden? Beiden zijn dienaren des Almachtigen: het is des menschen recht (plicht, wadjib) om zich te bezinnen op en te zoeken naar middelen om rampen van zich af te wenden.

Een halve maand later werd Pang. Natakusuma door den Minister in de Lodji ontboden, om hem kennis te geven van de bevelen des G. Generaals; want het was nu duidelijk dat de Sultan weerspannig was, niet trouw tegenover zijne familie, en zich durfde verzetten tegen het Gouvernement. De G. Gen. zou nu, vergezeld van een groot leger bestaande uit kleurlingen en blanken, te Ngajogya komen, om den Sultan eens erg op den proef te stellen, mocht hij berouw toonen dan lag het in de bedoeling dat later in overweging te nemen, maar dat hij nog regeerend vorst zou blijven zou niet betamelijk zijn. Wien de G. Gen. tot vorst zou aanstellen, was nog niet bekend. Wat den Pangeran betrof, die zou als vrij man, mardika, op Java mogen leven, met de waardigheid als van eenen vorst, hij zou een zelfstandig bestuur uitoefenen, en door het Gouvernement als jongste zoon beschouwd worden. Maar de G. Gen. wilde zich in dit alles nog geheel schikken naar het verlangen van den Pangeran zelf, hetzij hij in de Pasisir-landen zich wilde vestigen dan wel te Ngajogya. Verkoos hij de Pasisir-landen, waar zou hij zich dan willen vestigen? Doch al blijft hij ook te Ngajogya, zal hij zich toch als een mindere dan de vorst te beschouwen hebben. — De Pangeran vroeg wie dan denkelijk tot vorst zou verheven worden? Maar men moest liever vergiffenis schenken: als de Sultan berouw had, was hij handelbaar, niet zoo glad als zijn zoon. — De Minister antwoordde hem kortaf, dat hij zich nu maar niet moest bezighouden met anderen. Het was alleen de G. Gen. die had te bevelen: hij moest nu maar alleen over de hem zoo even bekend geworden goedgunstige beschikkingen van den G. Gen. denken. Als hij wat anders verlangde, wat dan? Als hij den Sultan niet kon prijs geven was hij vijandig tegen het Gouvernement. — De Pangeran bekende onmiddelijk zeer dankbaar te zijn: al wat het Gouvernement verlangde zou hij gehoorzaam nakomen, hij en zijn kinderen en kleinkinderen; hij wilde zijne onderdanige vereering van het Gouvernement volstrekt niet afbreken, en zijne diensten het Gouvernement dat hem hulp en gunst had verleend

aanbieden. Nadat de Minister nog eens aan den Pangeran de verzekering van de standvastige toegenegenheid des Gouvernements jegens hem en zijne nakomelingen had gegeven, sloten zij een contract; de Minister liet den Pangeran en zijn zoon Natadiningrat een eed doen. Als gevolmachtigde van den G. Gen. schreef hij op verlangen van den Pangeran een brief aan het Gouvernement waarin de Pangeran verzocht terstond bekend te worden gemaakt met alles wat het Gouvernement van hem verlangde. Want het mocht eens ontdekt worden, dan zou er van dat alles niets komen. Hoe verschrikkelijk zou het voor hem zijn als het eens misliep en zijne verwachting eens verijdeld werd! Welk eene moeite zou hij dan hebben! Buitendien, daar de Pangeran nog altijd een onderdaan van den Sultan was, moest het niet al te lang duren, dat hij in zorg en al maar op zijn hoede moest zijn. — Toen de Minister met den brief klaar was, gaf hij den Pangeran nog eens de verzekering, dat wat de Pangeran verlangde, spoedig verwezenlijkt zou worden, want de G. Gen. had alles reeds overwogen; nu zelfs begonnen de soldaten reeds te komen, maar hun komst in de stad had maar bij gedeelten des nachts plaats. Over twee maanden zou de G. Gen. te Ngajogya zijn, en dan zou het lot van den Sultan beslist zijn! — De Pangeran bedankte den Minister en ging met zijnen zoon huiswaarts. Hij oefende al zijne onderhoorigen in den krijg en de behandeling der wapenen.

De Kroonprins zond zijnen Patih Kyaï Wiraguna tot Pang. Natakusuma om hem overeenkomstig zijne gelofte, bij behouden terugkeer van zijnen Oom te Ngajogya, vijftig realen aan te bieden. De Pangeran betuigde hem daarvoor zeer zijnen dank.

In die dagen liet de Sultan onafgebroken al de handelingen van Pang. Natakusuma door spionnen nagaan, want die was dagelijks bezig met het oefenen zijner volgelingen, en overtrof de kleedij zijner soldaten die van al de prinsen te Ngajogya. Maar de Pangeran wist zoo hoffelijk te veinzen, dat de Sultan niets te weten kwam: de Sultan zeide slechts: „Sukur! Gelukkig! Mijn jongere broeder heeft nog lang haar!" (d. w. z.: hij is nog geen Europeaan.)

Intusschen kwamen er veel Engelsche soldaten van Batavia, Bogor en Surabaja: maar zij kwamen in kleine getale alleen des nachts binnen Ngajogya. En als er dan iemand hen ondervroeg, antwoordden zij dat het om niets anders te doen was, dan om eten te zoeken, dat overal elders zeer schaars was. De Lodji werd intusschen vol van Engelsche soldaten: de Chinees Babah Djim

Sing voorzag hen van voedingsmiddelen: naar hij zeide: gesteld dat hij te kort kwam, dan zou hij zijn staart verkoopen: dat had hij er voor over: zelfs al bleef hem maar een versleten baadje, en waren al zijn kleeren oud en afgedragen, dan had hij er ook dat voor over, als het maar tot een oorlog kwam: doch als het niet tot een oorlog kwam zou hij zeker aan handen en voeten gebonden worden, en met geheel zijn gezin verdelgd.

Toen de Kroonprins met zekerheid had vernomen, dat Pang. Natakusuma zich in de toegenegenheid van het Gouvernement mocht verheugen, werd hij woedend, en bedacht een middel om hem voor goed uit den weg te ruimen. Hij liet de ketju's uit Padjang, Mataram en Sokawati voorstellen, bij den Pangeran een ketju-partij aan te richten, bij welke gelegenheid de Pangeran dan bij ongeluk om het leven gebracht moest worden. Voor de gevolgen behoefden zij niet bang te zijn, want wie zou het uitmaken wie den moord begaan had? Maar geen der ketju's nam de uitnoodiging aan. Tegen des Pangerans weinige ondergeschikten zagen zij niet op; maar waar zij wel bang voor waren, dat was zijn walat, d. i. de straf die iemand ongetwijfeld zal treffen, welke een geëerbiedigd persoon in zijn persoon of goederen kwaad aandoet.[1] En hoewel de Kroonprins verklaarde, dat hij al de gevolgen daarvan voor zijne rekening nam, was er toch geen van die kerels die dit zaakje aandurfde.

Toen bedacht de Kroonprins er weer wat anders op. Raden Tumĕnggung Sumadiningrat en Pang. Dipakusuma trachtte hij over te halen, er den Sultan op te wijzen, dat Pang. Natakusuma wel voor het uiterlijke nog een Javaan en onderdaan van den Sultan was, maar innerlijk een Europeesche totoq; het was voor het welzijn van Ngajogyakarta dat hij zoo spoedig mogelijk uit den weg geruimd moest worden. — De beide prinsen spraken dan ook alzoo tot den Sultan: zij zeiden dat Pang. Natakusuma een geheim werktuig voor de Europeanen was, en maar voor het uiterlijke den Sultan trouw diende. — Maar de Sultan geloofde dat nog niet volkomen, en ging, gevolgd van zijne echtgenooten en kinderen, den Pangeran een bezoek brengen. Hij was daar niet lang of was er zeker van dat de Pangeran zich blijkbaar ten strijde toeruste. Daarop vertrok hij weer.

Den volgenden middag bracht ook de Kroonprins een visite bij den Pangeran. Hij was zeer vertrouwelijk, en verlangde een kopje

[1] [illegible]

thee: ook zeide hij zoo gaarne een Engelsch zwaard te willen bezitten. De Pangeran bood er hem twee aan. Overigens sprak hij nog zeer veel, maar wat hij zeide is niet bekend.

Na zijn terugkeer van Pang. Natakusuma sprak de Sultan met Sumadiningrat er over, den Pangeran een eed van trouw op te leggen. Daar Sumadiningrat dat buitengewoon goed vond, zond de Sultan onverwijld eenen gandeq, een bode tot het ontbieden van de Putra's en Bupati's. Weldra waren allen bijeen; alleen Pang. Natakusuma ontbrak nog. De Sultan bewoog zich heen en weer, zich ongerust makende dat zijn broeder nog niet kwam. Eindelijk kwam de Pangeran, en was de Sultan gerust gesteld. Raden Tumĕnggung Sumadiningrat zat geheel vooraan; hij keerde zich om, en maakte de vergadering bekend, dat de Sultan den aanwezigen nu weer een eed van trouw wilde laten afleggen, omdat er in Ngajogya zich verdachte verschijnselen voordeden, die ernstige ongerustheid wekten. In de Lodji waren ontelbaar veel Engelsche soldaten. Als er dus onder de aanwezigen waren, die de partij der Lodji wilden kiezen, dan bedoelden die daarmee het verderf des Sultans, en die zouden door de gevolgen van een valschen eed getroffen worden. — De Pangeran's en de Bupati's deden dan ook vele eeden. Toen nu de Panghulu met de Kĕtib's gelast was de gebeden te doen, en de deuren gesloten waren, werd men plotseling gestoord door de komst van paleiswachters, die het bericht brachten, dat er weer 200 Engelsche soldaten gekomen waren. De Sultan werd ongerust; hij zond Raden Tumĕnggung Djaningrat en Kyaï Tumĕnggung Martalaja om hen op den weg af te wachten; maar zij moesten met beleid te werk gaan, en mochten niet beginnen hen aan te vallen; en als er wat gebeurde, moesten zij geen domheden begaan; en al de wegen naar de vrouwenverblijven moesten met bambutakken en doornstruiken ontoegankelijk gemaakt worden. Daarop zeide de Sultan: „Wat beteekent dit alles? Mij aangaande is er niets.” — De Kroonprins gaf den raad den Minister te ondervragen. De Sultan vond dit goed, en zond Pang. Dipakusuma en Tumĕnggung Danunagara om informatie bij den Minister. — De Minister deelde hun mee, dat dit alles niets te beteekenen had; maar daar de Engelschen nog pas op Java waren, wilden zij dat geheel leeren kennen, alsook de verschillende bureaux. Dat was zoo de gewoonte, dat men dan van plaats verwisselde. — De beide gezanten brachten deze mededeeling aan den Sultan over, en hij werd er door gekalmeerd. De vergadering mocht daarna huiswaarts gaan.

De G. Gen. was intusschen te Samarang aangekomen. Onmiddelijk werden de Rijksbestuurder en de Minister gezonden, om den G. Gen. de gebruikelijke jaarlijksche geschenken aan te bieden. Maar toen zij te Djambu gekomen waren, zeide de Minister aan Danurĕdja, dat hij daar met de geschenken moest blijven, en wachten op den Rijksbestuurder Tjakranagara van Surakarta, om dan tegelijk met hem naar Samarang te gaan. Maar de Minister ging maar vast alleen naar Samarang. De waarheid was echter dat de Rijksbestuurder van Sala alreeds door den G. Gen. ontvangen was, en ook al weer teruggekeerd.

Nadat de Minister Crawfurd met den G. Gen. had geconfereerd, keerke hij naar Ngajogya terug. — De Rijksbestuurder met zijnen zoon Tumĕnggung Sindunagara wachtte maar al te Djambu, tot hij eindelijk iemand met een brief om inlichting zond; maar daar kwam geen antwoord op. Sindunagara drong er sterk bij zijnen vader op aan om maar terug te keeren, maar dat durfde zijn vader niet; hij zond alleen maar een bericht aan den Sultan. — De Minister was te Ngajogya teruggekeerd, maar zonder verder zijn opwachting bij den Sultan te maken. De Sultan zond dus een bode tot den Minister met verzoek om bericht aangaande den Rijksbestuurder. Maar de bode werd door den Minister afgesnauwd met de boodschap dat de Rijksbestuurder te Djambu was. De Sultan werd buitengemeen bezorgd en ontroerd: hij zond iemand tot Danurĕdja om hem te zeggen geduld te hebben: alleen als het al te lang duurde dat er geen bevel van den Minister kwam, moest hij maar terugkomen.

Ngajogya geraakte in opschudding: al de desa-pradjurits werden opgeroepen, en den Putra's en Santana's werd door den Sultan aangezegd des nachts bij nachtwaken de wacht te houden; doch de Bupati's moesten allen onafgebroken de wacht houden; zij mochten niet naar huis gaan.

Sumadiningrat stelde daarop den Sultan voor, Pang. Natakusuma en zijnen zoon van zijn volgelingen te verwijderen, en in de kadaton opgesloten te houden, want dan zou de G. Gen. zijn handlanger kwijt zijn, en Natakusuma zelf zijn booze oogmerken niet ten uitvoer kunnen brengen. En wilde de G. Gen. dan geweld gebruiken, dan was de zaak heel gemakkelijk, en moest hij voor goed uit den weg geruimd worden. Wilde de Sultan van dit voorstel niets weten, dan zou hij in het Zuidergebergte gaan rondzwerven. — De Sultan, door dergelijke redeneringen als overstelpt, ging op het voorstel in, en trachtte nu zijn doel te bereiken. Hij begon met zijne dochter

de Kangdjĕng Ratu Aju te ontbieden, en haar aan te zeggen, dat zij naar de kaḍaton moest verhuizen, omdat hij erg bezorgd voor haar was als zij in haar eigen woning bleef. Als het wezenlijk tot eenen oorlog kwam, zou haar man, Natadiningrat, zeker het bevel over de pradjurits voeren. — Toen het alzoo bleek, dat de Sultan het voorstel van Sumadiningrat had aangenomen, waren hij en al de Putra's en Santana's zeer verblijd. Maar toen Kangdjĕng Ratu Aju met hare beide kinderen in de kaḍaton waren gekomen, begonnen de kinderen zoodanig misbaar te maken en zich te weer te stellen, hunne moeder verzoekende naar huis terug te keeren, dat de Sultan zoo aangedaan werd, dat hij zijne dochter zeide maar weer naar huis te gaan.

Pang. Natakusuma was juist op de Sitinggil (tjaös) toen er iemand van den Minister kwam om hem uit te noodigen in de Lodji te komen. Hij zeide den gezant dat dit nu heel moeilijk zou gaan, want hij (saös) was ter beschikking van den Sultan, doch gaf hem zijnen jongsten zoon mee. Toen deze in de Lodji was gekomen, zeide de Minister hem dat hij nog te jong was om hem geheimen toe te vertrouwen: maar als zijn broeder Natadiningrat kon, moest die dan maar komen, want er waren dringende bevelen van het Gouvernement. De Raden Mas bracht dit aan zijnen vader over.

Nu kwam er onverwacht juist een bode van den Sultan, om Pang. Natakusuma en al de wacht hebbende Bupati's uit te noodigen ten paleize te komen. De Pangeran begaf zich er heen. Toen de Sultan zijnen jongeren broeder zag, verdween plotseling al zijn toorn; hij liet hem dicht naast zich zitten om te eten; hij had als het ware voor zich zelf geen tijd om te eten, daar hij zijnen raji van allerlei toebedeelde, en tegelijk naar de Wajang purwa zag. Hij sprak buitengewoon veel, en deelde hem ook mee, dat den vorigen dag de Rijksbestuurder hem kennis had gegeven, dat hij nog altijd te Djambu was, wachtende op den Patih van Sala. De Sunan zou daar zeker over pruttelen, doch de Minister had voor hun te samenkomen geen bepaalden tijd aangewezen. En de Rijksbestuurder had veel geschenken bij zich. Maar vooral hierover had de Sultan hartzeer dat de Minister nu al terug was, doch zich om den Rijksbestuurder volstrekt niet bekommerde, en hij den Sultan ook geen antwoord had gegeven. — Pang. Natakusuma gaf daarop ten antwoord, dat hij van dat alles niets afwist; alleen dit wist hij, dat de Minister sedert zijn terugkomst voortdurend met den Chineeschen Lurah Djim Sing zamen was. — De Sultan verstomde; daarop zeide hij: „Neemt

men nu dien kaalgeschoren setan, dien kwaadstoker in het vertrouwen? [1] Toen de maaltijd afgeloopen was liet de Sultan zijn gasten een ieder naar zijne plaats gaan. Op de Sitinggil teruggekeerd, zeide Pang. Natakusuma zijnen zoon Natadiningrat onmiddelijk naar de Lodji te gaan. De Minister deelde nu aan Natadiningrat mee, dat de groote zaak nu bepaald afgehandeld zou worden: de G. Gen. was al te Salatiga, en had den Minister ontboden: als zijn vader dus, wijl de Minister afwezig was, bezorgd mocht zijn, kon hij hem op last van den G. Gen. zeggen, dat hij zich in de Lodji moest begeven. Natadiningrat antwoordde daarop, dat zoolang de G. Gen. er nog niet was, zijn vader liever kalm in zijne eigen woning bleef. Hij liet daar echter op volgen, dat het het beste was er naar te trachten dat de Sultan bekende spijt over het gebeurde te hebben en beterschap beloofde. — De Minister antwoordde daarop dat de Raden Tumĕnggung gelijk had zoo te spreken, want hij had in den Sultan een schoonvader. Maar daarvoor was het nu te laat, en de zaak in hoogste ressort beslist. En gesteld dat er iemand was die den Sultan opvolgde, zou hij Raden Tumĕnggung toch niet onder zijn bestuur komen te staan, want zijn vader zou een zelfstandig bestuur krijgen, slechts aan het Gouvernement onderworpen. En als straks de G. Gen. te Ngajogya kwam, moest zijn vader gereed zijn hem in de Lodji te ontvangen met zijn pradjurits. — Natadiningrat zeide zich gehoorzaam naar des Ministers woorden te zullen gedragen, keerde naar de Sitinggil terug, en bracht 's Ministers woorden aan zijnen vader over.

Des morgens vijf ure keerde Pang. Natakusuma huiswaarts. Op weg werd hij op de hielen gevolgd door een gezant van den Sultan, het bevel overbrengende, dat hij dien avond in het paleis zijne opwachting moest komen maken met de Pangerans en Bupati's, want de Sultan wilde een diner geven. De Pangeran antwoordde, dat hij niet kon komen, want hij had zware hoofdpijn.

De spionnen van Sumadiningrat en den Kroonprins slopen overal in, want zij gevoelden zich nu zeer teleurgesteld, dat de Sultan er van had afgezien zich van zijn broeder Natakusuma te scheiden. Raden Sumadiningrat dreigde den Sultan hem geheel te zullen verlaten; [2] als Natakusuma niet ten spoedigste in de kadaton afzonderlijk in bewaring werd genomen, zou hij op het Zuidergebergte gaan

[1] [illegible]

[2] [illegible] Jav. Zam. II. p. 109 N° 166, en p. 131 N° 340.

ronddwalen, en met al de Putra's en Santana's samenspannen. De Sultan gaf toe, en legde het er nu op alle mogelijke wijzen op aan Natakusuma te verschalken. Maar deze was op zijn hoede: hij zeide tot zijn jongsten zoon, Raden Mas Salja dat hij niet langer 's nachts de wacht wilde houden (kĕmit); en aan zijn broeder Natadiningrat moest hij zeggen, dat hij, als hij weer den nachtdienst had, goed gewapend moest zijn, want zijn vader gevoelde zich niet langer veilig; mocht hem te huis het een of ander overkomen, dan zouden er wel een paar dienaren zijn die met hem wilden sterven.

Het diner ten hove ging dien avond door, doch de Sultan was erg teleurgesteld dat Natakusuma noch zijn zoon gekomen waren. Onder het diner werd men plotseling opgeschrikt door de komst van het hoofd der surveilleerende patrouille, die kwam berichten dat de G. Gen. in aantocht was, en zich nog te Bajalali (18 paal van Surakarta op den weg naar Salatiga) bevond, vergezeld van een groot aantal militairen, en dat Pangeran Aprangwadana van Sala hem met zijn troepen te Ngasĕm (niet ver van Kartasura, aan den weg van Kartasura naar Salatiga) opwachtte. De Sultan werd doodelijk ontsteld van schrik; onmiddellijk gelastte hij al de aanzittenden naar huis te gaan, en te zorgen dat zij voor den strijd gereed waren. Des morgens waren allen voltallig op de Pagĕlaran bijeen: doch Pangeran Natakusuma kreeg bevel 's middags ten twaalf ure in de kaḍaton te komen; maar hij liet den Sultan weten dat hij wegens ziekte niet kon komen. De afgezant zeide, dat als hij ziek was, hij dan maar per tandu moest komen; waarop de Pangeran antwoordde: „sandika!"

Raden Sumadiningrat bracht den morgen na het diner al zijn pradjurits bijeen met zijn beide broeders Raden Tumĕnggung Djaningrat en Wirjawinata. Djaningrat daagde al snoevende Natadiningrat tot een tweegevecht uit als een door beider huwelijken geschikte tegenpartij; zijn oom Natakusuma was de tegenpartij van den Sultan. Sumadiningrat beweerde scherp, dat zijn oom Natakusuma hem wel niet zou kunnen treffen (malatti), daar hij hoewel van het Mataramsche huis, een Christen Europeaan wilde worden, en van plan was de instellingen en statuten des Rijks door wijlen den Sultan gegeven in de war te sturen.

Den volgenden morgen was Pang. Natakusuma juist bezig zijne manschappen te oefenen, toen er een bode van den Sultan kwam om hem te ontbieden. Hij gelastte zijn manschappen zich schuil te houden. De gezant zeide hem, dat hij ten twaalf ure in de kaḍaton

verwacht werd, en mocht hij toevallig eenige verhindering hebben, moest hij toch maken te kunnen komen. De Pangeran antwoordde weer: "Sandika!"

Onmiddelijk daarop kwam de gezant Entjik Hamad bij den Pangeran, om hem namens den Minister aan te zeggen, dat hij door den G. Gen. bevolen werd nu in de Lodji te komen. De G. Gen. was nu al te Ngrambanan, en de Minister den G. Gen. te gemoet gegaan. Tevens zond hij hem een Engelsch herkenningsteeken, door al zijn manschappen aan den linkerarm te dragen.

De Pangeran ontbood terstond Natadiningrat met zijne echtgenoote en kinderen, en begaven zij zich gezamenlijk naar de Lodji, gevolgd van zijne manschappen. Aan de Lodji-alit gekomen, kwam hem een afgezant van den Sultan achterop, die hem met vele woorden gebood onverwijld in de Kaḍaton te komen. Hij gaf den man tot antwoord aan den Sultan te verstaan, dat hij nu eerst naar de Lodji zou gaan, want hij had vernomen dat de G. Gen. zou komen om den Kroonprins tot Sultan aan te stellen, en den Sultan zijn waardigheid weer te ontnemen. Dit moest de bode maar onmiddelijk aan den Sultan gaan zeggen. De man haastte zich terug te keeren.

In de Lodji aangekomen, werd de Pangeran door den Secretaris ontvangen, en hem zijn verblijf aangewezen, alsook de plaats om zijn manschappen op te stellen.

De Secretaris ging daarop naar den Kroonprins uitzien, maar die vertoonde zich niet. Babah Djim Sing had toen erg veel zorg (susah), want de Kroonprins wilde niet naar de Lodji gaan; zijn oogen waren halfgesloten en knipten aldoor.

Ngajogya was in buitengemeene beroering: al de Putra's, Santana's en Bupati's waren gereed ten strijde; en Sumadiningrat deed den Sultan niet dan verwijten: van den beginne aan had hij den Sultan er al op gewezen dat Natakusuma een Europeaan was geworden; hij kon bijna niet meer spreken van vermoeienis, doch de Sultan trok zich geen van zijn woorden aan. — De Sultan antwoordde hem daar niet op: hij was de kluts kwijt, en deed niet anders dan al maar den naam van God aanroepen. Aan de Putra's, Santana's, Pangerans, Bupati's en Mantri's vroeg hij, of zij zich niet aan den strijd zouden onttrekken? Waarop allen hem beslist antwoordden, zich niet te zullen onttrekken. Onmiddelijk werden zij met allerlei geschenken beloond: de pieken en krissen in de kaḍaton aanwezig verdeelde hij onder hen, evenals allerlei gouden en met edelgesteenten bezette voorwerpen. Maar velen van hen verwijderden zich daarop

heimelijk (minggat). Toen de Sultan dit bemerkte, werd hij radeloos. Hij ontbood zijnen jongeren broeder Pang. Arja Adikusuma, dien hij al maar aanspoorde om hem moedig te maken; en beloofde hem, dat als hij oprecht en eerlijk beloofde Pang. Natakusuma die daar in de Lodji was te zullen weerstaan (nĕnggulang), hij hem in zijne waardigheid zou vervangen, en Lurah over de Santana's zou worden. Pang. Adikusuma nam het voorstel aan, en deed allerlei beloften van trouw aan den Sultan. Tot de hem reeds geschonken cadeaux deed de Sultan nu nog vele toe. Maar nauwelijks thuis gekomen, ging hij er onmiddelijk van door, en begaf zich naar de desa Djalasutra. Toen de Sultan dit vernam, was hij buitengemeen droef te moede. Toen de toestanden zich aldus ontwikkeld hadden, verbood de Sultan den Kroonprins in zijne tegenwoordigheid te komen, en droeg de regeling van alle zaken aan zijnen zoon Pang. Mangkudiningrat op ter vervanging van den Kroonprins. Daardoor hield hij nu aldoor de wacht bij zijnen vader, in vereeniging met zijn broeders die één van zin met hem waren. Ook Pangeran Ngabehi, zijn ouderen broeder, trachtte de Sultan nu voor zich te winnen, want als oud prijaji was die gewoon ernstige rijkstoestanden onder de oogen te zien. Maar Pangeran Ngabehi was juist ernstig ziek, waarom hij naar de Kaḍaton overgebracht werd.

De G. Gen. Raffles kwam des namiddags ten vijf ure te Ngajogya, met den heer Admiraal R. R. Gillespie, die als opperbevelhebber der Engelsche troepen zou optreden. Volgens Hageman, 1. pag. 234 trok de Generaal Gillespie in Mei 1812 naar Samarang, en van daar naar Ngajogya met 1200 man, waar hij in de eerste helft van Juni 1812 aankwam. Hiermede waren de laatste, nog slechts zeer weinige dagen der regeering van Amăngku Buwana II als Sultan van Ngajogyakarta aangebroken.

Toen Pangeran Natakusuma hem tegemoet ging, omhelsde Raffles hem, en kusten zij elkaar! De Minister stelde daarop Natadiningrat en Raden Mas Salja voor met hem een toer te paard te gaan maken; van hun eigen manschappen mochten zij niemand meenemen, doch dertig cavaleristen (usarwĕlli, later drugundĕr[1] genoemd) zouden hen begeleiden; het was natuurlijk een verkenningstocht, waarbij de beide prinsen als gidsen moesten dienen. Zij sloegen den weg

[1] Zij bereden [illegible]

naar de Kadipaten in, of zij ook iets van den Kroonprins konden gewaar worden; maar daar was van hem niets te zien, zelfs geen enkelen ondergeschikte. Het was den Minister aan te zien, dat hij bang was voor den G. Gen. daar hij dezen niet juist had ingelicht. Hij had hem een voorstelling gegeven, alsof beiden, de Kroonprins en Natakusuma nu eensgezind waren, en beiden den G. Gen. bij zijn komst in de Lodji zouden verwelkomen; en toch was de Kroonprins er niet. De Minister was zeer knorrig. Daarop ging hij zuidoostwaarts rond de Kanakataman, een vorstelijke lusttuin. Daar kwam hij Raden Djaningrat met zijn pradjurits en den Mantri mrĕgångsa en Kĕparaq tĕngĕn tegen, van plan de woning van Pang. Natakusuma te gaan verwoesten. Toen Raden Djaningrat zag dat er Europeesche troepen voorbij zouden komen, trachtte hij hun het voortgaan te beletten door den weg te versperren. De Minister en zijn gevolg reden op den troep in, die zich opende. R. Djaningrat was vreeselijk boos, en kwam nader om R. T. Natadiningrat te doorsteken, hem verwijtende, dat hij, de geliefde schoonzoon van den Sultan dezen zoo ontrouw kon worden, en geen schaamte kende. — Natadiningrat antwoordde hem, wie het zou kunnen uithouden, als er door al zijne mede-ambtenaren al maar kwaad van hem gesproken werd? Daarbij, wie was er het eerst met kwaad te stichten vroeger begonnen? — De Minister gaf nu onmiddelijk een teeken aan de dragonders, die daarop tegelijk hun pistolen afschoten. R. Djaningrat stak nu met de lans naar R. Natadiningrat, doch miste; hij trof een Europeesch kapitein. Deze hieuw toen met zijn sabel op hem in, waardoor hij zijn vingers verloor, zoodat de lans op den grond viel. De Javaansche pradjurits schoten daarop hun geweren af. R. Djaningrat werd door zijn pradjurits buiten het gevecht gedragen, waar de invallende duisternis een einde aan maakte. — De Minister keerde naar de Lodji terug, en deed den G. Gen. verslag van zijn wedervaren; en toen hij ook meedeelde, dat er twee gedood waren, en R. Djaningrat de vingers afgehouwen, antwoordde de G. Gen.: „Dat is niets!” — Daarop zeide de G. Gen. tot Natakusuma, dat als de Pang. Aprang Wadana van Sala kwam, hij niet verlegen moest zijn, want hij had hem ontboden omdat hij een persoonlijke vijand van den Sultan was, en deze wrevelig zou worden, want hij zou zeker hooren dat de Pangeran mee naar Ngajogya was gekomen. — Pang. Natakusuma antwoordde: „Inggih, sandika!” want wij beiden zijn in dienst van het Gouvernement, en hij is mijn kåntja, collega. —

Toen de Sultan vernam, dat R. Djaningrat gewond was, werd hij overweldigd door aandoening, denkende dat dit een casus belli, een prakara, zou worden. Binnen in het paleis heerschte een paniek; onbeschrijfelijk was het gejammer der vrouwen. De Sultan gaf last R. Djaningrat zich zou verwijderen naar den tuin achter het paleis. De Putra's, Santana's en Bupati's, vol angst, waren perplexed. Doch R. Sumadiningrat, toen hij vernam dat zijn aḍi gewond was, zuchtte herhaaldelijk en weende: en gesteld hij ware niet bang geweest, zou hij in zijn vreeselijke woede, wel onmiddelijk een verwoeden aanval hebben willen doen, en uit weerwraak dien persoonlijken vijand die in de Lodji was (Natakusuma) doodknijpen.

Op zijn tocht naar Ngajogya werd Pang. Aprang Wadana den pas afgesneden door Raden Arja Sindurĕdja. Dit gebeurde bij nacht; maar daar Sindurĕdja slechts weinig pradjurits bij zich had en als overstroomd werd door zijn tegenpartij, week hij uit den weg, zoodat niemand den strijd won of verloor. De Pangeran kwam de stad binnen, maar zijn pradjurits verkeerden in slechte conditie (sangĕt risaq), en waren velen "naar huis toe" gegaan; ook gouvernementsch goederen, zooals oorlogsbenoodigdheden om opgeslagen te worden, kruit en kogels, had men in het bosch weggeworpen. In de Lodji ontmoette hij Pang. Natakusuma, wien hij om inlichting verzocht aangaande het verlangen van den G. Gen., wijl hem daarvan niets was te kennen gegeven. — Pang. Natakusuma vertelde hem, dat het met hem zelf al evenzoo het geval was; hij deed maar wat hem bevolen werd, om alzoo zijn dankbaarheid aan het Gouvernement te betoonen, aan hetwelk hij zijn terugkeer te Ngajogya te danken had, er zich niet aan storende wat men er van mocht praten; voor hem was het als een volbrengen van Gods bevelen. — De G. Gen. kwam uit zijn kamer, en spoorde de beide Pangerans tot eensgezindheid en samenwerking aan.

Den volgenden morgen beraadslaagden de G. Gen. en de Minister met gesloten deur tot één uur. Toen werd Pang. Natakusuma binnen geroepen. De Minister deelde hem mee, dat de G. Gen. een brief aan den Sultan wilde zenden, en vroeg hem wien hij het meest geschikt oordeelde dien over te brengen; hetzij den Minister zelf of iemand anders van lageren rang. — Pangeran N. K. antwoordde, dat wijl hij onbekend was met den inhoud van den brief, het hem moeielijk was in dit geval raad te geven. — De Minister las hem den brief voor, waarop hij antwoordde, dat het vast stond de Sultan zonder meer met de wapenen zou antwoorden. Hij meende

dat de Tolk Krijgsman met het overbrengen belast moest worden. — De G. Gen. vond dit goed evenals de Minister. De Tolk begaf zich daarop per rijtuig naar de Kaḍaton, en overhandigde den Sultan den brief. Daarin stond, dat de Sultan, onbekwaam om verder te regeeren, door zijnen zoon zou vervangen worden, en Pang. Natakusuma als jongste zoon des Gouvernements een zelfstandig bestaan naar zijn wensch zou erlangen, als belooning voor zijn trouw aan het Gouvernement. Dit besluit was onherroepelijk. Dien middag ten vier ure moest de zaak geheel afgedaan zijn. Als de Sultan weigerde, zou de Kraton door de kanonnen beschoten worden.

Toen de Sultan dien brief zelf gelezen had, geraakte hij in eene hevige gemoedsbeweging: hij beefde over zijn geheele lichaam; zijn oogen schoten stralen van woede. Hij zeide: „Wie zou in staat zijn zich door zijn zoon en broeder in stukken te laten hakken? Zoudt gij, Tolk, tot zoo iets in staat zijn? Zoudt gij bereid zijn door mij met een mes tot ḍènḍèng gesneden, en met zout en tamarinde ingesmeerd te worden?” — Maar de Tolk maakte er zich van af met te zeggen dat hij alleen maar den brief had te overhandigen: en dat nu had gedaan. — De Sultan gevoelde zich vreeselijk te schande gemaakt door zijnen zoon den Kroonprins: hij vloekte hem, en hem verwenschende zeide hij dat zijn zoon niet een gewoon mensch mocht blijven, en gelijk aan d a d j i l l a q n a t mocht worden, dat zijn levensdraad spoedig afgesneden mocht worden, want anders zouden zijne zonden te veel worden! De Kroonprins omvatte de voeten zijns vaders, en weende zeer, en zwoer dat hij in alles wat er geschied was vrij onschuldig was. Maar zijn vader verschopte hem, en gaf niets om al zijn eeden: hij joeg hem weg, en dat hij zijn pradjurits in de Kadipaten zou opstellen. — De Tolk vroeg daarop om antwoord op den brief. Maar de Sultan antwoordde hem niet, doch gaf aan den bevelhebber der kanonniers last de kanonnen in gereedheid te brengen. De Tolk begon nu bang te worden: ging haastig naar buiten: begaf zich in het rijtuig, en liet de paarden in ren brengen. Toen de G. Gen. het verslag van den Tolk had gehoord, gaf hij terstond aan Admiraal Gillespie het gezach over de Lodji in handen, en bad hem als opperbevelhebber veel succes in den strijd toe. Daarop gaf hij bevel een op stijlen rustende stellaadje op te richten om van daar de Kraton te verkennen. Aan de pradjurits van Pang. Natakusuma en Pang. Aprang Wadana, met eenige Sipoyers en Engelschen soldaten werd hun plaats op den weg aangewezen. Een artillerie kapitein gaf aan de kanonniers last, om

het zware geboomte op te ruimen (ambabaddi). De kanonnen werden aangestoken, waarvan de kogels de waringinboomen troffen, en de takken afscheurden. De pradjurits in de kraton beantwoordden het schieten der Engelschen. De heer Gillespie voerde het bevel over de troepen aan het Oostelijk uiteinde (togtoggan van? Kraton?) en de heer kolonel aan het Westelijk: ten Noorde bevonden zich een Majoor en een Kapitein. — De G. Gen. was onafgebroken samen met Pang. Natakusuma en zijn beide zoons, en Pang. Aprang Wadana. Toen begon men onafgebroken de gebouwen van de Kraton te beschieten. In de Kraton haastte men zich dat te beantwoorden, en stonden alle troepen op hun post. De Engelsche- en de Kraton-troepen stonden tegenover elkander, maar geen van beide partijen wilde het eerst een aanval doen. In de Kraton stierven velen door de kogels en de neervallende boomtakken. De Bupati's liepen overal verbijsterd door elkander: de „kleine Man" dwaalde in angst voor de Engelsche kogels rond. Dien geheelen middag werd over en weer met kanonnen geschoten, maar het beantwoorden uit de Kraton verflauwde, te meer daar verscheiden kanonniers er stil van doorgingen. Ten zes ure hield het schieten aan beide zijden op. Ten negen ure zond de G. Gen. twee der volgelingen van Natadiningrat er op uit om te verspieden en te weten te komen, wat de Sultan wilde doen? Of hij werkeloos er stil bij bleef zitten, of het paleis heimelijk zou verlaten? De beide mantri's hadden zich als arme kuli's verkleed, zonder het Engelsche herkenningsteeken aan den arm, en vermeden den grooten weg. Hun onderzoekingstocht schijnt niet geheel vruchteloos te zijn geweest: althans zij wisten bij hun terugkomst mede te deelen, dat op dat oogenblik de Sultan nog niet tegen den strijd opzag, en nog altijd vol moed was: volstrekt niet van plan het paleis heimelijk te verlaten.

De Admiraal Gillespie trachtte Pang. Natakusuma aangenaam te stemmen, door hem aan te manen, nu maar niet te veel zich met den oorlog, doch kalm met den G. Gen. in de Lodji zich bezig te houden; zoo lang Admiraal Gillespie er was, had hij niets te vreezen. Maar hij moest hem eens nauwkeurig vertellen, waar de Sultan zich in het paleis gewoonlijk ophield, en hoe de gesteldheid daarvan was? — De Babad zegt niet dat de Pangeran hem die vraag beantwoord heeft; wèl, dat hij een goed woord voor den Sultan deed, want hij zou het niet kunnen aanzien, als de Sultan gewond of gedood werd; het was het beste door onafgebroken kanongebulder den Sultan te ontmoedigen, want het lag in den aard der Javanen,

dan uit elkaar te stuiven, in welk geval de Sultan zeker meegevoerd zou raken. — Waarop de Admiraal ten antwoord gaf, dat dit voor den Sultan zelf een geluk zou zijn, want dan zou hij niet sterven, vooral als hij zich stilletjes naar het zuiden verwijderde: hij is een groot vorst die zeker door een groot aantal menschen, op zijn minst zeker een zes of vijf duizend, zou gevolgd worden; hoe langer hij te Ngajogya bleef, zou het land des te meer verwoest worden. Als de Sultan zich kalm volgzaam gedroeg, kon Pang. Natakusuma er op rekenen, dat hij niet gedood zou worden.

Pang. Natakusuma zond toen eene vrouwelijke bediende van zijne schoondochter Kandjĕng Ratu Aju om zich in de kaḍaton te begeven, en den toestand eens op te nemen. De bediende deed dit, en had het geluk er ongedeerd weer uit te komen. Zij vertelde dat de Sultan kennelijk al in twijfel verkeerde wat te doen; dat hij tot handelen niet in staat was, en in het geheel niet meer kon denken; hij zat daar maar versuft als een steenen olifant, en wilde eten noch slapen. Daar verscheen een Bupati voor hem, om te informeeren naar de regeling van den strijd: maar hij bleef roerloos zwijgen. Daarop zei hij naar den berg Kĕrengseng te willen uitwijken: maar ook daar kwam niet van. Hij zeide vervolgens alleen nog, dat men niet al te snel op elkaar volgend moest schieten, doch alleen maar het schieten der Engelschen die rijk aan kruit en kogels waren beantwoorden. De G. Gen. was zoo verblijd met deze mededeelingen dat hij die vrouw honderd ringgit's gaf tot belooning.

De G. Gen. zond toen vier volgelingen van Pang. Natakusuma met een brief aan Mevrouw Raffles te Samarang. Te Djĕnu gekomen, werden zij aangevallen, gebégald, door Raden Rija Sindurĕdja. Die vier man weerden zich verwoed doch stierven allen.

Den volgenden morgen, hier zal Vrijdag 19 Juni 1812 bedoeld zijn, begon men elkaar weer te beschieten. De Minister en Secretaris, gevolgd van eenige ondergeschikten van Natadiningrat gingen er weer op uit den Kroonprins op te zoeken. Aan de achterdeur der woning (butullan grijanipun) van Djim Sing gekomen, keek de Minister naar den weg van de Kadipaten, doch zag daar geen pradjurits van den Kroonprins maar wel van de kraton. Men vertelde dat dit was geschied omdat de Sultan den Kroonprins had verstooten, en hem had gelast weg te gaan; maar de Kroonprins bleef in zijn woning plakken, en wilde niet naar buiten komen.

's Middags ten twaalf ure hield de strijd op, en ging men aan den maaltijd. Ten vier ure begon de strijd weer. Pangeran Aprang

Wadana moest zich met zijne troepen en die van Pang. Natakusuma aan den oostelijken hoek opstellen. De Minister wilde uit barmhartigheid eene proclamatie aan de bevolking laten afkondigen, maar de heer Gillespie wilde daar niets van weten; dat zou men zelf wel begrijpen: de zich overal heen verspreidende kogels, de scherpte van het zwaard, het rennen der paarden — dat alles was een betere herinnering.

De Minister begaf zich daarop naar den Oostelijken hoek, al maar in zijn hart bezig met den Kroonprins en de voorstelling die hij den G. Gen. van den gunstigen stand van zaken had gegeven, zoodat al de bewoners van Ngajogya den Kroonprins aanhingen en nu kwam het er al toe, dat eenige burgers gedood waren. Daarom was hij zoo bevreesd tegenover den G. Gen.

De troepen in het bolwerk van de Kadipaten waren zoo versterkt, dat het er eivol was; de kanonnen waren geladen; allen en alles was uit de Kraton afkomstig; van volgelingen van den Kroonprins was niets te zien. De Minister begaf er zich heen, al maar met een wit servet zwaaiende. Toen kwam er een Bupati, die tot den Minister zeide, dat als hij in allen ernst wilde voorstellen goede vrienden te worden, hij dan eerst Pang. Natakusuma hier moest brengen, en Pang. Aprang Wadana moest verwijderen. Toen de Minister dat hoorde was hij zeer verblijd, denkende dat het eene aanwijzing van den Kroonprins was die zijnen Oom wilde ontmoeten, om dan beiden tegelijk naar de Lodji te gaan. Onmiddelijk zond hij iemand naar den G. Gen. om hem te verzoeken terstond Pang. Natakusuma tot hem te zenden, en zeide tot Pang. Aprang Wadana dat hij met zijn troepen moest terugkeeren. De G. Gen. zond onmiddelijk Pang. Natakusuma met zijnen zoon. Toen zij ter plaatse gekomen waren, en de Kraton-troepen hen zagen naderen, stelden de laatsten zich in positie op hunne hoede bij de kanonnen. Natakusuma vroeg toen aan den Minister, of hij hem had doen komen om den Kroonprins te ontmoeten, dan wel om aan den strijd deel te nemen? — De Minister antwoordde, dat hij dacht de Kroonprins door zijnen vader gedood was. — De Minister nam daarna de wapenen van de Kadipaten één voor één op, ondervroeg eenige der bewoners van de Kadipaten die zich niet verscholen hadden te vergeefs, en keerde, na zich overtuigd te hebben dat de Kroonprins er niet was, met Pang. Natakusuma naar de Lodji terug. Daar had hij toen een onderhoud met den G. Gen., waaraan Pang. Natakusuma geen deel nam, die des avonds ten zeven ure, naar zijn logies in de Lodji-Kĕbon terugkeerde.

De G. Gen. vroeg aan Pang. Natakusuma, of de Chinees Djim Sing een slecht mensch, tijang awon, of een braaf mensch, tijang pĕnĕd, was? De Pangeran beantwoordde die vraag (weer op zijne gewone voorzichtige manier, d. w. z. door niets te zeggen van hetgeen hij zelf dacht) aldus: als de Minister hem goed, saë, noemt, dan is hij ook inderdaad goed: doch als hij hem voor slecht, awon, uitmaakt, is hij zeker een Chineesche deugniet, tjina pĕnjakit!

Dien avond kwam er bericht, dat Raden Tumĕnggung Sumadiningrat de Lodji Kĕbon zou overrompelen. Al de goederen, păkakas, werden daarop naar de Lodji wetan overgebracht, en werd er den geheelen nacht met de kanonnen geschoten. In de Kaḍaton liepen allen in verwarring door elkander, want men had vernomen, dat er dien nacht met geweren, bommen en mortieren zou geschoten worden als viel er een vuurregen. De bambu-bruggen werden afgebroken. De Pang. Mangkudiningrat en de Putra's en Santana's die den vorst trouw en aanhankelijk waren gebleven, hadden over alles het toezicht. De Sultan dacht dan ook aan niets anders dan een middel dat dezen zoon Mangkudiningrat zijn ouderen broeder den Kroonprins zou vervangen. Alles wat die voorstelde vond de Sultan goed en deed hij: ook stond de Sultan niet toe, dat zijn oudere broeder Pangeran Ngabehi ook maar een oogenblik van zijne zijde week: hij vereerde hem alsof hij een amulet, djimat, voor hem was. De Kroonprins mocht in het geheel niet meer in de Kaḍaton komen, en werd beschouwd als een persoonlijke vijand. En — zoo groot was het wantrouwen onder de prinsen — dat zelfs een Raden Sumadiningrat destijds bevreesd was in de nabijheid des Sultans te komen, omdat hij sedert het vast stond dat er oorlog zou komen, de vrees koesterde aan de Engelschen uitgeleverd te worden.

Op dien Vrijdag werd er niet veel gestreden; er werd alleen maar geschoten. De Admiraal Gillespie was zeer uit zijn humeur. Hij deelde aan den G. Gen. en den Minister mee, dat hij den vijand in de Kaḍaton wilde aantasten; de geheele situatie van de kanakapagĕṇṭan, d. i. de vertrekken in de bijgebouwen achter de prabajasa, waar de bijzitten van den Vorst haar verblijf hebben (W. d. b. i. v. [Javanese script]) had hij al in teekening. De troepen zouden in vier afdeelingen den aanval doen: die van het Zuiden zouden het sterkste zijn. Op die manier wilde de Admiraal een einde aan den strijd maken. Als de Kaḍaton den volgenden dag niet ingenomen was zou hij zich zeer schamen. Pang. Natakusuma werd ontboden

om te zien of de teekening nauwkeurig was, en werd hem tevens medegedeeld welke de plannen waren. Hij antwoordde, dat al wat de G. Gen. mocht verlangen, hij daarmee ook zeker zou meegaan. De Admiraal gelastte daarop den Pangeran dat hij balken en bambu moest bijeenbrengen, en daar ladders van laten maken. Ook verlangde de G. Gen. vier zijner mannen om de hulptroepen van Samarang tegemoet te gaan. Zij kwamen die op den weg tegen: drie honderd man onder een Majoor.

Den volgenden Zaterdag morgen, den 20sten Juni 1812, ten drie ure gingen de troepen, iedere afdeeling naar de aangewezen plaats, op weg. [1] De G. Gen. met Pang. Natakusuma en diens zoon bleven in de Lodji: Raden Mas Salja stond aan het hoofd zijner pradjurits. Toen de Admiraal boven in de bètèng was, werd hij vreeselijk boos, want hij zag dat de pradjurits uit de Måntjanagara onder bevel van Pang. Dipakusuma en Tumĕnggung Danunagara, na een korten strijd op de vlucht gingen: daarop werd ook een inlandsche hulptroep door des Sultans pradjurit's ḍaeng verslagen; de aanvoerder Tumĕnggung Ranadiningrat werd door een geweerschot gewond.

De Minister kon nu de Kadipaten binnengaan, maar trof daar niemand aan. De Kroonprins was Westwaarts gevlucht om zich te verschuilen (ngumpul ngumpĕt?) in de Kaḍaton. Maar zijn jongere broeder Pang. Djajakusuma stond dat niet toe, en sloot de deur. Daarop vluchtte hij in den tuin (taman) van het paleis, met het Engelsche herkenningsteeken aan zijn arm tot zijne veiligheid. Toen de Admiraal Gillespie in de taman kwam, ontdekte hij daar menschen met het Engelsche herkenningsteeken, en nam hen gevangen. Toen kwam daar iemand tot hem, die zeide dat deze inderdaad de kroonprins was, die tot Sultan zou verheven worden.

---

[1] In de Leidsche Bibliotheek bevindt zich een H. S.: Babad Bĕḍah Ngajogya (en een ander met denzelfden titel komt voor in de Cat. Engelman N° XXXVI), waarvan Prof. Dr. A. C. Vreede in zijn Catalogus enz. een uitvoerig overzicht geeft. Pag. 126. „Het H. S. vangt aan in het beleg of liever de inname van Jogja na een kort bombardement door de Engelschen in 1812." En eindigt met den dood van den 3en Sultan en het regentschap over den toen nog minderjarigen 4en Sultan. De feiten en de karakterteekening van de hoofdpersonen — kortom, de geheele ontwikkeling der geschiedenis worden ons hier in vele opzichten zoo geheel anders dan in onze Babad voorgesteld, dat het niet aanging daarop telkens te wijzen. In het algemeen meenen wij echter wel te kunnen zeggen, dat onze Babad ons den indruk geeft een meer historisch getrouw beeld geteekend te hebben, al is er misschien wel eenige tendentie in, afkomstig van menschen die handelend in die dagen optraden, misschien wel van den Pang. Natakusuma = Pakuälam.

Onmiddelijk werd hem de verschuldigde eer bewezen: de Admiraal geleidde hem aan de hand naar een afgezonderde plaats. De Admiraal ging daarop zoeken waar de Sultan zich ophield.

De pradjurits in het Oosten onder bevel van Pang Adinagara raakten slaags met den Majoor; het gevecht was levendig, en deed nu de een dan de ander onder; zoowel van Engelsche zijde als die van Pang. Adinagara sneuvelden er velen, maar toen van de laatsten dat getal al grooter werd, sloegen zij op de vlucht.

Raden Sumadiningrat, die zich met Kyai Tumĕnggung Martalaja op het Z. O. bolwerk had opgesteld, was in gevecht met Pang. Aprang Wadana. Beiden konden elkander staan; de strijd was levendig, en deed de een voor den ander afwisselend onder. Maar na eenig tijdsverloop hield de vijand zoo nauw op Pang. Aprang Wadana aan, dat hij wilde vluchten. Toen kwam de Majoor uit het Noorden, en viel Sumadiningrat in de flank aan. Kyaï Martalaja sloeg op de vlucht. Sumadiningrat kreeg bij ongeluk een slag onder tegen de kin (katjlĕkutaq), raakte nauw ingesloten, deed een verwoeden aanval en sneuvelde.

Op de Alunalunkidul stonden de pradjurits van Balambangan met den Mantri-tjubliq en Areh-aṇḍusun onder bevel van Tumĕnggung Prawiranata en Pandji Brångtakusuma, die in gevecht waren met de Sipoyers, en verloren ook den slag. Ditzelfde lot trof ook de pradjurits onder Tumĕnggung Prawiradiwirja op de alun-alun ler; en evenzoo de troepen onder de Pangerans op de Sitinggil, die beloofd hadden in allen ernst hun vorst lief te hebben, sloegen op de vlucht.

De in het Noorden verslagen troepen vluchtten Zuidwaarts naar de Palatarran, een geweld makende alsof er een aardbeving plaats had: en die in het Zuiden het onderspit hadden gedolven vluchtten ook Noordwaarts naar de Palatarran. De voor den Sultan in reserve gehouden paarden raakten allen los. De Putra's die in de Kaḍaton waren stelden zich den vluchtenden in den weg om hen tot staan te brengen, maar dat gelukte hun niet.

Pang. Mangkudiningrat omvatte weenende de voeten van zijnen vader den Sultan: hij maakte een misbaar „alsof er een muur omviel." De Sultan zat verstomd en ontsteld, geheel overweldigd van aandoening, en ontmoedigd, als een doode op zijn vorstelijken zetel. Daarop ontbood hij Tumĕnggung Puspakusuma, gaf hem een witte vlag, en gelastte hem naar de Lodji te gaan, om Pang. Natakusuma te ontmoeten. Hij moest hem zeggen, dat de Sultan hem om vergiffenis verzocht voor al het verkeerde dat hij tegenover

hem, en ook wijlen hun vader den eersten Sultan had bedreven; dat des Sultans welstand verzekerd zou zijn als Pang. Natakusuma hem maar ter zijde stond in de regeering. Voorts vertrouwde hij zijn zoon Mangkudiningrat aan hem toe, in de hoop dat de G. Gen. zoodanig vertrouwen in dezen zoon zou stellen, dat hij hem tot Kroonprins wilde verheffen, en den tegenwoordigen Kroonprins verbannen, want de Sultan had geen behagen meer in hem. Hij besloot met de verklaring dat hij verkeerd had gehandeld tegenover het Gouvernement; dat hij den strijd had verloren, zich onderwierp aan het Gouvernement, en de strijd nu mocht ophouden.

Op weg naar de Lodji, kwam Puspakusuma Raden Mas Salja tegen, die juist de Pagĕlarran had aangevallen, en verzocht hem hem bij zijnen vader aan te dienen. Onmiddelijk geleidde Raden Mas Salja hem naar de Lodji tot zijnen vader. Toen hij Pang. Natakusuma de opdracht van den Sultan had overgebracht, gaf de Pangeran hem ten antwoord met vele verwijten aan het adres van den Sultan dat hij zich maar tot den G. Gen. moest wenden. Zoo geschiedde. De G. Gen. gaf hem kortweg ten antwoord, dat het beter ware geweest als de Sultan zelf was gekomen. Waarover zou nu nog te beraadslagen zijn? Laat hem zelf hier komen! — De parlementair werd bang, en keerde terstond naar de Kaḍaton terug.

De Kroonprins was intusschen bij den Secretaris gekomen, en was ontzettend blij, daar hij begreep dat zijn leven nu in veiligheid was. Maar zijne kleeding, zoowel als die van zijne vrouw en kinderen, was geheel verdwenen, daar de Sipoyers hen zoo goed als naakt uitgeschud hadden. De Secretaris was erg met hem begaan; beiden weenden. Daarop noodigde hij hem uit de Lodji binnen te gaan. Alleen Pang. Panular was met hem; die was nooit van zijn zijde geweken, want de Kroonprins had zijne dochter tot vrouw genomen.

In de Lodji gekomen had hij eene ontmoeting met den G. Gen. Daarop omhelsde hij zijnen oom Pang. Natakusuma, wien hij heel veel te zeggen had, en betuigde dat hij zijn wezenlijke vader, en Natadiningrat zijn wezenlijke broeder was. Pang. Panular ging ook aan het weenen, en omarmde de voeten van zijn ouderen broeder Pang. Natakusuma. Daarop gingen zij te zamen in de gĕḍong, een vertrek in de Lodji, zitten met den G. Gen. in het midden. Hij zeide tot den Kroonprins dat hij niet bezorgd moest zijn, want hij zou zeker tot Sultan verheven worden, en zijn vader in verzekerde bewaring genomen (? d i p u n k ĕ r p u s); alleen wanneer hij niet volgzaam was, zou hij zeker gedood worden. — Toen de Kroon-

prins dit hoorde verhelderde onmiddelijk zijn gelaat: hij boog het hoofd tegen de dijen (w ĕ n t i s) van den G. Gen., hem zeer veel dank zeggende.

De Admiraal was middelerwijl ijverig aan het zoeken naar den Sultan. Toen vernam hij dat deze zich in de taman bevond. Onmiddelijk ging hij over de (Suranatan) plaats waar de hofkapel in de Kraton stond den Sultan achterna. Een massa menschen sloegen op de vlucht, doch werden in een hoek der muur gedrongen: toen was er een pradjurit der Saragĕni, en schoot vluchtende een geweer af, waardoor den linkerarm van Admiraal Gillespie door en door getroffen werd. Al de mannen die zich daar bevonden werden toen door een salvo der dragonders dood geschoten, zoodat hun lijken op en over elkaar kwamen te liggen: hun aantal was niet op te geven.

Daarop ging de Admiraal de Srimĕnganti binnen. De dragonders gaven daar weer een salvo, zoodat daar nog meerderen sneuvelden dan zooeven. Daarop ging hij de Kaḍaton binnen, vreeselijk vertoornd; allen die hem onder de oogen kwamen, als het maar Javanen waren, sabelde hij neer. Gelukkig kwam toen de Minister binnen, die den Admiraal trachtte tegen te houden, dat hij niet al te ver in zijn toorn zou gaan. De Sultan zat toen in de Bangsal; hij sidderde van angst, zijn broeder Pangeran Ngabehi vast omklemmende; maar die was door ouderdom niet in staat iets te doen, en daarbij erg ziek. Toen de Admiraal den Sultan in het oog had gekregen, kende zijn woede geen grenzen; de Bangsal binnengaande hieuw hij alle stoelen, knaapjes en tafels met zijn sabel. De Minister trachtte hem tot bedaren te brengen, en te bewegen naar de Lodji terug te keeren. En de Admiraal liet zich daartoe bewegen. De Minister groette den Sultan, maar zijn zwaard opgeheven houdende, deed hij hem allerlei verwijtingen, en dat zijn ondergang zijn eigen schuld was. De Sultan kon aanvankelijk niet antwoorden, de woorden bleven hem in de keel steken. Eindelijk zeide hij schuld te hebben, maar verzocht om vergiffenis: alleen verzocht hij weer, dat Mangkudiningrat hem mocht opvolgen, en niet de Kroonprins, want deze was de oorzaak van alles. — Maar de Minister beduidde hem dat hij nu maar niet zooveel moest praten, en dat de G. Gen. hem uitnoodigde in de Lodji te komen, en daar met hem te spreken. En hem voor den gek houdende, zeide de Minister dat Mangkudiningrat tot Vorst zou verheven worden, en de Kroonprins in zee geworpen. De Sultan moest nu echter niet al te lang talmen, en noodigde de Minister hem uit nu maar spoedig mee te gaan naar de Lodji. Maar de Sultan kon er maar niet toe besluiten.

Intusschen kwamen er hoe langer hoe meer Engelsche soldaten, zoodat de Palatarran geheel door hen gevuld werd. Pang. Mangkudiningrat begon te weenen, en drong er bij zijn vader op aan nu toch spoedig naar de Lodji te gaan: wat de Minister gezegd had achtte hij juist. De Minister trok toen den Sultan bij zijn handen naar zich toe en geleidde hem verder. Pangeran Ngabehi ging uit vreeze niet mee, en de aanwezige prinsen gingen zich verschuilen. De Sultan vertrok, maar zijn gang was langzaam, omringd door ontbloote zwaarden. De pradjurits van Pang. Natakusuma waren zeer op hunne hoede, want zeer vele Kraton-pradjurits gingen mee, maar onder weg keerden allen terug. Alleen Pang. Mangkudiningrat, Pang. Martasana, Raden Mas Jakub, twee Santana's Pang. Dĕmang en Pang. Kusumajuda, Martanagara, Judawidjaja, en Sumadiwirja, die allen hun vorst lief hadden, volgden hem. In de Lodji Kĕbon gekomen, ging de Minister onmiddelijk naar de Lodji Wetan om de beslissing van den G. Gen. te vernemen. Deze beval hem den Sultan onmiddelijk tot hem te geleiden, terwijl hij tegelijk tot den Kroonprins, en Pang. Natakusuma, met zijn beide zoons zeide, dat als zoo aanstonds de Sultan zou verschijnen, zij hunne zitplaats niet mochten verlaten. Weldra keerde de Minister terug, en verscheen de Sultan. De Kroonprins nam terstond als een pelikaan [1] een trotsche houding aan, en ging zoo dicht mogelijk bij den G. Gen. zitten. Toen de Sultan dicht voor de vooraanzittende aanwezigen voorbijging, en Pang. Natakusuma hem in zoodanigen toestand voor zich zag, kon deze het niet langer aanzien, en boog met het hoofd ter aarde: en Natadiningrat met zijnen broeder Raden Mas Salja wilden zich zelfs verwijderen, doch de Minister stond hun dit niet toe, want dan zouden zij blijk geven niet volkomen vrienden der Engelschen te zijn; zij moesten niet weifelmoedig zijn of aarzelen; de Sultan was immers de oorzaak van alles, en had nu immers opgehouden vorst te zijn! Toen de Kroonprins dit den Minister hoorde zeggen, ging hij met zijn beide uitgehouden armen in nog meer trotsche houding zitten.

De Sultan werd daarop met zijn drie zoons en twee Santana's, waarvan de ééne Sumadiwirja was, in de Gĕḍong Wetan in arrest gebracht. De Minister zeide daarop tot Pang. Natakusuma, dat wie hunner des Pangeran's ware vrienden waren, door den G. Gen. terstond vergiffenis zou geschonken worden. Waarop de Pangeran

---

[1] [illegible] Jav. Zam. II.

antwoordde, dat hem allen volkomen gelijk waren: alleen met Pang. Mangkudiningrat en zijn jongeren broeder Pang. Kusumajuda had hij medelijden, want uit geheel hun gedrag was het hem gebleken, dat zij tijang alit, onbeteekenende menschen waren. De beide Pangerans werden onmiddelijk in vrijheid gesteld.

De G. Gen. keerde daarop naar de Lodji Kĕbon terug, gevolgd van den Kroonprins en al de anderen, waar hij met den Kroonprins en diens beide vrouwen op een vorstelijken zetel ging zitten, ten teeken dat hij nu als Sultan zijnen vader had opgevolgd. Pang. Natakusuma droeg de G. Gen. op de Kaḍaton rond te gaan, en den volke bekend te maken, dat naar het bevel des Gouvernements de Kroonprins thans Sultan was geworden, en de bevolking tot hare ruste kon wederkeeren, want alles zou blijven als het te voren was. De Pangeran vertrok daarop met zijne beide zoons en al hunne pradjurits, vergezeld van eenen Europeeschen Luitenant. Bij de Sitinggil, de Kamanḍoengan en Srimĕnganti kon men zeggen dat het paard van Pangeran Natakusuma geen grond betrad van wege de menigte lijken. In de Kaḍaton gekomen, zag hij dat zijn broeder Pangeran Ngabehi met zijn kinderen en kleinkinderen door een troep Sipoyers omringd was, die hen van hunne kleederen hadden beroofd. Pang. Natakusuma gelastte onmiddelijk de Sipoyers weg te gaan, en stelde Pangeran Ngabehi voor zich naar eene afgezonderde plaats te begeven, en daar geduldig de bevelen van den G. Gen. af te wachten. Daarop begaf Pang. Natakusuma zich naar het Westelijk gedeelte van de Kraton, waar zich al de prinsessen bevonden, ook van alles beroofd; alleen de Kangdjĕng Ratu Kaḍaton was zoo gelukkig het Engelsche herkenningsteeken te dragen, doch ook haar goederen waren verdwenen. Pang. Natakusuma verliet daarop de Kaḍaton, en ging de Kraton rond om de proclamatie bekend te maken, maar de weg was leeg, er vertoonde zich niemand: hij trof alleen maar lijken aan, op en over elkaar liggende.

De Babad verhaalt nu, dat het blijven en wachten van den Rijksbestuurder Danurĕdja te Djambu een met den Minister afgesproken werk was. Na zijn terugkeer van Djambu had hij zich in de desa schuil gehouden. Toen nu de stad in de macht der Engelschen was gekomen, kwam hij weer te voorschijn en maakte zijn opwachting bij den G. Gen., wien hij de geschenken aanbood. De G. Gen. nam die aan, maar gaf ze aan den Kroonprins terug.

De G. Gen. begaf zich nu, gevolgd van den Rijksbestuurder en Pangeran Aprang Wadana naar de Kaḍaton. De Kroonprins volgde

later. En de Minister kwam pas nadat hij gereed was met de regeling van de baḍe ampillan kaprabonning ratu, d. w z. de toekomstige voorwerpen van staatsie die den vorst bij plechtige gelegenheden nagedragen worden. Op zijn weg naar de Kaḍaton kwam de Minister Pang. Natakusuma tegen, die van het Westen kwam, en den Minister verzocht den G. Gen. mee te deelen dat hij de proclamatie had afgekondigd. Aan de uitnoodiging van den Minister om nu met hem de Kaḍaton binnen te gaan, meende hij geen gevolg te kunnen geven, want het behoorde niet tot zijne bevoegdheden, kennis te nemen van de intocht des kroonprinsen in de kaḍaton. De Minister nam daar genoegen mee, doch dan moest hij zijn beide zoons zenden met hunne pradjurits om de goederen en Kĕton pĕsmat, d. i. het geld in de Kaḍaton naar de Lodji over te brengen, want dat was buitengemeen veel. Voorts moest hij de Bupati's met hunne Mantri's in de Lodji bijeen doen komen. Hij, Pangeran moest hen oproepen, en als er waren die door hem niet verkozen opgeroepen te worden, zouden door den G. Gen. niet erkend, en uit hun ambt ontslagen worden. — De Pangeran antwoordde, aan deze opdracht te zullen voldoen. De Minister ging daarop met Natadiningrat en Raden Mas Salja en hun pradjurits de kaḍaton binnen, waar men onmiddelijk aan het overbrengen van al het goed en geld naar de Lodji begon. Nauwelijks in de Lodji kĕbon gekomen, werd Pang. Natakusuma door een afgezant van den G. Gen. ontboden. Onmiddelijk begaf hij zich naar de Kaḍaton, waar de G. Gen. eene inspectie hield, en den Rijksbestuurder gelastte onmiddelijk alles te doen waartoe de Pang. Natakusuma hem last gaf Deze antwoordde: „Sandika!” — De G. Gen. vertrouwde de zorg over al het vrouwelijk personeel des Sultans geheel aan Pang. Natakusuma toe: alleen al het aanwezige geld kwam in eigendom aan het Gouvernement. — De Pangeran aanvaardde deze opdracht, en beval den Rijksbestuurder goede zorg voor al de Prinsessen te dragen, en die eene plaats in de Kaḍaton Wetan te geven. De G. Gen. verliet daarop de Kaḍaton, Pangeran Ngabehi met zich nemende naar de Lodji. De Putra's, die zich schuil hadden gehouden, verzamelden zich weer, en voegden zich bij Pang. Natakusuma. De Kangdjĕng Ratu Kantjana gaf te kennen, dat zij met haar besan naar de Lodji wilde en den Sultan volgen. Maar haar werd geantwoord dat het beter was dit dien namiddag te doen.

In de Lodji had daarop eene bijeenkomst van al de Pangerans en de Bupati's plaats.

Des namiddags ging Raden Tumĕnggung Natadiningrat zijne schoonmoeder de Kangdjĕng Ratu Kantjana Wulan afhalen, met drie Radenaju's, die volstrekt mee wilden naar de Lodji om den Sultan te volgen. In de Lodji gekomen hieven allen een geween aan alsof er iemand een doode had.

Des avonds was er een Mantri genaamd Mas Gåndadiwirja die het zijne destijds had bijgedragen tot de verbanning van Pang. Natakusuma, doch zich nu teleurgesteld gevoelde in zijne verwachtingen; daarbij in de gunst van den Sultan staande, zou hij nu ongetwijfeld door den Kroonprins verdrukt worden; hij begaf zich nu naar de woning van Babah Djim Sing, waar de volgelingen van den Kroonprins waren; deze, zoowel als Djim Sing hielden hem voor den gek, dat zoo hoog liep, dat hij woedend werd, en des nachts ten vier ure amok begon te maken, en verscheidene personen doodstak; Djim Sing bekwam ook eenige wonden doch wist zich nog in veiligheid te brengen. Daarop ging hij naar buiten, en maakte amok in de Chineesche kamp, die daardoor in opschudding raakte. Toen kwamen er Sipoyers te hulp, maar konden door de duisternis den amokmaker niet onderkennen, zoodat zij er maar op los schoten, en eenige volgelingen van den Kroonprins doodschoten. Toen viel hij ook de Sipoyers aan, doch toen was ook zijn lot beslist, en werd hij gedood. Ten 6 ure kwam de Fiskaal in de Chin. kamp. De levenden werden gevangen genomen en met de lijken der gedooden voor het gerecht gebracht, maar dat leverde geen resultaat op. De Minister was vreeselijk boos over het geval, uit vreeze voor den G. Gen., en ook de Kroonprins was zeer beschaamd. De Pang. Mangkudiningrat werd nu tot zondebok van het geval gemaakt volgens het verlangen van den Kroonprins om hem uit den weg te kunnen ruimen; hij zou Gåndadiwirja tot alles hebben aangezet op bevel van zijnen vader; hij werd dus gevangen genomen zonder verder onderzoek, en in de Lodji Wetan afzonderlijk opgesloten. De Minister stelde de misdaad van Mangkudiningrat in hetzelfde daglicht ook aan Pang. Natakusuma voor; en was hij werkelijk schuldig, dan zou hij, ook al was hij een zoon van den vorst, stellig opgehangen worden, en zijn vader ook gedood. — Pang. Natakusuma zeide het niet te gelooven dat de Sultan daartoe bevel zou hebben gegeven; omtrent Mangkudiningrat was hij niet zeker; wie was de persoon die zoodanig bevel van den Sultan zou overgebracht hebben? — Nu kwam ook de G. Gen. bij hen, en vertelde, dat dien nacht om twaalf uur, toen de G. Gen. alreeds in zijn

slaapkamer was, Pang. Mangkudiningrat tot hem kwam, en verzocht om drie duizend karja sawah en den rang van Kroonprins. Hij had hem dit geweigerd, en had hem nu opgesloten, om dan verder, als geliefde zoon van zijnen vader, in het lot van den Sultan te gaan deelen. De Pang. Natakusuma kon door ontroering daar niet op antwoorden. — De G. Gen. begaf zich daarop weer in zijn kamer. — En toen fluisterde de Minister den Pangeran in het oor, dat alles wat er nu was voorgevallen met en besloten was over Pang. Mangkudiningrat, op verzoek van den Kroonprins was geschied, want die meende geen Sultan te kunnen worden en niet als zoodanig te kunnen regeeren, zoolang Mangkudiningrat nog op Java was. Wat het medelijden van den Pang. Natakusuma betrof, daarvoor was de G. Gen. dankbaar.

Zaterdag den 20^{en} Juni 1812 hadden de Engelschen Ngajogya overmeesterd; Zondag 28 Juni 's namiddags ten 5 ure werd de Kroonprins in de Lodji Kĕbon tot Sultan verheven. [1] Te voren was de G. Gen. onafgebroken met Pang. Natakusuma in de kamer geweest. Toen hij buiten kwam zette hij zich met den Kroonprins op den vorstelijken zetel, in tegenwoordigheid van al de hooggeplaatste Engelschen en Javanen. De G. Gen. liet den Tolk Krijgsman het Gouvernementsbesluit voorlezen, waarbij de oude Sultan van den troon vervallen werd verklaard, en in zijne plaats tot Sultan werd verheven de Kroonprins met den naam: Amĕngku Buwana de 3de. En voorts de zoon van den Kroonprins Raden Mas Bagus tot Kroonprins, Pangeran Adipati Anom Amĕngku Nagara, werd aangesteld. En alle aanwezigen riepen: „Iggih! Djumurung sadaja!” — De G. Gen. vereerde den Sultan nu met een zijn vader toebehoord hebbende kris, evenals ook den Kroonprins. De aanzienlijke Engelschen feliciteerden daarop den nieuwen Sultan en den Kroonprins. En van Javaansche zijde ging het als naar gewoonte: de ouderen wenschten hem geluk, en de jongeren brachten hem de voetkus. De nieuwe Sultan keerde voorloopig naar de Kadipaten terug tot het paleis voor hem gereed zou zijn.

Daarop had de G. Gen. in tegenwoordigheid van den Minister een onderhoud met Pang. Natakusuma over zijne toekomst. De G. Gen. liet hem vrij in de keuze waar zich te vestigen, doch waar ook gevestigd, hij zou altijd een onafhankelijk vorst zijn. Hij was de vertrouwde van

---

[1] H. D. Levyssohn Norman: De Britsche Heerschappij enz. pag. 72 en de Java Gazette van 4 Julij 1812.

het Gouvernement in de quaesties met Ngajogya of Surakarta. — De Pangeran verklaarde zich geheel met alle beschikkingen des Gouvernements te zullen vereenigen: en de Minister merkte op dat het overige wel door hem en den Pangeran tot een gewenscht einde zou gebracht worden. In dit gesprek merkte de Minister nog op, dat de bètèng van de kraton maar moest worden geslecht; ook moest den Sultan verboden worden er soldaten op na te houden, en ook geen der Pangeran's of Bupati's pradjurits hebben: en de kanonnen in de kraton moesten onbruikbaar gemaakt worden. De buit gemaakte geweren moesten maar aan Pang. Natakusuma gegeven worden. — Pang. Natakusuma bood daarop den G. Gen. en den Minister een kris aan. Verder informeerde hij nog bij den G. Gen. en den Minister, of zij ook nog iets te beschikken hadden ter zake van de door den Sultan achtergelaten vrouwen? Beiden bedankten hem, en antwoordden ontkennend.

Maandag 29 Juni 1812, des namiddags ten 5 ure, [1] begaf de G. Gen. zich naar het paleis met al de aanzienlijke Engelschen, alsook Pang. Natakusuma met zijn beide zoons, en Pang. Aprang Wadana. De Sultan was echter nog niet verhuisd naar de Kaḍaton. Toen de G. Gen. in de Srimĕnganti was gekomen hield hij stil; de Minister ging terstond den Sultan uitnoodigen, en gingen toen allen gezamenlijk de Kaḍaton binnen, en namen plaats in de Bangsal. De Tolk Krijgsman las toen aan de vergaderden, waartoe ook de Pangerans en Bupati's voltallig opgekomen behoorden, het Besluit voor, waarbij Pangeran Natakusuma verheven werd tot Kangdjĕng Pangeran Adipati Pakuälaman Sudibya, en beschouwd werd als een jongsten zoon van het Gouvernement; zijn zoon Raden Tumĕnggung Natadiningrat kreeg den naam Pangeran Arjasurjaningrat; en Raden Mas Salja dien van Pangeran Arjasurjaningprang. De Sultan gaf den G. Gen. zijne ingenomenheid te kennen met de beschikking over zijnen Oom, en zeide tot deze, dat hij zich als zijn ouderen mocht beschouwen, en niet vergeten dat hij in de plaats van zijn vader als zoodanig was opgetreden, want hij was nu een r a t u l o l a, een vorst zonder bloedverwanten. Zijn Oom antwoordde slechts: „inggih!” — Toen alle aanwezigen eenstemmig hunne ingenomenheid met de verheffing hadden betuigd, keerde de G. Gen. naar de Lodji terug, en de Sultan naar de Kadipaten.

Pangeran Pakuälam vroeg nu aan den Minister hoe het met zijnen

[1] H. D. L. N o r m a n passim p. 76. „Deze zaak kreeg haar beslag bij een contract, den 1 Maart 1813 tusschen John Crawfurd en Natakusuma (die den titel van Pangeran Adipati Pakoe Alam bekomen had) gesloten.”

broeder den ouden Sultan zou gaan? want die had voor het tegenwoordige niets meer te zeggen, hij was moedeloos. Gesteld, de G. Gen. schonk hem eens vergiffenis; dat hij in stille afzondering kon gaan leven, zich geheel met de vervulling zijner godsdienstplichten bezig houdende, al ware het ook maar op een stukje grond ter uitgebreidheid van een zitmat; als hij alleen maar Java niet behoefde te verlaten. — De Minister antwoordde hem, dat dit niet des Pangerans zaak was. Deze zaak was werkelijk een zeer gewichtige waarvoor men zich borg zou moeten stellen. Maar ten slotte was dan toch zijn eigen zoon Vorst geworden, en het was zeker dat die dan weer aan het weifelen zou gaan.

Ten vier ure vertrokken de G. Gen. en de Admiraal Gillespie, en ook de Engelsche soldaten, evenals Pangeran Aprang Wadana. Pang. Surjaningrat en zijn broeder Pangeran Surjaningprang deden den G. Gen. uitgeleide tot Kartasura.

Te Surakarta had de G. Gen. nog ernstige misstappen van den Sunan tegen het Gouvernement te behandelen, maar die werden in den doofpot gesmoord, door den Rijksbestuurder Tjakranagara en eenen Mantri Ranawidjaja als zondebok op te offeren, door hen van Java te verbannen. [1]

Uit vreeze voor het Gouvernement sloot de nieuwe Sultan te Ngajogya alle vertrouwde personen zijns vaders of die hij vroeger als gezanten naar Surakarta gebruikte in de gevangenis, om zich zelf daardoor van alles schoon te wasschen. En alle regelingen zijns vaders, die met de bevelen van het Gouvernement in strijd waren, beschouwde hij als niet te bestaan, en zeide hij niet te kennen, waardoor hij den „Kleinen man” er het slachtoffer van maakte.

Ook de zaak van den ouden Sultan werd nu tot een einde gebracht. Bij herhaling vroeg de Minister den nieuwen Sultan bepaald af wat hij verlangde, maar immer was zijn antwoord, dat zijn vader ver van Java verbannen mocht worden, evenals zijn adi Mangkudiningrat, want zoolang die twee op Java bleven, zouden zij hem

[1] Overzicht van den Staat der N. O. Bezittingen onder het Bestuur van den G. Gen. H. W. Daendels door Nikolaus Engelhard, 1816: „Het is uit de Correspondentie van den Sultan bij de vermeestering van de Craton in 1812 gebleken, dat hij onder het Bestuur van Daendels van de zijde van den Keizer van Java (d i. Surakarta) was aangezet, om alle Europeanen van kant te helpen, en dat men Hem daarin zou volgen; met welk voornemen deze Vorst bereids is bezwangerd geweest onder het bestuur van den Generaal Daendels. Des Keizers brieven zijn bij den Sultan gevonden; en van daar dat de Rijksbestuurder Tjokkro Nogoro nog op Batavia als Staatsgevangene wordt aangehouden; als op wien de Keizer de schuld heeft geworpen, van misbruik gemaakt te hebben van des Vorsten zegel. — Pag. 91, 257.

tot persoonlijke vijanden zijn. De oude Sultan, zijn zoon Pangeran Mangkudiningrat, Pangeran Martasana en Sumadiwirja vertrokken des nachts van Ngajogya en werden verbannen naar Pinang.

Verbannen buiten Java! Aldus was het ellendig maar ten volle waardig einde der regeering van Ngajogya's tweeden Sultan, een beginsel- en karakterloos ijdel man, met een Danurĕdja als Rijksbestuurder onder hem, die in alle opzichten nog veel slechter was dan zijn vorst; beiden hun veelszins voortreffelijke voorgangers onwaardig. Uit den zedelijken chaos, waarin die twee leefden en hunne volkomen ongeschiktheid voor de hoogst belangrijke positie die zij innamen toonden, zien wij een nietswaardigen Judasachtigen Kroonprins — een zoon zijnen vader waardig — den Sultanstroon zijns vaders bezetten, die, gelukkig! slechts tot 3 November 1814 zijn ijdeltuitigheid en onbeduidendheid kon laten blijken. En nevens hem een boven zijne geheele omgeving hoog te achten Pangeran Natakusuma, den veel gesmaadden en onrechtvaardig behandelden zoon van den eersten Sultan, ten slotte tot een onafhankelijk Prins en hoofd van het Pakuälamsche huis verheven, wiens persoonlijkheid ons te sympathieker zou zijn, als hij niet zoo, hoewel veelszins geheel verklaarbaar, schrikkelijk voorzichtig was geweest, en met zijn eeuwig „Sandika!" of geheel zwijgen tegenover hem gunstig gezinde Europeanen, ons zoo gedurig had geprikkeld. Met ingenomenheid herdenken wij ook een Raden Tumĕnggung Natajuda; en met een schouder ophalen den dwaas Raden Rångga Prawiradirdja, voor wien wij meer medelijden dan hoogachting gevoelen.

Van het optreden der Franschen en Engelschen zwijgen wij; zij stellen zich natuurlijk als barmhartige Samaritanen aan de Javanen voor, met versmading en minachting op het oude Hollandsche Bestuur neerziende, waar tegenover, helaas! een Daendels, van Braam en anderen — doch waarvan wij o. a. een van IJsseldijk gaarne uitzonderen, al schijnt hij wel wat al te meegaande, ja zwak te zijn geweest, hoewel daarvoor zeker ook verzachtende omstandigheden zijn te pleiten — al zeer weinig hebben getracht de nationale Hollandsche eer hoog te houden!

Met een eeresaluut voor den Generaal Janssens besluiten wij gaarne ons verhaal, dat ons overigens zooveel droevigs, ja ook verachtelijks te boekstaven gaf.

Onze Babad gaat niet verder dan de mededeeling dat de 2[de] Sultan verbannen werd; zij vermeldt zelfs niet eens waarheen. Dit

schijnt aanvankelijk dan ook niet bekend te zijn geweest; anders zou bijv. de Babad Bĕḍah Ngajogya (volgens Vreede; Catalogus enz. pag. 134) niet gesproken hebben van Bĕnggala, (Bengalen), daar toch Poelo Pinang de naam van het verbanningsoord was. Deze verbanning had plaats, nadat Zondag 28 Juni 1812 Raffles bij proclamatie den volke had kond gedaan, dat de Kroonprins tot Sultan (Radja) was verheven, en Maandag 29 Juni 1812 Natakusuma den titelnaam Pakuälam was geschonken; overeenkomstig een contract, den 1en Maart 1813 tusschen John Crawfurd en Pakuälam gesloten, kwam het Pakuälam'sche gebied tot stand; en deze Prins in het van den Sultan onafhankelijk bestuur daarover.

Den 19en Augustus 1816 ging het Gouvernement van het Engelsch op het Nederlandsche bewind weer over en werd de verbannen Sultan van Ngajogya al spoedig naar Batavia terug gezonden. Commissarissen Generaal wezen hem Amboina als verblijfplaats aan, doch Baron van der Cappellen stond hem als Gouv. Gen. in 1824 toe zich te Soerabaja te vestigen; doch in 1825 — het was in het jaar dat de vijfjarige oorlog onder leiding van Dipanagara begon, en men blijkbaar het niet voorzichtig achtte den Sultan te Surabaja te laten — werd hij overgebracht op het wachtschip Mĕlampus te Batavia gestationeerd. De Hooge Regeering overwoog daarna, dat men van hem partij zou kunnen trekken tegenover de „rebellige Prinsen" van Ngajogya, en herstelde hem dus als Sultan (sĕpuh) van Ngajogya bij contract van 17 Augustus 1826 te Batavia gesloten, om dan tevens als voogd van den minderjarigen Sultan (Menol, de 5de Sultan) op te treden. Van de voorwaarden, in het Contract opgenomen, kon door den Sultan slechts weinig nagekomen en vervuld worden. Van den afgeleefden, zonder eenigen invloed van beteekenis op zijne omgeving, ouden man van bijna 80 jaren zonder eenige geestkracht, was dit te verwachten. Den 12en September 1826 werd hij te Ngajogya plechtig in zijne waardigheid bevestigd, doch stierf reeds den 2den Januari 1828, zonder iets wezenlijks tot stand gebracht te hebben, om verder in de nagedachtenis onder de Javanen herdacht te worden als de Sultan Kèṇḍang, den verbannen Sultan! Daarin ligt het oordeel van de Nemesis der geschiedenis van den Sinuhun Kangdjĕng Sultan Amĕngku Buwana Sènåpati ing Ngalaga Ngabdurrahman Sajiddin Panatagama Kalifattullah den tweeden, bijgenaamd Sĕpuh, de oude, zoogenoemd na zijn terugkeer uit de verbanning, met welke qualificatie zijne geschiedenis wordt besloten: hij was een Sĕpuh, een oude, en een Kèṇḍang, een banneling!

JAVAANSCHE WOORDENLIJST.

De hieronder behandelde woorden en volzinnen zijn ontleend aan het Javaansche Handschrift, van welks inhoud wij een overzicht gaven in onze levensbeschrijving van Ngajogya's eersten en tweeden Sultan. Het eerste en het laatste gedeelte van dat Handschrift komt voor in onze „Bloemlezing uit Javaansche Proza-geschriften" [Leiden. E. J. Brill. 1893] pag. 127—310. De woorden aan dat in druk verschenen gedeelte ontleend, worden hier beneden aangeduid door Bl.; de overigen door H.S. aangeduid komen in het niet-gedrukte, het grootste gedeelte van het Handschrift voor. Het hier volgende is slechts een gedeelte der woorden, die eenige aandacht verdienen, hetzij omdat zij niet in het W.d.b. voorkomen, of wel om nog eenige nadere verklaring van reeds in het W.d.b. voorkomende woorden te geven; de gelegenheid om nog meer woorden te behandelen ontbrak ons. Voor een gedeelte der behandelde woorden kwam ons de vriendelijke en welwillende hulp van eenen Prijaji in de Vorstenlanden ten goede; het kwam verkiezelijk voor zijne in het Javaansch gegeven verklaringen hier onvertaald op te nemen en aan te duiden door Vkld. Daar hij het Handschrift zelf niet tot zijne beschikking had, gaf hij nu en dan wel eens eene verklaring die nu juist niet op een woord in een bedoeld verband van toepassing was, maar daarom toch niet behoefde achtergehouden te worden.

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible] [[illegible]] [illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible] of [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible] Elders in H.S.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] Zie beneden op [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vlkd.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] = [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible]
z. v. a.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] [d. i. de 1e Sultan] [illegible] [lees: [illegible]] [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] [[illegible]]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible] [[illegible]]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script]? — Een Conjectuur is: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] hier dus ook op menschen toegepast. Vergel. Wdb.

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld: [Javanese script] [[Javanese script]]

[Javanese script] H.S.: ook [Javanese script]

[Javanese script] Zie beneden [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script] [[Javanese script]] [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: De Kroonprins [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] = [Javanese script] Zie boven [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] W. d. b. [Javanese script]

[illegible] Vrgl. [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] ?

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] Bl. p. 138 r. 1 v. o.: fig. slecht, ongunstig aangeschreven zijn, in een kwaad blaadje staan.

[illegible] Zie boven [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] ([illegible] ?) [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible] [[illegible]]

[illegible] H. S.: [illegible] Voor: [illegible] te lezen: [illegible] [= [illegible] ?] en [illegible] Vkld.: [illegible] of [illegible] ?

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H. S.; [illegible] Vkld.: [illegible] [[illegible]] [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible] of: [illegible]

[illegible] Bl. p. 135 r. 4: [illegible] Vkld.: [illegible]

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] Bl. p. 145 r. 1 v. o.: [Javanese script] Een Paribasan, z. v. a.: het dwarsliggende (d. i. de inslag van een weefsel, anders pakan genoemd) breekt af, de afhangende scheerdraden aan het uiteinde van een stuk weefsel (de einden van de schering draden, lungsen) knappen af: Djajengasmara (hiermee wordt bedoeld Mangkubumi) trekt van de eene plaats naar de andere.

[Javanese script] Bl. p. 134 r. 9 v. o.: [Javanese script] Overal verwarring, verwoesting te weeg brengende. Vrgl. [Javanese script] id. p. 253 r. 5 v. o.

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] = [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script] W. d. b. i. v. [Javanese script]

[Javanese script] Zie beneden [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] [[Javanese script]] [Javanese script] z. v. a.: [Javanese script]?

[Javanese script] Bl. p. 131 r. 8 v. o. [vrgl. p. 261 r. 6 v. o. [Javanese script]]: [Javanese script] = deelnemen aan ernstige beraadslagingen, hooge staatsbelangen behandelen.

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[illegible] H. S.: [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible]

[illegible] Vkld.: [illegible] [Zie [illegible]]

[illegible] Bl. p. 138 r. 9 [illegible] schrijtfout voor [illegible]

[illegible] Zie boven [illegible]

[illegible] De tweede Sultan noemde men ook: [illegible] „de verbanne, gedeporteerde Sultan.” — De Sunan van Surakarta [illegible] Winter. Zam. (1848) I. p. 41, 43. De verbanning, [illegible] had plaats in A. J. 1739 [A. D. 1812].

[illegible] H. S.: [illegible]

[illegible] H. S.: De Sultan zelf [illegible] Vkld.: [illegible] Ook: [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] Vlkd.: [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] W.d.b. iv.

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H. S.: z. v. a.: [illegible] lekkernij, gebak. Mal. كوي; Chin.; op Java ook: kwe-kwe. — Zie beneden [illegible]

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script] [[Javanese script]] [Javanese script] [[Javanese script]], [Javanese script]

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H. S.: [Javanese script]

[Javanese script] Bl. p. 163 r. 1. [Javanese script] Hier: in paniek vluchten?

[Javanese script] Bl. p. 265 r. 8: [Javanese script] „Zie W.d.b. op [Javanese script]

[Javanese script] Bl. p. 157 r. 7: [Javanese script] z. v. a.: opgedragen de wacht te houden?

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H. S.: ook: [Javanese script]

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

H. S.: ذوالفقار naam van Ali's zwaard. — Pang. Natakusuma

H. S. of ook: Dit gebruik van Mal. DALAM komt op meerdere plaatsen voor.

H. S. [schrijffout? voor]

H. S.: = marktmeester. W.d.b. alleen

H. S.: Vkld.:

H. S.: Vkld. Bl. p. 171 r. 4 v. o. Vkld.: [ ] tegen den wind in varen.

H. S.: De heer van IJsseldijk Zie W.d.b. i. v.

H.S.: Vkld.:

H. S.: Vkld.:

H. S.: Zie W.d.b.

Bl. 139 r. 8: zijn zich zeer oot-

moedig [deemoedig] aanstellen; de subst. denom. vorm van [illegible] = zich zeer verontmoedigen, zie W. d. b.

[illegible] H. S.: [illegible] Zie W. d. b.

[illegible] Bl. 142 r. 4. v. o.: [illegible] Vkld.: [illegible] Bl. p. 45 r. 8 v. o.: [illegible] Vkld.: [illegible] = volstrekt niet gegrond op, of: overeenkomstig het godsdienstig d. i. het Mohammadaansche recht.

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible] [[illegible]] [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] z. v. a.: [illegible]

[illegible] Bl. p. 162 r. 7 v. o.: [illegible] van de beteng. Ook: [illegible] Daarom konden de Mangkunagaransche troepen de beteng niet innemen.

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: Pang. Purbaja [illegible] of: [illegible] of: [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] Bl. p. 139 r. 11: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] Bl. p. 136 r. 3 v.o. en elders: [illegible] een zelfstandige, niet onder een ouderen broeder [de Lurah] staande, santana. — Het H.S. noemt zoowel een Lurah-satana als Běkěl-satana. — Zie: Mr. L. W. C. v. d. Berg „De Inl. Rangen en Titels" enz. p. 65, 66 en elders.

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] Zie boven [Javanese script]

[Javanese script] Zie boven [Javanese script]

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] zegt de Sultan. — Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: Mangkunagara [Javanese script]

[Javanese script] H. S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] Bl. p. 141 r. 8: [Javanese script] [of: [Javanese script] ?]. Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script] .... [Javanese script] [[Javanese script]]. Winter. Zam. II p. 137 N° 390, en p. 119 N° 228.

[Javanese script] H.S.: De Sultan liet bouwen, en: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script] Zie W.d.b. i. v.

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: voor Holl. schildwacht.

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] [schrijffout voor: [Javanese script] ?] [Javanese script] als uiting hunner blijdschap door militaire troepen die huiswaarts mogen keeren.

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] v. e. feest geheel zonder (verwachtte) gasten.

[illegible] H.S.: van iemand die een wond aan den hals heeft bekomen: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: voor [illegible] Zie W.d.b.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] = [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Een [illegible] scheldnaam.

[illegible] H.S.: Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: voor [illegible]

[illegible] H.S.: Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] zich met huldebetoon onderwerpen a.e. vorst.

[illegible] wordt verklaard door [illegible] H.S.: Pang. Natakusuma zegt in antwoord op eene opdracht v. d. Sultan: [illegible] Zie boven [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] Bl. p. 137 r. 5: [illegible] hatende, wraakzuchtig zijn.

[illegible] H.S.: [illegible] d. i.: [illegible] Het schijnt eene gewone afkorting te zijn.

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: De schildwacht [illegible] Vkld.: [illegible] Zie W.d.b.

[illegible] H.S.: [illegible] Een scheldnaam.

[illegible] Bl. p. 134 r. 10 v. o.: [illegible] = een belofte (hier: eenmaal geschonken land) terugnemen.

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] Bl. p. 151 r. 5 v. o.: [illegible] z. v. a.: [illegible] Zie W.b.d.

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] = [illegible]

[illegible] Bl. p. 147 r. 9, z. v. a.: [illegible] Zie W.d.b. i. v.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] Zie boven [illegible]

[illegible] Bl. p. 139 r. 4: [illegible] Vkld.: [illegible] Zie W.d.b. i. v.

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] [[illegible]] [illegible] = [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] = [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible] ([illegible])) [illegible]

[illegible] Zie boven [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] [H.S. heeft [illegible]] [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible] [[illegible]] [illegible] z. v. a.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]
W.d.b. i. v. [illegible] en [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible]
Vkld.: [illegible]

[illegible] Bl. p. 140 r. 7 v.o.: [illegible] = misschien zou er dan te veel gewicht aan gehecht worden, te veel drukte om gemaakt worden. — W.d.b. i. v. [illegible]

[illegible] Bl. p. 138 r. 2 v. o.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] — Ook z. v. a.: in verlegenheid [in de ras] zitten?

[illegible] H. S.: Vkld.: [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible] Maar ook: [illegible]?

[illegible] Bl. p. 177 r. 7 v. o.: z. v. a. [illegible]

[illegible] Bl. 134 r. 8: [illegible] = [al maar] veel [al] te vergaan.

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible] [[illegible] = [illegible]]

[illegible] Zie boven [illegible]

[illegible] Zie boven [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] [[illegible]] [illegible] Vkld.: [illegible] [[illegible]] [illegible] [[illegible]] [illegible]

[illegible] Bl. p. 140 r. 10: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] Bl. p. 136 r. 8 v. o., p. 171 r. 1 v. o.: [illegible] moet zijn: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H. S.: [illegible] Vkld.: [illegible] terwijl [illegible] = [illegible] is. —

[Javanese] Zie boven [Javanese]

[Javanese] Bl. 139 r. 9: [Javanese] Vkld.: [Javanese] — [Javanese]

[Javanese] H.S.: [Javanese] = [Javanese] ?

[Javanese] H.S.: [Javanese] Mal. pĕrtjuma.

[Javanese] H.S.: De heer van IJsseldijk zegt van den Sunan van Sala: [Javanese] Mal. pura pura?

[Javanese] H.S.: [Javanese] = [Javanese] Mal. Zie W.b.d. i. v.: [Javanese]

[Javanese] H.S.: [Javanese] = de Gamĕlan bespelen.

[Javanese] H.S.: [Javanese] al word ik ook op den brandstapel gebracht? Zie W.d.b. i. v. [Javanese]

[Javanese] H.S.: [Javanese] Zie W.d.b. i. v.

[Javanese] H.S.: [Javanese] ?

[Javanese] Bl. p. 148 r. 3 v. o. [Javanese] = [Javanese]

[Javanese] Bl. p. 243 r. 8 v.o. = [Javanese] Dr. Ph. S. van Ronkel. De Roman van Amir Hamza. pag. 94 de 8e stelling. — W.d.b.

[Javanese] H.S.: [Javanese]

[Javanese] = [Javanese] en [Javanese] = [Javanese] Zie W.d.b. i. v. [Javanese]

[Javanese] H.S.: [Javanese] Holl. patroontasch.

[Javanese] H.S.: Vkld.: [Javanese] W.d.b. i. v. [Javanese]

[Javanese] H.S.: Holl. postiljon.

[Javanese] H.S.: [Javanese] Vkld.: [Javanese] [[Javanese]] [Javanese]

[Javanese] H.S.: [Javanese] Vkld.: [Javanese] [[Javanese]] [Javanese]

[Javanese] H.S.: = [Javanese]

[Javanese] Bl. p. 151 r. 1 [Javanese] W.b.d. i. v. [Javanese]

[Javanese] Bl. p. 138 r. 10 v. o.: [Javanese] Vkld.: [Javanese]

[Javanese] Bl. p. 140 r. 6 v. o.: [Javanese] als een hellend, overhellend gezwaard; fig. v. h. hart: in twijfel wat te doen, doch geneigd tot het een of ander? — Ook Vkld.: [Javanese]

[Javanese] H.S.: [Javanese] Vkld.: [Javanese] Zie W.d.b. i. v. [Javanese] en [Javanese] op [Javanese] Bijdr. Kon. Inst. T. L. Vk. 6e VIII p. 342. Bl. p. 239 r. 9 v. o. — Prof. Vreede was zoo vriendelijk mijne aandacht op de vertaling dezer zinsnede in de Bijdr. enz. te vestigen, en vertaalt: "hij kon kogels [de neushaartjes] stuk voor stuk [beetje voor beetje]

laten [doen] afbreken, [afvallen].″ In verband met de Jav. paraphrase van mijn Javaanschen vriend: ″hij kon kogels [[Javanese script] = [Javanese script]?] bevelen, de neushaartjes stuk voor stuk [beetje voor beetje = [Javanese script] of [Javanese script]] af te breken [d. w. z.: de neusharen weg te scheren zonder de huid te raken]″ moet de vertaling in de Bijdr. als foutief terug genomen worden. — Prof. Vreede deelde mij ook nog mede, dat het? in het Art. W.d.b. [Javanese script] kan of moet vervallen, en Wk. H.S. voor de Transitive beteekenis van [Javanese script] opgeeft: ″iets geheel of aan de punt afbreken″, en als Intransitief: ″afvallen aan de punt of geheel, stuk voor stuk afvallen, afrotten.″

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] [elders ook: [Javanese script]] = zijn vader was ten einde raad?

[Javanese script] Bl. p. 146 r. 1 v. o.: [Javanese script] voor: [Javanese script] Mal. daïng, gedroogd van visch. — Minank. Mal.: daïĕng; mandaïĕng = in groote stukken afsnijden. — Zie 7e stelling in: Dr. Ph. S. van Ronkel: De Roman van Amir Hamza. pag. 94.

[Javanese script] H.S.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] schrijff. voor: [Javanese script] Vrgl. [Javanese script]

[Javanese script] Bl. p. 137 r. 8 v. o.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script] [[Javanese script]] [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] ?

[illegible] Bl. p. 147 r. 9: een amfioenpijp. — [illegible] ([illegible]) [illegible] = amfioenpijpmaker.

[illegible] Bl. p. 138 r. 3 v. o.: [illegible] Naar Java gaan. Hier: van Batavia naar Midden-Java (Samarang) gaan. — Pref. [illegible] + [illegible] evenals in [illegible] enz. — Ook: voet aan wal op Java zetten?

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] Bl. p. 148 r. 5: [illegible] moet zijn: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible] = [illegible] [Vrgl. [illegible] = [illegible] In: De Nooy. Jav. Woordenlijst.]

[illegible] Zie boven [illegible]

[illegible] " " [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible]

[illegible] en [illegible] Bl. p. 135 r. 8 v. o.: p. 138 r. 9; p. 366 r. 6 v. o. en elders: [illegible] p. 220 r. 10 v.o. Vkld.: [illegible] = achterdochtig, wantrouwend; iemand met achterdocht, wantrouwen bejegenen.

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: Pang. Natakusuma [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible] [[illegible]]

[illegible] H.S. of: [illegible] — Zie W.d.b. i.v.: [illegible]

[illegible] Bl. p. 167 r. 10 v. o. [illegible] = mededinger, maru zijn met iemand; in elkander een mededinger hebben; hier van Sunan en Sultan gebezigd.

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible] [[illegible]]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: Pang. Purbaja [illegible] Vkld.: [illegible] [[illegible]] [illegible] W.d.b. i.v. [illegible]

[illegible] [illegible] in H.S. vaak: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible]?

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Bijdr. Inst. T. L. Vk. 6e VIII p. 350.

[Javanese script] Bl. p. 164 r. 7 v. o. fig. v. h. hart = [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: Pang. Natakusuma [Javanese script] Vkld.: [Javanese script] Zie W.d.b.

[Javanese script] Zie boven [Javanese script]

[Javanese script] Bl. p. 143 r. 5: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script] En p. 143 r. 8 v.o.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script] [[Javanese script] = [Javanese script]]

[Javanese script] Bl. p. 145 r. 7 v.o.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] Bl. p. 138 r. 7; p. 169 r. 2 v.o.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script] [[Javanese script]] [Javanese script] = [Javanese script] Bl. p. 141 r. 9 v.o.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Zie W.d.b. i.v. [Javanese script] = [Javanese script] = [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] d. i.: [Javanese script]

[Javanese script] Zie boven [Javanese script]

[Javanese script] Zie boven [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script] = [Javanese script]

[Javanese script] Zie boven [Javanese script]

[Javanese script] Bl. p. 131 r. 8 v. o.: [Javanese script] en p. 264 r. 6 v. o.: [Javanese script] = deelnemen aan ernstige beraadslagingen: hooge staatsbelangen behandelen.

[Javanese script] Bl. p. 137 r. 4 v. o.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] Vkld.: [Javanese script]

[Javanese script] H.S.: [Javanese script] enz. = al zijne toegenegenheid vereenigde zich op enz. —

[Javanese script] Bl. p. 146 r. 3 v. o.: [Javanese script] = zijne mannelijkheid werd gezouten, en diende tot een ampilan.

[Javanese script] Bl. p. 149 r. 11: [Javanese script] Winter Zam. II. p. 56 N° 368.

[Javanese script] H.S.: Vkld.: [Javanese script]

[illegible] H.S.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] Zie boven [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible] [[illegible]]

[illegible] H.S. — Mal.: bĕrtjĕrai = scheiden.

[illegible] H.S.: [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible] ([illegible]?) [illegible] Vkld.: [illegible]

[illegible] H.S.: [illegible]

[illegible] Zie boven [illegible]

[illegible] Zie boven [illegible]

[illegible] H.S.: Holl.: boekhouder.

[illegible] H.S.: De Sultan zendt den Kroonprins naar Bajalali en Salatiga [illegible] — [illegible] = [illegible]

[illegible] Bl. p. 134 r. 9 [illegible] = [illegible] een ander in de war brengen, iemand iets wijsmaken.

H.S.: van uittrekkende troepen schertsenderwijze gezegd. Schrijffout voor: W.d.b.?

H.S.: ook: iemand beangst maken?

H.S.: Surakarta S. was zoo nauw ingesloten [door de belegeraars] als door een den bek openenden kaaiman.

Zie boven

Zie boven

Zie boven

Bl. p. 138 r. 4: = al te zeer, of zeer nauw aan iemand verkleefd zijn. Dit vindt men terug in: bij Walbeehm, Taalsoorten in het Javaansch p. 49: benaming v. d. twee poppen links en rechts van het bruidsbed.

Bl. p. 138 r. 8: Vkld.:

H.S.: De Kroonprins enz. — =

H.S.: Holl.: vergadering.

Bl. p. 173 r. 5: moet zijn: = voor goed blijven waar men is: weigeren de plaats waar men is te verlaten. Vrgl.:

[illegible] Bl. p. 267 r. 3 v. o.: [illegible] Meervoudsvorm; maar p. 160 r. 5 v. o.?

[illegible] Vkld.: [illegible] Zie W.d.b. op [illegible] Maar H.S. heeft: Pang. Natakusuma [illegible]?

CORRIGENDA.

In de Verhandeling Mangkubumi. Bijdragen T. L. en V. 6° VIII (1901.)

Pag. 246 r. 11 v. o. staat: die de Jonge lees: Zie de Jonge
 〃 247 Noot 1 r. 3 〃 veor 〃 voor
 〃 249 〃 bijvoegen: Bijdr. T. L. en V. 6° X (1902) p. 116 vv. de Noot.
 〃 269 r. 4 v. o. staat: Ajĕng moet zijn: Agĕng
 〃 271 r. 18 bijvoegen: Zie: Notulen Bat. Gen. XXXI (1893) p. 40.
 〃 278 r. 6 v. o. staat: Buwanu lees: Buwana.
 〃 288 r. 6 v. o. 〃 narendra 〃 narendra gegeven
 〃 309 onderste regel, staat: hij zijnen lees: hij zijnen zoon
 〃 324 Noot 3 toe te voegen: Zie boven de Noot op pag. 5.
 〃 5 〃 〃 〃 Sasradiningrat was Patih te Surakarta van Maart 1769 tot October 1782. Bijdr. T. L. en V. 6° X pag. 107.
 〃 329. Dr. Brandes was zoo vriendelijk mij er aan te herinneren, dat de hier bedoelde tĕnung, wiens verhaal de Sultan liet lezen, die persoon is van welken in de Babad T. Dj. (uitgave 1874 pag. 493 vv.) het verhaal te lezen staat.
 〃 334 r. 2 toe te voegen: Zie Notulen Bat. Gen. XXXI (1893) p. 34.
 〃 341 r. 13 v. o. 〃 Zie Notulen Bat. Gen. XXXI (1893) p. 34 en XXXVIII (1900) p. 143. ꦧꦧꦢ꧀ꦱꦁꦏꦭ pag. 35 vv. — October—December 1790.
 〃 347 r. 14 — Dulpaqqar — Dit is de naam van Ali's zwaard ذوالفقر
 〃 350 r. 8 v. o. Bij te voegen: Van Jasadipura [Notulen Bat. Gen. XXXI (1893) pag. 37] is hier nergens sprake.

Pag. 351 r. 2 Bij te voegen: Zie Notulen Bat. Gen. XXXI p. 35.

〃 358 Noot 1 〃 〃 〃 Van Overstraten was Gouverneur van Java's N. O. kust van 1 Sept. 1791—2 Nov. 1796.

〃 361 r. 16. Bij te voegen: Notulen Bat. Gen. XXXI (1893) p. 39.

〃 r. 1 staat: toonde. moet zijn: taande.

In deze Verhandeling (Amăngku Buwana II (Sĕpuh):

〃	79 Noot 4	staat:	zuikermalen;	te lezen:	zuikermolen.
〃	80 r. 1 v. o.	〃	pradjandi	lees:	praudjandji
〃	82 r. 11	〃	salutschoten	〃	saluutschoten
	r. 19	〃	eere-salut	〃	eere-saluut
〃	91 Noot 1	〃	[illegible]	〃	[illegible]
〃	95 〃	〃	[illegible]	〃	[illegible]
〃	101 〃 3 r. 2	〃	[illegible]	〃	[illegible]
〃	107 r. 15	〃	is veranderd	〃	veranderd
〃	113 Noot 5	〃	[illegible]	〃	[illegible]
〃	123 〃 1	〃	[illegible]	〃	[illegible]

〃 124 r. 1 te lezen: ten gevolge, dat zijne (d. i. des Rijksbestuurders) schoonmoeder de Kangdjĕng Ratu Kaḍaton de Kangdjĕng Ratu Kantjana zeer haatte.

	r. 6 v. o.	staat:	ovcr	lees:	over
〃	132 Noot 1 r. 1	〃	[illegible]	〃	[illegible]
	r. 2	〃	[illegible]	〃	[illegible]
〃	137 r. 7 v. o.	〃	2009	〃	2000

〃 142 Noot 3 Bij te voegen: In Tijdschr. v. N. I. 6e III p. 283 wordt ook een Bodjong genoemd.

〃	153 r. 1 v. o.	〃	salut	〃	saluut
〃	155 Noot 1 r. 1	〃	[illegible]	〃	[illegible]
〃	165 〃 2	〃	dat in	〃	Zie

Pag. 166 Noot 3	staat:	Tijdschr.	lees:	3 Tijdschr.
„ 170 „ 3	„	[illegible]	„	[illegible]
„ 171 „ 1	„	[illegible]	„	[illegible]
„ 178 „ 3	„	middelijke	„	middelijken
„ 179 r. 16 v. o.	„	princes	„	prinses
„ 181 r. Noot 1	„	[illegible]	„	[illegible]
„ 200 r. 6 v. o.	„	(wangzit)	„	(wangsit)
„ 204 r. 14	„	Badad	„	Babad
„ 208 r. 10 v. o.	„	medewerkiug	„	medewerking
„ 332 r. 12	„	Badad	„	Babad
„ 236 r. 3 en 258 r. 17 v. o.	staat:	Levysohn	lees:	Levyssohn.
„ 259 r. 12 v. o.	staat:	Pageran	lees:	Pangeran
„ 264 r. 16 v. o.	„	Badad	„	Babad
„ 266 r. 5 v. o.	„	Kontracten	„	Contracten
„ 270 r. 18 v. o.	„	Pangaran	„	Pangeran
„ 304 r. 11	„	Kandjĕng	„	Kangdjĕng
„ 311 Noot	„	[illegible]	„	[illegible]
„ 321 r. 11	„	[illegible]	„	[illegible]

EEN OUD INDONESISCH SPROOKJE IN LÒDASCH EN TOBASCH GEWAAD.

DOOR

C. M PLEYTE.

In de Lòdasche Teksten en Verhalen, door den heer van Baarda in de vorige aflevering van dit tijdschrift medegedeeld, treft men onder N° 17 een vertelling aan, getiteld: Prinses Goeloengi loeui. [1]

Met betrekking tot dit verhaal merkt de heer van Baarda op: „de verhaler blijkt niet op de hoogte te zijn geweest: wat hij vertelt zijn eigenlijk brokstukken van verschillende verhalen."

Inderdaad, de weinige samenhang tusschen de verschillende momenten dezer vertelling wettigen die uitspraak volkomen; zóo als het den vertaler in handen kwam is het slechts een mixtum compositum van verschillende sproken.

In verband daarmede verdient aandacht, dat de Tobas een analoog vertelsel kennen in hetwelk wèl verband tusschen de elkander opvolgende gebeurtenissen bestaat en die wij om die reden wenschen mede te deelen. Misschien gelukt het aan de hand van deze een zuiverder Lòdasche redactie daarvan machtig te worden; zoo niet, dan blijkt toch uit het voorkomen van identieke verhalen bij thans zoo hemelsbreed van elkaar verschillende stammen als Lòdas en Tobas, dat er een oudere overlevering bestaan heeft en misschien nog in omloop is aan welke beide eenmaal hun stof ontleenden.

Het hoofdmotief in beide is immers de jaloezie van oudere zusters ten opzichte van een jonger zusje dat voorgetrokken wordt, hetwelk zij daarom uit den weg trachten te ruimen [2]. Het gelukt haar tijdelijk dit zusje groot leed te berokkenen, doch daarna ontvangen zij loon naar werken en worden tot een hoogst vernederende straf verwezen, namelijk van door het zusje betreden te worden.

In het Bataksche vertelsel geschiedt dit de facto: in het Lòdasche

[1] Bijdragen T.- L.- en Vk. van Ned. Indie, 1901. blz. 319 vv. 453.

[2] Genesis, XXXVII, 3—4.

dienen zij tot rollen om het schip, waarin de jongste zuster huiswaarts keert, op het strand te trekken. Maar — deze moraal ontbreekt in de Lòdasche lezing — daardoor maakt de jongste zich aan machtsoverschrijding schuldig en krijgt dus op haar beurt loon naar werken. Immers door aldus te doen maakt zij hare zusters tot hare ondergeschikten [1] en daartoe had zij het recht niet.

Ziehier de Bataksche versie.

TAPI BOENGA BOROE. [2]

In overoude tijden leefde er eens een vorst genaamd Amat toea radja doli; hij regeerde over Napa rindang.

Zijne gade, Boroe Endja, had hem zeven dochters geschonken, van welke de jongste Tapi Boenga boroe heette. Dit jongste meisje was vaders hartlapje. Kocht Amat toea voor haar een kleedje, dan kregen de zusters slechts een grof gewaad; schonk hij aan zijn jongste dochter een gouden sieraad, dan ontvingen de oudere meisjes maar een minderwaardig en waar Tapi Boenga boroe zich in een gouden kom de haren mocht reinigen en uit een gouden beker drinken, daar moesten hare zusters het met een pot van aardewerk doen, terwijl zij uit klapperdoppen dronken. Bovendien was Tapi Boenga boroe's eenige bezigheid het maken van vlechtwerk, doch de zusters moesten over dag naar den akker om veldarbeid te verrichten en hadden des nachts rijst te stampen.

Op zekeren dag nu gingen de gezusters naar de naburige rivier om zich te baden en de haren te wasschen. Tapi Boenga boroe nam daartoe haar gouden kom en ook een gouden kam mede. Zij was het eerst met haar toilet gereed, dus vroegen hare zusters haar naar den bovenloop van het water te gaan om bloemen te plukken

---

1 Onder den pantoffel is overbekende beeldspraak; dat het onder den voet houden, scil. betreden van een persoon door een ander als symbool van machtsaanvaarding over en van inbezitneming van dien ander geldt, werd reeds aangetoond door wijlen G. A. Wilken in zijn Plechtigheden en Gebruiken bij verloving en huwelijken bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 111 (noot 90) van den overdruk.

2 Twee redacties van dit verhaal stonden ons ten dienste, één kompleete voorkomende in Deel VIII, blz. 281—289 der Bataksche handschriften uit het legaat Dr. H. N. van der Tuuk, aan welke de hier gegeven bewerking is ontleend, en eene, getranscribeerd door wijlen v. d. Tuuk zelf, dus nagenoeg onleesbaar, te vinden in Deel XX, blz. 190—193. Aan deze ontbreekt het slot.

waarmede zij zich den haarwrong wilden versieren. Gewillig als altijd voldeed Tapi Boenga boroe dadelijk aan dit verzoek, maar nauwlijks was zij heengegaan of hare zusters zetten den gouden kom op het water, legden den kam daarin en lieten beide met den stroom afdrijven.

Snel werd deze medegevoerd en benedenstrooms opgevangen door den tijger Pokpang bala sariboe, [1] die beide voorwerpen onmiddellijk naar den geestenbaniaanboom bracht.

De zusters, die het zagen, verkneuterden zich van plezier.

Eenige oogenblikken later kwam Tapi Boenga boroe terug, zwoegend onder haar bloemenlast. Toen zij den kom niet meer zag, vroeg zij: "Waar is mijn waschgerei gebleven?" "Wij weten 't niet, zus, zoo even is de kom van den wal gegleden en door den stroom meêgevoerd." "Ach, ach, gaat dan maar alleen naar huis, want ik zal eerst aan den benedenwal gaan kijken of ik hem terugkrijgen kan, daar vader wel erg boos zal zijn indien ik zonder kom en kam terugkom." Meteen sloeg zij daarop het pad naar omlaag in, waarna hare zusters huiswaarts keerden.

"Wel moedertjes, waar is zusje gebleven?" vroeg Amat toea bij haar thuiskomst. "O vader, die bleef achter om nog wat bloemen te plukken!" De oude zeide niets, doch toen zijn lieveling tegen den avond nog niet kwam opdagen, zond hij wijd en zijd onderhoorigen uit om haar op te sporen. Deze zochten overal, maar ontmoetten haar nergens. Dus keerden zij onverrichter zake terug en de verslagenheid was algemeen.

Tapi Boenga boroe was inmiddels in een groot bosch gekomen, waar zij plotseling door den tijger aangesproken werd met de vraag: "Wel, wel, juffertje met je mooie bloemen [2] waar ga je naar toe?" "Grootvader, ik zoek mijn kam en mijn kom die mijn zusters hebben laten wegdrijven!" "Zoo, zoo kind, ben je daarop uit, dan zal ik je wel helpen, vooruit maar!"

De tijger geleidde haar vervolgens naar den baniaan onder welken hij voor haar een hutje op hooge palen bouwde. Toen zij dit betrokken had, ging hij op de jacht en ving een buffel, een varken en een mensch wier vleesch hij aan Tapi Boenga boroe bracht. Rustig zat zij in haar hutje te vlechten en neuriede daarbij:

[1] Deze tijger, een vervaarlijk groot, mannelijk specimen treedt in tal van verhalen op; zijn naam beteekent: die duizend man tegenhoudt.

[2] Woordspeling op haar naam die beduidt: Tapi bloemendochter.

"De geur der ingeheide bamboepalen is de boete van Grootvader!"
"De stank van het rottende is de boete van Grootvader!" [1]

"Wat zing je toch, liefje?" riep de tijger, die haar liedje hoorde.

"Niets-bijzonders, Grootvader, ik heb het maar over den allerhevigsten stank van het bedervende vleesch, dat door u bijeengesleept wordt."

De tijger ging weer op de vangst en Tapi Boenga boroe zong door.

Eenige dagen daarna vroeg hij: "schatje, hoeveel vadem is wel je lever lang?" "Zoo groot als die van een mug, Grootvader!" "Dan moet je maar flink vleesch eten, kind, opdat je lever schielijk groeie!"

Andermaal ging de tijger er op uit om nog meer vleesch te vergaderen.

Twee jaren verliepen gedurende welke de tijger al maar vleesch ophoopte, en toen gaf hij Tapi Boenga boroe haar kom en kam, welke zij dadelijk in gebruik nam. Tegelijkertijd vroeg hij weer hoe groot haar lever nu wel was en zij antwoordde: "nog altijd niet grooter dan die van een mug." Sedert joeg de tijger nog alleen menschen, en Tapi Boenga boroe bleef in haar hutje.

Op zekeren morgen — weer een jaar verloopen — kwam een groote muskusrat haar bezoeken: hij zette zich, na langs de daksparren getrippeld te zijn, naast haar neder. "Hoe gelukkig" juichtte zij, "is deze rat, hij ziet mijn ouderlijk huis, vader en moedertje!" "Gelukkig zijt gij, prinses, omdat ge niet dagelijks uit behoeft te gaan om vleesch voor uw onderhoud te zoeken!"

"Hoor eens, rat, wanneer je mij een groote pinangnoot brengt, zal je vleesch hebben zooveel je lust, maar doe je het niet, dan krijg je niet alleen geen vleesch, doch lever ik je bovendien aan den tijger over." De rat beloofde de noot te zullen halen, at zich zijn buikje rond en vertrok. Al spoedig keerde hij met deze terug en samen plantten zij vervolgens de noot bij een der palen van het hutje. Sedert verliet de rat Tapi Boenga boroe niet meer. [2]

Eenigen tijd hierna en nadat de tijger wederom naar den omvang van haar lever was komen vragen, beval Tapi Boenga boroe den rat naar hare ouders te gaan om eten en betel voor haar te ver-

[1] Door dit versje anticipeert het meisje op des tijgers einde. Hij toch doet haar alleen in 't hutje plaatsnemen en wenscht dat zij zich zal vetmesten, omdat hij haar later wil opeten.

[2] Vergelijk hiermede de passage aangaande de araknoot. Lod. Vert. blz. 454.

zoeken. Onverwijld vertrok hij en nadat hij haar geboortedorp bereikt had, spoedde hij zich rechtstreeks naar hare ouderlijke woning waar hij Boroe Endja aantrof.

„Vorstin, ik kom namens Tapi Boenga boroe voedsel en betel vragen, want sedert zij is heengegaan, heeft zij noch door u bereide sirih, noch door u gekookte rijst geproefd.”

„Wat, rat, leeft onze dochter nog?” „Zeker gebiedster, steeds zijn wij te zamen, ik en mijn vriendin, en wel in een hutje in een bosch waar een tijger haar komt vragen: „hoe groot is je lever al?” waarop zij dan onveranderlijk antwoordt: „Zoo groot als die eener mug.” Dan gaat de tijger vleesch halen zoodat de geheele kust door den stank daarvan wordt verpest; met dit al is het geen eten voor ons!”

Dadelijk beval Boeroe Endja rijst te koken. Toen deze gaar was, schepte zij een bord vol en vlijde daarop een lekkere gekookte visch, waarop de rat met een en ander terug ijlde.

Onderwijl was de pinangnoot uitgeloopen en toen het schot tweemaal de lengte van een mensch bereikt had, verscheen de tijger weer met zijn vraag. „Nog geen vadem, Grootvader,” luidde ook nu het antwoord, „en mijn hart is nog maar klein, doch zoo ge mij de Koningsbloem kondt bezorgen, die midden in den Oceaan groeit, bizonder lekker riekt, geopend een vadem beslaat en als knop zoo groot als een bord is, dan zullen beiden wel gauw groeien!” „Je zult haar hebben, lieveling” en bij het aanbreken van den dag toog de tijger op de Koningsbloem uit.

Een jaar verstreek waarin de pinang krachtig wies. Toen kwam een aap het hutje binnengeklauterd. „Zeg eens, aap, wat moet jij hier?” „Prinses, ik hoorde u zingen en daar ik zag dat u overvloedig van vleesch voorzien bent, kwam ik, wijl ik honger heb, binnen.” „Ei, ei, is dat de reden, nu dan zal ik je meer geven dan je op kunt, ten minste wanneer je me belooft, dat je stipt zult doen wat ik je zeg!” „Prinses, wat u ook van mij verlangt, ik zal niet tegenstribbelen, hoe ver u me uitstuurt, ik zal dadelijk gaan.” „Goed, ga dan maar eten!”

Nadat hij verzadigd was, zei de aap: „Prinses, wat hebt u mij thans op te dragen?” „Kijk eens aap, zoodra deze pinang volwassen is, ga ik naar mijn ouders te Napa rindang terug, maar vóór dien tijd zal een tijger komen en jou bevelen mij uit den boom te halen, dat moet je weigeren, zoodat hij daartoe een beer naar boven

zal sturen. Dan zorg je steenen bij de hand te hebben om hem dood te gooien!" "Prinses, gij kunt u op mij verlaten!"

Prompt twee jaar nadat de tijger de Koningsbloem was gaan zoeken, gelastte Tapi Boenga boroe den aap in den pinangboom voor haar een hutje te bouwen, waartoe de rat de noodige bamboe aanbracht. Zoo als het gereed was, nam de aap het meisje op den rug en bracht haar naar dit nieuwe verblijf. Nauwlijks had zij dit goed en wel betrokken of daar kwam de tijger met de Koningsbloem. "Bloemenkoninginnetje waar zit je, ik breng je de bloem!" "Hier, Grootvader! riep de aap voor haar terug uit het oude hutje waarin de rat zonder ophouden heen en weder sprong, en meteen liet hij een zak naar beneden waarin de tijger de Koningsbloem deed. Dadelijk werd deze door den aap opgeheschen.

"Nu je je bloem hebt, schatje, zullen je lever en hart wel groot genoeg zijn, he?" "Zeker, Grootvader, mijn hart heeft nu juist den omvang van een pisangbloesem en mijn lever is precies een vadem lang!" "Kom dan terstond beneden, opdat ik je verslinde." "Ach, Grootvader, heb medelijden met mij, eet mij niet op, ik zou zoo graag vader en moeder terug zien; ik wist heelemaal niet dat u van plan was mij te verscheuren!"

Thans was des tijgers geduld ten einde, woedend krabde hij heftig blazend aan den boom, terwijl Tapi Boenga boroe zong: "groei toch, groei toch pinangboom, dat ik snel weer thuis nu koom."

Hooger en hooger verhief zich de pinang en de tijger rende weg om helpers tot het vellen van dezen te halen. Weldra had hij dezen bijeen, 't waren een hert, een neushoorn, een olifant, een wild zwijn een miereneter en een beer. Met hun allen rukten zij aan den stam, gezamenlijk bonkten zij tegen dezen aan; ontwortelen konden zij hem echter niet.

Onderwijl hield de aap zijn steenen klaar en toen daarop de beer op bevel van den tijger naar boven begon te klimmen, wierp hij dezen een grooten steen op den kop, zoodat hij morsdood naar beneden viel; onmiddellijk werd hij door den tijger verscheurd.

Daarop moest de miereneter den boom in, maar nu was Tapi Boenga boroe op hare hoede, zij wierp vuur in zijn oogen, waardoor ook hij naar omlaag plofte en te pletter viel. Deze werd eveneens onverwijld door den tijger vaneen gereten, doch terwijl hij daarmede bezig was, slingerde de aap weer een steen, die zóo goed trof, dat de tijger dood in elkaar zakte.

Aldus van hare belagers bevrijd, zong Tapi Boenga boroe:

"Pinangboom buig nu je bladers"
"Op het dak van 't huis mijns vaders!"

Aanstonds boog de boom zijn kruin juist boven den nok van hare ouderlijke woning, zoodat Tapi Boenga boroe zich op dezen nederzetten kon.

Een haan, die het zag, kraaide: "Amat toea, uw dochter is teruggekomen, zij zit op de vorst van uw huis!" "Als mijn dochter teruggekomen is, zal ik jou voor het welkomstfeest slachten!" Een varken, een hond, een buffel en een koe kwamen vervolgens hetzelfde berichten, maar Amat toea wilde hen niet gelooven. Toen kwam een knaapje van het dorpsplein en zeide: "Waarom komt u toch niet buiten, koning, nu uw dochter op uw dak naar u zit te verlangen: wilt u haar dan niet zien?" "Wat leuter je toch, jongen: indien mijn dochter terug is zal ik een buffel voor haar welkomstmaal laten slachten! "Zoo zij het dan, vorst, lieg ik dan moogt u mij ook den hals af laten snijden!" [1]

Zamen gingen zij thans naar buiten en Amat toea keek naar boven. Eensklaps vroolijk lachend, riep hij: "kom gauw naar beneden, vrouwtje, dan zal ik je eens mokkelen!"

"Neen, vader, niet vóor dat u mij belooft, dat mijn zusters, die mijn kom lieten wegdrijven en mij daardoor zooveel leed bij dien tijger in het groote bosch bezorgd hebben, tot trap voor mij zullen dienen!"

"Dan zal dit gebeuren kind!" en meteen ging Amat toe binnenshuis om dra, de zes zusters medesleurend, daaruit te voorschijn te komen. Een der meisjes bond hij vervolgens vast langs de leuning

[1] Ter kenschetsing van het dialect, waarin het verhaal geschreven is, volge hier bovenstaand gesprek in transcriptie.

„Doeng ni, marsoendoeng ma pinang i tongon ma toe boekkoelan ni bagas ni amana i. Doeng ni, ro ma manoek martahaoeak-tahoeakeak: „noengga ro boroem, Amat toea radja doli, noengga hoendoel ibana di boekkoelan ni bagasmi!" boti ma didok manoek i, manoek aloeon „Atik ro ma boroekki i, ahoe boeat ho bahen haroanna!" boti madidok radja i. Doeng ni soede, ro ma dohot babi, dohot horbo dohot lomboe paboahon, indadong porsea radja i. Doeng ni, ro ma nametmet sian alaman laho toe bagas: „beasa ma sai so ho, ale radja nami, di bagasan noengga ngolngolan boroem di boekkoelan ni roemamon, lat so diida ho?" boti ma didok nametmet i. „Olo na djoekkit do bajon, atik ro boroekki i, ahoe boeat horbokki bahen haroanna!" boti ma didok radja i. „Ole ba radja nami, molo so toetoe akkin ningoe oea tadjap ahoe!" boti ma ninna nametmet i, djadi midjoer ma nasida toe toroe."

van de huistrap, een op de onderste, en op de middelste en op de bovenste trede en zoo ook een langs iederen schuinschen ligger. Toen plaatste hij een bamboe met inkepingen tegen het dak langs welke Tapi Boenga boroe afklom om daarna op hare zusters tredend, de ouderlijke woning binnen te gaan. [1]

Het volk dat de gebeurtenis bijwoonde, keek alsof er een godheid uit den hemel daalde.

's Anderen daags begon een luisterrijk feest, waartoe behalve de dorpsgenooten, vrienden van heinde en ver genoodigd waren. Onbekrompen was het onthaal, er werd muziek gemaakt en gedanst; het festijn duurde drie dagen en drie nachten onafgebroken voort.

Onderwijl was zekeren vorst Nahong ter oore gekomen op welke wijze Amat toea zijne dochters behandeld had. Verontwaardigd over deze door geen adat gebillijkte straf, hield hij raad met zijn onderhoorigen en eenparig besloot men Amat toea rekenschap van zijn gedrag te gaan vragen.

Zoo vastgesteld, zoo gedaan, en wel gewapend trok Nahong met de zijnen tegen Amat toea's dorp op. Zij kwamen voor een gesloten poort en toen Amat toea vernam, wat hun begeer was, weigerde hij volstrekt deze te openen; van den wal af verdedigde hij zijn gedrag en verhaalde het voorgevallene uitvoerig. Doch Nahong was met dien uitleg niet tevreden; hij zou erin berust hebben, dat Amat toea zijn dochters met den dood gestraft had, doch haar tot trap te verlagen ging te ver en daarom verklaarde hij hem den oorlog. Twee dagen beschoot men elkander verwoed, maar niemand werd getroffen. De aanvallers deinsden af, maar alleen om op nieuw overleg te plegen en daarna, nu onder aanvoering van een befaamden voorvechter, het beleg te hervatten. Nu was de kans Nahong gunstig, Amat toea's dorp werd ingenomen, bij welke gelegenheid twintig vrouwen en drie kisten met kostbaarheden den overwinnaar in handen vielen. Amat toea liet men echter zijns weegs gaan.

Van zijn vrijheid maakte deze gebruik om naar vorst Soölo-an te gaan; hem wist hij over te halen gezamenlijk Nahong's dorp aan te tasten. De overval gelukte volkomen, thans werden door Amat toea dertig vrouwen en drie kisten goud buit gemaakt, waarna hij Nahongs dorp in brand stak.

---

[1] In het Lòdasche verhaal zegt de leguaan: „legt u neder en strekt tot rollen voor mijn schip!" waarop aldus geschiedt en de zes zusters verpletterd worden

Nahong was evenwel tot Sodoppakon gevlucht, met wien hij een verbond sloot en daarop Amat toea andermaal aanviel. Toen echter trots het vervaarlijk geschiet na drie dagen allen nog onverlet waren, staakten partijen den strijd en vervoegden zich bij Oppoe Sosoenggoelon met het verzoek als scheidsrechter te willen optreden. Deze nam die taak op zich en, na beider grieven te hebben aangehoord, stelde hij beide vorsten een zwaard ter hand, ten teeken dat hun zaak in onderzoek was gegaan en dat zij, vóor dat uitspraak gedaan was, geen verdere vijandelijkheden mochten plegen. Beiden verbonden zich hiertoe, de wapens werden opgeborgen en beurtelings ontvingen zij de gezanten van den vredestichter om hem aangaande het gebeurde in te lichten. Daarna velde Sosoenggoelon vonnis. Nahong kreeg een berisping en werd ernstig aangemaand zich in den vervolge te onthouden van gewapenderhand in te grijpen daar waar volgens zijne meening onrechtmatige handelingen werden gepleegd: deze te straffen behoorde den hoogeren machten overgelaten te blijven.

Een schitterend verzoeningsmaal volgde, waarbij Sosoenggoelon en de bemiddelaars ruimschoots voor hun bemoeienis werden schadeloos gesteld.

Eenigen tijd later kwam Nahongs oudste zoon Tapi Boenga boroe ten huwelijk vragen en al spoedig was het bruiloft. Maar ziet, twee jaren bleef de echt kinderloos, eerst in het derde jaar schenen de verwachtingen van het jonge paar verwezenlijkt te zullen worden. Tapi Boenga beviel, doch, o noodlot, zij bracht geen kind ter wereld, doch zeven aapjes, die dadelijk al stoeiend over het dak, door de veranda en langs de palen van het huis dartelden. Het dorpsvolk grinnikte, maar de ouders waren diep terneer geslagen. Niettemin werd de gebruikelijke uitnoodiging tot de verwanten gericht [1], die plichtmatig de jonge moeder kwamen bezoeken. Weenend

---

[1] Het is namelijk gebruik dat de hoela-hoela, [1] zoowel als de ianakkon [2] der moeder geluk komen wenschen. Brengen eerstgenoemde haar een spijsoffer tot gave aan hare ziel, dat de bevalling ongestoord zij en een draagkleed voor haar kind mede, dan wordt hun als tegengeschenk één reaal om een mes te koopen, beloofd. De ianakkon, die hetzelfde offer schenken, brengen tevens den reaal voor het mes der hoela-hoela mede. Zoo ten minste is het de gewoonte in Nai Pospos. gelijk uit deze aanhaling blijkt:

Doeng ni, molo adong hoela-hoela ro mai mangoepaoepa dohot marboan oelas parompa, doeng ni, mamboeat djoehoet ma ibana (de vader) panganon ni hoela-hoelana i, diparbaga ma riar sada bahen piso ni hoela-hoelana i. Doeng

werden zij door Tapi Boenga boroe ontvangen, diep beklaagde zij zich over haar droevig lot, waarvoor zij geen verklaarbare reden vinden kon.

Haar vader echter wierp in arrenmoede haar bruidschat in het vuur, waardoor het huwelijk met Nahongs zoon ontbonden werd en Tapi Boenga boroe vluchtte met haar apenkroost het bosch in.

Aldus de vertelling, dat Tapi Boenga boeroe aapjes het leven schonk instede van een kind, de straf haar door de hoogere machten opgelegd.

---

ni lako ma i moelak. Doeng ni molo adong ianangkonna ro ma i mangoepaoepa, diboan ma riar sada bahen piso ni hoela-hoela na i. Bataksche handschriften ex legato v. d. Tuuk, dl. VIII, blz. 201.

[1] hoela-hoela (hoela [2]) volgens het Bat. Wrdb. bloedverwant uit wier familie men een dochter heeft, het tegenovergestelde van nijanakkon, bloedverwant aan wien men een dochter heeft ten huwelijk gegeven, m. a. w. waar de Batak een exogaam patriarchaal huwelijk sluit, vertegenwoordigen de hoela-hoela de marga der vrouw, de ianakkon daarentegen die van den man en, daar de vrouw bij haar huwelijk geheel uit haar margaverband wordt losgemaakt en in die van den man overgaat, wordt zij dus getrouwd voor hare margagenooten eveneens ianakkon.

EENIGE PLAATSEN UIT DE NÂGARAKRĔTÂ-GAMA BETREFFENDE HAYAM WURUK.

DOOR

H KERN.

In bovengenoemd merkwaardig gedicht, waarvan wij de ontdekking en uitgave aan Dr. Brandes te danken hebben, vindt men omtrent de geboorte van den vermaarden Hayam Wuruk het volgende bericht in zang I, st. 4 [1]:

Ring Çâkarttu-çarena rakwa ri wijil nṛpati tĕlas inastwakĕn prabhu
an garbbheçwaranâtha ring Kahuripan wihaga nira 'n amânusâdbhuta |
lindû'ng bhûmi kĕtug hudan hawu gĕrĕh kilat awilĕtan ing nabhastala |
guntur ttang Himawân ri Kâmpud ananâng kujana kuhaka mâti tanpagap ||.

D. i. „In 't Çakajaar (uitgedrukt door) jaargetijden, pijlen, zonnen (1256 = 1334 A. D.) werd de Vorst geboren, die nu reeds bevestigd is als Heerscher. Toen (onze) Vorst en Heer in den moederschoot neerdaalde (of ontvangen werd) te Kahuripan, waren er miraculeuse voorteekenen dat hij een bovenmenschelijk wezen was: de aarde beefde, met gerommel, er viel een aschregen, het donderde, en de bliksem slingerde zich in 't luchtruim; op den hoogen berg [2] Kâmpud had een uitbarsting plaats: booswichten en schelmen werden (daarbij) vernietigd, reddeloos omgekomen."

Onmiddellijk daarop volgt deze regel:

Nâhan hîngan irân Bhaṭâra Girinâtha sakala matĕmah prabhûttama.

D. i. „Hieruit kan men besluiten dat God Girinâtha (Çiwa) in levenden lijve zich incarneerde in (onzen) Soevereiu."

De moeder van Hayam Wuruk was, gelijk men èn uit de Pararaton èn uit ons gedicht weet, de regeerende Vorstin van Java, die te Kahuripan, anders genaamd Jîwana, resideerde, en daarom in de Pararaton Bhre Kahuripan, d. i. Hare Doorluchtigheid of Majesteit in Kahuripan, heet. Volgens de Pararaton kwam zij aan de regeering in 1250 Çaka (1328 A. D.); volgens het gedicht, een jaar later, Çaka 1251, want in Zang 49, 1 lezen wij:

[1] Onbeduidende spelfouten verbeter ik stilzwijgend.

[2] Dit zal wel bedoeld zijn met „Himawân".

Tuhun ring Çakâbdendu-bâṇa-dwi-rûpa |
nṛpe Jîwana kyâti mâtâ narendra |
gumantîrikang Tiktamâlûra râjñî |
pitâ Çrî-narendra rikang Singhasâri. ||

D. i. „In 't Çakajaar (uitgedrukt door) maan, pijlen, twee, eenheid (1251 = 1329 A. D.), volgde de Vorstin te Jîwana, bekend als de moeder van den Koning, in Majhapahit als koningin op; 's Konings vader in Singhasâri."

Het verschil tusschen onze beide bronnen is niet noemenswaard; uit beide blijkt dat Hayam Wuruk geboren is vijf of zes jaar na de troonsbestijging zijner moeder. Straks zullen wij gelegenheid hebben om op zijn vader terug te komen.

De tweede Zang luidt aldus:

Ndan sang Çrî-râjapatnî prakaçita sira mâtâmaha Çrî-narendra |
sang lwir pâwak Bhaṭârî Parama-Bhagawatî chattra ning rât wiçeṣa |
utsâheng yoga Buddhasmaraṇa ginĕng irân cîwarî wṛddhamuṇḍî |
ring Çâka drĕṣṭi-saptâruṇa kalaha nirân mokta mungsir kkabuddhan |
ryy antuk Çrî-râjapatnî Jinapada kawĕkas duhkita'ng rât byamoha |
ryy âdĕg Çrî-nâtha munggw ing Majhapahitumuluy tuṣṭa menggöng kabhakti'n |
reṇa Çrî-nâtha sang Çrî-Tribhuwana Wijayottungadewî gumanti |
munggw ing râjyerikang Jîwanapura sira tâmwangmwangi Çrî-narendra ||

D. i. „Hare Majesteit de Koningsvrouw (Weduwe), de beroemde, was de grootmoeder van Z. Maj. den Koning; zij, die als het ware de belichaming was van de Godin Opperste Vrouwe (Bhagawatî) een uitstekende beschermster der wereld; ijverig in yoga en 't denken aan Buddha, dat zij beoefende toen zij het geestelijk gewaad had aangenomen, als oude non. In Çâka 1272 (= 1250—51 A. D.) overleed zij, gaande naar 't Buddhaverblijf. Toen H. Maj. de Koningsvrouw in 't Jinaverblijf (= Buddhaverblijf) gekomen was, bleef de wereld bedroefd, verbijsterd achter: bij de troonsbestijging van Z. Maj. den Koning in Majhapahit betoonde (de wereld) spoedig daarna met blijdschap hare onderdanigheid. De moeder van Z. Maj. den Koning, H. Maj. Tribhuwana Wijaya [1] Uttungadewî volgde op, resideerende in Jîwana (= Kahuripan). Zij dan kweekte als voogdes Z. Maj. den Koning op."

De eerste vraag, die zich hier voordoet, is: welke onder de gemalinnen van Raden Wijaya, als regeerend vorst Kṛtarâjasa-Jaya-

[1] De tekst heeft jiwa° voor wija°, metrisch onmogelijk.

wardhana, is de grootmoeder, van wie hier gewaagd wordt? Veronderstellen wij eens voor 't oogenblik, dat Hayam Wuruk's grootmoeder in den bloede bedoeld is, en niet een van de andere gemalinnen zijns grootvaders, en beproeven wij, met behulp van zekere gegevens in bovengenoemd gedicht van Hayam Wuruk's hofdichter, tot een besluit te komen. Uit Zang 48,1 in verband beschouwd met 46,1 en 45,2, blijkt, dat de twee jongere zusters van Koning Jayanagara, nl. de Vorstin te Kahuripan, en die in Daha, dochters waren van de voornaamste, onvergelijkelijke gemalin van Raden Wijaya: sang prawararâjapatny anupama; terwijl het in 46,1 van dezelfde heet: sang Çrî Parameçwarî Tribhuwanânâmâgrajânindita; zij is namelijk de oudste, agrajâ, der met Raden Wijaya gehuwde dochters van Kṛtanagara (al. Çiwabuddha), blijkens het onmiddellijk voorafgaande vers. Vergelijkt men nu het opschriftfragment, door Brandes meegedeeld in de Aanteekeningen op de Pararaton blz. 121, dan ziet men, dat H. Maj. Jaya-Wiṣṇuwardhanî (= Bhre Kahuripan) de kleindochter is van iemand wiens naam uitgaat op ... gara. Zonder de minste aarzeling is de gaping, door 't uitslijten van eenige letters ontstaan, aan te vullen door toevoeging van (Kṛtana)gara, hetgeen ook Brandes niet ontgaan is.

In dezelfde oorkonde wordt na de regeerende Vorstin genoemd hare volle zuster van Daha — over wie later meer —; verder Dyah Hayam Wuruk. Uit de voorvoeging van Dyah, dat vrij wel met ons Jonker overeenkomt, moet men opmaken dat hij nog prins, en nog geen regeerend vorst was, zooals trouwens uit den inhoud van 't stuk te zien is. Wel is waar volgt onmiddellijk op den eigen naam de koninklijke titel: „Bhaṭâra Çrî-Râ(jasanagaran)âma râjâbhiṣeka„, door Brandes vertaald met „als koning gezalfd onder den naam Z. M. R.„, eene vertaling waarop niets aan te merken valt, doch waaruit niet volgt dat Hayam Wuruk bereids feitelijk de teugels van 't bewind voerde. De titel kan, en blijkens het voorgevoegde dyah, moet hem bij voorbaat gegeven zijn om duidelijk in 't licht te stellen dat hij de rechtmatige en aangewezen opvolger is van zijne moeder, of wil men, van den vorigen koning, zijn oom, terwijl zijne moeder, ofschoon krachtig het bewind voerende, te beschouwen is als Koningin Regentes. Men lette ook op het voorafgaande „Jîwanapratiṣṭita„, d. i. „in Jîwana gevestigd„, zoodat hij nog niet in Majapahit troonde. Toch weten wij uit het gedicht van Prapañca, dat Majapahit zijn residentie was, toen hij zelf regeerde.

Als vierde persoon van wie in bedoelde inscriptie een bevel heet

uit te gaan, wordt vermeld een gemalin van Bhaṭâra Kṛtarâjasa (al. Raden Wijaya), van wie gezegd wordt dat zij is „Buddhamârggânusarî", d. i. „een volgster van de leer van Buddha". Deze bijzonderheid stemt zoo goed overeen met hetgeen van Hayam Wuruk's grootmoeder gezegd wordt, gelijk wij boven gezien hebben, dat wij gerust de in 't opschrift bedoelde weduwe van Raden Wijaya met de grootmoeder in Zang 2 mogen vereenzelvigen. Maar hiermede is nog niet beslist of die Buddhistische Koningin-Weduwe Hayam Wuruk's grootmoeder in den bloede was. Immers elke gemalin van zijn grootvader is voor hem eene grootmoeder.

Alvorens nadere gegevens te zoeken in 't gedicht, deel ik hier het gevoelen van Brandes mede, die zich aldus uitlaat:

„De derde vrouwelijke persoon heet slechts de gemalin van Kĕrtarâjasa. Daar het niet wel te denken is, dat zoo deze dame de moeder was van een der beide voorafgaande vorstinnen, dit er niet bij vermeld zou zijn, te meer daar althans de moeder van Jayawiṣṇuwardhanî een dochter van Kĕrtanagara was [1], zoo ligt het voor de hand er de ons reeds bekende b i n i h a j i in te zien, die de moeder was van den voorafgaanden vorst Jayanagara, den halfbroeder van de thans regeerende vorstin."

Het komt nu er op aan, op te sporen wie Jayanagara's eigen moeder was. Volgens de Pararaton was het Dara Pĕṭak, eene Sumatraansche prinses. Daarentegen heet zij in Zang 46 en 47 van 't gedicht Lĕmbu Tal, en is zij de dochter van Z. Maj. Narasinghamûrti. De laatste halfstrofe van Zang 46 luidt aldus:

lâwan Çrî-Narasinghamûrtty awĕka ri Dyah Lĕmbu Tal suçrama |
sang wîreng lage sang dhinarmma ri Mirĕng Boddhapratiṣṭâpagĕh ||

D. i. „En Z. Maj. Narasinghamûrti had tot dochter Prinses Lĕmbu Tal, de wakkere, de heldhaftige in den oorlog, die bijgezet is in Mirĕng, vaststaande in het Buddhistisch geloof."

Niet uit de bewoordingen van den laatsten versregel, maar uit het zinverband blijkt dat de opgenoemde eigenschappen alleen op Dyah Lĕmbu Tal kunnen slaan, en niet op haar vader. Alle twijfel hieromtrent verdwijnt, als wij in den volgenden Zang op nieuw haar beschreven vinden als w î r a w i d a g d h a w i j n a, d. i. „heldhaftig, bekwaam, verstandig".

Het feit dat zoo uitdrukkelijk het Buddhistische geloof van Lĕmbu Tal, van de Koningin-Weduwe in het opschriftfragment en van

[1] Als ook van hare zuster van Daha, zooals we gezien hebben.

Hayam Wuruk's grootmoeder vermeld wordt, leidt mij tot de gevolgtrekking dat één en dezelfde persoon bedoeld is, en bij gevolg dat het vermoeden van Brandes alleszins juist is.

Doch, zal men misschien zeggen, hoe dan te verklaren dat die persoon in de Pararaton Dara Pĕṭak, en in 't gedicht Dyah Lĕmbu Tal genoemd wordt? Dit verschil zou wel eens meer schijnbaar dan wezenlijk kunnen zijn. Immers het Meleische dara, als adellijke titel, kan gevoegelijk vertaald worden met «Jonkvrouwe», en is dus synoniem met het Javaansche dyah, al is dit etymologisch een gansch ander woord. Lĕmbu is in 't Oudjavaansch meer bepaaldelijk een «wit rund», en pĕṭak beteekent «wit». Met Tal weet ik geen weg. De vader van Lĕmbu Tal, Z. Maj. Narasinghamûrti, moet een Sumatraansch vorst geweest zijn.

In den tweeden Zang, zooals wij gezien hebben, komt het bericht voor, dat door 't overlijden van Hayam Wuruk's grootmoeder het land in rouw gedompeld werd; onmiddellijk daarop lezen wij dat bij de inhuldiging van H. W. in Majapahit het volk daarop verheugd (of: bevredigd) onderdanigheid betoonde. Er moet dus een nauw verband tusschen beide gebeurtenissen bestaan, en het ligt voor de hand te besluiten dat na den dood der grootmoeder, Lĕmbu Tal, Hayam Wuruk als regeerend vorst werd gehuldigd en zijne residentie in Majapahit vestigde. Hij was toen zestien jaar oud; zooals men weet, heeft de tegenwoordige Koning van Spanje ook op zestienjarigen leeftijd de regeering aanvaard.

's Konings moeder, Bhre Kahuripan, heet in Zang 2 Tribhuwana Wijaya [1], doch in 't opschriftfragment: Jaya-Wiṣṇuwardhanî, met den titel Tribhuwanottuṅgadewî, overeenkomende met Uttuṅgadewî in 't gedicht.

De 3e Zang luidt als volgt:

Tĕkwan bhakti sirân makebu ri sira Çrî-Râjapatnîçwarî |
satyânût brata pakṣa Sogata masangskâre dagan sang pĕjah |
tansah Çrî-Kĕrtawarddhaneçwara pitâ de Çrî-Narendrâdhipa |
se dampaty apagĕh sireng Sugatamârggângde sukâ ning jagat ||
Ndan Çrî-Bhûpati sang pitâ nṛpati munggw ing Singhasâryy âpagĕh |
sâkṣât hyang wara-Ratnasambhawa sirân manggĕh parârtheng jagat |
dhîrotsâha sire kawṛddhya nikanang rât satyabhaktye haji |
lagy anggĕgwani kâryya (ning) sahana kâdhyakṣâtidakṣeng naya ||

[1] Wijaya en Jaya komen op hetzelfde neer. Het verschil in de volgorde der termen is een gevolg van metrische noodzakelijkheid.

D. i. „En onderdanig beschouwde zij [1] als moeder H. Maj. de Koningsvrouw Heerscheres; trouw volgens de plichten van de Buddhistische gezinte vervulde zij 't ceremonieel aan 't voeteneinde des grafs van de overledene. Voorts was Z. Hoogheid vorst Kṛtawardhana de vader van (onzen) Koning en Heer. Man en vrouw waren vast in het Buddhageloof, werkende voor 't heil der wereld. En Z. Hoogh. de Landvoogd, de Vorst-Vader, had zijn vaste residentie in Singhasâri Als de God (Dhyânibuddha) Ratnasambhawa trachtte hij 't welzijn van anderen in de wereld te bevorderen. Hij was standvastig en ijverig werkzaam voor den voorspoed des lands, dat het trouw en aanhankelijk zou zijn jegens den Koning. Steeds vervulde hij alle werkzaamheden van 't opperrechterschap, uiterst bekwaam (zijnde) in de leiding der zaken."

Uit deze verzen leeren wij o.a. dat de vader van Hayam Wuruk heette Kṛtawardhana. Dit komt overeen met wat wij aantreffen in het reeds meermalen aangehaalde inscriptiefragment, want het lijdt geen twijfel dat in de verminkte passage Çrî-Bhaṭâra-Kṛtawarddhana Maha.... sahawarata, door Brandes vertaald als: „en tot Z. M. Heer Kṛtawarddhana (in eene betrekking staat als tot haren....)" in te vullen is een woord voor „gemaal". De juiste term is niet met zekerheid te herstellen; ik vermoed „Mahârâjñî sahacarita", d. i. gemaal van de Groote Koningin. Iets verder volgt op gelijke wijze na de vermelding van de vorstin van Daha de naam des gemaals van deze.

In Pararaton blz. 27 heet de gemaal van Bhre Kahuripan en vader van Hayam Wuruk, Cakradhara. Hoe dit te rijmen? Vermoedelijk is Cakradhara 's mans naam vóór zijn huwelijk; maar de naam Kṛtawardhana ontbreekt toch niet. Er staat namelijk in Pararaton: „Hana ta patutan Raden Cakradhara anjĕnĕng ring Tumapĕl, bhiṣeka Çrî-Kĕrtawardhana." Volgens de vertaling van Brandes, blz. 110, zou dit beteekenen: „Een zoon van Raden Cakradhara, Çrî-Kĕrtanagara, stond te Tumapĕl." Doch ik vat de plaats anders op, en vertaal: „Raden Cakradhara kreeg een kind (zoon) terwijl hij te Tumapĕl, met den bijnaam Z. M. Kṛtananagara, resideerde." Daar Tumapĕl een andere naam voor Singhasahari is, strookt het bericht van de Paroraton volkomen met wat in het) gedicht te lezen staat.

De tekst van Zang 4 luidt, na verbetering van enkele fouten, als volgt:

[1] Namelijk Bhre Kahuripan.

Muwah ibu haji sang narendrânujâ de hajîng Jîwana |
prakaçita haji Râjadewî Mahârâjasâniudita |
sira ta siniwi ring Dahânopameng (rû)pa ring sadguṇa |
samasa(ma) kalawan hajîng Jîwana lwir sudewy âpalih ||
Priya haji sang umunggw i Wĕngkĕr bangun hyang Upendrânurun |
nṛpati Wijayarâjasânopameng pâramajnottama |
samasama kalawan nṛpe [1] Singhasâryy ekapakṣâpagĕh |
sira wihikan i — ◡ — thâni yâwat sabhûmî Jawa ||

D. i. "En de andere moeder van den Koning was de jongere zuster van de Vorstin te Jîwana, de vermaarde Vorstin Râjadewî Mahârâjasa, de onberispelijke. Zij dan heerschte in Daha, onvergelijkelijk in schoonheid [2] en in de zesvoudige staatskunst; gelijkstaande met de Vorstin te Jíwana, als 't ware koningin voor de helft. De geliefde man der Vorstin, die in Wĕngkĕr resideerde, in voorkomen als de god Upendra, op aarde neergedaald, was Vorst Wijayarâjasa, onvergelijkelijk onder de uitstekendste groote geleerden; gelijkstaande met den Vorst te Singhasâri, steeds eendrachtig (of: van dezelfde gezinte). Hij was bekend met . . . . het land over geheel Java".

In het opschriftfragment wordt van de Vorstin in Daha o. a. gezegd: "Dahanagaryyadhiṣṭita", d. i. "gesteld over 't rijk Daha," en worden allerlei voortreffelijke, lichamelijke en geestelijke eigenschappen van haar geroemd. Van haar vorstelijken bijnaam is nog over . . wi-nâmarâjâbhiṣekâ. Dank zij het gedicht, is het ontbrekende licht aan te vullen met Râjade. Haar "abhiṣeka" is dus Râjadewî. Haar man heet, evenals in 't gedicht, Wijayarâjasa. Ook in de Pararaton draagt hij denzelfden vorstennaam, en heet zijne residentie Wĕngkĕr, gelijk in 't gedicht.

De voorgaande bladzijden zullen, zoo het nog noodig ware, den lezer de overtuiging geschonken hebben, dat het gedicht Nâgarakrĕtâgama van hooge waarde is voor de geschiedenis van Java gedurende den bloeitijd van Majapahit.

[1] Tekst heeft nṛpati Si°, onmogelijk wegens de maat.

[2] Haar schoonheid wordt ook geroemd in de oorkonde, zoodat de aanvulling niet twijfelachtig is.

IABADIOE

DOOR

H. KERN.

In de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, Afl. 36, blz. 365, laat de heer Rouffaer, sprekende over Claudius Ptolemaeus, zich aldus uit:

„Deze beroemde geograaf spreekt niet van „Jabadioe” — gelijk men sinds ongeveer een eeuw elkander maar voortdurend blijft naschrijven! — maar van „Jabadios,” zooals duidelijk uit den oorspronkelijken tekst blijkt; zijn „Jabadioe” toch is genitief afhangende van het volgende „nêsos” = „eiland;” „Jabadioe nêsos” dus = Jabadios-eiland.”

Het spijt mij het te moeten zeggen, maar waarheid is waarheid: de heer Rouffaer heeft zich vergist, en al degenen die hij van naschrijverij beschuldigt, hebben het aan 't rechte eind. Iedereen die Grieksch kent, weet wat ik hier terwille van anderen, welke die kennis niet bezitten, meedeel, namelijk, dat in 't Grieksch, gelijk in onze taal, de eigennaam van een eiland in denzelfden naamval staat als het woord eiland, en niet, gelijk in 't Fransch of Engelsch, in den genitief. Men zegt dus bijv. „hê Dêlos nêsos,” 't eiland Delos; accusatief „tên Dêlon nêson,” enz. Ptolemaeus zegt: „en têi Iabadioe nêsôi,” waarbij „Iabadioe” als een vreemd woord onverbogen blijft. Van een genitief kan geen sprake zijn.

De naamvorm Iabadioe beantwoordt zoo nauwkeurig als het Grieksche klankstelsel het toelaat aan een Prâkṛtvorm Jawadîwoe, waarvan een jonger vorm is Dzjawadîwoe. Opmerkelijk is het dat als andere lezing bij Ptolemaeus voorkomt Sabadioe, waaruit men geneigd zou zijn het besluit te trekken, dat eene uitspraak Dzjawadioe aan een der afschrijvers bekend was. De uitspraak van de *j*, internationale transcriptie *y*, aan 't begin van een woord door de palatale media is in enkele streken van Indië betrekkelijk oud, in de Neo-Arische talen van Indië zelfs regel. De klank heeft dus hetzelfde verloop gehad als de Latijnsche *j* in de Romaansche

talen. De brahmanen in het Noorden van Indië hebben de slechte gewoonte om zelfs wanneer zij Sanskrit spreken, aan de *j* als beginletter de uitspraak van *dzj* te verbinden.

Dit leidt mij van zelf tot een opmerking naar aanleiding van eenige zinsneden, voorkomende in de hoogst belangrijke verhandeling van den Heer Pelliot, getiteld „Deux Itinéraires de Chine en Inde à la fin du VIIIe siècle", in „Bulletin de l'Ecole française d'Extrême Orient", IV, p. 268. Wij lezen daar 't volgende:

„Si nous cherchons dans les mers du sud quel nom peut s'accorder avec ces valeurs de transcriptions des caractères Ye et tiao. il semble assez naturel de retrouver dans Ye-tiao Yavadvîpa, le Iabadiou de Ptolémée, qui serait rendu en chinois par *Jap-div. La seule difficulté vient de l'initiale; la forme de Ptolémée, celle de Fa-hien qu'on trouvera tout à l'heure pour le début du Ve sciècle, semblent répondre à une prononciation où la semi-voyelle initiale *y* n'était pas encore devenue la palatale sonore *j*. M. Kern, selon Schlegel, croirait que ce passage de *y* à *j* n'est pas antérieur au XIIIe siècle; mais si Chöp'o, comme j'essaierai de le montrer plus loin, est bien Java, comme Chö répond en principe à ca ou ja, il faudra bien admettre qu'il y avait pour Java une prononciation palatale initiale où ce nom Chö-p'o apparait, c'est-à-dire dès la première moitié du Ve siècle."

Om misverstand te voorkomen, veroorloof ik mij de volgende toelichting te geven op de aangehaalde bewering van wijlen Prof. Schlegel. Ze berust op een mondelinge inlichting, die ik op zijne vraag verstrekte en hierop neerkwam, dat in de Oudjaansche inscripties en letterkundige werken, voor zoover ik ze kende, de naam van 't eiland is Yava (— dvîpa) (Nederl. spelling: Jawa) en dat de vorm Java (d. i. Dzjawa) eerst betrekkelijk laat voorkomt: mij was de vorm Dzjawa bekend uit den Sutasoma, een gedicht uit de 14de eeuw. Ik voegde daar echter bij, dat de palatale uitspraak zonder twijfel reeds betrekkelijk vroeg naast die met halfklinker bestond, zoo niet op Java zelf, dan toch in andere Indische of verindischte streken. In sommige Prâkṛtdialekten is de *y* van 't Sanskrit reeds vroeg overgegaan in een palataal (dzj), juist als in de Romaansche talen. In 't Sanskrit zelve zijn er enkele voorbeelden van zoo'n overgang, en terecht maakt de heer Pelliot op Skr. javanikā

---

[1] Zoo in Mahāvamsa 83, 36, vgg., 88, 63. Vgl. mijn opstel „Twee krijgstochten uit den Indischen Archipel tegen Ceilon", in deze Bijdragen VI, 2, 240 vgg.

naast yavanikà opmerkzaam. In 't Pāli heeft men Jāvaka (Dzjāwaka) als benaming voor Javaan of Maleier [1]. De Arabische vorm Zābaga — verkeerdelijk getranscribeerd Zabedj, waarover straks meer — kan ook alleen uit Dzjāwaga (Jāvaga) ontstaan zijn, en het Tamil Cāvacam (naar de tegenwoordige geijkte uitspraak s'āwas'am), Javaansch, veronderstelt ook een palataal als beginletter [1]. Het is volstrekt niet onmogelijk dat de palatale uitspraak der beginletter reeds in de 5de eeuw na Chr. bestond, zoodat de meening van den heer Pelliot volkomen gerechtvaardigd is. Men vergelijke ook wat ik hierboven opgemerkt heb omtrent de lezing Sabadioe bij Ptolemaeus. Wanneer de vorm Dzjawa bij de Javanen zelven in zwang is gekomen, is eene vraag die voor de beoordeeling van de stelling des heeren Pelliot in 't geheel niet in aanmerking mag komen, want zooals ik reeds te kennen heb gegeven, bedoelde vorm kan en moet buiten Java in gebruik zijn geweest, en dit is voldoende.

Ik kom nu terug op de verkeerde transcriptie Zabedj. Uit de Arabische schrijfwijze kan men de waarde der klinkers niet bepalen, het is dus louter willekeur in de tweede lettergreep een *e* instede van *a* te transcribeeren, en het woord te laten uitgaan op een medeklinker in plaats van op een klinker. Voorts berust de transcriptie van de derde letter van 't alfabet met *dj* op miskenning van de geschiedenis van die letter. Een duizend jaar geleden had die letter nog niet de hedendaagsche palatale uitspraak, ten minste niet algemeen, maar had ze nog de oorspronkelijke waarde van een gutturaal. Een der bewijzen ligt in 't feit dat de Indische dzj-klank onveranderlijk bij Arabische schrijvers werd weergegeven door ج, natuurlijk omdat de palatale media ontbrak, zoodat men den klank die daarop het meest geleek koos. Niet Zabedj is dus bedoeld, maar Zābaga, beantwoordende aan een Prakṛtvorm Dzjāwaga (in internationale spelling: Jāvaga). Het woord kan oorspronkelijk niet anders zijn dan een adjectief en eigenlijk beteekenen „Javaansch", (land) en substantivisch gebruikt „Javaan".

Dergelijke averechtsche transcripties, verklaarbaar en vergefelijk bij Arabisten die niet met Indische talen bekend zijn, treft men meermalen aan. Een ander voorbeeld dan Zabedj is nilkaṣa in plaats van nilakṣa, evenachtslijn, Skr. nirakṣa, bij Al Berûni. Twijfelachtig is het of men niet Sriboza moet transcribeeren instede van Serboza. De Sanskritvorm is Çrîbhoja (in Holland-

[1] Ik vermoed dat het woord eigenlijk Cavakam (spr. S'āwagham) luiden moet, doch dit doet niets af voor de beginletter.

sche spelling Sjrîbhodzja); daar in de Arabische transcriptie in geen geval een lange *î* voorkomt, kan Serboza berusten op eene Maleische, verbasterde uitspraak van 't Sanskritwoord. Wanneer de heer Pelliot de spelling Çrîbodja in de Encycl. v. N. Indië afkeurt met de woorden: Cette orthographe me paraît d'ailleurs hybride, puisqu'elle suppose pour la seconde partie du mot une forme malaise bodja, dérivée de bhoja, mais maintient au début la sifflante palatale de çrî, que le malais a changée en sifflante dentale" [1], heeft hij volmaakt gelijk, maar zijn vermoeden dat "alle Hollandsche philologen" Schlegel's lezing Sriboja (Sribodja) aangenomen hebben, is gewaagd. Zoover ik weet heeft geen enkele philoloog zich daarover uitgelaten. Schlegel heeft verkeerd gedaan met te betwijfelen dat de Chineesche transcriptie Che-li-fo-che een oorsponkelijk Çrîbhoja veronderstelt, maar dat de Skr. vorm in 't Maleisch verbasteren kon tot Sriboja (Holl. spelling: Sribodzja) is niet te betwisten.

---

[1] Op. cit., p. 336.

VERBETERING.

In den aanhef van zijn „Verslag eener Studiereis" *(Bijdragen*, deel LVI, bl. 625) noemt de heer J. A. Loebèr Jr. den Conservator van het K. Z. A. E. Museum te Dresden, Dr. Oswald Richter als de schrijver eener in 1899 verschenen verhandeling „Zur Timor-Ornamentik".

Dit was blijkbaar eene vergissing; op den titel dezer verhandeling toch is vermeld, dat zij werd samengesteld door Dr. W. Foy en Dr. O. Richter.

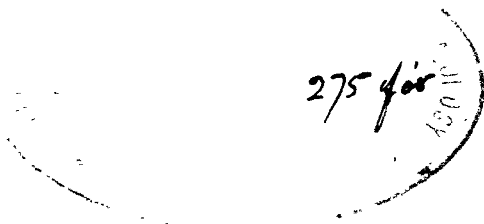
„Eere wien eere toekomt", — wij achten ons derhalve verplicht, op deze vergissing te wijzen, en haar daarmede zoo goed mogelijk te herstellen.

Red. der *Bijdragen.*

Rottineesche Verhalen.

VERTAALD DOOR

Mr. Dr. J. C. G. JONKER.

INLEIDING.

Tot dusverre zijn in het Rottineesch alleen vertaalde stukken door den druk bekend gemaakt, en wel: het Evangelie van Lucas, door J. Fanggidaej; eene vertaling van eenige Nederlandsche samenspraken, door een onbekende, (uitgegeven door Prof. Dr. H. Kern, deel XLII dezer Bijdragen): Beberapa tjeritera perupamaan, vertaald door J. Fanggidaej en eveneens door Prof. Dr. H. Kern uitgegeven in Bijdrage XLIV. In het voorbericht bij laatstgenoemde vertaling schreef Fanggidaej, dat het zijn voornemen geweest was eenige verhalen en gedichten te verzamelen, maar dat hij het beter vond eerst vertaalde stukken te leveren. Op mijn verzoek heeft hij later eenige oorspronkelijke verhalen te boek gesteld, welke, van eene Nederlandsche vertaling voorzien, hierbij worden medegedeeld.

De verhalen zijn gesteld in het dialect van Termanu, evenals de bovengenoemde vertalingen, met uitzondering der Samenspraken, welke in een mengsel van het dialect van Termanu en dat van Baä geschreven zijn. Aan den tekst noch aan de spelling, enz. is iets veranderd; enkele vergissingen bij het neerschrijven waren gemakkelijk, door navraag bij den schrijver te doen, te verbeteren. De vertaling sluit zich zoo trouw mogelijk aan het oorspronkelijke aan.

Dewijl een Woordenboek en eene eenigszins uitvoerige Spraakkunst van de Rottineesche taal nog niet verschenen zijn, was het noodeloos om te vermelden, wat daarvoor uit deze verhalen geput kon worden: de enkele Aanteekeningen bevatten dan ook voornamelijk eenige aanwijzingen, waar de schrijver, die uit Baä afkomstig is, eene enkele maal afwijkt van het in Termanu gewoonlijk gevolgde taaleigen; benevens enkele ophelderingen, welke moeielijk in de vertaling-zelf konden opgenomen worden, ofschoon dit toch zooveel mogelijk geschied is.

Met uitzondering van het tweede verhaal waarvan de trekken

algemeen bekend zijn, (vgl. bijv. Dr. N. Adriani, in het Tijdschrift voor Indische T.-, L.- en Vlk. Dl. XL, afl. 4), zijn de overige verhalen, ook daargelaten de laatste, welke uit hunnen aard meer bepaaldelijk Rottineesch zijn, voor zoo verre ik weet, althans in dezen vorm, niet bekend.

Amsterdam, November 1904. J. C. G. JONKER.

In den laatsten tijd is nog verschenen: Napeda natanek naták, een vraag- en antwoorden-boekje bij het godsdienstonderwijs, door D. A. Johannes te Keka; en door het Nederl. Bijbelgenootschap alhier is, of wordt uitgegeven: een gebedenboekje, door een onbekende vertaald.

TUTŪI LŌTE-LA SUDI LEOHĀTAKALA.

MANASULAKA

J. FANGGIDAEJ.

Inalasik esa no ūpun.

Bei hatana fo hāde betek bei lamasefa-a ina lāsik ēsa no ūpu ina anan ēsa lēo lēme ūma ānak ēsa dālek. Fāik ēsa de ina lāsika sānga nēu sēko. De āna hēlu ūpuna nāe: „Au u sēko ndia (1) ia so te makanāe fo hō'i isik fo dōde ela; te boso ho'imāla lēnak, te-aa se hēnu lena ūleka. Ho'imā kāda isik dē'ek ēsa. De inalāsika hēlu bāsa ūpun-a leondia bōë ma-aa āna ho'ināla ndāi-o sosōlok-o de āna lēo tasi dāle nēu.

De ina lāsika lā'o nasadea boë ma-aa ina ānaka nēu nanā'a ha'i de āna fūa ūleka neu. De ōë-a nakadōto bōë ma ana dodō ma tāo kāda isik dē'ek ēsa nēu, na-aa se kakāu-a ta dāi ndia no bēin fa. Hu ndia de āna ho'inā sēluk bēte isik dē'ek esa de āna pōpon no hāde isik ēsa dēi de āna tū'un lēo ūlek dāle nēu.

De kakāu-a nakadōto bōë ma āna ndūi hēni ōëna de āna kēka (2) hēni ha'i-a. Bōë ma kakāu-a sāsi de hēnu lā'o-a, de ana fa lēo dēak mai, de hēnu lēna ūma-a: de ūma-a sōdan ndia hēnuk no kakāu.

De ina lāsika fāli nēme tāsi dāle māi, te mok ndia lēo ūma dāle nēu-a kakāu-kakāu mēsan. Bōë ma ina lāsika namanāsa de nāe ūpuna nāe: „Au hēlu o dōde kāda isik de'ek esa ma tāo lē'e de o ho'imā lēnak? Fūdi hu bēsak ia fa hēni bāsa kakāu-a ndia (1) ia so. O malēna lāngama nasāla. Hēlu o lēo fa na-aa o tāon lēo fa."

Bōë ma ina lāsika ho'ināla milak (3) ēsa de dēlun nēu ūpuna langana Bōë ma ina ānaka dādi kōde, de nakabōku lēo ūmala kālan lāin nēu, de nalō bēina nāe: „Bei ó! bēsak ia tūa kābo-kābo-ò au ta ndia so, te pēla dēle-dēle-ò au ta ndia so."

Hundia de makanāe lōsa bēsak ia nāde Lōte lalā'en lalūli fēpa milak nēu lānganala na, na-aa āla hō'in nēme tutūik ia māi.

Kōdea no kūea.

Kōde ēsa natiak no kūe ēsa. De fāik ēsa bōë ma kōdea sānga kédi kūea, de nāe kūea nāe: „Tia kūe é! āu ita āla lolō'e mēko inak ēsa nāi āi ēsa ndānana nāi na, de māi dūa tēu fo o li'u makanēni sūdik āna, lin-a lōlena masāla.” Bōë ma kūea nāe kōdea nāe: „Nāi be, na mo āu u fo āu itak āna.”

Bōë ma kōdea no kūea lēo āi ēsa hun-a nēu; na nāi āi ndia ndānan ēsa fāni bubūak ēsa tāi dōko-dōko. De āla lōsa bōë ma kōdea natūdu kūea nāe: „Makanāen āna tāi dōko-dōko ndindia (1).” De kūea namanēne fānila mūe-mūe bōë ma nāe kōdea nāe: „Hēi tē'e, ēsa ta li'un ana bōë, te tāi nalik-a; de āu dodō li'un bāi i na-aa lin-a anasēli.”

Bōë ma kōdea nāe kūea nāe: „Au afāda o so, te o bēi sānga māe ta mamahēle āu fa. Na o kāe mu fo o li'u sūdik āna.” Bōë ma kūea kāe lēo āi lāin nēu.

De kōdea nakanāe ma kūea sānga-sānga lōsa fānia ndūnuna bōë ma-aa bā'i kōdek nalāi. De ba'i kūek lōsa de āna bēi tūtu lā'i ēsa bōë ma-aa fānila lāpu de āla dēde-dēde lālan hāta, de bā'i kūek nggāsi-nggāsi mēsan, de āna bōkek āi-a de nalāi. Te bā'i kōdek nalāi nēu fē'ek, de āna tāi hihikaka.

Fāik ēsa de tasia māda bōë ma kūea nēu nakanēni kōdea; de nita kōdea bōë ma nāe kōdea nāe: „Tia kōde é! Au māi akanēni o bā'in fo tāsia māda so bōë, de dūa tēu sānga tāla nanā'a tāsi dāle fa, fo tā'a dēi. Te-aa tā'a ōdaka āi bōak ia, de āu dālenga nunute (4) so.”

Bōë ma kōdea nāe kūea nāe: „O māe tēu sēko so, na māi tēu.” Bōë ma dūas lēu, te māda kētu tāsia so, de ala ta hapu i'ak fa. De dūas sasānga basa meti ndia lōa nālun: āla hāpu nggonggōëk do titiak na-aa āla tūtu bā'en āna, fo ho'i lāla isina fo lā'a; ma lasafāli bātula fo lita nik do pōek na lā'a. De dūas lā'ok lēu mai leo ndia bōë ma-aa āla nduku pōsina.

Leu ndia bōë ma kūea nakanāe te kima ina ēsa ngga-ngga ma maisik. Bōë ma kūea namahōko, de nalō kōdea nāe: „Tia é! māi mitak nanā'a malāda-a ndia (1) ia.”

De kodea namanēne kūea nalōn-a bōë ma-aa nalāi-nalāi mēsan nēu nakanēni kūea. De āna lōsa bōë ma kūea nāen nāe: „Makanāen ndindia bā'in. O dei fo o limama manālu, de kisumān fo dūa tā'a. Fāik ia ita dūa takabēte.”

Bōë ma bā'i kōdek lok līmana nēu, de āna bēi nafalōë lā'e kīma-a īsina bōë, ma lōuna nakatūtuk de kabinā kōdea līmana. De bā'i kōdek tāi ngganggāsika, āna lē'a naūle pik te ta hēni līmana fa. Fe bā'i kūek nalāi lēo mādak lāin nēu; de āna lōsa mādak lāin bōë ma āna hika, ma nalō kōdea nāe: „O mītan so hetu tīa kōde: fāina o kēdi āu fo o fe āu hāpu hēdis bā'u bāsa ndia, fo āu bōkek āia, ndindīa so. O meme ndia fo āu u lēon ha!"

De kūea lā'o, te ēla bā'i kōdek ūle hēlu no kīma-a nēmeka mētia pōsina. Nālaka tāsia lu mai dēi de bēsaka kīma-a natanggā suk, de besaka hēni kōdea līmana. De kōdea tāo ēi tēluk lēo mādak lāin nēu, te bēis ēsa-o tūnga dō'o-dō-o non ana bōë. De nanāle bōë de bā'i kōdek ndūku lāi-lai bōa (5) ēsa hun-a. De nakabōku de āna kāe nāla-aa bōa-a talādana bōë ma bēisa ndūku a na āna ndāso lāna kōdea īkona. De kōdea namēda ma bēisa kā na nēu-aa īkona bōë ma nāe bēisa nāe: „Makanāe bei nggōaka, ana ka nāla bōa ōkaka, ma nāe dāengo au īkonga ndindia de nahēlen ana."

De bēisa namanēne kōdea kokōlana bōë ma nāe hētuka tetē'eka lēo-aa kōdea nafādana, de ana pō'i kōdea īkona. Bōë ma kōdea nakabōku lā'i ēsa de nāla bōa-a pōina, ma nāe bēisa nāe: „Makanāe bēi nggōaka, ana ka na āu īkonga so, te āna pō'i hēni sēluk āna. Bēsak īa o bēi dāi māla au pēlinga suk bāi."

Hu tutūik ia dēi de lakatō lāe: Bōso tāo kekēdi kōde, ma bōso tao fufūle kūe.

Selalānga no Lutulānga (6).

Bēi hātana tōuk ēsa nāde Malanganūsa (6) āna mānen dūa, kā'aka nāde Selalānga ma-aa fādika nāde Lutulānga. De āla tūi lāe ūni, māte Malanganūsa sāona, na te ānan dūas bēi ani'iānala.

De Malanganūsa dodō ma nasāla: āna ta bubūluk se lītu (7) ndia ānanala, ma-aa se tāo feu āna ha'i sōik. De fāik ēsa bōë ma āna sāona sēluk īnak esa. Nāik dālena nāe hētuka īnaka nadāle malōle no ani'iānala, de ana ta tāo aāfik nēu sāla bā'u-bā'u lēo ndia bēi mēsak āna; lelēdo-lelēdon na-aa nēu tāo ndia ūe lēdin, fo nāla-nāla le'odāe dēi fo āna mā'in ana.

Te bō'o māe īnaka nadāle malōle no ani'iānala, ana ta sūes bibia ānak fa bōë, te ana pēla malūa sāla. A te nalēlak kekēdik, makanenima sāona nāi māta, na tāoka ndia sūe ndia ana pālanala, fo āna kokōlak na'u-na'u no sāla, ma-aa nā'a hāta na āna bā'e fe sāla. Fo

Malanganusa dālena lōa hik. Te makanēnima Malanganūsa nēu naūe nalēdi so, na inaka ta kokōlak manganaṇā'u no ani'iāṇala so. Ana tāis fo āna fēpa-fēpa nas hāta, ma āna ta fes lā'a linu bōë. Makanēnima ana dōde nāla kakāua, na ndia mésak āna nā'a kakāua, te āna ndūina ōëna fo āna fe Selalāṅga no Lutulanga linu. Fo ani'iānala linu dōak kakāu ōëka, na āna ho'inālan ana, fo pō'an neu-aa kanakala lānganala, ma ho'inā kakāu ba'iānak fo nakadiditek nēu-aa bāfa pānanala. Bāsa leondia so na-aa āna hēlu dūas nae:

„Boso sāpu hēni kakau hū'ukala, fo ēla amam māi na nāe āu fe ēmi mi'a minu so. Ma bōso tūi āmam māe āu ta fe ēmi mi'a kakāu, te ēmi minu kāda kakāua ōëna. Amam māi fo nā'a ninu na bōso mēu nādo. Se lēna āu hehēlung ia, na dē'i nitan āna. Amam lā'o te se āu fēpa āla ndia māten dēi fo āu pō'in ana.„ De kānakala lamanēne ina pālana dedē'a balakāin ndia bōë ma āla bi. Te le'odāe Malanganūsa nēme dēa māi, de sāona pēda fen āna nanā'a nininuk, de nā'a ninu bōë ma-aa kānakala lēu āman mātana de nādo lahēlek ana. Aman sūlu na lakanāe leo pingaka nēu te āna hāo-o nādo lahēlek āna.

Bōë ma Malanganūsa natāne sāona nāe: „O bēi ta fe kānakala lā'a linu?„ Bōë ma inaka nāe: „Au bēi ta fes lā'a linu fa, na makanāe bāfa pānanala kakāu mesan ndindia. Lā'a linu dōak dēi de langapē'e ma lahūtu (8) kakāu ndindia. Te fo ani'iāna iala tēi bōlo madēmana nasāla (9), de māe āla dōak so-o ēsa nakabāle de āla nādo.„ Nafāda bāsa leondia bōë ma ana ūsi kānakala nāe: „Mahēok ia fo āmam nā'a ninu.„

Bōë ma kānakala bi de āla la'o hēok. Malanganūsa namahēle sāona tutūina, de nāe hētuka ānanala lā'a linu so tē'e, de ta natāne sāla bōë.

Lēo-leondia nāla Salalāṅga no Lutulāṅga lamatūa māi-māika ma lalēlak māi-māika. Fāik ēsa bōë ma Selalāṅga nāe Lutulāṅga nāe: „Fādi e! ita ina pālana tāo ita lēo-lēo ia, fo āna ta fe ita tā'a tinu: ma āma nā'a ninu fo īta dūa nādo, fo āma lā'o nasadēa na āna tāi nāla ita dūang ita fo tāi fefāpak lēo-lēo ia fādi, na āma mā'in āna, fo nā'a ninu, na-aa bō'o tēu nādo bāi; te tēu ūma hūnuk lāin fo āta keke, fo tanilu sūdi āma māi na ana sāṅga ita do ta.„

De Lutulāṅga namanēne kā'ana kokōlana leondia bōë ma nāe Selalāṅga nāe: „Kā'a nāe lēo be so na āu tūnga-tūnga mēsan.„

De āla kedilā inan sūba bōë ma dūas kāe leo ūma hūnuk lāin lēu de āla keke.

Le'odāe de Malanganūsa nēme dea mā'in bōë ma sāona pēda feu nā'a nīnu. De nā'a nīnu te ta nita ānanala fa, de natāne sāona nāe: „Te ani'iānala lāi be?" Bōë ma inaka nāe: „Lā'a līnu lakabēte de lēu sūngu so." De Malanganūsa nāe hētuka ānanala lā'a līnu lakabēte de lēu sūngu so tē'e de ndia āla ta māi nādo lēo bēse fāina so. De āna bēi sūlu lā'i ēsa fo sānga nae hāo bōë ma nakanāe te ōë titik ēsa tūda nēme ūma hūnuk lāin māi de lā'e pingaka. De nāe hētuka tekelāba mōë, de nafāda sāona nāe: „Mai lāli hēni nanā'a nininukala te tekelābaka mōë nāi dālek so."

Bōë ma Selalānga no Lutulānga āmana namanēne te kānakala lasakēdu lāi ūma hūnuk lāin, ma lafāda aman lāe: „Mū'a nēu āma, te tekelāba mōë ta ndia, te lu ōë." De Malanganūsa namanēne anan dūas hālana, ma namanēne te āla ki bekēdu bōë ma āna fō'a lā'o ēla nanā'a nininuk, de āna kāe lēo ūma hūnuk lāin nēu.

De Selalānga no fādin lakanāe lita āman nāla ūma hūnuk lāin bōë ma dūas lalāi lēu de holu lāla āman de āla ki. Bōë ma Malanganūsa natāne dūas nāe: „Emi māi tāo lēo hātak nāi ia, ma tāo lē'e de ēmi ki?"

Bōë ma Selalānga no Lutulānga tūi āman sila ina pālana hāda mangalāuna, ma lafādan āna lāe-aa: „Ama ta nita fa te ina hādana mangalāu hik. Ana pēla malūa ami; ma makanēni āma tak āna, na ina ta fe āmi mi'a minu fa, ma nafakōlu āmi dūa fo āna fēpa-fēpa nāla āmi hāta. Ana dōde bāsa na mēsak āna nā'a kakāua, te āna fe āmi dūa minu kakāua ōë manadodōlon ndia. Fo makanēnima āmi ta nāu minu fa, na āna ho'inā kakāu ōëka fo āna pō'an nēme āmi langama lēo dāe nēu. Bāsa na ho'inā kakāu fo nakadiditek neu āmi bāfa pānam, fo ēla āma māi fo nita na ēla āma nāe tetē'eka āmi mia minu so lēo ina tutūina. Sūdi-sūdi fāika āmi hāli māla āmi lum-a ma āmi tēim bedōke (10), hu ina tatāona. Ami māe tūi āma bōë-o, āmi bi o lā'o masadēa ma ina fēpa nisa ami. Te bō'o mamanāsa ina ma bō'o mahū mon āna, te se āna bōë-bōë namanāsa āmi.

De lēo be na āma bō'o namanāsa te malōle āmi mahēok ūma ia; te bebē'ika ndia (1) ia na sāla-sāla fāik ēsa bōë ma āma tak āna te ina fēpa nisa āmi so. De āma hi na mafūli mo āmi lēo nūla dāle mēu, fo ēla āmi sānga āomala āmi tēima (11). Fo māima māte āmi o no āmi hihim, sādi bōso no ina tatāon."

Malanganūsa namanēne ānanala tutūina leondia bōë ma āna ki, ma nāe sāona nae: „Au akanāe de o badama mangalāuka no kāna-

kala (12), ma o ta hi makananāe mātanala fa, de se āu ta nāu sāla lēo lo ita so. Le'odāek ia nāsu fes fifiluk fo balahā na āu u afūli hēnis lēo nūla dāle lēu.»

Inaka ta sipok sāona hālana fa, te nēu hō'i sosōnga de āna la'enāla fifiluk dūa, fe kā'aka ēsa ma fe fadika ēsa. Kā'aka nun-a nadāi hāde u nēun, ma fādika nun-a nadāi āfu nēun. De nasunās tāsak bōë ma āna hāi hēnis de āna lolō'e sāla.

Balahā fafāik āla fō'a bōë ma Ma.angenūsa nalō Selalanga no Lutulānga nāe: «Ho'imāla fifilukala fo āta lā'o.» Bōë ma kānakala ēsak-o hō'uk fifilun de āla tūnga āman. De āla lā'o-la'olā lēdo-a nēu langa bū'u tāla bōë ma Malanganūsa nāe Selalanga no Lutulānga nāe: «Ela ēmi mēme ia lēon, fo āu ū'ung au lēon.»

Bō'ok dēi āma te hatahōlila kokōlak na-aa āmi bēi mamanēne.» De āla lā'o sēluk, de lēdo-o namatētu bōë ma Malanganūsa nāe ānanala nāe: «Dūang emi mēme ia lēon fo āu u'ung au lēon.» Te kānakala bēi ta nāu, lafāda āman lāe: «Manula kokōa na āmi bēi mamanēne āma.»

De āla lā'o sēluk, de lēdo-a hiluk bōë ma āla lōsa nūla ēsa dālek. De Malanganūsa nāe ānanala nāe: «Ita nāi dok-a ndi-ia so, de dūang ēmi mēme ia, fo āu u'ung āu lēon.»

Te kānakala lafāda aman lāe: «Bōsok dēi āma te būsala lahōu na āmi bēi mamanēne.»

De āla lā'a suk, de lēdo-a nōso bōë ma āla ndūku kak ēsa hun-a, ma dāno ēsa nāi kak ndia hun-a bōë. De Selalānga no fādin lita dāno-a maōëk bōë ma lāe āman lāe: «Ela āmi mēme ia lēon āma, fo mu'ung o lēon.»

Bōë ma Malanganusa nate'a ānanala de ana fāli lēo ūma ne'un, te ēla ānanala lēme kak-a hun-a. Ma āna fe dūas dōpe ānak esa, ma nafādas nāe: «Māla dōpe-a ndi-ia fo kāda nēu fifilukala, ma itak-a ēmi lā'o-lā'o fo nggāuk hina ēmi ēimala na ke mēnik nēu nggāuk.»

Malanganūsa lā'o bōë ma Selalānga no Lutulānga lamēda lamalā'a, de langatūk lēu kak-a hun-a, de ho'ilāla-aa fifilukala de āla kāda sāla fo sānga lā'a. Te āla kāda nēu ma kakāu ta dālek, te kā'aka nun-a hāde u, ma fādik-a nun-a āfu. Lakanāe lita leondia bōë ma dūas ki, ma ēsa nāe ēsa nāe: «Kalāuk ita ina pālana hādana anasēli te'e-te'e. Ata tā'a lēo hātak, fo lēdo-a sanga tēnak ndi-ia so, ma ata bei hapu lēo hātak bāi fo dūa tā'a?»

Bōë ma ala nado lēa kak-a lāin lēu ma lakanāe te kak-a bōa hik

ma lātukala. Bōë ma Selalānga nāe fādina nāe: "O mēme dāe fo āu kāe lēo lāin u sēu kabōak, fo dē'i āu tu'u fe o." Bōë ma Lutulānga nakahēik, de Selalānga kāe lēo kak lāin nēu. Fo āna sēu nāla bōak dūa, na ndia nā'a ēsa ma āna tū'u fe fādina ēsa. Na te bāfi ina ēsa-o nāi kak-a hun-a bōë, de Selalānga tū'u bōak ēsa dāe māi, na-aa bāfi ina-a nalāi nakahūluk nēu fo ka-na ndia, te Lutulānga ta hāpu fa. Fo Selalānga tū'u ēsa sēluk dāe māi-o, bāfi ina-a sōa-sōa nalāi nakahūluk fo ka-nan āna. Bōë ma Lutulānga ki ma nāe kā'an nāe: "Kā'a o! āu bēi ta hāpu bōak ēsa bōë, fo bāfi ina ēsa ndi-ia, de o tū'u be māi na bāfi-a nēu fo ka-nan āna."

Bōë ma Selalānga nafāda fādina nāe: "Hēle māla bōak ēsa āu tū'u fē'en nē'i ndi-ndia, de pāu dōpea nēun āna fo tū'un lēo bāfia nēu." Bōë ma Lutulānga hēle nāla ka bōak ēsa, de āna pāuk dōpea nēu dēi de āna tū'un lēo bāfi ina-a nēu.

De bāfi ina-a ka-na kabōak nanapāu dōpe ndia, de nāe kōdo bōë ma dōpea hina botolin-a de māten āna.

Bōë ma Lutulānga nāe Selalānga nāe: "Kā'a ó! māte bāfi-a so, de āta tāon lē'e? Hā'i nāi be fo āta tūnun āna?"

Bōë ma Selalānga nāe fādina nāe: "Mahāni fo āu kāe lēo kak-a pōina u fo āu nenēlu (13) sūdi hā'i nai nda be." Selalānga nafāda bāsa leondia bōë ma āna kāe lēo kak-a pōina nēu, de nakanāe te hā'i ēsa namāsu nāi nda mūli.

Bōë ma Selalānga kōna kak-a de nāe Lutulānga nāe: "Au ita hā'i ēsa namāsu nāi mūli ele, de o mahāni mēme ia, manēa bāfia, fo āu u āla hā'i." Bōë ma Lutulānga nakahēik, de Selalānga lā'o natētek hā'i māsuka. De lēdoa pila-pila bōë ma āna ndūku ūma ānak ēsa. Uma ānak ndia lamatūana ina lāsik esa, āna lēo no ina ānak ēsa te bisu na'ak. Ina lāsika nāde Folokiukina (14).

De Selalānga lōsa bōë ma Folokiukina natānen āna nāe: "O mēme be māi, ma o māi tāo hāta?" Bōë ma Selalānga nafāda Folokiukina nāe: "Au o āu fadinga fo bi'i, de āmi kāli māla nūnuk (15) lūma, de āmi sānga tūnu, te-aa hā'i ta de ndia āu māi ōke bēi hā'i fa fo āmi tūnu nēu āmi nūnumala dēi."

Bōë ma Folokiukina nāe: "Makanāe te ēmi sānga tūnu pa, ma o māe ēmi tūnu nūnuk." Ma Selalānga nāe: "Ta bēi, āmi tūnu nūnuk; āmi mita pa-a nāi be, fo āmi tūnu?"

Bōë ma Folokiukina nafāda Selalānga nāe: "Na ho'ima hā'i fo mu, te makanēnima ēmi sānga tūnu pa, te o peko māe ēmi sānga tūnu nūnuk, na-aa se hā'ia ta ndūku fa."

Nafāda bāsa leondia bōë ma ana nggūe fe Selalānga hā'i, de

Selalānga natē'a de āna lā'o. Te āna bēi ta nduku be bōë te māte hā'i so, de nasafāli suk, ma nāe Folokiukina nāe: „Bēi ó! māte hā'ia so, de āu māi āla sēluk.„ Bōë ma Folokiukina nāe Salalānga nāe: „Au afāda o so ma, āu āe o āe, makanēnima ēmi sanga tūnu nūnuk, na hā'ia lōsa; te ēmi sānga tūnu pa, te o pēko māe ēmi tūnu nūnuk so, na-aa se hā'ia ta ndūku fa.„ Nafāda bāsa leondia bōë ma āna nggūe fe sēluk. Selalānga hā'i de āna lā'o. Te bēi ta nāla be bōë te hā'ia mate sēluk, de āna fāli suk lēo Folokiukina ūmana nēu nāla hā'i. Leo-leo ndia nāla sōtan bōë ma nafāda Folokiukina nāe: „Au pepēko o bēi, te ami sānga tūnu pa.„

Bōë ma Folokiukina natāne Selalānga nāe: „Pa leo hātak?„ Bōë ma Selalānga nāë: „Pa bāfi bēi.„ Bōë ma Folokiukina nāe Selalānga nāe: „Na mu makanēni o fādima fo dūang ēmi ndōlo mēnin māi ia, fo tūnu fo bāsang ita tā'a.„

Bōë ma Selalānga nēu nakanēni fādina, de āna lōsa bōë ma āna tūi Lutulānga nāe: „Au u ita hā'i manamamāsuk-a so, te ina lāsik ndia tāo tāo hā'ia lē'e-o āu ta bōle ūnin ndūku ia fa.

Natāne au nāe: „O sānga tāo leo hātak de o māi māla hā'i, ma au afādan āe ita sānga tūnu nūnuk. Te ina lāsika ta nāu namahēle fa, nāe āu nāe: „O sānga tūnu pa ma o māe ēmi sānga tūnu nūnuk.„ Te āu āe: „Ta bēi, āmi tūnu nūnuk.„ Bōë ma ina lāsika nāe āu nāe: „Makanēnima ēmi sānga tūnu pa, te o mamanino āu, na-aa māe o tāo leo be-o de hā'ia ta lōsa fa.„

De te'e lēo ina lāsika bāfana bōë: „Ana nggūe fe āu hā'i de āu lā'o, te āu bēi ta āla do be bōë te-aa māte hā'ia de au asafāli sēluk; de āna nggūe fe sēluk āu hā'i de āu lā'o, te bēi ta do be te māte suk hā'ia de āu asafāli suk. Lēo-leondia nāla āu sōta āla āong bōë ma āu tūin āna, āu āen āe: „Ita sānga tūnu pa, bōë ma natāne āu nāe pa leo hātak, ma au afādan āe: pa bāfi. Bōë ma ina lāsika nāe āu nāe: „Na mu makanēni o fadima fo dūang emi lēpa mēnin māi, fo māi ia tūnun āna fo bāsang ita tā'a.„ De mūni dōpea fo mu kedimā tūla pōlo fo āta hēnge nēu bāfia einala.„

Bōë ma Lutulānga nēu kēdi tūla pōlo, de nēni tūla pōloa māi bōë ma dūas hēnge bāfia ein has. De āla hēnge bāsa bōë ma Selalānga nēu ho'inā āi ēsa de āla lōdon nēu bāfia ēinala, de duas ndōlo lā'o. A la lōsa Folokiukina umana te lēdoa tēnak so. De Folokiukina nāe Selalānga no Lutulānga nāe: „Dūang ēmi tūnu bāfia, nggēu heni būluna fo ndūi ōë fo sāfe mālan lāo-lāo; bāsa na ken āna fo sāi heni tēina ma sāfe man lāo-lāo bōë, fo āu māi dēi fo āu nāsun āna te āu bei u adiu ōë.„

Folokiukina nafāda bāsa leondia bōë ma Selalānga no Lutulānga ta lita te āna lūnu nāla ani'iāna bisu nā'aka nēu nē'ak ēsa dālek, de nasā nēnin āna lēo le dāle nēu. De āna lōsa le dale bōë ma āna dōdo nisa ani'iana-a, de ana ke-kēn āna de sasāfe nan lāo-lāo bōë ma āna pōtin nēu-aa nē'aka de nenin uma nēu.

Folokiukina lōsa ūma te na te Selalänga no Lutulānga ke-kelā bāfia ma safelān lāok so bōë.

De Folokiukina ho'inā pa bāfia de āna nāsu fē'en nēu ūlek esa, ma pa hatahōlika ana nāsun nēu ūlek ēsa. De pa-la lamatāsa bōë ma Folokiukina sōde. De āna sōde pa bāfia nēu pāso esa dālek, ma pa hatahōlika ana sōde fē'en nēu pāso ēsa dālek. De pa bāfia ndia soan āna te pa hatahōlika āna fen lēo Selalānga no fādin nēu.

De Selalānga no Lutulānga lā'a te ta lamēda pa-a nalāda lēo pa bāfi fa. Bōë ma lakokōla āok lāe: „Pa leo hātak ia de ta nalāda pa bāfi fa?"

Bōe ma lōke sēluk Folokiukina lāe: „Na bēi sōde fe suk āmi fa te bāsa āmi pam-a so." De lakanāe te Folokiūkina sōde fes nāe pāso esa dalek, ma ndia nā'a na āna sōde nāi pāso ēsa fē'e bāi.

De la'alā talāda bōë ma lakanāe lita limakū'uk esa. Bōë ma lāe Folokiukina lāe: „Bēi nāe pa bāfi ia, ma limakū'uk esa ndi-ia?"

Bōë ma Folokiukina nāe: „Nākasa āu ke pa-a de au ke alādi āu limakū'ung ēsa de āu mēda ndi-ndia."

Te Selalānga no Lutulānga ta nāu lā'a so, te āla tāo mātak nēu Folokiukina nēu pēda pa bāfia nāi be. De lā'a linu bāsa bōë ma langapē'uk te kōla-kōla lo Folokiukina, lanēuk sūdi leohātakala. Ma latānen āna ndia bi leohātak. Te Folokiukina nāe ndia ta bi hāta ēsa nāi dāe bāfok ia bōë, te kāda tēke-a i na ndia lamatūan ndia. De āla kōla-kōla lāla lamanēne te Folokiukina nasanggōlo bōë ma dūas lēu de ko'olā pāso pa bāfia. De so'ulā Folokiukina bāne manukudun-o bāne tāun-o, de lakatetēnes lēu sila pepē'una de besaka ho'ilā nē'ak ēsa de āla lalān nēsik lāin. Bōë ma dūas ko'olā pāso pa bāfia de āla lā'o.

De āla lōsa kak-a hun-a bōë ma dúa sāla lēu sānga makā makisuk lalā'ena de ho'u lēnis lo pa bāfia lēo kak lāin lēu.

De ala tūi lāe balahā fafāik de Folokiukina fō'a tutika nēu nakanēni pa bāfia fo sānga nā'a. Ma nēu te pa-a tak āna so no-no pāsoa; ma āna mēte lēo Selalānga no Lutulānga pepē'una nēu ma nita nē'aka nanalalāk nēsik lāin. Bōë ma āna kokōlak āon nāe: „Nitu ānala lamanāko lāla pa-a, de lā'a hēnin āna, ma tēinala lamabēla (16) de sungu ta lamēda, mahāni fo āu anōlis hādak."

Bōë ma āna ho'inā te ēsa de nēu Selalānga no Lutulānga pepe' una matana dēi de āna pāu te-a nēu. De lā'e bāne tāuka de nalamūla te-a isina ma nggēok, bōë ma nāe: 〃Fadika ndi-ia de dan-a nggēok.〃 De ana pāun nēu suk ma lā'e bāne manukūdu-a, de nakanāe te te-a isina pilas a na nāe: 〃Kā'aka ndia ia de dān-a pilas.〃

De nāe hētuka āna pāu lā'e Selalānga no fādin tē'e, de nēu hūka hēni nē'aka fo sānga nalamūla mate sos do bēik. Te nalamūla nēu ma hataholi ta, te bā'e bāsa ndia bāne tāun-o bāne manukūdun-o.

Bōë ma Folokiukina nāsana bōë-bōë fō'a, ma nāe: 〃Nitula lamanako-lā pa bāfia de lā'a hēnin āna, ma āla kēdi āu de fe āu pāu abā'e bāsa āu bānengala ma fa hēni tāu manukūdu lāo-lāo. Mahāni āu u tūnga sānga sāla, fāik ia āu hāpu sāla na se lā'a nggenala, nitu āna sila.〃

Nafāda bāsa leondia bōë ma ho'inā tetē'ena ma āba minak (17) fa, de nēu ūma-a sōdana bōë ma āna fu ābasa lēo lāin nēu, ma nasesēo nāe: 〃Selalānga no Lutulānga lāi be, na ābas o lēo ndia mu fo āu tūnga.〃

De ānina fupu ābasa lēo dūlu nēu de Folokiukina tūnga. De āna tūnga dō'o-dō'o no āba minaka, de āna ndūku dok-a dēi de bēsaka āba mīnaka natē'e nēu kak-a pōina. De Folokiukina nakanāe ma āba minaka natē'e kak-a pōina bōë ma āna titino lēo lāin nēu te ta nita Selalānga no Lutulānga fa. Ma āna memēte bāsa kak-a hun-a te ta nitas bōë. Te āna mēte lēo dāno dāle nēu, ma nita dūa sāla hika nisin ti-ti.

Bōë ma Folokiukina nāe: 〃Ia te emi dūa kēke ndi-ndia. Emi māe āu ta hapu ēmi fa, fāik ia āu dōpe ana pāu pēdonga pāu-pau ēsa dēi, ma āu fēla āna tāti bātunga tāti-tāti ēsa dēi.〃 (18)

Nafāda bāsa bōë ma āna lēfo nisak pēlina, de nakatēle de nasabōba hēni ōë-a. De māda dānoa bōë ma nakanāe te hataholi tak āsa. Bōë ma ana mūta fāli seluk ōë-a, ma nakanāe te hataholila lāi dāno dāle suk ma āla āla hika nisi beti. De nasaboba hēni sēluk ōë-a ma mōpok hataholi-la suk, de āna mūta hēni sēluk ōë-a.

Leo-leo ndia nāla pēda lā'i tēlu bōë ma Selalānga no Lutulānga ta lakatatākak lāla dālenala fa, de āla hika bōtik hālanala bōë ma Folokiukina namanene. De nanganālo lēo kak lāin nēu ma nakanāe te dūas kēke lāi kak-a dōn-a. Bōë ma Folokiukina nāe dūas nāe: 〃Emi tāo makasosōtak āu bā'u bāsa ia, de fāik ia ēmi māte.〃

De Folokiukina sānga kae lēo kak lain nēu, te Selalānga no Lutulānga lāen lāe: 〃Bēi nae kāe lēo lāin māi, na masalāi ēla tē-a

nēme kak-a hun-a, fe isina leo lāin māi; bōso hohō'uk āna te se o tūda.«

De Folokiukina nasalāi te-a nēme kak-a hun-a, āna fe isina lēo lāin nēu. Bāsa bōë ma āna kāe, de nāla kak-a taladana bōë ma Selalānga no Lutulānga tū'u kūlak ēsa lēo Folokiukina nēu, bōë ma Folokiukina nāe: »Au é! fo āu ndēli limakū'ung ndia ma:« de āna kāe sēluk.

Bōë ma āla tū'u kakābik ēsa nēu, ma nāe: »Fo āu sūe limalēsung ndia ma;« te āna bōë kāë. De āla tū'u mēnge (19) ēsa nēu ma ūni ndia kalikē dāen ndia; āla tū'u busalidek (19) ēsa nēu ma ūni ndia kalikē lāin ndia; de āla tū'u kaisāo ēsa nēu ma ūni ndia hāba bokolin ndia, te āna bōë-bōë kāe. De āna sānga-sānga dāi dūas bōë ma āla tū'u tēke ēsa nēu.

De Folokiukina nita tēke-a bōë ma āna bi, de āna nggēnge, de āna pō'ik limanala. Bōë ma Folokiukina tūda ndandāk te-a: de māi lōsa te-a bōe ma te-a tōlan āna nonōka nanasōboka nēme pēlina nēu lōsa langafūpuna, de āna lēngu lēo dāe māi. De sānga māten bōë ma āna hēlu Selalānga no Lutulānga nāe: »Upungala lēmin a! māte āu ndi-ia so te bō'o matōi āu popōlanga, te makanāe lēak ēsa ndia (1) na, na-aa pēdan ana nēu dālek, fo sōdak fāik tēlu na mai titino au.«

Ana hēlu bāsa tūtika māten āna de Selalānga no Lutulānga kō'o lēni Folokiukina popōlana lēo nafāda lēaka dālek nēu.

Sōdak fāik tēlu bōë ma Selalānga no Lutulānga lafandēle Folokiukina hehēluna, de dūas lēo lēaka lēu titino popōlana. De āla ndūku lēaka, ma lakanāe te popōlak ta lēak dāle, te kāda ūle lānga nggēola ma ūle kabubūlusala hēnu lēak ndia dālek. Bōë ma dūas lasafāli lē'u sāla.

De sōdak fāik tēlu de lēu suk, ma ta lita ūlek so, te bi'i lōpo ma bi'i hik hēnu lēak dāle. De fo lēni bi'ila de lamasū'i. Basa fāik tēlu de lēu titino suk lēaka, ma hēnuk no kāpa-o ndāla-o, de fo lēni sāla de lēu lamasū'i. De ta dok-a te Selalānga no Lutulānga sū'inala hēne māi-māika de hēnu lēna lalāela. De āla bēnga dūas nādenala ndūle nūsa nāmo (20).

Fāik ēsa ma Malānganūsa namanēne, ma tōuk dūa tolanōkala lamasu'ilān sēli; ēsa nāde Selalānga ma ēsa nāde Lutulānga. De namanēne ndia bōë ma nafandēle ndia ānanala dūasala: Selalanga no Lutulānga. Bōë ma nāik dālena: »Au u akanēni sūdi hataholi kadūak silala, batusalāi au ānangala ndia (1) silala, do hataholi hi-hik sila.«

De fāik ēsa bōë ma Malanganūsa nafāda sāona nāe: „Ala bēnga lāe tōuk dūa lāi Sōlo-oën lamasu'ilān sēli, de o mahāni fo āu u akanēni sūdik āsa, fo āu sānga āsa āla kāpa ēsa fo takabōi sūdi ītaka āna dādi bōë na tamahēna. Tāo fe āu lēpa fo balahā na āu lā'o.„ De balahā fafāik bōë ma Malanganūsa lū'a nāla lēpa-nggen de āna lā'o. De do masālak dēi de bēsaka āna ndūku Selalanga no Lutulānga nūsana. De Malanganūsa toda bōë ma Selalānga no Lutulānga lalēlak āna, de lalāi lēu sōluk āman, de holulān de ala dē'in āna.

Bōë ma āla tūi aman, nēme fāik ndīa nafūli hēni sāla āna dādi tāo lēo be de ndīa bēsak īa sīla hāpu sīla sū'in ndīa. De Malanganūsa lēo no ānanala fāik ba'ubē bōë ma-aa nafāda sāla fo sānga nē'un nakanēni sāona.

De āna sānga lā'o bōë ma Selalānga no Lutulānga lafāda āman lāe: „Mu na mafāda īna māe ami dūa bēi māsoda, ma īna nasōda na māi titīno ami dēi.„

De Malanganūsa nē'un de āna lōsa ūma bōë ma āna tūi sāona Selalānga no Lutulānga sū'inala, ma nafādan āna latūn āna fo nēu titīno dēi sāla.

De fāik ēsa bōë ma Malanganūsa no sāona lēu titīno ānanala. De āla lōsa bōë ma Selalānga no Lutulānga lēu sōluk āsa, ma āla sīpo sāla no dāle malōle. De īna tōuk lēo los lāla fāik ba'ubē bōë ma lafāda ānanala fo sānga lē'u sāla. Bōë ma Selalānga no Lutulānga pā'a fe īna ānanala kāpa īna ēsa. Ma āla hēlus lāe:

„Makanēnima ndā'e lētek na āma nakahūluk fo le'a kāpa-a ma īna nakabūik fo īna fon āna; a te lōë kakalak na-aa īna nakahūluk fo īna lē'a ma āma nakabūik fo āma fo.„ De dūas lē'a langgātik kāpa-a: ala ndā'e lētek na tōuka lē'a ma īnaka fo, ma āla lōë kakālak na īnaka lē'a ma tōuka fo. De lēu lāla lolōëk ēsa de īnaka lē'a bōë ma kāpa-a tēi de napadēik: de īnaka lē'ak-o-lē'ak-o kapa-a ta lā'ok fa. Bōë ma īnaka namanāsa de nahū no-aa sāona nāe: „De o fo tāo kāpa-a lē'e de āu ninīo tāo, te-aa āna ta lalik fa.„ Baë ma Malanganūsa dūngu āi fēpa kāpa-a nēu kāpa-a pēlina, de kapa-a kobūsuk nēu de āna fōi nīsa īnaka.

Bōë ma Malanganūsa pā'a ēla kāpa-a nēme ndīa, de āna fālik sēluk nēu nafāda Selalānga no Lutulānga.

De Selalānga no Lutulānga lo āman lēu lakanēni ina pālana de latōin āna.

Bāsa bōë ma le'alā kāpa-a de lo aman lēo sīla ūmana nēu, de Malanganūsa lēo no ānanala nēmek ndīa lōsa māten āna.

Laihāmek.

Lāsikala tūi lāe-aa bēi hātana lalāi kabā'o āna hik, ta lēo naik ia-aa fo dēmana anasēli, fo māe tūti āi lifun-o ta dāi fan āna. Lēlek ndia hatahōlila bēi kāe kōna lēo lalāi lēu, ma lēo dāe māi, fo makanenima hā'i ta dāe na lēu lāla lāi lāin, ma-aa hā'i ta lāin na hataholi lāinala māi lāla lāi dāe.

A te lā'e lēlek ndia tōuk ēsa bā'una anasēli ma nāluna nasāla nāde Laihāmek, āna susūik lalāi. De āna ta bōle lā'ok natētu fa, kāda bokolūku-a mēsan.

De fāik ēsa bōë ma Laihāmek nāe lalai nāe: "O nōdok mu lāin fa lalāi o fo āu lā'ok atētu fa dēi." Bōë ma lalāi namanāsa de āna nōdok tāo tetē'e lēo lāin nēu, de ndia bēsak ia bō'o hinga māe hatahōli-a bāi, te manupūi manala-lak-ala bōe-o āla ta ndūku lalāi pōin fa. Hu nēme Laihāmek tatāona māi.

De lalāi namadēma bōë ma bēsaka Laihāmek lā'ok natētu, de ana kokōk ndūle dāe bāfaka. Ana lā'ok nēme mūli māi, de āna māi Lailēte nai Dēnga mūlin de āna tābu ēin sēli nēu bātu bebēlak ēsa nāi ndia lāin, ma āna tābu ēin sēli nēu bātu bebēlak ēsa nāi Bā'a. (21)

De āna hāik ēi būina de āna tabun nēu Kēka, ma āna hāik ēsa bāi de āna tābun nēu Lānu; de natanggani Pukuāfu de āna lēo Sonobāi nēu de nakandō dūlu. De nēu bē ma māten āna-o nāde ta nasafāli Lōte māi so. Te lōsa bēsak ia Laihāmek ēi mamānanala bei ta mōpo fa sāla, fo ala kikidalā dēmana anasēli; ma ēi mamānak sila nālunala sānga-sānga lē'a ēsa, ma lōanala kāla.

Sekuōëk.

Nēu lēlek ndia lalāi hāik lēo lāin nēu bōë ma hataholi ba'ubē lāi lalāi na sila kāda lāin, ma ba'ubē lāi daebāfaka na-aa sila kāda dāe. Lā'e lēlek ndia kānak ēsa manalēo nāi lalāi āna māi nēme daebāfaka, de ana sūba nakaminak no tia-lāinala. De āna nggēnge nēu te lalāi namadēma so. Bōë ma nafandēle inana nāde bēi (22) Sekuk, de nāe lēo lalāi nēu te-aa āna ta bubūluk nēsik be fa, de ana ki, ma nalō inana nāe: "Sekuōëk e, Sekuōëk e, Sekuōëk e! O nāi be? Tāo lē'e de o lā'o ēla āu? Au amala'a-ān nasāla so de haitūa āu nanā'ak fa fo āu ū'a dei."

Bōë ma bēi Sēkuk nāe ānana nāe: "Au haitūa tāo o nanā'ak

lē'e fo-aa bēsak ia fūfuka lē'u kētu hedahūka so, de se nāi lāin na ndia ta dāe so, ma se nāi dāe na ndia ta lāin so (23).

Bēsak ia bō'o hāe sanga nanā'a tāsak bāi, te mu sānga bēte dē'ek, do hāde dē'ek fo mu'a." Bōë ma kānaka nalide de āna la sūdi lēo be nēu. De lōsa bēsak ia makanēnima fāi ōë-fan fo kalua-a ta hāpu hāde dē'ek do bēte dē'ek fa, na-aa nalō "Sekuōëk-e!"

Lakimōla.

Lasikala tūi lāe makahūlana tasia lu-nāla daebāfaka de māte bāsa bāna, hatahōli lāo-lāo, ma-aa nōë-heni bāsa nā'u āi āna, ta ēla ēsa bōë. Ma tāsia ta nalēo ēla dāe bibiak fa mādak bōë; lēte madēmala pōina-o tāsia nafūni sala. Te kāda lētek ēsa nāi Belubā nāde Lakimōla tāsia ta ndūku ndia pōina fa.

De tōuk ēsa no sāo ānanala sā'ek lēme lēte Lakimōla ndia pōina, de sila dēi fo ta mate fa sāla. .

De būlak ba'ubē so te-aa tāsia bēi tāi lu-lūka, āna bēi ta hahāe fa, de āna bōë-bōë sā'e lēteka pōina. De hataholi manāi lētek ndia pōina āla bi-lān nasāla, fo lāe se ta dok-a te tāsia lu nāla sāla. Hundia de lōke tāsia fo āna bō'o bōë lu nakasusūk bāi, te sila bi so, de malōle āna fāli sēluk lēo ndia mamānana nē'un āna.

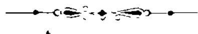
Bōë ma tāsia nafāda tōuka nāe: "Makanēnima o hāo au bāna ēsa, ma au ta lēke āla būluna so na-aa bēsaka āu hāik, ta na āu tāi lu-lūka lēo ia."

Bōë ma tōuka tū'u bāfi ēsa lēo tāsi dāle nēu, te tāsia leke nāla ndia būluna, de āna tū'u bī'i ēsa nēu, māi de būsa ēsa, de mānu ēsa, te tāsia bēi tāi lu-lūka. Nēu makabūin bōë ma āla tū'u mēo ēsa nēu. Bōë ma bēsaka tāsia ta leke nāla mēoa būluna, de āna ta lu so, ma āna hāik fāli sēluk lēo ndia mamānana nē'un.

De bēsaka balapūu-a māi lolō dāea de ana māda; de bēsaka tōuka no sāo ānan kōna hēni lēteka fo sānga lēu lakananāe mamānak fo āla lēo. Na āla bēi ta kōna hēni lēteka, Lamatūaka nadēnu balapūa-a nēni fe tōuka āi de'e dōkik-dōkikala: pēlak, bētek, hāde, fufūe, nggēlas, tūlis, lena ma sūdi leohātakala, fo āna sēle nggāli, fo nakabōi nēu ndia no sāo ānanala tēinala.

Makanāe hundia de nāi dāe Lōte-a sūdi-sūdi tēukala makanēnima āla kētu kōlu bāsa na-aa leni pulesiola lēo nūsaka leu, fo-aa āla sōngo tangu Lakimōla. Fo ēsak-o dōde kakāun, fo lēni no pua, da'edok, no, mōdo, hūni, su'uk fo lēu tāngu Lakimōla. Ala tāo

dāle namahokok fo āla fōti lēuo ma laé'a labōuek (24), lóle lēo bāi loke makāsi nēu Lakimōla: ma āla hūleu (25) āna fo manafāli bāi na-aa āna ho'u sila nanā'ana sēluk, fo ēla lalōle ma ela āla fe pūle bōak bā'uka fo sila lamahēna.

Teluk Aman Lailōna ma Hak Aman Nepedāe (26).

Hāta bēi dōn-a ma hida bēi fau-a hatahōli dūa esa nāde Teluk Aman Lailōna ma esa nāde Hak Aman Nepedāe. Tēluk Aman Lailōna lēo nai lāin, ma Hak Aman Nepedāe lēo nāi dāe. Teluk Aman Lailōna hatahōli matūa manālu, ma ndia nāe fo manadādikala dādi; te Hak Aman Nepedāe hatahōli anak, ma ēla ndia pūsena titi dēi fo āna hāpu ndia tēina (11).

De Teluk Aman Lailōna nāe Hak Aman Nepedāe nāe: „Au bā'e fe o mangalēdoka ma ūda ōë-a de sesēfa kakali daea fo sēle nggali, fo lapūle labōa na-aa kētu kōlu fo makabōi nēu o āoma."

De Hak Aman Nepedāe namanēne Teluk Aman Lailōna nafādana, de fāi fānuna māi na āna lēdi tūa, ma namatina tina, fo fai öéfāna māi na-aa āna sēle nggāli pēla bētek, ma naūe hadeōé. De fāi bōa pūleu māi na ana sēngi kētu nāla ta hohōkak ma nafūa nāla ūmana hēnuk no nanā'ak. De lēo-leo ndia nāla Hak Aman Nepedāe sū'i beten hēne māi-māika, bōë ma ta nafandēle Teluk Aman Lailōna so.

De fāik ēsa bōë ma Teluk Aman Lailōna nafandēle Hak Aman Nepedāe, de nēu titinou āna. De nēu ndūku Hak Aman Nepedāe ūmana, ma nakanāe te Hak Aman Nepedāe ūmana nakasē'e no bōu tuala ma neka hādela, ma lalāela hēnuk lo bi'i, bāfi, kāpa, ndāla.

Bōë ma Teluk Aman Lailōna natāne Hak Aman Nepedāe nāe: „O hāpu bāsa sū'i bētes iala lēme be māi?"

Bōë ma Hak Aman Nepedāe nāe: „Aukē, āu ūni kāda āu bē'inga no āu balakāinga de āu hāpu bāsa-bāsa iala, ma o māe se fe āu sila?"

Bōë ma Tēluk Aman Lailōna natāne sēluk āna nāe: „De o hāpu basa iala o bā'e fe inafālu anamāk bōë do ta?"

Bōë ma Hak Aman Nepedāe nāe: „Aukē, lāe masēti dēi fo dādi manek ma matōna dēi fo mū'a bā'uk, de āu asetiāla ma āu atonaāla na āu bā'e fe sila?"

Bōë ma Teluk Aman Lailōna nafāda Hak Aman Nepedāe nāe: „O māe o masēti de o māla, ma o matōna de o hāpu, de ndia o

ta sūe inafālua no anamākala so, na-aa āu lā'oka ndi-ia te de'i o mītan.〃

De Tēluk Aman Lailōna lā'o nasadēa bōë ma tēuk ndīa ūdana ta māi, de Hak Aman lēdi te āna ta hāpu tūala öëna, ma namatīna bāsa de āna dedēde, te āna ta sēle nggali fa, ma hadeōëla bōë-o nanaelakala. Ma nā'u aiāna lamatū bāsas de kāpa ndāla ta hāpu lā'a, de lamalā'a, ma le-la öëuala ba'iāna sala. De manafāli de leondīa, de bāna mānu tāi mamāteka fo āla ta hāpu kakā hāta fa, ma öëla bōë-o māda nēu-nēuka. Ma Hak Aman nanā'anala lamalūmak asa so bōë, fo āna tāi kāda palāk sila te-aa ta hāpu bēuk fa na.

Leo-leondīa nāla tēuk hītu bōë ma bāsa Hak Aman nanā'a nininun de āna mangalōdo ma hēdisa tāin āna de āna ta fō'a hēni pepē'una; ma māte bāsa sū'inala, ta ēla kīsak ēsa bōë. Bēsaka Hak Aman nafandēle Tēluk Aman, ma ana haladōi nīta Tēluk Aman mātana.

De fāik esa bōë ma-aa Tēluk Aman Lailōna nēu titīno Hak Aman Nepedāe. De āna lōsa Hak Aman Nepedāe ūmana bōë ma nalō nāe: 〃Hak Aman ó! O lēo be, āu ta māi titīno o dok-a so, de o bēi masōda bōë?〃

Bōe ma, Hak Aman Nepedāe natā nāe: 〃O Lamatūak! Au amahēdi ma au amalā'a, fo-aa ūdan ta tēnga (27) dāe tēuk hītu īa, de māte bāsa nā'u aiāna ma bāna mānu, de lā'as nāla daebāfaka.〃

Bōë ma Tēluk Aman nāe Hak Aman nāe: 〃Hundīa de mafandendēlek, bōso māe o masēti puhū ma o malāka limabōa (28) de o hāpu o sū'i bētem, te masanenēdak āu ndia (29) fe o bāsa sīlala. De makanēnima ma o hāpu dailēna leondia so na-aa masanenēdak sūe lāi inafālu-a do anamākala, fo dē'i āu sūe lāi o bōë. Te makanīnima o tū'u nggāli kisa anamākala so na-aa se āu tū'u nggāli o bōë.〃

Bōë ma Hak Aman Nepedāe ki ma nāe Tēluk Aman Lailōna nāe: 〃Au ōke āu sālak so Lamatūak, de bō'o tāo sēluk āu lēo ia bāi. Lamatūaka fufūli hehēlun se āu asenenēdak āna, de fe sēluk ūda öëa māi fūi sēluk daebāfaka, fo ēla nanā'akala dādi sēluk, fo āu tai amahēna ma āu kōa kio ūnik nēu Lamatūaka.〃

Bōëma Tēluk Aman Lailōna lā'o de āna haitūa ūdana māi, de Hak Aman Nepedāe naūe nalēdi de āna hāpu suk sū'ia ma betesa lēna sēluk makahūluna, te ana ta māli kisa anamākala so.

Maneāna Bēisa.

Ala tūi lāe ūni makahūluna tōuk ēsa hāta tak, no sāon ma anafē'o kisan ēsa lēo lēme tāsi sū'uka. De tōuk ndia ta tāi hāta ēsa fo nakabōi nēu sāo ānan bōë. Fāi tūa-a māi fo hatahōlila lāla tūa lāi, na ndia-o nēu lēdi bōë, te āna ta hāpu lēo bāsa hatahōlila. Ma fāi tina ōsi māi na nēu namatina fo āna sēle nggāli bōë, te ta nāla lēo bāsa hatahōlila, ma hāde-o leondiak bōë. De āla tāi kāda tāsia isina. Fo ana mēti na lēu sēko, fo āla hāpu lēnak na-aa āla sēpo nēu tūa do pēla hāde fo lā'a linu.

Makanēnima inaka no anafē'on lēu sēko na la'i bā'uka lakananāek bēis ēsa sūik tūnga-tūnga sila mātana fo āla bi-lān nasāla, te āna ta taos lē'e fa. Fo makanēnima ina āna lēo ūma lē'u sāla, na bēisa lōso nēu solokāeka, fo āna māku sāla lēo be lēu.

De le'odāek ēsa bōë ma bēisa kāe lēo mādak lāin nēu, de āna lōso tūnga-tūnga inaka no anafe'on ēi mamānana de āna lēo sila ūmana nēu.

De āna lōsa ūma mātaka bōë ma ana ōdu hēni ndia louna de nasafāli āona dādi hatahōli, de ho'ināla-aa ndia lōu bēina de nafū-nin āna. Na te fatilāda so de bāsa ūma isia sūngu namanē ma lelēsua nanakēnak so.

De āna soi nangalilitik lelēsua de āna kāe lēo ūma lāi nēu de nakandō umadālek (30). Na tōuka no sāon sūngu lēme umadēak, te ta lamēda bēisa sōi lelēsua bōë.

De bēisa nāla umadālek bōë ma nakandō lēo ina ānaka pepē'una neu, de āna lōsa māta bōë ma ina ānaka namēdak, de nakanae nita hatahōli ēsa nāi ndia mātana bōë ma sānga nalō ina āman. Te bēisa kā'in āna nāe: „Bōso bi te āu ta māi tāo mangalāuk, āu ūni dudū'a malōle, de o nāu ita dūa dādi malōle na ne-ne fo mamanēne kāda āu kokōlanga."

Bōë ma ina ānaka nae bēisa nāe: „O māi mūni dudū'a malole ma tāo lē'e de o ta māi ledobēik ma o kedimā fatilāda fo ina no āma sungu lamanē dēi fo o māi?"

Bōë ma bēisa nafāda anafe'oānaka nāe: „Au māi ia na, na-aa āu māi atāne o dālema fo o aāfima lēo au bōë na dūa tatūti lima ēik. Dedē'ak ia āu afi-ān dok-a so, de āu āe afāda āu ina āmang fo māi latāne o ma āmam, te āu dū'a o ina āmam ta sipo sila hālana fa. Ma dē'i o-o bēi ta mita āu mātanga bōë, de ndia āu māi ia na, na ela o mita makahuluk āu mātanga dēi. Au āe māi

leledok boė, te au bi o ina āmam ta sipok āu fa, fo mangalau ingu lēo āu ia, de se āu māe.〃

De āla kōla-kōla leondia bōė ma anafe'oānaka nakanāe te umadālek mangalēdo hik, de nāik dālena: 〃hā'i ta ma mangalēdok ia nēme be māi?〃

De āna mēte nēu te tōuk manakokōlak no ndia-a āna kekēo lāfa ēsa ma nasā ēsa te dadiāokala ma bēu-bēukala mēsan, nanatēnu lilola de tāi landēla lasā'aka ma ndia āo hōli-hōlina bōë-o nandēla. De anafe'oānaka ta bi so te nādo nahēlek tōuka nāik dālena: 〃Tetē'eka hatahōli ia māne matūa ānan, te hataholi ānak se būa papāken nandēla nasā'a lēo iak?〃

De dūasala bekōla lāla ndu ina-a māi bōë ma maneāna bēisa natē'a inaānaka, de āna lā'o, te āna hēlun āna le'odāe āna māi nakaminak no sēluk āna. De bēisa kōna nāla dae bōė ma nēu ho'inā ndia lōuna de āna ōdun nēu de nasafāli sēluk nēu bēis de ana lōso lēo tāsi dāle nēu.

Maneāna bēisa lā'o bōë ma anafe' oānak fo'a de nēu nakanēni ndia tatāo-nonō'in, te mōpok aāfina, āna ta bubūluk le'odāeka manakōla-kōla de'a-de'ak no ndia-a se ndia, de ndia nandēla nasā'a bā'u bāsa ndia.

Nando bāsa-bāsa fāika āna bēi ta nita maneāna ēsa nāi nūsak ndia lōlena lēo maneāna ndia bōė. Nāe tūi ina āman te āna bi, ma ina āman-o ta lita hāta bōė.

Le'odāe de maneāna bēisa fāli sēluk nēu nakanēni anafe'oanaka, de āla bekōla lāla lōle balahāk bōë ma bēisa nē'un āna. De leo-leondia nāla fāik ēsa de fatılāda nēu dūa bōė ma inaānaka ina āman lamanēne te hatahōli bekōla no inaānaka nāi umadālek.

De fafāik bōë ma latānen āna le'odāeka se ndia manakōla-kōlak non āna nēme umadāleka, ma āna bi de ta nāu nafāda. Bōë ma aman ha'inā āi ēsa de nāe fēpan āna, bōė ma bēsaka āna tūi, nāe: 〃Le'odāen-le'odāen so na maneāna ēsa mai, fo māe lelēsua nanakēnak-o kaibōik te nala umadālek, fo āmi dūa bekōla māla ndu ina-a māi so, na natē'a āu fo āna lā'o.〃

Bōë ma āman natānen āna nāe: 〃Te o mita maneāna ndia mātana leo se, ma nāde hāta?〃 Bōë ma ina ānaka nāe: 〃Au bēi ta ita maneāna ēsa nāi nūsak ia lōlena lēo maneāna ndia bōë, ma lāfanala dāe lāin landēla nonōka lilo; nādena ta nafāda āu fa.〃

Bōëma tōuka natāne sēluk āna nāe: 〃Te āna māi kokōlak no o leohātak?〃 Bōëma anafe'oānaka nafāda ina āman nāe āna māi natāne ndia dālena.

Bōë ma tōuka namanāsa de nāe: „Maneāna hāta ndia, de ndia ta nalēlak hādak fo bōë, ndia kedinā fatilāda fo bāsa hatahōlia sūngu dēi fo bēsaka ndia māi.” Nafāda bāsa leondia bōë ma āna tūi maneāna ndia ēi mamāuana te ta nita hatahōli ēik fa, nita kāda bēis ēsa mamāna lolōsona. Bōë ma tōuka nāe: „Le'odāek ia āu mā'u sūdi maneāna se ndia.”

De le'odāe bāsas lā'a linu bāsa bōë ma āla kēna lisak lelēsua de ina āna lēu sūngu, te ēla tōuka nēme dāe de āna kēkek nahāni maneāna-a mamāina. De bā'e fāia neu dūa bōë ma nakanāe te hāta nggēok ēsa lōso sak-sa māi nasāle ūma-a. De lōsa ūma titisaka bōë ma āna mete nēu te bēis ēsa ndok-ndo, bōë ma āna bi de nāe nalāi, te nakatatākak sēluk dālena de naugatūk ne-ne, ma āna māku nahēlek bēisa. Do-do ma nakanāe te bēisa ōdu hēni lōuna de nēu kiduk nafūnin léo makatemak dāle nēu. De nakanāe te bēisa dādi hatahōli so, ma āna sōi hēni lelēsua de āna kāe lēo ūma lāi nēu.

Bōe ma tōuka nēu de ho'inā bēisa lōuna de nēu fe'ek nafūnin āna, bāsa bōë ma nēu sūngu.

Lōle balahāk de bēisa nate'a ānafe'oānaka, de āna kōna ūma-a, sānga nāe lā'o. Te nēu nakanēni ndia lōuna fo sānga nāe ōdun nēu, ma ta nita fan āna. De āna sānga nafēo makatēma dālek ndia te ta nita fan āna. Bōë ma āna ki, te fo mangelédo mai-māika so de se hatahōlila fō'a na āla hāpun āna. De āna ko nēu māi nēmek ūma mātaka lōsa mangalēdo hēak bōe ma ina tōuk fō'a.

De tōuka tāoka ndia ta nita bēisa fa, de ta nahāla non āna, ma bēisa bōë-o āna bi tōuka de āna ko nēu māi nēmek dēak nonōka hatahōli aāfi tak-a. Do-do bōë ma tōuka natānen āna, nāe: „O māi tāo leohātak do o leobē mu, de bēi fafāi āuak ia ma o māi āmi ūma mātama ko mu māi?”

Bōë ma bēisa ki ma nāe: „Ama nita bāsa dede'akala so, ma āma tāoka ta bubūluk bāi; āma ndia (29) ho'inā āu lōunga na fen māi fo āu lā'o te ledohāua so.”

Bōë ma tōuka nafāda bēisa nāe: „Masandandālik o, o ho'imā hatahōli mātan ma hatahōli dede'a kokōlan fo le'odāen-le'odāen so na o kedimā āmi sūngu mamanē dēi fo o māi fufūdi āmi ānama. O hi na mahēok ia, āu ta nāu ita o māi sēluk nái ūma ia dālek so, ta na āu tāti isang o.”

Maneāna bēisa namanēne tōuka kokōlan leondia bōë ma nafāda touka nāe: „Ama nāe leondia so na fe āu lōunga māi fo āu lā'o léon.”

Bōë ma tōuka nāe: „Lā'o mu ho'imā o lōu kabō māmi mauü-nem ndia ndia ēle é, fo mahēok ia."

Bōë ma bēisa nēu ho'inā lōuma de āna lā'o; de nāla tāsi sū'uka bōë ma āna ōdun nēu, de āna sūik lēo tāsi dāle nēu.

Le'odāen ndia tōuka nāe dāengo bēisa se āna māi suk, de āna ta sūngu fa, āna bē'e nāla mangalēdo, te bēisa ta māi so. De ina tōuk dālenala lōa hik, te āla ta bubūluk sila anafē'ona dālena tāo leobē.

Le'odāen ndia anafe'oānaka ta sūngu hēni mātan fa bōë, āna fēla-fāli nāla mangalēdo, nafandēle kāda-aa maneāna bēisa. Fafāin ndia āna fō'a de nēu tāo ndia tatāo-nonō'in, te ta hāpu nēuna so, fa-fa na āna tāo nasāla iaka ma ndiaka, fo inan tāi nahūk-a. De fāik ba'ubē leondia bōë ma ina ānaka namahēdi, de ta nā'a ninu fa, bō'o hinga kauōëka dēi, tūa hōpo ia-o ta ninu bōë. De lo'ahēni āona ma āna sapindōle nēu-nēuka, de ina āman bi lāe se māte sila ānana.

De lalō lūsi mafalōë, de āla pūli lamōdo ina ānaka hēdina, te āna ta domemē fa bōë, ma ina ānaka tāi dadāfi maneāna bēisa.

Fāik ēsa bōë ma maneāna bēisa nafandēle anafe'oānaka, de le'odāe bōë ma nēu titinon āna. De bēisa lōsa de nakanāe nita anafe'-oānaka, ma sānga nāe ta nalēlak ana fa; fo-aa āna mangalodonān nasāla ma mātan sūngu-sūnguk āna. De maneāna bēisa kokōlak non āna te ta nahāla bōë. Do-do de namanēne maneāna bēisa hālana bōë ma nalēlak āna de bēsaka nalāk mātana, ma ana kokōlak fa. De maneāna bēisa nanēan āna nāla mangalēdo bōë ma nōke nā'a, de ala fen nā'a.

De maneāna bēisa nōke nē'un āna, te ina ānaka ina āman dodō ma bēisa lā'o so, na-aa se sila ānana namahēdi sēluk, hundia de āla kā'in āna fo lēo nos fāik ēsa dūa, fo āla māku sūdi ina ānaka hēdina. De bēisa sūe anafe'oānaka bōë de nahāni. De lēo nos nāla fāik ba'ubē leondia bōë ma hāi hēni nakandō ina ānaka hēdina de ina āman lamahōko. Bōë ma dūas lakokola āok fo malole lakasasāok ina ānaka no maneāna bēisa, te nanāle ndia dēi de bēsaka sila ānana hāi.

Bōë ma lafāda maneāna bēisa, lāe: „Bōso bōë mū'ung o bāi te āmi sānga tāo o dādi nēu āmi monefēum" (31).

Bōë ma maneāna bēisa namahōko de nāe dūas ina tōuk nāe: „Ina āma lāe leobē na āu tūnga-tūnga mēsan."

Bōë ma tōuka fe dedē'ak lēo ndia no sāon nggi lēo kā'a fādin nēu fo-aa nafāda sāla sila anafe'ona sānga sāo de lēu lakabubūa fo āla tūtu pāu.

De āla tūtu pāu (32) lāla bōė ma lahēle sasāoka de lēu kā'i bāsa nūsak ndia isina, de āla māi lakafēngok, bōë ma āla tipa lakabubūa ina ānaka no maneāna bēisa.

De āla sāo bāsa don-a bōë ma maneāna bēisa kokolāk no-aa āli ina āli āman fo pō'in āna no ndia sāona nēu titino ndia ina āma kā'a fādin dēi te-aa āna la'o ēlas dok-a so: fo lēu ma bēi lasōda na-aa dē'i āla māi sēluk.

De āli ina āli āman lakahēik, de balahā bōë ma maneāna bēisa no sāon latē'a ina āman de āla lā'o. De lāla tāsi sū'uka bōė ma maneāna bēisa nafāda sāona nāe: „Sā'e mu āu mulihā'ing lāin fo masusūngu mata.„

Bōë ma sāona sā'e nēu maneāna bēisa mulihā'in lāin, de sūik non āna lēo tāsi dāle nēu de lakandō sāin.

De bāsa tēuk ēsa bōë ma dūa sāla māi sēluk, fo titino sila ina āmanala lāi daehēnak. De āla māi lōsa bōë ma bēisa sāona tūi ina āman ūni nāi sila nūsana lōlena anasēli, lēna sēluk lōle daehēnaka.

De lēo lo ina āmanala do masālak bōë ma lōke sēluk ina āmanala fo āla fāli sēluk lēo sāin dāle lē'u sāla, de ina aman lakahēik.

De āla sānga lā'o bōë ma maneāna bēisa hēlu āli āmana nāe-aa: „Ami lā'oka ndi-ia te mu tāti lulū āik fo pēda tāon lēo āla tāo lalāea nēu tasi sū'uka, te sōi bāfana nasāle lēo tāsi dāle nēu. Fo fāik tēlu ma mu makanēnin ana, fo mita ma lalāea hēnuk so na-aa ho'imā suk lulū āik fo pēda kētu bāfana.„

De āla lā'o bōë ma tōuka nēu tāti lulū āik de āna pēda tāo tāon lēo-aa maneāna bēisa nafādana. De nēu fāi katēluna bōë ma tōuka nēu nakanēni lalāea, ma nakanāe te kapa sāikala nōngo lēme sāin māi de lakandō-lakandō lalāe dāle. De nahāni sāla nōngo latē'e, ma hēnu lalāea bōë ma ho'ināla lulū āik de nēu pēda kētu lalāea ndia dalek, ta bubūluk nātun ba'ubē. De tōuka nēu tāo kāpa lalāe, de tāo nāla bōė ma nēu sōi hēni kāpala de āna fos lēo lalāe ndia dalek lēu. De tōuka no sāon lamasū'i kapa sila, de ala dādi leu hatahōli mamasū'i makabētekala.

Te sila ānana lēo kādak sāin dāle no sāo ānanala lōsa māten āna. De makanāe ma bēis be limakū'un lima na ūni inak ndia bobōngi sila, de āla ta ka hōka hāki hatahōli; te bēis be limakū'uk kāda tēlu, na-aa dadādi būsa sila de makā hikala.

Tōu pōkek dūa.

Fāik ēsa tōu pōkek dūa belā'o lēsik tāsi sū'uka ma lēu nda kēa ēsa natōlo nēme solokaeka. Bōë ma dūas lakokōla āok lāe: „Māi dūang ita ndōlo tēni kēa ia fo tēu nāsu tā'a."

Bōë ma tōu pōkek ēsa nēu de bēi nafalōë lā'e kēa-a bōë ma kēa-a fapa pēsi di'idō hūna, de sēlek hēnin nēu fē'ek. De tōu pōkek ēsa-a nēu de āna ho'unā kēa-a bōë ma kēa-a fāpa pēsi ndia kandōuna de ndia sōfa bāfana nēu. De tōu pōke makahūluka nēu sēluk de nafalolōë bōë ma lā'e kēa-a bāfana de kēa-a nakamō nāla ndia limakū'un ēsa, de elafāka kētun āna de ndia nggāsi nāla hāta. Bēsaka tiana fāli sēluk nēu de āna ho'unā nēu kēa-a ēina de āna kā'i nasafālin āna.

Bōë ma dūas lēu sānga tāli ma āi, de āla hengelā kēa-a bōë ma āla ndōlo de āla lā'o. De bēi lāi dok-a te lamanēne ma tōuk ēsa lēdi nāi tūa ēsa lāin, de dūas lā'ok lalānga tūa-a hūna. De āla lōsa māta bōë ma lōke tōu manalēdia lāe: „Tia ó, fe ami tuamātak fa dēi!" Bōë ma tōu manalēdia nāe: „Na pēda ēmi kēama nēu ndia, fo mahāni fo āu kōna dēi fo āu di'a feng ēmi tuamātak fo minu. Bōë ma āla pēda kēa-a de lēu tūa-a hūna langatūk. De manalēdia kōna de āna di'a fe pōkekala dūas tuamātak hāi sesēluk bēke ēsak. De manalēdia kēdis de linu sūba tuamātak bōë ma ho'inā kēa-a de nēu pēdan nēu fē'ek; de ho'inā batu ēsa de nakabebēnuk āna no kēa-a, bēsaka āna ise bātua, de isenān bōë ma āna lōdok āi ndondōloka nēu bātua isena, de āna pēdan nēu-aa kēa-a mamānana. De pōkekala linulā tuamātak bōë ma latē'a tōu manalēdia de ndololā sila būana de lā'o, te āla ta bubūluk lāe sila ndōlok ndia bātu fa. De āla ndūku sila ūmana bōë ma ho'ilā fēlas ēsa de lafakōlu bātua de tāi bibiaka, lāe dāengo kēa fo sānga nāsu lā'a.

De āla bia-bia-la nāla bāsa fēlasa lāo-lāo, te ta bialā fau āna. De bēsaka lalēlak lāe bātu ndia, de lamanasalā tōu manalēdia hāta, ma lāe: „Ndia kēdi ita de ndia ho'inā ita kēana, ma-aa ndia fe ita ndōlo tasōta āo tāla bātu mabēla ina ia, ma dē'i nala bāsa ita fēlana lāo-lāo. Te ndia dēi fo ndia nā'a nakabēte pa kēa. Balahā na dūa tēu fo fēpa tisan āna."

De balahā fafāik bōë ma dūas lēu sanga. tōu manalēdia, ēsako hō'u āi kekē'un. De bēi lāi dōka te lamanēne tōuka kikina to-to tūa lāin. Bōë ma lalōu āna lāe: „Tia ó! kōna lāi-lāi fo māi māla o pōtima ndi-ia, o 'kēdi māla āmi deo fe āmi ndōlo mēni bātu ina-a mēu nāsu, ma o ho'imā āmi keama." De tōu manalēdia nakanāe

ma pokekala dūas lasā āi kekē'uk bēke ēsak, bōë ma nalēlak nāe se lēu tāon āna, de nafāda dūas nāe: „Hēi, mahāui te āu kōna-a ndi-ia so. Emi dūa sānga māi fēpa misa āu? Leondia so na-aa bōso mapadēik dōka mo tūa-a hūna, ma bōso matitia āo, te se ēmi ta fēpa lā'e āu fa. Emi hi na mēu tūa-a hūna fo mapadēik masasāle mātak, ma sudimā āila nāluna, fo ēla ēsa āina nēu sēli ēsa nūna dēi; fo ēla āu bōke nē'i ma ēmi fēpa na lā'e āu, ta na āu nggōdi alāi.„ De pōkekala lamanēne manalēdia kokōlana bōë ma dūa sāla lēu tūa-a hūna de lapadēik lasasāle mātak, ma āla sūdi āila de esa āina nēu dāi esanāka āona, de lahāni manalēdia.

Do-do bōë ma manalēdia kōna, naiko nēni sosōnga lāngak ēsa, de nāla pōkekala langana bōë ma nafādas nāe: „Manēa te āu nē'ia ndi-ia so.„ Bōë ma āna te sosōnga dāe māi nēsik pōkekala talādana. De lamanēne sosōnga nafandū bōë ma lapaninga fefēpaka, lāe dāengo āla fēpa manalēdia ndi-ndia, de ēsa fēpa nisa ēsa, de māte nō'u dūas lēme tūa-a hūna. De manalēdia kōna de āna lā'o ūma nē'un, te ēla mātesala lēme ndia.

Lānga Lolikāma. (33)

Ala tūi lāe uni makahūluna hataholi ēsa aoina tak, te kada lāngana mēsan, de āna ta lēo fa nēu bōë te lōli-lōli nēmeka mamānan. Hundia de lalōn āna na lāe Lānga Lokikāma. Fo āna ta tāo hāta ēsa bōë, te āna sōa kāda nā'a ninuka. Fa-fa na ndia nāe ndia namalā'a fo lahahāon kakān, ta na lafafātin āna tūa. Te māe nēmek mamānan leondia-o maēi-malimakala bēi ta lita hāta fa te ndia nita nakahūluk so; ma neulāukala lēo āla tūi dedē'a bēuk ēsa, fo ta hāpu nēuna fa na-aa ndia sōa tūi nakandōn āna. Hundia de ndūku bēsak ia makanēnima hatahōli ēsa kādak mamānan te ndia sōa tūi hatahōli manalalā'okala sūdi leohātak, na-aa lakatōn no Lānga Lolikāma, fo lāen lae: „O nonōka Lānga Lolikāma fo o mita makahūlu-makahūluk.„

Fo Lānga Lolikāma ina āman lēo fa lēu, na ēlan mēsak āna nanēa ūma, te ēsa ta napalāni nēu namanāko hāta nāi ūma ndia fa. Fo-aa bāsa hatahōli ūma kotāikala lita nō'u-nō'u Lānga Lolikāma hādana, de āla bi lēu hō'i hāta nāi ūma ndia.

Fāik ēsa de Lānga Lolikāma nanēa ūma te ina āman lēo tine ōsi lēu. De lā'o lasadēa bōë ma Ndāo tēlu māi de lalō lāe: „Uma ó!„ Bōë ma Lānga Lolikāma natā: „O!„

Ndāo-la lāe dāeng neulāuk manamatāk ndia, de āla dūdi ūma dāle lēu, ma ta lita hatahōli ēsa bōë.

Bōë ma lanādo āo, ma ēsa natāne ēsa nāe: "Te se manamatāk ndia de ta tita fan āna?" Bōë ma lalō sēluk āna, lāe: "O nāi be tia?" Ma natā nāe: "Au ndia (1) ia!"

De Lānga Lolikāma natāne Ndāo-la nāe: "Emi māi tāo hāta?" Ma Ndāo-la lāe: "Ami māi masē'o da'edōk. O hi āsa, na kōna māi fo māi āsa." Bōë ma Lānga Lolikāma nāe: "Na lekemās fo pēdas lēu ndia, fo āu ho'iāla dōik dēi fo āu nē'i."

De Ndāo-la lekelā da'edōkala bōë ma lalō Langa Lolikāma lāe: "Māi lēon te āmi lekemā da'edōkala sila (1) ia so."

Bōë ma Lānga Lolikāma nafādas nāe: "Lēke sēluk te bēi ta dāi fa." De Ndāo-la ho'ilā bāsa da'edōkala de āla lēke lahēnu sila mātana.

De Lānga Lolikāma nakanāe ma Ndāo-la lekelā da'edōk bā'uka lāi sila mātana bōë ma nafadās nāe: "Manēa āu nē'ia ndi-ia so." Bōë ma āna lolōka nēme ūma lāi māi, de napōko dāe; de Ndao-la mēte nēu ma kāda lāngak te aoinak ta boë ma āla bi de lalāi tāo totōko, lā'o ēla da'edōkala. De lēu lōsa dōka dēi de bēsaka latē'e, de ala hahāe, te āla ta nāu fāli lēu lāla da'edōkala bēlina so.

De le'odāe bōë ma Lānga Lolikāma ina āman mā'i sāla. De āla māi lōsa ma lakanāe te da'edōk hēnu ūma dāle. Bōë ma latānen āna, āna hāpu da'edōk dē'u bāsa ndia nēme be māi. Bōë ma āna tūi ina āman nāe: "Ndāo tēlu māi lasē'o da'edōk, de āu adēnus sila lēni ba'ubē na lēke sāla, te āu bēi hō'i dōik. De lekelā bōë ma lalo āu, de āu bōke dāe māi de lamanēne au apōko, ma lakanāe lita āu bōë ma lalai, de lā'o ēla da'edōkala. Bōë ma ina aman hika, āla hāpu dāle makelas, dādi be de Ndāo tēlu lēsak bōë na sila bi lānga kisak ndia, de ndia lalāi lā'o ēla sila da'edōnala.

Ndāna.

Ndana ndia na-aa nūsa tasi feok esa nai Ti kona. Makahuluna Ndana nusa ina, hatahōli bā'uka lēo leme pūlu ndia lain, ma-aa mānek ēsa no fetol esa paleta lēme ndia. Te nāik ia-a āna dādi neu nūsa nes so. Kāda nūsa hēnu lāin, ma māne Ti pō'i bi'i hik bā'uka lāi ndia bōë, fo sila ndia (29) lēo pūlu ndia-a. Te nanahōlo nisak, hatahōli ēsa ta bōle tābu ēin nēu Ndāna solokāena bōë; makanēnima māne Ti pō'i so na lēu, te ta mēsak āsa bōë, ēla-ēla māneka nos

dēi, ta na āna fe ndia hatahōli namahelen ēsa lā'ok no sāla. Fo hatahōli bā'uka hi lēo Ndāna lēu na, na āla dalesāla nūsa-a dē'una nasāla, ma lā'ok ta masōta āom te silo so. A te nūsak ndia lūlin ēsa: makanēnima o hi silo nūsa ma o silo makahūluk māla bi'i ēsa so, na-aa māe o fāik ba'ubē mēme pūlu ndia lāin-o se o ta māla nūsa so; do o silo māla nūsa so, fo o sānga māe silo bi'i na hahāen te se o ta māla fa.

Ma Ndāna ta namasū'i kāda nūsa ma bi'i hik fa, te namasū'i fāni ma kēa lōuk bōë. Fo lā'i bā'uka hatahōlila lā'o dēak lēu lamanāko lāi Ndāna.

Fo āla ke-lā fāni do āla ka'ilā kēa fo āla sānga lā'o, na tāsi-a fōë mangalalāu fo lēmek ndia nālak fāik be māne Ti-a hatahōlinala lēu fo hāpu sāla na ho'ulā sāla, fo los lēo māne Ti-a lēu.

Ma āla bēnga Ndāna ōëna bōë: ōë anamāneka fē'e, ma ōë anafē'oka fē'e, ōë hahāno hādeka te'e, ma ōë hahāno mēngeka fē'e (34). Fo ūni se ta bōngi anamānek, na āna lēo Ndāna nēu fo ninu ōë anamānek ndia so na ana bōngi anamānek, ma se ta bōngi anafē'ok fa, na-aa lēo Ndāna nēu ninu ōë anafē'oka fo āna bōngi anafē'ok; ma se hi hāpu hahāno hādek na nēu nadiu ōë hahāno hādeka fo āna hāpu hahāno hādek, ma se nadiu ōë hahāno mēngek na se ndia āona hahāno mēnge. Lāsikala tūi lāe ūni Ndāna bēi temana fo Pāda-a tāti nāla nūsa ānak hitu-a, Pada-a nēu tāti Ndāna so bōë te dōa hēnin āna. Māi de Ti nēu tātin āna te sosōsana ta nāla fan āna. Te nēu makabūin de Ti-la tāo kekēdik dēi de bēsaka āla tāti lāla Ndana.

Na ūni, fāik ēsa bōë ma Ti-la fūa lēni kāpa keke'ak ēsa lēo Ndāna nēu. De āla lōsa bōë ma lakōna kāpa-a de āla pā'an nēme tasi sū'uka, te leu kēke. Do-do boë ma Ndāna lūma lita kāpa kekē'aka, bōë ma āla nādo lahēlek āna, te fo mātak ndia bēi ta lita fan āna nāi sila nūsana.

De āla fāli lēo nūsaka lēu lafāda Ndāna manāi nūsaka, lāe:

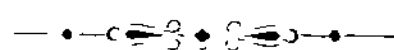
„Bāe, māi teu titak hāta inakara na, de ndi'in nggāpe-nggāpe me mātan hate-hāte ma ikon fiu-fiu!" (35)

Bōë ma fāe heni bāsa Ndāna lāo-lāo lēu lanilu māta bēuk ndia, tuainak, kāna ānak, lāsi mulik, ta ela ēsa boë: lu'uei la'alimakala-o leu bōë.

De Ti-la kēdis de bāsa-bāsas lēu lakahuhūpu kāpa kekē'aka bōë ma āla ekolās de tāti-tāti mēsan. Ela be na āla hō'u lēnis lēo Ti māi de laāta sāla? Hundiā de ndūku besak ia Ndāna dādi nūsa nes na, na nēme lēlek ndia māi.

Ma makaunēnima hataholi ēsa bēsaka nita māta bēuk ēsa, fo nādo nahelek āna, na-aa lakatōn lāe:

„Ndia nonōka Ndāna-a fo bēsaka nita kāpa kekē'aka."

Sānga Ndōlu.

Nāi nūsa Pāda-a māne Pāda hadeōën ēsa nāi Pēto āla fōin nāde hadeōë Paupēlik. Lāsikala tūi lāe ūni makahūluna, fo Koponi-a palētana bēi ta bā'uka lā'e nūsa Lōte-a ndindia, de māne Pāda nalākana nasāla. Ana hēka ndia nūsana matūa ma hatahōlinala bā'uka, de nafakōlu nusa ānakala fo āna tāti sāla. De āna tāti nāla nūsa ānak hitu so: Kolobāfo, Belubā, Keka, Talāe, Lōle, Bā'a ma Ti. Lēlek ndia Diu, Lelēnuk, ma Bokāi bēi ta.

Fo nūsa kahituk sila sōa sūsua ma bāna fo'āi-a, ma laūe fe māne Pāda. Fo fāi naūena māi na-aa manesio Pada-la lēu hōka nūsa kahituk sila hatahōlinala, ina tōu-ina tōuk leu laūe lāi māneka hadeōëna nāi Pēto. Fo inakala lakahuhūk (36) dādi kāpa, ma tōukala tāpa. Fo lēo inak be kailus fo sōtan āna, fo āna ta nāu lā'ok fa, na-aa āi fefēpaka natāba ndia deainana.

Do inak be anaūtuk fo sū'unala pēta, fo lōke lē'us lasū'u sila ānanala na-aa āla he su'uōënala; fo se su'uōën bēi nēuka na āla pō'i ndia nē'un te ndia ānana bēi manapipila ānak; te se su'uōën kelupūaka so, na āla ta pō'i ndia fa, te ndia ānana matūa-a so. Fo lakahuhūk lāla ledohāna fo inakala lamalā'a ma sōta sāla so, fo āla ta lā'ok lāi-lāi fa na-aa āla pāu tino pēlinala. Hundia de lalō hadeōë ndia losa bēsak ia na lāe-aa „Hadeōë Paupēlik."

Hu Pada-a tatāon ndia dēi de māuek ha lakabūa, māne Ti, mane Bā'ak, māne Dēnga ma-aa māne Lōle, fo lāla aāfik ēsa fo āla bōso bōë lamanēne lāi māne Pada bāi.

Māne Ti-a nāde Fōë Mpura, māne Bā'ak-a nāde Toudēnga Lilo, māne Dēnga-a nāde Mōne Eli, ma māne Lōle-a nāde Ndi'i Hū'a. Lēlek ndia māne Pāda-a nāde Tōla Mānu.

De māne kahāk sila lakabūa lāla-a ēsako tāo ōfan fo sānga lēu tūnga sānga dudū'aka no aālika nāi Koponi-a. De māne Dēnga tāo ndia ōfana, ma māne Ti tāo ndia nun-a, te māne Bā'ak ma māne Lōle ta tāo fa, te lōke māne Ti fo sā'e lon āna.

De māne Ti taonā ndia ōfana nafun sio. Na nāe nāfuk sio dēi fo māima kētu ēsa na ēla fālu, te kētu dūa na ēla hitu; makatūasa ketu fālu ma ēla ēsa bōë ma āla ndūku bōë. Te māne Dēnga tāo

ndia ōfana nāfu kisak de bēi ta hāta bōë te kētu son āna de ndia ōfana pēlos nafasāli.

De lasikala tūi lāe ūni māne Ti ōfana matūa ina, ālun ha lēsak. De ūni ala taolān bōë ma-aa māne Ti fe hōka bāsa Ti lāo-lāo, māne mamasū'ik ma mangalāu ingua ta ēla ēsa bōë, fo sanga lakatēma ōfaka.

De āla tāti paulā mahōk, ta bubūluk ba'ube fa; lā'a linu lelēdo le'odāen ta hahāe, ma ta bubūluk fāik hida fa. Fo l'eodāen na āla babāpa ma laē'a labōnek lāla-lāla mangalēdo; te leledon na-aa māneka nakabūa ndia sio tamūkun ma manisi mabāfan fo āla sānga nādek fōi nēu-aa ōfaka. De lakabūa lāla fāik ba'ubē so te ēsa bēi ta hāpu nādek ēsa fo nandā no-aa māneka dālena bōë.

Bōë ma-aa māneka namanāsa de nafāda manesiola nāe: "Emi ta hāpu nādek ēsa fo fōi nēu ōfak ia fa na-aa āu hāi hēni bāsa ēmi lāo-lāo; tāo hāta sio fo-aa dudū'a aāfin ta." Bōë ma bāsa sio-la bi; le'odāe lelēdon āla ta tāo hāta, te āla dū'a kāda ōfaka nādena. Te leondia-o bāsa fāik hidu hūlu so, te ēsa bēi te fōi lā'e ōfaka nādena bōë. De bēi lakafēngok ta-ta, ōfaka bēi nanahēla tak, bēi nāika madaklāin leondia.

De ūni fāik ēsa ma-aa ani'iāna Ti lūma lakaminak ōfak lēme dāno ēsa.

De ēsako fōi ndia ōfana nāden, de bāsa-bāsa ani'iāna sila foilāla sila ōfanala nādena bōë ma kāna mangalāun ēsa nāfada ndia nonōnala nāe: "Emi fōi bāsa ēmi ōfamala nādena so na-aa mananēne āu ōfanga nādena; āu fōi āu ōfanga nāde Sangandōlu."

De kāna tamūkun ēsa namanēne nādek ndia bōë ma-aa nāik dālena: "Au mēdak nādek ia nandā no māneka dālena."

Ani'iānala lakaminak lāla lēdo-a nōso bōë ma ēsako ūma nē'un. De kāna tamūkuna lōsa ūma, ma āman-o bēsaka mā'in neme māneka ūmana māi bōë, de āna tūi sāo ānanala nāe-aa māneka namanāsa-nan nasāla, fo-aa sila siola ēsa bēi ta fōi nāla ōfaka nādena bōë. De kānaka namanēne āman tutūina bōë ma āna tūi āman nāe: "Fāik ia āmi makaminak ōfak, de āmi ēsako fōi ōfana nāden, ma kāna mangalāun ēsa fōi ndia ōfana nāde Sangandōlu."

De tamūkuna namanēne nādek ndia bōë ma nāik dalēna: "Maneka sānga-sānga nādeka āu mēdak ndi-ia so." Bōë ma nafāda ānana nāe: "Bōso mafafāda hatahōli ēsa nādek ia bōë." De tamūkuna nā'a ninu bāsa bōë ma nēu sūngu, te nafandendēlek nādek ndia.

Balahā fafāik de nā'a ninu bāsa bōë ma āna leo māneka ūmana nēu. De bāsa sio tamūkun tēsa bōë, ma māneka natāne sāla nāe:

„Leobē siola lemiu, ēmi hāpa ōfaka nādena so do bēik? Au nāu kāda fāik ia ēla-ēla ēmi fōi māla ōfak ia nādena dēi; au ta nāu lāli fāi bēuk so. Fāik ia ēmi bēi ta fōi mala ōfak ia nādena fa, na-aa dē'i makanāe āu tāong ēmi lē'e.„

De tamūkunala lamanēne māneka dedē'ana leondia bōë ma āla bi-lān nasāla, de lafāda nāde bēuk nō'u-nō'u te esa ta nda māneka dālena bōë.

Bōë ma tamūkun fo ānana tūin ana kāna mangalāuna fōi ndia ōfana nāde Sangandōlu-a fō'a napadēik ma nāe: „Māne-mānengala lemin, ita tāo ōfak ia na, na hu Pada nasēti nalākana dēi de ita sānga tēu tūnga sānga dudū'a aāfi malōlea, fo ēla āta hāpu masōdaka ma malōlea. Na ita hāpu malōlea nēme be māi, nādeka ndōlu dēi. Te māe nāsak lapopōnu-o ndōlu so na hēnin āna. De ita tāo tāo ia na, na hētu ita sānga tēu sānga ndōlu fo māi nakandōlu (37) nēu ita Lote-a hētu? Hundia de āu āe māima Māneka no siola dodō ma malōle na-aa āta fōi ōfaka nāde Sānga Ndōlu.„

De māneka namanēne nādek ndia bōë ma āna hika, ma nāe tamūkun manamafāda lā'e nādek ndia nāe: „Kāda o mēsang a du'a hāpu āu dudu'anga ma o mēsang o āfi mita āu aāfinga, de āu sō'u o mu tamūku matūa, fo bāsa sila lamanēne lāi o-a, ma ēsa ta bōle tāta o bāfama bōë.„

De āla foilā ōfaka nādena bōë ma āla lē'au āna lēo tāsi dāle nēu. De nāmo fo āla tāo ōfa Sānga Ndōlu-a lōsa bēsak ia lalōn āna na lāe nāmo Sānga Ndōlu.

De ōfaka nāla tāsi dāle bōë ma māneka nadēnu tamūku ina-a hele manasā'e. De tamūku ina-a hēle nāla bōë ma māneka nadēnu nafāda sāla fo āla hābo lepa te se ta doka so te āla lā'o. Ma māneka fe dede'ak lēo Bā'a ma Lōle nēu fo-aa nafāda māne Bā'ak ma māne Lōle fo sila tāo sila lēpa nggen te lalā'oka ta dok-a so.

De māne Bā'ak no māne Lōle tao-lā sila lēpa nggen bōë ma lo sila manatūnga dēanala de āla lēo Ti lēu. De āla losa Ti bōë ma māne Ti no ndia manatūnga dēanala, ma māne kadūakala lo sila manatūnga dēanala bāi de āla sā'e lēo Sānga Ndōlu lāin lēu. Ma māne Ti fūa nēni āta telu hūlu, Ndāna mēsan, te māne Bā'ak no māne Lōle ta lēni āta fa. De lasafali mā'is lēo Lote māi dēi de bēsaka māne kadūak-ala pula fālik māne Ti āta tēlu hūlu.

Na mānek sila lamanēne na Koponi-a lēo nāi ki, a te āla ta bubūluk fo nāi ki be fa. De āla sā'e-la ōfaka boë āla feu nalānga mūlik fo kēdi sēli Lote ikona dēi fo āla fe ōfaka nalānga kik. A-te fa-a nēnis leo kōna lēu, de ta bubūluk fāik hida hūlu boë ma

āla ndūku nūsa Solokāeka: de ōfaka hāla nēme ndia. De ōfa isi-a kōna de neu ndōlo nūsak ndia lōa nālun te ta lita hāta ēsa bōë. De ūni Fōë Mpura ho'i-nā āi ēsa de āna dōkik ndia nādena nēu dēi de besaka āna fālaka nēu nūsa Solokaeka talādana. De lēmek ndia lāla fāik ba'ubē, de mētia namatūa, de ōfak bōnu dēi, de bēsaka āla sā'e sēluk de āla lā'o. De āla sēli nūsa Solokāeka pēdan mūli bōë ma-aa fa kōna-a fa nēni ōfaka de nēu tēna Dāba tāsi sū'uk kōna, de āla ndōlo-ndōlo tāsi sū'uka lēo mūli lēu. De lāla-aa bāfa Sūna-a bōë ma āla hēo dūluk, de āla lōsa Matābi nāmoa bōë ma āla se.

De ala kōna ōfaka bōë ma latōngo lo ina lāsi Dāba ēsa, de ina lāsika nakanāe bebēsas ma nalēlak sila hataholi fūila. Bōë ma natāne māne katēlukala nāe: „Māne-mānengala lēmin! Emi sānga lēo be mēu?„

Bōë ma lāe: „Ami māi sānga sōda mōleka nāi ita Lamatūa inana.„

Bōë ma ina lāsika tūis nāe: „Faik ia ita Lamatūa inana nakabūa dedē'ak no-aa ndia sionala bōë. De ēmi mēuka ndi-ia te se ēmi mita bāsa māne bōkokala tēsa. So na bō'o tābek makahūluk-aa manāpake mandēla masā'ak sila-la, te makanāe ma ēsa nāi ndia āna ta pāke lēo bāsa sila-la so na-aa tābek makahūluk ndia, te Dendelān-a ndi-ndia.„

De māne kātelukala lamanēne ina lāsika tutūina bōë ma lēu. De āla lōsa ūma nūsaka bōë ma lakanāe te uma ndia hēnuk no māne bōkok. De lakanāe te ēsa nāi sila taladana būa papākenala ta landela lasā'a lēo-aa mānek sila būa papākenala fa; boë ma āla tābek lakahūluk āna, bēsaka āla tābek manesio silala.

Bōë ma Dendelān-a natānes nāe: „Emi mēme be māi, ma emi mēni dedē'a leohātak?„

Bōë ma māne katēlukala lafāda Dendelān-a lāe: „Ami mēme Lōte māi, āmi nāi kiu-kiuna do hatu-hātuna, de āmi tūnga sānga manga-lēdoka ma masā'aka nāi Lamatūa ina-a. Te-aa nāi āmi-nūsama mānek ēsa nāde Tola Mānu, āna hēka ndia nūsa ina de nalākana anasēli; ana tāi āmi nūsa anakala fo ana tati.

Fo āna tatinā nūsak be na-aa nakahuhūk nūsak ndia inanala lēu ndia hadeōëna. De āmi māi mōke maina maāma (38) Lamatūaka fo bā'e fe āmi ndolu ma dāles fa, fo-aa Tōla Mānu bōso boë ēse lūmu āmi nūsa ānakala bāi.„

De māne Dendelān-a namanēne māne Lōte katēlukala tutūina bōë ma āna fe tēlus tete'eāik beke ēsak no besilōik, ma būa papāke mānek. Bōë ma māne Lōte katēlukala fe māne Dendelān-a āta katēlu hulukala, ma lafāda Dendelān-a lāe: „Ami nai dok-a de se āmi ta

mita ina no āma bēla dā'un le'odāena no fafāina, de āmi ēla fe ina no āma āuak tēlu hūlu iala, fo lanēa nēu-aa ina no āma bēla dā'un ma do lūngan."

Bōëma māne Dendelān-a siponā āta katēlu hūlukala, de māne katēlukala latē'a Dendelān-a no ndia manesionala, de lasafāli.

Nēu tēpok ndia māne Lōte katēluk sila lo sila manatūnga dēanala lēme Matābi-a, ala ndōlo bāsa nūsa Matābi-a lōa nālun fo lanilu nūsak ndia lōle lādan. De ūni tamūku Ti ēsa nita lā'o nāsu āla-a bōë ma-aa· āna dokik-nān nēu-aa ndia dōpe mamānana. De āla mā'is ndūku Lōte bōë ma āna tāpa lā'o āla ēsa tūnga nanadokik nāi-aa dōpe mamāna-a, de nadēnu Ti-la nāsu āla. Nēme ndia māi dei de bēsaka Lōte-a nasu nalēlak āla lōsa bēsak ia.

Ta bubūluk bāsa fāik ba'ubē bōë ma māne katēlukala lo sila manatūnga dēanala sa'elā Sānga Ndōlu de lasafāli Lōte ma'i sāla. De ta bubūluk lēsik be, te nādeka lāsikala tūi lāe-aa bāsa tēuk ēsa bōë ma bāsa-bāsan māi ndūku sēluk Lōte no sōdak.

De ala lōsa Lōte bōë ma lēu safe tāsi ōë-a nēme Ti, bāsa de āla lēo Bā'a lēu, de bāsa ndia de āla lēo Lōle lēu. De lakafēngok lāla nūsa katēluk sila nggēngo-nggēngo, fo-aa lamahōko sila mānenala lo manatūnga dēala mā'is no sōda mōlek so, ma-aa lēni tete'eāika no besilōika ma dedēo-a, de se māne Pāda ta nabē'i fo tāos lē'e so.

De Tola Mānu namanēne ma Fōë Mpura ma Toudēnga Lilo ma Ndi'i Hū'a lēu lēme Matābi de lasafāli ma'is, ma lēni tete'eāik ma besilōik ma dedēo bekeēsak bōë ma nāsana fō'a, fo-aa se mōpo ndia nasēti nalākan ndi-ndia so. De āna tetede-nā nāi dālena ēla-ēla nisa māne katēluk sila dēi.

Lāsikala tūi lāe ūni Fōë Mpūra no Toudēnga Lilo ma Ndi'i Hū'a lasafāli mā'is lēme Matābi māi bōë ma Dendelān-a nadēnu Kuludōs ēsa māi palēta nūsa Lōte-a, de lēo nēme Pāda Kotalelē'-uka, fo āna tāo matak nēu-aa Tola Mānu, fo āna bōso bōë ēse lūmu nūsa ānakala bāi.

Tola Manu-a de nita Koponi-a aāfin ndia bōë ma bōë-bōë namā-nasa māne katēlukala, nāe sila ndia (29) tatāon dēi de Kōponi-a nēu nangatū ndia nāmona, de se ndia ta tāo nāla hāta so, ma-aa nūsa ānakala se ta lamahēle ndia so boë. Hundia dei de nakisa-na nāi dālena ēla-ēla āna tāti nisa Kuludōs no mānek sila tēlus dēi.

Fāik ēsa bōë ma Tola Mānu nalō ndia sio tamūkunala de lakabūa. Bōë ma māneka nāes nāe: "Lāsi mānengala lēmin! makahūluna ita nūsana matūa ma ita dāena malōa, te tū'un nēu Fōë Pūla ma Toudēnga Lilo ma Ndi'i Hū'a lēme Matabi māi, ma Koponi-a māi

ita nāmona naugatūk bōë ma ita nūsana kadi'i ma ita dāena makabi'a, de emi dodō tāon leobē?"

Bōë ma sio tamūkun lāe: "Lamatuak! matabōa manitana-o nāi lángan lāin bōë, ma di'idō mamanēnena-o nāi lāngan lāin bōë, de Lamatūaka afi-nāu leobē so, na-aa nafāda fo āmi mamanēne."

Bōë ma Tola Manu nafāda ndia manesionala nāe: "Na, na mēu hōka nusaka fo āna tūtu pāu, ma fōi mamasū'ikala fo āla hō'u bana, te au sānga tāo fe Koponi-a ma māne katelukala fēta matūa ēsa." De manesiola lamanēne māneka palētana bōë ma lakahēik.

Bāsa bōë ma latē'a māneka de āla lā'o. De ladēnu mandō nūsaka nalō nēu nūsaka, fo ūma pūni sā'e-sa'ek lalā'ena tūtu pāu, te-aa māneka sānga tāo fēta matūa. Ma mandō-a nēu nafada se namasū'i kāpa na āla pā'a (39) kapa bekeēsak, ma se namasū'i bafi na ndia hō'u (39) bafi, ma se namasū'i bi'i na ndia hō'u bi'i.

De āla tūtu pāu bāsa, ma āla pa'a-lā bāna mānu bōë ma lēu lafāda māneka.

Bōë ma māneka fe lēu hōka Pāda-a nāde tōuk fo manahō'u te tāfa lalā'ena, fo lēu māneka ūmana lakabūa. De bāsa-bāsan tēsa bōë ma Tola Mānu nāes nāe: "Au sānga afāda ēmi dedē'a namaninok ēsa."

Bōë ma sio tamūkun lae: "Neu, Lamatūaka nafādan nēu fo āmi mamanēne."

Bōë ma Tola Mānu pādak nisa manesio-o mangalāu ingu-o, nāe: "Le'odāen ndia fo nahēle fēta-a ndiabē (1) na nāde tōuk lalā'ena ēsak-o ho'uk nggōu nggain; fo makanēnima fatilāda ma nūsa-nūsakala lā'a linu-a ndiabē (1) ma āu akadedē'ek lā'i tēlu so, na ēkomala Kuludōs, ma Fōë Pūla, ma Toudēnga Lilo, ma Ndi'i Hū'a, fo tati misa sāla, bō'o fe ēsa nalāi bōë. Te āu hēlu mēmak, makanēnima āu amanēne ēmi se masāik dedē'ak ia fo āna ta dādi fa, na-aa āu tāti isan āna."

De Tōla Mānu pādak nisa mangalāunala bōë ma nāe manesiola nae: "Meu kā'i bāsa māne Lōte-la māe: Tola Manu sānga tāo fēta matūa ēsa nāi Kotalelē'uka, de nōke māne-mānekala fo bāsan nēu nā'a. Ma hēlu fes fāik fo ēla fāik ndia naudā na bāsa-bāsan tēsa nō'u."

Bōë ma manesiola leu kā'i hinga-hingak nūsak. De fāi hehēluka nandā bōë ma bāsa māne Lōte-la lo sila sio tamūkunala lēu tēsa Kotalelē'uka, ma Kuludōs-o nāi ndia bōë. Le'odāen ndia āla fēta de lā'a linu nēu talāda bōë ma Tōla Mānu nakadedē'ek; de nakadedē'ek pēda lā'i telu bōë ma Pāda-a eko-nā Kuludōs ma Fōë Pula, ma Toudēnga Lilo, ma Ndi'i Hū'a. De lapūe bōë ma Fōë Pula lōi nalāi, te lā'o ēla tete'eāina de Tola Mānu ho'inālan ana. Ma Toudēnga

Lilo to'ohūn-a, tōu Kiukānak esa nalāi no Toudēnga Lilo ma tetē'eāina de nafūnin āna nēme umahūnuk lāin nēme popōlek ēsa dālek. Te Kuludōs ma Ndi'i Hū'a Pāda-a tāti nisa sāla, ma ba'ubē lasalā'e mānek sila na lisa bōë sāla. Hundia dēi de āla lāli nāmo Koponi-a lēo Bā'a nēu, de bēi nāik ndia lōsa bēsak ia. Ma nūsa Lōte-a nōke Tōla Mānu nūsana na lāe-aa „nusa manatāti Koponi."

Bēihātana Tōla Mānu nūsana nade Koli-ōë do Buna-ōë (40) fo ala kekē'un na lāe Kōli do Būna, te hu Tōla Mānu pādak ndia hatahōlinala fo tāo tatāo kanisak ndia dēi de nūsa-nūsakala lalōu āna na lāe nūsa „Nanapādak", de lōke kekē'un na lāe-aa Pada; de nāde Pāda ndia nahū ndūku bēsak ia.

Te Koponi ma manakokōla Malai-la lalō na lāe Tarmānu, te āla sūlak āna na Termānu. Na ūni Tarmānu ndia tūda nēme Tōla Mānu māi; fo dadi nūsak lūma ta lōke lāe Tōla Mānu fa, te lāe Tōra Mānu.

De Koponi-o nalō tūnga lēo ndia bōë nāe Tora Mānu, do-do ma lāe Tor Manu (Tormānu), māi de lalō lasafāli bāin ma lāe Tarmānu, bāsa ma āla sūlak āna na lāe Termānu.

Lāsik lūma tūi bāi na ūni Tarmānu ndia tūda nēme tāla ma mānu māi, fo Ndāo-la fofōin ndia.

Uni makahūluna fo Kōli do Būna bēi nāmo ina-a ōfa dāngan ta hahāe lēu māi lāi Lōte, fo lasi'a se lāi-lāi Kotalele'uka: Būtu, Makāsa, Lamakēla, Sāfu, Ndāo, lūma lēu ma lūma māi, fo lasi'a lakatatālak mānu.

Fo lēo Ndāo-la tūtu lilo lāi lēo Dēnga do Ti, ma lamanēne lakatatālak mānu nāi-aa Kotalelē'uka, fo sānga lēu lakatatālak mānu, ma Lōte-la latōngo los fo latānes lāe: „Emi sānga leobē mēu āma Ndao?" Na ta lasalēku lāla-aa Lōte-a dedē'ana fa, fo ta lāe: „āmi mēu makatatālak do makatatarak mānu fa," te lāeka lāe: „ami mēu matāra mānu." Lā'o-lā'o bōë ma lōke nūsak ndia na lāe: „nūsa makatatāla mānuk," te Ndāo-la lōke lāe: „nūsa matāra mānu," māi de Malāi-a nāe: „negeri Tarmānu."

Te tūnga manatūi bēila tutūina, na ūni Pāda-a bā'i sosōsana nēme Amafōak māi, nāi nūsak esa nāi ndia nade Lelogāma fo lēn-a lōsa bēsak ia bēi nāde Termānu bōë.

Lelēnuk.

Lāsikala tūi lāe ūni makahūluna Sina nggeok nēu namanāko hatahōli nēme Lelēnuk de fūa nenis māi tāo kōta manāi nūsa Kōta-a.

Tēpok ndīa Lelēnuk bēi ta nāde Lelēnuk fa, te nāde Sōni mānu do Kokotē (40) dēi.

Te fāik ēsa bōë ma Sīna nggēok ōfan hītu lēu se lēme Sōni mānu do Kokotē nāmona. De ōfa kahitukala se bōë ma ōfa isi-a kōna lēo dāe nēu, de āla fufūdi nūsak ndīa hatahōlinala, lāe nāi ōfak sīla lāin būa dōki-dōkikala manā'a hihīk, de lōke Lelēnukala fo lēo ōfak lāin lēu fo lanīlu būas sīla. De sosōsana fūa lo māneka no sio tamūkun ma tōuk nggēlok, māi de bēi ēla tōuk ba'ubē lāi daehēnak na lēu lāla sēluk asa.

De fūa lasalulūa (41) lā'i ba'ubē bōë ma bāsa īna kāna ānak. Bōë ma āla lē'a nākala ma āla lōfa lā-la lēu de āla lā'o. De māneka no mangalāunala lakanāe ma ōfakala fūa los lā'o bōë ma lakī āo-la, te fo āla tāon lē'e, tasi madēma īna ndīa.

Ela kāda māneka sāona nēme daehēnak. Na īna māneka nalēlak Sīna nggēok sānga tāo kekēdik, de hundīa de ta nāu namahēle Sina nggēok fufūdina, ma nēu kēke nēme-aa lēak ēsa dālek de ta lita fan āna.

Ala tūi lāe ūni īna māнek ndīa lōlena nāsala, ma langadōn-a nāluna anasēli; makanēnina āna ta fēo fan ana, na āna lolōso lōsa ēi tingana.

De īna māneka kēke nēmek-aa lēak ndīa dālek, de āna nēne-nēne nāla le'odāe te hatahōli ēsa-o bēi ta nūsaka bōë. Bōë ma āna lēo dēak māi de ana lēo tāsi sū'uka neu fo sānga nēu mēte sūdi ōfakala bēi lāi ndīa do ta so. De āna lōsa tāsi sū'uka bōë ma nakanāe te ōfak ta so, bōë ma āna ki.

De le'odāen ndīa nēmek-aa solokāeka, āna tāi kikīka ma āna ta sūngu bōë, fa-fa na āna lalāna lēo tāsi lāi nēu, nāe būluka ōfakala fāli mā'is, ta ta bōë. De lōsa fafāik te ōfak ēsa-o bēi ta nasafāli sēluk bōë ma nē'un āna lēo nūsaka nēu, te ki lu pīnu.

De āna lōsa nūsak dāle bōë ma nāe: „Tao hāta āu bēi dādi hatahōli bāi? Au sāo ānang-o mōpos, ma āu nggi lēo kā'a fāding-o ta ēla ēsa so bōë. Malōle āu-o māte u lēon bōë."

Bōë ma nēu pīak lāin dēi de ana bōke lēo dāe nēu. Te āna ta tūda nakandō fa, te-aa āna lōsa pīaka talādana bōë ma lānga dōn-a kakāi nēu-aa pīaka mabubū'ena de dōko-dōko nēmek ndia lōsa māten āna. Lōsa bēsak īa bēi dōko-dōko nāi ndia, te āna dādi bātu so.

Bōkāi-la lamanēne lāi Bokāi na ūni ōfak hītu se lāi Sōni mānu do Kokotē, te ta bubūluk fo lēni leohātak ma āla lā'o so do bēik. De Bokāi-la sānga lēu dāma sūdi ōfa kahituk sila, de āla sānga ndūku Sōni mānu do Kokotē, ma lakanāe te ōfak kīsak-o ta nāmo-a

so; de lāla nūsak dāle ma nūsaka bōë-o lōuk, nē-nē lino-lino nēu ēsa.

Te kāda fa-fa na lamanēne bi'i-la lakamē ma kāpala lakaōë, fo-aa lalāela nanasōi tak-ala de āla ta dēak lēu lā'a na'u linu ōë fa; ma ndāla kalapā'asala tāi lakadika, te fo nanalāli tākala; būsala nggō ma bāfila lakadi te fo nanahāni tākala.

De Bokāi-la lakanāe lita bāsa ndia bōë ma lanādo āo; de āla sasānga bāsa nūsak ndia dālek te ta lita hatahōli ēsa bōë; te lita kāda-aa ina māne Sōni mānu-a popōlana dōko-dōko nāi piaka te namatū dādi bātu so.

Bōë ma Bokāi-la lasanēdak lāe ōfa kahitukala tatāon ndia, de lāe: „Kalāuka ōfak sila hitus lelēnu lāla Sōni mānu do Kokotē lāo-lāo, ta ēla hatahōli ēsa bōë. Neme ndia māi bōë ma lōke Sōni mānu do Kokotē na lāe-aa „nūsa nanalelēnuk de āla kekē'un de lāe Lelēnuk; de nādek ndia bēi nahēlen ndūku bēsak ia ndi-ndia.

De Bokāi-la lē'us bōë ma āla tūi māne Bokāi-aa Sōni mānu do Kokotē lōuk so de māneka āfi tāon lē'e. Bōë ma māneka nakabūa ndia mangalāunala, de natāne sāla se hi nēu lēo nūsa nanalelēnuka.

De tōuk tēlu hūlu lo sāo ānanala lōke lēu lēo nūsa Lelēnuka, te ēla tōuk tēlu hūlu lo sāo ānanala kādak Bokāi.

Tainā'uk. (42)

Faik ēsa ka ēsa nahū no-aa tainā'uk ēsa, hu-aa āi ndānak ēsa. Na tainā'uka āi sasā'en ndia dēi, te ka-a sānga lāka tainā'uka fo sānga ho'ināla tainā'uka ndāna sasā'ena. Bōë tainā'uka aāli ka-a nāe: „O dēama leobēk na o dālema leondiak bōë, nggēo malik o.”

Bōë ma kā-a sēlu tainā'uka nāe: „Hāe bāfam tainā'uk o, malāi heok ia, ta na āu hēlu ti'u o dūima.”

Bōë ma tainā'uka sēlu kā-a nāe: „O māe o āoma bā'u kāpa ēsa, ma āu tāi nā'u āik ēsa ta tēpa fan āna, de o māe āu bi o?” Bōë ma kā-a nēu de hō'u nabū tainā'uka, de āna tābu nēu tainā'uka ēin lāin, de āna bobōik tāo, te ta tēpa tainā'uka ēinala fa.

Bōë ma tainā'uka fō'a de nāe kā-a nāe: „O mōlo bāsa āu ēingala so, na mangapē'uk fo au mōlo sūdi o ēimala bāi.”

Bōë ma ka-a nangapē'uk de nakandō ēin dūas.

Bōë ma tainā'uka nēu de ho'inā bātu de āna kailāka nēu ka-a ēinala. Bōë ma nēu lāin napadēik de āna bobōik lā'i ēsa bōë ma tēpa ka-a ēin dūas, de lāpak-lapa nēmek mamānan.

Lēlāin.

Nūsa ānak ēsa nāi Bā'a kōnan don-a nēme Bā'a nūsak lāin nēu-a pa dūa mēsan. Nūsa ānak ndia nāde Lelāin, hatahōlinala ta de'ubē bōë; hinga bāsa-bāsan: ina tōuk ma lāsi mūlik, na ta dāi nātun bōë, te māuek ēsa ma fētol ēsa palēta lāi ndia.

Na dāe fo bēsak ia Lelāikala lēok ndia, dāe Bā'ak, te hu no-aa Lelāik-ala lōke fāli-fāli māne Bā'ak dēi, de ndia māne Bā'ak pō'is lēu ndia lēo.

Oë ēsa nāi Lelāin nāde Osepōka; Lelāik-ala bēi ta lēu ndia lēo fa, na te ōë ndia so.

Lāsikala tūi lāe ūni makahūluna tōu Bā'ak ēsa no sāon lēo lēme ndia. De fāik ēsa bōë ma inaka nēu sēko, de ta nāla hāta ēsa bōë, te nāla kāda-aa lōdok ēsa. De fāli nē'un lōsa ūma bōë ma āna tāo ūleka nēu fo sānga nāsu lōdoka fo no sāon lā'a. Te ōë-a bēi ta nakadōto fa te inaka pō'a lōdoka nēu so, na te lōdoka bēi nalāok. De lōdoka namēda ōë-a natōbi bōë ma āna lōdo lēo dēak māi, de nggōdi nēsik-aa lē'akala makābina de āna tūda lēo fingēik dāle nēu de āna lōdo lēo dēak nēu.

Bōë ma inaka nalō nafāda sāona nōe: «Lāi-lāi mu ho'umā lōdoka dēi te āna nggōdi dāe nēu so.» Bōë ma tōuka bōkek ūma-a, de nāla dāe te lōdoka nāi dēak so; de tōuka ndūku lōdoka mamānana ma nakanāe te lodōka lōdo nāla bātu ēsa dālek. Bōë ma tōuka nēu de āna sō'u natitinga de ana dō'u hēni bātua fo ana sānga ho'unāla lōdoka. A te kaibōik ōë-a nasapōka nēme dālek māi de fa nāla mok ndia nonōka fa-a. De hu ōë ndia tāi nasapōkaka dei de lōken āna na lāe ōë masapōkak, de āla keki'un āna de lāe ōë sapōka, māi de lasafālin āna de dadi Osepōka.

Tūnga lāsikala tutūina na-aa Lelāikala nūsana nāi Bokāi dēi. Te hu latōna māuek dēi, de māne Bokāi ūsi hēni manamatōna māne-kala lalā'ena sila tōuk tēlu hūlu. De āla bōke lo sāo ānanala, de lalānga mūlik de lēu tēna Dēnga. De āla ndūku Dēnga bōë ma lēu lōke māne Dēnga fo āla lēo kādak Dēnga dāena. De māne Dēnga sipok āsa de āna fes mamānak ēsa āna tia tāsia nāde So'edāle. De lēu ndia leo te ta lāla dōka fa, fo-aa āla ta tāka ninikala lakān-a fa, ma kāda kikisu kakāluka de nū'a-a tāi sāla.

Bōë ma lāsinala lēu lōke māne Bā'ak fo bā'e fes dāe fo fo lēu lēo, te-aa āla ta tāka nini So'edāle-la so. De māne Bā'ak sīpok āsa de nadēnus lēu Osepōka lēo. Bōë ma lāsi manabōkekala lē'us, de āla lōsa So'edāle bōë ma lafāda sila hatahōlinala lāe: «Mafafā'u būa

lō'as ma huhūlu hehēle bāna mānu fo āta hūka lēo Bā'a tēu, te-aa māne Bā'ak bā'e fe ita dāe ēsa nāi ndia manā'a hik, ōën-a tāi nasapokaka.

Bōë ma nggēlok hūka lēo Bā'a lēu, te nggēlok lēo kādak Dēnga.

De ndūku bēsak ia manalēo kādak Denga-a lalōs na lāe Bo'āi, ma manalēo manāi Bā'a-a lalōs na lāe Lelāik, ma nūsaka nāde Lelāin, na hu-aa fa-fa na lalāi lēo nūsak ēsa lēu.

Oëmāu.

Nāi Bā'a nūsak dāle le manādek dūa, ēsa nāde Oëmāu ma esa nāde Tangalōi. Oëmāu matūa-a te Tangalōi anak, te dūas ōënala nēu hik.

Makanēnima lēdo ëikala tōla lēsik āila donala makābina fo lā'e Oëmāu ōëna, na nandēla nonōka lilo; ma nāi Tangalōi dālek bātu matūa ēsa nonōka kāpa lū'u. Hundia de manahēlola sōda le kadūak sila na lāe.

Oëmāu lēo lilo,
Fo lēo lilo telu ōma bōë,
Tangalōi lēo kāpa,
Fo lēo kāpa fādi ēsak (43) bōë.
De lilo ta dāi ōma, na mēda lilo nēu ōma
Fo lilo nēu dāi ōma:
Ma kāpa ta dāi fādik, na tūti fādik nēu kāpa,
Fo kāpa nēu dāi fādik.

Lāsikala tūi lāe ūni bā'i Ba'a sosōsakala, bā'i tēlu: bā'i (22) Sūki-a nakahūluk nāde Tānek do Lolēna (40), māi de bā'i Mōdok-a nāde Sēlek do Nde'eāma, de bā'i Kūnak-a nakabūik nāde Māu.

Lēlek ndia hatahōlila bēi ta tāo lalēlak ūma fa, te lēo lāi-aa lēa inala dālek. Ma āla bēi ta laūe lalēdi lalēlak bōë: sila tatāo matūana kāda fūni dānga-a mēsan bōë.

De bā'i katēluk sila lakokōla āok de labā'e dāe sila tēlu hāpuk ndia. Bā'i Sūki-a sōa dūlu lalā'ena nēu to no Lole, bā'i Mōdok-a sōa ki lalā'ena fo nēu natō no Pāda, ma bā'i Kūnaka sōa lēo kōna ma mūli nēu fo natō no Ti ma Dēnga. Fo ēsak-o nā'ak ndia dāena isi minan, te tēlus lēo lakabubūa lēme nūsak lāin. Bā'i Sūki-a mamana lelēona ndūku bēsak ia lōke na lāi Sukilāin, bā'i Mōdok-a mamāna lelēona: Mododūluk, ma bā'i Kūnak-a mamāna lelēona:

Kūnan. Uni fāik ēsa bā'i Sūki-a neu sōpu, na te lā'e fanun bōë de māda hēni bāsa ōë-la lāo-lāo. De ledohāna bōë ma Tānek do Lolēna ta nabē'i ma-mādana, te fo āna ta hāpu ōë fa fo nīnu bōë, de nēu āi sā'ona de āna hahāe. Do-do bōë ma būsana māi te nggonggōlon-o ēin-o makadōōk. Bōë ma Tānek do Lolēna nae: „Būsa ia nēu nīta ōë-a nāi be, de nīnu nakabēte, ma āu ta īta fan āna?" Bōë ma āna kāti nāla būsa-a de nēu sānga ōë-a.

Te fo bā'i būsak nīnu nakabēte ōë so, de āna ta fāli sēluk lēo ōë-a nēu so, de Lolēna ta nīta fān āna.

Lēo-lēo ndīa nāla bāsa fāik ba'ubē so te Lolēna bēi ta nīta ōë-a sasāin. Lā'e fāik ndīa fo bā'i Sūki-a būsana nēu nīta ōë ndīa sosōsana, fāik ndīa bā'i Kūnak-a nēu nadānga bōë, te fo ndīa būsa tak. De nīta bā'i Sūki-a būsana nēu nafakakāli ōë-a mātana de nīnu, bāsa bōë ma bā'i Kūnak-a nēu de nakadōfun āna, besaka āna tatāna bātu bebēlak ēsa nēsik lāin.

Fāik ēsa de bā'i Sūki-a natōngo no bā'i Kūnak-a bōë ma bā'i Sūki-a tūi bā'i Kūnak-a nāe: „Au ta bubūluk āu būsanga nēu hāpu ōë nāi be-o, āu u sōpu fo ledohānan so na nēu nīnu, te āu ta īta fan āna." Bōë ma bā'i Kūnak-a nāe: „Fa ma o būsama nēu nīnu āu ōënga ndi-ndīa." Bōë ma bā'i Sūki-a natāne nāe: „O ōëma nāi be?"

Bōë ma bā'i Kūnak-a nāe bā'i Sukia-a nāe: „O hi mitan āna na māi tēu fo āu atūdu on."

Bōë ma bā'i Sūki-a tūnga bā'i Kūnak-a de lēu lakanēni ōë-a. De ala lōsa ōë-a mātana bōë ma bā'i Kūnak-a sō'u hēni bātu bebēlaka, ma ana su hēni bātu lūtula bōë ma ōë-a nafā-la nēme dālek māi, de bāfak ndīa dālek nonōka tāsia. Bōë ma bā'i Māu kō'o nāla bātu bebēlaka de āna tatāna sēluk nēu-aa ōë-a mātana te nasōi ba'iānak fo ēla ōë-a fa no kafān-a.

De bā'i Sūki-a ma bā'i Mōdok-a lāe hētu tetē'eka bā'i Kūnak-a ndīa nīta nakahūluk ōë ndīa, de lakabēik lāe ba'i Kūnak-a ōën ndīa; te lāe Māu ōën fa te lāe Oemāu.

Tangaloi ndīa bāi, na māi makabūin ia hatahōlia namadē'u dēi, de Ene-a bōke nēme Kolobāfo lēo Bā'a nēu dēi, bēsaka āna kāli ōë ndīa. Na āla kālin nāi tānga ēsa hun-a, āla lōi lēu su ōë-a mātana nāi tānga-a ōka masosōlonala dālek. Hundīa de lōke ōë ndīa na lāe Tangalōi.

ROTTINEESCHE VERHALEN.

(GETITELD):

ALLERLEI.

DOOR

J. FANGGIDAEJ.

De oude vrouw en hare Kleindochter.

In oude tijden, toen de rijst en de gierst nog veel uitleverden, bewoonde eene oude vrouw met een harer kleindochtertjes een huisje.

De oude vrouw wilde op zekeren dag met het schepnet gaan visschen. Bij het heengaan zeide zij tot hare kleindochter: „ik ga nu met het schepnet visschen, zorg er voor, dat gij rijst kookt voor onzen maaltijd; maar neem niet te veel, anders zou de pot te vol worden. Neem slechts één rijstekorrel!”

Na dit gezegd te hebben, nam zij het schepnet en de vischmand en ging naar zee. Na het vertrek der oude vrouw, ging het meisje vuur aanmaken en zette er den pot op. Toen het water kookte, bedacht zij, dat als zij slechts één korrel rijst er indeed, er niet voldoende gekookte rijst voor haar en hare grootmoeder zou zijn; daarom nam zij ook één korrel gierst bij de korrel rijst en wierp beide in den pot.

Toen de pap kookte, schepte zij het water er van af en haalde het vuur er onder uit. Doch daar begon de brij over te loopen, vulde de stookplaats, vloeide daaruit, het huis geheel vullende alsook het erf om het huis.

Bij de terugkomst der oude vrouw was alles, het geheele erf tot in het huis, niets dan brij. De oude vrouw werd zeer toornig en zeide:

„Ik heb u bevolen slechts één korrel rijst te koken, hoe komt 't, dat gij meer genomen hebt? Nu is al de gekookte rijst weggevloeid! Gij zijt zeer ongehoorzaam geweest; als ik u iets beveel, doet gij 't juist andersom.”

De oude vrouw nam een stuk bamboe op en tikte daarmede hare

kleindochter op het hoofd. Het meisje veranderde daarop in eene apin en sprong op het dak, hare grootmoeder toeroepende:

„Grootmoeder, als er thans stroop met water vermengd wordt, ben ik er niet meer bij: en als er ook maïs geroosterd wordt, ben ik er niet meer bij."

Daarom als tot nu toe, al wat Rottinees heet, het als ongeöorloofd (pamali) beschouwt om met een bamboe op het hoofd te slaan, dan hebben zij dat uit dit verhaal genomen (dan is het naar aanleiding van dit verhaal).

De Aap en de Moesang.

Een aap was bevriend met een moesang. De aap wilde den moesang eens voor den gek houden en zeide tot hem:

„Vriend moesang ik zie dat men eene groote gong in de boomtakken heeft opgehangen, laten wij samen daar eens heengaan, dan kunt gij er eens op slaan, dat klinkt zoo mooi."

De moesang stemde toe en zeide: „Breng mij bij de gong, opdat ik ze probeere."

De aap ging nu met den moesang naar een boom, waarvan een bijennest afhing. De aap wees den moesang het nest aan en zeide:

„Zie, dat is de gong, welke daar hangt."

De moesang, het gonzen der bijen hoorende, zeide:

„Ja, waarlijk, niemand slaat er op en toch geeft zij aldoor geluid, ik denk dus, dat als ze geslagen wordt, het geluid nog veel grooter zal zijn."

„Ik heb 't u al gezegd," zeide de aap tot den moesang, „maar gij scheent mij niet te gelooven. Klim er nu eens bij en probeer eens te slaan."

De moesang klom daarop in den boom. Toen de aap zag dat de moesang bijna het bijennest bereikt had, vluchtte hij.

Vriend moesang was bij het nest gekomen en nauwelijks had hij er tegen aangeslagen of de bijen vlogen uit en staken hem zoo zeer dat hij niets deed dan schreeuwen, van den boom afsprong en wegvluchtte.

Vriend aap liep, al lachende, een anderen kant uit.

Op zekeren dag was het ebbe; de moesang begaf zich tot den aap en zeide toen hij hem zag:

„Vriend aap, ik kom u eens opzoeken omdat het ebbe is, laten

wij beiden in zee gaan om wat lekkers te zoeken om te eten. Want omdat wij altijd door niets anders dan vruchten eten, heb ik er een afkeer van gekregen.„

Toen zeide de aap tot den moesang:

„Als gij voorstelt te gaan visschen, ben ik klaar.„

Zoo gingen zij samen heen: de ebbe was reeds op 't laagst gekomen en nog hadden zij geen visch gevonden. Zij doorzochten het drooggeloopen strand in de lengte en breedte; als zij een schelpdier of eene oester vonden, sloegen zij ze stuk om den inhoud er uit te nemen en op te eten; zij keerden steenen om in de hoop krabben en garnalen te vinden.

Beiden liepen al zoekende heen en weer en kwamen tot daar, waar het water niet meer terugloopt.

De moesang zag onder het loopen eene reuzenschelp, welke openstond en waarin het dier nog aanwezig was. De moesang sprong op van vreugde en riep den aap toe:

„Vriend, kom eens kijken wat dit voor eene lekkernij is!„

Toen de aap den moesang hoorde roepen, liep hij zoo snel mogelijk naar hem toe: de moesang zeide tot hem:

„Kijk, dit is het. Gij, die een langen arm hebt, moet het dier er uit krabben, opdat wij beiden het opeten. Vandaag zullen wij verzadigd worden.„

Vriend aap stak zijn poot in de reuzenschelp, doch toen hij het, dier aanraakte, sloeg de schelp toe en klemde de hand van den aap vast. Vriend aap schreewde nu voortdurend en rukte en wrong zich, maar zijne hand kwam niet los.

Vriend moesang liep snel naar het droge waar hij bij aankomst den aap lachende toeriep:

„Ondervindt gij 't nu zelf, vriend aap? Onlangs hebt gij mij bedrogen, waardoor ik evenveel pijn geleden heb en van den boom afgesprongen ben. Blijft gij nu maar daar, terwijl ik wegga!„

De moesang vertrok en liet vriend aap daar aan de grens van het afloopen van het water, steeds worstelend met de reuzenschelp. Eerst toen de vloed opkwam, opende zich de schelp weer en raakte de hand van den aap weer vrij.

De aap liep nu op drie pooten naar land toe; maar ook een kaaiman volgde hem op de hielen. Het was nog maar gelukkig voor vriend aap, dat hij spoedig den stam van een boak-boom kon bereiken. Hij nam een sprong en had halverwege den boom beklommen toen de kaaiman hem bereikte en hem bij den staart greep. Toen de aap dat voelde, zeide hij tot den kaaiman:

„Kijk, die domme kaaiman, hij bijt in den wortel van een b o a k-boom en meent dat het mijn staart is en houdt dien stevig vast!”

De kaaiman, denkende dat het werkelijk zoo was als de aap zeide, liet den staart los. De aap deed één sprong en bereikte daardoor den top van den b o a k-boom en zeide tot den kaaiman: „Kijk wat een domme kaaiman! hij had mijn staart met zijn bek te pakken en laat hem weer los; probeer nu nog eens of gij mij bij mijn achterste komt!”

Naar aanleiding van dit verhaal heeft men een spreekwoord gemaakt dat luidt: „bedrieg geen aap en bedot geen moesang.”

Selalanga en Lutulanga.

In vroegeren tijd leefde er een man, Malanganusa geheeten, die twee zoons had, van welke de oudste Selalanga, de jongste Lutulanga genoemd werd. Men verhaalt, dat de vrouw van Malanganusa gestorven was toen zijne kinderen nog klein waren. Malanganusa was ten einde raad, hij wist niet wie toezicht op zijne kinderen zou houden, of wie in de keuken vuur voor hen zou aanmaken. Op zekeren dag nam hij daarvoor wederom eene vrouw ten huwelijk. Hij geloofde dat die vrouw wel goed voor de kinderen zou zijn, daarom dacht hij niet meer zoo veel aan hen als voorheen: iederen dag ging hij naar zijn werk waarvan hij pas tegen den avond terug kwam. Maar de vrouw was niet goed voor de kinderen, zij hield zelfs niet een weinig van ze, had een hekel aan hen. Maar zij was listig: als haar man tegenwoordig was, dan deed zij alsof zij op hare stiefkinderen gesteld was, sprak vriendelijk met hen en gaf hun, als zij iets at, een deel daarvan, zoodat Malanganusa zeer tevreden was.

Maar was M. naar zijn werk gegaan, dan was alle vriendelijkheid bij de vrouw voor de kinderen weer verdwenen; dan greep zij hen en sloeg ze terdege en gaf hun eten noch drinken. Als zij rijst gekookt had, dan at zij de rijst op en schepte het water af om dat aan Selalanga en Lutulanga te drinken te geven. Als de kinderen van het rijstewater gedronken hadden tot zij niet meer konden, dan nam zij de rest en goot het over hunne hoofden uit, nam wat rijstpap en plakte (smeerde) die op hunne gezichten; dan sprak zij bevelend tot hen:

„Veegt de rijstklonters niet af, opdat uw vader bij zijne thuiskomst meene, dat ik u rijstpap te eten heb gegeven, hoewel gij slechts rijstewater gedronken hebt.

Als nu vader te huis komt om te eten en te drinken, gaat dan niet bij hem staan kijken (hoe hij eet). Wie mij niet gehoorzaamt, zal eens wat ondervinden: als uw vader weer vertrokken is, dan zal ik hem slaan en niet eer loslaten voor hij dood is.„

Toen de knapen die harde woorden van hunne stiefmoeder hoorden, werden zij bang.

Des avonds kwam M. van het veld tehuis; zijne vrouw zette het eten en drinken voor hem klaar; terwijl hij at en dronk, kwamen de knaapjes bij hem staan en keken hem stijf aan. Als hij het eten opschepte, dan keken zij naar het bord, stak hij het in den mond, dan bleven zij hem aankijken.

M. vroeg toen aan zijne vrouw:

„Hebt gij den jongens nog geen eten of drinken gegeven?„

De vrouw sprak:

„Zou ik hun geen eten of drinken gegeven hebben? Kijk dan eens hoe hunne gezichtjes vol rijstepap zijn. Nadat zij meer dan genoeg gegeten en gedronken hebben, zijn zij met de gekookte rijst aan het smeren gegaan. Maar deze kinderen zijn niet te verzadigen: zelfs al hebben zij zich zat gegeten, dan nog kijken zij naar iemand als hij eene beweging maakt (om te eten).„

Daarna joeg zij de jongens weg en zeide: „gaat hier vandaan, opdat uw vader eten en drinken kan.„

Nu werden de jongens bang en gingen heen. M. geloofde het verhaal van zijne vrouw, hij dacht, dat zijne kinderen werkelijk reeds gegeten hadden en ondervroeg hen niet verder.

Op deze wijze ging het voort tot S. en L. steeds grooter werden en tot het oordeel des onderscheids kwamen.

Eens zeide S. tot L.:

„Broeder, onze stiefmoeder behandelt ons voortdurend slecht, doordien zij ons niet te eten of te drinken geeft, zoodat wij beiden, als vader eet, hem de stukken uit den mond staan te kijken; dan, als vader vertrokken is, pakt zij ons beet en slaat ons dan steeds geweldig; daarom broeder, laten wij, als vader thuis komt om te eten of te drinken, niet weer naar hem gaan staan te kijken, maar laten wij ons op den zolder verbergen en dan zien of vader ons zoekt of niet.„

Toen L. hoorde wat zijn broeder zeide, sprak hij tot S.:

„Al wat mijn broeder zegt, zal ik opvolgen.”

Zij gingen buiten weten van hunne stiefmoeder, die in hare bezigheden verdiept was, naar den zolder en verborgen zich daar.

M. kwam 's avonds van het veld terug en zijne vrouw zette hem eten en drinken voor. Toen hij at en dronk, miste hij zijne kinderen en vroeg aan zijne vrouw:

„Waar zijn de kinderen toch?”

De vrouw antwoordde:

„Nadat zij zich zat gegeten en gedronken hadden, zijn zij gaan slapen.”

M. geloofde dat zijne kinderen werkelijk hun bekomst gegeten en gedronken hadden en waren gaan slapen en dat zij daarom niet, gelijk dagelijks gebeurde, naar hem waren komen kijken.

Toen hij den eersten schep eten naar zijn mond zou brengen, zag hij dat er een druppel vocht van den zolder op zijn bord viel. Hij dacht, dat het water van eene hagedis was; hij zeide tot zijne vrouw:

„Zet het eten en drinken weg, eene hagedis heeft er in gewaterd.”

Maar toen hoorde de vader hoe zijne jongens boven op den zolder snikten en hem toeriepen:

„Eet maar door vader, het was geen hagedis, die watert, maar het is een traan.”

Toen M. de stemmen van zijne zoons herkende en hoorde hoe zij snikten, stond hij op en liet spijs en drank in den steek en ging naar boven naar den zolder.

S. en zijn jongere broeder, ziende dat hun vader op den zolder kwam, snelden op hem toe, omvatten hem en weenden.

M. vroeg:

„Wat doet gij beiden hier en waarom weent gij?”

Selalanga en Lutulanga vertelden hunnen vader hoe slecht de aard hunner stiefmoeder was en zij zeiden:

„Vader weet niet welk een slecht geäard mensch onze stiefmoeder is. Zij haat ons; als vader er niet is, geeft zij ons noch eten noch drinken, maar pakt ons beet en ranselt ons terdege. Als zij het eten gekookt heeft, eet zij zelf de brij, aan ons tweeën geeft zij het waterachtige vocht van de brij te drinken. Als wij niet meer kunnen drinken, neemt zij het rijstewater en giet dat over onze hoofden: dan neemt zij (wat) brij en plakt (smeert) dat op onze gezichten, opdat als vader komt, hij het zien zal en denken, dat wij werkelijk gegeten en gedronken hebben, zooals zij vertelt. Alle

dagen vegen wij onze tranen af en wij rammelen van den honger door haar toedoen. Wij zouden het vader wel eerder verteld hebben, maar wij waren bang, dat, als gij weg waart, moeder ons zou doodslaan. Wees dus maar niet boos op moeder en maak geen ruzie, anders wordt zij nog woedender op ons! En vader, wordt nu niet boos, maar het beste zal zijn, dat wij dit huis verlaten, want het zou kunnen gebeuren, dat moeder ons op den een of anderen dag, als vader uit is, doodsloeg. Als vader het daarom goedvindt, moet hij met ons heengaan naar een bosch waar wij voor ons zelf leeren zorgen. En al sterven wij daar ook, dan is 't naar ons eigen goeddunken, maar toch niet door moeder's toedoen."

Bij het verhaal van zijne kinderen weende Malanganusa: toen sprak hij tot zijne vrouw:

"Ik bemerk, dat gij slecht voor de kinderen zijt geweest, en dat gij ze liever niet ziet, daarom wil ik niet, dat zij langer bij ons blijven wonen.

Maak van nacht katoepat (in gevlochten bladeren gaar gestoomde rijst) voor hen, opdat ik ze morgen naar het bosch wegbrenge.

De vrouw antwoordde niet op hetgeen haar man zeide, maar ging heen en haalde jonge bladeren van den gewang-palm om daarvan twee stuks katoepat te vlechten: een voor den oudsten, een voor den jongsten broeder. Dat voor den oudsten vulde zij met rijstzemelen, dat voor den jongsten met asch. Toen ze gaar waren, nam zij ze uit het water en hing ze op.

Den volgenden morgen bij hun opstaan, riep Malanganusa Selalanga en Lutulanga en zeide:

"Neemt de katoepat, opdat wij op weg gaan."

Ieder van de knapen nam zijne katoepat, daarop volgden zij hunnen vader.

Zij liepen door tot (den tijd) dat de zon op hunne schedelknobbels scheen (ongeveer 9 of 10 uur voormiddags); M. sprak toen tot S. en L.:

"Blijft nu beiden hier, dan ga ik naar huis terug."

"Nog niet vader, want als de menschen praten, kunnen wij ze nog hooren."

Wederom gingen zij op weg; als nu de zon recht aan den hemel stond, zeide M. tot zijne kinderen:

"Blijft nu beiden hier, dan ga ik naar huis terug."

Maar de knapen verzetten zich, en zeiden tot hun vader:

„Als de hanen kraaien, kunnen wij ze nog hooren, vader.”

Wederom gingen zij op weg; als de zon begon te dalen, kwamen zij in een bosch.

M. zeide tot zijne kinderen:

„Nu zijn wij ver weg, blijft gij nu hier, dan ga ik naar huis.”

Maar de zoons zeiden tot hun vader: „nog niet vader, als de honden blaffen, kunnen wij ze nog hooren.”

Wederom begaven zij zich op weg; toen de avond begon te vallen, kwamen zij aan den voet van een vijgenboom, waar omheen een meer was.

Toen S. en L. zagen, dat er water in het meer was, zeiden zij tot hun vader:

„Laat ons hier vader en ga naar huis terug.”

M. nam daarop afscheid van zijne kinderen en keerde naar zijn huis terug, zijne kinderen aan den voet van den vijgenboom achterlatende. Nog gaf hij beiden een mes en zeide:

„Neemt dit mes om de katoepat er mede open te snijden, of als bij het loopen een doorn uwe voeten wondt, dien daarmede uit te snijden.”

Nadat M. zich op weg begeven had, begonnen S. en L. honger te voelen; zij zetten zich neer aan den voet van den vijgenboom, namen hunne katoepats en wilden ze doorsnijden om ze op te eten. Maar toen bleek, dat er geen gekookte rijst in was, doch rijstzemelen in die van den oudste en asch in die van den jongste. Toen zij dat merkten, weenden beiden en zeide de een tot den ander:

„Het gedrag van onze stiefmoeder is toch waarachtig al te erg. Wat moeten wij doen? De zon zal dadelijk zijn ondergegaan en wat zullen wij nog vinden om te eten?”

Zij keken naar boven naar den vijgenboom en zagen dat deze vol rijpe vruchten was.

S. zeide tot zijn broeder:

„Blijf gij beneden, ik zal naar boven klimmen, de vruchten van dezen vijgenboom plukken en ze u toewerpen.

L. stemde toe, waarop S. in den vijgenboom klom. Toen hij twee vruchten geplukt had, at hij er één van op, de tweede wierp hij zijn broeder toe. Maar bij den voet van den boom stond eene zeug, die, toen S. eene vrucht naar beneden gegooid had, er op toesnelde en ophapte, zoodat L. de vrucht niet kreeg. Ook toen S. ten tweede male eene vrucht naar beneden wierp, snelde de zeug er weer het eerste naar toe en nam haar in den bek. L. zette het op een huilen en zeide tot zijn broeder:

„Broeder, ik heb nog niet eene vrucht bemachtigd: hier is eene zeug en wat ge ook naar beneden gooit, het varken schiet er op af en neemt het in zijn bek.”

Daarop zeide S. tot zijn broeder:

„Raap de vrucht op, welke ik aan den anderen kant zal neergooien, steek het mes er in en smijt het zoo naar het varken.”

L. raapte de vrucht op, stak het mes er in en wierp het toen de zeug toe. En het dier hapte die vrucht, waarin het mes gestoken was, op en wilde ze inslikken, doch het mes verwondde haar de keel, zoodat zij stierf.

L. zeide tot S.:

„Broeder, het varken is dood, wat moeten wij nu doen? Waar is vuur om 't te braden?

S. zeide daarop tot zijnen broeder:

„Wacht even, ik klim dan in den top van den vijgenboom om uit te vorschen in welke richting vuur te zien is.”

Nadat S. dit gezegd had, klom hij tot in den top van den vijgenboom en zag dat in het westen vuur rookte. Toen daalde hij af en zeide tot L.:

„Ik zie ginds in het westen vuur rooken, wacht gij dus hier en pas op het varken, dan ga ik vuur halen.”

L. vond dat goed, waarop S. in de richting van den rook vertrok.

De zon was reeds rood (op het punt van ondergaan) toen hij bij een huisje kwam. De eigenares was eene oude vrouw; zij woonde daar met een meisje, dat lijdende was aan frambosia. De oude vrouw heette Folokiukina.

Bij Selalanga's komst vroeg Folokiukina hem:

„Vanwaar komt gij en wat komt gij doen?

S. zeide tot F.

„Ik en mijn jongere broeder hoeden geiten, wij hebben eenige aardvruchten uitgegraven, welke wij willen bakken; maar wij hebben geen vuur, daarom kom ik wat vuur aan grootje vragen om daarmede onze aardvruchten te bakken.”

Daarop zeide F.:

„Wellicht wilt gij vleesch braden en vertelt mij, dat gij aardvruchten wilt bakken.”

S. zeide:

„Neen grootje, wij willen aardvruchten bakken, waar zouden wij vleesch vandaan gekregen hebben om te braden?”

Folokiukina zeide nu tot Selalanga:

„Nu goed, neem vuur en ga heen: maar als gij vleesch wilt braden en gij liegt door te zeggen, dat gij aardvruchten wilt bakken, dan zal het vuur uitgedoofd zijn voordat gij het ter bestemder plaatse gebracht hebt.”

Na dit gezegd te hebben, nam zij voor S. een brandend stuk hout van het vuur; S. groette en vertrok.

Doch voor hij een klein eind ver geloopen had, doofde het vuur reeds; daarop keerde hij terug en zeide tot Folokiukina:

„Grootmoeder, het vuur is uitgedoofd, dus kom ik nog eens ander halen.”

En Folokiukina zeide tot hem:

„Ik heb 't u gezegd: ik zeide tot u: als gij aardvruchten wilt bakken, zal 't als vuur aankomen; maar als gij vleesch wilt braden en gij liegt door te zeggen dat gij aardvruchten wilt bakken, zal 't niet als vuur aankomen.”

Nadat zij dit gezegd had, nam zij ten tweede male een brandend stuk hout van het vuur voor S. waarop deze vertrok.

Maar voordat hij iets verder gekomen was, doofde het vuur uit: wederom keerde hij terug naar het huis van Folokiukina om vuur te halen. Op deze wijze ging het voort tot hij er moede van werd en hij tot Folokiukina zeide:

„Ik heb u voorgelogen, grootje, wij willen vleesch braden.”

F. nu vroeg aan S.:

„Wat voor soort vleesch?”

S. zeide:

„Varkensvleesch, grootmoeder.”

Daarop zeide F. tot S.:

„Wel, ga nu naar uw jongeren broeder en draag het varken met u beiden hierheen, dan kunnen wij het braden en allen er van eten.”

S. ging naar zijn jongeren broeder en vertelde, toen hij bij hem gekomen was, aan L.:

„Ik heb het rookende vuur gevonden, maar die oude vrouw heeft 't vuur op de eene of andere wijze bewerkt, zoodat ik 't niet tot hier kon brengen. Zij vroeg mij: „wat wilt gij doen, dat gij vuur komt halen”, en ik zeide, dat wij aardvruchten wilden bakken. Maar de oude vrouw wilde het niet gelooven; zij zeide tot mij: „gij wilt vleesch braden, maar zegt dat gij aardvruchten wilt bakken.” Maar ik antwoordde: „neen grootmoeder, wij willen aardvruchten poffen.” Daarop sprak de oude vrouw tot mij: „als gij

vleesch wilt braden, maar dat voor mij verbergen wilt, dan zal, wat gij ook doet, het niet als vuur aankomen."

En het gebeurde juist zooals de oude vrouw voorspeld had: zij nam voor mij een brandend stuk hout uit het vuur waarmee ik dan vertrok, maar nauwelijks op weg, of het vuur doofde weer uit en keerde ik terug. Zoo ging het voort tot ik er moede van werd en het haar vertelde, zeggende: "wij willen vleesch braden." Zij vroeg mij welk soort van vleesch het was; ik zeide haar: "varkensvleesch." Toen sprak de oude vrouw: welnu, ga naar uw jongeren broeder en draagt het met u beiden hierheen, opdat het, als het hier gebracht is, gebraden worde, dan kunnen wij allen er van eten." Haal nu het mes en ga jonge gebang-bladeren snijden om de pooten van het varken mee samen te binden."

L. ging heen om jonge gebang-bladeren af te snijden; nadat hij ze gebracht had, bonden zij de vier pooten van het varken er mede samen. Nadat zij ze gebonden hadden, haalde S. een stok en stak het tusschen de pooten van het varken, waarop zij het weg-droegen.

Toen zij het huis van Folokiukina bereikten, was de zon reeds ondergegaan.

F. zeide tot S. en L.:

"Schroeit het varken de haren af, scheert het en schept water om het geheel schoon te wasschen; snijdt het daarna in stukken, snijdt er de ingewanden uit, wascht ook die geheel schoon; dan kom ik en zal het afkoken, maar eerst ga ik nog baden."

Nadat Folokiukina dit gezegd had, rolde zij, zonder dat S. en L. het zagen, het kind, dat aan frambosia lijdende was, in eene mat en droeg het op de schouders naar de rivier.

Bij de rivier gekomen, slachtte zij het kind, sneed het in stukken en waschte ze schoon af; daarna wikkelde zij alles in de mat en bracht het naar huis. Toen F. tehuis kwam, hadden S. en L. het varken reeds in stukken gesneden en schoongemaakt.

F. nam het varkensvleesch en kookte het afzonderlijk in een pot; het menschenvleesch kookte zij in een anderen pot.

Toen het vleesch gaar was, schepte zij het varkensvleesch in eene kom en het varkensvleesch deed zij in eene andere kom; het varkensvleesch hield zij voor zichzelf, het menschenvleesch gaf zij aan Selalanga en zijn jongeren broeder.

Selalanga en Lutulanga aten er van, maar vonden, dat het vleesch niet naar varkensvleesch smaakte; zij zeiden tot elkander:

„Wat is dit voor vleesch? Het smaakt niet naar varkensvleesch.”

Zij vroegen aan F.:

„Wat is dit voor vleesch, dat gootje ons gegeven heeft: varkensvleesch heeft niet zulk een smaak.”

F. zeide:

„Als 't geen varkensvleesch is, wat zou 't dan voor vleesch zijn? Er is geen ander dan alleen varkensvleesch in huis.”

Daarop verzochten zij aan F. hun nog wat te geven, zeggende:

„Nu, grootmoeder. schep ons dan nog eens wat op, want ons vleesch is al op.”

Toen zagen zij, dat F. hen bediende uit de eene kom, en dat zij at en (voor zich) opschepte uit eene andere kom.

Midden onder het eten vonden zij een vinger: zij zeiden tot F.:

„Grootmoeder zegt, dat dit varkensvleesch is, maar dit is toch een vinger?”

F. zeide:

„Zoo even heb ik mij bij het vleesch snijden een mijner vingers afgesneden, ik denk, dat het die zal zijn.”

S. en L. wilden nu niet eten: zij lette nauwkeurig op, waar F. het varkensvleesch opborg.

Nadat zij gegeten en gedronken hadden, strekten zij zich (gemakkelijk) uit en spraken onderwijl met Folokiukina, of gaven elkander raadsels op. Zij vroegen haar voor wat zij bang was. F. zeide, dat zij voor niets ter wereld bang was, maar dat de gekko alleen haar meester was. Zij spraken zoo lang met elkaar, dat zij hoorden hoe F. snorkte: toen namen zij de kom met varkensvleesch weg. Zij zetten den pot met bĕngkudu en dien met indigo op hunne slaapsteden en breidden eene mat daar overheen uit. Daarop namen zij den pot met varkensvleesch in den arm en gingen heen.

Aan den voet van den vijgenboom gekomen, zochten zij allerlei soort bijtend gedierte op, en brachtten dat met het varkensvleesch boven in den boom.

Het verhaal luidt, dat Folokiukina, zoodra zij den volgenden ochtend wakker werd, het varkensvleesch opzocht om er van te eten. Maar het vleesch met de kom was verdwenen; daarop keek zij naar de slaapplaats van Selalanga en Lutulanga en zag daar overheen de mat uitgebreid.

Zij zeide tot zichzelf:

„Die duivels van kinderen hebben het vleesch gestolen en opge-

geten: dat zal hen nu zwaar op de maag liggen, zoodat zij slapen zonder iets te bemerken: ik zal ze manieren leeren!"

Zij nam eene lans en bij de slaapplaats van S. en L. gekomen, stak zij daarmede. Zij raakte den pot met indigo: toen zij de punt van de lans bekeek, was deze zwart, waarop zij zeide:

"Dit is de jongste, want zijn bloed is zwart."

Daarna stak zij weder met de lans en raakte den pot met bĕngkudu: toen zij zag, dat de punt van de lans rood was, zeide zij:

"Dit is de oudste, want zijn bloed is rood."

Daar zij werkelijk dacht S. en L. getroffen te hebben met het steken, sloeg zij de mat op om te onderzoeken of zij al dood waren of niet. Maar bij nader inzien was er geen menschelijk wezen, maar waren zoowel de pot met indigo als die met bĕngkudu gebroken.

Folokiukina's toorn verhief zich toen hoe langer hoe meer en zij zeide:

"Die duivels hebben het varkensvleesch gestolen en opgegeten, mij nog bedrogen en zijn de schuld, dat ik mijne beide potten stuk gestooten heb, zoodat de indigo en de bĕngkudu-verf geheel en al weggevloeid zijn. Wacht maar, ik zal ze wel achterhalen; vandaag nog zal ik hen vinden en zullen die kleine duivels hun loon ontvangen"

Nadat zij dit gezegd had, nam zij hare lans en een weinig kapok, ging er mede naar het erf en blies daar de kapok naar boven en sprak er eene tooverspreuk bij uit, zeggende:

"Waar Selalanga en Lutulanga zijn, ga ook daarheen kapok, opdat ik u volge."

De wind blies de kapok naar het oosten toe en F. volgde het. Steeds volgde zij de kapok, totdat ze, na heel ver gegaan te zijn, stilhield bij den top van den vijgenboom.

Toen F. zag, dat de kapok bij den top van den vijgenboom stand hield, gluurde zij naar boven, maar zij kreeg S. en L. niet in 't oog. Zij keek langs den geheelen stam van den vijgenboom, maar nog zag zij ze niet. Ook keek zij in het meer, waarin zij hen beiden zag, terwijl zij lachten, dat hunne tanden zichtbaar werden.

F. zeide:

"Hier dus hebt gij u beiden verborgen! Gij dacht wel, dat ik u niet vinden zou! Maar vandaag zal mijn mesje en mijn hakmesje telkens één treffen."

Na dit gezegd te hebben, stopte zij haar achterste met eene prop

dicht, bukte zich en slurpte het water op. Toen het meer droog lag, zag zij dat er geen menschen in waren. Zij braakte het water weer uit en ontdekte weer de menschelijke wezens, die lachten, dat hunne tanden te zien kwamen. Weer slurpte zij het water op, ook de menschen verdwenen; daarop braakte zij het water weer uit.

Toen het op deze wijze tot driemaal toe gebeurd was, konden S. en L. zich niet meer bedwingen en lachten zij luidkeels. F. hoorde hen, keek naar boven in den vijgenboom en zag dat zij zich verborgen hielden tusschen de bladeren.

F. zeide tot hen:

„Omdat gij mij zooveel moeite gegeven hebt, zult gij nog heden sterven.”

F. wilde den vijgenboom gaan beklimmen, maar S. en L. zeiden tot haar:

„Als gij hier naar boven wilt klimmen, zet de lans dan beneden tegen den stam van den vijgenboom aan met de punt naar boven; houd haar niet in de hand, want dan zoudt ge vallen.”

F. zette de lans tegen den stam van den vijgenboom met de punt naar boven. Daarna klom zij in den boom; toen zij halverwege gekomen was, wierpen S. en L. een schorpioen op haar neder, waarop zij sprak:

„Ha, dat is goed als ring voor mijn vinger!”

Zij ging weer voort met klimmen; toen wierpen zij een duizendpoot op haar en zij zeide:

„Deze is goed als armband voor mijn pols.”

Doch zij klom steeds hooger.

Toen wierpen zij achtereenvolgens twee verschillende soorten slangen op haar; zij zeide, dat die goed waren om als boven- en onderbuikband te dragen; toen wierpen zij een adder op haar, en zij zeide, dat die goed was voor hare halsketen; en steeds klom zij hooger. Op het punt van hen te bereiken, wierpen zij haar eene gekko toe.

Bij het zien van de gekko werd F. bang, door den schrik liet zij hare handen los en viel juist in de richting van de lans, waarop zij neerkwam; de lans drong in haar lichaam, zij werd geheel doorstoken van haar achterste tot de kruin van haar hoofd, waarop zij achterover op den grond viel.

Stervende gaf zij S. en L. de volgende opdracht:

„Kleinkinderen, ik sterf nu, begraaft echter mijn lijk niet; legt het in de grot, welke ge ginds ziet, en komt om de drie dagen naar mij zien.”

Zoodra zij dit bevel gegeven had, stierf zij; S. en L. namen haar lijk op en brachten het naar de grot, waarvan zij gesproken had.

Na verloop van drie dagen dachten S. en L. aan hetgeen Folokiukina hun opgedragen had en gingen zij naar de grot om het lijk te zien.

Bij aankomst zagen zij geen lijk in de grot, slechts wormen met zwarte koppen en harige rupsen, waarvan de grot vol was.

Daarop keerden zij weer terug.

Na verloop van drie dagen, gingen zij er weer heen, maar zagen toen geen wormen meer: de grot was vol met schapen en geiten. Zij dreven die met zich voort en waren rijk.

Na verloop van wederom drie dagen, gingen zij naar de grot; deze nu was vol met buffels en paarden, welke zij met zich voortdreven; zij gingen heen en waren rijk.

Niet lang daarna breidden hunne bezittingen zich steeds uit en werden hunne stallen meer dan vol. Heinde en ver werden hunne namen overal bekend.

Eens op een dag hoorde Malanganusa van twee broeders, die zeer rijk waren, waarvan de een Selalanga, de ander Lutalanga heette. Dit vernemende, dacht hij aan zijne zoons Selalanga en Lutulanga. Hij zeide bij zichzelf:

„Ik ga die twee broeders eens opzoeken om te zien of zij mijne kinderen of andere menschen zijn.”

M. zeide daarom op zekeren dag tot zijne vrouw:

„Men roemt in Solo-òen [1] twee mannen als zeer rijk te zijn; wacht dus terwijl ik ze eens ga bezoeken; want ik wil een buffel koopen om te beproeven dien te houden, opdat, als 't gelukt, wij er misschien van leven kunnen. Maak leeftocht voor mij gereed, opdat ik morgen op weg kan gaan.”

Den volgenden ochtend nam Malanganusa zijn leeftocht op den rug en vertrok.

Na eerst langen tijd geloopen te hebben, kwam hij in het land, waar S. en L. woonden. Zoodra hij zich vertoonde, herkenden zij hem en snelden hem te gemoet, omhelsden en kusten hem. Zij verhaalden hun vader hoe het hen gegaan was vanaf den dag, waarop hij hen weggebracht had en hoe zij nu tot rijkdom gekomen waren. Malanganusa bleef eenige dagen bij zijne kinderen; toen deelde hij hun mede, dat hij naar zijne vrouw wilde terugkeeren.

[1] In het landschap Talae.

Bij zijn vertrek zeiden S. en L. tot hem:

„Als gij bij moeder komt, zeg haar dan, dat wij beiden welvarend zijn, en dat moeder, als zij gezond is, ons eens moet komen opzoeken.”

Daarop ging Malanganusa heen; tehuis gekomen, vertelde hij aan zijne vrouw van de rijkdommen van S. en L. en deelde haar mede, dat zij haar uitnoodigden hen eens te komen bezoeken. En op zekeren dag gingen M. en zijne vrouw bij de kinderen op bezoek.

Bij hunne aankomst gingen Selalanga en Lutulanga hen te gemoet en begroeten hen vriendelijk. Gedurende eenige dagen bleven man en vrouw bij hen: daarop zeiden zij tot hunne kinderen, dat zij wilden terugkeeren.

Selalanga en Lutulanga bonden met een touw een wijfjes-buffel om dien hunnen ouders aan te bieden. En zij deelden hun ter waarschuwing mede:

„Als gij bergopwaarts gaat, dan moet vader vooropgaan en den buffel voortleiden en moeder achteraan en hem voortdrijven; maar bij het afgaan van eene helling moet moeder vooropgaan om te trekken en vader achteraan om te drijven.”

Beiden trokken zij om beurten den buffel voort: gingen zij bergopwaarts dan trok de man en dreef de vrouw, bij het afgaan van den berg omgekeerd. Onderweg bij eene helling, waarop de vrouw leidde, moest de buffel zijne behoeften doen en bleef stil staan, hoe de vrouw ook trok, hij ging niet voort. De vrouw werd kwaad en voer uit tegen haar man, zeggende:

„Wat is dat voor eene manier, waarop jij den buffel drijft; hoe ik ook trek, hij verzet geen poot.”

Malanganusa stak den stok, waarmede hij den buffel sloeg, in diens achterste, zoodat de buffel vooruitsprong en de vrouw zoodanig met de hoorns stootte, dat zij stierf.

Malanganusa bond den buffel ter plaatse vast en ging weer naar S. en L. terug om hun het gebeurde mede te deelen. Zij begaven zich met hun vader naar hunne stiefmoeder en begroeven haar.

Daarna leidden zij den buffel voort en keerden met hun vader naar huis terug: Malanganusa bleef bij zijne kinderen wonen tot hij stierf.

Laihamek.

De ouden verhalen dat, in vroegere tijden, de hemel zeer laag (over de aarde) hing, niet zooals tegenwoordig, nu hij zoo hoog is, dat, al rijt men ook duizend boomen aan één, men hem nog niet bereiken kan. Toentertijd gingen de menschen nog heen en weder van de aarde naar den hemel en van den hemel naar de aarde, zoodat, als er beneden (op aarde) geen vuur was, men het boven (in den hemel) ging halen, en als er boven geen vuur was, de lieden, die den hemel bewoonden, het op aarde kwamen halen.

Juist te dien tijde leefde er een man van buitengewone grootte en lengte, Laihamek geheeten, die met zijn hoofd tot aan den hemel reikte. Rechtop kon hij niet loopen, slechts voorovergebogen.

Eens zeide Laihamek tot den hemel:

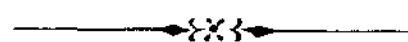
„Schuif wat hooger op, gij hemel, opdat ook ik eens rechtop kan loopen."

De hemel werd toen toornig en schoof zoodanig hooger op, dat thans, laat staan een mensch, maar ook de vliegende vogels het uiteinde van den hemel niet kunnen bereiken; en dit is het gevolg van hetgeen Laihamek gedaan heeft.

Toen de hemel zoo hoog opgetrokken was, kon Laihamek rechtop loopen en hij ging de aarde rond. Hij begon van het Westen uit en kwam te Lailète in het Westen van Dengka; daar zette hij zijn eenen voet op een platten steen (of lage steenmassa) en den anderen op een steen in Baä. Zijn voet, welke het meest achterwaarts stond, hief hij op en zette dien te Keka; hij verzette wederom den anderen voet en zette dien in Landu; stapte Pukuafu (de straat tusschen de eilanden Rote en Timor) over naar Sonobai (op Timor) en ging verder oostwaarts.

En waar hij ook gestorven moge zijn, naar Rote is hij echter niet teruggekeerd.

Tot op den huidigen dag evenwel zijn de voetsporen van Laihamek nog niet verdwenen, daar zij diepe indrukken gemaakt hebben; hunne lengte is ongeveer een vadem en de breedte een halve vadem.

Sekuòek.

Ten tijde dat de hemel zich naar boven terugtrok, waren daar vele menschen, die toen boven moesten blijven: anderen waren op

aarde en ook zij moesten beneden blijven. Juist op dat oogenblik was een knaap, die in den hemel woonde, op aarde gekomen: hij was geheel verdiept in het spel met zijne makkers, en toen hij weer opkeek, was de hemel reeds hoog opgetrokken. Toen dacht hij aan zijne moeder, Bei-Sekuk geheeten, en wilde naar den hemel terug, maar hij wist niet hoe er te komen: hij begon te huilen en riep tot zijne moeder.

„Sekuòek, Sekuòek, Sekuòek, waar zijt gij? Waarom hebt gij mij alleen gelaten? Ik heb grooten honger, zend mij wat voedsel om te eten!"

Bei-Sekuk sprak daarop tot haar kind:

„Hoe zal ik u iets te eten kunnen zenden, daar de houtworm de trap met kronkels ingevreten heeft, zoodat wie boven is, niet naar beneden komen kan, en wie beneden is, niet meer naar boven. Verlang nu niet meer naar gekookt eten, maar zoek gierst en rijstkorrels om te eten."

En de knaap kreeg vleugels waarmede hij overal heenvloog. Tot op den huidigen dag, als de wilde duif in den regentijd geen rijst of gierstkorrels vindt, roep hij: seku-òek.

De Lakimola.

De ouden verhalen dat, in vroegeren tijd, de zee boven de aarde steeg, zoodat de dieren en menschen altemaal omkwamen: de kruiden en gewassen werden tegen den grond geslagen zonder dat er iets overbleef. De zee liet niet één stukje aarde droog, zelfs de toppen der hooge bergen werden door haar overdekt. Slechts den top van een berg in Bilba, de Lakimola geheeten, bereikte de zee niet.

Een man met vrouw en kinderen was op den top van dien berg Lakimola geklommen en zij nu zijn niet omgekomen.

Na verloop van eenige maanden bleef de zee steeds, zonder ophouden, rijzende en steeg steeds meer naar den top van den berg. De menschen, die zich op den top van dien berg bevonden, werden zeer bevreesd, want zij dachten, dat het niet lang meer zou duren of de zee zou ook hen bereiken. Daarom verzochten zij der zee om maar niet steeds hooger te rijzen, want dat zij bang werden, maar of ze niet weer naar hare plaats wilde terugtrekken.

De zee sprak daarom tot den man:

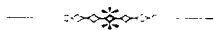
„Indien gij mij een dier, waarvan ik de haren (of veeren) niet

tellen kan, offert, dan trek ik mij terug, anders stijg ik maar voortdurend zoo door.”

De man wierp een varken in zee, maar de zee kon de haren tellen; daarop wierp hij eene geit, een hond, eene kip, maar de zee rees steeds meer. Ten laatste wierpen zij er eene kat in. Eerst nu kon de zee de haren van het dier niet tellen, zoo steeg zij niet meer, maar trok zich tot haar gebied terug.

Daarop verscheen de zeearend en strooide aarde, zoodat het droog werd; toen daalden de man, vrouw en kinderen van den berg af om naar eene woonplaats om te zien. Voor zij afgedaald waren, gaf de Heer den zeearend bevel voor den man allerlei zaden mede te brengen, als: mais, gierst, rijst, boontjes, pompoen, turis (soort boonen), sesam en nog allerlei verschillende zaden, opdat hij die zou zaaien om zoodoende in zijn levensonderhoud en dat van vrouw en kinderen te kunnen voorzien.

Zie, dat is de reden, dat men op Ròte, als de oogst is afgeloopen, een bosje van negen rijst-aren (van het veld) naar de hoofdplaats brengt om dat aan den Lakimola te offeren. Een ieder kookt rijst en brengt die met pinang, sirih, klapper, tabak, pisang, broodvrucht als offer naar den Lakimola. Men viert feest en voert allerlei dansen uit als dankbetuiging aan den Lakimola en men bidt hem, het volgend jaar weder voor de gewassen, welke hun voedsel uitmaken, te zorgen, opdat deze goed groeien en veel vrucht geven, zoodat het voldoende voor hunne levensbehoeften is.

Teluk Aman Lailona en Hak Aman Nepedae.

In overoude tijden leefden er twee menschen, de een heette Teluk Aman Lailona, de andere Hak Aman Nepedae. T. A. L. woonde boven in den hemel, H. A. N. op aarde.

De eerste was groot en machtig, naar zijn wil gedijde alles wat gedijen kon: de tweede was een geringe man en zijn zweet moest vloeien voor hij den kost verdiende.

Eens zeide T. A. L. tot H. A. N.

„Ik zal u den zonneschijn en regen geven, dan moet gij den grond ontginnen, spit hem om en bezaai hem, opdat gij, als hij vrucht voortgebracht heeft, kunt oogsten en in uwe levensbehoeften voorzien.

Dit vernomen hebbende, tapte Hak Aman Nepedae, in den drogen tijd, palmsap af en legde daarmede een tuin aan, om, als de regentijd kwam, dien te bezaaien met maïs en gierst en het rijstveld te kunnen bewerken. Toen dan ook de tijd, waarop alles vrucht draagt, dáar was, oogstte hij in groote hoeveelheden en werd zijn huis gevuld door voorraad. Steeds ging het zoo voort, zoodat hij hoe langer hoe rijker werd en hij niet meer aan Teluk Aman Lailona dacht.

Op zekeren dag herinnerde T. A. L. zich H. A. N. en ging hem bezoeken. Bij zijn huis gekomen, zag hij dat dat propvol was met potten palmsap en korven rijst, terwijl de stallen gevuld waren met geiten, varkens, buffels en paarden.

T. A. L. vroeg aan H. A. N.:

„Vanwaar hebt gij al dien rijkdom verkregen?"

H. A. N. sprak:

„O, ik bezig slechts eigen kunnen en kracht, en daardoor heb ik dit alles gekregen: zoudt gij meenen, dat iemand mij dit gegeven heeft?"

Toen vroeg T. A. L. wederom:

„Nu gij zooveel verkregen hebt, deelt gij daarvan dan nu ook aan weduwen en weezen mede, of niet?"

H. A. N. sprak:

„Bah, men zegt, dat men geweld moet gebruiken om vorst te worden en dat men rooven moet om veel voorraad te krijgen, daarom heb ik geweld gebruikt en veel geroofd: zou ik hen dan nu weer laten meedeelen?"

T. A. L. sprak tot hem:

„Gij zegt, dat gij neemt door geweld te gebruiken en door rooven veel verkrijgt, en daarna hebt gij geen erbarmen met weduwen en weezen; nu ga ik heen, maar gij zult eens wat zien!"

Teluk Aman Lailona vertrok: dat jaar kwam er geen regen en of Hak Aman Nepedae ook de palmen aftapte, hij kreeg geen sap: zijne aangelegde tuinen brandde hij schoon, maar hij kon ze niet met zaad bestrooien: ook de rijstvelden lagen braak. Alle kruiden en planten verdorden; de buffels en paarden kregen niets te eten waardoor zij honger leden: het water in de rivieren verminderde voortdurend.

In het volgende jaar ging het weer op dezelfde wijze: van het vee en het gevogelte stierven steeds meer door gebrek; het water droogde meer en meer op. Ook de voorraad van Hak Aman Nepedae verminderde, want hij moest alleen op het oude teren, hij kreeg niets nieuws er bij.

Zoo ging het voort tot zeven jaren toe: de geheele voorraad spijs en drank van Hak Aman was uitgeput, hij vermagerde steeds en ziekte greep hem aan, zoodat hij niet van zijne legerstede opstond; al zijne bezittingen waren verdwenen, niets was er overgebleven. Toen eerst dacht hij aan Teluk Aman en verlangde zeer hem te zien.

T. A. L. ging op zekeren dag H. A. N. opzoeken: toen hij bij diens huis kwam, riep hij:

„Hak Aman! waar zijt gij? ik heb u in langen tijd niet bezocht, vaart gij nog wel?"

H. A. N. antwoordde:

„O Heer, ik ben ziek en heb honger: de regen is in deze (laatste) zeven jaar niet op aarde neergedaald: kruiden en planten, vee en gevogelte zijn gestorven; hongersnood heerscht hier op aarde."

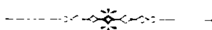
Daarop sprak Teluk Aman tot Hak Aman:

„Denk er derhalve aan, om niet te zeggen, dat gij uwe rijkdommen verkrijgt doordien gij ze bedwingt (door de kracht) uwer dijen of vastlegt (door de kracht) uwer armen: maar bedenk, dat ik u al deze (dingen) schenk. En indien gij weer meer dan noodig is, teruggekregen zult hebben, oefen dan barmhartigheid uit jegens weduwen en weezen, want dan ook zal ik barmhartig zijn jegens u. Maar als gij de weezen verwaarloost dan zal ik ook u verwaarloozen."

H. A. N. weende en sprak tot T. A. L.:

„Ik belijd schuld, o Heer, doe mij niet weder alzoo. Uwe vermaningen en opdrachten zal ik indachtig zijn: laat de regen dan ook weder de aarde besproeien, opdat de gewassen gedijen en het mij welga en ik u, Heer, daarom prijze."

Teluk Aman Lailona vertrok; hij zond regen, zoodat Hak Aman Nepedae weer de velden kon bewerken: hij verkreeg meer rijkdommen en bezittingen dan voorheen, maar hij was niet karig meer jegens de weezen.

Prins-Kaaiman.

Men verhaalt, dat er in vroegeren tijd een arm man leefde, die met zijne vrouw en eenige dochter aan het zeestrand woonde. Die man had bij niets geluk en kon daardoor zijne vrouw en zijn kind niet onderhouden.

Was de tijd (voor het tappen van) palmsap daar, waarvoor men

in den lontar-palm pleegt te klimmen, dan ging hij ook palmsap tappen, maar hij kreeg niet wat anderen kregen.

Was de tijd om tuinen (aan te leggen) gekomen, dan legde hij ook een tuin aan en strooide er zaad in uit, maar hij oogstte niet wat anderen oogstten: met de rijst ging het eveneens.

Zij moesten alleen leven van wat de zee oplevert.

Als het laag water was, gingen zij (de vrouwen) met het schepnet visschen en wat zij meer (dan voor hare voeding noodig was), ophaalden, gingen zij rondventen (en ruilen) tegen palmsap, of maïs en rijst voor hunne spijs en hun drank.

Als de vrouw en hare dochter met het schepnet gingen visschen, dan zagen zij herhaaldelijk een kaaiman, welke telkens vóór hen onderdook, waardoor zij zeer bevreesd werden, maar hij deed haar toch niets. Keerden moeder en dochter naar huis terug, dan kroop de kaaiman op het strand om te kijken waar zij heengingen.

Op zekeren nacht klom de kaaiman op het droge en volgde al kruipende de voetsporen van de vrouw en het meisje tot voor haar huis. Daar aangekomen, ontdeed hij zich van zijne huid en veranderde in een mensch; hij nam zijne kaaimanshuid op om die te verbergen. Het was toen reeds middernacht, alle bewoners van het huis lagen in diepe rust: ook de deur was gesloten.

Toch opende hij zeer stil de deur, ging het huis binnen en liep regelrecht naar het achterhuis. De man en de vrouw sliepen in het voorhuis, maar hoorden niet dat de kaaiman de deur opendeed.

In het achterhuis gekomen, ging de kaaiman dadelijk naar de legerstede van het meisje en toen hij daar voor stond, werd zij wakker: iemand voor zich ziende staan, wilde zij hare ouders roepen. Doch de kaaiman weerhield haar en sprak:

„Wees niet bang; ik kom niet om iets kwaads te doen; ik kom met eerlijke oogmerken: als gij wilt dat wij vrienden worden, wees dan stil en hoor slechts aan wat ik te zeggen heb.”

Het meisje sprak tot den kaaiman:

„Als gij met eerlijke bedoelingen komt, waarom komt gij dan niet overdag, in plaats van op bedriegelijke wijze te werk te gaan, zoodat ge pas komt, als vader en moeder slapen?”

Daarop zeide de kaaiman tot het meisje:

„De reden, dat ik hier kom, is dat ik uw hart kom vragen, opdat, als gij er over denkt als ik, wij te zamen kunnen trouwen. Lang heb ik hierover nagedacht en ik had mijnen ouders wel willen vragen bij de uwen uwe hand te gaan vragen, maar ik

dacht, dat zij hun aanzoek niet zouden aannemen. Ook gijzelf hebt mijn aangezicht nog niet gezien, daarom kom ik hier, opdat gij mij eens kunt aanschouwen. Ik had wel bij dag willen komen, maar ik was bang, dat uwe ouders iemand van zulk een lagen stand als ik ben, niet zouden ontvangen en die schande wilde ik niet aangedaan worden.”

Als zij zoo samen aan het praten waren, bemerkte het meisje, dat het achterhuis helder verlicht was en zij dacht bij zichzelf: „er is geen vuur, vanwaar komt kan dit licht?” Toen zij goed toekeek, droeg de man, die met haar sprak, eene slimoet om de heupen en eene over den schouder; die slimoets waren uit zichzelf ontstaan (niet door menschenhanden gemaakt) en geheel nieuw, doorweven met goud, dat steeds glinsterde en schitterde; ook het lichaam zelf glinsterde.

Het meisje was niet meer bang, doch nam den man scherp op en dacht: „deze moet in werkelijkheid de zoon van een groot vorst zijn, want van welk gering mensch schitteren en glinsteren de kleederen op zulk eene wijze!”

Zij bleven samen praten totdat de morgenster verscheen, toen nam prins-kaaiman afscheid van het meisje en vertrok, na eerst afspraak gemaakt te hebben, dat hij ’s nachts weer terug zou komen, om zich met elkaar te vermaken.

De kaaiman ging naar beneden, zocht zijne huid weer op en deed die om, veranderde weer in een kaaiman en kroop naar zee.

Toen de kaaiman vertrokken was, stond het meisje op en ging aan haar werk, maar zij was geheel in de war; zij begreep maar niet, wie het kon wezen, die dien nacht met haar gesproken had, iemand die zoo blonk en schitterde.

Zoo lang zij leefde, had zij nog nooit in dat land een prins gezien, die zoo schoon was als deze. Zij had het wel aan hare ouders willen vertellen, maar zij durfde niet; daarbij hadden de ouders niets gemerkt.

Des nachts kwam prins-kaaiman wederom het meisje bezoeken; zij praten tot den ochtendstond, waarop de kaaiman vertrok. Zoo ging het voort tot op zeker oogenblik de ouders het meisje, te middernacht, met iemand in het achterhuis hoorden praten. Den volgenden ochtend vroegen zij, wie met haar gesproken had; toen werd zij angstig en wilde niets zeggen. De vader nam daarop een stok en wilde haar daarmede slaan, toen eerst vertelde zij: „Elken nacht komt hier een prins, die, ofschoon de deur gesloten is, toch

plotseling tot het achterhuis doordringt, waar wij dan met elkander praten tot de morgenster verschijnt, waarna hij vertrekt.″

De vader vroeg haar:

″Op wien gelijkt die prins, naar gij zien kunt (= hoe ziet die prins er uit), en hoe heet hij?″

Het meisje sprak:

″Ik heb nog nooit in dit land een prins gezien, die zoo schoon is; zijne slimoets glinsteren van boven tot beneden als goud; zijn naam heeft hij mij nog niet gezegd.″

De man werd toornig en zeide:

″Wat is dat voor een prins, die volstrekt geene manieren kent, die op slinksche wijze het holst van den nacht gebruikt om te komen!″

Nadat hij dit gezegd had, wilde hij de voetsporen van den prins nagaan; maar hij zag geen sporen van een mensch, slechts dat, wat een kaaiman bij het kruipen achterlaat. Toen sprak hij:

″Van nacht zal ik op de loer gaan liggen, om te zien wie die prins is.″

Als de avond gevallen was en het maal genuttigd, werd de deur stevig gesloten en begaven moeder en dochter zich ter ruste; de man echter bleef beneden en verborg zich om zoo de komst van den prins af te wachten. Tegen middernacht bemerkte hij iets zwarts, dat met een schuivelend geluid kwam aankruipen in de richting van het huis. Toen het tot onder het afdak gekomen was en hij goed toekeek, lag daar een kaaiman uitgestrekt, waarvoor hij bevreesd werd en vluchtten wilde; hij verzamelde echter zijn moed en bleef doodstil zitten om den kaaiman nauwkeurig te bespieden.

Na eenigen tijd zag hij hoe de kaaiman zich van zijne huid ontdeed en die tusschen het struikgewas verborg. Verder zag hij, dat de kaaiman, nadat hij een mensch geworden was, de deur opende en naar boven in huis klom.

Daarna stond de man op, nam de huid van den kaaiman en verstopte die op eene andere plaats, waarna hij zich ter ruste begaf.

Bij het aanbreken van den dag nam de kaaiman afscheid van het meisje en ging het huis uit om heen te gaan.

Maar toen hij naar zijne huid zocht, om die aan te trekken, vond hij ze niet. Hij zocht rondom in het kreupelhout, maar zag haar nergens. Toen begon hij te weenen, want het werd steeds lichter en welhaast zouden de menschen opstaan en hem aantreffen.

Hij liep voor het huis heen en weder tot het volkomen licht was en de man en vrouw opstonden.

De man deed alsof hij den kaaiman niet zag en zeide niets tegen hem, ook de kaaiman was bang voor den man; hij liep buiten maar heen en weder als iemand, die radeloos is.

Na verloop van eenigen tijd vroeg hem de man:

„Wat komt gij hier doen, of waar gaat gij heen, dat gij, nog zoo vroeg in den ochtend, voor ons huis heen en weder loopt?"

De kaaiman weende en sprak:

„Gij weet reeds wat er gebeurd is en gij doet alsof gij nergens vanaf weet; gij hebt mijne huid weggenomen, geef ze mij nu terug, opdat ik heengaan kan, want het is al helder dag."

De man zeide daarop tot den kaaiman:

„Bedrieger, gij neemt de gestalte en de spraak van een mensch aan om heimelijk alle nachten, als wij rustig slapen, te komen en ons kind te verleiden. Wees nu zoo goed en ga heen; ik wil u niet meer in huis zien komen, of anders sla ik u dood."

Toen de prins-kaaiman den man aldus had hooren spreken, zeide hij tot hem:

„Als dit uw oordeel is, geef mij dan mijne huid, opdat ik kan heengaan."

De man sprak:

„Ga en haal uwe naar visch riekende en geschubde huid daar ginds vandaan en pak u dan weg van hier."

De kaaiman vond zijne huid en ging heen; toen hij aan het strand gekomen was, deed hij haar aan en dook in zee.

De man dacht, dat de kaaiman dien nacht misschien weer zou komen; hij sliep daarom niet en bleef wakker tot het licht werd, maar de kaaiman kwam niet. De man en vrouw waren daarover zeer verheugd, maar zij wisten niet, hoe het met het hart van hunne dochter gesteld was.

Het meisje deed dien nacht geen oog dicht; zij woelde tot den ochtendstond en verlangde steeds naar den prins-kaaiman. Den daarop volgenden ochtend stond zij op en begon aan hare bezigheden, maar niets lukte haar: nu eens deed zij dit, dan dat verkeerd, zoodat hare moeder haar steeds beknorde.

Nadat dit zoo eenige dagen geduurd had, werd het meisje ziek en at of dronk niet meer, zelfs geen pap, ook gemengde suikerstroop dronk zij niet. Zij vermagerde meer en meer en werd gaandeweg zwakker, zoodat de ouders vreesden, dat hun kind zou sterven.

Zij riepen geneesheeren, die de ziekte van het meisje behandelde, welke echter niet verminderde; het meisje ijlde maar steeds over den prins-kaaiman.

Op zekeren dag herinnerde zich de prins-kaaiman het meisje en ging hij haar 's nachts bezoeken. Toen hij bij haar kwam en haar zag, herkende hij haar bijna niet meer, zoo zeer was zij vermagerd en hare oogen bleven steeds half gesloten.

De prins-kaaiman sprak tot haar, doch zij gaf geen antwoord. Na eenigen tijd drong zijne stem tot haar door en herkende zij hem; zij opende de oogen en sprak een weinig. De prins-kaaiman waakte bij haar tot het licht werd; daarna vroeg zij om eten, wat zij haar gaven.

De prins-kaaiman vroeg verlof om heen te gaan; maar de ouders van het meisje begrepen, dat als de kaaiman vertrokken was, hun kind wel weer ziek kon worden, daarom hielden zij hem terug, opdat hij een dag of twee bij hen zou blijven: zij konden dan zien, hoe 't met de ziekte van het meisje zou gaan.

De kaaiman had medelijden met haar en bleef. Nadat hij eenige dagen bij hen was, nam het meisje terstond in beterschap toe, waarover hare ouders zich zeer verheugden. Zij beiden bespraken toen met elkaar, dat zij het meisje en den prins-kaaiman maar moesten vereenigen door het huwelijk, want door zijn bijzijn alleen was hun kind weer herstellende.

Zij zeiden daarom tot den prins-kaaiman:

„Ga niet heen, wij willen u tot onzen schoonzoon maken."

De prins-kaaiman was zeer verheugd en sprak:

„Ik zal alles doen wat gij, mijne ouders, mij zegt."

De man zond bericht aan zijne familie en bloedverwanten en aan die der vrouw, dat hunne dochter zou trouwen en of zij allen wilden samenkomen om spijzen voor het feest gereed te maken.

Daarna bepaalden zij den dag voor de bruiloft en noodigden daarop alle bewoners van het land; men kwam feestvieren en zij hielden gezamenlijk het meisje en den prins-kaaiman tegen (eene plechtigheid bij het huwelijk, waarbij de geesten de jong getrouwden voor de leus moeten beletten bij elkander te komen).

Een tijdje na hun huwelijk vroeg de prins-kaaiman aan zijne schoonouders om hen verlof te geven om zijne ouders en bloedverwanten te gaan bezoeken, daar hij hen reeds lang geleden verlaten had; daarna zouden zij bij leven en welzijn terugkeeren.

De schoonouders stonden het toe, waarop de prins-kaaiman en

zijne vrouw den volgenden ochtend afscheid van hen namen en vertrokken.

Aan den zeekant gekomen, zeide de prins-kaaiman tot zijne vrouw:

„Ga op mijn rug zitten en houd uwe oogen toe.”

De vrouw ging op zijn rug zitten en hij dook met haar in zee rechtdoor tot op den bodem.

Na verloop van een jaar kwamen zij weer terug om hunne ouders op het land te bezoeken.

De vrouw van den kaaiman vertelde aan hare ouders hoe mooi hun land was, veel mooier dan op aarde.

Geruimen tijd bleven zij bij hunne ouders, maar vroegen toen weer verlof om naar den bodem der zee terug te mogen gaan; de ouders keurden dit goed.

Op het punt van vertrek gaf de prins-kaaiman aan zijn schoonvader deze opdracht:

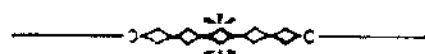
„Wij gaan nu heen; kapt gij echter hout van den djarak en zet dat neer aan den zeekant, zooals men een stal maakt; zet de deur aan de zeezijde open. Als gij er na drie dagen heengaat en gij ziet dat de stal vol is, neem dan weer hout van den djarak om dat voor de deur-opening tot afsluiting te leggen.”

Na hun vertrek, ging de man djarak-hout kappen en zette het neer op de wijze, zooals de prins-kaaiman gezegd had. Op den derden dag begaf hij zich naar den stal en hij zag, hoe zee-buffels (in eene lange rij) achter elkander liepen van af den zeebodem rechtdoor tot in den stal. Hij wachtte totdat zij ophielden achter elkander aan te komen en tot de stal vol was, toen nam hij djarak-hout en legde dat ter versperring voor de opening. Het is niet bekend hoevele honderde buffels daar in den stal bijeen waren. De man maakte een (echten) buffelstal; toen die klaar was, liet hij de buffels los om ze daarin te drijven.

De man en de vrouw waren nu rijk in buffels en werden vermogende lieden.

Hun kind echter bleef met haar man en kinderen op den bodem der zee wonen tot zij stierf.

En weet nu, dat deze vrouw de stammoeder is van elken kaaiman, welke vijf teenen heeft: zij doen den menschen volstrekt geen kwaad; maar elke kaaiman met drie teenen is van het geslacht van eene teef, en dat is een zeer verscheurend soort.

Twee Blinden.

Eens liepen twee blinde mannen langs het zeestrand en troffen eene schildpad aan, welke hare eieren in het zand gelegd had. Zij zeiden tot elkander:

„Laten wij deze schildpad meenemen om ze te koken en op te eten.”

Een der blinden ging op de schildpad af, maar zoodra hij haar aanraakte, sloeg zij hem terug, zoodat hij hals over kop op zijde tuimelde. Toen ging de andere blinde op de schildpad af, maar toen hij naar haar greep, gaf zij hem een slag op den nek, welke hem met het gezicht op den grond deed vallen.

Toen kwam de eerste blindeman weer bij de schildpad, doch daar hij haar juist bij den bek aanraakte, hapte zij naar een zijner vingers, zoodat het weinig gescheeld had, of deze was er af geweest, zoodat hij uit alle macht schreeuwde. Zijn makker kwam hem weer te hulp en pakte de schildpad bij hare pooten en legde haar op den rug.

Samen gingen zij een touw en een stok zoeken en bonden vervolgens de schildpad vast, daarop namen zij haar op en droegen haar weg.

Reeds uit de verte hoorden zij iemand sagoeweer tappen in een lontar-palm en beiden gingen zij op dien boom af. Daarbij gekomen, vroegen zij den tijferaar:

„Vriend, geef ons wat ongegist palmsap!”

De tijferaar sprak:

„Legt uwe schildpad daar neder, dan kom ik naar beneden om u ongegist palmsap te schenken om te drinken.

Zij zetten de schildpad neder en gingen bij den lontar-boom zitten. De tijferaar kwam naar beneden en schonk beiden een tijferemmer vol ongegist palmsap in.

De tijferaar bakte hen toen eene poets: terwijl zij verdiept waren in het drinken van het palmsap, nam hij de schildpad en legde hem op eene andere plaats; daarop nam hij een steen, zorgende dat die even zwaar was als de schildpad, deed een touw om den steen en schoof den draagstok door de lussen van het touw om den steen, en zette dien toen op de plaats, waar de schildpad gelegen had.

Nadat de blinden het palmsap opgedronken hadden, namen zij afscheid van den tijferaar; zij namen hunne vracht op en droegen die weg, zonder te weten, dat wat zij torschten een steen was.

Tehuis gekomen, namen zij een hakmes, gingen naar den steen en hieuwen voortdurend er op in, denkende dat hij de schildpad was, welke zij wilde koken en opeten.

En zij hakten totdat het hakmes geheel stomp was geworden, maar zij konden den steen niet splijten. Toen pas bemerkten zij, dat het een steen was; zij werden uitermate boos op den tijferaar en spraken:

„Hij heeft ons deze poets gebakken, hij heeft onze schildpad weggenomen, hij heeft ons ons laten vermoeien door dien zeer zwaren steen te dragen; ons hakmes zal nu ook geheel stomp zijn. Hij zal zich zat eten aan het vleesch van de schildpad! Morgen zullen wij hem doodslaan!”

Den volgenden ochtend gingen zij den tijferaar zoeken, ieder van hen hield een korten stok in de hand. Uit de verte reeds hoorden zij hoe de man boven in den lontar-palm zijn emmer met een tikkend geluid schoonmaakte. Zij riepen hem toe:

„Vriend, kom snel naar beneden om uw verdiende loon te halen; gij hebt ons eene poets gebakken en hebt gemaakt, dat wij dien zwaren steen weggedragen hebben om te koken, terwijl gij onze schildpad genomen hebt.”

Toen de tijferaar zag, dat de beide blinden ieder een korten stok op den schouder droegen, begreep hij, dat zij met hem kwamen afrekenen: hij sprak toen aldus tot hen beiden:

„Goed, ik zal beneden komen. Gij komt toch zeker om mij dood te slaan? Gaat dan niet ver van den lontar-boom af staan, blijft niet naast elkander staan, want dan zoudt gij mij niet raak slaan. Als gij wilt, plaatst u dan bij den lontar-boom tegenover elkaar en meet de lengte van uwe stokken af, opdat ieders stok dien van den anderen kruist, zoodat gij mij, als ik naar beneden spring, goed kunt raken, anders maak ik mij nog snel uit de voeten.”

Als de blinden gehoord hadden, wat de tijferaar zeide, begaven zij zich naar den lontar-palm en plaatsten zich tegenover elkaar en maten de stokken zoo, dat de stok van den een tot het lichaam van den ander reikte; aldus wachtten zij den tijferaar af.

Na een poosje daalde de tijferaar af; hij had een half jong lontar-palmblad bij wijze van staart achter zich vastgemaakt; toen dat ter hoogte van de hoofden der blinden kwam, zeide hij:

„Past op, hier ben ik.”

Meteen wierp hij het jonge lontar-palmblad naar beneden tusschen de blinden in.

Bij het hooren neerploffen van het blad, begonnen zij elkander terdege te slaan, in de meening, dat zij den tijferaar sloegen; zoo sloeg de een den ander dood en beiden lieten bij den lontar-palmboom het leven.

Nu daalde de tijferaar af en ging naar huis, de dooden daar latende liggen.

Langa Lolikama.

Men verhaalt, dat er in vroegere tijden een man leefde, die geen lichaam had, maar slechts uit een hoofd bestond; nergens kon hij heengaan, hij rolde slechts in zijn huis heen en weer. Men noemde hem daarom Langa Lolikama.

Hij voerde niets uit, maar nam toch zijn deel van het eten en drinken. Telkens zeide hij, dat hij honger had, opdat men hem rijst zou voeren, of suikerstroop zou te drinken geven.

Maar niettegenstaande hij niet van zijne plaats afkwam, zoo had toch iemand met handen en voeten nooit iets gezien of hij had het reeds eerder gezien; als een welgeschapen mensch iets nieuws dacht te vertellen, waarvan hij 't ware niet wist, dan was het Langa Lolikama, die het verhaal opnam en het recht af tot aan het einde vertelde.

Nog heden ten dage past men op iemand, die steeds in zijn huis blijft en zich toch het recht toekent om menschen, die zich buitenshuis bewegen, van allerlei te verhalen, aan Langa Lolikama ontleende spreekwijzen toe, en zegt: „gij zijt als Langa Lolikama, die ook alles steeds het eerst zag.”

Gingen de ouders van L. L. ergens heen, dan lieten zij hem alleen om het huis te bewaken, want niemand durfde toch uit dat huis iets te stelen; alle buren wisten hoe hij was en waren daarom bang om iets uit zijn huis weg te nemen.

Op zekeren dag bewaakte L. L. weer het huis, terwijl zijne ouders naar de velden gegaan waren. Na hun vertrek kwamen er drie mannen van Dao en riepen: „is daar iemand?”

L. L. antwoordde: „ja”.

De mannen van Dao meenden, dat een welgeschapen (gewoon) mensch hen antwoordde en kwamen het huis binnen, doch zij zagen niemand. Zij keken elkander eens aan en de een vroeg den ander: „wie zou ons geantwoord hebben, wij zien niemand.”

Wederom riepen zij:

„Waar zijt ge, vriend?”

Hij antwoordde: „hier ben ik.”

Langa Lolikama vroeg toen aan de mannen van Dao:

„Wat komt gij hier doen?”

Zij zeiden:

„Wij komen sirih verkoopen: als gij ze koopen wilt, kom dan beneden.”

L. L. sprak daarop:

„Telt ze dan maar uit en legt ze daar neer: ik kom als ik geld gekregen heb.”

De lieden van Dao telden de sirih uit en riepen hem toe:

„Kom nu, wij hebben de sirih hier uitgeteld.”

L. L. zeide tot hen:

„Telt nog voort, het is nog niet voldoende.”

En ieder der mannen van Dao telden in groote getale de sirih voor zich uit.

Toen Langa Lolikama zag, dat de mannen van Dao veel sirih uitgeteld hadden, zeide hij tot hen:

„Past op, nu kom ik.”

Hij rolde zich uit het huis en plofte op den grond neder: toen nu de mannen van Dao zagen, dat het slechts een hoofd, zonder lichaam was, werden zij angstig en vluchtten zoo spoedig mogelijk, hunne sirih in den steek latende. Na eerst een groot eind geloopen te hebben, hielden zij halt om uit te rusten: maar durfden niet terugkeeren om het geld van de sirih te halen.

Des avonds kwamen de ouders van L. L. tehuis. Bij hunne aankomst zagen zij dat het huis vol sirih was. Zij vroegen aan L. L. vanwaar hij zooveel sirih gekregen had. Daarop vertelde hij aan zijne ouders:

„Drie lieden van Dao boden hier sirih te koop aan: ik beval ze, zooveel sirih als zij bij zich hadden, uit te tellen, ondertusschen moest ik het geld krijgen. Toen zij de sirih uitgeteld hadden, riepen zij mij, waarop ik naar beneden sprong: toen zij mij hoorden neerploffen en mij zagen, zijn zij op de vlucht geslagen, de sirih in den steek latend!”

Zijne ouders konden niet nalaten te lachen en begrepen niet, hoe het mogelijk was, dat voor een enkel hoofd, drie mannen van Dao te zamen bang geworden waren, zoodat zij de vlucht genomen hadden met achterlating van hunne sirih.

N d a n a.

Ndana is een eiland ten zuiden van Ti.

Voorheen was Ndana een machtig land, door vele menschen bewoond, waar een vorst en "fettor" het bestuur uitmaakten. Thans is het echter een onbewoond land. Slechts herten zijn er in groote getalen; ook vele geiten laat de vorst van Ti er losloopen, zoodat die alleen het eiland bewonen. Er bestaat ook een streng verbod, dat niemand een voet op het strand van Ndana mag zetten; slechts met verlof van den vorst van Ti mag men er heen gaan; en dan nog niet alleen: het is eene vereischte, dat de vorst of een ander vertrouwd persoon medegaat. Want velen willen gaarne naar Ndana gaan, omdat het groot aantal herten hunne begeerte opwekt, waar zij, zonder zich veel moeite te geven, maar schieten kunnen. Maar een ding is in dit land p e m a l i (verboden, ongeöorloofd): als gij een hert wilt schieten en gij raakt eerst eene geit, dan zult gij, al blijft gij nog zooveel dagen op het eiland, geen hert meer krijgen; of als gij een hert schiet en gij hadt eene geit willen raken, houd dan maar op, gij zult er geen krijgen.

Ndana is niet alleen rijk aan herten en geiten, maar ook aan honig en schildpadschalen. Dikmaals gaan de menschen er stil henen om te stelen. Als zij den honig afgesneden (= verzameld), of de schildpadden omgewend hebben en er mede willen vertrekken, dan wordt de zee zoo onstuimig, dat zij er moeten blijven tot op den dag, dat de mannen van den vorst van Ti hen vinden, aanhouden en hen voor den vorst brengen.

Omtrent het water op Ndana verhaalt men, dat er vier verschillende bijzondere soorten zijn: water (tot het voortbrengen van een) zoon, water (tot het voortbrengen van eene) dochter, water, (dat de) h a h a n o h a d e k, en water, (dat de) h a h a n o m è n g e k (veroorzaakt).

Men zegt, dat, als iemand, die geen zoon heeft, naar Ndana gaat en dat water voor het voortbrengen van een zoon drinkt, ook een zoon zal krijgen, en dat, wie geen dochter heeft, naar Ndana gaat en dat water ter voortbrenging van eene dochter drinkt, eene dochter zal baren; en wie de h a h a n o h a d e k wil hebben, die verkrijgen zal als hij zich baadt in het water, dat de h a h a n o h a d e k veroorzaakt, en wie zich baadt in het water voor de h a h a n o m è n g e k, zal die verkrijgen.

De ouden verhalen, dat toen Ndana nog een bloeiend land was,

Termanu, dat de zeven kleinere landschappen onderwierp, ook Ndana beöorloogde, maar het niet ten onder kon brengen. Nadien viel Ti het eiland aan, maar in den beginne kon ook dat het niet overwinnen. Later echter hebben de Tiërs eene list te baat genomen, waardoor zij Ndana overwonnen.

Men verhaalt dan, dat de Tiërs op zekeren dag een bonten buffel naar Ndana voerden. Daar aangekomen, ontscheepten zij hem en bonden hem vast bij het zeestrand, waarna zij zich schuil hielden. Na eenigen tijd bemerkten enkele lieden van Ndana den bonten buffel en bekeken hem terdege, want iets dergelijks hadden zij in hun land nog nooit gezien.

Ter hoofdplaats teruggekeerd, zeiden zij aldaar tot de overige lieden van Ndana:

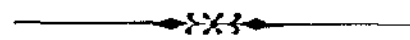
„Hé, gaat ginds naar dat groote ding dáar zien; zijne ooren hangen slap neder, zijne oogen fonkelen en zijn staart zwaait heen en weder.”

Toen liepen alle menschen van Ndana uit, om dat wonder te gaan zien, volwassenen en kinderen, oud en jong, niemand bleef achter, zelfs lammen gingen mede.

En terwijl zij zich in menigte om den bonten buffel schaarden, werden zij verrast door de Tiërs, die hen omsingelden en op hen inhieuwen. Wie overbleef, voerden zij gevankelijk naar Ti en maakten hen tot slaven.

Dat Ndana, tot den huidigen dag, een onbewoond eiland is, dagteekent vanaf dien tijd.

Als nu iemand voor het eerst iets nieuws ziet en hij bekijkt het van alle kanten, dan gebruikt men voor hem nog de spreekwijze: hij is als iemand van Ndana, die voor het eerst een bonten buffel ziet.

Sanga Ndolu.

In het landschap Pada (de Rottineesche naam van Termanu) bevindt zich, in het Pèto-sche, een rijstveld van den vorst, dat Paupelik genoemd wordt.

De ouden verhalen, dat in vroegeren tijd, toen het bestuur der Compagnie nog niet veel invloed op Roti had, de dwingelandij van den vorst van Pada zeer groot was. Steunende op de uitgestrektheid van zijn land en de talrijkheid der bevolking, viel hij de kleinere landschappen aan en beöorloogde ze. Hij overwon zeven

der kleinere landschappen, en wel: Korbafo, Bilba, Keka, Talae, Lòle en Baä. Diu, Lelenuk en Bokai bestonden in dien tijd nog niet.

Die zeven landschappen hadden na hunne onderwerping cijns op te brengen, bestaande in het leveren van dieren, alsook in werken op het rijstveld van den vorst van Pada.

Als nu de tijd voor het bewerken der rijstvelden daar was, riepen de negen raadsheeren van Pada de bewoners der zeven landschappen, vrouwen zoowel als mannen, op, om het rijstveld van den vorst, in het Pèto'sche gelegen, te gaan bewerken.

De vrouwen moesten dan, bijwijze van buffels, het rijstveld betreden, terwijl de mannen dijkjes maakten. En als het eene zwangere vrouw te moeielijk viel en om die reden niet wilde gaan, dan raakte de knuppel haar rug. Als eene vrouw pas gebaard had en dan verlof vroeg om naar huis te gaan om haar kind te mogen zoogen, dan drukte men haar de borsten uit, zij, wier melk nog helder was, liet men gaan, omdat haar kind nog zeer jong was, maar zij, wier melk reeds troebel was, liet men niet gaan, omdat haar kind reeds grooter was. Als de vrouwen tot den middag het veld betreden hadden, zoodat zij hongerig en vermoeid waren en niet zoo vlug meer konden loopen, dan stak men haar in haar achterste; daarom noemt men, tot den huidigen dag, dit rijstveld: Pau (steken) pelik (achterste).

Wegens deze handelwijze van Pada kwamen vier vorsten, namelijk die van Ti, Baä, Dengka en Lòle, bijeen om een middel te bedenken, door welk zij niet langer aan Pada onderworpen zouden zijn. De vorst van Ti heette: Fòe Mpura, van Baä: Toudenga Lilo, van Dengka: Mòne Eli en van Lòle: Ndii Huä. Toentertijd heette de vorst van Pada: Tola Manu.

Die vier vorsten kwamen overeen, dat ieder van hen een vaartuig zou laten maken, om daarmee raad bij de Compagnie te gaan vragen. De vorst van Dengka liet het vaartuig maken, ook de vorst van Ti het zijne, maar de vorsten van Baä en Lòle deden het niet, maar verzochten den vorst van Ti om met hem mede te mogen varen. De vorst van Ti liet negen ankers aan zijn vaartuig maken. De reden, dat hij negen ankers wilde hebben, was, dat als er een brak er acht zouden overblijven: braken er twee, dan nog zeven: braken er ten laatste acht, er dan toch nog één zou overblijven, zoodat zij het doel hunner reis zouden kunnen bereiken. De vorst van Dengka echter liet slechts één anker aan zijn vaartuig maken,

hij was nog niet ver gekomen of het brak en zijn schip moest den steven wenden en terugkeeren.

De ouden verhalen, dat het schip van den vorst van Ti zeer groot was met volle vier bovenbalken aan de liggers. Er wordt verhaald, dat, toen het klaar was, de vorst van Ti alle Tiërs deed oproepen, aanzienlijken en rijken, alsook het geringe volk, om het feest der voltooiïng van het vaartuig te vieren.

Toen men mondvoorraad in overvloed gereed gemaakt had, het is onbekend hoeveel, vierde men, zonder ophouden, dag en nacht feest, men weet niet hoevele dagen. 's Nachts sloeg men op de trom en danste daarbij den rondedans tot het dag werd; overdag verzamelde de vorst zijne negen raadsheeren en zijne woordvoerders, opdat zij een naam zouden bedenken om daarmede het vaartuig te benoemen.

Verscheidene dagen beraadslaagden zij, maar niemand kon een naam vinden, welke den vorst aanstond. De vorst werd boos en zeide tot zijne raadsheeren:

„Als gij geen naam vindt om daarmede het vaartuig te benoemen, dan ontsla ik u allen. Waartoe dient gij met uw negenen, als gij niets weet te bedenken.”

Toen werden de negen raadsheeren bevreesd en dachten nacht en dag aan niets anders dan aan den naam van het vaartuig. Zoo ging het verscheidene dagen lang, maar niemand kon een naam noemen, welke in den smaak viel.

En nog steeds vierde men maar feest; steeds was het vaartuig nog niet afgesleept en stond maar op het droge.

Men zegt, dat eenige kinderen uit Ti in een meer aan het spelen waren met scheepjes. Ieder nu gaf zijn vaartuig een naam; toen ieder kind zijn vaartuig benoemd had, zeide een knaap uit den geringen stand tot zijne makkers:

„Gij allen hebt uw vaartuig benoemd, hoort nu den naam van mijn vaartuig: ik noem het: S a n g a - n d o l u, (van: s a n g a, zoeken; n d o l u, geduld en overleg).

Een zoon van een der raadsheeren hoorde dien naam en dacht bij zichzelf:

„Ik denk wel, dat deze naam den vorst zal bevallen.”

De kinderen speelden tot het avond werd, waarop ieder huiswaarts ging.

Toen de zoon van den raadsheer tehuis kwam, was ook zijn vader pas uit de woning van den vorst teruggekeerd; hij vertelde, dat

de vorst zeer toornig was, omdat geen van hun negenen het schip wist te benoemen.

Bij het hooren van hetgeen zijn vader vertelde, verhaalde de knaap het volgende:

„Vandaag hebben wij met scheepjes gespeeld: een ieder gaf zijn vaartuig een naam: een knaap uit den minderen stand noemde het zijne: „Sanga-ndolu."

Toen de raadsheer dien naam vernam, dacht hij bij zichzelf:

„Dit is denkelijk de naam, welken de vorst zoekt."

En hij zeide tot zijn zoon:

„Zeg aan niemand dezen naam!"

Nadat de raadsheer gegeten en gedronken had, begaf hij zich ter ruste: maar voortdurend moest hij aan dien naam denken.

Den volgenden ochtend ging hij, na gegeten en gedronken te hebben, naar de woning van den vorst.

Als de raadsheeren voltallig waren, vroeg de vorst hun:

„Hoe is het, gij negen-mannen, hebt gij een naam voor het vaartuig gevonden of nog niet? Het is nu mijn uitdrukkelijke wil, het moet, dat gij heden het vaartuig een naam geeft: ik wil het niet uitstellen tot een anderen dag. Als gij heden het vaartuig nog niet goed benoemd hebt, zult gij eens zien, wat ik met u doen zal."

De raadsheeren werden, op het hooren van hetgeen de vorst zeide, zeer angstig en van alle kanten noemde men nieuwe namen, maar geen enkele stond den vorst aan.

Daar stond de raadsheer op, wiens zoon hem verteld had, dat de jongen uit den geringen stand zijn scheepje „Sanga-ndolu" genoemd had, en hij sprak:

„Gij vorsten, dit vaartuig hebben wij gemaakt wegens de dwingelandij van Pada: wij willen goeden raad gaan zoeken, opdat wij heil en voorspoed mogen verkrijgen. Vanwaar zullen wij dan wat goed is verkrijgen, tenzij door geduld en overleg. Want al rijzen de golven des toorns ook nog zoo hoog, door geduld verdwijnen zij. Dat wij alzoo handelen, is immers omdat wij willen gaan zoeken (sanga) raad en overleg (ndolu), opdat zij ons Roti opbouwe (nakandolu). Daarom meen ik, dat, indien de vorst en de raadsheeren het als juist bevinden, wij het vaartuig moeten noemen: „Sanga-Ndolu."

Bij het vernemen van dien naam begon de vorst te lachen en zeide tot den raadsheer, wien het gelukt was dezen naam te noemen:

„Slechts gij alleen hebt mijne gedachten geraden, gij alleen hebt

begrepen wat ik denk, daarom verhef ik u tot den eersten der raadsheeren, opdat zij allen naar u zullen luisteren en niet één u zal kunnen tegenspreken."

Daarop gaven zij het vaartuig den naam en trokken het in zee. Tot den huidigen dag noemt men het strand, waarop men het schip Sanga-Ndolu bouwde: het strand van Sanga-Ndolu.

Als het schip in zee gelaten was, beval de vorst den eersten der raadsheeren om diegenen uit te kiezen, die mede zouden varen. Toen hij hen uitgekozen had, beval de vorst hun mede te deelen, dat zij hun leeftocht moesten gereed maken, want dat het niet lang meer zou duren of zij zouden vertrekken. En de vorst zond bericht naar Baä en Lòle om de vorsten aldaar te melden, dat zij hun teerkost moesten gereedmaken, want dat de tijd van vertrek niet verre meer was.

De vorsten van Baä en Lòle maakten hun leeftocht gereed en namen hunne volgelingen mede en begaven zich naar Ti. De vorst van Ti met zijne volgelingen en de twee andere vorsten met de hunnen scheepten zich in op de Sanga-Ndolu.

De vorst van Ti scheepte ook dertig slaven in, allen bewoners van Ndana, doch de vorsten van Baä en Lòle namen geen slaven mede. Eerst bij de terugkomst op Roti vergoedden de beide vorsten den vorst van Ti de dertig slaven.

De vorsten dan hadden gehoord, dat de Compagnie haar zetel in het Noorden had, maar zij wisten niet waar ergens in het Noorden. Nadat zij scheep gegaan waren, lieten zij het vaartuig westwaarts koers nemen, om, na den staart van Roti, (d. i. de zuidelijk uitstekende punt) voorbij gevaren te zijn, noordwaarts koers te zetten. Maar de stroom dreef hen zuidwaarts, zoodat zij, na verloop van eenige dagen, hoevele is onbekend, bij het eilandje Solokaek (Pulu Pasir, ten zuide van Ti) kwamen en het vaartuig aldaar vastraakte. De bemanning ging aan wal en doorkruiste het eiland in zijn geheelen omvang, maar vonden er niets.

Men verhaalt, dat Foe Mpura een stuk hout nam, waarin hij zijn naam sneed om het toen midden op het eiland te planten.

Eenige dagen later was het hoog tij waardoor het vaartuig weer vlot werd en nadat zij het bestegen hadden, gingen zij onder zeil.

Na het voorbijvaren van de westpunt van Pulu-Pasir voerde de zuiderstroom het vaartuig mede en kwam het tot bij de zuidkust van Java, waar zij, die kust steeds volgend, westwaarts voeren. Nadat zij straat Sunda bereikt hadden, gingen zij oostwaarts terug en op de reede van Batavia aangekomen, ankerden zij aldaar.

Nadat zij aan wal gestapt waren, ontmoetten zij eene oude Javaansche vrouw, die hen nauwkeurig bekeek en toen begreep, dat zij vreemdelingen waren. Zij vroeg daarop aan de drie vorsten: „o mijne vorsten, waar gaat gij heen?”

Zij zeiden:

„Wij komen heil en vrede zoeken bij onzen Grooten-Heer.”

De oude vrouw vertelde hun:

„Heden houdt onze Groote-Heer vergadering met zijne raadsleden. Als gij daar nu heengaat, zult gij hem en alle hoofden voltallig bijéén vinden. Niet zij, die het schitterendst gekleed zijn, moet gij het eerst groeten, maar als gij daar iemand ziet, die niet gekleed is gelijk die (anderen), groet hem het eerst, want hij is de Gouverneur-Generaal.”

Nadat de drie vorsten gehoord hadden wat de oude vrouw zeide, begaven zij zich op weg. Ten paleize gekomen, zagen zij, dat dit geheel gevuld was met grootwaardigheid-bekleeders. Ook zagen zij, dat er één in hun midden was, wiens kleederen niet zoo schitterend waren als van de overigen: hem brachten zij het eerst hun groet en daarna groetten zij de raadsheeren.

En de Gouverneur-Generaal vroeg hun:

„Vanwaar komt gij en welk bericht brengt gij?”

De drie vorsten zeiden tot den G. G.:

„Wij komen van Rote, waar wij in duisternis en donker leven: wij komen licht en helderheid bij uwe excellentie zoeken. Op ons eiland woont een vorst, Tola Manu geheeten, die, vertrouwende op de uitgebreidheid van zijn land, groote dwingelandij uitoefent en ons, de kleinere landen, aantast om ze te beöorlogen.

De vrouwen uit ieder land, dat hij overwonnen heeft, moeten zijn rijstveld betreden. Daarom komen wij vragen om u, o heer, tot vader en moeder te mogen hebben, en dat gij ons raad en troost zult geven, zoodat Tola Manu ons, kleinere landen, niet langer mishandelen kan.”

Toen de G. G. gehoord had wat de drie Rottineesche vorsten verhaalden, gaf hij ieder hunner een stok, een besluit en een vorstelijk gewaad.

De drie Rottineesche vorsten gaven den G. G. de dertig slaven en zeiden tot hem:

„Als wij weer verre zullen zijn, kunnen wij niet zien het zware en het lichte werk, dat vader-en-moeder dag en nacht te doen heeft, daarom laten wij deze dertig kinderen achter, opdat zij zorg-

dragen voor het zware en lichte, het verre en nabijzijnde werk.”

De G. G. nam de dertig slaven aan, waarop de drie vorsten afscheid van hem en zijne raadsheeren namen en terugkeerden.

Ten tijde dat de drie vorsten met hunne volgelingen te Batavia waren, doorkruisten zij geheel die plaats en bezagen er de merkwaardigheden. Er wordt verhaald, dat een der hoofden van Ti, die een oven om arak te stoken, zag, dien op de scheede van zijn mes afbeeldde. En toen zij op Roti teruggekeerd waren, maakte hij zulk een oven volgens het voorbeeld, dat op de messcheede ingegrift was, en beval den Tiërs arak te stoken. Van toen af verstond men op Roti het arakstoken tot nu toe.

Het is onbekend na hoevele dagen de drie vorsten met hunne volgelingen zich weder op de „Sanga Ndola” inscheepten en naar Roti terugkeerden. Ook is het niet bekend welken weg zij volgden, maar de ouden verhalen, dat na verloop van een jaar allen in goeden welstand Roti weder bereikten.

Op Roti aangekomen, vierden zij een offerfeest om zich van het zeewater te reinigen; daarna ging men naar Baä, vervolgens naar Lòle. In de drie landschappen werd zoodanig feestgevierd, dat zij geheel in beroering kwamen. uit vreugde, dat hunne vorsten, alsook de volgelingen in goeden welstand teruggekomen waren en den stok, het besluit en de vlag medegebracht hadden, zoodat de vorst van Pada hen niets meer kon aandoen.

Als Tola Manu hoorde, dat Fòe Mpura, Toudenga Lilo en Ndiï Huä naar Batavia geweest en teruggekeerd waren, en dat ieder hunner een stok, een besluit en eene vlag hadden meegebracht, ontstak hij in toorn, want zijne dwingelandij zou daardoor een einde moeten nemen. En hij overlegde bij zichzelf, dat die drie vorsten gedood moesten worden.

De ouden verhalen, dat gelijk als Fòe Mpura, Toudenga Lilo en Ndiï Huä van Batavia terugkeerden, de G. G. iemand als resident (of bestuurder) afzond om Roti te besturen en dat deze zich vestigde in Pada te Kotaleleüka, om Tola Manu in het oog te houden, opdat hij niet langer de kleinere landschappen zoude mishandelen.

Als Tola Manu het plan van de Compagnie doorzag, werd hij hoe langer hoe toorniger op de drie vorsten, omdat door hun toedoen de Compagnie zich op zijn strand kwam vestigen, zoodat hij niets meer kon doen en de kleinere landschappen niets meer om hem zouden geven. Daarom nam hij zich voor om zoowel den resident als de drie vorsten te dooden.

Op zekeren dag ontbood Tola Manu zijne raadsheeren en hoofden en zij vergaderden samen.

De vorst sprak tot hen:

„Oudsten en prinsen! Vroeger was ons land groot en onze gronden uitgebreid, maar sedert Fòe Pula (uitspraak van Pada), Toudenga Lilo en Ndiï Huä van Batavia zijn teruggekeerd en de Compagnie naar onze kust gekomen is om zich daar neer te zetten, is ons land klein en onze gronden eng geworden: hoe denkt gij er over, wat hier te doen is?"

De raadsheeren en hoofden spraken toen:

„Heer! onze heer heeft oogen in het hoofd, welke zien kunnen en ooren aan het hoofd, welke hooren kunnen, zooals onze heer denkt, spreke hij uit, opdat wij het hooren."

Tola Manu zeide tot zijne raadsheeren:

„Gaat dan heen en roept het geheele land op om rijst en maïs te stampen: wijst de rijken aan, opdat zij beesten opbrengen, want ik wil der Compagnie en aan de drie vorsten een groot feest geven."

De raadsheeren schonken, toen zij gehoord hadden wat de vorst beval, daaraan hun bijval. Daarop namen zij afscheid van den vorst en gingen heen. Zij gaven den landsbode bevel te doen omroepen dat in elk huis rijst en maïs gestampt moest worden, omdat de vorst een groot feest wilde geven. Verder deelde hij mede, dat wie rijk aan buffels was, elk een buffel moest vastbinden, en dat hij, die rijk aan varkens, schapen of geiten was, deze dieren moest vangen.

Toen men gereed was met rijststampen, bond men de onderscheidene dieren vast en deelde dit den vorst mede.

De vorst liet alles wat man heette in Pada en dat lans en zwaard kon voeren, oproepen om zich te verzamelen bij de woning van den vorst. Als alles voltallig was, sprak Tola Manu tot hen:

„Ik zal u een geheim meedeelen."

De raadsheeren en hoofden spraken:

„Wel aan, onze heer spreke, opdat wij hooren."

Tola Manu gaf toen zoowel aan de raadsheeren als aan het geringe volk het volgende uitdrukkelijke bevel.

„In dien nacht, welke voor het feest bestemd zal zijn, moet ieder man zijne wapenen bij zich hebben: te middernacht, als al het volk eet en drinkt en ik driemaal zal gekucht hebben, omsingelt dan den resident, Fòe Pula, Toudenga Lilo en Ndiï Huä en slaat ze dood, laat niemand ontsnappen. En ik zeg u vooruit, dat, als ik

hoor, dat iemand uwer deze zaak openbaar maakt, zoodat zij niet gelukt, ik hem zal doodslaan."

Nadat Tola Manu dit zijnen onderdanen ten strengste bevolen had, sprak hij tot zijne raadsheeren:

"Gaat heen en noodigt alle Rottineesche vorstelijke personen en zegt: "Tola Manu wil een groot feest geven te Kotoleleüka en noodigt alle vorsten en prinsen uit om te komen eten (feestvieren)." En stelt voor allen den dag vast, opdat als die dag gekomen zal zijn, zij allen voltallig aanwezig zijn."

De raadsheeren noodigden achtereenvolgens de gasten van elk land uit. Toen de bepaalde dag aangebroken was, gingen alle Rottineesche vorsten met hunne raadsheeren en hoofden in volle getale naar Kotaleleüka; ook de resident was aldaar.

Als zij nu dien nacht aan het feestvieren en halverwege het eten en drinken waren, kuchte Tola Manu, en als hij tot driemaal toe gekucht had, omsingelden de mannen van Pada den resident, Foe Pula, Toudenga Lilo en Ndiï Huä. In de verwarring ontvluchtte Fòe Pula kruipende en liet zijn stok in den steek, welken Tola Manu zich toeëigende.

De oom van Toudenga Lilo, iemand van het (Termanusche geslacht), Kiu-kanak, deed hem met zijn stok vluchten en verborg hem boven op een zolder in eene bewaarplaats voor rijst. Maar de lieden van Pada sloegen den resident en Ndii Huä dood, en allen, die deze vorsten aanhingen, doodden zij eveneens. Daarom werd de vestiging van de Compagnie naar de kust van Baä overgebracht en is daar nog heden. Het Rottineesche land noemde het land van Tola Manu: het land, dat de Compagnie doodsloeg.

Voorheen heette het land Kali-òe, of Buna-òe, wat men verkortte tot Koli, of Buna; maar omdat Tola Manu zijnen lieden bevolen (p a d a k) had dit moordwerk te verrichten, noemden de bewoners der verschillende landen het N a n a p a d a k, 't land (dat bevolen is), en verkortte dit tot Pada, en de naam Pada is vast gebleven tot den huidigen dag. Maar de Compagnie en zij, die Maleisch spreken, noemen het Tarmanu, maar schrijven Termanu.

Men zegt dan, dat Tarmanu afkomt van Tola Manu, omdat men in sommige landschappen niet zegt Tola Manu, maar Tora Manu. En de Compagnie sprak in navolging eveneens Tora Manu uit; na eenigen tijd zeide men Tor Manu (Tormanu), vervolgens veranderde men dit in de uitspraak als Tarmanu en schreef daarna Termanu.

Sommigen der ouden verhalen nog, dat Tarmanu afkomt van

tala en manu, en dat de bewoners van Dao het zoo plachten te noemen. Zij verhalen, dat vroeger, toen Koli of Buna nog eene voorname reede was, de handelsvaartuigen onophoudelijk naar Roti kwamen en vandaar gingen, gewoon waren bij Kotaleleüka te ankeren, zoodat Butoneezen, Makassaren, Soloreezen, Sawuneesche, Daoneezen deels gingen, deels kwamen en zij de gewoonte hadden, daar hanengevechten te laten houden.

Als er nu lieden van Dao waren, die goudsmeedden, bijv. in Dengka of Ti, en zij hoorden, dat er hanengevechten zouden zijn te Kotaleleüka, en zij zich daarheen wilden begeven om hanen te laten vechten, en als de Rottineezen, die hen ontmoetten, hun vroegen: „waar wilt gij heengaan, gij lieden van Dao?” dan volgden zij niet de juiste wijze van Rottineesch spreken en zeiden niet: ami meu makatatalak, of makatatarak (dialect van Ti, enz.) manufa, (dat is: wij gaan hanen laten vechten) maar spraken dit uit als: ami meu matara manu.

Langzamerhand noemde men het land nusa makatatalamanuk (het land, waar men hanen laat vechten, maar de Daoneezen zeiden: nusa matara-manu: vervolgens zeide men in het Maleisch: negeri Termanu.

Volgens de overlevering van nog andere verhalers was de stamvader van Pada uit het Amfoangsche afkomstig, uit een landschap, aldaar Lelogama geheeten, waardoor eene rivier loopt, welke tot den huidigen dag de Termanu heet.

Lelenuk.

De ouden verhalen, dat de Zwarte Chineezen (de Portugeezen) in vroegeren tijd menschen uit Lelenuk geroofd hebben en hen op schepen herwaarts (op Timor) gebracht hebben om op Koepang een fort te bouwen.

In dien tijd droeg het nog niet den naam van Lelenuk, maar heette Soni-manu, of Kokotè.

Op zekeren dag ankerden zeven schepen der Portugeezen op de reede van Soni-manu, of Kokotè. De bemanning dier zeven schepen ging daarop aan wal en lokte de bewoners door te zeggen, dat er op hunne schepen allerlei prachtige zaken aanwezig waren, en verzochten hun aan boord te komen, om alles te zien. Eerst brachten zij den vorst met zijne raadsheeren en hoofden en een gedeelte der

mannen aan boord, vervolgens brachten zij wederom de mannen, zoovelen als er nog op 't land gebleven waren, aan boord.

En zij voeren met de schuitjes herhaaldelijk heen en weder om iedereen aan boord te brengen, zoodat ook de vrouwen en kinderen niet meer aan den wal waren. Toen lichtten zij de ankers, ontplooiden de zeilen en staken van wal.

Als de vorst en zijne onderdanen bemerkten, dat de schepen hen medevoerden, hieven zij een weegeklaag aan; maar wat zouden zij doen; de zee was daar zeer diep. Slechts de vrouw van den vorst was op het land gebleven. Deze vorstin begreep wel, dat de Portugeezen bedrog in den zin hadden, daarom schonk zij geen vertrouwen aan hunne verlokking; zij had zich in eene grot verborgen, zoodat men haar niet gezien had.

Men vertelt, dat die vorstin zeer schoon was en zeer lange haren had, welke haar, als zij ze niet opgebonden had, tot op de hielen reikten.

De vorstin was nu verborgen in de grot; zij bleef, tot het nacht werd, luisteren; maar er was niemand meer in het land. Zij kwam naar buiten en ging naar het strand der zee (om te zien) of de schepen daar nog waren of reeds niet meer. Bij aankomst aldaar zag zij, dat de schepen er niet meer lagen, waarop zij begon te weenen.

Zij bleef dien nacht op het strand, steeds weenende en zonder te slapen; af en toe tuurde zij over zee of de schepen wellicht terugkeerden, maar er kwam niets. Toen het ochtend geworden en geen der schepen teruggekomen was, ging zij weer landwaarts en weende jammerlijk.

Op de hoofdplaats terug, sprak zij:

„Waartoe zal ik nog langer een (levend) mensch zijn! Mijn echtgenoot en mijne kinderen zijn verdwenen; ook van al mijne bloedverwanten is niemand meer overgebleven. Het beste zal zijn, als ook ik maar sterf."

Zij beklom daarop eene rots en sprong naar omlaag. Doch zij viel niet recht door; ter halverwege bleef zij met hare haren aan een vooruitstekende rotspunt hangen, waar zij bleef vastzitten, totdat zij stierf. Nog tot den huidigen dag hangt zij daar, doch zij is nu versteend.

De Bokaiërs hoorden in Bokai, dat zeven schepen bij Sonimanu, of Kokotè geänkerd waren; zij wisten niet wat zij brachten, en of zij alweer vertrokken waren of nog niet. De Bokaiërs wilden

die zeven schepen eens gaan zien; maar toen zij Soni-manu, of Kokotè, bijna bereikt hadden, bemerkten zij, dat er geen enkel schip meer op de reede lag; toen zij in het land kwamen, was dit verlaten en was het er doodstil. Zij hoorden slechts nu en dan de geiten of schapen blaten en de buffels loeien in hunne stallen, welke niet geöpend waren en zij dus niet naar buiten konden gaan om te grazen en te drinken; de paarden, welke men gewoon was vast te binden, hinnikten steeds, omdat zij niet naar eene andere plaats (waar voedsel was) gebracht waren; de honden jankten en de varkens schreeuwden, omdat zij geen drinken kregen.

Als de Bokaiërs dit alles bemerkten, keken zij elkander aan: zij gingen het geheele land doorzoeken, maar vonden niet één mensch; zij vonden slechts het lijk van de vorstin van Soni-manu aan de rots hangen, dat reeds verdroogd en versteend was.

Den Bokaiërs werd het duidelijk wat de zeven schepen verricht hadden en zij zeiden

„De zeven schepen hebben Soni-manu, of Kokotè, geheel leeg gemaakt (lelenu), niet één mensch hebben zij er in gelaten.”

Van toen af noemde men Soni-manu, of Kokotè: nusa nanalelenuk (het leeggemaakte land) en verkortte dit tot Lelenuk, en deze naam is gebleven nog tot op den huidigen dag.

De Bokaiers vertrokken daarop om den vorst van Bokai te gaan melden, dat Soni-manu, of Kokotè, onbewoond was en te vragen wat de vorst er van dacht. De vorst verzamelde zijne onderdanen en vroeg wie zich in het leeg gemaakte land wilde vestigen. Dertig mannen met hunne vrouwen en kinderen verzochten in Lelenuk te mogen gaan wonen; nog dertig mannen met vrouwen en kinderen waren over, die te Bokai bleven.

De Tainaük.

(Het kleinste op Roti levende vogeltje).

Op zekeren dag twistte eene kraai met eene tainaük over een boomtak. Die tak was de plaats, waarop de tainaük gezeten was: de kraai evenwel wilde haar letsel toebrengen om dan hare plaats in te nemen.

De tainaük schold de kraai uit en zeide:

„Zooals uw uiterlijk is, zoo is ook uw innerlijk, gij pikzwarte.”

De kraai antwoordde:

„Houd je bek: ga vlug van hier, of ik breek je de beenderen.”

De tainaük antwoordde:

„Gij meent zoo groot als een buffel te zijn; maar ik reken er op (tai), dat gij zelfs geen gras-(naü)-sprietje zal breken; denkt gij dan, dat ik bang voor u ben?”

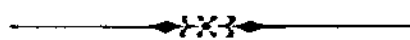
De kraai greep daarop de tainaük aan en wierp haar neder en zette de pooten op de hare en knikten ze, maar de pooten braken niet.

De tainaük stond op en zeide tot de kraai:

„Gij hebt nu op mijne pooten getrapt, ga gij nu liggen, opdat ik eens op uwe pooten trap.”

De kraai ging toen liggen en strekte hare beide pooten rechtuit.

De tainaük ging toen heen, nam steenen en legde ze over de pooten van de kraai, Zij ging daar bovenop staan en pas had zij éénmaal geknikt of de beide pooten van de kraai waren gebroken en spartelde zij rond op hare plaats.

Lelain.

Er bevindt zich een klein landschap ten zuiden van Baä, van welks hoofdplaats het slechts ongeveer twee paal verwijderd is. Het heet Lelain: ook de inwoners zijn niet talrijk, allen te zamen geteld, mannen en vrouwen, jong en oud, zijn zij geen honderd zielen: maar toch worden zij door een vorst en een fettor geregeerd.

De grond waarop thans de Lelaiers wonen, was grond behoorende aan Baä; eerst na herhaalde aanvrage der Lalaiers aan den vorst van Baä, gaf deze hun de vrijheid daar te gaan wonen.

In Lelain is een water, Osepoka genaamd: reeds voordat de Lelaiers zich daar vestigden, was dit water er. De ouden verhalen, dat in vroegeren tijd iemand uit Baa daar met zijne vrouw woonde. Op een dag ging de vrouw met het schepnet uit visschen: zij ving niets anders dan een zee-aal.

Tehuis gekomen, zette zij den pot op het vuur om daarin den zee-aal te koken, om die met haar man op te eten. Voordat het water kookte, schudde de vrouw den zee-aal er in uit, deze was nog levend. Toen hij voelde, dat het water heet was, kroop hij er uit en kroop door eene opening der vloerlatten en viel in de ruimte onder het huis, om vervolgens naar buiten te kruipen.

De vrouw riep haar man toe:

„Snel, grijp den zee-aal, hij is naar buiten gegleden.”

De man sprong nu uit het huis, maar toen hij beneden kwam, was de zee-aal reeds naar buiten gekropen: toen hij naderbij kwam, zag hij, dat de aal onder een steen kroop. De man zette zich schrap en tilde den steen op en verzette hem om den zee-aal te grijpen. Maar plotseling borrelde het water uit den grond op en stroomde over de vlakte als eene rivier.

En omdat het water steeds bleef opborrelen, noemde men het: "opborrelend water" (oè masapokak), verkortte dit tot oe-sapoka, wat veranderde in Osepoka.

Volgens hetgeen de ouden verhalen, was het land, waaruit de Lelaiers afkomstig waren, in het Bokaische gelegen. Maar dewijl zij deelgenomen hadden aan een strijd om het koningschap, had de vorst van Bokai, allen, die daaraan meegedaan hadden, ten getale van dertig, uit het land verjaagd. Zij waren met vrouw en kinderen verhuisd, hadden zich westwaarts gericht en zich naar Dengka begeven. Daar gekomen, vroegen zij den vorst van Dengka in dat land te mogen blijven wonen. De vorst van Dengka nam hen op en wees hen eene plaats aan, dicht bij zee, Soedale geheeten. Daar gingen zij wonen; het duurde niet lang of zij konden het bijten der muskieten niet meer verdragen: zij moesten zich voortdurend krabben; ook kregen zij schurft.

Hunne oudsten gingen naar den vorst van Baä om te vragen hun (anderen) grond toe te bedeelen, om zich daar te vestigen, want dat zij de muskieten van Soedale niet langer konden verdragen. De vorst van Baä bewilligde hun verzoek en beval hen te Osepoka te gaan wonen. De oudste der landverhuizers gingen terug en te Soedale gekomen, zeiden zij tot hunne lieden: "Pakt uwe goederen en verzamelt de dieren, opdat wij naar Baä verhuizen; want de vorst van Baä heeft ons daar een land toegewezen, dat zeer schoon is: het water borrelt daar voortdurend op." Een gedeelte verhuisde naar Baä, doch een gedeelte bleef in Dengka wonen. Tot nu toe noemt men hen, die in Dengka zijn blijven wonen: Boäi (uitspraak van Bokai in het dialect van Dengka), en zij, die in Baä zijn gaan wonen, noemt men Lelaik; het land noemt men Lelain, omdat zij telkens naar een (ander) land gevlucht zijn (lalai).

Oemau.

In het landschap Baä zijn twee beroemde rivieren, de eene draagt den naam van: de Oemau, de andere dien van: de Tangaloi: de eerste is groot, de tweede klein: maar beider water is zeer helder. Als de zonnestralen door de openingen van het gebladerte dringen en op het water van de Oemau vallen, dan glinstert dit als goud: in de Tangaloi is een groot rotsblok, dat den vorm heeft van een liggenden buffel. De dichters bezingen de beide rivieren daarom op deze wijze:

De Oemau is als goud,
Als goud van drie oma's (zeker goudgewicht):
De Tangaloi is als een buffel,
Zoo groot als een buffel, die reeds een jongeren broeder (of jongere zuster) heeft,
Maar het goud bereikt niet het gewicht van een oma, men moet er goud bij soldeeren,
Opdat het 't gewicht van een oma bereikt,
En de buffel komt niet tot het hebben van een jongeren broeder men moet hem een jongeren broeder toevoegen,
Opdat de buffel tot een jongeren broeder komt.

De ouden verhalen, dat de voorvaderen der bewoners van Baä drie in getal waren: ten eerste Baï (grootvader) Suki, bijgenaamd Tanek of Lolena: vervolgens Baï Mòdok, bijgenaamd Sèlek of Ndeë-ama: ten slotte Baï Kunak, bijgenaamd Mau.

In dien tijd konden de menschen nog geen huizen maken, maar woonden in groote holen: ook konden zij nog niet het veld bewerken; hunne voornaamste bezigheid overdag en 's nachts was te jagen.

De drie voorvaders overlegden met elkander en verdeelden onder elkaar het land, dat zij gekregen hadden. Baï Suki nam voor zich het geheele oosten tot de grens van Lòle: Baï Mòdok nam het geheele noorden tot de grens van Pada: Baï Kunak eigende zich toe het gedeelte dat noord- en westwaarts loopt tot de grens van Ti en Dengka.

Elk leefde van de opbrengst van zijn grond: doch zij woonden gezamenlijk met hun drieën op de hoofdplaats. De plek waar Baï Suki woonde, heet tot nu toe Suki-lain, die van Baï Mòdok: Mòdo-duluk, die van Baï Kunak: Kunan.

Er wordt verhaald, dat op zekeren dag Baï Suki met zijn hond ter jacht ging, juist in den drogen tijd en alle wateren uitgedroogd waren. Tegen den middag kon Tanek of Lolena het niet meer (uithouden) van den dorst, maar daar hij geen water om te drinken kon vinden, ging hij rusten in de schaduw der boomen. Na verloop van eenigen tijd kwam zijn hond bij hem, wiens snoet en pooten nat waren. Tanek of Lolena sprak:

„Waar heeft deze hond water gevonden, zoodat hij tot verzadigens toe gedronken heeft, en ik kan het niet vinden!"

Hij riep zijn hond en ging het water zoeken. Maar omdat de hond reeds genoeg gedronken had, ging deze niet meer naar het water terug, dus vond Lolena het niet. Eenige dagen verliepen, maar nog altijd had Lolena den oorsprong van het water niet gevonden.

Juist op den dag, waarop de hond van Baï Suki het water het eerst gevonden had, was Baï Kunak zonder hond op jacht gegaan, daar hij geen hond bezat. Hij zag hoe de hond van Baï Suki de bron openkrabbelde en dronk; daarna bedekte Baï Kunak haar met aarde en plaatste een platten steen er op.

Eens, toen Baï Suki en Baï Kunak elkander ontmoetten, zeide de eerste:

„Ik weet niet waar mijn hond het water vandaan heeft gehaald; terwijl ik op jacht was en het middag werd, ging hij drinken; maar ik heb 't niet kunnen vinden.

Daarop sprak Baï Kunak:

„Misschien is uw hond uit mijn water gaan drinken."

Baï Suki antwoordde:

„Waar is dat water van u?"

Baï Kunak zeide tot hem:

„Als gij het zien wilt, laten wij er dan heengaan, opdat ik 't u toone."

Baï Suki volgde daarop Baï Kunak en zij begaven zich naar het water. Bij de bron gekomen, lichtte Baï Kunak den platten steen op en groef de kleine steentjes weg; daarop stroomde het water er uit, zoodat het dal werd als eene zee. Baï Mau nam den platten steen op en legde dien op de bron, doch liet eene kleine opening over, opdat het water slechts matig kon vloeien.

Baï Suki en Baï Mòdok, die meenden dat Baï Kunak het water werkelijk het eerst gevonden had, stemden toe, dat het water van Baï Kunak was; zij zeiden echter niet: Mauoè-n, het water

van Mau, (zooals het volgens den regel zou moeten luiden), maar Oemau.

En wat nu de Tangaloi betreft, toen daaraan, in lateren tijd, de menschen zich vermenigvuldigden en Ène van Korbaffo naar Baä verhuisd was, heeft hij dat water gegraven. Men begon het te graven aan den voet van een tanga-boom en kroop (loi), om de bron te graven, tusschen de wortels van dien boom. Daarom noemt men dit water de Tangaloi.

AANTEEKENINGEN.

1. Voor: **ndia ia,** (zoo ook regel 8, v. o., bl. 374, r. 5, v. o., bl. 377, r. 6 v. o., enz.), ndia na, (bl. 383, r. 20), ndia sila, (bl. 383, r. 2, v. o.), ndia bè, (bl. 403, r. 23, 25), pleegt men in het Termanusch ndè ia, (ndè na, ndè sila, ndè bè), te gebruiken. Ook in het meervoud, dus: ndè ia voor sila ia, (bl. 369, r. 11).

Fanggidaej schrijft overigens ook meest: ndi-ndia, eene andere schrijfwijze voor ndè ndia = in Baä, ndia ndia; ook een enkele maal: ndi-ia = ndè-ia, (bl. 382, r. 3).

2. Keka = Term. koka, het vuur uithalen.

3. Milak, de fijnste soort bamboes.

4. Nunute schijnt in het Termanusch minder bekend te zijn; men zegt liever voor: au dalenga nunute sò, (mijn hart heeft = ik heb er al meer dan genoeg van), au doak sò.

5. Boa, in het Maleisch van Koepang boak, een strandboom, volgens de Clercq een Sonneratia Sp.

6. Selalanga beteekent: groothoofd; Lutulanga, kleinhoofd; Malangunusa, die aan het hoofd van het land staat.

In de tegenwoordige taal zouden deze drie namen met eene **k** gesloten moeten zijn; in dichtertaal echter, alsook in zulke overgeleverde namen, ontbreekt deze slot-**k** meermalen.

7. Litu, (in het Term. minder gebruikelijk) = lelu-nakanae, nakaboboi, het toezicht houden op, verzorgen.

8. Langapèë en lahutu beteekenen beide: besmeeren.

9. Tei bòlo madema-na nasala; tei bòlo madema, diepe buikholte, of als bezittelijke samenstelling: die eene diepe buikholte heeft, hetgeen dan weer in: tei-bòlo madema — na nasala, als een verbaal substantief gebezigd wordt, letterlijk: hun hebben van eene diepe buikholte is erg = zij hebben eene erg diepe buikholte, zij zijn niet te verzadigen.

10. Ami tei-m bedòke, letterlijk: onze buiken zijn ingekrompen of ingedrukt.

11. Fò ela ami sanga ao-m-ala ami tei-ma, letterlijk: opdat wij zoeken onze lichamen onzen buik = opdat wij-zelf zoeken voor onzen buik, onzen kost ophalen; zoo ook (bladz. 387, r. 11): hapu ndia tei-na, zijn kost verkrijgen, ophalen.

12. O hada-ma mangalauk-a nò kanak-ala, letterlijk: uw aard is slecht met (ten opzichte van) de kinderen.

13. Nenelu, (van af eene verhevenheid naar iets in de verte kijken), schijnt in het Termannsch minder bekend te zijn; men gebruikt daar liever lalana. In dichtertaal zegt men: nai lète nenelu-n lain ma nai bafa lalana-n dae, op een berg is zijn (= het) zien van boven naar beneden, in een dal is zijn (= het) zien van beneden naar boven.

14. Folokiukina; omtrent dezen naam kan opgemerkt worden, dat tegenwoordig nog als verwensching tegen een dier gezegd wordt: fòlo-kina-naäk, z. v. a. folo-kina, moge je verslinden; voor het middelste gedeelte vgl. Saw. ngaä ri giu, in denzelfden zin. Oorspronkelijk zal het wel de naam van een boozen geest (of meerdere booze geesten?) geweest zijn; denkelijk heeft fòlo hier wel de gewone beteekenis van: inproppen, gulzig eten; of kiu bij kiu-kiu, donker zijn, behoort, is moeielijk uit te maken.

15. Nunuk, benaming van een soort oebi.

16. Tei-n-ala lamabela, lett. hunne buiken zijn zwaar.

17. Aba-minak, van pitten gezuiverde kapas.

18. De woorden: au dòpe pau pèdo-nga pau-pau esa dei, ma au fela-ana tati batu-nga tati-tati esa, zijn uit een gedicht; wat pèdo hier beteekent is onbekend; het wordt beschouwd als gelijk te zijn aan: nasapepèdo, uitpeuteren; volgens eene andere lezing van dit verhaal luiden de eerste woorded: au dòpe-ana pau pado-nga, mijn mesje om mede naar inktvisschen te steken, wat in ieder geval beter als parallel staat tegenover: au fela-ana tati batu-nga, mijn hakmesje om steen te hakken. In de genoemde lezing komen deze woorden voor bij het boven genoemde raadsels opgeven.

19. Busalidek is een soort donkergroen slangetje; onder mènge worden de meeste andere voorkomende soorten verstaan.

20. Letterlijk: men vermeldde hun beider namen in landen en aan kusten.

21. Deze plaatsbepaling is bij de verschillende Rotineezen verschillend; zoo spreekt men in Termanu ook van Pada en Keka. Bij de Sawuneezen bestaat een dergelijk verhaal, waarin de reus Hila genoemd wordt. Eene verklaring van den naam Laihamek kan ik niet geven: lai zou bij lalai, hemel, kunnen behooren, (vgl. 26), maar hame(k) komt thans niet meer voor.

22. Bei beteekent: grootmoeder; het wordt evenwel dikmaals zoo nauw met een naam verbonden, evenals Baï, grootvader, voor mannennamen, (vgl. bl. 408, r. 13, v. o.), dat het beter is het maar onvertaald te laten. Beiseü is ook gelijk sekuòe, klanknabootsing van het geluid van de wilde duif.

23. Letterlijk: wie boven is, hij is niet beneden, kan niet beneden zijn, enz.

24. Foti wordt gezegd van het dansen van mannen, lèno is: een zwaarddans uitvoeren, te zamen verbonden, dienen zij ook om het dansen in 't algemeen uit te drukken; laeäk is: zij voeren een rondedans uit; deze dans wordt uitgevoerd door mannen en vrouwen, die, elkander vasthoudend, een kring vormen; labònek wordt gezegd van zulk een rondedans als hij uitgevoerd wordt alleen door mannen; te zamen verbonden, geven deze woorden het uitvoeren van verschillende rondedansen aan.

25. Hule, in het Termanusch bezigt men meer algemeen: nòke, dus: ala lòke-n ana.

26. Lailona is stellig van lai = lalai, hemel, en lona, afhangen, naar beneden hangen, dus: het afhangende zwerk, (voor het ontbreken der k aan het slot vgl. 6). Nepedae van nèpek, hard, vast, en dae, aarde, dus: die vast aan de aarde zit. Teluk (Hak) Ama-n is: vader van Teluk (Hak), volgens de bekende wijze van het noemen der ouders naar de kinderen; Teluk en Hak staan wel in verband met telu, drie en ha, vier. Mogelijk is in Teluk-Aman nog eene beteekenis verborgen, welke thans echter onbekend is: Hak Aman zal wel alleen naar analogie gevormd zijn, volgens de regels van het parallellisme, welke in gedichten, spreekwijzen, enz. gevolgd worden, als bijv. in: Pani Pao ana-n telu dè telu-s esak-ò dale-na, ma Huä Fòe ana-n ha, dè ha-s esak-ò tei-n, dat, letterlijk vertaald, luidt: Pani-Pao had drie kinderen en alle drie hadden ieder hun (eigen) hart, en Huä Foè had vier kinderen en alle vier hadden ieder hun (eigen) buik, („de buik" wordt bij de Rottineezen, gelijk ook bij de Bimaneezen enz. zeer dikwijls in dezelfde overdrachtelijke beteekenis genomen als „hart"), z. v. a. de kinderen van dezelfde ouders zijn toch verschillend van inborst; bòö madale dua, matei telu, hebt niet twee harten, (drie buiken) = weest eensgezind.

27. Tenga, in het Termanusch gewoonlijk tena, nederdalen.

28. Maseti pu-hú, malaka lima-boa, gij dwingt door de kracht van uwe dijen, (pu-húk) en uwen bovenarm (lima-boak); maseti en malaka zijn synoniemen; voor het ontbreken van de slot-k in pu-hú en lima-boa, vgl. 6.

29. Au ndia fè, ik ben het, die geeft — —, ook in dit geval bezigt het Termanusch ndè waar het Baä'sch het oorspronkelijke bewaard heeft: zoo ook bladz. 391, regel 10, v. o.; bl. 396, r. 3, v. o.; bl. 402, r. 8, v. o.

30. Het kleinste gedeelte van eene Rottineesche woning, waarin zich de kookplaats bevindt en waarin ook de jonge meisjes slapen, wordt uma-dalek genoemd; het overige gedeelte heet uma-deak;

om deze woorden niet steeds te herhalen wordt in de vertaling van: achter- en voorhuis gesproken.

31. Mòne-feuk, in Baä = Termanu, mane-feuk, schoonzoon.

32. Tutu pau letterlijk stuk kloppen (nl. de maïskorrels) en stampen in het stampblok.

33. Langa lolikama schijnt te bestaan uit langa, hoofd, loli, zich wentelen, rollen, en kama, het Holl. kamer, dus: een hoofd, dat zich in de kamer rondwentelt, rolt. De Sawuneezen, die het verhaal ook kennen, spreken van: Kătu-wue, Hoofd-alleen.

34. Letterlijk staat er: water voor den (voor een) zoon is verschillend, afzonderlijk, water voor de (voor eene) dochter is verschillend, enz. Hahano-hadek en hahano-mèngek zijn verschillende soorten pano; bij het eerste komen groote witte spikkels voor, ter grootte van eene rijstkorrel (hade); bij het tweede grootere witte vlekken, welke afschilveren en bij de huid van eene slang (mènge) vergeleken worden.

35. Deze aanspraak is in het dialect van Ti gesteld; bae = bó, of wi, een uitroep; hata inak-ara = hata-ina-la, groote dingen; ndiï-n = ndii-dò-n, zijne ooren; hata-inak-ara is in het meervoud geplaatst, gelijk bij verwondering of schrik meermalen geschiedt: volgens Fanggidaej roept bijv. iemand, die onverwachts een gast krijgt, tegen zijne vrouw: „mai, tè manek-ala mai”, kom, de heeren zijn gekomen.

36. Nakahuhúk, in Termanu nakauúk, een rijstveld door buffels laten betreden, bij wijze van ploegen.

37. Nakandolu beteekent: een huis of vaartuig bouwen.

38. Maina maama, gelijk bekend is, wordt in de Residentie Timor steeds van het Gouvernement gesproken als „Vader-Moeder de Compagnie”. Mai-Bapa gelijk het in het Maleisch van Koepang luidt.

39. Paä, binden, en hoü vangen; de dieren loopen los rond en moeten dus eerst gevangen en gebonden worden voor zij opgebracht kunnen worden.

40. Koli-òe dò Buna-òe, vgl. bladz. 405, regel 2: Sonimanu dò Kokotè; vanwege het parallellisme plegen landen, enz. uit den ouden tijd met twee namen genoemd te worden; zoo ook personen, vgl. bl. 408, Tanek dò Lolena.

41. Fua nasalulua, in Termanu: fua nasalalako, herhaaldelijk inladen.

42. Tainaük in het Termanusch zegt men gewoonlijk: takinaük, maar dan vervalt de woordspeling.

43. Kapa fadi-esak een buffel, welke één jongeren broeder (jongere zuster) heeft, d. i. een buffel, welke zoo oud is, dat zijne moeder na zijne geboorte, reeds weder éénmaal gejongd heeft.

TOEGIFT

TOT DE

„GEGEVENS OVER LAND EN VOLK VAN SURINAME"

door C. VAN COLL,

Missionaris in West-Indie.

(Met Naschrift en Bijlagen door G. P. ROUFFAER).

De bespreking welke Jhr. L. C. van Panhuys in het Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, 2e Serie, XXI, 1904, p. 164—172, en 412—419 aan onze „Gegevens over Land en Volk van Suriname" in dit Tijdschrift wilde wijden, is voor ons aanleiding om nog over een tweetal punten nadere inlichtingen te verschaffen, aldus gevolg gevende aan den wensch van de Redactie, zoowel als van den recensent.

In de eerste plaats willen wij eene bijzonderheid mededeelen, die het huwelijk en het huwelijksleven der Arrowakken, uit den tijd van voor zij Christenen waren, kan illustreeren.

Van ouds gold bij de Arrowakken en geldt tot op zekere hoogte nog heden als vaste wet, onveranderlijk en onaantastbaar als een wet van Meden en Perzen, dat de gehuwde man zijne schoonmoeder nooit mag aanzien, noch haar aanspreken. De hut, waar zij is, mag hij niet binnentreden; heeft hij haar iets te vragen, dan doe hij dat door zijne vrouw en in geval van nood, kan hij op een afstand voor de hut der schoonmoeder post vatten, om te zien of deze soms opstaat en tot hem buiten de hut komt. Strijdt het in 't algemeen bij hen tegen den eerbied elkander aan te zien, gelijk de honden, en verlaagt men zich door de manieren der honden aan te nemen, die elkaar bekijken en besnuffelen — is het dan te verwonderen, dat men ten opzichte van de schoonmoeder op bijzondere wijze zich zelven en haar dient te eerbiedigen? De gehuwde vrouw heeft ten opzichte van de moeder haars mans hetzelfde in acht te nemen. Hierdoor wordt voorkomen, dat eene klacht

gebracht wordt voor eenen rechter, die niet anders dan partijdig zijn kan en dat bij kleine verwikkelingen een derde persoon zich inmengt, om rechter te spelen in eene zaak, waarin hij alleen partijdig kan wezen en de verdeeldheid slechts vergroot wordt. Die wet pleit voor eene groote mate van zedelijkheidsgevoel en is een waarborg dat de banden van aanverwantschap worden geëerbiedigd.

Als tweede punt willen wij eene indertijd door Dr. Hjalmar Stolpe, Directeur van het Ethnographisch Museum te Stockholm gedane zeer eenvoudige vraag, waaromtrent de bestaande litteratuur geene opheldering geeft — hier beantwoorden. Die vraag luidt: Waarvan is het penseel vervaardigd, waarmede de koelkruiken worden beschilderd?

Het penseel, dat de Caraibische vrouwen gebruiken tot het kleuren van de koelkruiken, enz. is zoo natuurlijk mogelijk; n.l. haar eigen wijsvinger of nog meer een vinger aan dezen gelijkend, maar die van kleiaarde gemaakt wordt. Ziehier hoe dit werk geschiedt. Als de potten, kruiken of pannen geheel klaar en winddroog geworden zijn, komen ze in de hand der kunstenares terug. Deze gaat dan aan 't polijsten met dezelfde winddroge kleiaarde, waarvan ze gemaakt zijn. Daarna neemt zij een ander stukje van deze kleiaarde, gemengd met roode aarde, die bij de Joden-savanna en elders gevonden wordt, of soms ook *koesoewé*. Dit stukje heeft den vingervorm en daarmede worden de verlangde strepen of andere teekeningen aangebracht. Is dit nu weder goed winddroog, dan wordt het kunstproduct, dat uit de handen der Indiaansche natuur- of kunst-vingeren voortkwam, gebakken. Veelal zijn het willekeurige, doch niet zonder smaak gekozen strepen, soms ook minder gelukkige teekeningen van leguanen, boschduiven, tijgerkoppen, enz.

De kleuren op hun vlechtwerk worden evenmin door een penseel aangebracht. De teenen er van worden ingewreven met het vochtige schraapsel van de *krópanie*, gemengd inzonderheid met zwartsel. Deze verf is bestand tegen den invloed van water en lucht, en bezit onder de vergankelijke dingen van het ondermaansche eene mate van onvergankelijkheid, die wel een nader onderzoek en toepassing in de nijverheid zou verdienen. Overigens ontbreekt het aan penseelen, die, buiten de eigen vingeren, door de natuur overal worden aangeboden, in Suriname niet. 't Zijn vooral grove grassoorten, die rijk aan vezels zijn. Men snijdt er een stukje af ter lengte en dikte van een gewoon potlood. Men legt het uiteinde ervan op een hard voorwerp, klopt met het heft van een pennemes er eenige

malen overheen op eene oppervlakte juist zoo groot als men het kwastje verlangt. De vezels laten dan los, worden van het moes ontdaan en leveren in 3 à 4 minuten een voortreffelijk penseel. Een grooteren verfkwast verkrijgt men door zooveel penseelen aan elkaar te binden als men voor het doel noodig acht; anders neemt men ook wel den *komboe* van den bananentronk, waarvan aan het uiteinde dan de vezelstof wordt los geklopt. Evenwel zagen wij noch deze penseelen noch die verfkwasten bij de Indianen in gebruik.

NASCHRIFT.

In het begeleidend schrijven tot bovenstaande Toegift, dd. Paramaribo 8 Oct. 1904, meldde Pater van Coll nog: „Bij de vele legenden over Indianen zou ik gaarne ook een stuk historie gevoegd hebben: den vrede namelijk door Gouverneur Van Aerssen van Sommelsdyck met hen in 1684 gesloten"; dit tevens in aansluiting bij den door Jhr. van Panhuys in het Tijdschr. Ned. Aardr. Gen. l. c. p. 169 geuiten wensch naar publiceering van dit tot nog toe onbekende contract, „alsook mogelijke bijzonderheden omtrent de wijze van strijdvoering enz. der Indianen in de oude stukken."

Doch de Heer van Coll moest tot zijn spijt betuigen, dat hem het terugvinden van dit Contract te Paramaribo niet mogelijk was geweest; ten bewijze waarvan hij overlegde een hem gezonden schrijven van den Gouv.'s-Secretaris van Suriname, dd. Paramaribo 6 Oct. 1904, waarbij deze hem, naar aanleiding van een voorafgegaan onderhoud, mededeelde dat aan Pater van Coll's verlangen „om inzage van de stukken betreffende den in 1684 gesloten vrede tusschen den Gouverneur van Aerssen v. S. en de Indianen (voorloopig) niet kon worden voldaan, vermits de notulen over de jaren 1669—1695 in November 1902 naar Nederland zijn opgezonden."

Terecht uitte de heer van Coll in zijn begeleidenden brief nu het vermoeden, dat het wèl mogelijk zou zijn bedoeld Contract in Nederland aan te treffen, in de West-Indische papieren van 's Rijks Archief.

Vrucht nu van deze opwekking uit Paramaribo, is de publiceering van de hier volgende Bijlagen, die alle spreken: eerst over de verschillende krijgstochten welke de Heer van Sommelsdyck, kort na zijn aankomst en bestuurs-aanvaarding op 24 Nov. 1683 van Suri-

name, was begonnen te ondernemen tegen de vijandelijke Indianen; daarna over het vooruitzicht van vrede met die Indianen; en ten slotte over het feit dat die vrede goed en wel gesloten was, en dat er telkens nieuwe "Indiaense Cargasoenen" uit het moederland gewenscht waren om de tot vrienden geworden vijanden nu ook blijvend te bevredigen.

Uit deze woorden zal reeds blijken, dat het Contract-zelf niet gevonden werd.

Inderdaad, alle zoeken daarnaar bleef vruchteloos. Slechts werd met beslistheid geconstateerd dat dit Contract, indien het — wat geenszins zeker is — op papier werd gebracht, nooit in de Notulen van den Raad van Politie werd opgenomen, en evenmin in de Uitgaande Brieven van Van Sommelsdyck aan de H.H. Directeuren der Geoctroyeerde Societeyt van Suriname te Amsterdam. Integendeel, duidelijk staat thans vast dat, indien dit Contract op papier bestaat, het alleen teruggevonden zou kunnen worden te Paramaribo onder de meer particuliere papieren of gouvernementeele aanteekeningen van Van Sommelsdyck aldaar, voorzoover misschien nog aanwezig.

Is het resultaat van het dezerzijds ingestelde onderzoek in zooverre dus zuiver negatief, geenszins mag de tijd aan dit onderzoek besteed verloren worden geacht. Zelfs een zeer belangrijk feit werd geconstateerd en zal uit de hier volgende Bijlagen duidelijk blijken: de vrede, dien Van Sommelsdyck sloot met de Indianen, valt geenszins in den jare 1684, maar werd gesloten in de tweede helft van Januari of in de eerste helft van Februari 1686.

Dit op zichzelf mag reeds een geenszins onbelangrijk resultaat heeten. Men kende tot nog toe niet eens het juiste jaar en de juiste maand waarin Van Sommelsdyck dezen als historische gebeurtenis toch belangrijken Vrede gesloten had. Thans is het zeker, dat die dag van sluiting valt tusschen 10 Jan. en 23 Febr. 1686. Zie daarvoor Bijlage VI en VII, waardoor de datum op circa 20 Jan. 1686 mag aangenomen worden.

Want Hartsinck in zijne "Beschryving van Guiana", Amst. 1770, II, p. 649 had over het juiste jaar der vrede-sluiting gezwegen, maar wel tusschen een feit van 1684 en een tweede feit van datzelfde jaar vermeld dat "gemelde Heer Gouverneur [van Sommelsdyk] een voordeelige Vrede en Vriendschap met gemelde Indiaanen gemaakt (heeft), waar by de drie Natiën van *Caraïben*, *Waroes* en *Arowakken* voor Vrye Lieden werden verklaard, die nooit, dan om Misdaaden, in Slaverny zouden werden gebragt."

Hartsinck heeft dus blijkbaar het definitieve of het concept-Contract wel gekend, want anders had hij deze bijzonderheden niet kunnen meedeelen; doch, omdat hij den datum niet noemt, en het geval tusschen twee feiten van 1684 in vertelt, dacht men onwillekeurig dat die Vrede ook in 1684 gesloten moest zijn. Van Sypesteijn in zijn "Beschrijving van Suriname... uit officiele bronnen bijeengebragt" ('s-Grav. 1854, p. 16—17) is ook nog voorzichtig, spreekt eerst van de krijgstochten tegen de Indianen in 1684, dan van den vrede (zonder jaartal), en gaat dan een feit vermelden uit 1685. Wolbers in zijn "Geschiedenis van Suriname" (Amst. 1861, p. 63) is nog voorzichtiger, en noemt heelemaal geen jaartal in zake de betrekkingen van Van Sommelsdyck met de Indianen. Maar in Mej. Vlier's "Geschiedenis van Suriname" ('s-Grav. 1881), heet het reeds in het Chronologische overzicht achteraan: "1684.... Vrede met de *Caraïben*, *Warroes* en *Arowakken*, als ook met de *Condi-negers*". (p. 285). Thomson in zijn "Overzicht der geschiedenis van Suriname" ('s-Grav. 1901, p. 28) is weer even voorzichtig als Wolbers, en noemt heelemaal geen jaartal. Pater van Coll (deze Bijdragen, 7, I, 1903, p. 462), en Van Panhuys (T. A. G. l. c. p. 169) noemden echter weer "1684" als het jaar van den vrede.

Is dus het resultaat van dit archief-onderzoek geenszins onbevredigend, ook in andere opzichten leeren de hiervolgende Bijlagen I—XIII curieuse bijzonderheden, die men te vergeefs bij den uitvoerigen Hartsinck of den niet minder uitvoerigen Wolbers zal zoeken.

Waar vindt men zoo iets merkwaardigs als Bijlage XII, waaruit blijkt dat Van Sommelsdyck in 1687 3 vrije en 4 onvrije Indianen, jongelingen en meisjes, ten behoeve hunner opvoeding met zijn zoon naar Nederland heeft gezonden? Dit mag wel een zeldzame gebeurtenis heeten, tevens een merkwaardig bewijs voor de onafhankelijkheid van geest van Van Sommelsdyck. De verleiding kon dan ook niet worden weerstaan om dit zeldzame feit, ofschoon slechts zijdelings verband houdend met den Vrede met de Indianen in Jan. 1686 gesloten, tevens te publiceeren.

Zoo krijgt men wel den indruk dat er, ook nà Hartsinck en Wolbers, nog heel wat nieuws te vinden zou zijn op het gebied van Suriname's Geschiedenis: mits men maar de Archiefstukken wilde gaan doorwerken! — Aangenaam is het mij bij deze publiceering de vriendelijke voorlichting te mogen gedenken van den Adjunct-Commies aan 's Rijks-Archief, den Heer J. K. BONDAM.

G. P. R.

BIJLAGEN.

I. Uit een Missive van Van Aerssen dd. *Parramarribo* in *Zuriname den 13e April 1684,* aan de „Edele Groot Achtbare Heeren" [zijnde HH. Directeuren v. d. dd. 21 Mei 1683 opgerichte Geoctr. Societeyt van Suriname]. Ingekomen stukken 16 Nov. 683-9 Dec. 1684. [W. I. Suriname 113.]

uyttogt te water op de Indianen gedaan.

[fol. 49 r°]. „ . . . ende den dienst vande Colonie hebbende geoordeelt te vereysschen, om eenen uyttoght te water te doen, tegens de Indianen onse vyanden om haer gevoelen te geven van Myne Comste, alhoewel sulcx tot nogh toe niet en was in gebruyck ofte pracqtycq geweest inden regentyt, hebbe ick Eghter geoordeelt, te Cunnen, en behooren te geschieden, en om alle Contradictie te smooren geseght die te willen bywoonen, om door den uytslagh zoo veel te beeter, ende seeckerder te weeten, in het toecomende, wat te doen, off te laeten staet. Soo syn wy dan den 25:e Jannuary deses Jaers geembarqueert in onse drie vaertuygen, te weten het galjoot de Hoop, ende twee Barcques die ick hier hebbe gevonden, nevens acht Indiaensche Priages [1], op welcke vaertuygen ick geembarqueert hebbe twee hondert vier en taghtigh Blancke, soo Officieren, soldaten, Mattrosen, ende vrijwillige, — hebbende den Capiteyn Paen, die door de vierdendaeghse Coortse wat indispoost was, met hondert en vyftigh Man, tot securiteyt van dese plaetse hier gelaten; alle de omstandigheden te schryven van desen uyttoght, die ontrent twee weecken heeft geduert, soude meer dan twee Boecken Papier schryvens vereyschen, waer van dit alleen de vrught [fol. v°.] ende nuttigheyt is, dat in verscheyde rencontres die wy met de Indiaensche vyanden hebben gehadt, in de dertigh van de haere syn gebleven, sestien door de onse gevangen, en veertien van haere Dorpen verbrant ende alle haere Plantages uytgerooyt, en geruyneert hebben. Ende generalyck in alle onse voornemen ende

wat vaartuygen en soldaten daartoe geemployeert

uytslagh van deselve.

[1] „Priague" of „Periague" van Sp. *piragua*, Fr. *pirogue*, inlandsch bootje uit een boomstam gemaakt, prauwtje.

desseynen, goede, ende geluckige uytcomste gehadt, sulcx dat een seer groote schrick reghtevoort onder de vyanden is, ende haer aan het vlughten begeven, hebbende alrede onderreghtinge becomen dat drie vande voornaemste Capitains naer Oronocque vlughtigh waeren, ende stonden haest van een grooter meenighte te werden gevolght; wy leven in volle gerustheyt, hooren van geene vyanden offer geen in de weerelt en waeren″.

II. Uit een Missive van Van Aerssen dd. *Parramarribo den 18: February 1685.* Ingekomen stukken 8 Jan. 1685-20 Mei 1685. [W. I. Suriname 114.]

twee togten te water tegens de vyantl^e Indianen gedaan.

[fol. 32 r°.] ″. . . t'sedert Mynen laesten vanden 20: Novemb: 1684. hebbe twee Toghten te waeter tegens onse vyanden doen ondernemen, van de welcke de Eerste seer redelyck, maer de laeste maer tamelyck succes hebben gehadt, alsoo de twee schoonste occasie ende gelegentheyt, de eene by vollen dagh, door haestigheyt off bloyheyt vande Indianen onse vrienden, met haer te vroegh te ontdecken, ende de laeste door de duysternisse van den naght voor het meestendeel hebben gemanqueert: daer syn noghtans in dese laeste voorval twee Indiaensche vyantl:^e Periagues, nevens een Bootie en een kleyn Jongetie met alle haere hanghmatten, Cost, en dranck by de onse verovert, synde de onse maer drie periagues geweest met twintigh blancke, behalven de dooden, ende gequetste, synde van Onse Indianen in dese schermutselinge [fol. v°.] twee gequest geworden. Wy leeven hier oock in eene volle gerustheyt, en buyten eenige onderneminge vande Indianen onse vyanden: oock reghtevoort ten vollen verseeckert van onse Inlantsche Indianen, onse vrienden ordinaris benaemt. Dogh de Leugenachtige natuyre ende aert der inwoonderen onderworpen, die schynen haer te vermaecken, ofte door een reste van de voordesene ingeplante schrick, de Colonie ofte inwoonders derselvige met de eene off de andere disastreuse tragique, ofte Extraordinaris tydinge te verschricken, ende Alarmeren, jae . . . . enz.″

Staten Generaels aenschryven en Resolutie aan den Raet, by d'Inwoonders veel quaat gedaan.

III. Uit een andere Missive van Van Aerssen van denzelfden dag, dd. *Paramaribo, 18 Febr. 1685.*[1] Ingekomen stukken 3 Oct. 1686-10 Junij 1687. [W. I. Suriname 117.]

in hoedanigen desolaten staat, hy de Colonie ende d'Inwoonders van Suriname op syn aankomst heeft gevonden.

[fol. 276 v°.] "Haere hoo: Mog^en^ syn seer wel geinformeert geworden van Myne aencomste alhier op den 24. November 1683, alwaer buyten vermoede alles inde desolaetste staet hebbende gevonden, die onmogelyck soude kunnen werden bedaght, zoo weghens de Consternatie, ende schrick, vande Indiaensche vyanden, als oock weghens het mistrouwen, ende Diffideren vande Inlantsche Indianen, buyten alle rechtsplegìnghe, onder schyn van Regeringhe malkanderen bedriegende, weduwen en weesen beroovende, haere Overhyt ende gemeynte bestelende, ende die sulckx deden, aenraedende, ende styvende, dat was de Regeringhe, ... [fol. 277 r°.] ... en is geen dertigh stuckx schiet geweer in Redelycken staet van gebruyck gevonden. Jae alles was soodanigh gedistrueert, en vervallen, datter geen voet plaets en was daer men een pont kruyt soude hebben kunnen Droogh bewaeren, en alles naer Proportie, zonder eenighe de minste Exageratie .... [fol. v°.] .... om van ... myn doen ende administratie te moghen oordeelen, sullen sy gelieven te weten, dat alle de Inwoonders wyt, en syts verstrooyt Legghen, en meer dan hondert, jae hondert en vyftigh int district; dat de Plaets daer hier het gepretendeerde fort leght Paramaribo wert geheeten, en bestont in seven a acht en Twintigh huysen, alle toentertyt, herbergiers, hoerhuysen en smockelkroeghen, uytgesondert Twee, a drie, als dat vande heer Commandeur Verboom en een off Twee, alwaer de oude officieren met haere vrouwen, enden ontfanger Logeerden; dat alhier in den Reghentyt aengekomen synde, als dan synde de tyd vande fresies [sic], ofte hooghe waeters [fol. 278 r°.] en stercke vloeden, seer langhsaem ende met veele Costen de advertentie tot eene promptere convocatie als op den Eersten maendagh in January 1684. die vast

situatie van Suriname en Parimaribo, en verscheydentheyt der woonplaatsen vande Ingezetenen en Planters.

door het welke den Raat beswaarlyk kan werden geconvoceert.

[1] Dit is n.l. een *Duplicaat*-missive, pas op 10 Jan. 1687 uit Suriname verzonden, en daardoor ook zooveel later te Amsterdam ontvangen.

gestelt was tot vergaederinghe vande Coert ofte reghtdagh soude konnen hebben geschieden, alle de Reghters ende gemeynte, gelyck geseght is Landtwaerts inwoonende, ende hier nogh Booden nogh posten practicabel syn, maer alles te waeter met Booten moet werden affgevaerdight. Dit alles dan soo geconsidereert hebbende, om het Dienstighste, ende noodighste aen te vaeren, hebbe ik geresolveert gehadt, als het princepaelste, de vyanden op te gaen soecken, die teghen te gaen, ende haer te doen gevoelen, eenighe Effecten van myne Comste, om off het mogelyck mochte syn die te Intimideren en verjaeghen, het welcke is geschiet op den 4e. Decembr. 1683. die tot den 11e. ditto maer heeft geduyrt, hebbende geruineert, en [fol. v°] verbrandt, alle haere resterende plantages tusschen dit en Surrammaca, en soo der meerder en verder occasie sigh hadde gepresenteert, soo soude ick langer uyt gebleven hebben als synde gefictualieert, en van Intentie geweest, om drie weecken uyt te blyven, ... Op den Eersten Maendagh inde Maent January 1684. is de Coert gehouden, de heeren Raeden nevens de gemeynte gecompareert synde, soo heeft de voorze gemeynte den Eedt van getrouwighyt affgeleyt..... [fol. 279 v°]...om dan den Interest vande Colonie te bevorderen, de schrick ende vrees vande vyanden te vermeerderen, hebbe dan een optoght tegens de vyantlycke Indianen ondernomen, om haer tot haer te occuperen, en ons hier met vrede, en ruste te Laeten woonen, hetwelcke op den voorsz.e 25. January te water is geschiet met onse Indiaensche zeemaght bestaende met [l. uyt] periagues, en Twee Barken nevens een kleyn galliot, het succes kan by myne vorige relatien door de curieuse, en om corthyts wille hier geomitteert, by de heeren van de Societeyt werden affgevoordert en gesien. Den 16e. Maert ben ick met een Barque alleen uyt de Corantyn weder te Rugghe gecomen, om redenen die den Interest van de Colonie was Concernerende, en om de traeghyt vande Indianen onse vrienden, met grooter eclat van misnoeghen, te beter, [fol. 280 r°.] vlytiger, ende naerstiger tot den oorloogh aentevoeren, en te doen ontwaecken.„

d'eerste togt van den Gouverneur op de vijantle Indianen, en wat hem daartoe gemoveert heeft.

d'Eerste Raatsvergade gehouden, ende het verrigte by deselve.

syn twede togt tegens d'Indianen, te water gedaan, en 't succes van dien.

IV. Uit een schrijven van A. de Graaff (secretaris van Van Aerssen) dd. *Parimaribo 1 Dec. 1685* aan den Hr. Philippe van Hulten [te Amsterdam?]. Ingekomen stukken 10 Aug. 1685-26 Dec. 1685 [W. I. Suriname 115.]

apparentie van vrede met d'Indianen.

[fol. 250 r°.] „De apparentie die der Is om int Corte de Langhgewenste vreede met de Indiaenen onse veyanden te becomen, doet de Coloniers alhier in vreughde leven waer aen Ick niet en twyffel ofte sal met de naeste occasie de seeckerheyt kunnen werden geadvyseert."

V. Uit een Missive van Van Aerssen dd. 26 Dec. 1685, dd. *Zuriname 26 Dec. 1685* in dezen zelfden bundel:

goede apparentie van vrede met d'Indianen.

[fol. 311 r°.] „. . . . sullende met het schip den gouden Tyger op alle de ontfangene Missiven van haere Ed: gro: Achtb: poinctuelyck beantwoorden, en van den gewensten toestant deser Colonie breder informeren, niet twyffelende aende vreede met de indianen onse vyanden, waervan dagelycx meerder en meerder overcomen."

VI. Uit een Missive van Van Aerssen dd. *Zuriname 10 Jan. 1686.* Ingekomen stukken 10 Jan. 1686-29 Aug. 1686. [W. I. Suriname 116.]

Togten tegens d'Indianen hoe en wanneer ondernomen dienen te werden.

[fol. 6 r°.] „Het is Myn oock bekent gemaeckt, de quade influentie diemen heeft trachten te geven, aen de weynige uyttoghten, door Myn gedaen, tegens de Indianen, tyden, wylen, ende gelegentheyt, moeten werden geconsidereert, wanneer die dienstigh, ende nodigh syn; [fol. v°.] het welcke onmogelyck is, in het vaderlant synde te kunnen doen, soo gauw men oock wesen magh; dienvolgende moet toevertrout werden, aen die geene, die hier het Commando overgedragen is; als daertoe bequaem synde geoordeelt . . . . [fol. 7 r°.] . . . Den hemel hope Ick sal Myn haere Ed: gro: Achtb: ordres poinctuelyck doen naercomen, met ons de vreede te verleenen, die Ick ongetwyffelt binnen acht a tien dagen te gemoet sie, de tesamenspreeckinge synde reets wedersyts geschiet, sulcx nu de Executie affwaghte, wegens het affbrengen van de wegh gelopene Negro-slaven, die sigh onder de vyanden onthouden, het welcke het eerste, ende swaerste poinct

apparentie van vrede met d'Indianen, en hoe verre die is geavanceert.

die voor eerst de tot

hun overgelopene Negros slaven sullen moeten overleveren.

synde, vooraff hebbe willen doen Executeren, om de wispelturigheyt van de Indianen niet onderworpen te syn, als hier wel voordesen tot groote schaade van de Colonie is geëxperimenteert, en waer inne ick wel sal trachten te versien . . . .

. . . .

goet saysoen.

[fol. 37 r°.] Den hemel heeft ons begunstight, met het schoonste en beste jaer, dat men soude hebben kunnen desireren, als mede het tracteren, ende sluyten van de vreede met onse gewesene Indiaensche vyanden, godt sy gebeden dat hy ons die gelieft te geven in syne lieffde, ende dat [fol. v°.] Wy die mogen Employeren tot syner Eere, en glorie . . . enz.″

vrede met d'Indianen.

VII. En in een klein Missivetje van Van Aerssen dd. *Suriname 23 Febr. 1686* in dezen zelfden bundel.

[fol. 83 r°.] ″. . . so sal dese alleen dienen om haer E: G: A: te versekeren van de goede toestandt deser Colonie, en van de continuatie van de vrede met de [fol. 84 r°.] Indianen, en . . . ″.

VIII. Uit een Antwoord-schrijven van Hr. Directeuren van de Societeit van Suriname, dd. *Amsterdam 27 May 1686.* Uitgaande Brieven N° 1 [nieuwe regime sinds het Octrooi van 23 Sept. 1682 [1]]. [Thans W. I. Suriname 91.]

[fol. 128 v°.] ″. . . . wy successivelyck wel hebben ontfangen U HoogEd[t]. missiven van den 4, 17, 25, en 26. October, mitsgaders den 30[en] November en 26[en] December des voorleden Jaers resp. als mede van den 10[en] Jan. Jongstleden beneffens eene van den 23 Febr. daer aen volgende,. . . . althans sullende antwoorden, sullen wy vooraf seggen, dat het ons ten hoogsten aengenaem is te vernemen den goeden en florisanten toestant van de Colonie, mitsgaders het maken vande Vrede met de Indianen de naturellen daer te lande, waerinnen wy

welstant der Colonie en 't maken van de Vrede met d'Indianen en Naturelle.

[1] Zijnde het „Octroy ofte fondamentele Conditien /onder de welcke haer Hoogh Mog. [de Staten-Generaal] . . . ./ de Colonie van Suriname [uit handen der Staten van Zeeland] hebben doen vallen in handen ende onder directie van de Bewindthebberen van de generale Ned. Geoctr. West-Indische Compagnie".

hopen en wenschen dat U HoogEd[t]. lange Jaren sult continueren, werdende deselve vrede by ons geconsidereert [fol. 129 r°.] ende aengesien als een Fondament van aenwas, waer door de Colonie in 't corte sal connen werden groot gemaeckt ende in een gewenschten staet gebracht, ende meenen wy dat geduyrende deselve vrede daer op bysonderlyck behoorde te werden gelaboreert, dat het landt soo verre als het eenigsints mogelyck en doenlycken sal syn, moge werden ontdeckt, waer door wy hopen dat genoegsaem bestiael en andere necessiteyten sal connen werden becomen, door dien men ons bericht dat omtrent twee hondert mylen diep in 't landt seer grote abundantie van vee soude syn. Wat daer van, ofte van andere saecken te landewaert soude mogen werden ontdeckt, sullen wy beneffens den verderen toestant van de Colonie by alle occasien 't sy in 't secreet ofte publicq, garene wesen geinformeert [fol. v°.] omme de mesures daer naer te connen nemen."

synde die vrede een fondament en aanwas van de Colonie.

het land soo veel mogelyck is te ontdecken.

veel vee diep in 't land

van alles garene wesen geinformeert

IX. Uit een Missive van Van Aerssen dd. *Suriname 7 April 1686.* Ingekomen stukken 10 Jan. 1686-29 Aug. 1686. [W. I. Suriname 116.]

[fol. 109 r°.] "Om dese gemaeckte Indiaensche vreede te onderhouden dienen Wy genoeghsaem van alderlei Indiaens Cargasoen te syn versien, tot betalinge van de negers die door haer werden gerestitueert, waervan de vergoedinge door de planters wert gedaen. Dogh wy moeten in het verschodt zijn, het selvige Cargasoen moet schoon ende goet syn, Zeeusche blancke bylen, en Capmessen, de andere haer niet behagende, oock van de ongesleepene geen tien voor eene Blancke soude willen nemen. De grootste soorte van Coralen, maer geene blinckende, groene nogh blauwe, maer gemeen groen, en blauw, geele, geene swarte, en weynigh witte. Toewaches [sic], Christallen, vingerhoets, seylnaelden, en andere, met swarte groote Coralen met groen, blaeuw, en geel gestreept, oock met witte streepen, waer van hier drie a vier tot staelties door haer aen Myn gegeven, nevens gaen, want de nieuwigheyt in dese dingen behaeght haer, als ons in andere. Met het overschodt is men hier niet verlegen,

versoeckt eenigh Cargasoen tot lossinge der gevangen Negros door d'Indianen.

[fol. v°.] om die met voordeel quyt te raecken, alderley soorte van vis-hoeken syn haer oock seer dienstigh, kleyne swarte spigels van vier a vyff stuyvers het stuck, is een van haer lieffste cargasoen, oock van de scheermessen by dosynen, als witte messen, van welcke dingen het gesight alleen de begeerte opweckt, haere inmagenatie ende inbeeldinge vergroot en als kinderen geleyt werden met een beuselingh."

X. Uit een Missive van Van Aerssen dd. *Suriname 22 April 1686* in dezen zelfden bundel.

versoeckt Indiaans Cargasoen, en tot wat somme.

[fol. 240 v°.] "De heeren gelieven eenigh Indiaens Cargasoen te versorgen, en over te senden, alsoo het Myne nu meest gesprongen is, en geve haere Ed: gro: Achtb: te oordeelen, off het niet raetsaem soude wesen [fol. 241 r°.] vyffhondert rycxdaelders tot soodanigen cargasoen te employeren, niet twyffelende off door het verhandelen van het selvige met haer te proffiteren, de begiftinge die men van tyt tot tyt aan de Capiteyns, en hooffden van de Indianen als haere wyven genootsaeckt is te geven, om haer in vrientschap te onderhouden, en altyt het Capitael in effe wesen, en geheel te behouden. Als dan soude van noden syn twee hondert oprechte witte Zeeusche bylen, groote, ende middelbare, weynigh kleyne, 200 Zeeusche capmessen mede wit gesleepen, vyfftigh canno [= kano] dissels, en vyfftigh Cassave bytels. Blauwe, groene, gele grove cralen niet blinckende; dicke cralen als een ert van veelderhande couleuren gemermert, voornamentlyck root, geel, en blauw. towaches [sic]. en allerhande soorte van nieuwigheyt in glas dat gesnoert kan werden, en uytsteeckt. en hondert kleyne swarte Spigels, van vier a vyff st. het stuck, twaelff dosyn scheermessen [fol. v°.] van ses schellingen het dosyn, vyfftigh dosyn witte messen, tien dosyn schaerties, vier stucken osnabrugs linden tot Camisies. daer van twee wit, en een stuck voor stoff tot rocken te maecken dat meerder in het oogh als deugent is; Eenige dosynen bellen, en vingerhoets, als mede haken en vishoecken tot vissen. Dit synde voor het meeste deel waerop haere sinnen speelen, het welcke soodanigh wel gemesnageert werdende, de vrientschap

voordeel int verhandelen daarvan te verwagten.

in wat soorten van goederen 't selve moet bestaen.

sal onderhouden, werden de presenten gedaen, en het Capitael niet vermindert, soo iemant het mesnageuser weet aenteleggen sal seer genegen wesen met den interest vande Colonie te concluderen. Het voorsz. Cargasoen soude met den eersten van noden syn, als de Colonie nu gants daer van ontbloot synde, dat de vyantsche Indianen doet seggen wy geen goet Cargasoen en hebben, en de Blancke gierigh syn, niet hebbende kunnen uytvinden, bequame bylen, en capmessen [fol. 242 r°.] Indiaens Cargasoen te verstaen, want dat tot Amsterdam wert gemaeckt en begeren sy niet, al wilde men haer tien voor een geven, en men dient haer hoe eerder hoe liever de mont te stoppen".

het voorsz: Cargasoen ten spoedigsten van noden.

d'Indianen en begeeren geen amsterdamse bylen en kapmessen.

XI. Uit een Missive van Van Aerssen dd. *Suriname 29 Aug. 1686* in dezen zelfden bundel.

[fol. 434 v°.] "Hoe langer hoe beter stelt sigh de Indiaensche vreede in, en weynigh off geen nu daer ongelovigh in blyven, soude Myn een singulier contentement wesen, dat de heeren mochten sien waeraen haer gelt, en het Myne besteedt is, en wat onderscheyt, en veranderinge in de Colonie is voorgevallen sedert Myne Comste, en het gene sy nu is, by het geene sy was, als ick hier ben gearriveert."

beterschap vande Colonie door de vrede met de Indianen

XII. Uit een Missive van Van Aerssen dd. *Suriname 10 Juny 1687.* Ingekomen stukken 3 Oct. 1686–10 Junij 1687. [W. I. Suriname 117.]

[fol. 529 r°]. [*Aanhef*] "Brenger deses is Myn soon, gaende met het schip de Ruyter, en vergeseltschapt van seeckere Indiaen, en syn soontie Hiricay genaemt, opperhooft van alle de Indianen, die in tyden van oorlogh onse parthy hebben gehouden gehadt. Met hem gaet oock de soon van Wary die een van de voornaemste capiteyns is, die inde reviere van Coppename onder de gewesene vyanden was woonachtigh. Het schynt dat desen Hiricay tot dese reyse is bewogen geworden door de groote verhaelen van soo een groot ende wonderlyck Landt, en volck, als seeckeren Indiaen, Oukirke genaemt, hem heeft verhaelt gehadt daer te hebben gesien, ende gevonden, van welcke Menschen haeren handel, ende wandel

eenige vande voornaamste Indianen uyt Suriname overkomende, en wat de oorsaak daar van zy.

hy soo voordeeligh heeft voorgedragen, dat onse natie hierdoor geconsidereert en gevreest is geworden. Hy heeft Myn geseght syn soon mede te nemen, om hem de tael te doen leeren, als oock het lesen, en schryven, en godt te kennen, opdat hy hier comende het de andere Indianen oock soude leeren. Ick hebbe Myn soon vier Indiaensche slaven mede gegeven, te weten twee jongens, ende twee meysjens, de Meysjes om de tael en het huyshouden en koocken te doen leeren, en de Jongens om te sien waer toe sy bequaem souden kunnen werden gemaeckt als sy de tael sullen hebben geleert; desen ouderdom hebbe [fol. v°.] ick daer toe het bequaemste geoordeelt. Soo dese haere Ed: gro: Achtb: behaeght gelieven der van te disponeren, en genegen synde eenige meer soo jongens als meysies, en Myn de groote latende weten sal maecken dat sullen werden toegesonden, waer op naeder antwoort sal verwachten.″

en welke slaven ende om wat redenen die met de zoon vanden heer van Sommelsdyke overkomen.

versoekt te weten of oock Indiaanse kinderen sal mogen overzenden.

XIII. Uit een Missive van Van Aerssen dd. *Suriname 5 Sept. 1687.* Ingekomen stukken 24 Juli 1687–1 Maart 1688. [W. I. Suriname 118.]

[fol. 120 r°.] ″De vrede is niet alleen bestendigh tusschen ons, ende Caribische indianen, maer ick can haere Ed: gro: Achtb: oock verseeckeren, als dat ick nu oock arbiter ben van den oorlogh ende vrede tusschen de Arowacken, en de Caribische, die altyt eene eeuwige, en dodelycken haet tegens den anderen hebben gehadt, ende soo wyt gebracht dat niets tegens den anderen durven attenteren, en Myne passen, sonder, off met een blancke soldaet geaccompagneert synde, by haer gerespecteert werden ter zee, ende te laude, en sullen niet tegens malcandere ondernemen. Wat de regeringe hier toe heeft gecontribueert, en haere Ed: gro: Achtb: gecost, sullen de heeren, sulcx ondersoeckende kunnen verstaen, ende sien.″

vrede met de Naturellen aan [*l.* van] Suriname, ende sylieden onder den anderen.

Aanteekening: een klein gedeelte van Bijlage II, beginnende bij ″Wy leeven hier oock″, werd reeds afgedrukt in de ″Consideratien van Bewinthebberen der generale Geoctr. West-Indische Compagnie

deser landen. Over de Directie van de Colonie van Suriname ende het Gouvernement van den Heer van Sommelsdyck aldaar", [Amsterdam, 1687], in Bijlage N° 33.

Van Aerssen was voor $\frac{1}{3}$ participant in de Geoctr. Societeyt van Suriname, welke de W. I. C., nadat in 1682 op haar het Octrooi was overgedragen, in 1683 gesticht had. De stad Amsterdam participeerde daarin ook voor $\frac{1}{3}$; het overige derde part had de W. I. C. voor zich behouden.

De zeer scherpe pen van Van Aerssen, waarmee hij aan Heeren Directeuren brutaal de waarheid placht te zeggen, werd oorzaak van onaangenaamheden, die weer in 1687 leidden tot de uitgave te Amsterdam van bovengenoemde "Consideratien". Van Aerssen werd echter reeds op 19 Juli 1688 te Paramaribo door oproerige soldaten vermoord.

NASCHRIFT OP HET VOORGAANDE.

DOOR

Jhr. L. C. VAN PANHUYS.

Wat de twee mededeelingen van Pater van Coll betreft, zouden wij het volgende wenschen op te merken.

1°. De als eerste punt door hem genoemde oude Arrowak'sche gewoonte kan ten deele voortgekomen zijn uit een reactie tegen de oppermacht die bij verschillende primitieve volken — ook in lang vervlogen tijden in Europa — door de vrouwen schijnt te zijn uitgeoefend; verg. H. A. Coudreau's „La France équinoxiale", Paris 1886, II, p. 205. Opmerking verdient, dat bij de Ranqueles in de Argentijnsche *pampa's*, bij een sterfgeval in de familie, bij voorkeur de schoonmoeder als zoenoffer door den pater familias (heimelijk) wordt ter dood gebracht; zie Th. Koch's „Zum Animismus der Südamerikanischen Indianer", Intern. Arch. f. Ethnographie, XIII, Supplement, 1900, p. 69.

De hoofdoorzaak zal echter wel gelegen zijn in de vroegere werkelijkheid, later fictie, bij verschillende onbeschaafde volken, dat een vrouw moest worden geroofd, en de wraak door een geschenk moest worden afgekocht. Dit bracht werkelijke, later fictieve vijandschap mede tusschen schoonmoeder en schoonzoon, of tusschen schoondochter en de moeder van haar man. Het verband tusschen het aloude moederrecht en de vijandschap van schoonzoon en schoonmoeder wordt zeer uitvoerig uiteengezet door J. Lippert in „Die Kulturgeschichte in einzelnen Hauptstücken", II, Sittenrudimente aus der Übergangszeit, Deutsche Universal Bibliothek. Leipzig und Prag, 1886.

Aldaar wordt de door den Heer van Coll besproken gewoonte o. a. aangetoond voor bijna alle Afrikaansche stammen, voor verschillende Noord-Amerikaansche Indianen, voor de Caraiben der Antillen en voor de Araucaniers.

2°. Bij de versiering van Indiaansch aardewerk moet nauwlettend onderscheid worden gemaakt tusschen die welke vóór, en degene die na het bakken van het aardewerk wordt aangebracht.

De eerstbedoelde versiering is van zeer eenvoudigen aard en ontstaat door het met de hand inwrijven van *koesowé*, of van roode aarde, of wel door het aanbrengen, op de wijze door den Heer van Coll aangegeven, van vingerdikke of soms breedere strepen.

Indien de Indiaansche vrouw evenwel een sierlijk stuk aardewerk

wil vervaardigen, wordt dit na het hardbranden, nog eens opnieuw gepolijst, en, zooals Kappler op p. 225 van zijn werk „Surinam" (1887) aangeeft: „mit dem Safte eines Käfers, der eine dauerhafte braune Farbe giebt, bemalt." Deze wijze van versiering is vooral in zwang bij de Indiaansche vrouwen aan de Marowyne (zgn. „Marowyne-kannetjes"), en wordt wellicht alleen door de Caraïbische en niet door de Arrowaksche vrouwen toegepast.

Alleen deze laatste versiering — of „beschildering" indien men wil, mits er door het gebruik van dit woord maar geen verwarring ontsta met de kleuren en strepen vóór het bakken — werd door Dr. Stolpe bedoeld. Deze laatste versiering nu geschiedt, volgens onze stellige waarneming, *met een fijn soort penseel.* Een exemplaar van zoodanig penseel bevindt zich in 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden; zie p. 23 van het Verslag van den Directeur over het tijdvak 1 Oct. 1903 tot 30 Sept. 1904. Daar ter plaatse wordt gezegd, dat de Caraïben zich van dit gereedschap voor het beschilderen hunner kruiken bedienen; de Arrowakken worden er niet genoemd in dit verband.

Ook op de houten parels (pagaaien) komen vermoedelijk eveneens met een fijn penseel vervaardigde beschilderingen voor, waarbij wel *genipa*-sap als kleurmiddel wordt aangewend. Het met juistheid constateeren van de beteekenis dezer beschilderingen zou van zeer groot belang zijn voor de ethnographie en archaeologie.

KOEDA SĚMBĚRANI

DOOR

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

Het woord sĕmbĕrani is in de Maleische taalwetenschap een crux interpretum.

De beteekenissen, die de woordenboeken er van opgeven, zijn even talrijk en verscheiden als de afleidingen van dit woord, welke vele geleerden hebben voorgesteld.

De een is overtuigd dat het woord inlandsch is, de ander gelooft uitsluitend aan eenen oorsprong uit het Sanskrit. Tot de eerstgenoemde categorie behoort de verdienstelijke Malaïcus H. C. Klinkert. Deze verklaart sĕmbĕrani als bĕrani met vóórgevoegd sĕm, dus: vurig, stoutmoedig. Met meer recht zoude men hier kunnen spreken van een genasaleerd sĕ, welks nasaal overeenkomt met den aard van den beginmedeklinker van den stam; vóór d is de neusklank dus n (sĕndiri-diri), vóór b is hij m, zooals in sĕmbarang-barang. Indien werkelijk bĕrani van paarden wordt gebezigd — wat op het oogenblik in het midden gelaten wordt — zoude de afleiding niet onwaarschijnlijk zijn, ware het niet dat er naast سمبراني eene spelling سمبوراني voorkomt die op de uitspraak sĕmboerani wijst.

Een oorsprong uit het Sanskrit wordt gegist door wijlen den hoogleeraar Pijnappel; in zijn woordenboek stelt hij het woord in quaestie gelijk aan het Sanskrit soewarna = van een fraaie kleur. Niemand zoude thans die etymologie verdedigen: het Sanskrit soewarṇa zou in het Maleisch niet anders dan soewarna luiden.

Een andere afleiding uit het Sanskrit danken wij aan Professor Kern. Men vindt ze in het boek „Het paard onder de volken van het Maleische ras" door wijlen Prof. P. J. Veth, in de tweede noot van bl. 57. Daar leest men: „Prof. Kern, wien ik over dit woord raadpleegde, denkt aan de mogelijkheid dat het ontstaan is uit Sauparni of Sauparṇeya, d. i. Soeparna's telg, een der

namen van Garoeda. Er bestaat eene Hindoesche vertelling omtrent een jongeling die zich een houten garoeda vervaardigde, om dien als voertuig te gebruiken, en Sir Richard Burton giste reeds dat daaraan het vliegende paard der MI Nachten was ontleend (Zie Lady Burton's Arabian Nights, II, 138). Dat Sembrani en Garoeda wel eens nevens elkander voorkomen schijnt mij tegen deze gissing omtrent den naam Sembrani geen afdoend bezwaar, daar de splitsing van mythologische figuren eene gewone zaak is."

Daar eene etymologie steeds, uit een zakelijk en historisch oogpunt, moeilijk te bewijzen is, en Prof. Kern niet meer dan hare mogelijkheid erkent, is het zeker niet ongepast de quaestie nog eens aan de orde te stellen, en eene nieuwe afleiding voor te dragen en te verdedigen.

De beteekenissen van het woord — wij zeiden het reeds — verschillen in de lexica niet minder dan de afleidingen. Het wordt verklaard met: een denkbeeldig ras van paarden, paarden van buitengewone hoedanigheden, gevleugelde paarden, bliksemsnelle paarden, vliegende paarden. Feitelijk wordt het woord niet verklaard.

Allereerst moet de ware vorm van het woord vastgesteld worden, dan de grondbeteekenis, waaruit de andere beduidenissen zich kunnen hebben ontwikkeld: wanneer tot etymologiseeren wordt overgegaan, moet men tot een originale komen dat in vorm zoo weinig mogelijk van het Maleische woord afwijkt. Aan dezen laatsten eisch voldoet de identifiëering met soewarṇa zeker niet; die met sauparni ook niet geheel en al. In beide gevallen blijft de nasaal vóór de b (resp. uit w en p) onverklaard.

Eerst de woordvorm dus.

Het is een bekend verschijnsel dat de derde lettergreep van achteren (de antepaenultima) in het Maleisch, Javaansch en Soendaasch de neiging vertoont om in klank te verminderen: a, e, oe, o, worden herhaaldelijk tot ĕ. In het Maleische schrift is dit niet zichtbaar, doch in het Javaansch wijst zeer vaak de pĕpĕt in de derde van achteren naar eene niet-betoonde, doffe uitspraak van oorspronkelijk a, oe of o.

Waar nu nevens elkaar twee vormen سمبراني sĕmbĕrani, en سمبوراني sĕmboerani (of sĕmborani) bestaan, ligt het voor de hand den tweeden als den oorspronkelijken, den eerstgenoemden

als den afgesleten, aan het Maleisch-Javaansche taaleigen geädopteerden, vorm te beschouwen.

Als den waren vorm nemen wij dus sĕmboerani aan.

Thans de beteekenis.

Uit de veelheid der opgegeven beteekenissen blijkt reeds dat het woord een oud, lang geleden overgenomen of in zwang geweest woord is, welks begrip verloren is, en dus op het gebied van het bovennatuurlijke werd overgebracht.

In de tallooze verhalen waarin de koeda sĕmbĕrani optreedt treft men geene omschrijving van het woord aan. Wanneer wij met eenige kans op slaging naar eene verklaring in Maleische teksten willen zoeken, zullen wij tot de oudste geschriften onze toevlucht moeten nemen, voornamelijk tot die van historisch karakter. En vóór alles wenden wij ons dan tot de twee merkwaardige kronieken, de twee boeken van mythe en geschiedenis, over welker oorsprong en verwantschap het ware licht nog moet opgaan: de Sadjarah Malajoe en de Ḥèkâjat Radja-radja Pasai.

Het eerste der beide werken gaf ons voor dit onderwerp geene inlichting; doch het tweede biedt eene vingerwijzing welke, zoo ik mij niet geheel vergis, den zoekende op het goede spoor kan brengen.

Wij slaan van het genoemde boek bl. 63 op.

Op die bladzijde (uitg. Dulaurier) wordt verhaald van een poging om een ontembaar paard te berijden, dat getiteld is koeda sĕmbĕrani, en verder omschreven wordt als anaḳ koeda parasi (reg. 8).

Eenige regels verder wordt het paard genoemd: koeda galaḳ kĕlaboe sĕmbĕrani anaḳ koeda parasi (reg. 8 v. o.)

Deze woorden moeten ons den weg wijzen.

Wij zien er uit dat van gevleugelde paarden geen sprake is, slechts van een woest paard, door geen mensch bereden (tiada pĕnah dikandarai manoesia, reg. 5 v. o.) een Perzische bastaard, van gekruist ras dus, en aschgrauw van kleur. Indien een echt Perzisch ros bedoeld ware zoude er koeda parasi staan; anaḳ parasi beduidt ongetwijfeld een paard van Perzischen vader en inlandsche moeder. Met „kĕlaboe", eigenlijk „aschkleurig" kan de robe van een wolfgrauw of muisvaal paard aangeduid worden; wellicht rossig, welke kleur bij andere dieren, een hond bv. in het Maleisch perang zoude heeten, bij paarden eveneens door kĕlaboe weêrgegeven wordt.

Perzische paarden zijn in den Indischen archipel meer dan eens ingevoerd als dekhengsten ter verbetering van de inlandsche rassen; slechts uit de laatste eeuw zijn over deze zaak positieve gegevens bekend, voor de vroegere eeuwen hebben wij geene berichten. (Zie Hoofdstuk II van Veth's boekje).

In elk geval moeten paarden uit Perzië over Hindoêstân naar Oost-Indië gekomen zijn; terecht zegt Prof. Veth (o. c. bl. 24) „dat zij (de oorspronkelijk in het Hoogland van Azië thuis behoorende Tartaarsch-Mongoolsche familie van paarden waartoe de inlandsche rassen te rekenen zijn)... naar Hindostan en door de Hindoe-kolonisten naar Insulinde zijn gekomen." Over de genealogie heb ik geen oordeel, ik haal de plaats slechts aan wegens hare juistheid in geografische beschouwing.

Met tal van wereldlijke en geestelijke goederen zijn ongetwijfeld sedert oude tijden ook paarden uit Hindoêstân, met name Zuid-Indië, naar de oostelijke eilanden overgevoerd. Trouwens de naam wijst hier op. Koeda toch is geen inlandsch woord; het gaat terug op het Sanskrit ghoṭa (Hindoêstânî ghôṛâ) dat, naar de in de belangrijkste der Drâviḍische talen voorkomende methode van verzachting eener tenuis tusschen twee klinkers, in den Dekkhan koḍa (met verscherping der beginmedia, ook naar Drâvidischen, — speciaal Tamiltrant) is uitgesproken geweest. In het Tamil zijn tegenwoordig de vormen koedirai en kôḍam. [1]

Wanneer het algemeene woord voor paard uit Zuid-Indië afkomstig is, is het niet meer dan waarschijnlijk dat een term waarmede een bijzonder ros, en nog wel van Perzische afstamming, aangeduid wordt in het zelfde gebied thuis behoort. En uit welke andere taal dan het Tamil, de handelstaal van Zuid-Hindôestân zoude het woord zijn ontleend? Immers noch in de oude Hindoetaal, het Sanskrit, noch in de moslimsche taal bij uitnemendheid: het Arabisch, noch in de beide door haar beïnvloede talen welke den islâm naar het verre Oosten hebben gedragen: het Perzisch en het Hindôestânî, is het woord te vinden.

De Maleische tekst doet ons zien dat sĕmbĕrani een titel (galar) van het paard is; de tweede der aangehaalde plaatsen heeft eene opvolging van woorden — koeda galak, kĕlaboe sĕm-

[1] De door Prof Veth, o. c. bl. 6, noot [1] opgegeven vorm kódagam (lees kâḍogam) is de Tamil-vorm van het Sanskrit ghoṭaka.

bĕrani, anak koeda parasi — welke doet veronderstellen dat kĕlaboe en sĕmbarani synoniemen zijn. Indien dit juist is, zoude het paard als uitlandschen naam (galar) sĕmbĕrani = „de grauwe”, of, zooals ik boven veronderstelde, = „de rossige” hebben.

„Rossige” is in het Tamil cem, hetgeen rood in het algemeen kan aanduiden. Cembaḍai beduidt: rossige, blonde haren, cembaḷam (van paḷam, het Skrt. phala): nog niet rijpe, dus geelachtige, vruchten, cemmaṛi: rose, weinig wol hebbende schapen.

Verder is er een tweetal Tamilwoorden dat éène ontwikkeling van beteekenissen heeft: poeṛam en poeṛaṇi. Beide beduiden: het uitwendige, de buitenkant, de kant, het buitenste, de schors, de huid.

Wanneer de p, niet verdubbeld, na de m komt, wordt zij als b uitgesproken; zoo werd — zie boven — cem + paḷam = cembalam: zou zoude cem + poeṛaṇi = rossige huid, cemboeṛaṇi worden. De gemouilleerde s, waarmede het woord begint, wordt in het Maleisch nu eens s, dan eens tj (meermalen wees ik in kleine opstellen over ontleende woorden hierop), wat aan verschil in tijd en meer nog aan verschil in plaats van herkomst bij het overnemen van woorden uit het uitgestrekte Tamilgebied te danken is. Cemboeṛaṇi blijft in het Maleisch nagenoeg onveranderd — de ṛ door r en de ṇ door n weêrgegeven —: sĕmboerani, wat naar de gewone klankwet van verzwakking in de antepaenultima sĕmbĕrani moest worden, in welks eerste syllabe de ĕ volkomen aan de korte e van het Tamilwoord beantwoordt.

Indien dit alles juist is, verklaart zich de schrijfwijze parasi, met een alif, in stede van parsi, het gewone Maleische woord voor „Perzisch”; het Tamilwoord daarvoor is drielettergrepig: pâraci.

Het woordje cem voor „rood” is in het Maleisch niet overgenomen; het komt er slechts voor als eerste deel van tjenggalnir = roode plomp (Zie Tijdsch. v. Ind. Taal, Land- en Volk. deel XLV, bl. 107); de beteekenis van den geheelen term moest dus allengs verloren gaan, en het begrip sĕmbĕrani moest een bovennatuurlijk begrip worden. Zoo ontstonden de beteekenissen: wonderpaarden, gevleugelde paarden, waarvan in het aangehaalde gedeelte der kroniek van Pasai geen sprake is.

De proef op de som zoude geleverd worden, wanneer kon worden aangetoond dat in Zuid-Indië Perzische bastaards van rossige kleur (vossen) werkelijk als een bijzonder soort gegolden hebben. Dit

zakelijk bewijs kan ik niet verschaffen, doch ook zonder dat meen ik dat de etymologie c e m b o e ṛ a ṇ i — s ĕ m b o e r a n i — s ĕ m b ĕ- r a n i = rossig paard mogelijk is.

Een merkwaardige tegenhanger van dit woord is het tweetal namen waarmede in het Javaansch wonderpaarden worden genoemd: k a l i s a h a k en s ĕ k a r d i j o e. Beide zijn langen tijd verkeerd verklaard geworden, totdat ik van het eerste kon aanwijzen dat de beteekenis, in het Perzisch, niets anders dan w i t paard, schimmel van Isaäk, van het tweede, mede in het Perzisch, r o o d paard, bastaard van een dîv (boozen geest) is. [1]

En zoo meen ik van k o e d a s ĕ m b ĕ r a n i thans te hebben aangetoond dat zijn oorspronkelijke beteekenis is: r o s s i g paard, en, volgens den aangehaalden tekst,: b a s t a a r d van een Pers.

---

[1] Zie Prof. Veth, o. c. bl. 96 en 97 en mijn De Roman van Emir Hamza bl. 112 en 115.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DEN GODSDIENST DER DAJAKS VAN LANDAK EN TAJAN.

DOOR M. C. SCHADEE.

Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur.

(Vervolg van deel LVI, blz. 547).

E. Het Medium-wezen (shamanisme) bij de Landak en Tajan Dajaks.

§ 50. Berichten omtrent medium-wezen in de Wester Afdeeling van Borneo.

In de „Bijdragen tot de Taal, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië", vijfde volgreeks, tweede deel, behandelt Wilken het shamanisme bij de volken van den Indischen Archipel.

De berichten omtrent de Wester-Afdeeling van Borneo zijn daarin zeer schaarsch. Alleen wordt melding gemaakt van een mededeeling van Bakker's Het Rijk Sanggau, waarin wij lezen, dat de Dajaks van dat Landak geen bepaalden godsdienst hebben, en dat alleen, waar dit noodig is, de geesten door de bilian's, priesters en priesteressen, worden opgeroepen. Dit geschiedt door zeven malen rijst in den wind te werpen onder het uiten van tooverspreuken. Daarop moeten de geesten verschijnen en kunnen de bilian's aan hen de wenschen van de bevolking voorbrengen.

Sedert (1887) kwamen nog andere berichten van het medium-wezen in West-Borneo voor, en wel van zeer uiteen gelegen gedeelten, waaruit wel de groote verbreiding van deze instelling in dat gewest blijkt.

Zoo vinden wij er een en ander over in de beschrijving van een Dajaksch feest door W. Tromp in de Bijdragen tot de Taal, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, 5de volgreeks, 5de deel, eerste aflevering. Verder in het aardige reisverhaal van Dr. A. F. Eilerts de Haan „Een inspectiereisje in de Westerafdeeling van Borneo", geplaatst in Eigen Haard, 1892.

Ook in Kühr's Schetsen uit Borneo's Westerafdeeling in deze Bijdragen, 6de volgreeks, 2[e] deel, blz. 83 en ten slotte in het Overzicht der Afdeeling Soekadana door J. P. J. Barth, blz. 107.

Het eerste stukje betreft de Boven Kapoeas, het tweede Sambas, het derde Nanga Tĕbidah, het vierde Djĕlei, dus het noordoosten, noord-westen, oosten, en zuiden der residentie.

Bij de Landak en Tajan Dajaks is het medium-wezen (shamanisme) van groot en overwegend belang, innig samengeweven met alle andere plechtigheden en gebruiken in den cyclus van het familieleven, waarom eene uitvoerige beschrijving hier niet overbodig kan geacht worden.

Het woord shamaan is een verbasterd Indisch woord, dat over China tot de Mandzju's en Tunguzen is doorgedrongen, waaraan men in Europa bij voorkeur het denkbeeld van ecstase en wichelarij hecht. [1]

§ 51. Hoofdvormen van medium-wezen.

Wilken onderscheidt twee soorten van Shamanisme, welke ook bij de Dajaks van Landak en Tajan voorkomen.

Bij de eerste soort wordt de shamaan door een geest bezield, die in hem opstijgt of nederdaalt; het is dan niet de persoon zelf, welke geacht wordt te spreken, maar de geest, die in hem gevaren is; die persoon is dus medium tusschen de geesten en den mensch.

Bij de tweede soort neemt het medium de geesten, die geraadpleegd moeten worden, niet in zich op, doch zendt hij zijne ziel naar de boven- en benedengewesten, ten einde daar de noodige openbaringen te halen.

Het verschil is niet zoo groot, als men oppervlakkig wel zou meenen; bij de eerste soort is het medium toch niet geschikt, den geest in zich op te nemen, alvorens zijn eigen ziel het lichaam verlaten heeft (Zie Wilken, Shamanisme).

Men kent in Landak en eigenlijk Tajan twee hoofdvormen van medium-wezen: het bĕrlĕnggang en het babalian.

Over Meliau spreken wij hier niet. Het medium bij het bĕrlĕnggang heet "lĕnggang" of "toekang lĕnggang", bij het babalian "balian." Alleen de lĕnggang behoort tot de

---

[1] Zie H. Kern, Over de Godsdienstleer der Burjaten in Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen, 1894. Zie ook Wilken's Handleiding voor de Vergelijkende Volkenkunde v. N. I. blz. 564 en Shamanisme in deze Bijdragen, 5-2-pag. 441.

soort van mediums, die geesten in zich opnemen. Men noemt dit in Landak "bĕrsaroeng."

Saroeng = etui, scheede, koker, om iets in te steken, een rok of kleed voor het onderlijf.

De bedoeling zal dus zijn, dat de geest gebruik maakt van het lichaam van het medium, als een kleed, waarin hij zich steekt.

Vergelijk ook de woorden karoeng = zak en koeroeng = kooi.

Het lichaam wordt ook wel de koeroengan van de ziel genoemd. Vergelijk "Sporen van Animisme in de Maleische letterkunde" door Dr. H. H. Juynboll in het Tijdschrift van Ned. Indië, 1898, p. 636.

Ook in de Z. en O. afdeeling van Borneo kent men het woord sarong in evengenoemden zin. Zie Hardeland's Woordenboek.

Het is mogelijk, dat de Landak Dajaks onder saroeng ook een bepaald gedeelte van het lichaam verstaan: tijdens ons verblijf in Landak is het ons echter niet gebleken.

Balians zijn mediums, die hunne ziel uitzenden naar het verblijf der geesten: het "bĕrsaroeng" komt bij hen niet voor.

§ 52. Verspreiding der hoofdvormen.

Het "bĕrlĕnggang" is eene Maleische instelling: het "babalian" is specifiek Dajaksch. Het eerste is gebruikelijk bij de Maleiers van het landschap Landak, bij sommige Dajaksche stammen, o. a. bij de Ajoeh — Béhé — Dait — Manjoeké — Tĕmila — Sèngah [1] en Batang Tarang — Dajaks en niet zelden roepen ook Chineezen uit het landschap Landak den lĕnggang te hulp.

In Tajan is het bĕrlĕnggang door den Panambahan als te zeer indruischende tegen de leer van den Islâm aan de Maleiers verboden; het gebeurt er echter nog wel clandestien. De Dajaks kennen het echter ook.

Wij behandelen eerst het bĕrlĕnggang.

a. Het bĕrlĕnggang.

§ 53. Beteekenis van het woord "lĕnggang"

Lĕnggang is slingeren, heen en weer gaan. De naam ziet waarschijnlijk op de slingerende beweging van het medium bij

[1] Bij de Sèngah-Dajaks komt evenveel bĕrlĕnggang als babalian voor, in Tĕmila meer bĕrlĕnggang. Bij de Manjoeké-Dajaks is het bĕrlĕnggang weinig geliefd, bij de Karangan-Dajaks komt het niet voor, evenmin bij de Paréngoewan-Dajaks.

het menariën (tandakken — inlandsche dans), dat erbij gebruikelijk is. Althans deze verklaring werd ons door Maleiers gegeven.

Lĕnggang is echter ook heen en weer zweven, schommelen.

Onder de vertooningen van de Landaksche balian's komt het heen en weer slingeren in een in de soerambi opgehangen schommel meermalen voor. Wellicht deden de lĕnggang's dit oudtijds gedurende hunne séances ook en hebben zij daarvan hun naam behouden. Vergelijk het bĕrua = slingeren, van het medium bij de Sĕrawak-Dajaks, een der „pĕlian's" of manang-vertooningen, beschreven door Perham. Zie Ling Roth, The natives of Sarawak, I, blz. 279.

Het gewone doel van het bĕrlĕnggang is het zoeken van genezing van een kranke, gewoonlijk een ernstig zieke.

Om zich een goed begrip te vormen van de diensten van het Dajaksch medium, moeten wij eerst nagaan, welke opvatting bij dit volk omtrent „ziekte" bestaat.

§ 54. Ziekteleer.

De ziekteleer der volken van den Indischen Archipel is zeer eenvoudig.

Zij gaat uit van het begrip, dat in elk lichaam slechts een bepaalde hoeveelheid „geest" aanwezig kan zijn.

Het woord „geest" hier op te vatten in alle beteekenissen, die het heeft: als „datgene wat in den mensch aanwezig is, staande tegenover het stoffelijk omhulsel van het lichaam", dus „ziel, levensaether, levenskracht", welke begrippen niet van elkaar worden onderscheiden: verder „geest, onstoffelijk persoonlijk wezen."

Reeds boven zagen wij, dat geen medium geschikt is om een geest in zich op te nemen, alvorens de eigen ziel het lichaam verlaten heeft. De eigen ziel is dus hier aequivalent opgevat aan geest, onstoffelijk persoonlijk wezen.

Bij het bĕrlĕnggang is het de in het medium nedergedaalde geest, welke de eigen ziel verdrongen heeft — die ageert, bij het babalian is het de, uit het lichaam van dit medium verdwenen eigen ziel of geest, die rondzwervende is, om den kranke tot nut te zijn.

Slechts één geest dus in één lichaam.

In de ziekteleer der Dajaks merken wij hetzelfde op.

De ziekten worden veroorzaakt, doordat een kwaadwillende geest zich van het lichaam heeft meester gemaakt, het verschijnsel wat

wij uitdrukken met „door een boozen geest bezeten zijn" (daemonopathie).

De Maleier noemt dit kĕna = geraakt; het bezeten zijn toch wordt veroorzaakt door aanraking; oorzaak en gevolg zijn dus hier met elkaar verward. Door de opname van den kwaden geest is dus de eigen ziel uit het lichaam verdreven.

Tweeerlei redenen vinden wij dan ook steeds naar de opvatting der volken van den Indischen Archipel opgegeven als ziekteoorzaak:

1° de afwezigheid van de ziel, die tijdelijk het lichaam verlaten heeft,

2° het bezeten zijn door een boozen geest of de aanwezigheid in het lichaam van vreemde artikelen, welke oorspronkelijk de incarnatie dier geesten zelf zijn, maar thans, naar het meest voorkomend volksgeloof, daarin door booze geesten geplaatst zijn.

Deze vreemde lichamen zijn bijv. steentjes, pluisjes, vischgraten, stukjes hout, soms levende wezens, schorpioenen, duizenpooten, wormen etc. Men heeft het bestaan dier voorwerpen of wezens dus zoo op te vatten, dat zij de ziektedaemonen zelve zijn, welke de gedaante ervan hebben aangenomen.

In overeenstemming met deze hypothese is dat bij de Tjams deze voorwerpen „yang" d. i. geest heeten. (Nieman, Ethnographische mededeelingen omtrent de Tjams, Bijdragen voor de T. L. en V. kunde van Ned.-Ind., volgreeks VI, deel I, p. 344.)

Dat geesten of zielen in de gedaante van kleine dieren of voorwerpen gedacht worden, is in de ethnographie een veelvuldig voorkomend verschijnsel. Bij droomen of ziekte verlaat de ziel het lichaam in de gedaante van een slang, krekel of haarbosje (Wilken, Ind. Gids, 1884, I, blz. 939.)

§ 55. Behandeling van den zieke.

De behandeling van den zieke bestaat dus overeenkomstig deze begrippen:

1° in het terugbrengen der ziel in het lichaam.

2° het uitdrijven van den daemon.

3° het verwijderen der ziektevoorwerpen of ziektewezens uit het lichaam.

Voor dit onderwerp is vooral belangrijk Wilken's Shamanisme in de Bijdragen der Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, volgreeks V, deel II.

In noot 177 geeft Wilken eene opgave van de volken in den

Indischen Archipel, bij wie het gebruik bestaat om de materia peccans onder den vorm van het een of ander voorwerp uit het zieke lichaam te verwijderen.

Aan deze opgave is nog toe te voegen de bevolking van Windesi op Nieuw Guinea (Tijdschrift Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, Dl. XL, p. 165).

Een sterk sprekend voorbeeld van daemonopathie in den Indischen Archipel is de boerōng-bezetenheid in Atjeh, waaraan vrouwen lijden in de zwangerschap of kort na de bevalling. De boerōng is een booze geest, elders poentianak of patianak geheeten, gewoonlijk de geest van eene in het kraambed overleden vrouw (Snouck Hurgronje. De Atjehers, Deel I, p. 414).

Wij zullen hieronder zien, dat de ziekteleer der Dajaks van Landak en Tajan niet van de bovenstaande verschilt.

Na deze uitweiding komen we terug op de Dajaksche mediums — welke zelve volgens deze leer ook zieken zijn, hetgeen de lezer wel reeds bemerkt zal hebben — aan wie de Dajaks de behandeling hunner zieken toevertrouwen, zoodra zij meenen dat het geval wel eens een ongunstig verloop zou kunnen hebben.

Het beroep van lĕnggang wordt zoowel door Dajaks als Maleiers uitgeoefend. Het is veelal in eene familie erfelijk.

§ 56. Offer aan booze geesten.

Men vangt de genezingswerkzaamheden aan door voor het huis bij den ingang van het erf een soort mandje op te hangen, gemaakt van jonge klapperbladen, welk mandje voorzien wordt van verschillende spijzen als kip, rijst, pisang, tjoetjoer (een soort gebak), eieren, strootjes (sigaretten) en betelpruimpjes. Zulk een mand heet toempang.

§ 57. Kunstmatige boom der mediums.

Daarna richt men in het midden van het voorvertrek een soort boom op, met onzen kerstboom te vergelijken. Deze boom heet taman of kolam. De stam ervan wordt gevormd door een bamboe, de takken en bladen door den aarvormige bloesem (majang) van den pinang-palm, de bladeren van den bringin-boom (een soort kajoe ara, waringin) en de onderste bladeren van een simbar agong (platycerium alcicorne — hertshoornvaarn) een woekerplant, wier schelpvormig opstaande bladeren om den stam van een boom groeien, zoodat zij gelijkt op een schaal, uit welks

midden zich een stam verheft en waarin afgevallen boombladeren als voedsel neervallen. Naar onder hangen eenige fraai als krullen gevormde bladeren af. De simbar agong is de geliefkoosde verblijfplaats van een soort geest "dewa" genaamd.

Dergelijke kunstmatige boomen zijn ook elders bij mediumseances in gebruik. Zoo zagen wij ze bij de Mĕliau-Dajaks. Wilken maakt er in zijn "Shamanisme" melding van als voorkomende bij de Sakeis van het schiereiland Malakka.

Grabowsky meldt, dat toen hij een medium-seance bijwoonde bij de Olon-Lowangan der Z. en Oosterafdeeling van Borneo (Ausland, 1888, p. 584), hij eerst ingezegend werd met pinangbloesems en men hem daarna "ein christbaumähnliches Gestell mit Wachslichtern" op zijn hoofd plaatste.

Barth deelt in zijn overzicht der afdeeling Soekadana op pag. 107 mede, dat bij de Djĕlai-Dajaks door een medium een bamboestaak van circa 4 M. lengte overeind gezet werd en opgesmukt met op verschillende manieren ingesneden of gevlochten klapperbladeren, zoodanig dat het geheel het aanzien had van een boom. Een dergelijken boom vond hij ook bij de Kĕndawangan-Dajaks (blz. 120), waar hij nog versierd was met oemboet pinang (kruin van den betelpalm). Deze boom heet mĕmbajoengan of bĕmbajoengan (blz. 122).

Ook Tromp maakt er melding van in de Salasila van Koetei (Bijdr. T. L. en V.-kunde, volgreeks 5, deel 3, pag. 87—88 en 90).

Over dezen boom zijn nog bijzonderheden te vinden in Grabowsky's beschrijving van het tiwah of doodenfeest in Int. Archiv für Ethnographie, Band II, p. 183—187, en eene afbeelding ervan biedt Taf. VIII, fig. 2. Het woord "garing" beteekent "ivoor" en wordt door Hardeland steeds vertaald als "het" of "de heerlijke". De lewu liau, het zielenland, bestaat uit drie heuvels; op twee daarvan staan huizen, op den middelsten de garing-boom, zooals boven beschreven. Deze wonderboom groeit alleen in het Sangiangland.

Zielenland of Sangiangland is hetzelfde; Halewijn vermeldt ook (Grabowsky l.c.), dat volgens het geloof der Dajaks de afgestorvenen in den hemel bij hun oppersten God Dewata Sanghiang komen. De boomen der Dajaksche mediums schijnen dus voorstellingen te zijn van de zielenstad-godenverblijf.

Vandaar ook, dat het medium, om de voortvluchtige ziel van den kranke terug te krijgen, met de hand in de bladeren van den boom slaat en haar daaruit schijnt te grijpen: hij haalt dan de ziel uit het zielenland terug. Vergelijk § 68.

Ook de déwa's gaan uit den boom in het medium over. Zie § 62.

In de taman of kolam meenen wij ook de voorstelling van het zielenland te herkennen. In overeenstemming daarmede is de beteekenis van het woord taman = lustoord, en kolam, waarschijnlijk = koelam (vijver).

Intusschen is hiermede nog volstrekt niet verklaard, hoe men tot de vereenzelviging van een boom en het zielenland is gekomen: wij hopen nog in de gelegenheid te zullen zijn, dit elders te doen.

§ 58. Versiering van de taman.

De taman wordt verder nog versierd met de roode bloemen van den papanggil,[1] in de taal van den lĕnggang „dara mĕnanggoʿ" = „het visschende meisje" geheeten en de gele boenga lémas, die „boedjang mĕnambei" = „de wenkende, de roepende jongeling" genoemd worden.

De top van den taman wordt gevormd door een ananas-vrucht met kroonvormige uitstekende bladeren.

Een gelijke versiering met de kroon van een ananas-plant vindt men:

1° op den gevel van het eerste huis der zielenstad, zooals die volgens de voorstelling der Olo-Ngadjoe-Dajaks der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo is afgebeeld op den plank, waarop ook de teekeningen van de banama tingang — het neushoornvogelschip — voorkomt, welke plank in het huis van den overledene wordt opgesteld, zoolang het tiwah nog niet heeft plaats gehad. Zie Grabowsky, o. c. pag. 184 en Tafel VIII, fig. 2.

2° als puntversiering van een pasah ontong d. i. de hut van het geluk, het offerhuisje voor Tempon Telon, die ook Radja Ontong, d. i. de Radja van het geluk heet, beschreven en afgebeeld door Grabowsky, Ueber verschiedene weniger bekannte Opfergebräuche bei den Oloh-Ngadju von Borneo, Int. Archiv. f Ethn., Bd I, p. 131.

De voet van den taman wordt bedekt met een stuk zwart katoen, waaronder een kom met water staat (ajar taman), waarin zich een dollar bevindt (batoe ajar = steen van het water) genoemd, het loon van het medium voor zijne diensten.

Op den vloer staan daar nog omheen eenige borden met kip, rijst, pisangs, tjoetjoer, eieren, strootjes, sirihpruimpjes, benevens tjĕngkaroʿ (geroosterde rijst), pĕrĕtih (geroosterde padi) en

[1] In de Padangsche Bovenlanden heeten deze bloemen sipangie-pangie. Vergelijk Bijdragen T., L. en V.-kunde, volgreeks V, deel 5, p. 51. Zie ook infra Hoofdstuk XII, § 25.

bĕras koenjit (gele rijst), met een weinig kleefrijst, waarin zich een stuk zilvergeld — een halve gulden — bevindt, en een schaaltje met witte rijst, waarin een stuk ijzer gelegd is.

Boven den taman hangt een zelfde soort mandje (toempang) als buiten aan den ingang van het erf.

Beide toempang's bevatten spijzen voor een soort naijverige en booze geesten, hantoe's genaamd, welke naar het volksgeloof de ziekten veroorzaken.

Zij worden geacht bij de verschijning der déwa's, de goede geesten, welke in het medium nederdalen, de wijk te moeten nemen; om hen dus niet al te zeer te ontstemmen, brengt men hun zoenoffers, een in de woning en een daarbuiten aan den ingang van het erf, dat zij bij hun vertrek passeeren.

Het medium neemt dicht bij den boom op den grond plaats. Voor hem zet men een waaier — in de taal der Landaksche mediums lajar agong, het groote zeil — een schaaltje met brandende benzoë (kĕmĕnjan) en een sirih-doos gereed. Hij dekt zijn hoofd met een doek (slendang) en blijft bewegingloos zitten. Daarna vangen de omstanders of liever de omzittenden een eentonig gezang aan, waarin voorgegaan wordt door een helper van het medium, den zoogenaamden djoeroe bahasa, letterlijk tolk. Het gezang wordt geaccompagneerd door tamborijn (rĕbana) en tawaʿ-tawaʿ slag, en luidt aldus:

§ 59. Lĕnggang-gezang.

Baoekoep raksi, kĕmĕnjan poetih,
Rasi jang sidi sahaja tjintakan,
Oekoepjangmandisahajapohonkan,
Njirap di badan oekoep di dendang,
Njoesoer di daging oekoep kajangan,
Mĕnjaroe roepa orang di goenoeng,
Bĕrsili djĕnang dendang di laoet,
Bĕrsalin nama déwa kajangan,
Bérsikap dendang déwa kajangan,
Dendang samoer, dendang di laoet,
Sĕdang wajahnja dendang bĕrtolaʿ;
Bongkarkan saoeʿ simalim hitam,
Kitar kĕmoedi kampal brajoen,
Djoewahkan lajar malim kĕtjil,
Tipaskan dajoeng anaʿ prahoe,

Baoekoep = berooken, raksi = rasi = koetika, voorteekenen, sidi = juist, oekoep = wierook, mandi = krachtig van werking, kajangan = hemel. njirap = ingaan, binnengaan = njoesoer, bĕrsili = bĕrsalin = bĕrganti, veranderen, djĕnang = titel, bĕrsikap = zich klaar maken, dendang = dewa, wajah = lang, langdurig, bĕrtolaʿ = afstooten, van wal gaan, saoeʿ = anker, malim loods, stuurman: simalim hitam, zoo heet de loods der dewa's;

Sĕdang lambat deri laoetan,
Lambat mĕnanti ana' mĕndéga,
Lambat mĕngadang djoeroe batoe,
Alir sadia si djoeroe moedi,
Sadia memang ana' prahoe,
Tĕrkolkan dajoeng, dendang trompa,
Tiba bajolang datang bĕrpandang,
Menta ampon, daoen pora,
Sahaja bĕrtanja siapa gĕlar.
Dendang jang tiba?

kitar = paoet = naar zich toe halen met de pagaai, kampal brajoen, naam van het vaartuig, letterlijk het zwevende schip, djoewahkan? tipas = paoet; deri = in, op; ana' mĕndéga = ana' prahoe = roeiers; mĕngadang = afwachten, alir = tjoekoep, voldoende, tĕrkolkan = vastbinden, trompa = aan wal gaan, daoen pora = bladeren van de taman, bajolang = tiba = aankomen, komen.

Bewierook de voorteekenen [1] met witte benzoë!
Voorteekenen, die juist zijn, daar ben ik verlangend naar,
Wierook, die krachtig van werking is, die vraag ik,
Werk in op het lichaam, wierook der dendang's,
Ga in het vleesch, wierook der kajangan [2]!
Het schijnt, dat de bergbewoners [3] roepen,
Neem een anderen titel aan, dendang der zee,
Verander Uw naam, dewa van den hemel,
Maakt U gereed, dendang's en dewa's van den hemel,
Gij allen dendangs, dendangs der zee.
Het is lang geleden sedert de dendang van wal is gestooten.
Licht het anker, gij Zwarte Stuurman,
Trek naar U het roer van het zwevend schip,
Haal de zeilen op, gij kleine Stuurman,
Trekt de riemen aan, gij kinderen van het schip [4]!
Reeds te lang zijt gij van de zee verwijderd geweest,
Lang hebben de roeiers moeten rusten,
Lang was wachtende de loods,
Al het gereedschap is klaar, Stuurman,
Klaar zijn ook de kinderen van het schip.
. . . .

[1] Met de bedoeling de slechte voorteekenen te bezweren.
[2] Kajangan — hemel — verblijf der jangs of hjangs, geesten.
[3] Bergbewoners = menschen, tegenover de dendangs of wezens der zee, de geesten.
[4] Kinderen van het schip = de roeiers.

Bind de riemen vast [1], de dendang gaat aan wal,
Daalt neder, om rond te gaan zien,
Vergiffenis, Pora-bladeren,
Ik vraag U hoe is de titel
Van den dendang die nedergedaald is?

Boven spraken wij het vermoeden uit, dat de boom van den lĕnggang de voorstelling is van de zielenstad, tevens het verblijf der geesten en goden, overeenkomstig de voorstelling der Olo-Ngadjoes der Z. en O. Afdeeling van Borneo.

Het belangrijkste feest dezer Dajaks is het tiwah of doodenfeest, waarvan de bedoeling is de zielen der afgestorvenen naar die zielenstad over te brengen. Dit feest is uitvoerig beschreven door Grabowsky — Der Tod, das Begräbnis, das Tiwah oder Todtenfest, Int. Archiv für Ethnographie, Bd II, p. 177 — bovendien danken wij aan den onvermoeiden ijver van den zendeling Hardeland de kennis van de tooverzangen, welke daarbij gebruikelijk zijn. Deze tooverzangen, de „Augh olo balian hapa tiwah" d.i. „de spreuken der balians bij het doodenfeest" zijn als aanhangsel toegevoegd aan diens „Versuch einer Grammatik der Dajackschen Sprache."

§ 60. Voorstellingen der Landaksche medium's ontleend aan tiwah-feest.

Hetgeen de Landaksche mediums, zoowel de Maleische als de Dajaksche te zien en te hooren geven vertoont zulk een opvallende overeenkomst met hetgeen er op het tiwah-feest voorvalt, dat hunne handelingen ons voor een groot deel aan dat tiwah ontleend schijnen te zijn.

De mediums zijn dus waarschijnlijk van het Oosten van Borneo naar het Westen overgekomen en hebben den ritus van het tiwah aangepast op de inzettingen, die zij aldaar vonden.

Niet overal is het tiwah in de medium-verrichtingen te herkennen, maar op verscheidene plaatsen schemert de ware gedaante door het nieuwe kleed heen. [2]

Het eerste gedeelte van de Augh olo balian bezingt den lof en de werking der „taboer" d.i. „het gestrooide", de gele rijst, die wij reeds vroeger leerden kennen.

Het Maleische medium gebruikt geen taboer maar wierook: ook de zielenvoerder der Olo-Ngadjoes bezigt deze, echter pas in de tweede plaats (Hardeland o. c. pag. 230).

---

[1] Het schip schijnt dus op de plaats der bestemming gekomen te zijn.
[2] Men behoeft hierbij niet aan ontleening te denken (redactie).

Zoodra de Dendang's en Dewa's des hemels het roepen der menschen gehoord hebben, en zich naar hen op weg begeven, worden zij in de lĕnggangzangen aangemaand hun naam te veranderen.

Waartoe dient dit? Naar wij vermoeden moet dit in verband gebracht worden met het feit, dat in het zielenland de woorden juist het omgekeerde beteekenen van wat zij op aarde voorstellen. Bitter wordt daar zoet, zoet daar bitter, staan daar liggen en omgekeerd (Grabowsky, o. c. p. 187).

§ 61. Zieleschepen.

De denkbeeldige schepen, waarmede de balians der Olo-Ngadjoes de zielen naar de lewu-liau (zielenstad) overvoeren, zijn twee in getal. Het eerste is het hoofdschip en heet „banama rohong" d. i. „het zwaard-schip" ook wel de „banama sanaman" „het ijzeren schip" genoemd. Het vaart zoo snel, dat degene, die er op varen, steeds te laat zijn, zoo zij iets willen en er naar wijzen, omdat het dan reeds lang voorbij is (Grabowsky, o. c. p. 184).

Het tweede schip is de „banama tingang" d. i. „het rhinocerosvogel-schip." Hiermede worden de zielen der afgestorven overgebracht. De voorsteven wordt gevormd door den kop van een buceros- (jaar- of neushoornvogel), de achtersteven door diens staart. Op beide schepen staat Tempon Telon, de Dajaksche Charon, aan het roer.

Op de afbeelding Taf. VIII, I is het gelaat van Tempon Telon donker gekleurd. Is dit toeval?

Het wordt niet in den tekst opgehelderd, maar eigenaardig is het, dat in den tooverzang van den lĕnggang sprake is van den Zwarten Stuurman.

Misschien is zijn gelaat zwart geworden door het voortdurend passeeren van den Kiham Apoei — den vuurwaterval.

Van zijne vrouw heet het wel, dat zij zwart is. Zij heet de „geheel zwarte vrouw" (Grabowsky, o. c. pag. 186).

Wij gaan voort met de beschrijving van de lĕnggang-voorstelling.

Bij het zingen der woorden:

„Vergiffenis Pora-bladeren,
Ik vraag U hoe is de titel
Van den dendang, die nedergedaald is"

is er beweging in het medium gekomen, zijn bovenlijf gaat langzaam sleepende heen en weer. Met de woorden „Pora-bladeren" bedoelt men den medium-boom.

§ 62. Mambang koening.

Eensklaps trekt hij den doek van zijn hoofd weg, en zit hij met gesloten oogen. De toestand van ecstase is ingetreden, de déwa is uit den boom in het medium overgegaan. De muziek zwijgt stil en het medium antwoordt op de laatste vraag: Mambang koening. [1] Dit is dus de naam van den dewa, die in hem is nedergedaald.

De muziek valt weer in.

Kantiba, baharoe kantiba, mambang koening,
Djaoeh dipanggil, djaoeh di lĕmpa,
Lĕmpa samoea, dendang di laoet,
Roepa mĕmanggil, orang di goenoeng,
Ada kĕrdja, sĕbab manggil,
Menta toeloeng, orang di goenoeng,
Noeloeng samoea, dendang di laoet,
Bantoe sakabèh, sapanakawan,
Noeloeng saréwang, laksana lĕnggang,
Djangan kapalang, dendang mĕnoeloeng,
Tida' kapalang, bĕrsĕrah badan,
Tida' ada jang lain, kwat dipanggil,
Tida' jang boekan, maso' sĕraja,
Bĕlas mĕmandang, orang di goenoeng,

Kantiba = tiba = datang. Hier een welkomsgroet. Zoo is „toewan datang", den pas aangekomene toegeroepen, te vertalen door „Is mijnheer daar?"

Lempa = panggil.

sakabèh = allen = sarèwang, laksana = sapĕrti, gelijk, als, kapalang = olah[2], kunsten, grappen, boekan = lain, sĕraja = pĕkĕrdjaän, werk, feest, bĕlas = kasihan, medelijden. Oemat = sĕgala: sĕ-

[1] Mambang koening is volgens Pijnappel's woordenboek „de gele gloed" (liever wolken?) bij het ondergaan der zon.

Op het Maleische schiereiland is Mambang koening een zeegod van den tweeden rang, welke woont in den gelen gloed van zonsondergang, welke zeer gevaarlijk wordt geacht voor kinderen.

Wanneer zulk een gloed duidelijk uitkomt, neemt ieder, die het ziet, wat water in zijn mond (di kĕmam ajar) en spuwt het uit in de richting van het schijnsel, terzelfder tijd asch strooiende (di sĕmboer dĕngan aboe), waarbij men de woorden uit:

Mambang koening, mambang klaboe
Pantat koening disĕmboer aboe.

Dit geschiedt om den gloed uit te dooven; de reden waarom dit geschieden moet is, omdat de gloed koorts bezorgt aan dengene, die niet erg sterk is (lĕmah sĕmangat). (Zie W.W. Skeat, Malay Magic, p. 93). Bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden heet deze geest Radjo Mambang, de geest die gebiedt over de kleurschakeeringen van het avondrood (Zie Van der Toorn-Animisme bij den Minangkabauer der Pad. Bovenlanden. Bijdragen T. L. en V.kunde, volgreeks V, deel 5, p. 100. Mambang is ook de naam van geesten bij de Toelak-Dajaks (Barth-Overzicht van de afd. Soekadana, p. 140).

Kasih mělihat oemat doenia,
Kwat těrbarèng deri sělampit,
Kwat těrgoli deri sěraga,
Tida' těrtanggong panas di badan,
Lělah těrlaloe, haroeng badannja.
Tida' kwasa, bërtěgah lagi,
Tida kědjajan, běrlědang lagi,
Itoe sěbabnja, menka měmanggil,
Itoe karěna taman těrdoedoe',
Pada běrimpoen dewa kajangan,
Rimpoen samoea, dendang di laoet.

lampit = tikar, mat, těrgoli = barèng, slapen, sěraga = bantal, kussen, lělah = lětih, lěmah, zwak, haroeng = sěgala, kědjajan = kwat, běrimpoen = koempoel.

Wees welkom, wees welkom, Mambang Koening!
Van verre geroepen, van verre uitgenoodigd,
Allen zijt geroepen, Dendang's der zee!
De reden van het roepen der bergbewoners
Is, dat er wat te doen is, daarom was al dat roepen.
Zij vragen om hulp, de bergbewoners,
Gij allen moet helpen, dendang's der zee
Allen zonder onderscheid moeten hulp bieden, Dewa's van den Hemel,
Biedt allen bijstand, al gij volgelingen,
Helpt toch allen, op de wijze van een lěnggang,
Maakt geen kunsten, de Dendang's helpen
Vertoont geen grillen, vertrouwt uw lichaam toe!
Er is geen andere, die vaak geroepen wordt,
Er is geen andere, om het werk (n.l. de genezing) op zich te nemen.
Droef is het hem aan te zien, dien bergbewoner,
Treurig, om al dat aardsche aan te zien.
Vaak achterover op de mat,
Vaak neergevallen op het kussen,
Het is niet te houden, die hitte in het lichaam,
Het is al te zwak, het geheele lichaam,
Het heeft geen kracht om overeind te staan,
Het heeft geen macht, om nog te verrijzen,
Om die reden roepen wij,
Om die reden is de taman opgericht,
Om te verzamelen de Dewa's van den Hemel,
Allen te verzamelen, ook de Dendang's der Zee.

Tijdens het zingen dezer regelen naar een van oudsher over-

geleverde modulatie gaf de lĕnggang met een waaier, die zijn helper hem bij zijn ontwaken in de hand gegeven had, de maat aan.

§ 63. Mediumsteenen.

Is het gezang uit, dan haalt Mambang Koening in de gedaante van het medium uit een aarden bakje een steentje voor den dag, batoe paniloe of tropong (= kijker) genaamd, gewoonlijk een stuk kwarts of bergkristal. Om de steentjes goed te bewaren is het bakje steeds met olie gevuld en van een dekseltje voorzien.

Hij bekijkt het steentje met scherpen blik en ziet er den kranke in; ziet hij deze in zittende of staande houding, dan zal deze herstellen; ziet hij hem liggende, dan is de afloop van de ziekte ongunstig. [1]

§ 64. Orakels.

Vervolgens legt Mambang Koening een aarvormigen pinangbloesem in de lengte op zijn hand en snijdt hem ter lengte van een kilan (een span) af, houdt hem even boven de brandende benzoë en wrijft hem met olie in; vervolgens wordt deze aar weder in de lengte op de hand gelegd en gemeten. Is zij langer geworden, dan is dit een gunstig teeken voor den kranke, korter zoo is herstel niet meer meer mogelijk.

Een derde orakel bestaat uit twee naalden, welke boven de brandende benzoë gehouden worden en daarna voorzichtig in het schaaltje met water, dat zich onder de taman bevindt, neergelegd worden.

[1] De batoe paniloe zijn volgens den shamaan afkomstig van geesten.

Voordat iemand shamaan wordt verkeert hij in een toestand van waanzin, hetgeen blijkt uit voortdurend zingen en onbestemd in de bosschen ronddwalen; deze toestand duurt voort, totdat hij na een droom of bij toeval plotseling bevindt, zulk een steen in de hand te hebben, daarin neergelegd door een hantoe.

Vergelijk over de batoe paniloe H. Ling Roth, The Natives of Sarawak and British North Borneo, I, pag. 273.

Eene vertaling van het woord paniloe heb ik niet onder mijne aanteekeningen gevonden.

Ook van de toovermiddelen der manang's heet het „These charms are either inherited or revealed by the spirits in dreams as possessed of medical virtue."

Ook de Shamanen bij de Rambai en Sĕbroeang Dajaks gebruiken dergelijke steentjes. Zie Tijdschrift v. I. T. L. en Volkenkunde, Deel XXV, p. 113.

Ook Kühr deelt het mede van de Mĕlawi-Dajaks. Schetsen uit Borneo's Wester Afdeeling, Bijdr. T. L. en V., Reeks 6, Deel 2, pag. 217.

Drijven of zinken beide, dan voorspelt dit onheil: zinkt slechts een, dan is dit een goed teeken. [1]

§ 65. Verwisseling van geest.

Na afloop hiervan gaat het medium weder stil op den grond zitten: mambang koening trekt zich langzamerhand terug, plaats makende voor een anderen déwa, waarbij de tolk en de omstanders zingen:

Toeloeng mĕndowa, dowa jang sidi,
Sahaja tjintakan tawar jang mandi,
Sahaja pohonkan soerat jang bisa,
Pĕnawar dendang, njirap di badan,
Pĕnawar dendang, njoesoer di daging,
Emboes kajangan, moega di gĕtih,
Banjoe nang ning, soepaja sĕnang,
Haroeng badannja, soepaja elò˓,
Dendang di koeroengnja,
Poelang samoela di poko˓ kajoe,
Ada jang soeka, bali˓ kombali,
Kombali dendang di laoet,
Bangat giliran dendang di laoet,
Gĕtah gantinan, membang di hoetan,
Sĕdang lambat deri laoetan,

tawar = pĕnawar = afweermiddel.

Emboes = tioep, moega = moedah²an = moge toch; gĕtih = bĕrsih, schoon; banjoe = water, ning = bĕrsih, schoon: haroeng = sĕgala, èlo˓ = schoon; bangat = banja˓, veel = gĕtah; gantinan = giliran, afwisseling; membang = dewa.

De woorden „poelang samoela di poko˓ kajoe” doelen

[1] Zie over dergelijke divinatie-middelen Wilken's Shamanisme, Bijdr. V, 2, pag. 481—483.

Evengenoemde orakels behooren tot de kunstmatige, ook wel inductieve divinatie-middelen, welke bij de Bataks niet door den Shamaan sibaso gebezigd worden, maar door een anderen persoon, welke ook bij den eeredienst eene belangrijke rol vervult, den datoe.

Sibaso en datoe treden dikwijls bij zelfde gelegenheden op, vervullen niet zelden analoge functiën, doch hetgeen de eerste onbewust doet, bij ingeving geleid door den geest, die in hem is, verricht de andere met volkomen bewustheid, beredeneerd op grond van zijne wetenschap, die hij uit zijne boeken en geschriften, de poestaha's put.

De divinatie van den sibaso is wat men in de klassieke oudheid de natuurlijke of spontane, later ook de intuitieve noemde.

De mediums der Landaksche Maleiers vervullen zoowel de rol van den datoe als van den sibaso. Wij mogen hier wel uit opmaken, dat er onder hunne verrichtingen meer bedrog schuilt dan onder de handelingen van den Bataksche sibaso, dat de hypnose van den laatste zuiverder is dan van den eerste.

Van andere divinatiemiddelen der Landak-Dajaks maken wij later melding. (Huwelijksgebruiken der Padé-Dajaks). Zie voor de afdeeling Soekadana Barth's Overzicht p. 121.

Lambat měnanti ana' mandéga,
Lambat měngadang djoeroe batoe,
Alir sadia djoeroe moedi,
Sadia memang ana' prahoe,
Těrkolkan dajoeng, dendang trompa,
Tiba bajolang datang běrpandang,
Menta ampon, daoen pora,
Sahaja běrtanja siapa gělar, dendang
jang tiba?

op de ziekten, welke zich, naar het volksgeloof, in de boomen bevinden, en vandaaruit van tijd tot tijd de menschen bezoeken.

Help met bezweren, met formules, die juist zijn!
Ik smeek om afweermiddelen, krachtig van werking,
Ik vraag om spreuken, die vermogend zijn, iets uit te werken.
Toovermiddelen der Dendang's, treedt in het lichaam!
Toovermiddelen der Dendang's, gaat in het vleesch!
Het belezene (of beblaasde) van den hemel, moge het zuiver zijn,
Water, dat helder is, opdat aangenaam zich gevoele
Het geheele lichaam, opdat schoon zij
De geest in zijn kooi:
Ziekten, gaat weer terug naar de boomen!
Er zijn er die gewillig zijn, terug te gaan:
Zij gaan huiswaarts, de Dendang's der zee,
Wat is er eene afwisseling onder die Dendang's der zee!
Telkens lossen zij elkaar af, Dewa's van het Bosch!
Reeds lang zijt gij van de zee weg,
Lang reeds wachten de roeiers,
Lang ook is wachtende de loods,
Al het gereedschap is klaar, Stuurman.
Klaar zijn ook de kinderen van het schip.
. . . .
Bindt vast de riemen, de Dendang gaat aan wal.
Daalt neder, om rond te gaan zien!
Vergiffenis, Pora-bladeren!
Ik vraag U, hoe is de titel
Van den Dendang, die nedergedaald is?

Het medium antwoordt op de laatste vraag: „Tjarang kěmoening" (= Loot van een kěmoening boom, murraya sp, boom, die een geel en hard meubelhout oplevert, dat veel voor krisheften gebruikt wordt en met fraaie bloemen).

Mambang Koening heeft dus het lichaam van het medium verlaten en is weer naar de zee teruggekeerd, terwijl de déwa Tjarang kĕmoening zijn plaats heeft ingenomen. [1]

§ 66. Radja's der Dewa's.

Daarna worden weer dezelfde liederen gezongen als voor Mambang Koening, echter op eene andere melodie. Tjarang Kĕmoening trekt zich op zijn beurt terug, wordt vervangen door Sari Koening (= de Gele Meeldraad) en deze weder door Mambang Koening Titi Bĕdjoewang (titi bĕdjoewang = tegen elkaar opstaande bruggen).

Deze vier geesten zijn gebroeders en worden de radja's der déwa's genoemd. Zij houden zich niet met de genezing bezig, maar laten deze aan aan de mindere déwa's over.

Nogthans roept men hun hulp in, om van hunne onderhoorigen den noodigen bijstand te krijgen.

Ieder hunner heeft echter voor zijn vertrek in de kom met ajar taman geblazen, waardoor dit eene bijzondere genezende kracht verkrijgt (ajar pĕnawar). Dit water wordt later met warm water aangelengd en dient, om den zieke te baden.

Zijn de vier radja's achtereenvolgens in het medium neergedaald en weder huiswaarts gekeerd, dan volgen tallooze kleinere déwa's in onbepaalde volgorde.

§ 67. Andere Déwa's.

De woorden der gezangen blijven steeds hetzelfde, bij elken Déwa verschilt echter de melodie.

Eenige hunner namen zijn: Ana' Siminang, Ma' Sĕlĕmang, Intjee Tona, Awan Bĕrdjoempoe, Njai Anachoda mangkoe nĕgara, Intjee nolei, Siti nandong Malim maulana, Si Awa, Ana' Radja Batoe Bahara.

---

[1] De achtereenvolgende verschijning van verschillende geesten komt volgens Wilken ook voor op de medium-seances der Alfoeren der Minahasa (Bijdr. V, 2, pag. 457), der bewoners van Bolaang Mongondau (pag. 459) en der Alfoeren van Boeroe (pag. 467)

Van de laatste wordt tevens vermeld, dat elke nieuw geest, die opstijgt, zich door eene andere zangwijze doet kennen. Heeft men niets meer te vragen, dan verzoekt men den sanane beleefd, weder weg te gaan. De punten van overeenkomst met Landak zijn dus zeer merkwaardig.

Ook bij de Bataks dalen verschillende geesten achtereenvolgens in het medium neer. Zulks blijkt o. a. uit eene mededeeling van den heer G. van Asselt. den eersten zendeling onder dit volk (Vader en Zoon, 2de druk, Ermelo, p. 49).

Er zijn dus zoowel vrouwelijke als mannelijke déwa's. Elk hunner heeft zijne bijzondere eigenschappen en kenmerken.

§ 68. Zielevangerij.

Tijdens dat de Ana' Radja Batoe Bahara in den lĕnggang nedergedaald is, slaat deze met de hand door den taman en grijpt er de soemangat (ziel) van den kranke uit, welke hij snel in een klapperdop opbergt en met een stuk zwart doek bedekt, waarna hij de soemangat bij het oor van den kranke brengt en, door even te blazen, weer in diens lichaam doet overgaan.

§ 69. Verwijdering der materia peccans.

Njai Anachoda mangkoe nĕgara is bekwaam in de artsenijkunst, maar Si Awa, welke stom is, is het knapst van allen, om de ziekte uit het lichaam van den patiënt te verwijderen. Dit geschiedt door wrijven en knijpen, waarbij het medium een aarvormigen pinangbloesem of een blad van een rĕndjoewang-boom [1] in de hand houdt. Soms gebeurt het, naar men mij verhaalt, dat hij bij dat knijpen stukjes hout of steen, welke oorzaak van de ziekte waren, uit het lichaam te voorschijn brengt, of ook dat hij het een of ander lichaamsdeel geheel opensnijdt en er de ziekte uitneemt, en daarna weer onmiddellijk heelt zonder dat er zelfs een spoor van verwonding achterblijft.

De woorden welke daarbij gezongen worden zijn:

Toeloeng bĕrbongkar, bongkar samoea,
Panas di badan, djangan bĕrtinggal,
Mĕmbongkar samoea, biar mĕnjisih,
Moega mĕlajang tempo angin,

Mĕnjisih = achteruitgaan, weggaan, mĕlajang = tĕrbang, vliegen, zeilen, = katibau; mĕlonsong = vallen: embanan =

[1] Rĕndjoewang = lĕndjoewang in Pijnappel's woordenboek, heet bij andere Dajaks sawang of sabang (Dracaena). Het is de roode varieteit; réndjoewang is dus waarschijnlijk = sabang darah = colodracon astro — sanguinea Hassk., door Kühr genoemd, Bijdragen T.- L.- en V.-kunde van N. I. 6de volgreeks, deel 2, p. 66, 222 en 224 Vergelijk ook § § 69, 82, 144 en 148 en Hoofdstuk XII, § 25. Verder Nieuwenhuis, In Centraal Borneo, Deel I, blz. 153; Grabowsky, der Tod, das Begräbniss, das Tiwah etc. Int. Archiv für Ethnographie, Dl. II, p. 184, 191 en 202 en van denzelfden schrijver Die Theogonie der Dajaken in hetzelfde tijdschrift, deel V, p. 133. Vooral belangrijk is hetgeen Kruyt zegt over dezelfde plant in zijn „Het koppensnellen der Toradja's van Midden-Celebes" in Verslagen en Mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 4[de] reeks, 3[e] deel, p. 199 en 205. Zie ook sawang in Hardeland's woordenboek en Schwaner, Borneo, II, 27 en 120 (redactie).

Moega katibau, di tempo riboet,
Moega mĕlonsong dari embanau,
Moega mĕloewa dari gĕndoengan,
Laloe kĕtjampa', dipoekoel omba',
Laloe bĕdĕrei, poekoel gĕlombang,
Laloe tĕsarei di karang tadjĕm,
Laloe tĕrgalang di karang bonda,
Laloe tĕrtjampa, laoet Sĕlĕboe,
Moega slamat, haroeng badannja,
Moega rahajoe, haroeng badannja,
Tĕda slamat, haroeng badannja,
Tĕda rahajoe dendang koeroengnja,
Tĕda slamat tĕda rahajoe,
Samoea mĕnjinta, samoea mĕnĕda.

slendang: mĕloewa = kloewar, naar buiten; gĕndoengan = boengkoes, pakje; bĕdĕrei = bĕrtaboer, verspreid neergegooid: tĕsarei = tĕrnai', beklimmen = tĕrgalang; bonda = groot, rahajoe = heil, tĕda = vragen.

Helpt met het lichten, helpt allen mede,
Te lichten hitte (ziekte) uit het lichaam, opdat niets overblijve,
Alles te verwijderen, opdat het vervliege,
Opdat het medewaaie met den wind,
Opdat het medevliege met den storm,
Opdat het valle uit den draagdoek,
Opdat het naar buiten kome uit hare omwikkeling,
Vervolgens neergesmeten, door de golven geslagen,
En verspreid worde, door de golven neergeworpen,
Opdat het terechtkome op puntige rotsen,
En neervalle op zware steenklompen,
Vervolgens neergegooid in de zee Sĕlĕboe(?),
Opdat het geheele lichaam er wel bij vare,
Opdat de kranke er heil van ondervinde.
Wij vragen gezondheid voor het lichaam,
Wij vragen heil voor den geest in zijn kooi,
Wij vragen gezondheid, wij vragen voorspoed,
Wij allen smeeken, wij allen vragen het.

Si Awa is de eenige dewa, welke trek heeft in de onder de taman staande spijzen: tijdens hare nederdaling in het medium doet deze zich dus aan deze lekkernijen te goed.

Sommigen der mindere déwa's hebben lust in dansen (mĕnari), hetgeen op de gewone Indische wijze geschiedt, maar tegen het einde in een zeer vlug tempo overgaat. Gewoonlijk nemen zij daarbij

het hulsel van een pinangbloem (majang kandong of sĕlodang laoet) in de handen, dat voortbewogen wordt als een prauw op zee en het vaartuig voorstelt, waarmede de déwa's uit de kajangan en de dendang's uit de zee de bergbewoners (de menschen) bezoeken. [1]

§ 70. Lĕnggang-pantoen's.

Tijdens het mĕnari worden pantoen's gezongen, waarvan de volgende ten voorbeeld dienen mogen.

Bagaimana mĕmboeka pĕti,
Pĕti di boeka laloe tĕbarèng,
Bagaimana mĕngatoer kaki,
Kaki diatoer sémoet bĕliring.

(bĕliring = bĕrdjalan.)

Hoe de kist te openen? Geopend slaat ze weer toe. Hoe de voeten te houden? Ze moeten netjes gehouden worden, zooals de mieren in het gelid loopen.

Bĕrkaïn tapa tjatoer,
Dari Palembang, dari Patani,
Tapaˁ lĕnggang bagai di atoer,
Mĕmboewat bimbang hati kami.

Een sarong met geruit patroon van Palembang, van Patani. De stap van den lĕnggang is als gemeten. Hij doet mijn hart van verlangen branden.

Bĕrkain tjĕloep dĕnaga,
Tjintjin pèrak emban soeasa,
Dendang jang lain sĕdjakan ada,
Bilakan sama goena biasa.

Een sarong geverfd als dĕnaga (?) Een zilveren vingerring, een borstgordel van soeasa (alliage van koper en goud). Andere geesten zijn er van ouds, Maar zijn niet zoo schoon, als gij oude vriend.

Boeroeng poetih, boeroeng piambang,
Anggap di koelam Radja di Wangsa,
Toeboehnja poetih, lehernja djindjang,
Njoeroeh hati roesaˁ binasa.

Een witte vogel, een piambang Buigt statig neer bij den vijver van Radja di Wangsa. Zijn lichaam is wit, zijn hals lang. Hij is oorzaak dat mijn hart ten onder gaat.

[1] Waarschijnlijk weer een navolging van een der vaartuigen van Tempon Telon.

Banjaʿ koeda di bandar kling,
Bilakan sama koeda dioeloe,
Banjaʿ dendang soedah di bandang,
Bilakan sama dendang jang itoe.

Veel paarden zijn er in het land der Klingen,
Maar ze leggen het af bij de paarden uit de bovenstreken.
Veel geesten hebben al gewedijverd,
Maar zijn minder dan deze geest.

Poetjoeʿ pisang, kararas pisang,
Daoen pĕtai bĕringgit ringgit,
Doedoeʿ sĕdang, bĕrdiri sĕdang,
Mĕmboewang limbei barang sĕdikit.

De kroon van een *pisang*, de *kararas* (?) van een *pisang*, *Pĕtai*bladeren zijn rond als dollars.
Een beetje zitten, een beetje staan.
Dan weer menariën, al is het ook maar een beetje.

Het *bĕrlĕnggang* duurt een of twee avonden, of beter gezegd nachten.

§ 71. Het bĕrlĕnggang in voldoening eener gelofte.

Het gebeurt echter vaak dat de huisheer tijdens het *bĕrlĕnggang* de gelofte (*niat*) doet, dat wanneer de patient geneze, hij later als herstel ingetreden is, nogmaals een *lĕnggang*-partij zal geven. Dit heet dan *bĕrlĕnggang bajar niat* d. i. *bĕrlĕnggang* om eene gelofte in te lossen, en duurt drie of vijf dagen, al naar men beloofd heeft, en geschiedt zoowel overdag als bij nacht.

Hierbij komen natuurlijk de vertooningen, welke op het genezen betrekking hebben, niet voor.

Het bestaat dus alleen uit zingen (*mĕnjèni*) begeleid door *rĕbana* en *tawaʿ-tawaʿ* slag en *mĕnari*. Dit laatste geschiedt door minstens twee personen: de *lĕnggang* zelf hanteert daarbij de *slodang laoet*, het schuitvormig, netjes uitgesneden omhulsel van pinangbloesems en een tweede persoon een van hout gesneden miniatuurprauw in gele vorstelijke kleuren (*lantjing koening*). Deze worden door de dansende paren in de handen gehouden en op en neer bewogen: het zijn weer de prauwen, waarin de *déwa*'s uit de zee naar de woonplaats der menschen heen en weer trekken.

Bij het nederdalen der déwa's in het medium heet het weer:

Vergiffenis, duizendmaal vergiffenis.
Welke titel draagt de déwa die aangekomen is?

De *déwa* noemt zijn naam, waarna men zingt:

Kantiba, baharoe kantiba,
Djaoeh di panggil, djaoeh di lempa,
Lempa samoea, dendang di laoet,
Roepa mĕmanggil, orang di goenoeng,
Mĕnoentoet djandji moesim jang dahoeloe,
Ngikoet sĕmaja, tahoen di bĕlakang,
Bĕrbajar oetan, orang di goenoeng,
Lĕpas kaoel sanak soedara,
Bĕrbajar niat iboe soerinja,
Lĕpas kaoel ajah bondanja,
Bĕrtaman gĕdang, orang di goenoeng,
Itoe djandjinja, moesim jang dahoeloe,
Bĕrlantjing koening, slodang laoet, doewa soedara,
Itoe djandjinja moesim jang dahoeloe,
Bĕrtaman gĕdang,
Itoe djandjinja moesim jang dahoeloe,
Bĕrtaboer majang, di Pasir Sorè,
Bĕramei-ramei di tanah goenoeng,
Lima moesim taman tĕrdoedoe',
Lima sélam, noeraja dendang,
Lima riboe batoe sĕlaka,
Boewat gandjaran dewa jang bangat,
Gadé pĕsalin, déwa kajangan.

sĕmaja = djandji, gelofte.
kaoel = niat, gelofte.
gĕdang = groot.
taman, de boom, maar ook = lusthof.
sorè = avond.
sélam = malam, avond, noeraja = mĕnjoeroeh, gelasten.
gadé = boewat, om te dienen als,

Weest welkom geheeten, weest welkom,
Van verre geroepen, van verre uitgenoodigd,
Allen zijt geroepen, dendang's der zee!
De reden van het roepen der bergbewoners is,
Omdat zij hunne gelofte wenschen na te komen van het vorige jaar,
Volgens de overeenkomst van het gepasseerde jaar,
Om de schuld te betalen der bergbewoners,
Om het woord in te lossen van broeders en kinderen,
De gelofte te voldoen der moeders,
Om het woord in te lossen der ouders.
De bergbewoners hebben een uitgestrekten lusthof aangelegd.
Dat was de overeenkomst van het vorig jaar.
Zij hebben een gele lantjang (vaartuig), en een zee-slodang, twee gebroeders, gereed gemaakt.
Dat was de overeenkomst van het vorige jaar,
Pinangbloemen te strooien aan het Westelijk Strand,

En een feest te hebben in het bergland.
Vijf jaren lang blijft de lusthof bestaan,
Vijf avonden, om de dendang's uit te noodigen,
Vijf duizend zilverlingen,
Als loon van al de Déwa's,
Om als geschenk te dienen van de Déwa's der kajangan.

De twee vaartuigen — de lantjang koening en de slodang laoet — en de boom van de zielenstad (taman gĕdang = de groote taman), zooals zij in het zielenland vereenigd zijn op de afbeeldingen (Int. Archiv fur Ethn. Bd II, Tafel VIII, 1 en 2) worden hier dus bij elkaar genoemd.

Wij herinneren ons niet hoe zulk een lantjang koening opgetuigd is. In Mĕliau woonden wij echter eens een medium-seance bij, waar ook twee miniatuur-vaartuigjes bij te pas kwamen en waarvan het eene gewapend was met kanonnen. Ook de schepen van Tempon Telon zijn daarvan voorzien! Zie meergenoemde plaat.

§ 72. Aanteekening. Dewa.

Geesten, welke den naam dragen van „Dewa", komen ook voor in de Z.-Oosterafdeeling van Borneo. Zie Hardeland's Woordenboek, s.v. [1]

[1] Het woord is ontleend aan het Sanskrit (redactie).

INHOUDSOPGAVE.

E. MEDIUM-WEZEN (SHAMANISME).

HET LANDSCHAP DONGGALA OF BANAWA.[1]

I. Het land.

Grenzen. Het landschap Banawa, een der zoogenaamde Kailische rijkjes, bestaat uit drie niet aaneensluitende deelen, namelijk:

1e. Eigenlijk Banawa of Donggala, begrensd in het noorden en het westen door de straat Makassar; in het oosten door de baai van Paloe of Palos, en in het zuiden door het landschap Paloe of Palos, welke grens van de westkust af wordt gevormd door de rivier van Soeromana tot haren oorsprong, vanwaar de grens in zuid-oostelijke richting loopt tot bezuiden Loli-Oge aan de Paloe-baai.

2e. Lero, begrensd in het noorden door Sirendjang of Siresa (Towaeli); in het oosten door Parigi; in het zuiden door Towaeli en in het westen door de zee.

Tot Lero wordt ook gerekend te behooren de enclave Pantalowang, die in het noorden, oosten en zuiden wordt begrensd door Paloe en in het westen door de Paloe-baai.

3e. Bala Esang en Dampelas, begrensd in het noorden door Tontoli, welke grens wordt gevormd door de rivier Ogo-Amasa van hare monding tot haren oorsprong; in het oosten door de met Moöeton verbonden landschappen; in het zuiden door Sirendjang of Siresa (Towaeli) en in het westen door de zee.

Alhoewel de grens in Mei 1888 geregeld werd, maakte het inlandsch zelfbestuur nog bezwaren tegen deze grensregeling, omdat het toen niet gehoord was; blijkens verklaringen van het zelfbestuur van 29 Augustus 1896 werd de grens met Tontoli nog nader vastgesteld.

Het onlangs gesloten contract bevat de gebruikelijke bepaling omtrent de beslissing van grensgeschillen door het Gouvernement.

---

[1] Deze nota is samengesteld omstreeks het jaar 1888, ingevolge een lastgeving van den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden, doch belangrijk aangevuld met onlangs uit dat gewest ontvangen gegevens.

G r o o t t e e n l a n d s c h a p p e n. De grootte van Banawa wordt geschat op pl. m. 460.000 HA.

In het westelijk gedeelte zijn gelegen de negorijen:

[1] Donggala met pl. m. . . .	250	huizen
Bale 〃	30	〃
Groot en klein Kabonga . .	40	〃
Panggang	5	〃
Tasiboeri	10	〃
Loli	15	〃
Tanameya	15	〃
Tolongano	10	〃
Kola-Kola	200	〃
Tosale	50	〃
Towale	150	〃
Salibomba	25	〃
Ganti	50	〃
telt . . .	850	huizen

het oostelijk gedeelte omvat de enclaves:

Pantolowang met pl. m. . .	30	huizen
Lero 〃	80	〃
Towaya 〃	70	〃
Marana 〃	20	〃
Tibo 〃	10	〃
Aliendaoe 〃	10	〃
Batoesoeya 〃	10	〃
Sikara 〃	10	〃
en de districten:		
Bala Esang 〃	70	〃
Pamaloeloe 〃	15	〃
Mapaga 〃	20	〃
Tamboeng 〃	50	〃
Dampelas 〃	115	〃
telt . . .	510	huizen
dus tezamen . . .	1360	huizen.

Tot het gebied van Banawa behooren ook nog de eilanden:

Pangalasia, Tiengowa of Toegoewan, [2]
Pasoso, Mapoete.

[1] Bij acte dd° 13 December 1902 aan het Nederlandsch Indisch Gouvernement afgestaan. (Zie beneden, sub III.)

[2] Sedert 1901 is met toestemming van het Inlandsch zelfbestuur op dat eiland een vuurtoren opgericht.

Rivieren. Alleen de Ogo Amasa, die de grens tusschen Banawa en Tontoli vormt, kan den naam van rivier dragen: de overige wateren zijn kreken, welker mondingen zelfs bij hoog water moeilijk te bevaren zijn met vaartuigen van eenigen diepgang.

Bergen. Zoowel het westelijk als het oostelijk gedeelte van Banawa worden door bergketenen doorsneden, die de uitloopers zijn van het centraal-gebergte en waarvan de voornaamste toppen zijn de Lawi, geschat op 900 M. en de Pelaba op 800 M. hoogte boven zee.

Meren. Meren worden in Banawa niet aangetroffen; de eenige waterplas, die de bevolking met den naam "rano" (meer) bestempelt, is de rano van Balesang of Bala Esang, eigenlijk een moeras van eenige kilometers in omvang.

Wegen. De eenige aangelegde weg is die van de kampong Donggala naar de woning van den civielen Gezaghebber. — De kampongs en negorijen zijn door voetpaden met elkander verbonden.

Landbouw. Dat in het landschap Banawa geen rijst wordt verbouwd, zooals vroeger wel werd beweerd, is niet volkomen juist. Evenals in elken inlandschen staat op Celebes wordt ook hier rijstbouw gedreven, doch in zeer kleinen omvang. — Deze cultuur geschiedt op droge velden en in de geaccidenteerde streken op plateau's, doch bij voorkeur tegen heuvel- of berghellingen met het oog op geregelden waterafvoer. Daar de productie bijgevolg van weinig beteekenis is, wordt in Banawa padi ingevoerd van Palos en Sigi, terwijl er van Java en Singapore geregeld rijst wordt aangebracht.

Daarentegen levert de teelt van klappers der bevolking een ruim middel van bestaan op, vooral aan die der strandnegorijen, waar de grond er zich bijzonder toe leent en men uitgestrekte aanplantingen ervan aantreft. Copra is een belangrijk artikel van uitvoer.

Djagoeng, het hoofdvoedsel van de bevolking, wordt allerwege verbouwd. Sagoboomen worden veel aangetroffen, het sagomeel wordt als voedsel gebezigd. Arengboomen treft men er weinig aan, zoo ook pinang, sirih en kamiri. Bamboe wordt slechts in enkele streken gevonden en is van veel minder goede qualiteit dan die in de

andere streken van Celebes. Verder worden nog aangekweekt pisang, nangka, djeroek, suikerriet, mangga, papaja en djamboe.

Sedert Banawa voor landbouwondernemingen is opengesteld, trekken de uitgestrekte onbebouwde gronden van dit landschap ook de aandacht van Europeesche ondernemers.

Veeteelt. Het vee bestaat uit karbouwen en geiten, wier aantal evenwel niet groot is. Het hoofd der Boegineezen te Donggala bezit een stoeterij van runderen. Paarden zijn er weinig. Het pluimvee bestaat hoofdzakelijk uit kippen, die in elke bewoonde streek verkrijgbaar zijn.

Jacht en visscherij. De jacht op herten, die veel in de bosschen hier voorkomen, behoort tot de uitspanningen van vorsten en grooten; evenals in andere streken van Celebes gaan zij met een striklans gewapend ter jacht. De vogeljacht is van geen beteekenis.

De inheemsche bevolking, aangemoedigd door het voorbeeld der Boegineesche immigranten, die een goed bestaan vinden in den zeevisch- en tripangvangst, begint zich ook hoe langer hoe meer op visscherij toe te leggen.

Nijverheid. Deze bepaalt zich tot het smeden van klewangs door de mannen en het weven van sarongs en het vlechten van mandjes door de vrouwen. Voorts worden kleine vaartuigen vervaardigd, waarmede de inboorlingen zich ter vischvangst begeven en zij den kleinhandel langs de kust drijven.

Bosschen en boschproducten. Niettegenstaande de bergterreinen zoowel in het oostelijk als in het westelijk deel van Banawa rijk zijn aan damar, rottan, was en mooi timmerhout, is de uitvoer van deze artikelen afkomstig uit die streken, nog zeer luttel te noemen.

De bevolking, die van nature vadsig is, ziet op tegen de moeite, verbonden aan het vervoer naar de kust, vanwege de slechte communicatie tusschen deze en de vindplaatsen.

Handel en handelsplaatsen. Behalve te Donggala, alwaar dagelijks markt wordt gehouden, heeft men in Banawa geen passars.

Aangezien in laatstgenoemde kampong de meeste Boegineesche han-

delaren met eenig kapitaal zich hebben geconcentreeerd, is Donggala langzamerhand het centrum van den handel der Kailische rijkjes geworden, alwaar alle handelsproducten uit het binnenland en van het Mandarsche landschap Mamoedjoe aangevoerd en verhandeld worden.

Maandelijks wordt zij door vier stoomschepen der Koninklijke pakketvaart-Maatschappij en eenige afkomstig van Singapore bezocht, terwijl jaarlijks het aantal Chineesche en Arabische handelaren toeneemt.

De omzet zou voorzeker grooter worden, indien de bevolking in haar eigenbelang kon worden overreed om zich ijveriger toe te leggen op het inzamelen van boschproducten.

Maten en gewichten. Nevens onze maten en gewichten worden door de bevolking ook nog de inlandsche gebruikt; nl.: de rappa (vadem) als lengtemaat: de klapperdop, het petroleumblik, de flesch, kleine kopjes en bamboekokers als inhoudsmaten.

Als pasmunt worden in Banawa gebezigd de haantjes duiten, waarvan 390 op een gulden gaan. Onze zilveren muntsoorten zijn er gewild, doch de bevolking heeft een zeker wantrouwen in de bankbiljetten.

II. Het volk.

Afkomst en verwantschap. Zeden en gewoonten. De inheemsche bevolking van Banawa wordt gevormd door de Kaili-reezen, wier bakermat in Centraal-Celebes moet worden gezocht.

Deze volksstam moet in overoude tijden om de een of andere reden zich van den hoofdstam hebben afgescheiden.

Dit vermoeden berust op eene vergelijking van den Kailirees met den Alfoer van Centraal-Celebes. In zijne houding, lichaams- en schedelbouw, zoo ook in zijn gelaatsvorm vertoont hij zeer veel overeenkomst met den Alfoer, terwijl er nog overblijfselen van de zeden en gewoonten van dezen bij hem worden aangetroffen.

Ook de taal is zeer verwant aan die, welke in Centraal-Celebes wordt gesproken.

Alhoewel de bevolking voor het meerendeel het Mohammedanisme omhelsd heeft, komen vele lieden hunne voorvaderlijke godsdienstinstellingen stipter na dan de voorschriften van hunne nieuwe leer. Zij zijn slechts Mohammedanen in naam.

Het offeren bij heilige boomen en plaatsen, zoo ook bij het ontginnen van bouwgronden; het brengen van offeranden aan de booze geesten om hen gunstig te stemmen of te weren bij het uitbreken van ziekten door de balyangs (soort priesters en priesteressen), het met het bloed van een op gruwelijke wijze om het leven gebrachte geit of karbouw besmeren van een pas genezen persoon om zoogenaamd diens ziel te versterken, zijn bewijzen dat men de oude godsdienstinstellingen nog niet geheel verloochent.

Doch merkbaar wint toch het Mohammedanisme veld.

Nergens toch ziet men in het geheele land de heidensche „lobo”, vergader- en offer-zaal: zij is verdrongen door de Mohamedaansche bedehuizen, die echter in sommige negorijen door hun bouwtrant nog doen denken aan eerstgenoemd gebouw.

Buiten de Kailireezen worden nog tot de bevolking van Banawa de Boegineesche en Makassaarsche immigranten gerekend, die zich met de Kailische maatschappij hebben vermengd door hunne huwelijken met de vrouwen des lands. Zij houden zich desniettegenstaande grootendeels gescheiden van de oer-bevolking, in wie zij hunne minderen zien, en behouden hunne eigen zeden en gewoonten.

De inheemsche bevolking is meer binnen ’s lands gevestigd, terwijl de zoogenaamde vreemdelingen hunne nederzettingen hebben aan de kust. — Eerstgenoemde kan in twee categorieën worden verdeeld, n.l. de vlakte- en de bergbewoners, op welke laatsten de eersten met minachting nederzien, daar zij door hunnen veelvuldigen omgang met de vreemdelingen meer ontwikkeld zijn.

Tot de minder ontwikkelden worden o. a. gerekend de lieden van Dampelas en Bala Esang, die nog eenigszins in hun oorspronkelijken staat leven en door hunne meer ontwikkelde stamgenooten Toradja (Alfoer) worden genoemd, ook omdat de meesten nog niet tot het Mohamedanisme zijn overgegaan.

De Kailirees kan, voor zoover bekend, op geen enkele deugd bogen, behalve dat hij zeer vreedzaam is, wat echter een uitvloeisel is van zijn lafhartig karakter. Bovendien is hij vadsig, leugen- en diefachtig en verslaafd aan dobbelen en opium.

Het doortastend en moedig karakter van den moederstam mist hij ten eenen male; het schijnt dat zijn veelvuldige omgang met de vreemdelingen hem in dat opzicht geen goed heeft gedaan.

De eenige karaktertrek die de Kailirees met den Toradja nog gemeen heeft, is dat hij evenals deze zeer licht- en bijgeloovig, en onderdanig is tegenover zijne meerderen, grenzende aan slaafschheid.

Zindelijkheid is bij hem een onbekend iets: de woonhuizen zien er meestal smerig en onoogelijk uit. Karbouwen, geiten en schapen vinden daaronder eene ligplaats, terwijl de grond een modderpoel vormt.

Sterkte der bevolking. Wegens gebrek aan betrouwbare gegevens kan deze niet met eenige juistheid worden opgegeven. Doch aannemende dat ieder huis gemiddeld door zes personen wordt bewoond, en het aantal huizen volgens het boven aangeteekende 1360 bedraagt, zou men voor het zielental van Banawa komen op eene bevolking van 8160 zielen.

Taal. Zooals hierboven reeds aangestipt werd, is de taal der inheemsche bevolking nauw verwant aan die, welke in Centraal-Celebes gesproken wordt, en moet zij als een tak van deze worden aangemerkt.

Door haar dagelijkschen omgang met Boegineezen en Makassaren heeft de bevolking zich ook min of meer met de taal van eerstgenoemden vertrouwd gemaakt en kan men zich in Banawa, vooral in de kuststreken, in deze taal verstaanbaar maken.

Klassen. De bevolking wordt verdeeld in adel, middenstand of vrijen, slaven en pandelingen.

Tot de eersten behooren alle personen van vorstelijke afkomst, en aangezien deze tot in het belachelijke wordt uitgemeten, vindt men in Banawa een groot aantal lieden, die tot den adel behooren, die evenals in de overige inlandsche staten van Celebes 't als een geboorterecht beschouwen om zich ten koste van de bevolking te verrijken.

De middenstand wordt gevormd door al wat niet van adel is en niet tot den slaven- of pandelingen-stand behoort, waartoe alzoo gerekend worden de mindere en gewone hoofden, gegoeden, handelaren en de overige vrijgeborenen.

Tusschen slaaf en pandeling bestaat feitelijk geen ander onderscheid dan dat eerstgenoemde zonder en de laatste met zijn vrijen wil in den onvrijen staat is geraakt.

De diensten en verplichtingen van beiden toch tegenover hun meester zijn dezelfde: beiden behooren ingevolge de landsinstellingen tot diens eigendom.

Zoowel een slaaf als een pandeling kan zijne vrijheid terugkrijgen als hij zich vrij koopt, doch de meester kan niet zoo naar willekeur met den pandeling handelen als met den slaaf.

Pandelingschap is feitelijk eene geleidelijke overgang tot de slavernij. Door het opnemen van geld, waarvoor men zich zelve in pand geeft, geraakt men in dien toestand, en het gebeurt maar al te vaak dat zoo'n persoon de kracht mist om zich uit dien toestand te werken, of daartoe niet in de gelegenheid wordt gesteld. Langzamerhand wordt de oorspronkelijke band tusschen schuldenaar en geldschieter vergeten en wordt de pandeling ten laatste als slaaf beschouwd. En aangezien de Kailirees, zooals boven is aangestipt, zeer verslaafd is aan dobbelen en opiumschuiven en daarbij zeer vadsig is, offert hij licht zijne vrijheid en die van vrouw en kroost op, alleen om aan zijne hartstochten te voldoen.

Bij het aangaan der schuld is er, althans in theorie, verschil of men zich daarvoor met zijne familie aansprakelijk stelt al dan niet. Heeftt een pandeling zich alleen persoonlijk verpand, dan houdt volgens de oude instellingen de pandelingschap met diens dood op, doch in den regel wordt dit vergeten en wordt de schuld op zijn vrouw en kinderen verhaald.

De meeste slaven in Banawa zijn lieden, wier voorouders afkomstig waren van Centraal-Celebes, die door hoofden en grooten als oorlogsbuit naar de kust werden vervoerd en daar als gewone handelswaar verhandeld.

De Palosbaai, doch meer in 't bijzonder Donggala, stond in vroegere jaren bekend als de uitvoerplaats van slaven naar de Oostkust van Borneo.

Sedert de vestiging van een Gouvernements-ambtenaar aldaar heeft deze uitvoer niet meer plaats, doch de binnenlandsche omzet zoowel van slaven als pandelingen bestaat nog.

Over het algemeen hebben deze personen het goed bij hunnen meester en in de meeste gevallen beter dan de vrijgeborenen, omdat zij, onder de bescherming van hunne meesters staande, gevrijwaard blijven van de vexaties van grooten en prinsen waaraan de vrijgeborenen blootstaan.

T i t e l s. De bestuurder van Banawa voert den titel van "Madika." De zeven leden van den rijksraad (ook Hadat Pitoe Kota E genoemd) voeren den Boegineeschen titel van "Aroe", de hoofden, die van "Totoewa."

Kinderen en kleinkinderen van den bestuurder worden genoemd „Amamakoe-poewa-Madika", de troonsopvolger „Madika-malolo."

Prinsen van den bloede heeten „Madika-Langae", de prinsessen „Madika Randaa."

Bekleeden eerstgenoemden geen betrekking, dan worden zij genoemd naar hun oudste kind, door voor diens naam het woord „Tome" te plaatsen; bijvoorbeeld „Tome Sepata", de vader van Sepata, terwijl de oom van vaders- of moeders-zijde van datzelfde kind wordt aangeduid door het plaatsen van „Mangge" voor diens naam, dus „Mangge Sepata." Het voorvoegsel „Oema" of „Papai" is meer burgerlijk. De wettige gemalin van den bestuurder wordt, als zij van zuiver vorstelijk bloed is, „Bere-sambayoemoe" genoemd; is de gemalin van lager afkomst, dan heet zij „Beresararana."

Is zij niet van vorstelijke afkomst, dan heet zij „Bere-sambali-Koema." De bijwijven van den bestuurder heeten „Beresambayoenadjadjowo."

Gegoeden worden aangesproken met het plaatsen van het woord „To-ama" (vader van) of Tieua (moeder van) voor den naam van het oudste kind.

De Mohammedaansche godsdienst-leeraars en priesters worden „goeroe" genoemd; doekoens „sando-pi-oeroe": vroedvrouwen „sando-piana", welke functie ook bekleed wordt door de „balyangs" (heidensche priesters en priesteressen) bij de Toradja's.

Woningen, kleeding, sieraden en wapens. Door hun bijna dagelijkschen omgang met Boegineezen en Makassaren en het omhelzen van den Islam, hebben de meer aan de kust woonachtige Kailireezen zich in alles wat de in deze rubriek te behandelen onderwerpen betreft naar dezen gericht, zoodat hetgeen hierover wordt medegedeeld betrekking heeft op de zoogenaamde bergbewoners of Toradja's.

Op eenige kampongs na, wonen deze lieden verspreid in kleine gehuchtjes van 3 tot 5 huizen in de nabijheid van hunne tuinen, welke, telkens als de oogst is afgeloopen, verplaatst worden naar streken waar zij denken bouwgronden te ontginnen.

Een verlaten bouwterrein wordt gewoonlijk 2 tot 3 jaren braak gelaten.

Het geraamte van een Toradja-woning bestaat, wegens gebrek aan bamboe, geheel uit hout. Zij is circa 4 bij 5 M. groot, bestaat uit twee tot drie vakken en is gedekt met nipa- of sago-bladeren.

Het geheel wordt omsloten door wanden, vervaardigd van evengenoemde bladeren; alleen de huizen van hoofden en gegoeden zijn weleens van een ruw bekapt houten beschot voorzien, waarin zoo weinig ventilatie is aangebracht, dat het binnen die woningen steeds donker en somber is.

Langs een trap van circa 50 cM. hoogte komt men in een open vertrek, dat òf in de lengte òf in de breedte van het huis is aangebracht en „Tambale” wordt genoemd. Vervolgens een dito trap beklimmende, komt men in het eigenlijk woonhuis, dat circa 1 M. boven den grond staat. De vertrekken worden in den regel niet afgesloten door een beschot of iets dergelijks, tenzij de eigenaar jonge dochters in huis heeft of dat hij met andere echtelieden samenwoont. Over den vloer liggen matten van lontarbladeren of boomschors uitgespreid. Een behoorlijk bed ontbreekt; een matje, waarin een kussen van zeer verdachte kleur is gewikkeld, vormt het geheele slaapgerei. De hoofden en voornamen veroorloven zich weleens de weelde van matras en klamboe.

Het voornaamste huisraad bestaat uit aarden potten en pannen; zelf gevlochten mandjes of schalen vervangen de borden, terwijl klapper of bila-doppen dienst doen voor glazen. Bamboezen waterkokers van twee of drie geledingen, meestal voorzien van een tak, die met deze een scherpen hoek vormt en bij het water halen over den schouder worden gehaakt, zoodat de bamboe over den rug hangt, nemen de plaats in van gendies en watervaten.

Het gebruik van aardewerk en ijzeren pannen en potten is nog niet algemeen en bepaalt zich tot de gegoeden.

Het interieur van zoo'n Toradja-woning ziet er, zooals hierboven reeds gezegd, vuil en smerig uit, wat vooral moet getuigd van de ledige ruimte onder de woning. Vlak bij de trap, die naar het woonhuis voert, dan wel in het achterste vertrek is de stookplaats, terwijl op de „tambale” de landbouw-gereedschappen, hoopen brandhout en het weefgetouw staan en de gasten ook meestal daar worden ontvangen. De zolder dient tot berging van padi en djagoeng. Buitenshuis, tegen de wanden, hangen gewoonlijk gevlochten krandjangs van klapper- of sago-bladeren, opgevuld met padi-aren of gras, om de kippen in de gelegenheid te stellen eieren te leggen of die uit te broeden.

Troeja-kleeren worden bij die lieden bijna niet meer aangetroffen. Het costuum der mannen bestaat uit een korte Boegineesche broek; enkelen hunner loopen nog in de „tjidako”, bestaande uit een stuk

katoen, dat om het middel geslagen, tusschen de beenen doorgehaald en van achteren vastgemaakt wordt tot bedekking van het schaamdeel: een hoofddoek en sarong van dezelfde stof voltooien zijn geheele kleederdracht: een baadje wordt alleen bij feestelijke gelegenheden gedragen. Tot berging van zijne sirih-ingrediënten en van zijn geld, draagt de Toradja over den schouder dan wel gewikkeld in zijn sarong, die hij over de borst met een knoop vastmaakt, een katoenen of van rottan gevlochten zak, „batoetoe" genaamd. Tot zijne wapenuitrusting behoort in de eerste plaats de klewang (goema), die door een band om zijn middel is vastgemaakt. Het handvat is van hoorn en sierlijk uitgesneden in den vorm van een krokodillen-bek, terwijl de scheede van hout is gemaakt. Handvat en scheede van het zwaard van een hoofd, voorvechter of voorname, is met bladtin belegd.

De lans, die steeds blank wordt gehouden, wordt zonder scheede gedragen en dient meer om mede te werpen dan om te steken; aan den onderkant is zij voorzien van een koperen of ijzeren punt, zoodat zij ook dienst kan doen voor polsstok.

De lieden van Dampelas en Bala Esang wapenen zich ook met een blaasroer, waarmede zij vergiftige pijlen afschieten.

Trekt de Toradja uit ten strijde, dan voorziet hij zich ook van een smal langwerpig schild. Dit is gemaakt van een stuk zacht hout, lang ruim 1 M., waarvan de beide dakvormige vlakken versierd zijn met schelpen en bokkenhaar, terwijl het handvat zich aan den achterkant in het midden bevindt.

De voorvechters dragen boven den hoofddoek een van rottan gevlochten mutsje, versierd met hanen- of andere vogelveeren; hunne lansstelen zijn evenals die van de hoofden en voornamen, voorzien van bokkenhaar. Hunne amuletten dragen zij in een band over de borst, verdeeld in genaaide vakjes evenals onze patroongordels.

Op reis zijnde is de Toradja onafscheidelijk van een soort matje, vervaardigd van banga- (pandanus-) of lontar-bladeren, die hij gebruikt om er op te slapen en dat hem ook tegen den regen beschut.

Dit draagt hij gewoonlijk met de „batoetoe" in zijn sarong gewikkeld op den rug.

Het costuum der vrouwen bestaat uit een witte of gekleurde katoenen sarong, die, wanneer zij in huis bezig zijn met eenig huishoudelijk werk, over den schouder wordt vastgeknoopt. — Buitenshuis dragen zij die met een knoop om het middel.

Haar bovenlijf wordt gedekt door een dun baadje van Boegineesch model met korte mouwen. Zijn zij op reis, of bezig met

veldarbeid, dan dragen zij onder de sarong een broek, en een hoed van koewal-palmen op het hoofd.

Tot de gewilde versierselen behooren de kralen armbanden en halssnoeren, alsook de uit Parigi afkomstige geslepen schelpen armbanden, die ook door de mannen worden gedragen.

In het oor dragen de vrouwen oorknoppen van hoorn of ebbenhout ter grootte van een kwart- of halve-gulden, overtrokken met bladtin. De voornamen en gegoeden dragen deze versierselen van zilver of goud, al naargelang van de middelen en den stand der echtgenooten.

Inlandsch bestuur, hoofden, geestelijkheid. De vorst van Donggala met den titel „Madika”, wordt in het bestuur bijgestaan door een rijksraad „Hadat”, bestaande uit zeven leden, met den titel „Aroe”, nl. Aroe Ganti, Aroe Towale, Aroe Lero, Aroe Loli, Aroe Bala, Aroe Kabanga en Aroe Kola Kola, die het recht hebben den vorst aan te stellen.

De vorst, eenmaal aangesteld, kan niet van zijne waardigheid worden ontheven, doch blijft levenslang aan het bestuur.

De troonsopvolger „Madika-malolo” wordt door den vorst en de hadat aangesteld, vertegenwoordigt den vorst bij ziekte of ontstentenis, doch bemoeit zich alleen met zaken, wanneer hem dat wordt opgedragen en onthoudt zich overigens van alle inmenging in den rijksraad.

De Madika-malolo en de zeven raadsleden „Pitoe KotaE” worden met goedvinden van den vorst en de hadat aangesteld en ontslagen: de mindere hoofden „Totoewa” of „Tomatoewa” worden door het volk gekozen en door den rijksraad benoemd of ontslagen.

De vorst, de hadat en de kamponghoofden bezitten hunne waardigheid erfelijk in hun geslacht.

De verplichtingen der hoofden bestaan in het leveren van volk tot het bouwen, onderhouden en bewaken van de vorstelijke woning, tot het bebouwen en beplanten der ornamentstuinen en tot het vergezellen van den vorst op zijne reizen.

De inkomsten van den vorst zijn luttel; hij trekt procenten van de afdoening van zaken, van de topbanen en hanenvechterijen; hij legt boeten op en heft verder eenige uitgaande en inkomende rechten op producten en koopmanschappen. Ten einde zijne inkomsten te vermeerderen en eenigszins volgens zijn stand te leven, drijft hij ook handel.

De inkomsten der hoofden zijn van geen beteekenis, en bestaan

in geringe geldelijke tegemoetkomingen bij het afdoen van zaken en het opleggen van boeten. Zij zijn dan ook arm en moeten zelf door den landbouw en de vischvangst in hun onderhoud voorzien.

De langs de kust der Palosbaai, in het gebied van Donggala wonende Boegineezen, Makassaren en andere vreemdelingen staan onder den Majoor van Kalangkangang als hoofd; daar deze zich echter meestal in Mamoedjoe (Mandar) ophoudt, staat deze kolonie feitelijk onder het gezag van zijn onderhoofd met den titel van luitenant van Kalangkangang. [1]

Het hoofd der geestelijkheid is een „imam", die bijgestaan wordt door „chatibs" en „bidals". De imam wordt door den vorst en de hadat verkozen en ontslagen; de chatibs en bidals door den imam, in overeenstemming met vorst, hadat en bevolking der betrokken negorijen.

De diensten der geestelijkheid bestaan in het voorgaan bij het gebed in de langgar, het sluiten van huwelijken en het volbrengen van de voorgeschreven plechtigheden bij begrafenissen. In zaken van boedels, nalatenschappen en echtscheidingen beslist de vorst met de hadat.

De inkomsten van de geestelijkheid zijn zeer gering en bepalen zich tot aalmoezen en giften bij huwelijken en begrafenissen.

III. Beknopte geschiedenis van de politieke aanrakingen met Kaïli, meer in het bijzonder met Donggala.

Het landschap Kaïli of Kajeli bestond vroeger uit zes vorstendommen: Paloe of Palos, Banawa of Donggala, Kajeli, Sigi, Tipa of Taipa en Lesi of Loli en was vóór de 17de eeuw schatplichtig aan Ternate.

In het begin dier eeuw werd het veroverd door en schatplichtig aan den Makassaarschen Koning Toeni Palangga. Tot 1669 schijnt het onder de heerschappij der Makassaren gebleven te zijn;

---

[1] In 1854, toen de Gouverneur Van der Hart zich in de Palosbaai bevond om met drie vorsten van Kaïli contracten te sluiten, werd La Matoepoewang Patana La Bandoe tot luitenant van Kalangkangang benoemd, wien, wegens de vele door hem aan het N. I. Gouvernement bewezen diensten, bij Gouv. Besl. dd. 3 October 1874, de titel van kapitein van Kalangkangang werd verleend, terwijl zijn zoon La Raga tot luitenant werd aangesteld.

Het is voornamelijk aan den grooten invloed, die wijlen Patana La Bandoe zich op de vorsten van Kaïli heeft weten te verwerven, te danken, dat de Palosbaai niet meer, zooals vroeger, eene veilige schuilplaats aan zeeroovers biedt, van wie er destijds zelfs eenigen met dochters van vorsten getrouwd waren.

in dat jaar gaf Admiraal Speelman het aan Ternate terug, dat het echter in 1683, onder het bestuur van Sultan Amsterdam bij contract afstond aan de Compagnie, die het reeds sedert 1679 onderhoorig aan het Gouvernement van Makassar had gesteld.

De vorsten van Ternate, zoo min als de Comp^ie lieten zich veel gelegen liggen aan Kaïli, zoodat het, voortdurend ten prooi aan binnenlandsche beroeringen, beurtelings door de Mandareezen, Makassaren en Boegineezen overheerscht is geworden. Enkele malen gaf de Comp^ie gehoor aan de verzoeken tot bijstand van de Kaïlische vorsten, maar naarmate de macht van Boni steeg, verminderde de invloed der Comp^ie in dat gedeelte van haar gebied. In 1790 viel de geheele landstreek Kaïli de Comp^ie af.

Bij de regeling van het bestuur op Celebes in 1824 werd Kaïli aanvankelijk onder Menado, doch kort daarop onder het Gouvernement van Makassar gevoegd.

Sedert dien tijd staat het weder in vriendschappelijke betrekking met het N. I. Gouvernement, zonder zich evenwel veel van de oude schatplichtigheid te herinneren.

Hoewel reeds in 1824 door de Commissarissen Van Schelle en Tobias met de vorsten van Kaïli een contract was gesloten en er bepaald was dat aan de Palosbaai een post zou worden opgericht, heeft het tot 1891 geduurd, eer er een posthouder werd aangesteld. Die baai werd evenwel nu en dan door Nederlandsche oorlogsvaartuigen bezocht, terwijl de betrekkingen tusschen de vorsten en het bestuur te Makassar eenigermate werden gaande gehouden door tusschenkomst van het te Donggala gevestigde hoofd der aan de baai woonachtige Boegineezen, aan wien de titel van Majoor was toegekend, en wiens handelsbelangen eene nauwere aansluiting aan het Gouvernement voor hem noodzakelijk maakten.

Als een bewijs hoe weinig de Kaïlische vorsten zich als onderdanen van het N. I. Gouvernement beschouwden, mag worden aangehaald, dat toen de Assistent-resident Schaap in 1847, bij gelegenheid zijner zending naar de Palosbaai, het denkbeeld eener vestiging van Gouvernementswege opperde, de vorsten hunne toestemming daartoe afhankelijk stelden van het gevoelen der vorsten van Gowa en Boni.

Een toevallige omstandigheid bracht eenige verandering in de verhoudingen. In 1852 vluchtte zekere Sjarief Achmad Baginda, Oemar, ook genaamd Toewan Lolo, die zich in de residentie Menado aan moord had schuldig gemaakt, naar Kaïli; op een verzoek om zijne uitlevering verklaarden de Kaïlische vorsten zich

onmachtig daartoe. Bij het daarop gevolgd bezoek aan de Palosbaai in 1854 van den Gouverneur Van der Hart, met eenige oorlogsvaartuigen en eene landings-divisie, gelukte het wel niet den, naar het gebergte gevluchten, Toewan Lolo in handen te krijgen, maar wel werden toen ten minste contracten gesloten met de vorsten van Palos, van Donggala en van Towaïli, contracten die echter niet door den hadat waren bekrachtigd, zoodat ze maar van weinig waarde waren. Het was intusschen gebleken, dat het gezag der vorsten ondermijnd werd door een groot aantal vreemdelingen als: Boegineezen, Makassaren, Maleiers en bastaard-Arabieren; vooral de invloed der laatsten en der Makassaren schijnt overwegend geweest te zijn, terwijl die van de Boegïneezen aan het tanen was o. a. door verdeeldheid onder hen, tengevolge van de herhaalde afwezigheid van den Majoor van Kalangkangang; de Gouverneur van der Hart stelde nu Patana La Bandoe aan tot hoofd der Boegineezen met den titel van luitenant, ondergeschikt aan den Majoor even bedoeld, naar het schijnt om den invloed der Boegineezen te versterken. Na het vertrek van den Gouverneur bleven de woelingen echter voortduren, vooral door het aanstoken van den Radja Moeda van Palos, die meer invloed had dan de vorst zelf, zoodat zelfs vijandelijkheden tegen de Boegineezen werden gepleegd, en geweigerd werd de, inmiddels door het Gouvernement bekrachtigde contracten in ontvangst te nemen. Na den dood van den Radja Moeda in 1855 kwam er echter rust en in October 1856 verklaarden de vorsten zich bereid de bekrachtigde contracten in ontvangst te nemen, hetgeen dan ook in November van dat jaar geschiedde; door den commandeerenden officier van Z. M. stoomschip „Montrado” werden ze den vorsten uitgereikt.

In Maart 1861 maakte de bevolking van eenige streken van Palos en Donggala zich schuldig aan roof en moord op een Gouvernementsonderdaan, die met zijn prauw in de Palosbaai kwam handeldrijven: het zenden daarheen van Z. M. stoomschip „Reinier Claessen” had het gevolg dat de vorst van Palos en de bevolking van Towaeli de gevorderde schadevergoeding betaalden, terwijl de vorst van Donggala een der schuldigen uitleverde.

In November 1861 zond de vorst van Towaeli den persoon van La Garoeda, die gehuwd was met de dochter van dien vorst, naar Makassar om namens hem het contract van 1854 te vernieuwen, hetgeen, volgens meening van dien vorst behoorde te geschieden wegens het overlijden van den Gouverneur Jansen en het optreden

van Kroesen. Deze La Garoeda, als een berucht zeeschuimer bekend, die sedert jaren door ons werd opgespoord, doch wien het nog steeds gelukt was aan onze vervolging te ontsnappen, werd gevangen genomen. Ofschoon de vorst van Towaeli, aan wien kennis was gegeven van deze gevangenneming, vergiffenis vroeg voor zijn schoonzoon, werd deze aan de justitie overgeleverd en tot 15 jaren dwangarbeid veroordeeld.

De in 1854 aan het bestuur zijnde vorsten van Kaïli, met wien de bovenvermelde contracten gesloten werden, kwamen achtereenvolgens te overlijden en naar 's lands gebruik werden tot hunne opvolgers verkozen, voor Palos, Djodjokodi Tomesina, zoon van den overleden vorst, en voor Donggala, La Maka gilli Tomedada, neef van den overleden vorst.

Overeenkomstig het bepaalde bij art. 20 van de met die landschappen in 1854 gesloten contracten behoorden die overeenkomsten vernieuwd te worden, doch aangezien zij niet meer met de eischen van den tegenwoordigen tijd overeenkwamen, zijn met hen op 1 en 2 Mei 1888 nieuwe contracten gesloten.

Naar aanleiding van het afloopen in November 1888 van Parigi aan de Tominibocht door de Boegineezen van de Palosbaai, uit wraak wegens moord en roof, gepleegd op eenige hunner landgenooten aldaar, en ten einde hun driester optreden te breidelen, werd bij Gouvernementsbesluit d.d. 18 September 1891 n° 9, onder nadere Koninklijke goedkeuring, te Donggala een posthouder met het noodig personeel geplaatst.

Bij Staatsblad 1893 n° 80 werd de posthouder definitief in dienst gesteld; bij Staatsblad 1895 n° 115 werd hij door een civiel gezaghebber vervangen.

Hem is opgedragen, toezicht te houden op den gang van zaken in de Kaïlische rijkjes, zoomede op de Boegineezen in en nabij de Palosbaai.

In November 1891 werd de bovenbedoelde posthouder geïnstalleerd; bij die gelegenheid werd overeengekomen dat de sedert de vestiging der Boegineezen bestaande rechtbank, genoemd Raad van Oudsten, gepresideerd door den Majoor of Luitenant van Kalankangang, en waarin eenige oudsten als leden fungeeren, steeds zitting zal nemen in tegenwoordigheid van dien posthouder, die echter slechts eene adviseerende stem heeft.

De door dien Raad gewezen vonnissen in misdrijven, die gestraft worden met verbanning buiten het landschap Banawa, worden den Directeur van Justitie ter goedkeuring aangeboden, die mede de strafplaats aanwijst.

Aangezien de oudsten bezwaren maakten om in de voeding te voorzien van veroordeelden tot dwangarbeid van ten hoogste 3 maanden, die hunne straf plaatselijk moesten ondergaan en van veroordeelden tot dwangarbeid van langer duur in afwachting van hunne opzending naar elders, en het te vreezen was dat anders het boetestelsel, dat tot op de komst van den posthouder nog onder de Boegineezen schering en inslag was, weder zoude worden toegepast, werd bij Gouvernementsbesluit d.d. 2 April 1893 n° 15 bepaald, dat in de voeding van door den Raad van oudsten tot dwangarbeid veroordeelden, onder toezicht van den aldaar geplaatsten Posthouder, voor rekening van den Lande zou worden voorzien.

Den 19den Mei 1890 werd met het bestuur van Donggala een suppletoir contract gesloten, betreffende den in- en uitvoer van vuurwapenen, buskruit en ammunitie, welke overeenkomst werd goedgekeurd en bekrachtigd bij besluit van 8 September 1890 n° 3.

Den 18den Januari 1897 werd vervolgens aan het Gouvernement overgedragen het recht tot het verleenen van vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen, alsmede tot het verleenen van concessiën tot mijnontginning en tot ondernemingen van landbouw. Dit suppletoir contract werd voorwaardelijk goedgekeurd en bekrachtigd bij besluit van 22 Maart 1900, n° 39.

Aan de gestelde voorwaarde werd sedert voldaan.

Op politiek gebied viel overigens niets bijzonders voor, tot op het oogenblik dat de bestuurder aan den Moöetonschen opstandeling Poidarawati, alias Tombolotoetoe, schuilplaats en steun verleende.

Opgejaagd door onze troepen in het Moöetonsche, alwaar hij opgrond van vermeende rechten op den troon het den bestuurder lastig maakte en dezen dwarsboomde, vluchtte hij in December 1900 naar de kampong Tjinabogan (Tontoli), waar hij den Sultan zijne onderwerping aanbood.

De Sultan bood aan den opstandeling uit te leveren, doch deze wist, vóór het zoover kwam, te ontkomen.

Ook pogingen van het hadatslid van Banawa, Aroe Ganti, om Tombolotoetoe aan het Gouvernement over te leveren mislukten. In Juli 1901 vertoonde deze zich weer in Banawa, waar de oude Radja hem niet alleen huisvesting verleende, maar ook in besliste en ruwe termen zijne uitlevering weigerde, welke houding den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden deed besluiten om de hadat van het landschap in overweging te geven den bestuurder van Banawa, La Makagilli Toe kadoda, van zijne waardigheid ver-

vallen te verklaren. Hieraan werd gevolg gegeven, welke handeling bij Gouvernements besluit van 19 September 1901 n° 17 door de Regeering werd goedgekeurd. De vervallen verklaarde Radja werd daarop bij besluit van 11 October 1901 n° 26 te Makassar geinterneerd.

Als zijn opvolger werd door de hadat met algemeene stemmen verkozen de voren reeds genoemde La Maroena Aroe Ganti, zoon van den vorigen vorst en wel de betrouwbaarste en flinkste prins van Banawa.

Nadat La Maroena op den 13^en^ December 1902 door den Resident ter beschikking, namens het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, als bestuurder van Banawa in zijne waardigheid was bevestigd, werd op dienzelfden datum tot het sluiten van een nieuw politiek contract overgegaan, terwijl de nieuwe bestuurder en zijne rijksgrooten mede afstand deden van de kampong Donggala ten behoeve van de door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement op te richten etablissementen.

Bedoeld terrein strekt zich in het noorden uit tot aan Tandjong Batoe Poegiemba, en wordt in het oosten begrensd door de Palosbaai, in het zuiden door de rivier van Paniempoeng en in het westen door den heuvel Pantape, ook genaamd La Sappe.

Zoowel het politiek-contract als de verklaring van den afstand van Donggala, is goedgekeurd bij Gouvernementsbesluit dd. 7 Mei 1903 n° 16.

Ook onder de hoofden van de Boegineesche nederzetting in de Palosbaai heeft sedert eenige mutatie plaats gehad.

Als blijk van waardeering voor de door hem gedurende 13 jaren bewezen diensten, werd bij Gouvernementsbesluit dd. 10 November 1896 n° 24 aan La Raga, Luitenant der Boegineezen, de titel verleend van Kapitein.

In Juni 1900 verzocht hij den Gouverneur, met het oog op zijn herhaald afwezen van de Palosbaai voor zijne handelszaken, eervol ontslag uit zijne betrekking, en vroeg bij wijze van gunst, dat zijn oudste zoon Hadji Mohamad Amir voor de aanstaande vacature in aanmerking mocht worden gebracht.

Bij Gouvernementsbesluit dd. 3 September 1900 n° 26 werd hij eervol uit zijne betrekking ontslagen en genoemde zoon tot hoofd der Boegineezen in de Palosbaai, met den titel van Luitenant, benoemd.

Evenals vroeger, heeft de Majoor van Kalangkangang, La Pake, zich ook gedurende de laatste jaren in het geheel niet met de zaken der Boegineezen aan de Palosbaai ingelaten, waardoor hij ook zijn invloed onder hen geheel verloren heeft.

BESCHRIJVING VAN HET LANDSCHAP PASIR.[1]

A. Grenzen, grootte en bevolking.

GRENZEN.

Het landschap Pasir wordt begrensd:

Ten Noorden en Noord-Oosten door het landschap Koetei.

Reeds van ouds maakte de regeling dezer grens een punt van verschil uit tusschen de Vorsten van Koetei en Pasir; de grensomschrijving gaf in de politieke contracten [voor zooveel Pasir betreft in dat van 22 Juni 1862] in deze geene bevredigende oplossing.

Blijkens eene door de zelfbesturen van Koetei en Pasir in 1903 gesloten overeenkomst, welke na eenige wijzigingen de goedkeuring der Regeering verwierf, wordt de grens tusschen de landschappen Koetei en Pasir gevormd door:

a. Eene kromme lijn, aanvangende bij den rechteroever der Sepoenangrivier, loopende naar de uitmonding der Toejoeh-rivier in de Telakei-rivier en alzoo noordelijk begrenzende het stroomgebied van alle riviertjes, welke zuidelijk van de Sepoenang-rivier in zee vallen, alsmede van alle linker zijriviertjes der Telakei-rivier benedenstrooms van de monding der Toejoeh-rivier.

b. de Telakei-rivier, van hare samenvloeiing met de Toejoeh-rivier tot aan haar oorsprong.

Ten Oosten:

door de straat van Makassar.

Ten Westen:

door de waterscheiding tusschen de in de straat van Makasser uit-

---

[1] Deze verhandeling, van het Departement van Koloniën ter openbaarmaking ontvangen, is samengesteld door den heer A. H. F. J. Nusselein controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, en in Februari 1904 door den Resident der Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo aan de Indische Regeering ingediend.

mondende rivieren en die, welke zich in de Barito [Java-zee] uitstorten. [Artikel 2 van het politiek contract van 1 September 1902.]

Ten Zuiden :

door het Gouvernements landschap Tjingal. In het politiek contract van 22 Juni 1862 wordt in artikel 2 die grens als volgt omschreven:

van het punt waar zich een tak [van het grensgebergte, dat de waterscheiding vormt tusschen den Kendilo en de rivieren Toetoeie en Oeie] Oostelijk afscheidt, die de waterscheiding vormt tusschen de Kendilo, de Apar en de andere in de baai van Pasir vallende rivieren op de eene, en de rivieren van Tjengal op de andere zijde, en van dat punt over de toppen van evenbeschreven bergreeks tot Tandjong Aroe. [1]

GROOTTE.

Het geheele landschap Pasir beslaat omstreeks 5000 vierk. palen [de paal 1507 M]. Tot Pasir behooren geene eilanden. [2]

BEVOLKING.

Bestanddeelen en aard. De bevolking van het landschap Pasir bedraagt naar schatting 17000 zielen, waarvan: 5000 Boegineezen, woonachtig in de benedenstreken langs de oevers der rivieren en vereenigd in kampongs ter hoofdplaats Pasir en te Sabakang;

4000 Pasireezen [eigenlijk tot den Islam overgegane Dajaks], woonachtig, behalve ter hoofdplaats Pasir, in het binnenland der benedenstreken en langs de oevers der rivieren in de bovenstreken;

5000 Dajaks, woonachtig in het binnenland der bovenstreken;

1800 Badjoreezen, woonachtig aan het zeestrand nabij de mondingen der rivieren, voornamelijk aan den mond der Pasir, Talakei en Adang-rivieren ;

1200 Bandjareezen, woonachtig te Tanah Grogot, Pasir, Loeasi en Sabakong.

---

[1] De Sultan van Pasir vermeent nog tot zijn gebied te mogen rekenen de riviertjes Senipa-besar en Senipa-ketjil, welk beide bezuiden Tandjong Aroe in de straat van Makassar vallen.

Senipa wordt in strijd met artikel 2 van het politiek contract van 1862 genoemd onder de landen, waaruit volgens artikel 2 van het politiek contract van 1889 het landschap Pasir zoude zijn samengesteld.

[2] Aldus artikel 2 van het politiek contract van 1902. De Balabalakan of kleine Postillon-eilanden moeten gerekend worden te behooren tot het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden.

Bovendien zijn in het landschap Pasir woonachtig: 9 Europeanen en 34 vreemde Oosterlingen.

Nagenoeg de helft der bevolking van het landschap bestaat derhalve uit vreemdelingen, die, hoewel door aanhuwelijking zich veelvuldig met de inheemsche bevolking vermengd hebbende, toch in hoofdzaak hunne instellingen en gebruiken, afkomstig van het moederland, hebben behouden.

Hetgeen in de navolgende bladzijden betreffende bevolking, godsdienst en ethnographische bizonderheden wordt vermeld, heeft uitsluitend betrekking op de inheemsche bevolking [Pasireezen en Dajaks], tenzij het tegendeel blijkt.

De inheemsche bevolking van het landschap Pasir behoort tot het sluikharige, Maleische of Indonesische ras.

Het prognathisme is slechts bij enkelen sterk ontwikkeld; maar over het algemeen kan gezegd worden dat het gering is.

De tanden lijden sterk onder het aanhoudend sirihkauwen en vallen vrij spoedig uit.

Wat betreft de gestalte, staat de lengte beneden die van het gemiddelde eens Europeaans, zij is slank en over het algemeen staan de lichaamsproportiën in goede evenredigheid tot elkaar. Mismaaktheid komt minder voor dan bij het Kaukasische ras. Zwaar gespierde personen worden onder de bergbewoners weleens aangetroffen, doch zijn overigens zeldzaam. Het lichaam der vrouwen is over het algemeen klein, tenger, met weinig neiging tot corpulentie. Ook onder de mannen vindt men geringe neiging tot vetvorming.

De gelaatsvorm is langwerpig, het voorhoofd vrij hoog; de neus is regelmatig en goed gevormd [haviksneuzen worden zelden gevonden]; de wenkbrauwen zijn weinig behaard; de oogen, vol uitdrukking, zijn eenigszins rond en uitpuilend en dikwijls een weinig schuinstaand als bij de Chineezen.

De schouderbladen zijn goed ontwikkeld, evenals in het algemeen de sleutelbeenderen.

Handen en voeten zijn goed gevormd. Borst en middel zijn behoorlijk ontwikkeld; de borsten der vrouwen meerendeels van middelmatige grootte, van boven eenigszins plat, van onderen gewelfd, verliezen na een of meer bevallingen spoedig hunne élasticiteit en worden geheel plat, waarvan het lange zoogen der kinderen zeker de voornaamste oorzaak is.

De huidskleur is meestal lichtgeel bruin. Soms, vooral bij kinderen, nagenoeg blank als bij het Kaukasisch ras.

Het hoofdhaar, grof en sluik, wordt door de vrouwen altijd lang gedragen, door de mannen bij afwisseling lang en kort.

Het lichaam is zeer weinig behaard en het haar van baard, knevel, oksel, enz. wordt meestal uitgetrokken.

Knevels worden weinig gedragen en dan nog laat men meestal slechts de haren boven de mondhoeken staan. Gebaarde personen ziet men zeer zelden.

De totaal indruk van het uiterlijk is over het algemeen gunstig.

De mannen zijn eenvoudig, met weinig neiging tot opschik, phlegmatisch, conservatief, in hooge mate bijgeloovig en zeer verzot op hanengevechten en dobbelen. Ofschoon vrijmoedig, is de man toch onderdanig aan zijn meerderen, echter lang niet in die mate als de Javaan.

Hoewel niet van schranderheid ontbloot, laat zijne ontwikkeling, vooral op het punt van onderwijs, alles te wenschen over. Slechts bij hooge uitzondering worden personen aangetroffen, die een weinig kunnen lezen en schrijven met Arabische karakters.

De leefwijze is gezellig, onder bloedverwanten zeer intiem, hoewel nimmer de eerbied voor het hoofd van 't gezin of voor ouderen uit het oog verloren wordt.

Onzindelijkheid, zoowel op het lichaam als op de kleeding en omgeving is kenmerkend.

Bloed- en verwantschap worden dikwerf hoogst overdreven uitgemeten; vermoedelijk is de steun, dien men tegen willekeur van vreemden en grooten bij de familie zoekt, hiervan de reden.

De taal der inheemsche bevolking kan slechts beschouwd worden als een Dajaksch dialect, vermengd met Boegineesche, Javaansche en Maleische woorden; een eigen letterschrift bestaat niet. Literatuur is onbekend.

Dit geldt natuurlijk niet voor de vele Boegineezen, die hun eigen taal, letterschrift en litteratuur bezitten, afkomstig van het moederland [Celebes]. Met de Maleische taal zijn de hoofden algemeen, en ook vele minderen bekend.

De in het landschap Pasir thans algemeen in gebruik zijnde tijdrekening is de Arabische; evenwel wordt het zonnejaar gebezigd bij het planten der padi. Indien nl. een bepaald sterrebeeld aan den hemel zichtbaar is, wordt daarnaar berekend wanneer de tijd is aangebroken om de rijstvelden [ladangs] aan te leggen.

De dag- en nachtverdeeling in kleine tijdstippen wordt door bepaalde woorden of uitdrukkingen nauwkeurig aangegeven.

Godsdienst. De in het landschap Pasir woonachtige Boegineezen zijn goede Mohammedanen en verrichten trouw hunne godsdienstplichten. Wat de Pasireezen betreft, deze zijn meer in naam dan inderdaad Mohammedanen en houden hardnekkig vast aan Dajaksche begrippen betreffende godsdienst en geestenwereld.

Dat trouwens de Islam zeer oppervlakkig beleden wordt, bewijzen de omstandigheden dat men in Pasir slechts een mesigit en zeer weinig langgars aantreft, het aantal geestelijken en hadji's luttel is en er steeds weinig ijver voor de bedevaart bestaat.

Als ijverige volgelingen van den profeet treden op den voorgrond de in het landschap woonachtige Bandjereezen. Eén of meer personen van dien landaard treft men steeds in de omgeving der hoofden aan, waar zij de betrekking van schrijver vervullen. Vóór de invoering van den Islam was de inheemsche bevolking heidensch en de Dajaks der binnenlanden zijn dit tot heden nog. Zelfs voor zoover zij tot den Islam zijn overgegaan, hebben zij het oude geloof aan geesten en voorteekenen behouden, evenzoo het geloof aan middelen om in de toekomst te lezen en rampen en onheilen te bezweren.

Als verblijfplaats van vele geesten [djin] staat de Goenoeng Melikat bekend. Sultan Adam, die gewoonlijk eenige dagen in het jaar op dien berg in afzondering doorbracht [betapa] sloot daar een huwelijk met eene vrouwelijke djin waaruit een zoon, "Tendang" genaamd, werd geboren. Deze zoon had de eigenschap zich onzichtbaar te kunnen maken: hij is spoorloos verdwenen en houdt zich thans op het eiland Madoera op, alwaar hij met eene prinses [ook djin] is getrouwd. Nu en dan komt hij nog in Pasir terug, n.l. wanneer hij daartoe door een groot feest en offers [vroeger ook menschenoffers] wordt uitgenoodigd. Deze feesten worden nu en dan gegeven, voornamelijk in de kampong Boesoei, alwaar zich tot verblijfplaats van Tendang eene woning bevindt met drie daken en rustende op één stijl, veel gelijkende op eene groote duiventil. Ook dienen die feesten en offers om het land van onheilen en ziekten te zuiveren [memalas negri].

Evenals in de godsdienstgeschiedenis van vele volken is ook in Pasir een verhaal omtrent den zondvloed bekend. Nabij eene plaats n.l., genaamd Oedjoeng Polak, vindt men in de Pasirrivier eene steenmassa, die allerlei grillige vormen vertoont. De sage wil, dat hier tijdens den zondvloed de opvarenden eener prauw van schrik versteenden.

De speciaal Dajaksche balianfeesten zijn te Pasir zeer in zwang.

De balians worden voornamelijk bij ziektegevallen geraadpleegd. Onder een vervaarlijk lawaai, door het slaan op gongs en trommels dat ver in den omtrek hoorbaar is, wordt de ingewijde [balian] door een geest bezeten, die hem het geneesmiddel voor den kranke mededeelt. Zelfs ter hoofdplaats Pasir, waar uitsluitend Mohammedanen wonen, worden de balians geraadpleegd, en slechts gedurende de Mohammedaansche vastenmaand Ramadhan is dit aldaar door den Sultan verboden.

In het overige gedeelte der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo is de inheemsche bevolking van Pasir berucht wegens de wijze waarop zij met vergif werkt. Bij haar heerscht n.l. het begrip, dat hij die sterft door het vergif van een Pasirees, hiernamaals, in de andere wereld, de slaaf van dien Pasirees wordt. Of het middel in de practijk wordt toegepast is niet bewezen; doch het is een feit, dat de Pasireezen om die reden steeds op hun hoede zijn, zelfs voor hun beste vrienden.

Familieleven. Evenals nagenoeg overal elders in den Indischen Archipel, is men zeer gesteld op veel kinderen. Onvruchtbaarheid heeft bijna immer verwaarloozing der vrouw door den man, zoo niet echtscheiding tengevolge.

Al ziet men liever dat de eerstgeborene een jongen is, zoo zijn toch ook dochters wegens den te verwachten bruidschat zeer gewild, terwijl men bovendien aan den aanstaanden schoonzoon, die volgens de adat op de plaats van zijne vrouw moet wonen, een steun heeft. Wanneer de vrouw zwanger is, acht men vele zaken, handelingen enz. voor haar [soms ook voor haar man] dan wel voor de vrucht of voor de ophanden zijnde bevalling nadeelig [pamali]. In de 7e maand wordt eene doktores [bidan] te hulp geroepen; bij aanzienlijken blijft de doktores tot aan de bevalling in huis of zij komt nu en dan eens kijken.

Bij de geboorte is zoo mogelijk de man of een van diens verwanten, dan wel één van de familieleden der vrouw aanwezig, om de bidan de noodige hulp te verleenen. De bevalling heeft plaats in eene liggende houding. Na de verlossing wordt de vrouw voorloopig aan haar lot overgelaten, en wacht de doktores eerst de nageboorte af. Is deze ontlast, dan gaat zij over tot het afsnijden van den navelstreng en het ruw reinigen van het kind om daarna de kraamvrouw hulp te bieden. De nageboorte wordt met zorg behandeld en in een aarden pot of wel in een rotan mandje in huis bewaard, totdat het overblijvend gedeelte der navelstreng afvalt.

Dit eindje van den navelstreng wordt bij de nageboorte in den aarden pot gedaan, welke pot alsdan met eenigen luister nabij de woning in den grond wordt begraven. Gedurende den tijd dat de nageboorte in huis is, worden er kaarsen gebrand, terwijl er bij de pot een weinig eten wordt geplaatst. De zorg voor de nageboorte vindt zijn reden daarin, dat deze het kind allerlei ziekten en ongelukken kan bezorgen.

De kraamvrouw is zeer spoedig hersteld en op krachten gekomen. Abortus komt bij gehuwde vrouwen zelden voor, en slechts dan om eene te spoedig terugkeerende bevalling te voorkomen. Ongehuwde vrouwen nemen daartoe meermalen hare toevlucht om de schande te verbergen.

Als het kind in de wieg wordt gelegd, hetgeen plaats heeft op denzelfden dag waarop de nageboorte wordt begraven, wordt een feest gegeven. Op den 40^{en} dag na de geboorte wordt weder een klein feest gegeven, waarbij het kind een arm of halsbandje wordt aangedaan en de doktores met eenige plechtigheid afscheid neemt van de kraamvrouw; ± 5 jaar na de geboorte wordt het haar van het kind afgeknipt, hetgeen weder met een feestje geschiedt; hetzelfde heeft plaats bij het doorboren van de ooren der meisjes op haar 7^{e} jaar. Dit geschiedt soms tegelijk met het knippen der haren.

De besnijdenis [soena] heeft bij jongens zoowel als meisjes plaats tusschen het 7^{e} en 12^{e} jaar.

Bij de nog heidensche Dajaks is een kunstbewerking als de besnijdenis eveneens in gebruik, doch wordt ongeregeld toegepast.

Het slijpen der tanden heeft spoedig na de besnijdenis plaats. De operatie is pijnlijk en moet deswege soms met tusschenpoozen geschieden. Zij bestaat uit het slijpen der bovenste snijtanden met behulp van een steen, soms worden ook de benedenste snijtanden geslepen. Zij geschiedt bij jongens en bij meisjes, en is een teeken dat het tijdstip der puberteit nadert. Soms worden de tanden ook nog zwart gemaakt.

Bij het huwelijk worden zoowel exogamie als endogamie toegepast. Het huwelijk is verboden tusschen ouders en kinderen, broers en zusters, grootouders en kleinkinderen, ooms en nichten [kamanakan, het fransche nièce], tantes en neven [kamanakan], ouders en hunne stiefkinderen. Bloedschande wordt als een zwaar misdrijf aangemerkt: het brengt misgewas, epidemieën, in het algemeen rampen en onheilen in het land. Mannen van hooge afkomst kunnen wel met geringe vrouwen huwen, maar het omgekeerde heeft zelden plaats.

De bruidschat, welke even voor het huwelijk voldaan wordt en zich naar den stand der vrouw regelt, bedraagt bij de Pasireezen van f 44 tot f 208. Bij de nog heidensche Dajaks van f 12 tot f 22. Voor weduwen bedraagt de huwelijksprijs minder. Hij wordt door de ouders in ontvangst genomen, zooals men zegt ter tegemoetkoming in de kosten voor de huwelijksfeesten; de bruid krijgt er slechts een klein gedeelte van. Soms wordt de bruidschat niet in eens voldaan; evenwel moet een bedrag van f 5.— minstens vooraf worden betaald. Zoolang de bruidschat niet betaald is, krijgt de man geen aandeel in de kinderen. Schaking komt meermalen voor, hetzij omdat de ouders der bruid weigeren hunne toestemming tot het huwelijk te geven, hetzij doordien de man niet in staat is den bruidschat te voldoen en daarbij geen faciliteit kan erlangen. De achterhaalde schaker wordt met de geschaakte in het huwelijk verbonden; hij is echter verplicht, daarbij den huwelijksprijs dadelijk in zijn geheel te voldoen en bovendien eene geldboete te betalen.

Schaking tegen den zin van de vrouw wordt als een misdrijf beschouwd. Er heeft dan geen huwelijksvoltrekking plaats, en de schuldige man wordt met eene geldboete gestraft. De omgang der jongelieden van beiderlei sekse is zeer intiem, zelfs komt het voor dat zij gedurende een jaar omgang met elkander hebben: soms zijn zelfs reeds een of meer kinderen uit die onwettige samenleving geboren alvorens een huwelijk gesloten wordt. Wanneer een man het oog op eene vrouw heeft laten vallen, wordt hiervan aan de ouders der vrouw door een paar familieleden van hem, die het aanzoek wenscht te doen, op bedekte wijze, meestal in bloemrijke bewoordingen kennis gegeven. Is het aanzoek door de ouders, na raadpleging hunner bloed- en aanverwanten, aangenomen, dan volgen de onderhandelingen betreffende de huwelijksgeschenken, den bruidschat, enz. Zijn deze tot een goed einde gebracht, dan eerst kan van eene openlijke verloving sprake zijn, terwijl men door de kotika [tabellen, figuren, enz.] den als gunstig aangewezen dag voor de huwelijksvoltrekking afwacht. Is de dag der huwelijksplechtigheid daar, dan begeeft de bruidegom zich keurig uitgedost, met eigen of geleende kleederen, naar de woning der bruid.

In de versierde woning der bruid heeft daarop in bijzijn van haren vader of voogd en van vele gasten de voltrekking van het huwelijk door een geestelijke plaats [indien partijen den Islam belijden], anders ten overstaan van een door beide partijen uitgenoodigd aanzienlijk, bejaard persoon. De dag wordt verder in

feestelijke stemming onder het drinken van veel toewak [palmwijn] doorgebracht, waarbij heilspreuken ter eere der jonggehuwden worden opgezegd. De man verblijft in de woning der ouders zijner bruid minstens gedurende één jaar en kan eerst daarna naar eene eigen woning omzien. Echtscheiding komt veelvuldig voor. Dikwijls toch zijn de huwelijken een uitvloeisel van de keuze der ouders, waarbij geen rekening wordt gehouden met de neiging der jongelieden [voornamelijk der vrouw].

Ook overspel komt veelvuldig voor, maar geschiedt zooveel mogelijk in het diepste geheim. De beleedigde echtgenoot toch heeft het recht, de overspelers bij betrapping op heeterdaad te dooden. De goederen, door de echtgenooten ten huwelijk gebracht, blijven ieders eigendom; bij echtscheiding neemt ieder zijn aandeel uit den boedel mede. Staande het huwelijk verkregen goederen worden in gelijke helften verdeeld. Bij overlijden van een der echtgenooten erft de overlevende alles. Waar de Islam meer is doorgedrongen, worden ook wel de voorschriften van dien godsdienst opgevolgd.

Adoptie komt meermalen voor, vooral onder aanzienlijken. In den regel worden kinderen van verwanten aangenomen; zeer zelden die van vreemden. De aanneming geschiedt meestal als het kind nog zeer klein is, ja zelfs menigmaal reeds vóór de geboorte. Het kind wordt geheel als eigen kind opgevoed, en erft ook van zijn pleegouders, indien deze n.l. geene eigen kinderen hebben; anders erven slechts laatstgenoemden.

De begrafenisplechtigheden verschillen bij de tot den Islam overgegane van die bij de nog heidensche bevolking. Bij de eerstgenoemden wordt het lijk, wanneer het van een man is, door mannen, indien 't van eene vrouw is, door vrouwen gereinigd en in eene lijkwade gewikkeld. Daarna worden bij het lijk gebeden opgezegd en wacht men de begrafenis af, terwijl zich de familieleden en vrienden in het sterfhuis vereenigen. Intusschen hebben eenige bloedverwanten, vrienden en bekenden het graf gereed gemaakt en de lijkbaar vervaardigd. Het graf is pl. m. 2 M. diep, 1 M. breed en 2 M. lang. Het lijk wordt op de lijkbaar uit de woning naar het graf gedragen, alwaar het met het gelaat naar het Westen gekeerd wordt nedergelegd. Het graf heeft de richting Noord:Zuid.

Nadat het lijk met aarde is bedekt, zegt de geestelijke eenige gebeden op, terwijl hij reukwater en bloemen op het graf strooit. Het grafteeken [mesan] wordt meestal later, soms langer dan eene maand na de begrafenis, op het graf geplaatst; het heeft een ronde

[paal-] vorm indien er een man ligt begraven; bij eene vrouw heeft het een platte [plank-] vorm. Rouwdagen worden herdacht met maaltijden en het opzeggen van gebeden, op den 3[en], 7[en], 14[en], 40[en] en 100[en] dag na het overlijden.

Bij het nog niet tot den Islam overgegane deel der bevolking blijft het lijk 2 à 3 dagen in huis bewaard, in welken tijd de bloedverwanten in het bosch een lijkenhuisje bouwen; daarna wordt het lijk daarin nedergelegd, geheel gekleed als gewoonlijk en voorzien van eene piek en mandau. Daarna vereenigen de bloedverwanten zich tehuis aan een maaltijd. Na pl. m. 2 maanden, indien het lijk vergaan is, worden het hoofd, de piek en de mandau teruggenomen; de beenderen worden te zamen met het lijkenhuisje verbrand, soms ook worden de beenderen begraven.

Het hoofd wordt in een van boven uitgeholde paal opgeborgen tot na afloop van den rijstoogst, soms ook binnenshuis bewaard. Daarna wordt een doodenfeest gevierd, waarna het hoofd in eene tempajan [martevaan], staande op een ijzerhouten paal, wordt opgeborgen tezamen met de hoofden van vroeger afgestorven verwanten. Het komt vooral bij aanzienlijken ook voor, dat de afgestorvene dadelijk gekist wordt en de kist, van snijwerk voorzien, in huis bewaard wordt totdat het lijk vergaan is. Dit geschiedt echter slechts indien de afgestorvene daartoe bij zijn leven den wensch heeft te kennen gegeven en men hem dat beloofd heeft.

Klassen. De bevolking kan verdeeld worden in adel, middenstand, slaven en pandelingen.

Tot den adel behooren de vorstentelgen, tot de verst verwijderde verwanten toe. De middenstand omvat de mindere hoofden en geestelijken, de gegoeden en vrijen, terwijl tot den slavenstand gerekend worden allen die niet vrij of pandelingen zijn. De slaven loopen geheel vrij rond, doen mede aan alle feestelijkheden en dobbelpartijen en zijn ook in hunne kleeding niet te onderscheiden van vrije lieden. Zij mogen ook bezittingen hebben; wanneer het hun bij hun meester niet bevalt, kunnen zij elders werk zoeken tegen betaling hunner schuld aan den vorigen meester.

Omgekeerd heeft de meester niet het recht, een slaaf tegen zijn wil aan een ander te verkoopen. De maximum schuld van een slaaf is f 80 en kan ook in termijnen worden betaald. Eigenlijk zijn dus de slaven in het landschap Pasir nog slechts als pandelingen te beschouwen.

Evenals de slaven zijn de pandelingen verplicht, de bevelen van den pandnemer op te volgen, die tegen vergoeding van voedsel en kleeding over hunne werkkrachten kan beschikken. In vele gevallen wonen de slaven en pandelingen slechts bij den meester in huis, doch zoeken zelf elders werk, waarvan de opbrengst met den meester wordt gedeeld.

Woningen. Ter hoofdplaats Pasir bewonen de Boegineezen groote huizen, zooals op Celebes gebruikelijk. Zij bieden ruimte aan een twintigtal gezinnen en zijn van eene deugdzame houtsoort (belangiran) opgetrokken. Zij zijn gedekt met verzinkt ijzer of sirappen, en hebben een planken omwanding. Ook elders in het landschap, waar Boegineezen gevestigd zijn, vindt men die groote woningen, doch slechts met atap tot dakbedekking.

De langs de kust wonende Badjoreesche visschers bouwen hunne armoedige woningen op palen aan den waterkant en gedeeltelijk op het water. De houtsoort, daarbij gebruikt, is „galam" of ander nabij het strand aanwezig wildhout. De stijlen zijn in den regel van niboenghout. De huisjes worden na pl. m. 5 jaar bouwvallig en onbewoonbaar.

De inheemsche bevolking gebruikt voor den bouw harer woningen in den regel weinig deugdzame houtsoorten; slechts bij de hoofden treft men woningen van ijzerhout aan. In de benedenstreken worden de bladeren van den langs de oevers der rivieren [voor zoover deze zout water bevatten] groeienden nipahpalm tot dakbedekking en eveneens tot omwanding gebezigd. In de bovenstreken, waar geen nipah voorkomt, bestaan dakbedekking en omwanding uit boomschors; de vloer uit gespleten bamboe of uit niboenglatten. De woningen liggen zonder orde of regelmaat door elkaar en zien er over het algemeen vuil en verwaarloosd uit. Gewoonlijk zijn de erven niet van eene omheining voorzien. Op enkele erven vindt men eene z.g. put, eigenlijk een kuil, die in den drogen tijd geen of zeer drabbig vocht bevat: het water wordt er met eene soort emmer [timba], van nipahbladeren vervaardigd, uitgehaald. Bij de put wascht men de kleederen, baadt men zich, enz. Het water wordt ook als drinkwater gebruikt. De huizen zijn alle op in den grond geplaatste palen gebouwd en zóó hoog, dat men onder het huis recht op kan staan. De woningen bevatten gewoonlijk slechts een vertrek, aangezien zij in den regel slechts door één gezin worden bewoond.

Wonen er meer gezinnen in, dan is het huis door atap of boomschors in even zoovele vertrekken verdeeld; de kookplaats, die in het grootste vertrek staat, is echter voor gemeenschappelijk gebruik. De woningen hebben slechts ééne deur en zoo min mogelijk vensters. De trap bestaat in den regel slechts uit één boomstam voorzien van inkepingen als treden. Een aarden watervat met klapperdop als schepper treft men binnenshuis steeds aan. De zoldering bestaat uit eenige dwarsbalken, bedekt met niboenglatten of gespleten bamboe. Huisraad en allerlei rommel wordt daar bewaard.

In den regel wordt de padi binnenshuis bewaard in groote cilindervormige bakken, vervaardigd van boomschors. Afzonderlijke padischuren worden zelden aangetroffen.

Slechts de hoofden hebben het recht, vóór hunne woning op de meestal daar aanwezige open ruimte een hanenkampplaats, bestaande uit een van houten tralies omrasterd vierkant stuk grond, in te richten.

Ook hebben deze het recht voor hunne woning een uit ijzerhout vervaardigde menschelijke figuur te plaatsen, te gebruiken om daaraan karbouwen, die geslacht zullen worden, vast te binden.

Zoowel aanzienlijken als minderen hebben de gewoonte hun huis te verlaten of het elders weder op te stellen, ingeval daarin herhaaldelijk iemand ziek wordt of huisgenooten spoedig na elkander overlijden, omdat men meent dat het huis of de plaats, waar het staat, betooverd, ongeluk aanbrengend is. Het huisraad is gewoonlijk gering en van weinig waarde; stoelen, tafels en lampen treft men slechts bij de hoofden aan. Instede van stoelen gebruikt de gewone inlander rottanmatten, welke een gedeelte van den vloer bedekken. De verlichtingsmiddelen zijn zeer primitief, zij bestaan uit eenvoudige blikken lampjes met draadkousen, waarin klapperolie of petroleum gebrand wordt. In de bovenstreken wordt ook damar gebrand, die daartoe in een bamboekoker met dunnen wand geplaatst wordt.

Kleeding. De kleine man draagt als dagelijksche kleeding eene lange broek [Boegineezen een korte broek, waardoor deze dadelijk van de inheemsche bevolking te herkennen zijn], die met een schuifband gesloten wordt en in den regel vuil grijs van kleur is: daarover heen een bontgekleurde sarong; voorts een hoofddoek van lichte kleur, en een kort baadje van eene willekeurige kleur.

Op weg, al is de afstand nog zoo gering, draagt hij steeds op den rug bij wijze van ransel een mandje van rottan met sirih be-

noodigdheden; gaat hij langere reizen ondernemen, waarbij hij mogelijk moet overnachten, dan is het mandje grooter en bevat, behalve de sirih-benoodigdheden, een weinig eten in een bamboekoker benevens eene dunne opgerolde kadjang om in het bosch tot beschutting tegen den regen te gebruiken.

Ook is hij steeds voorzien van eene mandau en lans. De lanspunt is steeds door eene houten scheede bedekt.

De vrouwen dragen sarong, baadje en slendang. Aan den arbeid zijnde, op het erf of op het rijstveld, dragen de vrouwen instede van een sarong een broek die om de enkels nauw sluit, doch overigens ruim is. Vrouwen dragen steeds armbanden en vingerringen. Bij mannen is dat geen regel.

Jonge meisjes dragen bovendien voetringen, borstplaten en halskettingen van metaal naargelang van de gegoedheid. Meisjes dragen, zoolang zij nog naakt rondloopen (pl. m. 7 jaar) een gouden zilveren of koperen hartvormig plaatje tot dekking van het schaamdeel. Knapen loopen tot dien leeftijd geheel naakt.

Bij den arbeid en op reis dragen de nog heidensche Dajaks slechts een schaamgordel, hunne vrouwen echter zijn steeds gekleed. De diep in het binnenland wonende Dajaks dragen een schaamgordel, een baadje en een hoofddeksel, alle van boomschors.

Hadji's dragen de overal in dezen archipel gebruikelijke kleeding.

V o e d i n g. De rijst is het hoofdvoedsel. Zij wordt nagenoeg altijd gekookt in eene aarden of ijzeren pot, somwijlen voor afwisseling gestoomd. Djagong, die eveneens algemeen geplant wordt, wordt met den stengel geroosterd. Sago wordt alleen als versnapering in koekjesvorm gebruikt. Ook aardvruchten worden slechts als versnapering genuttigd.

Als toespijzen gebruikt men peulvruchten, komkommersoorten, den jongen top van den klapperpalm, enz. Gewoonlijk worden zij als sajoer in water toebereid. Zelden wordt het eten sterk gekruid. Zout wordt steeds met het eten opgedischt, opdat men daarvan naar smaak kunne nemen.

Vleeschspijzen worden slechts zelden, b.v. bij feestelijke gelegenheden genuttigd: zij bestaan uit het vleesch van karbouwen, geiten, herten en pluimvee. Varkensvleesch wordt nog slechts door de heidensche Dajaks gegeten. De vleeschspijzen worden gewoonlijk boven het vuur geroosterd. Visch, hetzij gekookt, gerookt of gezouten, wordt veel meer dan vleesch gebruikt. De hoofdspijs wordt 2 malen

per dag genuttigd, n.l. tegen 11 uur 's morgens en 7 uur 's avonds. Als drank gebruikt men water; koffie en thee worden zoo goed als nooit gebruikt. Het sap van de arenpalm (toewak) wordt gaarne gedronken: gegist heeft het dezelfde eigenschappen als sterke drank. Dranken van Europeesch fabrikaat worden niet gebruikt.

Als opwekkend middel verdient in de eerste plaats genoemd te worden de sirih (liwo), welke evenals op Java met pinang, gambir, tabak en gezuiverde kalk gebruikt wordt. Zij, die geen sterk gebit hebben en ouden van dagen, stampen alle ingrediënten, uitgezonderd de tabak, in een koker (meestal van uitgeholden hertshoorn) met een beitelvormigen stamper fijn. Den ganschen dag en ook dikwijls 's nachts, wakker wordende, kauwt men sirih. Gebruikelijk is ook bij bezoek sirih rond te dienen. Het rooken van tabak, opgerold in een strootje (van nipah), is mede in zwang. Voornamelijk wordt Javaansche tabak gebruikt, evenwel wordt ook een weinig tabak zelf verbouwd. Chineesche tabak wordt in bamboekokers gerookt, ook door vrouwen. Behalve door enkele hoofden die daaraan verslaafd zijn, wordt weinig opium gebruikt. Geophagie komt niet voor.

Bewapening. In het landschap Pasir zijn aanwezig ongeveer:
150 achterlaadgeweren en
400 tromplaadgeweren.

Bovendien vindt men bij de hoofden eenige lila's, als bewijs van aanzien en gegoedheid. De lila's dateeren volgens het daarin gegrifte teeken uit den tijd der O. I. Compagnie, enkele schijnen van de Portugeezen afkomstig te zijn.

Het is, zelfs binnen de kampongs, gebruikelijk steeds gewapend te zijn.

De Boegineezen en andere vreemdelingen dragen een kris: de Pasireezen en Dajaks een mandau. Bovendien zijn laatstgenoemden op reis steeds voorzien van eene lans. Op de jacht wordt mede gebruik gemaakt van blaasroeren, met al dan niet vergiftigde pijlen.

Pijl en boog zijn onbekend.

Rechtswezen. Evenals in de meeste onder zelfbestuur gebleven rijkjes en landschappen van den Ind. Archipel kent men ook alhier geen onderscheid tusschen de wijze van berechting van civiele en crimineele zaken. Alles lost zich op in geldboeten of schadeloosstellingen. Elk misdrijf of overtreding, jegens iemand gepleegd, draagt

een privaatrechterlijk karakter en wordt niet beschouwd als te zijn gericht tegen de algemeene zaak.

De geldboeten bedragen in den regel een veelvoud van 88; dus f 88; 2 × f 88, enz. tot 8 × f 88. Lichtere straffen zijn boeten van f 44, terwijl de minste boete f 4 bedraagt. Wie de hem opgelegde geldboete niet betalen kan, wendt zich tot een aanzienlijk persoon, die genegen is dat bedrag aan hem voor te schieten, waarvoor hij bij dezen pandeling wordt. Wil niemand hem helpen, dan wordt de veroordeelde pandeling bij den Vorst. Aan gerechtskosten wordt in civiele gedingen betaald 10 pCt. van de waarde van het voorwerp of de zaak in geschil. Die kosten worden, vreemd genoeg, door de winnende partij voldaan. [1]

B. Geographische mededeelingen.

Bergen. De Westelijke grens van het landschap Pasir wordt gevormd door een bergketen, die wegens hare uitgestrektheid en de vele daarop voorkomende toppen den naam van Goenoeng Beratoes draagt. Als hoogste top dezer keten wordt beschouwd de Goenoeng Kroemei, ook genaamd Kramoe of Kram. Bekend is mede de Goenoeng Batoe Adji, omdat daarlangs een voetpad loopt van Batoe Botok (Pasir) naar Moeara Oeja (afdeeling Amoentai), thans ook gevolgd door de telegraaflijn Amoentai—Balikpapan.

Genoemde bergketen is wegens hare steilte moeilijk over te trekken, behalve langs bovenbedoelden Batoe Adji, alsmede door den Zuidelijk daarvan gelegen Samoe-pas, die van Pasir naar Balangan (afdeeling Amoentai) voert.

Uitloopers in Oostelijke richting van de bergketen naderen tot dichtbij de Pasirrivier; deze uitloopers zijn de Goenoeng Salau, de de Bawa Boejoeng (zwarte berg) en de Goenoeng Salihat.

Een uitlooper in Oostelijke richting vormt mede de grens tusschen de landschappen Pasir en Tjingal.

De hoogste berg in het landschap Pasir is de Goenoeng Melihat [1008 meters]. [2] Deze berg, die nagenoeg in het midden van het

[1] Godsoordeelen waren vroeger mede zeer in zwang; voornamelijk eene kunstbewerking middels gloeiend lood. Den van een misdrijf verdachten persoon werd nl. gloeiend lood in de hand gegoten. Werd de hand verwond, dan was hij schuldig; in het omgekeerde geval onschuldig. Nog in 1901 werd op last van Pangeran Sjarif Nata te Salinan een dergelijke operatie toegepast. Sedert kwam, nadat die handeling strafbaar is gesteld, geen geval meer voor.

[2] De hoogte van den Goenoeng Melihat is gemeten door den sergeant-majoor van den topographischen dienst Janssens, bij de opneming van het tracé voor de telegraaflijn.

landschap zich verheft, staat niet in verbinding met de Westelijke bergketen, doch is daarvan gescheiden door de Pasir-rivier.

De Goenoeng Melihat heeft aan de West-, Zuid- en Oostzijde bijna loodrechte flanken: naar de Noordzijde werpt hij verschillende uitloopers af. Slechts de voet is begroeid; de top bestaat uit rotsgesteenten. Hij ontleent zijn naam Melihat vermoedelijk aan de omstandigheid, dat hij als het ware het geheele landschap overziet.

Op zichzelf staande lagere bergen zijn de meer Zuidelijk gelegen Goenoeng Selapie, op den rechteroever van de Pasir-rivier gelegen, en de daartegenover op den linkeroever zich verheffende Goenoeng Tengkaroeran en Goenoeng Saboelan.

Tusschen de Pasir- en de Telakei-rivier bevindt zich een niet hoog, maar wegens zijne steilte moeilijk toegankelijk bergland. Een Zuidelijke top daarvan is de Goenoeng Bolang [pl. m. 600 meters]. De Goenoeng Belasa (Muizenberg), gelegen nabij de samenvloeiing der Telakei- en Lambakkangrivieren is een der toppen van het weinig hooge bergland, dat zich aan de beide zijden van den bovenloop der Telakeirivier uitstrekt. De hoogste top van dat bergland is de Goenoeng Ketam, gelegen tusschen de Telakei-rivier en de Balikpapanbaai. Op de zeekaarten (kaart n° 125) is deze berg genoemd „Piek van „Balik Papan."

Op vele kaarten der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo is aan het bergland bezuiden de Koetei-rivier ten onrechte een spinnekopvorm gegeven, waarvan de kop de bronnen zoude bevatten der Pasir-, Teweh- [zijrivier der Barito] en Pahoe- [zijrivier der Mahakam] rivieren. Wel is waar doet de loop dier rivieren, welke vrij juist is aangegeven, het bestaan van een spinnekop-gebergte vermoeden, doch in werkelijkheid bestaat dat gebergte niet. De hooge toppen [w. o. de Goenoeng Malihat, Kramoe, Baoe Boejoeng] zijn meer Zuidelijk gelegen, ongeveer in het midden van het landschap Pasir.

Rivieren. De meest belangrijke rivier is de Pasir- of Kendilorivier, welke het landschap van het Noordwesten naar het Zuidoosten doorstroomt en den meest gebruikelijken verkeers- en handelsweg vormt.

De Pasir-rivier ontstaat uit de samenvloeiing der Kendilo- en Kwarorivieren, welke beide op den Goenoeng Loemoet heeten te ontspringen en zich nabij de kampong Loeasi vereenigen. Eene rechterzijrivier der Kendilorivier is de Pamoerajan, en eene linkerzijrivier der Kwaro is de Pajang. De Pamoerajan en Pajang zijn

bekend wegens den rijkdom aan rotan langs hunne boorden. Alvorens zich met de Kwarorivier te vereenigen schuurt de Kendilo, op haar loop vele scherpe bochten makende, tegen de rotswanden, terwijl zij op eene plek, genaamd Liang Mangkoelangit, onder de rotsen doorstroomt. Bij hoogen waterstand is die tunnel geheel gevuld en het verkeer gestremd. Het verval der Kendilo bovenstrooms Liang Mangkoelangit is gering. In den drogen moesson is het water troebel en nauwelijks drinkbaar wegens den onaangenamen reuk. Na hare vereeniging met de Kwaro-rivier stroomt de Kendilo of Pasir-rivier eerst hoofdzakelijk in Zuidelijke richting, en vormt op haren loop vele riams of stroomversnellingen. In vele bochten stroomt zij langs den West- en Zuidrand van den Goenoeng Melihat tot zij de Kasoengei-rivier in zich opneemt. Vervolgens stroomt zij met minder bochten verder in Zuidelijke richting, tot waar zij de Samoe-rivier in zich opneemt. Vandaar stroomt zij hoofdzakelijk in Oostelijke richting, tot hare uitmonding in de straat van Makassar. De rechterzijrivieren der Pasir-rivier, van af Loeasi tot aan kampong Pasir, zijn de Komam, welke met hare zijriviertjes Sarioeng, Toeloes en Langoen, den pas vormt, waardoor de weg van Batoe Botak (Pasir) naar Moeara Oeja (afdeeling Amoentai) loopt; verder zuidelijk de Samoerangan, de Bioe en de Samoe. De linkerzijrivieren der Pasir-rivier van af Loeasi zijn de Konjan, de Kasoengei, de Satioe en de Loean. Even benedenstrooms der hoofdplaats Pasir splitst de rivier zich in twee armen, welke zich, niet ver van de uitmonding in de straat van Makassar, wederom vereenigen. De linkerarm, de eigenlijke Pasir-rivier, heeft tot zijrivier de Seratei; de rechterarm, genaamd Belongkong, heeft tot zijrivieren de Laboeran Besar en de Laboeran Ketjil.

In zee, vóór den mond der Pasir-rivier, bevindt zich eene bank, ter lengte van pl. m. een uur stoomens, waardoor het voor stoomschepen moeilijk is anders dan omstreeks springtij de rivier binnen te stoomen. De rivier is langs den linkerarm voor stoomschepen bevaarbaar tot aan de hoofdplaats Pasir; de scherpe bochten tusschen Tanah Grogot en Pasir maken het echter moeilijk laatstgenoemde plaats te bereiken, reden waarom de schepen voor Tanah Grogot ankeren. De rechterarm der Pasir-rivier is wegens de vele bochten en ondiepten minder geschikt om door stoomschepen bevaren te worden. Bovenstrooms kampong Pasir is de rivier voor stoomschepen geheel onbruikbaar; zelfs laadprauwen kunnen daar niet varen, weshalve men zich verder stroomopwaarts slechts bedient van

uitgeholde boomstammen (meest kajoe boengoer) met bijgetimmerde zijwanden en kadjang dak.

Is de Pasir-rivier wegens hare geringe diepte en de vele riams [stroomversnellingen] reeds een moeilijke verkeersweg, die moeielijkheid wordt nog verhoogd door de plotseling opkomende bandjirs. Bovendien wemelt de benedenloop van krokodillen, die reeds menig slachtoffer maakten. Ebbe en vloed zijn merkbaar tot voorbij kampong Pasir en bij springtij tot kampong Lampesoe.

Als tweede hoofdrivier verdient vermelding de Telakei; deze heeft hare bronnen nabij die der Pasir-rivier en stroomt in Zuid-Oostelijke richting tot hare uitmonding in de straat van Makasser.

Van den oorsprong af zijn hare rechter-zijrivieren de Tiwankiri en de Pias-rivier, terwijl hare linker-zijrivieren zijn de Lamili, Tawan Kanan, Lambakang, Nikan, Lamoean, Toejoek en Toealang.

Wegens de menigvuldige stroomversnellingen is de Telakeirivier slecht bevaarbaar bovenstrooms harer samenvloeiing met de Toejoek-rivier; van die samenvloeiing tot hare uitmonding in zee, d. i. over eene lengte van 6 geografische mijlen, is zij evenwel voor diepe laadprauwen goed bevaarbaar, en blijkbaar ook voor stoomschepen. De zandbank voor de Telakei-rivier maakt het moeilijk de rivier binnen te komen; slechts met springtij kunnen vaartuigen van meer dan zes voet diepgang de monding bereiken.

Behalve de Pasir- en de Telakei-rivieren storten zich eenige kleinere rivieren in de straat van Makasser. Van Tandjoeng Aroe of Ruige Hoek noordwaarts zijn deze riviertjes de navolgende: de Dangesoe en Sagendang tusschen Tandjoeng Aroe en Kaap Langas; de Landing, Karang en Aparbesar, welke drie rivieren zich in de Apar-baai uitstorten; de Moeroeh of Pasir-Majang, de Semoentei of Lombok en de Adang, welke riviertjes in de Adangbaai uitmonden, en voorts benoorden de Telakei-rivier de Marohat, Seranglang, Baboeloe, Labangka, Api-Api, Sasoeloe en Sapoenang of Toenan Alle zijn slechts voor laadprauwen met geringen diepgang bevaarbaar. Een uitgestrekt moeras is gelegen tusschen de Telakei- en Adangrivieren. Middels de Sirang- en Gosongriviertjes staat dat moeras in verbinding respectievelijk met de Telakei-rivier en de Adangbaai. De Krajan-rivier heeft in gemeld moeras hare uitwatering.

Een minder uitgestrekt moeras is gelegen ten zuiden van de hoofdplaats Pasir, en staat middels het riviertje Toei in verbinding met de Apar-rivier.

Waterleidingen worden in het landschap Pasir niet aangetroffen.

Wegen en bruggen. Alleen de bestuursvestiging te Tanah Grogot heeft een net van wegen ter breedte van 6 Meters tot eene gezamenlijke lengte van 3½ K.M. Overigens zijn binnen het landschap Pasir de wegen, zelfs de z.g. groote wegen, slechts voetpaden, terwijl de bruggen op de meest primitieve wijze zijn gebouwd en meestal een aan den oever omgekapte boomstam daarvoor dienst doet. De kampongs en ook de alleen staande erven zijn onderling door voetpaden verbonden.

Daar de kampongs echter voor het meerendeel aan de rivieren zijn gelegen, geschiedt het verkeer in den regel te water. De meest gebruikelijke verkeerswegen te land zijn:

a. een voetpad van Semborong aan de Kasoengei-rivier [een zijrivier van de Pasir] naar Pakoh Kwaro aan de Moeroe-rivier [Adangbaai], vandaar over Semoentei, Pakot Pait naar Oeloeng Kali [Telakei] en vandaar naar het Koeteisch gebied;

b. een voetpad van Pakot Pait aan de Andangrivier over Oeloeng Towo en Semboerak naar Oeloeng Toejoek aan de Telakei-rivier;

c. van Tanah Grogot aan de Pasir-rivier over Tepian Batang naar Rerong [Adangbaai];

d. van kampong Pasir over Taberoek en Karang naar Tjingal [Tanah Boemboelanden].

e. van de boven-Samoe over het waterscheidend grensgebergte naar Balangan (afdeeling Amoentai);

f. van Batoe Botok [Pasir-rivier] over het waterscheidend grensgebergte naar Moeara Oeja (afdeeling Amoentai);

g. van Oeloeng Sorang [Kendilo-rivier] over het waterscheidend gebergte naar Rewelang aan de Kominsie-rivier, een zijrivier der Teweh (afdeeling Doesoenlanden).

Telegraaflijnen. Het landschap Pasir wordt van West naar Oost doorsneden door de telegraaflijn Amoentai-Balik Papan. Gelegenheid tot telegrafeeren bestaat echter binnen Pasirsch gebied niet. Slechts kunnen Gouvernements spoedberichten door tusschenkomst van inlandsche lijnwachters telephonisch worden overgebracht. Die lijnwachters zijn gestationneerd te Koman, Semborong, Pakot Kwaro Semoentai, Oeloeng Kali en Api-Api.

Weersgesteldheid. De zoogenaamde Oost- of droge moesson

duurt, met inbegrip van de najaarskentering (gedurende pl. m. 1 maand) gewoonlijk 6 maanden, van omstreeks einde April tot einde October; de zoogenaamde Westmoesson of regentijd, met de voorjaarskentering, den overigen tijd van het jaar. In de vlakte variëert de temperatuur van 65° Fahrenheit (laagst waargenomene bij nacht) tot 97° (hoogste bij dag).

De gemiddelde temperatuur kan op 80° gesteld worden.

Voor de bergstreken ontbreken dergelijke gegevens.

Het laagst is de temperatuur des nachts in de maand Augustus, wanneer overdag ook de grootste warmte heerscht.

Gedurende de maanden Januari en Februari vallen de meeste regens; vooral in het gebergte kunnen zij bijzonder hevig zijn en hebben dan een plotseling buiten hare oevers treden (bandjir) der rivieren ten gevolge.

Het jaar 1902 was een exceptioneel droog jaar; op vele plaatsen ontstonden hilalangbranden, terwijl 's morgens vroeg een dikke roodgekleurde mist over den grond hing.

Evenals elders komen ook hier gedurende den drogen tijd het menigvuldigst ziekten voor, tengevolge van onvoldoend of slecht drinkwater.

De malariamuskiet (anopheles) wordt ook hier aangetroffen.

C. Samenstelling van het landschap, met opgave van kampongs.

Uit niets blijkt dat het landschap Pasir van ouds in districten zoude zijn verdeeld, die vereenigd het Sultanaat hebben gevormd. Slechts kan worden geconstateerd dat de vorstentelgen (Adji's) zich over het landschap hebben verspreid en op de plaats hunner vestiging en in den omtrek daarvan, al dan niet met goedvinden van den Vorst, diens rechten hebben uitgeoefend. Dit vooropstellende, kan het landschap Pasir thans worden beschouwd als uit de na te noemen politieke eenheden (districten) te zijn samengesteld.

I. Het stroomgebied van den benedenloop der Pasir-rivier, d. i. van hare uitmonding in de straat van Makasser tot waar zij de Samoe-rivier opneemt.

Daartoe behooren de navolgende kampongs:

Kampong Badjou, gelegen aan den mond der Pasir-rivier en bewoond door Badjoreezen en Boegineezen die voornamelijk van de vischvangst leven; de kampong telt pl. m. 400 zielen.

Tabanio, bewoond door Boegineezen. Tanah Grogot met 332

zielen, waaronder 7 Europeanen en 34 vreemde Oosterlingen; standplaats van den Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur.

Pabentjongan, bewoond door Boegineezen.

Tapian Batang en

Pakot Lolo, gelegen aan de Seratei-rivier en bewoond door Pasireezen.

Pasir, de zetel van den Sultan, met 1666 zielen, grootendeels bewoond door Boegineezen; de kampong, die gebouwd is aan beide zijden der Pasir-rivier, heeft geheel het uiterlijk eener plaats op Celebes.

Sangkoeriman, bewoond door Pasireezen, evenals de volgende kampongs:

Pakot Baroe,	Pakot Bekasa en
Rantau Gedang,	Pakot Lampesoe.
Pakot Damik,	

II. Het stroomgebied der Samoerivier. De bevolking, meest Dajaks, woont verspreid.

III. Het stroomgebied van den bovenloop der Pasir-rivier, d. i. van hare samenvloeiing met de Samoe-rivier tot haar oorsprong.

De bevolking, voor het meerendeel bestaande uit heidensche Dajaks, woont verspreid in het binnenland. Langs de boorden der Pasirrivier ontmoet men stroomopwaarts de navolgende kampongs, bewoond door tot den Islam overgegane Dajaks [Pasireezen]:

Oedjoeng Polak,	Batoe Botak, [1]
Toekarsama,	Oeloeng Soeroe,
Semborong,	Terobok,
Sebentang (Barashoeri ?)	Loeasi,
Roesoei,	Sawah Djamban,
Salinan,	Djamban

en de door Dajaks bewoonde kampongs:

Tandjong Djebok (Oeloeng Loesang),	Oeloeng Roeroen en
Koejoe,	Oeloeng Sarang.

IV. Het stroomgebied der rivieren, welke bezuiden de Pasir-rivier en benoorden Tandjoeng Aroe of Ruige-Hoek in de straat van Makassar uitmonden. Terwijl ook hier de Dajaksche bevolking verspreid in het binnenland woont, verdienen de navolgende kampongs, bewoond door Boegineezen en Pasireezen, vermelding:

Bekang,	Taberoek,
Paron,	Pat en
Karang,	Landing.

[1] Deze kampong is bekend wegens de hulp, die door haar aan de opstandelingen tijdens den „Bandjermasinschen krijg" werd verleend. *Van Rees:* Deel II, bl. 317

V. Het stroomgebied der Moeroe- en Lombok-rivieren en dat van den benedenloop der Adang-rivier.

Aan de mondingen van elk der genoemde rivieren vindt men eene door Badjoreezen bewoonde visscherskampong; die aan de Adang-rivier telt pl. m. 500 zielen; de beide andere zijn kleiner. Verder verdienen vermelding:

Lemo Lemo aan de Adang-rivier, bewoond door Boegineezen;

Samoentai aan de Lombok-rivier, Pabot Kwaro en Pasir Majang, beide aan de Moeroeh-rivier.

VI. Het stroomgebied van den bovenloop der Adangrivier. Ook hier woont de bevolking, die voor het meerendeel uit Dajaks [heidenen] bestaat, verspreid in het binnenland. Vermelding verdienen slechts de kampongs:

Pakot Pait, gelegen aan de Pait-rivier [zijtak der Adang-rivier],

Oeloe Towo en

Oeloeng Itis, beide gelegen aan de Adang-rivier,

Krajang en

Kempen, beide gelegen in het binnenland tusschen de Adang- en Telakei-rivieren.

VII. Beneden-Telakei. Aan den mond der Telakei-rivier vindt men mede eene Badjoreesche visscherskampong van pl. m. 400 zielen. Verder stroomopwaarts zijn gelegen de kampongs:

Sabakong met pl. m. 600 zielen, grootendeels bewoond door Boegineezen.

Ambaloet,	Soemik,
Oeloeng Kali,	Sekoelit en
Mendik,	Telak Moenggoe,

met eene gemengde bevolking van Boegineezen en Pasireezen.

VIII. Boven-Telakei. Voor het meerendeel bewoond door Dajaks [heidenen]. Vermelding verdienen de kampongs:

Oeloeng Toejoek,	Oeloeng Nikan en
Baur Lalang,	Moeara Lambakang.
Loetar,	

IX. Het stroomgebied der Pias-rivier [eene rechter zijrivier der Telakei]. De bevolking, slechts uit heidenen bestaande, woont verspreid.

De eenige kampong is Semboetak.

De bevolking van elk der genoemde kampongs bedraagt, voorzoover niet afzonderlijk vermeld, minder dan 250 zielen.

D. Grondgesteldheid.

In het Westen en Noorden is de bodem zeer bergachtig, in het

Zuiden en Noorden vlak. De benedenstreken bestaan uit aangespoelde [alluviale] gronden. Op sommige plaatsen is de bodem zeer laag en hebben zich moerassen gevormd, o. a. tusschen de Telakei en de Adangrivieren, zoomede bezuiden de hoofdplaats Pasir. Voor zoover bekend, is de bodem weinig vruchtbaar. De humuslaag is gering; onder die laag wordt in de benedenstreken meestal witte klei aangetroffen, vermengd met roode aarde. Op de hooger gelegen gronden bevindt zich, onder eene dunne humuslaag, wit zand en steen. Op meerdere plaatsen vindt men reeds boven de humuslaag den bodem bedekt met groote steenblokken. Voor den Europeeschen landbouw schijnt de bodem minder geschikt. Wel is waar wordt door de Dajaks in de bovenstreken een weinig tabak verbouwd, doch eene cultuur van tabak op groote schaal zou niet veel beloven omdat die cultuur gronden behoeft, vermengd met vulkanische stoffen, welke stoffen, voor zoover bekend, in het landschap Pasir niet aanwezig zijn. De gebergten bestaan voor een deel uit kalkgesteenten.

Petroleum wordt aangetroffen aan de samenvloeing der Pamoerajan en Kendelorivieren, ook wordt gezegd dat in den omtrek der Adangbaai petroleum-vindplaatsen zijn.

Steenkolen worden op meerdere plaatsen aangetroffen, o. a. in den omtrek der Adangbaai, langs de Serateirivier, en nabij Lampesoe.

Goud wordt zoowel in lossen vorm als stofgoud in de rivieren, als in vasten vorm in de gesteenten aangetroffen. In vasten vorm is het aanwezig op den Goenoeng Melihat en de bergen van boven-Apar. In lossen vorm wordt het door de bevolking middels waschborden (doelangs) uit de bedding der Kendilo-[Pasir-]rivier ingezameld.

IJzer vindt men in den vorm van ijzer-oer in de Laboeranrivier. IJzerhoudende gesteenten worden in de gebergten langs de Adangbaai, o. a. op de n Goenoeng Djangong aangetroffen. Het ijzer wordt door de inheemsche bevolking gebezigd tot het vervaardigen van lanspunten, messen enz.

E. Middelen van bestaan.

Nijverheid. Niet onbelangrijk is de weverij, welke tak van nijverheid uitsluitend door Boegineesche vrouwen gedreven wordt. Het weven bepaalt zich tot het maken van sarongs, korte broeken, hoofddoeken en doodskleederen. Dikwijls worden de sarongs met

goud- en zilverdraad doorweven. Over het algemeen munt het geweven niet uit door bijzondere patronen of fijn werk, maar wel door deugdzaamheid. Uitvoer van geweven stoffen heeft weinig plaats. Door de inhcemsche bevolking wordt voornamelijk werk gemaakt van:

a. Het winnen van bruine suiker [op Java aren-suiker genaamd].

b. Het smeden van ijzer tot krissen, mandaus, lanspunten en voorwerpen voor huishoudelijk gebruik.

Nabij de meeste Pasireesche woningen wordt eene kleine smederij aangetroffen.

c. Vlechtwerk. De materialen, gebezigd voor het vlechten zijn rottan en bamboe. Bij het vervaardigen der reepen, die voor het vlechten zullen dienen, wordt gebruik gemaakt van een smal mesje met lang gevest dat, bevestigd aan de mandau, in eene smalle bijscheede wordt gedragen. Als kleurstoffen worden gebruikt kassoemba [rood en blauw] en karamoenting [zwart]. De gespleten bamboe of rottan wordt met de kleurstoffen gekookt en eerst daarna gevlochten.

Velerlei voorwerpen worden op bovengenoemde wijze vervaardigd als draagmandjes voor eten en goederen [randjong], draagmandjes voor kleedingstukken [andjat], matten [apai], manden [kepi], hoofddeksels [seran] enz. Deze voorwerpen worden voornamelijk voor eigen gebruik gemaakt, doch ook op den passar te koop aangeboden.

Goud- en zilversmeden worden in geringen getale aangetroffen en hun werk is beneden het middelmatige.

Timmerlieden van beroep zijn uitsluitend eenige weinige hier aanwezige Bandjareezen. Lieden, die zich speciaal met scheepsbouw bezighouden, vindt men hier niet. De langs de kust wonende Bandjareezen vervaardigen hunne visschersvaartuigen voor eigen gebruik.

Landbouw. Nagenoeg de geheele inheemsche bevolking van het landschap Pasir houdt zich met landbouw bezig. De Boegineezen en andere vreemdelingen slechts gedeeltelijk, omdat velen hunner een middel van bestaan in den handel vinden.

Het voornaamste product is de rijst, op welks verbouwing zoowel de vlaktebewoners die der bergstreken zich toeleggen. Natte rijstvelden [sawahs] worden slechts in de nabijheid der hoofdplaats Pasir aangetroffen, alwaar zij het eigendom zijn van Boegineezen. Overal elders wordt de cultuur op droge rijstvelden [ladangs] gedreven.

De rijst is er over het algemeen inferieur aan die van Java, zoowel wat grootte van korrel als voedingswaarde betreft. Minder goede grondbewerking, geringer zorg bij de keuze der zaadpadi en het slechte wieden zullen hiervan wel de oorzaken zijn. Het oogsten geschiedt met een klein mesje, dat een eenigszins gebogen vorm heeft. De halmen worden één voor één gesneden, hetgeen tengevolge heeft dat bij een overvloedigen oogst soms handen voor het snijden te kort komen. In dat geval neemt de eigenaar van het veld personen bij zich in dienst, die mede helpen snijden tegen vergoeding van $\frac{1}{3}$ van het gesnedene als loon; soms bedraagt dit ook wel de helft. Het bewerken der velden, het uitzaaien en overplanten geschiedt in den regel door mannen; het wieden door vrouwen en het oogsten door mannen, vrouwen en kinderen. Bemesting heeft nimmer plaats, tenzij men als zoodanig het branden der ladangs en het afbranden van de na den oogst op het veld achtergebleven stengels wil beschouwen.

De padi wordt meestal in de woningen zelve opgeschuurd. Slechts bij de aanzienlijken treft men kleine padiloodsen aan.

Tot het aanleggen van rijstvelden heeft de bevolking overvloedig gronden te harer beschikking. Op de natte velden [sawahs] kan jaarlijks worden geplant: op de droge [ladangs] twee jaren achter elkaar, indien zij zijn aangelegd op oude boschgronden: anders slechts één jaar. Is een stuk grond als ladang bebouwd geweest, dan wordt het in den regel 7 jaren niet meer gebruikt.

Het herhaaldelijk verwisselen van ladangs heeft tengevolge dat de inheemsche bevolking dikwijls verhuist. In de benedenstreken zijn wilde varkens en muizen de vijanden der rijstcultuur; in de bovenstreken gaat jaarlijks een gedeelte van den oogst door overstroomingen verloren. De oogst is, zelfs wanneer deze bevredigende uitkomsten oplevert, nog niet voldoende voor de behoefte, zoodat rijst van buiten moet worden ingevoerd.

Gedurende de maanden Januari tot en met September 1903 werden van Singapore ingevoerd 230550 KG. rijst [gepelde Siam- en Rangoenrijst]. Van Java werd geen rijst ingevoerd.

Als tweede gewassen worden djagong [maïs], katjang en oebi met gunstig resultaat aangeplant.

Suikerriet wordt algemeen op of in de nabijheid der erven geplant, voornamelijk voor eigen gebruik ten einde als versnapering te worden genuttigd.

Nabij Tanah Grogot wordt een weinig aan pepercultuur gedaan;

van bepaald aangelegde tuinen van vruchtboomen is geen sprake. Op of in de nabijheid der erven worden echter algemeen vruchtboomen aangetroffen. De bevolking besteedt er weinig zorg aan, de tuinen zijn niet van heggen voorzien ten einde de jonge boompjes tegen herten en wilde varkens te beschutten, ook worden de doode takken der boomen niet behoorlijk verwijderd. Vruchten zijn dan ook schaarsch.

Klappercultuur wordt voornamelijk in de benedenstreken door Boegineezen gedreven; deze cultuur heeft evenwel veel te lijden van wilde varkens. Ook schijnt de bodem alhier voor deze cultuur niet bijzonder geschikt te zijn, want de boomen zijn over het algemeen weinig vruchtdragend. Erkend moet echter worden dat de bevolking aan de cultuur niet veel zorg besteedt.

Klappers worden in geringe hoeveelheid uitgevoerd naar Balik-Papan en Samarinda [Koetei]. Pinangboomen treft men algemeen in de nabijheid der erven aan. Uitvoer van pinangnoten heeft plaats naar Mandar [Celebes]. Tabak wordt in geringe hoeveelheid in de bovenstreken door Dajaks verbouwd voor eigen gebruik; overigens wordt in de behoefte voorzien door invoer van Chineesche en Java-tabak.

Pisang wordt algemeen aangekweekt, vooral langs de boorden der Telakei-rivier.

Uitvoer van daar heeft plaats naar Balik-Papan [Koetei].

Nipah wordt langs de oevers der rivieren, voorzoover deze zout water bevatten, overvloedig in het wild groeiende aangetroffen. De bladeren worden algemeen als dakbedekking gebezigd, terwijl de vruchten ook wel gegeten worden.

Bamboe wordt weinig geplant, doch komt in het wild groeiend voor.

Brandhout is overal overvloedig aanwezig. Oelin of ijzerhout is schaarsch. Langs de oevers der Laboeran-rivier vindt men goed timmerhout, w. o. van de soort balangiran.

B o s c h p r o d u c t e n. Het landschap Pasir staat bekend wegens zijn rijkdom aan rotan.

De Pasir-rotan van de soort „segah" staat op de markt te Singapore als de beste rotan van de geheele Oostkust van Borneo bekend. Eene inferieure soort, „soeltoep", komt eveneens veelvuldig voor, voornamelijk in het stroomgebied der Telakei-rivier.

Het inzamelen der rotan is alleen aan de inheemsche bevolking geoorloofd. Boegineezen en andere vreemdelingen worden, voorzoover

zij niet in dienst der hoofden zijn, geweerd omdat het dezen vreemdelingen meer om de quantiteit dan om de qualiteit van het ingezamelde te doen is en zij de jonge plantjes niet ontzien. Bij het inzamelen wordt stelselmatig te werk gegaan. Is n.l. eene landstreek afgezocht, dan wordt deze gedurende eenige jaren voor de inzamelaars gesloten, teneinde de jonge planten gelegenheid te geven tot volkomen wasdom te komen. Rotan van de soort „segah" wordt ook aangeplant.

In de bosschen wordt mede getahpertjah, caoutchouc en was [lilin] aangetroffen, doch in geringe hoeveelheid.

Langs de boorden der Adangbaai en de in die baai uitmondende riviertjes en kreeken worden overvloedig in het wild groeiende tingi- en bakauboomen aangetroffen. De bast dezer boomsoorten, vooral die der eerstgenoemde, wordt ingezameld en naar Java [Soerabaja] uitgevoerd. Zij levert eene roode kleurstof op.

Veeteelt. De veeteelt is van weinig beteekenis. Karbouwen worden in de bovenstreken geteeld door de hoofden. Zij worden niet gebruikt bij de bewerking der rijstvelden, doch dienen slechts om bij feestelijke gelegenheden geslacht te worden. De kleine man is zelden in het bezit van karbouwen.

Runderen worden nu en dan als slachtvee van Madoera ingevoerd.

Paarden zijn niet aanwezig.

Geiten vindt men bij enkele exemplaren in nagenoeg alle kampongs, het meest in de bovenstreken. Evenals karbouwen dienen zij tot slachtvee bij feestelijke gelegenheden en tot offeranden. Het pluimvee wordt nagenoeg uitsluitend vertegenwoordigd door kippen, die in de laaglanden algemeen, doch in bergstreken schaars voorhanden zijn.

Ganzen worden, voorzoover bekend, nergens gevonden. Eenden treft men zelden aan.

Jacht. Veel werk wordt gemaakt van de hertenjacht, echter niet voor genoegen, doch met de bedoeling het vleesch versch of gedroogd in den vorm van dendeng te verkoopen. De huiden en hoorns worden uitgevoerd naar Singapore en Makasser.

De Oost- of droge moesson is de gunstigste tijd voor de jagers, omdat de dieren zich dan uit gebrek aan drinkwater tot nabij de grootere rivieren vertoonen.

Vlakten begroeid met alang-alang worden in brand gestoken, waarna men alvorens op de jacht te gaan eenige dagen wacht, tot de jonge spruitjes, waarop de herten verzot zijn, uitschieten.

Op wilde varkens worden ter beveiliging der te veldstaande gewassen nu en dan drijfjachten gehouden.

Wilde of beter gezegd verwilderde buffels komen wel voor, doch er wordt zelden op gejaagd.

Op vogels, zooals boschkippen, wilde duiven, enz. wordt nagenoeg nooit jacht gemaakt.

Visscherij. Door de Badjoreezen en de met hen door aanhuwelijking verwante Boegineezen wordt de zeevischvangst uitgeoefend. In diep water geschiedt die met lijnen en harpoenen: in ondiep water met fuiken.

Kampongs van Badjoreesche visschers vindt men aan de mondingen der Pasir-, Moeroeh-, Lombok- Adang- en Telakei-rivieren.

Zij voorzien het binnenland van visch, die in gezouten, gedroogden of gerookten toestand wordt in den handel gebracht.

Door de inheemsche bevolking wordt in de rivieren met fuiken, hengels en netten gevischt. Ook wordt om de visschen te bedwelmen toeba gebruikt, waarna zij met harpoenen worden opgehaald. Vischteelt op sawah's is hier onbekend.

Handel en Scheepvaart. Op de havenplaatsen is de handel voornamelijk in handen van Boegineezen en enkele Vreemde Oosterlingen.

Het vorige jaar opende de Koetei-Compagnie te Tanah Grogot een filiaal harer vestiging te Samarinda [Koetei], aan welks hoofd een Europeaan staat.

De invoer had vroeger nagenoeg uitsluitend plaats van Singapore en Celebes, doch sedert de opneming van Pasir in ons tolgebied worden ook goederen van Soerabaja, Bandjermasin en Koetei betrokken.

De uitvoer heeft thans nog, evenals vroeger, nagenoeg geheel plaats naar Singapore.

In het binnenland is de handel voornamelijk in handen van Boegineezen en Bandjareezen, welke hunne handelswaren op de handelsplaatsen inslaan en deze dan met prauwtjes overal in het binnenland te koop aanbieden. Voornamelijk begeven zij zich naar de markten [pakot], die op sommige plaatsen éénmaal per week op anderen eens in de veertien dagen worden gehouden. Op deze marktdagen komen Pasireezen en Dajaks eveneens hunne koopwaar [bruine suiker, vlechtwerk, vruchten enz.] aanbieden. De drukste marktdagen worden gehouden te Pakot Kwaro, Pakot Pait, Pakot

Domik, Pakot Lampesoe, Pakot Panaran, Pakot Soemik, Pakot Sambengei en Pakot Lolo.

Als ruilmiddel wordt onze munt gebruikt. Dubbeltjes worden echter slechts tegen 8 cents aangenomen. Papiergeld wordt door de handelaren op de havenplaatsen aangenomen, doch is elders minder gewild.

Als lengtemaat wordt door de Boegineezen en andere vreemdelingen gebruikt de Engelsche „yard”.

Algemeen wordt mede de vadem [depa] als lengtemaat gebezigd.

De Pasireezen en Dajaks rekenen bij litjoe's, één litjoe = 5 × tendok sikoe laïn kajang [= 5 × de afstand tusschen elleboog en gespannen hand]; tendok sikoe beroekoet = de afstand tusschen elleboog en gesloten hand], djaka: span der hand tusschen duim en middenvinger; djangkang, span der hand tusschen duim en wijsvinger, opang = breedte der gesloten 5 vingers.

Voor inhoudsmaten worden gebruikt de vierkante flesch, de gewone heele wijnflesch, ajer blanda flesch, kopjes, klapperdoppen en kokers van boomschors [passoe] van verschillende afmetingen.

De eenige gewichtsmaat is de datjing [unster] waarbij als eenheid de kati wordt gebruikt (= $\frac{1}{100}$ pikol van pl. m. 62 KG.).

Eene vrij drukke gemeeschap wordt in den Oost- of drogen moesson met den vasten wal van Celebes onderhouden middels op inlandsche wijze getuigde zeilschepen [pelari pedangkang, galekan], welke het eigendom zijn van op Celebes tehuis behoorende Boegineezen en Makassaren.

Met Singapore, Bandjermasin en Koetei wordt de gemeenschap in de laatste jaren nagenoeg uitsluitend met stoomschepen onderhouden, nl. door de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij, alsmede door te Bandjermasin tehuis behoorende stoomschepen. Dit heeft tengevolge dat de te Pasir tehuis behoorende schepen niet meer in de vaart zijn. Bedroeg het aantal te Pasir tehuis behoorende op Europeesche wijze getuigde schepen op ultimo September 1887 nog 11 met een gezamenlijken inhoud van 1467 tonnen, thans is nog slechts één op Europeesche wijze getuigd zeilschip met een inhoud van 78 tonnen aanwezig. Gedurende de maanden Januari en September 1903 arriveerden te Tanah Grogat 28 stoomschepen, 2 op Europeesche wijze getuigde zeilschepen en 48 op inlandsche wijze getuigde zeilschepen. Bovendien vertrokken dagelijks laadprauwen (sopit) over zee van Tanah Grogot (Pasir) naar de binnen het gebied van Pasir gelegen kustplaatsjes Apar, Adang, Telakei, enz.

Gedurende de maanden Januari tot en met September 1903 werd op het tolkantoor te Tanah Grogot (Pasir) ontvangen aan:

Invoerrecht	f 3496.84
Uitvoerrecht	- 11715.60
Accijnzen	- 2540.41
Andere ontvangsten	- 245.—
Totaal . . .	f 17997.85.

Gedurende hetzelfde tijdvak werd op het mede binnen het landschap Pasir, gelegen tolkantoor Telakei niets ontvangen, aangezien de in- en uitvoer aldaar slechts plaats had van en naar Tanah Grogot (Pasir).

Gedurende de maanden Januari tot en met September 1903 werden langs het tolkantoor te Tanah Grogot de nagenoemde goederen ingevoerd:

Benaming der goederen.	Maatstaf.	Land van herkomst.	Hoeveelheid of waarde.
Aardewerk n. a. g. . . .	gulden.	Singapore.	1166
Drogerijen en Medicijnen .	idem.	idem.	39
Eetwaren n. a. g.	idem.	idem.	2834
Idem.	idem.	Nederland.	536
Idem.	idem.	Celebes.	1189
Gambir	KG.	Singapore.	2334
Garen (om te weven) . .	gulden.	Celebes.	6
Glas en glaswerk. . . .	idem.	Singapore.	168
Goud (gemunt)	idem.	idem.	480
IJzerwerk n. a. g. . . .	idem.	idem.	1728
Kleederen n. a. g. . . .	idem.	idem.	271
Koolteer	idem.	idem.	125
Koper (in bladen en platen).	idem.	idem.	100
Kramerijen n. a. g. . . .	idem.	idem.	481
Idem.	idem.	Celebes.	27
Lampen	idem.	Singapore.	12
Manufacturen (ongebleekte).	idem.	idem.	3775
Idem. (geverfde) .	idem.	idem.	4529
Idem. n. a. g. . .	idem.	idem.	12798
Idem. idem. . .	idem.	Celebes.	643
Meel n. a. g.	KG.	Singapore.	8448
Idem.	Idem.	Celebes.	460
Modewaren	gulden.	idem.	12
Papier	KG.	Singapore.	22

Benaming der goederen.	Maatstaf.	Land van herkomst.	Hoeveelheid of waarde.
Petroleum	liter.	Singapore.	1850
Idem.	idem.	Java (Soerabaia)	46176
Idem.	idem.	Celebes.	3959
Rijst (gepelde)	KG.	Singapore.	230550
Sigaren	idem.	Nederland.	24
Idem.	idem.	Singapore.	31
Spijkers (ijzeren)	gulden.	idem.	109
Thee	KG.	Singapore.	146
Verfwaren n. a. g.	gulden.	idem.	733
Wijn (afgetapt)	liter.	Nederland.	216
Zakken	gulden.	Singapore.	154
Zeep	idem.	idem.	137
Zilver (gemunt)	idem.	idem.	59220
Diversen	idem.	idem.	7133
Idem	idem.	Celebes.	1042

Uitgevoerd werden van Tanah Grogot gedurende de maanden Januari tot en met September 1903.

Benaming der goederen.	Maatstaf.	Land van bestemming.	Hoeveelheid of waarde.
Getah	KG.	Singapore.	2479
Gom dammar	idem.	Java.	257
Hertenhoorns	idem.	Singapore.	325
Idem.	idem.	Celebes.	417
Huiden	idem.	Singapore.	7720
Idem.	idem.	Celebes.	810
Rottan	idem.	Singapore.	425990
Idem.	idem.	Nederland.	107260
Vogelnestjes (witte)	idem.	Singapore.	104¼
Idem. (zwarte)	idem.	idem.	566½
Was	idem.	Java.	1201
Diversen.	gulden.	Singapore.	2736

F. Bestuur van het landschap, zijne samenstelling en geschiedenis.

Bestuur en zijne samenstelling. Aan het hoofd van het landschap staat de Sultan; de tegenwoordige titularis is genaamd Sultan Ibrahim Chalil Oedin, van moederszijde een kleinzoon van Sultan Mohamad Sapoeh, van vaderszijde van Boegineesche afkomst.

Op hem volgt in rang de Sultan moeda of aangewezen troonsopvolger; de tegenwoordige titularis is Adji Ngessi galar Pangeran Kesoema Djaja Ningrat; van vaders- zoowel als van moederszijde afstammende van Sultan Adam (Pasir's 4e Sultan). Er is een raad van landsgrooten, die vijf leden telt. Zij worden door den Sultan geraadpleegd bij de afdoening van zaken en vormen tevens de hoogste rechtbank. Voorzitter van den raad van landsgrooten is de Sultan, die bij ontsteutenis vervangen wordt door den Sultan moeda.

De tegenwoordige landsgrooten zijn:

1. Adji Moeda, zoon van wijlen Sultan Ibrahim en Dajang Saoena, onder den naam en titel van Pangeran Soeria Nata.

2. Adji Medja, zoon van Andin Kaga en Adji Mingkoe, onder den naam en titel van Pangeran Mantri.

3. Adji Andei, zoon van wijlen Sultan Abdoel Rachman en Dajang Oewit, onder den naam en titel van Pangeran Pandji.

4. Pangeran Mas, niet van vorstelijke afkomst, doch gehuwd met eene zuster van wijlen Sultan Mohamad Ali.

5. Pangeran Depati, niet van vorstelijke afkomst, doch gehuwd met eene dochter van wijlen Sultan Mohamad Sepoeh.

Havenmeesters (sjahbandar) waren gestationneerd aan de mondingen der Pasir-, Telakei- en Adangrivieren. Sedert de heffing der tolrechten en het havenbeheer in handen van het Gouvernement kwamen, zijn die betrekkingen echter vervallen.

Aan het hoofd der geestelijkheid staat een Imam.

Aan het hoofd der in hoofdstuk C nader omschreven onderdeelen (districten) van het landschap staan respectievelijk:

I. Sultan Ibrahim Chalil Oedin zelf, met standplaats Pasir.

II. Andin Roentay, met standplaats Samoe.

III. Pangeran Sjarif Nata, met standplaats Selinan.

IV. Pangeran Ratoe Agoeng galar Radja Besar met standplaats Taberock.

V. Pangeran Praboe Anom Kesoema Adiningrat met standplaats Semoentei.

VI. Pangeran Singa met standplaats Oeloeng Towo.

VII. Sultan Ibrahim Chalil Oedin, vertegenwoordigd door een gemachtigde met den titel Raden Mas Politie met standplaats Sabakong.

VIII. Adji Mas alias Adji Raden met standplaats Oeloeng Toejoek en Adji Djaja met standplaats Oeloeng Nikan.

IX. Pangeran Wangsa met standplaats Semboerak.

De titels der Vorstentelgen, zoowel van mannen als van vrouwen, is Adji (toengkoe op Sumatra's Oostkust en goesti in het voormalig Bandjarmasinsche rijk). Verwijderde bloedverwanten heeten Andin. Voor zoover deze aan het hoofd van kampongs staan, blijven zij die titels behouden.

De overige kamponghoofden heeten bij de Boegineezen Kapitan, bij de Badjoreezen Kapitan en Poenggawa, bij de Pasireezen en Dajaks Rangga, Temanggoeng, Poenggawa, Kjahi en Raden.

De inkomsten van het zelfbestuur bestaan in de eerste plaats uit de door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te betalen schadeloosstelling wegens de overdracht bij suppletoire overeenkomst dd. 28 Juli 1900 aan dat Gouvernement van het recht tot heffing van in- en uitvoerrechten en accijnzen en de erkenning van het recht van het Gouvernement tot invoer, bereiding en verkoop van opium en van den aanmaak of invoer en tot verkoop van zout.

Die schadeloosstelling bedraagt f 16800 's jaars, waarvan f 11200 aan den Sultan wordt uitgekeerd en f 5600 aan de gezamenlijke landsgrooten. Van laatstgenoemde som ontvangt ingevolge eene door den Sultan in overleg met den Resident gemaakte regeling de Sultan moeda f 1100 en elk der vijf landsgrooten f 900 's jaars.

Overigens heeft volgens artikel 32 van het jongste politiek contract van 1 September 1902 het zelfbestuur het recht, de navolgende belastingen te heffen.

1. Hoofdgeld van alle volwassen mannelijke ingezetenen, onderdanen van den Sultan, van den leeftijd van 17 tot 50 jaar, en wel van de getrouwden f 2.50 en van de ongehuwden f 1.50 en van de voor de eerste maal aangeslagen wordende personen f 1 per jaar, alles behoudens de in billijkheid te verleenen vrijstellingen.

2. Padibelasting of vertiening op het rijstgewas. Een tiende van het rijstgewas, op te brengen in natura dan wel in geld, overeenkomstig billijke taxatie.

3. Belasting op de ingezamelde boschproducten. Een tiende van de ingezamelde boschproducten.

4. Belasting op klapperboomen. Iedere eigenaar van klapperboomen is verplicht, van elken vruchtdragenden boom per jaar 2 rijpe vruchten aan het zelfbestuur af te staan.

5. Heerendiensten. Heerendiensten worden verricht door de volwassen mannelijke ingezetenen, onderdanen van den Sultan. Bij besluit van den Resident der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo

van 28 Maart 1903 n°. 149 werd de oprichting van een landschapsraad goedgekeurd onder bewaring en beheer van den Europeeschen plaatselijken besturenden ambtenaar. De inkomsten, welke niet aan de hoofden ten goede komen doch uitsluitend ten bate van het landschap worden aangewend, bestaan uit: de helft van den eventueel voor vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen en concessiën tot mijnontginningen door het Gouvernement te heffen cijns [art. 28 van het jongste politiek contract]; verder uit de na te noemen door het zelfbestuur ten behoeve van dat fonds aangewezen inkomsten:

a. de helft van de baten, welke het inlandsch zelfbestuur uit concessies voor landbouw of houtaankap geniet.

b. de geldboeten, opgelegd door den karapatan ter hoofdplaats Pasir, zoomede de rechten, verschuldigd wegens door gemelden karapatan behandelde civiele vorderingen.

c. vrijwillige giften.

De inkomsten der Mohammedaansche geestelijkheid bestaan uit hetgeen zij op het einde der vasten maand innen aan djakat en pitrah. Ieder geeft naar vermogen, zooveel hij missen kan. Door de hoofden wordt hierop geene dwang uitgeoefend. Bovendien ontvangt de geestelijke eene kleine belooning bij het sluiten en ontbinden van huwelijken.

Geschiedenis. De eerste geschiedenis van Pasir dateert uit den voor dit landschap fabelachtigen tijd. In die oude tijden werd Pasir alleen door heidensche Dajaksche stammen bewoond, alle onder hun eigen hoofden, totdat een dezer hoofden, zekere Toemenggoeng Tokkio, het voor zijn land noodig oordeelde dat slechts een Vorst over het geheele rijk zoude regeeren. In overeenstemming met de andere hoofden en de bevolking ging hij er op uit om een Vorst te zoeken. Hij bereisde daartoe per prauw, voorzien van kostbare geschenken, de geheele Oostkust van Borneo, doch keerde onverrichter zake terug. Toemenggoeng Tokkio, die van verdriet hierover geen voedsel meer tot zich kon nemen, viel in een diepen slaap. In zijn slaap verscheen hem eene oude vrouw, die hem den raad gaf naar zee te gaan, waar hij een stuk bamboe van drie geledingen drijvende zoude vinden.

Toemenggoeng Tokkio volgde dien raad op en bracht werkelijk een dergelijk stuk bamboe mede naar Pasir. Na drie dagen en nachten bewierrookt te zijn geweest sprong de bamboe uiteen en een schoon meisje kwam daaruit te voorschijn, hetwelk Temenggoeng Tokkio tot zich nam en als eene prinses verzorgde.

Het kind wilde echter geen voedsel tot zich nemen uit menschelijke borsten, weshalve het door een witte karbouw werd gezoogd. Dit zou de reden zijn waarom het vleesch eener witte karbouw tot op den huidigen dag door Pasireezen niet gegeten mag worden, evenmin als jonge bamboe [reboeng], aangezien daaruit de vorstin zoude zijn gesproten.

Een zoon van den Soenan van Giri [Grisee, Java] kwam te Pasir en huwde de prinses. Uit dat huwelijk worden twee dochters en een zoon geboren. Nog heden dragen de hoofden titels en namen welke ook op Java in gebruik zijn, terwijl ook in de taal Javaansche woorden voorkomen. Hieruit kan veilig de gevolgtrekking worden gemaakt dat Pasir destijds onder de suprematie stond van het Hindoe-Javaansche rijk Giri.

De Islam werd te Pasir overgebracht door een Arabier [toean Said], die met eene dochter van den regeerenden vorst huwde, hetgeen de verspreiding van den Islam in de hand werkte.

Boegineezen van Wadjo onder Aroe Paneiki vestigden zich in het landschap Pasir. Aroe Paneiki, die met een Pasirsche prinses trouwde, trachtte zich van het bewind meester te maken. Dit had een burgeroorlog tengevolge, waarbij de Boegineezen hunne positie handhaafden en zich sedert in grooten getale in het landschap Pasir vestigden. Aroe Paneiki bereikte echter zijn doel niet en keerde naar Wadjo terug. Gedurende dezen tijd droegen de vorsten van Pasir den titel van Panembahan. Eene juiste opgave der elkaar opgevolgd hebbend Panembahans is niet te geven. [1] Bij het vertrek van bovengenoemde Aroe Paneiki nam de regeerende Panembahan den titel van Sultan aan en was hij onder den naam van Sultan Sepoeh de eerste Sultan van Pasir.

Hij werd opgevolgd door zijn neef, den tweeden Sultan, Soeleiman die werd opgevolgd door zijn zoon, den derden Sultan, Machmoed, wiens moeder niet van vorstelijke afkomst was; laatstgenoemde vorst heeft zeer kort geregeerd en werd opgevolgd door zijn broeder, den vierden Sultan, Adam, wiens moeder (Adji Ratoe) eene dochter was van den eersten Sultan Sepoeh.

---

[1] De eerste vorsten van Pasir schijnen in den tijd, dat de zeeroof deze kusten onveilig maakte, daaraan medeplichtig te zijn geweest.

In P. J. Veth's „Westerafdeeling van Borneo" I, bl. 252 staat vermeld dat een der voorzaten van den Sultan van Pontianakop de reede van Pasir een koopvaardijschip roofde, den kapitein, een Franschman, vermoordde en de opbrengst der geroofde goederen met den vorst van Pasir deelde.

Sultan Adam voerde oorlog met den Sultan van Koetei over het bezit van het stroomgebied der Telakei-rivier. Aanvankelijk was de Sultan van Koetei in het voordeel en had hij de zaken in Telakei geheel naar zijn hand gezet; doch nauwelijks waren de Koeteische benden weggetrokken of Sultan Adam toog weer naar Telakei, waar hij de inwoners, die de zijde van Koetei bleven kiezen, tot de vlucht noodzaakte na hunne eigendommen te hebben verwoest. Degenen die hem trouw beloofden nam hij mede naar Pasir, waar zij zich aan de boven Serateirivier vestigden. Met Sultan Adam heeft het Nederlandsch-Indisch Gouvernement het eerst een contract gesloten, nl. op 25 October 1844 [1]. Daarna werd hij reeds bij zijn leven door den vijfden Sultan, Ibrahim Chalil Oedin, opgevolgd, die echter slechts kort regeerde. Met dezen sloot het Nederlandsch-Indisch Gouvernement op 18 November 1850 een contract. Hij werd opgevolgd door den zesden Sultan, Moehmoed Khan, met wien het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, nadat die vorst wegens zijne halsstarrigheid en het verleenen van hulp aan Gouvernements vijanden in het nog niet geheel ten onder gebrachte Bandjermasinsche rijk met eene tuchtiging was bedreigd [Gouvernements Besluit dd. 7 Juni 1862 No. 4] den 22 Juni 1862 een contract gesloten heeft.

Hij werd opgevolgd door den zevenden Sultan Sepoeh Adil Chalifatoel Moeminin, die eerst den 18 November 1875 in zijne waardigheid werd bevestigd, na reeds een tiental jaren aan het bestuur te zijn geweest. Zijn grootste gebrek was zwakheid in het bestuur, hetgeen trouwens, voor zoover is na te gaan, een algemeene karaktertrek der Pasirsche Sultans, tot op den huidigen dag, schijnt te zijn geweest.

Nadat Sultan Sepoeh Adil Chalifatoel Moeminin op den 13en December 1886 was overleden, dreigden aanvankelijk moeilijkheden te zullen ontstaan omtrent de troonsopvolging, doordien Pangeran Moeda, zoon van wijlen Sultan Adam, aanspraken maakte op den troon krachtens een testament, hetwelk Sultan Sepoeh op zijn sterfbed zoude gemaakt hebben, waarbij niet de bij Gouvernementsbesluit d.d. 14 Mei 1876 no 15 aangewezen troonsopvolger Pangeran Soeria, zoon van den in 1866 overleden 6en Sultan Machmoed Khan, maar Pangeran Moeda voornoemd tot de Sultans waardigheid werd geroepen. Ofschoon Pangeran Moeda door eene groote partij, waaronder vooral leden der vorstelijke familie, in zijne aanspraken werd gesteund, gelukte

[1] Aldus volgens Resident Gersen's nota, welke evenwel geen melding maakt van het tractaat, gesloten met Sultan Adam's opvolger, Ibrahim Chalil Oedin.

het aan het bestuur, nadat de valschheid van het bovenbedoeld testament was gebleken, de beide pretendenten en hunne aanhangers tot overeenstemming te brengen en de wettige aanspraken van Pangeran Soeria door Pangeran Moeda te doen erkennen. Na de daartoe bij Gouvernements Besluit dd. 8 December 1887 n° 10 verleende machtiging werd op den 14 Februari 1888 door Pangeran Soeria de vereischte akte van verband afgelegd en deze als Sultan van Pasir erkend en bevestigd onder den naam van Mohamad Ali Adil Chalifatoel Moeminin. Pangeran Moeda werd als vermoedelijk troonsopvolger door het Gouvernement aangewezen. Op den 3 December 1889 werd met Sultan Mohamad Ali een nieuw politiek contract gesloten.

Ofschoon Pangeran Moeda en zijn aanhang oogenschijnlijk op goeden voet stonden met den Sultan, althans zich uit vrees voor de tusschenkomst van het Gouvernement niet openlijk tegen hem durfden verzetten, heeft hunne partij voortdurend den Sultan tegengewerkt en diens gezag ondermijnd. Ten gevolge van de machteloosheid van den Sultan heerschte al spoedig veel wanorde en werden misdrijven ongestraft gepleegd. Deze zeer ongewenschte toestand scheen in den loop van 1892 eene wending ten goede te zullen nemen tengevolge van de door den controleur van Pasir en de Tanah-Boemboelanden bewerkte aanstelling tot landsgroote, tevens hoofd der politie, van zekeren Daëng Mohamad Tahir, een vollen broeder van den waarnemenden bestuurder van Pegatan en Koesan, wiens vader intertijd dezelfde waardigheid in Pasir had vervuld. Dit flinke politiehoofd werd echter in het laatst van 1892 op aanstoken der andere landsgrooten, tegen wier kuiperijen en ongerechtigheden de Sultan niet scheen opgewassen te zijn, door dezen weder ontslagen.

De goede maar zwakke Sultan bracht zich echter hierdoor nog verder in moeilijkheden. De ondergeschikte hoofden deden in hunne kampongs wat zij verkozen. In de bovenstreken had Pangeran Sjarif Nata de macht in handen, terwijl de vermoedelijke troonsopvolger, Pangeran Moeda, met behulp van den in 1893 als rijksbestierder opgetreden landsgroote Pangeran Mangkoe (de tegenwoordige Sultan Ibrahim Chalil Oedin), zich in de benedenstreken geheel van het bewind meester maakte en den Sultan buiten alle zaken liet. Het gelukte den Resident eene verzoening tot stand te brengen tusschen den Sultan en Pangeran Mangkoe, waarbij eene regeling werd getroffen omtrent de wijze van aanstelling en ontslag der landsgrooten en het aantal dier dignitarissen, alsmede omtrent de

verdeeling der landsinkomsten, met de inning waarvan Pangeran Mangkoe werd belast. Toen echter de controleur zich in November 1895 weder in Pasir bevond, moest hij ervaren dat het wanbestuur niets verminderd was; slechte en brutale sujetten hadden er vrij spel; zij bleven, ofschoon verdacht van moord en diefstal, buiten vervolging, en werden zelfs in de omgeving van den Sultan geduld. Tijdens de aanwezigheid van den controleur, nadat eerst de gewone beleefdheidsbezoeken gewisseld waren, verwijderde de Sultan zich heimelijk van de hoofdplaats, instede van orde te stellen op de uitlevering van de personen, die de Controleur kwam opeischen, en zonder dien ambtenaar daaromtrent eenig bescheid te geven.

Door den Resident ter verantwoording geroepen met aanzegging de opgeëischte personen uit te leveren, antwoordde de Sultan met uitvluchten, vermoedelijk omdat hij zijne machteloosheid tegenover den Resident niet durfde bekennen.

Aan het wanbestuur van Sultan Mohamad Ali kwam door diens afzetting, welke zeer kalm verliep, in October 1896 een einde.

Tot dezen maatregel werd echter door de Regeering eerst besloten, nadat de overtuiging was verkregen, dat ons herhaald optreden bij dien bestuurder niets ten goede uitwerkte.

Tot uitvoering van den last der Regeering begaf de Resident zich, vergezeld van een detachement militairen en eenige marinetroepen naar Pasir.

De Sultan, met het besluit der Regeering in kennis gesteld, verklaarde zich aan den wil der Regeering te onderwerpen, ging aan boord en vertrok met zijn gezin naar Bandjermasin.

Vóór zijn vertrek werd de aangewezen troonsopvolger, Pangeran Moeda, nadat deze de akte van verband had bezegeld en beeëdigd en de aanwezige hoofden beloofd hadden hem als Sultan te zullen erkennen, door den Resident als Sultan van Pasir geïnstalleerd onder den naam van Sultan Abdul Rachman. Tot onderhoud van den afgezetten Sultan werden f 150 's maands uit de inkomsten van het zelfbestuur afgezonderd.[1]

Reeds spoedig na zijn optreden leverde Sultan Abdul Rachman aan ons bestuur een misdadiger uit, die vroeger herhaaldelijk doch vruchteloos onzerzijds was opgeëischt, terwij hij ook zijne medewerking verleende om uit Koetei ontvluchtte beklaagden, die zich

---

[1] Meer in bijzonderheden is de afzetting van Sultan Mohamad Ali beschreven in het Koloniaal Verslag van 1897, Hoofdstuk C., blz. 24 en 25.

in Pasir schuil hielden, te doen opsporen. Sultan Abdul Rachman overleed reeds in Mei 1898. De afgezette Sultan Mohamad Ali volgde hem in October d. a. v. in het graf. Zoo stond de Regeering wederom voor eene moeielijke Sultanskeuze, aangezien sedert het optreden van Sultan Abdul Rachman geen troonsopvolger was aangewezen en diens zoon Adji Andei (Pangeran Pandji) van moederszijde niet van vorstelijke afkomst was.

Thans zoude eene verkiezing door de daartoe gerechtigden plaats hebben en werd intusschen Pangeran Mangkoe belast met de waarneming van het bestuur. Er werden meerdere verkiezingen gehouden, die alle onwettig werden bevonden, totdat de Resident in September 1899 eene verkiezing leidde, waarop de aanstelling van Pangeran Mangkoe (Djaja Kesoema Adiningrat) tot Sultan volgde. Bij Gouvernements Besluit van 31 Januari 1900 n° 43 werd de Resident gemachtigd Pangeran Mangkoe als Sultan te erkennen en te bevestigen, nadat hij zich o. a. vooraf zoude hebben verbonden om mede te werken tot het sluiten van een nieuw politiek contract. Den 28n Juli 1900 had te kampong Pasir de erkenning en bevestiging van Pangeran Mangkoe Djaja Kesoema Adimingrat onder den naam van Sultan Ibrahim Chatil Oedin als bestuurder van Pasir plaats; de acten werden goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvernements Besluit van 27 November d. a. v. n° 28.

Bij Gouvernements Besluit van 3 Februari 1901 n° 13 werd goedgekeurd en bekrachtigd dat de bestuurder en de landsgrooten van Pasir, overeenkomstig 's lands instellingen, tot eventueelen opvolger in het bestuur van dat landschap hadden aangewezen Adji Njesei, oudste zoon van Pangeran Sjerif Nata.

Deze Adji Njesei werd reeds vóór de evenbedoelde komst van den Resident te Pasir — ten doel hebbende een troonsopvolger te kiezen — door de vorstelijke familie als zoodanig gekozen en was ook ingevolge het geldende erfrecht de aangewezen troonsopvolger, zoowel in de vrouwelijke als in de mannelijke lijn. Sultan Soleiman, de 2de Sultan, is zijn bet- en overgrootvader, terwijl Sultan Adam, de 4de Sultan, zijn grootvader is van moederszijde. Voor de afstammelingen van den afgezetten Sultan Mohamad Ali werd gezorgd, doordien de Sultan hun in overleg met den Resident de inkomsten afstond van de landen Adang, Semoentei en Moeroe, gelegen in den omtrek der Adang baai. Den 28n Juli 1900 werden door den Sultan, in overleg met den Resident, drie nieuwe landsgrooten aangewezen, waardoor de raad van landsgrooten 5 leden telde, wier

namen hiervoren reeds onder het hoofd „Bestuur" werden vermeld.

Ter bevestiging van den nieuwen stand van zaken werd bij Gouvernements besluit van 3 Augustus 1900 n° 1 tijdelijk in het landschap Pasir een controleur bij het binnenlandsch bestuur geplaatst, die den 5n Maart 1901 zijn betrekking aanvaardde. Aan dien controleur werden toegevoegd een inlandsche schrijver alsmede een korps gewapende politiedienaren, bestaande uit een Europeeschen instructeur, 1 inlandsch sergeant, 2 Inlandsche korporaals en 20 minderen.

Als standplaats van den optredenden bestuursambtenaar werd door den Resident aangewezen een stuk grond, genaamd Tanah Grogot, gelegen een uur benedenstrooms van den zetel van den vorst te Pasir, aan de samenvloeiing van de Pasir en de Seratei. Dit stuk grond was zoo hoog gelegen, dat het zelfs bij bandjir niet overstroomd werd, het was onbewoond en bedekt met bosch en hilalang.

Met behulp van 25 dwangarbeiders werden bosch en hilalang nedergeveld en in brand gestoken; waarna successievelijk werden opgericht: eene tijdelijke kazerne voor de gewapende politiedienaren, met eene woning voor den instructeur en eene gevangenis, eene opzienerswoning met opslaglokaal voor de recherche en een aanlegsteiger, eene woning voor oppassers der recherche, zoomede een tijdelijk zoutpakhuis. Er werden wegen aangelegd, loopende om een plein van 150 Meter in het vierkant en verder langs den oever der rivier en parallel daaraan.

Al spoedig begonnen handelaren langs die wegen huizen te bouwen en verhuisden een honderdtal Bandjareezen van kampong Pasir naar Tanah Grogot.

Verschillend was de indruk, dien de vestiging van een bestuursambtenaar in hun landschap op de bevolking maakte.

Bij de Boegineezen heette het: „Die heer zal hier niet lang blijven, want hij zal spoedig aan de eene of andere ziekte sterven." De Pasireezen en Dajaks uitten in hoofdzaak het volgende als hunne meening: „Het kan ons niet schelen, dat die heer hier komt wonen, dat is eene zaak die alleen onze hoofden aangaat; maar als wij het hier niet meer kunnen uithouden dan verhuizen wij."

Op weinige uitzonderingen na, maakten alle hoofden en aanzienlijken uit eigen beweging hunne opwachting bij den besturenden ambtenaar, met wien zij betreffende de aangelegenheden van hun land in overleg traden en bij wien zij hunne belangen voordroegen.

Waar het vroeger gemakkelijk was ongerechtigheden voor het Europeesch bestuur verborgen te houden, kwamen deze thans geregeld ter kennis van den bestuursambtenaar, die op herstel van grieven kon aandringen.

Vooral in kampong Pasir is volgens mededeeling van hoofden en aanzienlijke inlanders de veiligheid van personen en goederen sedert onze vestiging te Tanah Grogot toegenomen, tengevolge waarvan daar meer vertier heerscht nu de inzamelaars en opkoopers van boschprodukten, zonder dat hun moeielijkheden worden in den weg gelegd, in de gelegenheid zijn hunne produkten af te schepen; waar het vroeger niet ongewoon was, dat de Boegineezen elkander op den pasar met de blanke wapenen te lijf gingen, kwam dit sedert niet meer voor.

Thans kan gezegd worden dat, de buitensporigheden van een tweetal Adji's of vorstentelgen buiten rekening latende, naar verhouding het aantal misdrijven in Pasir niet grooter is dan in vele streken onder rechtstreeksch bestuur.

Reeds van ouds vond men in het rijkje drie politieke partijen, te weten: de partij van de afstammelingen van Sultan Mohamad Sepoeh, die van de afstammelingen van Sultan Adam en die van den afgezetten Sultan Mohamad Ali. De stand dezer partijen is thans de volgende:

1. Tot de partij der afstammelingen van Sultan Mohamad Sepoeh behooren de tegenwoordige Sultan Ibrahim Chalil Oedin, de landsgrooten Pangeran Mantri Pangeran Depati, en Pangeran Soerio Nata (vroeger behoorende tot de partijgangers van Pangeran Nata, heeft deze zich thans bij den Sultan aangesloten), alsmede de beruchte Adji Loma, die, hoewel geen landsgroote zijnde, toch in de streken waar hij gevreesd wordt als „pangeran Mangkoe" wordt betiteld. Pangeran Ratoe Agoeng, wien bij Gouvernements Besluit van 31 Januari 1900 n° 43 de titel Radja Besar werd verleend, is de hoofdvertegenwoordiger dezer partij, en wordt daarom door den Sultan zeer naar de oogen gezien.

Zijn zoon is de deugniet Adji Mecir, alias Pangeran Boeroek.

Tot deze partij behooren, behalve enkele Pasireezen, de meeste Boegineezen, hetzij van zuiver of van gemengd bloed, derhalve het meest intelligente en krijgshaftigste gedeelte der bevolking, dat tevens meester is van den handel aan de kustplaatsen. Ofschoon die Boegineezen tot deze partij gerekend moeten worden te behooren,

volgt daaruit nog volstrekt niet dat zij met personen als bv. Adji Mecir door dik en dun zouden medegaan. Integendeel, de meesten hunner, waaronder in de eerste plaats de groote handelaren en afschepers, dragen dat heerschap om het vele dat hij op zijn kerfstok heeft, een kwaad hart toe.

2. Tot de partij der afstammelingen van Sultan Adan behoort als hoofdvertegenwoordiger Pangeran Sjarif (Nata Kesoemo).

Verder diens zoon, de vermoedelijke troonsopvolger (Sultan moeda) Adji Njesei, de landsgroote Pangeran Pandji, zoon van den laatstvorigen Sultan Abdul Rachman, alsmede Pangeran Ratoe Agoeng alias Pangeran Martasari en Pangeran Singa. Voornamelijk in de bovenstreken is deze partij, waartoe de meeste onvermengde Pasireezen en Dajaks behooren en die daarom niet oneigenaardig als de nationale partij kan worden beschouwd, het machtigst; in de benedenstreken hebben zij het veld voor de Boegineezen moeten ruimen.

3. De partij van den afgezetten en sedert overleden Sultan Mohamad Ali wordt vertegenwoordigd door diens oudsten zoon Pangeran Praboe Anom Kesoema Adiningrat en den hem na verwanten landsgroote Pangeran Abas. Voornamelijk in de omstreken der Adangbaai oefenen beide Pangerans gezag uit, daarbij gesteund door Adji Kemas en Andin Lantang.

Het is wel opmerkelijk, dat juist de familieleden van den afgezetten Sultan zich voorbeeldig gedragen. Vooral de oudste zoon, Pangeran Praboe, blijkt een verstandig man te zijn.

De tegenwoordige Sultan van Pasir, Ibrahim Chalil Oedin, doet veel moeite om zich populair te maken. Het Mohammedaansch gezinde gedeelte der bevolking trachtte hij voor zich in te nemen door den bouw eener nieuwe moskee.

Door in vereeniging met zijn oom Radja Besar eene luisterlijke balianpartij te geven, deed hij onder Pasireezen en Dajaks van zich spreken. Toch mocht het Z. H. nog niet gelukken het meerendeel der hoofden van de bovenstreken tot zich te trekken. Eenigen zelfs, naijverig geworden op het toenemen van het aanzien van den Sultan, begaven zich naar Koetei ten einde te trachten zich onder de bescherming van den vorst van dat landschap te stellen.

Sultan Ibrahim Chalil Oedin kan niet buiten toezicht en aansporing om zijn plichten als bestuurder behoorlijk te vervullen. Zoo tracht hij de ongerechtigheden zijner familieleden en ook van anderen steeds verborgen te houden. Overigens geldt voor hem

hetgeen van zijn grootvader, wijlen Sultan Mohamad Sepoeh werd verklaard door Resident Gersen nl. „dat hij van zijne bevolking niet alleen niets neemt van wat haar toekomt, maar zelfs ook de belastingen, waarop hij recht heeft, niet int of eischt."

Immers, met de heffing der in- en uitvoerrechten was hij steeds geneigd bij groote bedragen vermindering toe te staan. Hoofdgeld wordt door hem in het geheel niet geheven en ook door geen der mindere hoofden in Pasir gevorderd. Met de inning der tienden van het rijstgewas is hij in de benedenstreken zeer meegaande en van de bovenstreken krijgt hij geen cent in handen. Met het verrichten der persoonlijke diensten ten zijnen behoeve is het al niet veel anders.

Mocht dan ook de politieke toestand in het landschap Pasir, voornamelijk door het ontbreken van een krachtig centraal gezag, nog niet zijn zooals men die zoude wenschen, toch kon de controleur zich op zijne dienstreizen overal veilig heen begeven en ontmoette hij op die reizen wel dikwijls vreesachtigheid van de zijde der bevolking, doch nergens tegenwerking en na eenige kennismaking zelfs medewerking. Door de hoofden, onverschillig tot welke partij zij behooren, werd hij steeds behoorlijk ontvangen en over de hangende kwesties te woord gestaan. Bedoelde dienstreizen konden in het westen worden uitgestrekt tot Tandjong (afdeeling Amoentai) en in het noorden tot Moeara Teweh (afdeeling Doesoenlanden).

BESCHRIJVING VAN DE ONDERAFDEELING KOETEI.

DOOR

S. C. KNAPPERT.

(Met een kaart.)

Met de "onderafdeeling Koetei" wordt hier bedoeld dat gedeelte van het landschap Koetei, waardoor de Beneden-Mahakam stroomt.

I. Geschiedenis.

Volgens de inlandsche verhalen zou het landschap Koetei niet altijd dien naam gedragen hebben; vroeger zou het geheeten hebben "Noesëntara" [1], en eerst door den zoon van het hoofd van "Djahitan-Lajar" (eene vermoedelijke kolonie van Hindoe-Javanen), met name Adji Batara Agoeng Déwa Sakti, aan dat landschap de naam "Koetei" gegeven zijn. Toen, zegt de legende, op zekeren dag Adji Batara Agoeng Déwa Sakti met zijn blaaspijp op jacht ging, kreeg hij niets anders dan een "toepei" (eekhoorn), die van een "pëtei" (boom met zeer onaangenaam riekende vruchten), aan de "pantei" (strand) staande, in de "koempei" (riet) viel. De combinatie van die vier woorden vond hij zoo treffend, dat hij op de plaats der "Koempei" een nieuwe kraton stichtte en deze "Koetei" noemde. Aldus volgens de "salasila" (geslachtsregister), welk handschrift ons den oorsprong en de geneologie van het Vorstenhuis van Koetei weergeeft. [2]

Het behoeft nauwelijks gezegd, dat bij het licht der geschiedbronnen van de geloofwaardigheid dezer Koeteische mondelinge overlevering weinig overblijft. Volgens die bronnen was de naam "Koetei" reeds bekend bij de Voor-Indiërs, die het land niet alleen

---

[1] Noesëntara heet te beteekenen „Tanah jang tërpotong" d. i. afgescheiden stuk grond, omdat het land, waar de Vorst verblijf hield, gelegen was tusschen Djahitan Lajar en Koetei Lama. Inderdaad beteekent Jav. noesaantara „Archipel".

[2] De Salasila is door den heer S. W. Tromp gedeeltelijk vertaald en met aanteekeningen opgenomen in de „Bijdr. Kon. Inst. 5, III, 1888, bl. 1—108.

bezocht, doch daar ook vestigingen gehad hebben, hetgeen kan blijken uit de in het Koeteische gevonden Hindoe-oudheden, welke van circa 400 n. C. afkomstig moeten zijn. (Prof. Kern in Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Akademie van Wetenschappen afd. Lett., 2de Rks. XI, 1882, bl. 109). Omstreeks 520 wordt Koetei als "Koṭi" genoemd in Sanskritsche bronnen, waar gesproken wordt van Yawa-koṭi, waarmede niet "Java-punt" doch bepaaldelijk Koetei" bedoeld is, als uiteinde der toenmaals door de Hindoes bevaren wereld. (Zie als boven, bl. 185—186).

In oud Javaansche bronnen (1365) wordt Koetei ook "Toendjoengkoete" genoemd, hetgeen beteekent Lotus-Koṭi, Lotus-Punt. (Encyclopaedie van Ned.-Indië, dl. IV, 1904, bl. 367 en 385.)

Wat de hierboven bedoelde Hindoe-oudheden betreft, het staat nog niet vast of die te Moeara Kaman dan wel te Koetei Lama gevonden zijn. Prof. Kern zegt: "Uit een schrijven van den Assistent-Resident van Koetei van 9 September 1879, medegedeeld in de Notulen van de Algemeene en Bestuursvergadering van 't Bataviaasch Genootschap van 7 October 1879, blijkt het, dat de beschreven steenen en andere voorwerpen uit den Hindoe-tijd ontdekt zijn geworden te Moeara Kaman, drie dagreizen boven Pĕlarang", de vroegere vestiging van het Europeesche Bestuur. (Versl. en Med. Kon. Ak. v. Wet. afd. Lett., 2de Rks. XI, 1882, bl. 182); doch in de Notulen van de Algemeene Bestuursvergadering van het Bataviaasch Genootschap deel XVIII, 1880, bl. 137—138 leest men: "De missive van den Assistent-Resident van Koetei d.d. 26 Augustus jl., N° 380, mededeelende dat Z. H. de Sultan van Koetei hem ten behoeve van het Genootschap vier beschreven steenen heeft afgestaan, die per eerste gelegenheid herwaarts zullen verzonden worden. Deze steenen zijn niet gevonden te Moeara Kaman maar te Koetei Lama, waar eertijds de zetel was der Koeteische Vorsten, die sedert naar Tengarang [Tĕnggaroeng], de tegenwoordige verblijfplaats van den Sultan, werd overgebracht, toen Koetei Lama te veel van zee- en menschenroof had te lijden. De steenen zijn opgegraven op een plek, gelegen in de onmiddellijke nabijheid der plaats, waar de Kraton moet gestaan hebben en zijn toevallig gevonden, toen de Sultan, hoewel vruchteloos, aldaar liet zoeken naar de schatten en sieraden, die zich volgens de overlevering op die plaats moeten bevinden. Een der steenen lag op een diepte van 16 meters onder den grond."

Verder wordt daar medegedeeld, dat Z. H. niet in 't bezit is

van oudheden van Moeara Kaman, en dat de berichten daaromtrent, evenals over de aldaar aanwezige Chineesche prauw zeer uiteenloopend zijn.

In den Catalogus der Archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen door W. P. Groeneveldt staat, dat de hier bedoelde steenen te Moeara Kaman gevonden zijn.

Hoe nu in het bovenaangehaald schrijven kan worden beweerd dat de Sultan niet in 't bezit is van oudheden van Moeara Kaman, is mij niet recht duidelijk. Twee der voorwerpen toch, behoorende tot de Rijkssieraden — karadjaän — zijn te Moeara Kaman gevonden. Die voorwerpen zijn: een gouden Hindoe-beeldje, Wishnoe voorstellende, en een gouden schildpad. (Zie S. W. Tromp, uit de Salasila van Koetei, opgenomen in de Bijdr. Kon. Inst. 5, III, 1888, bl. 101). Beide voorwerpen heb ik gezien en de Sultan — zoon van den Vorst die in 1880 aan 't bestuur was — heeft ook mij verklaard, dat zij gevonden werden te Moeara Kaman; Z. H. heeft mij nimmer gesproken van oudheden, die te Koetei Lama zouden gevonden zijn. Ook omtrent een Chineesche jonk heb ik niets vernomen. Wel komt in de Salasila het verhaal voor, dat een „Radja Tjina" met een „wangkang" naar Koetei kwam, om met Adji Batara Agoeng Déwa Sakti te „mĕnjaboeng" (hanengevechten te houden), bij welke gelegenheid die Chineesche Vorst zijn geheele wangkang verloor. Daarmede willende vluchten, veranderde het schuim der baren in aarde, zoodat men niet verder kon komen, waarna de opvarenden het bosch in vluchtten. Adji Batara Agoeng Déwa Sakti vervolgde hen en vond het bergje, alwaar de Chineezen hunne zeilen hadden genaaid, noodig voor de vlucht met de wangkang. Dit bergje nu kreeg den naam van Goenoeng Djahitan Lajar en ligt nabij het verlaten Koetei Lama, niet ver van de monding der Mahakam-rivier. (Zie S. W. Tromp, uit de Silasila van Koetei, Bijdr. Kon. Inst., 5, III, 1888, bl. 7 en 8).

Gaan wij thans na wat Dalton zegt over de aanwezigheid van Hindoe-oudheden in 't Koeteische, dan vinden wij in J. H. Moor's „Notices of the indian Archipelago" Singapore, 1837, dat Dalton zelf geen plaatsen bezocht waar oudheden gevonden worden, doch wel teekent hij in zijne reisbeschrijvingen de plaatsen aan, waar Majoor Muller die aangetroffen heeft. (Georg Muller, zaakgelastigde en inspecteur over de Binnenlanden van Borneo, heeft in Koetei gereisd en is daar om 't leven gekomen; zie zijne

levensbeschrijving in Tijdschrift voor Ned. Indië, 1856, III, p. 287). Op bl. 37 van Moor's werk vernemen wij dat Muller een Hindoetempel bezocht heeft, die 35 mijl de „S. E. Kaya Boonga" — ten rechte Kedang Kajoe Boenga" — op zou gelegen zijn, terwijl op bl. 304 en 306 van het zooeven genoemd Tijdschrift gesproken wordt van oudheden, die Muller bezocht heeft, en die gelegen zijn aan de „Marchelanrivier", welke 20 mijlen van Moeara Kaman verwijderd ligt. Van oudheden te Moeara Kanam zelf wordt niet gerept en naar alle waarschijnlijkheid wordt met de „Marchelan" en „S. E. Kaya Boonga" dezelfde rivier bedoeld. Hoewel ik de Kedang Kajoe Boenga geheel afgevaren heb, zoo ben ik niets gewaar geworden van Hindoe-oudheden; men heeft mij evenmin iets medegedeeld omtrent 't bestaan daarvan in de nabijheid dier rivier.

Wel komen Hindoe-oudheden voor in de nabijheid der Pantoenrivier, een linker zijtak van de Tëlèn, doch deze zijrivier is zoover 't binnenland in gelegen, dat het onmogelijk is dat Georg Muller, die zich slechts gedurende drie dagen van de Marchalanrivier verwijderd heeft — zie de aangehaalde zinsnede uit Moor en het Tijdschrift voor Ned. Indië — tot daar zou zijn doorgedrongen; ik had reeds drie dagen noodig om per stoombarkas Moeara Klindjau te bereiken. Ter verduidelijking van de ligging der verschillende plaatsen, waar Hindoe-oudheden gevonden worden, zijn die op de kaart duidelijk aangegeven.

Uit het hierboven medegedeelde omtrent de in Koetei voorkomende Hindoe-oudheden blijkt, dat daaromtrent nog nadere gegevens moeten worden verzameld.

Het eerst werd van onze zijde aanraking met Koetei verkregen in 't jaar 1635, toen Pangeran Sinoem Pandji Mëndapo ing Martapoera het bewind over Koetei voerde. De Oost-Indische Compagnie sloot in dat jaar eene overeenkomst met den Koning van Martapoera, waarbij zij van hare zijde o. a. beloofde bijstand te verleenen om de Javanen en Makassaren, die tegen 's Konings wil handel dreven in Pasir, vandaar te verdrijven en te verdelgen, 's Konings oppergezag door de oproerige en cijnsplichtige Vorsten van „Coetei" en Pasir weder te doen erkennen, en daartoe eenige onzer voor Makasser liggende schepen af te zonderen en onmiddellijk naar Borneo's Oostkust te zenden, indien de Koning ons smaldeel van geschikte stuurlieden wilde voorzien. Het gevolg dezer overeenkomst was, dat de commandeur Gerret Thomassen Pool naar de Oostkust gezonden werd; te Koetei gekomen, beloofde hem de Vorst geene

Javanen en Makassaren meer in zijn land te zullen dulden en alleen de Oost-Indische Compagnie zoomede den Vorst van Bandjermasin tot den handel met Koetei te zullen toelaten. (Zie Mr. L. C. D. van Dijk, „Neerlands vroegste betrekkingen met Borneo, enz." 1862, bl. 23—25 en S. W. Tromp in „Reis in Oost- en Zuid-Borneo van Koetei naar Bandjermasin" door Carl Bock, 1887, bl. I—V.)

De tweede maal dat Koetei bezocht werd, was in 't jaar 1671, toen Pangeran Dipati Modjo Kĕsoemo ing Martapoera aan de regeering was. Van veel beteekenis is die tocht echter niet geweest, en het had ook niet in de bedoeling van den onderkoopman Paulus de Bock gelegen, Koetei aan te doen; daar hij te laat in 't jaargetijde was, kon hij Soeloe niet meer bereiken en viel toen de Koetei-rivier binnen. Eerst wilde de Vorst hem dwingen de rivier te verlaten, doch toen de Bock den Vorst had beduid, dat hij zich dan zeer zeker het ongenoegen van de Compagnie op den hals zou halen, werd hem toegestaan handel te drijven. Er werd echter zeer weinig omgezet, waarna de steven naar Berouw gewend werd om kort daarop — op de terugreis — Koetei wederom aan te doen en een brief voor de Hooge Indische Regeering in ontvangst te nemen. (Zie Mr. L. C. D. van Dijk, blz. 310, en S. W. Tromp in Bock, bl. V—VIII.)

Reeds in 't jaar 1673 werd een derde tocht naar Koetei ondernomen, en wel met het doel dat landschap te overreden vrede te sluiten met het naburige rijk Pasir. Die pogingen mislukten echter geheel; de schipper Frans van Heys stelde daarop voor Koetei te tuchtigen, doch de Indische Regeering gaf hieraan geen gevolg. (Zie S. W. Tromp in Bock, p. IX—XII.)

Dat er zekere aanraking van Koetei met de Oost-Indische Compagnie bestond, kan o. a. blijken uit een brief, door den Sultan Mohamad Idris gericht aan Nicolaas Crul, Opperkoopman en Opperhoofd te Sĕmarang, in April 1739, waarin gene verklaarde in vriendschap met de Compagnie te willen leven, en als blijk daarvan enkele zaken ten geschenke gaf. (Zie S. W. Tromp in Bock, bl. XX.) Toch duurde het tot het jaar 1756, vóórdat Koetei — zij het dan ook indirect — cijnsplichtig werd aan de Oost-Indische Compagnie. (Verg. Paravicini, in Bijdr. Kon. Inst. 2, IV, 1861, bl. 242—243; meer uitvoeriger S. W. Tromp in Bock, bl. XXVII—XXVIII.) In dat jaar, tijdens het bewind van genoemden Sultan Mohamad Idris, werd door den Opperkoopman J. A. Paravicini een overeenkomst gesloten met den Sultan van Bandjarmasin, waarin

o. a. bepaald werd, dat de Compagnie den Vorst beloofde hulp te verleenen bij het heroveren der afvallige gewesten Sangouw, Sintang, Lĕwei, Bĕrouw en Koetei, waartegen hij haar uit de inkomsten dier provinciën 80 pikols vogelnesten, 160 pikols was en 340 tail goud toezegde, waarvan Koetei alleen „20 pikols vogelnesjes en 40 pikols wax" (Zie S. W. Tromp in Bock, bl. XXVIII) moest opbrengen. Volgens luitenant Baron Th. van Capellen (zie Le Moniteur des Indes Orientales et Occidentales par Ph. Fr. de Siebold et P. Melvill de Carnbee, 1846—1847, bl. 166) zouden bij dit verdrag de rechten van den Sultan van Bandjarmasin op Bĕrouw, Koetei, Pasir en Kota-Waringin aan de Oost-Indische Compagnie zijn afgestaan. (v. C. grondt dit zeker op het feit dat Paravicini twee contracten sloot, één met den Sultan van Bandjarmasin en één met den kroonprins van dat rijk. In dit laatste contract wordt in artikel 2 bepaald: „Wordt gansch Borneo met zijn ap- en dependentiën, rijken en provinciën, tot een leen en de Vorst tot een vasal of leenman van de Edele Compagnie gemaakt." Zie Bijdr. Kon. Inst. 2, IV, 1861, bl. 243; en S. W. Tromp in Bock blz. XXVIII.)

Den 13[den] Augustus 1787, (Zie S. W. Tromp, bl. XL—XLV) toen in Koetei Sultan Mohamad Moeslihoedin regeerde, werd door de Compagnie een contract gesloten met den Sultan van Bandjarmasin Solehman Said Doelah, [1] waarbij o. m. Pasir en de andere districten op de Oostkust onder rechtstreeksch beheer der Compagnie gesteld werden (artikel 6). Bij de contracten van 1 October 1812 onder het Engelsch tusschenbestuur door A. Hare, en na herstel van het Nederlandsch gezag, dd. 1 Januari 1817 door J. van Boeckholtz, met Ampliatie- en Alteratie-contract dd. 13 September 1823 door Mr. J. H. Tobias, met den Sultan van Bandjermasin gesloten (deze contracten met Ampliatie zijn bijna geheel afgedrukt bij S. W. Tromp, bl. XLV—LII) werd o. m. „Koti" — hier dus nog met den antieken naam, in plaats van Koetei — in vollen eigendom aan het Europeesch bestuur afgestaan. Daar de afstand van die gewesten feitelijk niet veel te beteekenen had, aangezien zij het oppergezag van het rijk van Bandjarmasin niet erkenden, werd in 1825 besloten rechtstreeks met de Vorsten op de Oostkust

[1] Volgens W. A. van Rees, — Bandjermasinsche krijg van 1859—1863, I, 1865, bl. 8 — werd dit contract gesloten met Panĕmbahan Ratoe, die zich in 1780, tijdens de minderjarigheid van den wettigen troonsopvolger, van de regeering had meester gemaakt.

te onderhandelen. In Mei van dat jaar vertrok de heer George Muller met dit doel; hij bereikte den 2den Augustus Tĕnggaroeng, de verblijfplaats van den Sultan van Koetei. Hier werd nu den 8 Augustus 1825 een contract gesloten, (Zie S. W. Tromp. bl. LIII—LV), waarbij de Sultan — Mohamad Çalihoedin — het oppergezag van het Nederlandsche Gouvernement erkende, zijne staten als leen aannam en de inning van alle belastingen overdroeg, terwijl hij een vaste jaarwedde zou genieten. Men heeft vermoed, dat de Sultan spoedig berouw gevoelde over 't sluiten van dit contract, daar de heer Muller niet lang daarna in de binnenlanden werd vermoord, volgens veler meening, ook van Dalton, op aanstoken van den Sultan. Dit laatste is echter zeer onwaarschijnlijk, zoo niet onmogelijk, want de moord is gebeurd in 't gebied van de Kapoeasrivier — dus over de waterscheiding — door Puihings van de Mahakam en waarschijnlijk uit wraak. (H. von Dewall zegt: „Men wil dat de heer G. Muller niet in het Koeteische, maar op het gebied van Broenei (Borneo-Proper), door den volksstam Baloewie, is vermoord geworden.” Zie Indisch Archief, 1ste jaargang, I, 1849, bl. 86.)

Die moord is niet gewroken kunnen worden, daar het Nederlandsch-Indisch Gouvernement toen met den Java-oorlog zijne handen vol had. Tot het jaar 1844 is ons niets anders van Koetei bekend dan dat wat Dalton daaromtrent verhaalt. Deze, een Engelschman, trok in 1827 naar Koetei om er zijn fortuin te zoeken, en bracht aldaar elf maanden met reizen door. Zijn wedervaren heeft hij verteld in zijne opstellen, afgedrukt in J. H. Moor's „Notices of the Indian Archipelago”, Singapore 1837, p. 36—71, [1]; ik meen te kunnen volstaan met mede te deelen, dat hij de Mahakam-rivier is opgevaren tot Moeara Pahoe en daar een verbond van vriendschap sloot met Radja „Selgie” (lees: Si Lĕdjin. In Tijdschr. v. Ned.-Indië, 1856, II, bl. 285, staat Sedjin. Id. bl. 308 staat Sedjen), een voornaam en met den Sultan bevriend opperhoofd der Dajaks. Dalton zegt, dat de zedelijke toestand van Koetei zeer verdorven was, waarbij hij dan wijst op de omstandigheid, dat door den Sultan oorlog gevoerd werd tegen verschillende Dajaksche stammen, omdat de schatting van kinderen (dit was eene jaarlijksche schatting; de kinderen werden verkocht aan Boegineezen) niet geleverd werd; dat een broeder van den Sultan, Pangeran Pĕrbatasari, vergiftigd

1) Zie over Dalton en zijne mededeelingen omtrent Koetei, Tijdschrift van Ned.-Indië, 1856, II, p. 273—314.

werd, om zich van diens schatten te kunnen meester maken; dat de kapitein Gravessome en het meerendeel zijner schepelingen op last van den Sultan werden vermoord. Na een verblijf van elf maanden was Dalton dankbaar, heelshuids op Celebes te zijn aangekomen [1]). Wat Dalton verhaalt omtrent de voortbrengselen van het land komt beneden ter sprake.

Den 4den Mei 1826 werd door M. H. Halewijn, opperhoofd ter Zuid- en Oostkust van Borneo, — opvolger van Tobias — een nieuw contract met Sultan Adam van Bandjermasin gesloten, waarvan artikel één alle vorige contracten vervallen verklaart en bij artikel vier o.m. „de plaats Kottij met derzelver onderhoorigheden" aan Z. M. den Koning der Nederlanden wordt afgestaan. Eerst in 1844, (Zie S. W. Tromp, p. LVII—LX) kreeg het Nederlandsch-Indisch Gouvernement echter weer directe aanraking met Koetei. In dat jaar was de Engelschman Erskine Murray met twee gewapende schepen naar Koetei getrokken met het doel daar een factorij te stichten, doch door zijn trotsch en overmoedig gedrag verbruidde hij het bij den Sultan, en werd hij met een deel zijner schepelingen vermoord. Van Britsche zijde werd hierover geklaagd, waarom het Nederlandsch-Indisch Gouvernement den heer A. L. Weddik — Commissaris-Inspecteur voor Borneo, Riouw en Lingga — naar Koetei zond, ten einde den moord op Murray gepleegd plaatselijk te onderzoeken; terwijl hij tevens in opdracht had, contracten met de staten op de Oostkust te sluiten. Het bleek den heer Weddik, dat de schuld van het voorgevallene aan den heer Murray zelven te wijten was; de Sultan, bevreesd voor wraak van de Engelschen, liet zich gemakkelijk overhalen om een contract aan te gaan. Dit werd op 11 October 1844 gesloten (Zie S. W. Tromp in Bock, bl. LXIV—LXV) en bepaalde dat de Sultan — Mohamad Çalihoedin — het oppergezag van Nederland erkende en zich verbond, door alle te zijner beschikking staande middelen den zeeroof tegen te gaan en te straffen. Voorts werd de vestiging van een Assistent-Resident voor de Oostkust bedongen. Sinds dezen tijd maakte ons gezag op de Oostkust goede vorderingen, waartoe de Assistent-Resident von Dewall door zijne belangrijke reizen veel heeft bijgedragen.

Het contract, door den heer Weddik gesloten, bleef slechts van kracht tot 19 October 1850, toen door den wd. Resident der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo Gallois eene nieuwe overeenkomst

[1] Zie over Dalton en zijne mededeelingen omtrent Koetei, Tijdschrift van Ned. Indië, 1856, II, p. 273—314.

werd aangegaan met de voogden van den minderjarigen Sultan van Koetei, Mohamad Soleiman al Adil Chalifatoel Moemimin. (Zie S. W. Tromp in Bock, bl. LXVI—LXVII; en "Korte aanteekeningen gehouden gedurende eene reis langs de Oostkust van Borneo" door J. G. A. Gallois in 1850, in Bijdr. Kon. Inst. 1, IV, 1856, p. 224—233). Het contract van 1850 werkte tot na den "Bandjarmasinschen krijg"; daarna werd door den Resident, kolonel E. C. F. Happé, een nieuw contract aangegaan met den zooeven genoemden Sultan, die inmiddels meerderjarig was geworden. Deze overeenkomst, gedagteekend 17 Juli 1863, heeft bijna 40 jaren achtereen de verhouding geregeld tusschen het landschap Koetei en het Nederlandsch-Indisch Gouvernement. (Zie Gedr. Stukken 2de Kamer St. Gen. 1864—1865, XXI, N° 30; het contract is gedeeltelijk afgedrukt bij S. W. Tromp in Bock, bl. LXVII—LXX).

In zijne inleiding op 't werk van Carl Bock zegt S. W. Tromp over dit contract van 1863: "Voorwaar, als men al deze onderwerpen, die in het contract zijn geregeld, overziet, dan moet men erkennen, dat wel voor alles gezorgd is, en wanneer nu ook elk artikel nagekomen werd met de punctualiteit, die wij volgens onze begrippen zouden verlangen, dan liet de toestand van Koetei zeker ook weinig te wenschen over."

Suppletoire contracten werden voorts aangegaan op den 12den Juli 1896 (omtrent de verplichting, dat de in- en uitvoer van vuurwapenen, buskruit en ammunitie in het landschap Koetei gedekt moet zijn door eene schriftelijke vergunning van den Resident der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Gedr. St. 2de Kamer St. Gen. 1899—1900, 151, N°. 2); op den 16den Maart 1898 (dat het recht tot verwijdering buiten het landschap Koetei van personen, gevaarlijk voor de openbare rust en orde, berust bij den Gouverneur-Generaal van Ned. Indië. Gedr. St. 2de Kamer St. Gen. 1898—1899, 166, N°. 31); op den 27sten Augustus 1898 (omtrent de overdracht van het havenbeheer en de politie in de havens en op de reeden van het landschap Koetei aan het Gouvernement van Ned. Indië, Gedr. St. 2de Kamer St. Gen. 1898—1899, 166, N°. 32); op den 25sten Juni 1900 (omtrent de overdracht aan het Ned. Indisch Gouvernement van *a.* het recht tot heffing van in- en uitvoerrechten en accijnzen in het gebied van Koetei; *b.* het recht tot invoer, bereiding en verkoop van opium in het genoemd gebied; *c.* het recht tot aanmaak of invoer en tot verkoop van zout in genoemd gebied; *d.* het recht tot het doen houden van dobbelspelen in genoemd

gebied; *e.* het recht tot het heffen van doorvoerrechten te Tĕnggaroeng. Gedr. St. 2de Kamer St. Gen. 1900—1901, 169, N°. 6), en op den 20sten Augustus 1900 (opgave van de havens van het landschap Koetei, bedoeld in artikel 16 van het contract van 17 Juli 1863. Gedr. St. 2de Kamer St. Gen. 1901—1902, 169, N°. 29).

De beide laatste suppletoire contracten werden gesloten met den tegenwoordigen Vorst. Sultan Mohamad Soleiman overleed op den 2den December 1899, waarna bij Gouvernements besluit van 22 Maart 1900 N°. 9 Mohamad Alimoedin al Adil Chalifatoel Moemimin als Sultan van Koetei werd erkend, terwijl op den reeds genoemden 25sten Juni d. a. v. door den Resident de bevestiging plaats had, nadat de Sultan de belofte had afgelegd een nieuw politiek contract te zullen sluiten, overeenkomstig de wenschen van het Gouvernement. Op den 25sten Augustus 1902 nu, werd dit nieuw contract gesloten, op plechtige wijze door den Sultan beëedigd en door hem en Zijne Rijksgrooten geteekend. (Gedr. St. 2de Kamer St. Gen. 1903—1904, 201, N° 31.) Daar deze overeenkomst in hoofdtrekken overeenkomt met die van 17 Juli 1863 en de sedert daaraan toegevoegde aanvullingen, zoo kan eene korte vergelijking van enkele artikelen voldoende zijn.

ARTIKEL 2. Grensomschrijving.

Grensquaesties hebben bestaan met de landschappen Sambalioeng en Pasir. Het eerste geschil is opgelost door den Resident Meijer in 1878; wel heeft onlangs de Vorst van Sambalioeng getracht deze kwestie weer te berde te brengen, doch zonder gevolg. De grensquaestie met het landschap Pasir is in 1902 in der minne geregeld; de grens tusschen de Landschappen Koetei en Pasir wordt nu gevormd:

a. door „eene kromme lijn" (sic) aanvangende bij de uitmonding aan den rechteroever der Sĕpoenangrivier, loopende naar de uitmonding der Toejoekrivier in de Tĕlakeirivier, en alzoo Noordelijk begrenzende het stroomgebied van alle riviertjes, welke Zuidelijk van de Sĕpoenangrivier in zee vallen, alsmede van alle linker zijriviertjes der Tĕlakeirivier benedenstrooms van de monding der Toejoekrivier.

b. de Tĕlakeirivier, van hare samenvloeing met de Toejoekrivier tot aan haar oorsprong. [1]

Wat de Westgrens van het landschap Koetei betreft, zoo kan die nog niet worden bepaald, in verband met den toestand der Midden- en Boven-Mahakam.

[1] Het grensgeschil tusschen Koetei en Pasir werd, zooals gezegd, einde 1902 in der minne geregeld; de uitkomst van de besprekingen der tot dat

ART. 8. Landsbestuur en vergaderingen daarvan.

Dit artikel is nieuw: vooral het bijwonen van de vergaderingen door den plaatselijken besturenden ambtenaar is zeer nuttig en gewenscht.

Het aantal landsgrooten is bij overeenkomst van 24 Maart 1901 bepaald op vier.

ART. 12. Etablissementen.

De laatste alinea van dit artikel is nieuw. Het stuk grond, dat tegenwoordig ter beschikking van het Gouvernement gesteld is, de afdeelingshoofdplaats Samarinda, is door het zelfbestuur afgestaan bij verklaring van 23 Juli 1894, waarvan aanteekening gehouden is bij Gouvernementsbesluiten van 2 Mei en 26 Augustus 1895 N° 27 en 5.

ART. 14 en 15. Onderdanen van den Sultan en van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement.

Over deze aangelegenheid handelde artikel 19 van het vorig contract, doch het liet aan duidelijkheid veel te wenschen. Ook omtrent den rechtstoestand der Boegineezen, welke landaard dikwijls reeds sedert vele geslachten inheemsch is, bestaat thans zekerheid.

ART. 16—19. Rechtspraak.

De rechtspraak was in het contract van 1863 geregeld bij de artikelen 20, 21, 22, 23 en 25 en voorts bij de suppletoire over-

---

doel samengestelde commissie was, dat de grens zou gevormd worden: a. door een denkbeeldige rechte lijn, getrokken van het punt, gelegen op den rechter oever der Sĕpoenangrivier, alwaar deze zich in de straat van Makassar stort, naar het punt, gelegen op den linkeroever der Toejoekrivier, alwaar deze zich in de Tĕlakeirivier stort, met dien verstande evenwel, dat het recht tot inzamelen van boschproducten in het stroomgebied der rivieren, welke ten Zuiden der rivier Sĕpoenang en ten Noorden der Tĕlakeirivier in de straat van Makassar uitmonden, voor zoover dat gebied ten Noorden van genoemde denkbeeldige lijn mocht liggen, geheel behoort aan het landschap Pasir; b. de Tĕlakeirivier, van hare samenvloeing met de Toejoekrivier stroomopwaarts tot aan haar oorsprong.

Later is door de Indische Regeering hierin wijziging gebracht en de grens vastgesteld zooals hierboven is aangegeven.

Zie ook het kaartje in J. G. A. Gallois, Korte aanteekeningen gehouden gedurende eene reis langs de Oostkust van Borneo, opgenomen in Bijdr. Kon. Inst., I, IV, 1856, p. 262. In den tekst wordt echter niets gezegd omtrent de herkomst van dit kaartje, evenmin over de grens tusschen Koetei en Pasir; alleen is het merkwaardig dat de grens hier aanvangt bij de monding der Tĕlakei en deze rivier volgt tot ongeveer waar zij de Toejoek opneemt; verder valt de Tĕlakei geheel in Koetei.

eenkomst van 12 Juli 1896 (goedgekeurd bij Gouvernementsbesluit van 5 Februari 1898 N° 29), betreffende de berechting van overtredingen op het stuk van uit- en invoer van vuurwapenen, buskruit en ammunitie, zoomede ter zake van misdrijven en overtredingen met betrekking tot telegraaflijnen en kabels. De artikelen 17 en 18 zijn nieuw.

ART. 20. Verwijdering van gevaarlijke personen.

Het recht om dit te doen was door het zelfbestuur aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië reeds toegekend bij suppletoire overeenkomst, aangegaan den 16den Maart 1898 en goedgekeurd bij Gouvernementsbesluit van 9 September 1898 N° 10. De tweede en derde alinea zijn nieuw.

ART. 24. Menschenroof, slavenhandel en pandelingschap.

De verplichting om menschenroof, handel in menschen zoomede in- en uitvoer van slaven te weren, is omschreven bij artikel 15 van de overeenkomst van 1863, doch het desbetreffende artikel van het vigeerend contract handelt tevens over pandelingen. Hoewel Sultan Mohamad Soleiman reeds in 1873 den invoer van pandelingen in zijn rijk verbood, en bevelen uitvaardigde om het lot der aanwezige pandelingen te verbeteren, verder den 7den Mei 1895 een regeling trof om slaven te converteeren in pandelingen, en voorts geleidelijke afschaffing van het pandelingschap te verkrijgen, zoodat er in Mei 1905 geene onvrijen meer zouden bestaan, is toch deze aangelegenheid opgenomen in het contract, gesloten met den tegenwoordigen Sultan.

ART. 25. Afschaffing van vernederende gebruiken.

Een artikel van deze strekking komt in het contract van 1863 niet voor. Waarin die vernederende gebruiken bestaan of bestonden wordt niet vermeld.

ART. 27. Verleenen van concessies, verhuur van grond.

Deze aangelegenheden werden geregeld bij de artikelen 12 en 13 van 't vorig contract; thans zijn echter daarin ook begrepen ondernemingen van houtaankap. De bepaling, dat het zelfbestuur niet zal toelaten, dat door zijne onderdanen concessies worden verleend, zoomede die omtrent de rechten, het Gouvernement toegekend bij de 3de, 4de, 5de en 6de alinea zijn eveneens nieuw.

ART. 28. Vaccine.

Dit artikel kwam niet voor in het contract van 1863.

ART. 29. Volksonderwijs.

Dit artikel is eveneens nieuw.

ART. 31. Belastingen.

De eerste alinea komt vrijwel overeen met die van artikel 27 van het vorig contract. In dat artikel echter werd verwezen naar een afzonderlijke opgaaf der te heffen belastingen; thans zijn de bestaande belastingen in 't artikel zelf genoemd, en wel vermeld als te zijn: 1. de hassil tanah, d. i. een tiende van alle ingezameld wordende boschproducten, 2. een hoofdgeld ten bedrage van f 2.50 (twee gulden vijftig cent) voor iederen volwassen ongehuwden man en f 3.50 (drie gulden vijftig cent) voor iederen gehuwden man 's jaars, 3. heerendiensten, met verwijzing tevens naar de suppletoire overeenkomst van 25 Juni 1900. De hassil tanah (tjaboetan) werd den Sultan toegestaan bij Gouvernementsbesluit van 6 December 1895 N° 5, waarbij hem tevens vergund werd de in genoemde opgaaf sub 4 vermelde belasting in natura, genaamd dzakat — ten rechte soeaka — te converteeren in een hoofdgeld. Zie over soeaka: S. W. Tromp, uit de Salasila van Koetei, Tijds. Kon. Inst. 1888, 5, III, p. 82.

ART. 32. Landschapkas.

Dit artikel is geheel nieuw. Behalve de hierin genoemde inkomsten worden aan die landschapskas nog afgestaan, krachtens verklaring dd. 31 Maart 1903 *a.* de helft van de inkomsten verkregen uit de in het landschap Koetei verleende concessies tot landbouw en houtaankap; *b.* vrijwillige giften.

Op den 14den December 1902 werd dit contract door de Indische Regeering bekrachtigd onder voorbehoud, dat de Sultan en landsgrooten van Koetei instemden met de in rooden inkt in den Maleischen tekst van de artikelen 8, 9, 10, 13, 16, 19, 21 en 27 aangebrachte wijzigingen, strekkende om dien tekst met den Nederlandschen in overeenstemming te brengen. Van deze instemming is gebleken door eene onderteekende en verzegelde verklaring gesteld onder het contract. Aan 't slot van het contract is voorts nog een staat toegevoegd aangevende de havens van het landschap Koetei, bedoeld in artikel 21, welke havens verklaard worden te zijn: Balik-Papan, Moeara Djawa, Samarinda, Bontang en Sangkoelirang.

II. Bevolking.

Het landschap Koetei wordt bewoond door verschillende heterogene volken; door Koeteineezen, Boegineezen, Bandjareezen, Badjau's, deze allen den Mohamedaanschen godsdienst belijdende; voorts heidenen gebleven Toendjoeng-Dajak's en andere Dajak's als: Bĕntian's, Basĕp's, Modang's, Bahau's (Oerang Tĕring) en Kĕnja's.

Dat Hindoe-Javanen vroeger eene vestiging in Koetei hebben gehad, is bekend, en reeds boven besproken. De invloed dier Javanen is niet uitgebleven en thans nog merkbaar aan de vele Javaansche woorden, die in 't Koeteisch voorkomen.

Als voorbeeld dienen hier enkele veel voorkomende woorden, waarbij die met een * aangeduid in 't nieuw Maleisch-Nederlandsch Zakwoordenboek door H. C. Klinkert aangegeven worden als te zijn vermaleischt Javaansche woorden.

*abang, rood.
adji, titel voor personen van vorstelijke afkomst.
*agoeng, groot.
*ajoe, schoon.
*alas, bosch.
*aloe, stamper voor een rijstblok.
*aloen-aloen, voorplein eener Vorstelijke woning.
*amis, stinkend.
*aöes, dorst.
*arit, grasmes.
asoe, hond.
banjoe, water.
*batok, kokosdop.
bĕnĕr, zeer, erg.
*bisoe, stom.
*dasar, vloer.
ĕmpoen, reeds.
gĕdang, pisang.
gĕdogan, stal.
*hanjar, nieuw.
irang, zwart.
iwak, visch.
katès, pepaja.
kiahi, titel voor een dorpshoofd.
*lamoen, mits.
*lawang, deur.
lawas, oud, lang van duur.
mangan, eten.
pĕmbĕkĕl, titel voor een dorpshoofd.
*pĕrĕs, persen, uitknijpen.
pĕtang, duister.
pitoe, zeven.
radèn, titel voor personen van vorstelijke afkomst en voor enkele Dajaksche hoofden.
sanga, negen.
tĕloe, drie.
tigoe, ei. (Jav. tigan)
tjèrèt, trekpot.
toemĕnggoeng, titel voor een dorpshoofd.
watoeḳ, hoesten.
wadaḥ, voorwerp om iets in te doen.
wis, reeds.

De oorspronkelijke bewoners van Borneo zijn Dajaks geweest, terwijl „wat men thans op Borneo Maleijers noemt eene sterk gemengde bevolking is, tot welker vorming schier al de landen door de Indische zee bespoeld en al de eilanden van den Indischen Archipel hunne bijdragen hebben geleverd.” Die Maleiers waren bij hunne vestiging nog heidenen, stelden zich echter toen reeds boven de Dajaks en achtten zich ver verheven boven dien volksstam, nadat ze tot den Islam waren overgegaan (Veth, Borneo's Westerafdeeling, 1854 I bl. 179 en 180). In S. W. Tromp, Uit de Salasila van Koetei, Bijdr. Kon. Inst. 1888, 5, III, p. 60, lezen wij daaromtrent: „Toch is dit onjuist, want met Dajaks worden de aborigines van het eiland Borneo bedoeld, in tegenoverstelling van de in historische tijden derwaarts geïmmigreerden. En om uit te maken of een stam al of niet Dajaksch is, kan noch de godsdienst, noch de lendengordel beslissen, wel de overleveringen en taal. Immers waren de Koeteineezen der benedenlanden eertijds ook heidenen en gekleed met lendengordel; toch waren zij daarom niet minder immigranten.” A. L. Weddik, Gouverneur van Borneo, deelt mede: „Koetei wordt door verschillende volksstammen bewoond, zoo indigènes als vreemdelingen. De indigènes onderscheidt men (althans nu nog) in eigenlijke Koetineezen en zoogenaamde Dajaksche stammen. De Koetineezen zijn heidenen of Mahomedanen. De laatsten zijn verreweg de talrijksten en de eigenlijk heerschende stam”. (Zie Indisch Archief, 1ste jaargang, 1849, I, p. 84).

De Koeteineezen zijn over 't geheele landschap verspreid, doch de voornaamste centra zijn: Tĕnggaroeng, Kota Bangoen, Moeara Pahoe, Mĕlak, alle plaatsen aan de Mahakam-rivier; voorts te Moeara Klindjau aan de Kĕdang Kapala, Kĕmbang Djanggoet aan de Bĕlajan-rivier en Kahala aan de gelijknamige rivier.

Omstreeks 1600, tijdens Radja Makota het bewind voerde, moeten de Koeteineezen den Islam hebben aangenomen. (Zie omtrent de inl. overlevering van den overgang tot den Islam, S. W. Tromp, Uit de Salasila van Koetei, bl. 13 en 14). De Sultan wordt als het hoofd van den godsdienst beschouwd: de tegenwoordige Vorst neemt zijne godsdienstplichten zeer nauwgezet waar, en tracht de vele nog heidensche gebruiken, zooals het geloof aan de kracht der Balijans (mannelijke priesters) en Déwa's (vrouwelijke priesters) althans oogenschijnlijk tegen te gaan. Oogenschijnlijk, want woont men de feesten bij gelegenheid van zijn verjaardag bij, let men op de gebruiken, in acht genomen bij geboorte van kinderen van vorstelijken bloede,

bij huwelijk of sterfgevallen van personen van hooge afkomst, dan zou men niet denken in een Islamsch land te zijn; de oude heidensche gebruiken, zooals die in de „Salasila” worden beschreven, worden dan naar de wijze der vaderen nog steeds toegepast. (Zie omtrent die gebruiken: S. W. Tromp, Uit de Salasila van Koetei, bl. 76 t/m 80, 87, 99 t/m 101).

Hoewel de Koeteinees zich in 't algemeen van de Maleische taal bedient, gemengd echter met Javaansche woorden, zoo treft men toch verschillende dialecten aan; de bewoners van Kota Bangoen en van de plaatsen gelegen aan de Bĕlajan en Kĕdang Kapala spreken een afzonderlijk dialect. Zoo ook de bewoners van Ampanang, van wier taal in hoofdstuk III een klein proefje gegeven zal worden, en die, wonende aan de rivier van Tĕnggaroeng, de z.g. „orang Lampong”. Deze orang Lampong, naar alle waarschijnlijkheid Lampongers van afkomst (in het Tijdschrift voor Ned. Indië, 1852, I, p. 320, vindt men dat door verkoop van slaven en het wegvoeren door zeeroovers, vooral sedert de regeering der Bantamsche Sultans tot het jaar 1819, de hoeveelheid Lampongers die het land verlieten op $\frac{1}{5}$ der bevolking geschat wordt), stonden vroeger onder een afzonderlijk hoofd, niet ondergeschikt aan den Sultan van Koetei, die toen nog te Koetei Lama verblijf hield; nadat zij zich onder bescherming van den Sultan hadden gesteld, heeft deze zijn verblijf verplaatst, en zich eerst te Djĕmbajan — alwaar eveneens orang Lampong verblijf hielden —, en later te Tĕnggaroeng gevestigd.

Naast de Koeteineezen is ook voor vele Boegineezen Koetei een tweede vaderland geworden; de eigenlijke vestiging van Boegineezen in Koetei dagteekent reeds van 1686. In Veth's „Borneo's Westerafdeeling 1854, I, bl. 237—239, lezen wij: „Onder de regeering van Alaoe'd-din, Sultan van Goa of Makassar (na zijnen dood bekend onder den den naam van Toemamenanga-ri-Gaoekanna), waren Koetei en Passir op de Oostkust, omstreeks 1620, door de Makassaren overwonnen, doch de Vorsten van Goa hadden de gemeenschap met die plaatsen alleen voor zich en hunne familie aangehouden, zonder aan iemand anders, 't zij onderdaan of bondgenoot, de vaart daarop te vergunnen. Nadat echter de magt van Goa in 1667 door Speelmsn en zijnen bondgenoot Radja Pĕlaka gefnuikt, en het rijk van Boni of der Boegineezen, onder dezen bekwamen en dapperen Vorst, aan het hoofd der met de Compagnie verbonden staten van Celebes geplaatst was, bracht prins Aroe

Teko in 1686 de vorsten van Pasir en Koetei tot den Koning van Boni en werden zij mede tot het bondgenootschap toegelaten, waarvan door het Nederlandsch opperhoofd Willem Hartsink een schriftelijk bewijs aan den Vorst van Pasir verleend werd. Van dien tijd af dagteekent de toenemende vestiging der Boegineezen op Borneo's Oostkust, enz." En iets verder: "Ik moet hier intusschen opmerken, dat de naam van Boegineezen eenigszins onbepaald van beteekenis is, en niet uitsluitend aan de inwoners van het Bonische rijk, maar ook aan die van de meeste van daar Noordwaarts gelegen staten, of in 't algemeen aan alle, die de Boegineesche taal, als onderscheiden van de Makassaarsche, met elkander gemeen hebben, gegeven wordt. Zoo zijn de Boegineezen die zich thans op de Oostkust ophouden, grootendeels afkomstig uit het rijk van Wadjo of Towadjo ten Noorden van Boni, naardien de rijkjes van Koetei en Pasir in 1726 en vervolgens, door den uitgeweken prins van Wadjo en befaamden zeeroover Aroe Semkang veroverd werden, en hun ook sedert cijnsbaar bleven, nadat hij onder den titel van Aroe Paneke de regeering over Wadjo aanvaard had." Over de verdere geschiedenis der Boegineezen in 't landschap Koetei zal ik hier niet uitweiden, aangezien die is neergelegd in een studie van wijlen den heer S. W. Tromp: "Eenige mededeelingen omtrent de Boegineezen van Koetei" opgenomen in de Bijdr. Kon. Inst. 1887, 5, 11, bl. 167—198. De Boegineezen woonden vroeger uitsluitend te Samarinda, doch zijn thans over het geheele landschap verspreid, waar zij voornamelijk van handel leven.

Ook de Bandjareezen vindt men door geheel Koetei: hun aantal groeit steeds aan. Zij komen hier voornamelijk om boschproducten in te zamelen, voor een klein gedeelte ook om handel te drijven. Terwijl de Boeginees geheel en al door het Sultanaat vertrouwd en in moeilijke omstandigheden op zijn steun gerekend wordt — reeds verscheidene malen zijn het de Boegineezen geweest, die het Sultanaat bij ongeregeldheden uitstekende diensten hebben bewezen —, zoo kan dit geenszins van den Bandjarees gezegd worden. Integendeel, men wantrouwt hem en roept nimmer zijne hulp in, zelfs niet die der hoofden, wanneer gewapenderhand moet opgetreden worden.

De Badjau's, afkomstig van de Soeloe-eilanden, waren vroeger de schrik der zeevarenden. Thans zijn zij in kampongs vereenigd en wonen voornamelijk aan de mondingen der Mahakam, te Bontang, Bĕngalon, Sangkoelirang en Mĕnoebar, alle plaatsen aan de kust gelegen. Zij leven uitsluitend van vischvangst.

Van de Dajakstammen zijn de Toendjoeng's het nauwst verwant aan het Vorstenhuis. Uit den stamboom van het Koetei'sche Vorstenhuis blijkt dat Poentjen Kĕrna, een Vorst der Toendjoeng-Dajak's, gehuwd was met Dewa Poetri, de zuster van Maharadja Soeltan, die omstreeks 1450 regeerde. De Toendjoeng-Dajak's hebben steeds in Koetei gewoond en wel in de landstreek, waar zij thans nog verblijf houden, nl. aan weerszijden van de Mahakamrivier in de nabijheid van Mĕlak, doch ver landwaarts in. Niet alzoo de Toendjoeng-Linggang-Dajak's, die ten Noorden van de zooeven genoemde Toendjoeng's wonen; zij zijn afkomstig uit de Apo Kajan, vandaar verhuisden ze naar de Pare-rivier (een linker zijtak van de Mahakam, die zich ongeveer twee dagen roeiens boven Long Iram in deze stort) en eerst daarna trokken zij naar de plek, waar zij thans wonen. Een deel hunner is tijdens den hongersnood in 1878 wederom teruggetrokken, hulp zoekende bij de Bahau-Dajak's, waarmede zij zich deels vermengd hebben; deels zijn zij zelfstandig blijven wonen in de nabijheid der Bahau-vestigingen, deels wederom naar hunne laatste woonplaats teruggekeerd.

De Bĕnoewa-, Bĕntian- en Basĕp-Dajak's hebben voor zoover bekend eveneens steeds in 't Koetei'sche gewoond; de beide eerstgenoemden behooren tot denzelfden stam, terwijl de Basĕp's eigenlijk tusschen hen in staan. De Bĕnoewa- en Bĕntian-Dajak's wonen in het stroomgebied der Kĕndang Pahoe en Bongan; de Basĕp's aan den bovenloop der Djĕmbajanrivier, zoomede in 't stroomgebied der rivier van Sangkoelirang.

De Modang-Dajak's (Long Bleh's, Long Wai's), afkomstig van de Apo Kajan of Kĕdjin, wonen reeds sedert ruim een eeuw op Koetei'sch grondgebied; omtrent hunne komst heb ik deels inlichtingen verkregen van mijn ambtgenoot te Long Iram, J. P. J. Barth, deels van Pangeran Sjarif Sokmawira — denzelfden persoon, die den heer Tromp heeft bijgestaan bij de vertaling en uitlegging der „Salasila" —, welke gegevens wel niet geheel overeenstemmen, doch te samen een vrij goed geheel vormen.

Vóórdat in de 18de eeuw de groote volksverhuizing in midden-Borneo plaats had, waarvan de stoot kwam uit de zoo dicht bevolkte Apo Kajan [1], zou de Boven-Mahakam reeds bewoond zijn geweest door de z.g. „Oevang Ping", waarvan als onderscheidene stammen genoemd worden de Ping Koewot, Ping Sĕke, Ping Koen-

[1] Ook Poh Kĕdjin genoemd; Poh Kĕdjin is echter niets anders dan het Long Gĕlat'sch voor „Apo Kajan", dit laatste is Boesang'sch dialect.

jong en Ping Dĕhong. Oevang beteekent in het tegenwoordig dialect: bidji, pit, oedjoeng, hoek van een huis; overdrachtelijk, begin, beginsel, levensbeginsel, moederstam, stam. Tegenwoordig worden nog enkele stammen met "oevang" aangeduid, waar andere "ma" = oema, huis, voor den stamnaam hebben; b.v. Oevang Tĕring, Oevang Anah, Oevang Dali, Oevang Sirau, Oevang Hoerei, Oevang Mĕkam = het Boesang'sch voor Mahakam, Oevang Boh; en analoog daaraan: 'Ma Lohat, 'Ma Mĕhak, 'Ma Tĕliba, 'Ma Soeling, enz. Opmerkelijk hierbij is, dat de stammen der Kajan's en Long Gĕlat's, van vroeger af tot nu toe de sterkste, geen praefix voor den stamnaam voeren; en dat van de hierboven genoemde "oevang"stammen, respectievelijk gevestigd: de Oevang Tĕring te Moejoeb en Tĕpoh; de Oevang Anah te Anah; de Oevang Dali te Long Iram, de Oevang Sirau te Oevang Sirau en de Oevang Hoerei aan de Soengei Mĕrah (allen dus aan de Midden-Mahakam), — die der "Oevang Mĕkam" en "Oevang Boh" bijna geheel uitgestorven zijn. Van eerstgenoemden zijn alleen nog 6 huisgezinnen te Moejoeb, van laatstgenoemden 7 huisgezinnen te Long Hoewong. De "Oevang Djinawai", genoemd in de mededeelingen van den Heer S. W. Tromp, is geheel uitgestorven. De "Oevang Mĕkam" wordt thans nog genoemd als de oorspronkelijke bevolking der Midden-Mahakam, waaruit volgt — daar de nog bestaande Tĕring, Anah, Dali, Hoerei en Sirab-stammen beweren uit de Apo Kajan afkomstig te zijn — dat alle "Oevang-stammen" hoogstwaarschijnlijk ook uit de Apo Kajan zijn gekomen. De vroegere woonplaatsen aan de Apo Kajan der tegenwoordig nog bestaande "Oevang stammen", heetten respectievelijk: Apo Tĕring, Apo Anah, Apo Dali, enz. Apo beteekent hoogland, hoogvlakte. Van hier zijn zij langs het acces van de Boh-rivier in het Mahakamgebied gekomen, waar zij zich vestigden aan de Long Ajoh, midden tusschen de watervallen, even benedenstrooms Long Dĕho; daarna de Mahakam afzakkende — blijkbaar zelf verdrongen door de Long Gĕlat's — verdrongen zij de Toendjoeng's n.l. de Toendjoeng Linggang, die toen in de omstreken van Djoehalang gevestigd waren. De hierboven genoemde Ping Koewot, Ping Sĕke, Ping Koenjong en Ping Dĕhong werden naar het Zuiden en Westen verdrongen en verhuisden naar de Siang, Miri, Kahajan en de Boven-Kapoeas.

In twee richtingen ging de verhuizing uit de Apo Kajan naar de eigenlijke Boven-Mahakam. Langs de meest Westelijke gingen de Kajan's onder Bo Kwing Irang Aja (grootvader van den in 1902 overleden Kwing Irang), die zich te Bato Baoeng, even bovenstrooms

Long Bloeöe, vestigden. De Long Gĕlat's volgden eene meer Oostelijke richting onder aanvoering van Bo Ding Tong en vestigden zich aan de monding (Long) der rivier Gĕlat, een zijtak van de Boh, vanwaar zij hoogstwaarschijnlijk de nog bestaande "Oevang stammen" naar hunne tegenwoordige verblijfplaatsen aan de Midden-Mahakam verdrongen. Een derde strooming, n.l. die der Long Wai's onder hunne hoofden Leah Heng Loeing (Bo Leah Hang Lawing) Ngio Pagit en Long Tĕkĕhin (Bo Long Tĕkhèn) ging over de Tabang of Boven-Bĕlajan naar de Boven-Pare en vestigde zich aan de soengei Maäh (zijtak van de Pare): later nabij het eiland Biloeng (Lioe Bioeng), aan de Midden-Mahakam boven de monding der Pare-rivier.

Toen de Sultan vernam dat de Long Wai's in zijn gebied waren gekomen en aldaar hunne oude adat van koppensnellen niet wilden afleggen, zond hij vier zendelingen, twee Koeteineezen, met name Niwarga en Niawang Tèwèng en twee Boegineezen, met name Andiri Goeroewati en Kapitan Naga, om de Dajak's te bewegen het koppensnellen in den vervolge te laten. Verre van een gunstig antwoord te krijgen, werd den zendelingen medegedeeld, dat zij niet alleen hunne adat niet wilden afschaffen, doch zelfs de Mahakam zouden afzakken om zich met de Koeteineezen te meten; werden zij verslagen, dan eerst zouden zij de bevelen van den Sultan opvolgen. Werkelijk zakten de drie Radja's met hunne volgelingen de Mahakam af, steeds met afwisselend geluk — bij Moeara Pahoe b.v. behaalden zij de overwinning — tegen de Koeteineezen strijdende; doch in de buurt van Kota Bangoen, alwaar versterking van Tĕnggaroeng was aangekomen, werden zij totaal verslagen. Leah Heng Loeing en Ngio Pagit sneuvelden, Long Tĕkéhin wist te ontsnappen en keerde naar de vroegere vestiging aan de Maährivier terug. Toen hij weder op zijn verhaal was gekomen, begon hij de streek opnieuw onveilig te maken door rechts en links koppen te snellen, zoodat de Sultan van Koetei andermaal besloot hem te tuchtigen. Tot dat doel werd het hoofd te Moeara Pahoe, Djaja Kĕrti, gezonden, vergezeld van goed gewapende Koeteineezen en Boegineezen, terwijl tevens het hoofd der sedert te Long Bleh gevestigde Long Bleh's bevel kreeg over te steken naar de Boven-Paré en zoodoende de Long Wai's in den rug aan te vallen. [1]

[1] De Radja van Long Bleh, Po Deng Liah Bau, had reeds den eed van trouw aan den Sultan van Koetei afgelegd: hij had zich niet lang vóór de komst der bovengenoemde drie Radja's te Long Bleh gevestigd (Volgens Pangeran Sjarif Sokmawira zou het doel dezer drie Dajakhoofden geweest zijn, Po Deng Liah Bau op te zoeken.)

De list gelukte en Long Tĕkĕhin werd totaal verslagen, terwijl hijzelf kort na den strijd door zijn eigen volgelingen werd afgemaakt. Dezen legden den eed van trouw af en trokken naar het tegenwoordige Long Wai aan de Klindjau-rivier en naar de Boven-Tĕlèn en Wahaurivieren. Een kleindochter van Long Tĕkĕhin, Tana genaamd, huwde met het hoofd der Long Wai's, Langit alias Radja Dinda, — bekend uit het werk van Carl Bock — uit welk huwelijk o. a. eene dochter, Mĕbang Liroeng, geboren werd, die gehuwd is met Beng Njok Seng, hoofd der lamin Long Tĕsah, een vestiging van Long Wai's, iets benedenstrooms Long Wai gelegen; zij heeft thans twee kinderen. Daar men van Long Tĕkĕhin tot de nu reeds moeder van een paar kinderen zijnde Mĕbang Liroeng, vier geslachten telt, kan men de vestiging der Long Wai's op ruim 100 jaar geleden stellen.

Omtrent de vestiging der Oevang Tĕring-Dajak's te Moejoeb kan het volgende worden medegedeeld. Toen Bo Lĕdjioe Li, hoofd der Bahau's, te Tĕnggaroeng den eed had afgelegd, en ten teeken zijner goede gezindheid zijne dochter Boelan Lĕdjioe aan den Sultan — Mohamad Moeslihoeddin, die van 1780 tot 1816 regeerde — had gegeven, vroeg hij verlof om een der Tĕring-Radja's, met name Obang Lawing, eene vestiging te laten maken aan 't einde der Bahau-vestigingen, n.l. te Moejoeb, opdat de bevelen van den Sultan door zijne tusschenkomst aan de Bahau's konden worden overgebracht. Dit verzoek werd ingewilligd en de grond in gemeenschappelijk eigendom aan de dorpsbewoners afgestaan. Ook zou Obang Lawing steeds behulpzaam zijn wanneer Bo Lĕdjioe Li in moeilijkheden verkeerde. Obang Lawing werd na zijn dood opgevolgd door Li Obang; en om nu de verhouding tot de Bahau's hechter te maken — de Oevang Tĕring waren eigenlijk vreemdelingen, orang asing — huwde hij, of liever gezegd, werd hij uitgehuwelijkt aan de dochter van Bang Lĕdjioe (deze was de zoon van Bo Lĕdjioe Li), met name Oelau Djok. Na den dood van Li Obang werd hij opgevolgd door zijn broeder Hadjat Obang, na wiens overlijden Hadjat (zoon van een slaaf en een vrouw van zeer verre vorstelijke afkomst) hoofd der Oevang Tĕring te Moejoeb werd.

Ten slotte de Kĕnja's. Deze Dajak's zijn eveneens uit de Apo Kajan afkomstig, doch hebben zich eerst tijdens het bestuur van den vorigen Sultan, Mohamad Soleiman, op Koetei'sch grondgebied gevestigd.

Zij kozen tot hun verblijf de Boven-Bĕlajan of Tabang, boven-

strooms Long Bleh; later scheidde een deel van hen zich af en ging wonen aan de Marahrivier, een rechter zijtak van de Tĕlèn. Dit zijn de eenige plaatsen in Koetei, alwaar Kĕnja's wonen; zij behooren tot de stammen 'Ma Timai en 'Ma Bam.

III. **Landsbeschrijving.**

Het in dit Hoofdstuk voorkomende is gegrond op de verslagen der verschillende door den schrijver gemaakte reizen, zoo noodig met latere gegevens aangevuld.

Wanneer men met een boot de reis maakt van Bandjarmasin naar de Oostkust van Borneo, dan is de eerste plaats op Koetei'sch grondgebied, die men aandoet, Balik Papan. Vóórdat de Nederlandsch-Indische Industrie- en Handel-Maatschappij hare werkzaamheden te dezer plaatse was aangevangen, beteekende Balik Papan niet veel; er woonden toen enkele Koeteineezen en Bandjareezen, die voornamelijk hun bestaan vonden in vischvangst en 't inzamelen van boschproducten, in 't bijzonder van rotan. Thans is Balik Papan een levendig plaatsje, welks bevolking — personeel en koelies in dienst der Maatschappij buiten beschouwing gelaten — grootendeels bestaat uit handelaren, voor een kleiner gedeelte uit visschers en inzamelaars van rotan en vogelnestjes; in hoofdzaak vinden de handelaren een bestaan door de Maatschappij.

Na Balik Papan verlaten en de Moeara Djawa — één der mondingen van de Mahakamrivier, die bij gunstig getijde voldoende water bevat, doch bij lagen waterstand niet gebruikt kan worden, in welk geval de Noordwaarts op gelegen Moeara Bajor tot vaarwater dient — ingestoomd te zijn, bereikt men 't eerst een Badjaukampong en daarna Moeara Djawa of Bĕnoewa Baroe, een plaatsje, ongeveer één uur stoomens van Samarinda verwijderd. Er worden aldaar steenkolen aangetroffen, die door de Nederlandsch-Indische Industrie- en Handel-Maatschappij geëxploiteerd en grootendeels voor hare eigene barkassen gebruikt worden, hoewel ook schepen, den Sultan toebehoorende, er meermalen steenkolen vandaan halen; uitvoer heeft niet plaats. Te dezer plaatse zijn ook de hospitalen van voornoemde Maatschappij gebouwd, aan het hoofd van welke thans een Nederlandsch geneesheer staat. Daar de havenmeester te Moeara Djawa gevestigd is, doen alle schepen hier aan; ook is hier een post- en telegraafkantoor en vindt men verder enkele woningen van beambten der Maatschappij.

Van Běnoewa Baroe naar Samarinda stoomende, komt men langs Pělarang, op den rechteroever der Mahakam gelegen, de plaats alwaar vroeger het Europeesch bestuur gevestigd was. Samarinda is op beide oevers der rivier gebouwd; de linkeroever is grootendeels Gouvernementsterrein, de rechteroever, waar voornamelijk Boegineezen, in mindere mate ook Koeteineezen en Bandjareezen wonen, is Koetei'sch grondgebied. De plaats is in de laatste jaren zeer vooruitgegaan, voornamelijk doordat de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië hier een kantoor gevestigd, en de Nederlandsch-Indische Industrie- en Handel-Maatschappij hier een agentschap heeft.

De Mahakam opstoomende, bereikt men na 20 minuten Batoe Panggal, alwaar de etablissementen der Oost-Borneo-Maatschappij gevestigd zijn; de hier gewonnen steenkolen zijn van betere hoedanigheid dan die van Moeara Djawa. Van de monding der Mahakam af is dit reeds de tweede plaats, waar steenkolen gevonden en geëxploiteerd worden; beneden zal blijken, dat er nog verscheidene plaatsen zijn waar dit mineraal aangetroffen wordt; hoe dieper men het binnenland ingaat, des te beter wordt de qualiteit. Von Dewall heeft op zijne reizen reeds de aandacht gevestigd op den rijkdom aan steenkolen in het Koeteische. In 1849 kwam Z. M. stoomboot Samarang te Samarinda en nam in de nabijheid dier plaats — waarschijnlijk Moeara Djawa — 52000 Ned. ponden steenkolen in. (Zie Bijdr. Kon. Inst. 1856, 1, IV, bl. 232).

Anderhalf uur stoomens van Batoe Panggal ligt, op den rechteroever der Mahakam, Djěmbajan, een buitenverblijf van Pangeran Sosro Negoro, in de nabijheid waarvan eveneens steenkolen gevonden worden; de kolen liggen hier aan de oppervlakte. Van Djěmbajan is 't nog ruim één uur stoomens alvorens men te Těnggaroeng aankomt, de verblijfplaats van den Sultan, de landsgrooten en verdere vorstelijke familieleden. De plaats, met ruim 6000 zielen, is in de lengte op den rechteroever gebouwd, doch breidt zich hoe langer hoe meer landwaarts uit. De bevolking bestaat, behalve uit Koeteineezen, Boegineezen en Bandjereezen, ook uit Chineezen en Klingaleezen, welke laatste categorieën niet in een vaste wijk wonen; zij mogen zich hier niet vestigen, doch komen op passen, te Samarinda afgegeven, alwaar een wijk voor vreemde Oosterlingen is aangewezen. Těnggaroeng, nu reeds een aardigen indruk makende, zal nog meer aantrekkelijkheid hebben wanneer het over enkele maanden geheel electrisch verlicht zal zijn. Achter het paleis van den vorigen

Sultan heeft men de begraafplaats — Makam genaamd — der Vorsten, van Sultan Mohamad Moeslihoeddin af, en van verscheidene Vorstentelgen; vroeger werden de Vorstelijke personen op het midden in de rivier, vlak voor Tĕnggaroeng, gelegen eiland Tĕnggaroeng begraven. Het paleis van Sultan Mohamad Soleiman wordt thans nog bewoond door den tegenwoordigen Sultan, doch het voor hem bestemde nieuwe paleis is zoo goed als gereed. Zoowel op den linker- als rechteroever der Mahakam wordt nabij Tĕnggaroeng steenkool gevonden en wel van zeer goede qualiteit; die op den linkeroever, n.l. te Pĕrdjiwa, werden vroeger door de Oost-Borneo Maatschappij geëxploiteerd, doch door de groote sterfte onder de koelies heeft men het werk moeten staken. Spoedig zal echter wederom steenkool te Pĕrdjiwa gewonnen worden, daar het zonde is die brandstof, zoo gemakkelijk te verkrijgen — slechts enkele tientallen meters van den oever verwijderd treft men de steenkolenlagen aan — onbenut te laten; er zal dan op inlandsche wijze in geheel vrijen arbeid gewerkt worden. De steenkolen op den rechteroever worden nabij de Kĕdjawi, een zijtak van de Mahakam, op ongeveer 500 Meters van den Mahakamoever verwijderd, in groote hoeveelheid aangetroffen; ze worden op inlandsche wijze geëxploiteerd.

Te Goenoeng Gandek een 10 minuten rijdens landwaarts in van het paleis verwijderd, heeft de Sultan een buitenverblijf.

Trekken wij nu het binnenland in, — de reis makende met een kleine stoombarkas, met een prauw op sleeptouw die gebruikt wordt zoodra er niet genoeg water staat om verder te stoomen.

Ongeveer 1½ uur stoomens van Tĕnggaroeng verwijderd ligt het eiland Joepa, alwaar vroeger — vóór de overneming door het Gouvernement van de in-, uit- en doorvoerrechten te Tĕnggaroeng — een tolkantoor van het Sultanaat gevestigd was. Het eiland kan aan beide zijden, ook door groote schepen, gepasseerd worden; de doorvaart aan den linkeroever echter is bij hoogen waterstand gevaarlijk voor prauwen, daar alsdan groote en vele draaikolken gevormd worden; menige prauw is daar reeds verongelukt. Ruim een uur verderop ligt op den linkeroever de kampong Sĕboeloe, bijna uitsluitend bewoond door Koeteineezen, die voornamelijk van landbouw en vischvangst leven. In de onmiddellijke nabijheid van deze plaats treft men veel ijzerhout aan, dat de bevolking ook een bron van inkomsten verschaft. De Mahakam verderop stoomende, passeert men aan weerszijden enkele onaanzienlijke gehuchten, en is men na ongeveer vier uur te Moeara Kaman, gelegen aan de monding der

Kĕdang Rantau, een zijtak of liever gezegd een der armen, waarmede de Kĕdang Kapala zich in de Mahakam stort. De Kĕdang Kapala toch draagt bij haar oorsprong den naam Tĕlèn, deze neemt links de Wahau op, splitst zich vervolgens bij de kampong Bĕndang in twee deelen, waarvan het eene den naam blijft dragen van Tĕlèn, de andere zijtak Kĕdang Rantau heet. Vroeger was deze de gewone handelsweg naar de Mahakam, doch thans is deze rivier niet ver van de plaats, waar zij de Tĕlèn verlaat, onbruikbaar geworden doordat groote massa's drijfhout zich er in hebben opgehoopt, welke muur van hout niet dan met zeer veel moeite te verwijderen zou zijn. Toch zou die verwijdering, of eene omlegging der rivier zeer gewenscht zijn, daar de reis langs de Kĕdang Rantau anderhalven dag korter duurt dan die langs de Kĕdang Kapala. Het water in de Kĕdang Rantau is zoo goed als stilstaand en daardoor bijna onbruikbaar, 't geen veroorzaakt wordt door de zooeven vermelde versperring; vooral de hoogerop gelegen kampongs Sĕdoelang en Mĕnamang hebben in den drogen tijd veel last van dat vuile water, daar de vloed zich meestal niet zoover de rivier op doet gevoelen. In den regentijd stroomt het water van de Tĕlèn over de versperring heen, zoodat dan de Kĕdang Rantau gezuiverd wordt. De bewoners van Moeara Kaman wonen grootendeels op rakits — drijvende huizen —, vastgemeerd aan de oevers der Kĕdang Rantau, anderdeels verblijven zij in hunne ladanghuisjes, gelegen aan de Kĕdang Kapala; zij leven voornamelijk van vischvangst (de visch, meest gaboes, wordt levend te Tĕnggaroeng en Samarinda ter markt gebracht) en het inzamelen van bijenwas. De uitvoer van bijenwas — lilin — was vroeger aanzienlijker dan thans; Dalton zegt, dat in de jaren 1822 tot 1827 de uitvoer — waarvan belasting werd betaald — 2500 picols 's jaars bedroeg, terwijl thans ongeveer 1000 picols worden uitgevoerd. Eén der redenen van dien verminderden uitvoer is gelegen in het stoombootverkeer langs de Mahakam, waardoor de wasleverende bijen zich niet meer nestelen in de djĕlmoe- en bĕngerisboomen — de twee boomsoorten, die zij boven andere verkiezen — die juist in zoo groote getale langs de oevers der Mahakam voorkomen. Daar de bijen blijkbaar de kolendamp schuwen, gaan zij meer landwaarts in, waardoor het verzamelen der was bezwaarlijker is voor de bevolking.

Twee uur stoomens boven Moeara Kaman ligt de kampong Sabĕntoeloeng. In dit gedeelte van de Kĕdang Rantau en ook nog iets ten Noorden van de monding der Sabĕntoeloengrivier, krioelt het

van krokodillen; ik zag er van de grootste soort en ik behoef niet te zeggen, dat er onophoudelijk op die monsters geschoten werd. 't Is dan ook een groote last voor de bevolking; jaarlijks worden er slachtoffers door die beesten gemaakt. De kampong Saběntoeloeng ligt aan de rivier van dien naam (een linker zijtak van de Kědang Rantau), een kwartier stoomens van de plaats, waar zij zich in de Kědang Rantau stort. Het plaatsje is aardig aangelegd op een verhoogden rivieroever, zoodat de bewoners zelfs bij zware bandjirs geen last van water hebben. De bevolking houdt zich bezig, behalve met rijstbouw en den aanplant van groenten en vruchtboomen, met vischvangst — evenals te Moeara Kaman — het snijden van rotan en het kappen van timmerhout. Van de rotansoorten wordt alleen sěgah en djahap aangetroffen, terwijl van de houtsoorten meest ijzerhout (toelian, tělian, oelin of kajoe běsi; hier in 't Koeteische wordt meest de eerste naam gebezigd) en kajoe kahoi (in 't Bandjarsche blangiran genaamd) gekapt worden. De bevolking van Saběntoeloeng woont, evenals die van Moeara Kaman, slechts voor een klein deel in de kampong, 't grootste gedeelte houdt verblijf in pondoks op hunne ladangs.

De eerstvolgende kampong, die na Saběntoeloeng bereikt wordt is Sědoelang, gelegen aan de gelijknamige rivier, ongeveer twee uur roeiens van hare uitmonding in de Kědang Rantau. Het is noodig dat de kampongs eenigszins van de oevers der laatst genoemde rivier verwijderd liggen, daar die oevers te laag en de in de nabijheid daarvan gelegen gronden daardoor ongeschikt voor rijstbouw zijn. De later te noemen kampong Měnamang ligt zelfs één dag roeiens van den mond dezer rivier verwijderd. De afstand van de moeara Saběntoeloeng tot aan de moeara Sědoelang (eveneens een linkerzijtak van Kědang Rantau) is ongeveer vier uur stoomens. Zelfs met zeer lagen waterstand kan een kleine stoombarkas tot aan de monding der Měnamang komen, die een half uur stoomens van de Sědoelangmonding verwijderd ligt. Ook de bewoners van de Sèdoelang leven hoofdzakelijk van het snijden van rotan, het kappen van timmerhout en de vischvangst; de goede rotansoorten zijn hier echter reeds verdwenen, een gevolg van onoordeelkundig kappen; slechts rotan djahap is nog voldoende aanwezig. Ook kěmalau (gětah) komt hier nog maar weinig voor.

Měnamang, de laatste in het stroomgebied der Kědang Rantau gelegen kampong, schijnt een toevluchtsoord voor lepralijders te zijn: lepra komt hier veel voor (volgens de laatste opgave leden

veertien mannen en elf vrouwen aan die ziekte), doch blijft tot deze plaats beperkt, daar de lijders de kampong niet mogen verlaten. De bevolking bestaat ook hier voornamelijk van vischvangst en het inzamelen van boschproducten.

Na Moeara Kaman bereikt men binnen een half uur de monding der Kĕdang Kapala, een linker zijtak van de Mahakam. Vooraf zij medegedeeld dat de Kĕdang Kapala (kĕdang beteekent rivier) meestal foutief wordt aangeduid met den naam van Antjalong-rivier en o. a. de monding der Kĕdang Kapala op de kaart der Makaham (samengesteld na de opneming der rivier, tijdens de reis van het Gouvernements-Stoomschip „Lucifer" naar Long Iram) eveneens foutief wordt aangegeven met Moeara Antjalong. De Antjalong- of Klindjau-rivier is een zijrivier van de Kĕdang Kapala, en stort zich in deze rivier ongeveer twee dagen stoomens boven de Moeara Kĕdang Kapala. Zooals boven werd medegedeeld, draagt de Kĕdang Kapala bij haar oorsprong den naam van Tĕlèn, welke links de Wahau opneemt en zich vervolgens bij de kampong Bĕndang in twee deelen splitst, waarvan het eene den naam blijft dragen van Tĕlèn, de andere zijtak Kĕdang Rantau heet. De Tĕlèn neemt vervolgens bij de kampong Moeara Klindjau of Moeara Antjalong de Klindjau of Antjalong op en krijgt eerst dan den naam van Kĕdang Kapala. Tot op een halven dag stoomens van de monding worden de oevers der Kĕdang Kapala bebouwd; behalve rijst wordt er veel pisang aangeplant, welke vrucht voornamelijk te Samarinda verhandeld wordt. De landbouwers hier worden gerekend tot de kampongs Moeara Kaman en Kota Bangoen. Langs de Kĕdang Kapala wordt voorts veel en goed timmerhout gevonden, zooals kajoe boengoer (wordt voor huizenbouw, doch in hoofdzaak voor 't vervaardigen van prauwen gebezigd), kajoe tĕmpoedau, kajoe lĕmpong, waarvan verscheidene soorten (de beste soort is lĕmpong mĕranti), kajoe njĕrakat en andere soorten. Verder treft men veel rotan aan, doch alleen rotan djahap; eerst bij Sĕnjioer — ongeveer vier uur stoomens boven de soengei Baloei, een rechter zijtak van de Kĕdang Kapala, die de grens vormt tusschen het gebied der kampongs Moeara Kaman en Pantoen en zich bijna een dag stoomens van de monding der Kedang Kapala in deze stort — vindt men rotan sĕgah, terwijl rotan sloetoep wederom veel hoogerop gevonden wordt. Van de drie hier genoemde rotansoorten is sloetoep de beste; dan volgt sĕgah, terwijl djahap de minst gewilde soort is. Rotan sloetoep groeit op hoogen, liefst steenachtigen

grond, sĕgah groeit 't best op eenigszins hoog gelegen gronden, ten minste op gronden, die niet onder water loopen, terwijl djahap moerassigen grond moet hebben om zich goed te kunnen ontwikkelen.

Na het gehucht Sahoeï gepasseerd te zijn, is de eerstvolgende kampong Moeara Klindjau of Moeara Antjalong. De huizen der bewoners dezer vrij groote kampong zijn voor het grootste gedeelte op den vasten wal gelegen, nog slechts weinige staan op vlotten; ook is reeds een begin gemaakt met den aanleg van een weg in de kampong. Behalve Koeteineezen wonen hier ook Boegineezen en enkele Bandjareezen; de beide laatste categorieën zijn uitsluitend handelaars, terwijl de Koeteineezen behalve rijstvelden zeer veel vruchtboomen bezitten. Het aantal doerianboomen is hier zeer groot; verder teelt men er veel klappers, lansĕp, assĕm, ramboetan enz. Evenals te Moeara Kaman woont ook hier de bevolking verspreid langs de oevers der rivier, zelfs tot anderhalven dag roeiens van de hoofdvestiging verwijderd. Eén dag roeiens boven Moeara Klindjau ligt de verlaten Dajaksche kampong Long Loh; zooals reeds werd gezegd behooren de Dajaks, die aan de Klindjau-rivier wonen, tot den stam der Modangs en hebben zij zich hier neergezet in vier kampongs, nl. Long Nah — de meest Zuidelijk gelegene — Mélan, Long Tĕsah en Long Wai, waarvan de laatste de voornaamste is. Hoewel elke kampong — lamin — een afzonderlijk hoofd heeft, erkennen toch alle het gezag van 't hoofd van Long Wai, thans Raden Mas Noto (welke titel hem door den Sultan van Koetei verleend is), zoon van den uit het werk van Carl Bock bekenden Radja Dinda. Het hoofd van Long Tĕsah, Beng Njok Seng, is — zooals boven werd medegedeeld — gehuwd met een dochter van Radja Dinda.

Na Long Loh passeert men eerst de verlaten lamin Mélan — deze vestiging is Noordelijk op verlegd, nadat bij een sneltocht verscheidene personen 't leven gelaten hadden —; men bereikt daarop de lamin Long Nah, aan het hoofd waarvan een vrouw staat, Adji Doem geheeten, daar nog niet voorzien is in de opvolging van het ruim één jaar geleden overleden mannelijk hoofd. Toen ik deze lamin bezocht, heerschte er gebrek aan zout, tabak en gambir, doordat de „tambangan" eerst bij mijn komst verbroken werd. Zoodra n.l. de Dajaks vernemen, dat er in de benedenlanden cholera heerscht, spannen zij op eenigen afstand stroomafwaarts van hun kampong een rotan dwars over de rivier, welke rotan op enkele plaatsen voorzien is van roode en witte vlaggetjes. Deze rotan nu, tambangan geheeten, is het teeken dat niemand hier passeeren mag.

Men zal het dan ook niet wagen dit verbod te overschrijden, te meer daar de schuldige zijn leven niet zeker is. Hoewel 't middel tot tegenweer der ziekte zeer goed schijnt te werken, zoo heeft het echter dit nadeel, dat meermalen gebrek aan voedingsmiddelen en aan versnaperingen ontstaat; doch die lieden zullen liever wat gebrek lijden, dan de tambangan te verbreken, voordat zij zeker weten dat de ziekte geweken is. Van Long Nah tot de eerstvolgende lamin Mélan, is het 2½ uur roeien, terwijl van Mélan uit, Long Tĕsah in 2 uur bereikt wordt. Van Long Tĕsah tot Long Wai duurde de reis slechts één uur. De laatst genoemde lamin is vrij oud en zag er vervallen uit, zoodat reeds een begin gemaakt is met het verzamelen van materialen voor 't bouwen van een nieuwe. De Modang Dajaks in deze streek houden zich, behalve met den rijstbouw, veel bezig met het inzamelen van boschproducten, vooral van rotan en gĕtah (kĕmalau). Van de rotansoorten wordt sloetoep en sĕgah het meest gesneden, ook djahap vindt men hier nog overvloedig; doch daar de beide eerste soorten nog in groote hoeveelheden aanwezig zijn, wordt rotan djahap uit den aard der zaak minder gezocht. Na Long Wai ben ik de Klindjaurivier nog 2½ dag opgevaren, vooreerst omdat ik vernomen had, dat Poenan Dajaks in de buurt rondzwierven, en voorts om mij te overtuigen, dat er stroomgoud in deze rivier voorkomt. De beide eerste dagen werden aan dit onderzoek besteed; werkelijk werd vrij veel stroomgoud aangetroffen — met 17 doelangs werd in den tijd van één uur ongeveer 15 gram stroomgoud verkregen — terwijl men mij verzekerde, dat nog verder stroomopwaarts, in de z.g. Atanstreek, meer goud in grooter korrels voorkomt. (Dalton geeft op dat in 1827 alleen door de Boegineezen 92 katti's stofgoud in twee prauwen verhandeld werd; of dit goud van de Atanstreek dan wel van andere plaatsen afkomstig was, wordt niet vermeld). Ook zag ik op verscheidene plaatsen steenkolen, zelfs passeerde ik een stroomversnelling, — kiham — die geheel gevormd werd door een dam van die delfstof. Ware de rivier beter bevaarbaar, dan zoude die steenkool misschien met winst te exploiteeren zijn.

Den derden dag ontmoette ik werkelijk een 20-tal Poenans, mannen, vrouwen en kinderen, die er op een enkele uitzondering na vrij slecht uitzagen, doordat zij in dezen drogen tijd niet genoeg voedsel konden machtig worden. Hoe die menschen nog kunnen bestaan is een raadsel. Zij leven niet beter dan dieren; woningen bouwen zij zich niet; regent het, dan maken zij een dakje van

bladeren. Zij slapen, òf op den grond, òf op een soort balé-balé, gemaakt van wildhout. Hun voedsel bestaat uit sago en honig, voorts eten zij allerlei dieren, die ze maar kunnen vangen, n.l. herten, varkens, slangen, ratten, enz. Is de dierenvoorraad in de streek, waar ze verblijf houden, uitgeput, dan verhuizen ze weder. Zout en tabak halen zij van Long Wai — zij beschouwen zich ook onderhoorig aan het hoofd van Long Wai —, in ruil waarvoor ze gĕtah of rotan leveren. Aan rotan snijden doen ze echter niet veel, doch zij dienen den rotaninzamelaars wel als gids om hun de goede vindplaatsen te wijzen. Hunne kleeding bestaat uit niets anders dan de tjawat, hier tjantjoet genoemd; slechts enkele vrouwen droegen een korte lap, die om de heupen geslagen was. Bij geboorte, huwelijk of overlijden hebben geen plechtigheden plaats; hunne dooden begraven zij in de nabijheid van een grooten boom of zij stoppen ze in een gat, met dat doel in een boom gemaakt. Wil een man trouwen, dan zendt hij zijn mandau en tjawat aan de door hem begeerde vrouw. Neemt ze die voorwerpen aan, dan gaat het huwelijk door, zoo niet, dan beteekent dit, dat zij den afzender niet tot man begeert. De vrouwen houden zich bezig met 't vervaardigen van vlechtwerk, doch 't product van haar arbeid is vrij ruw afgewerkt.

Na te Moeara Klindjau teruggekeerd te zijn, werd de Tĕlèn opgevaren en bereikte ik na twee uur roeiens de Maleische kampong Bĕndang. Zooals reeds werd opgemerkt, ligt Bĕndang daar, waar de Kĕdang Rantau zich van de Tĕlèn afscheidt. De bevolking dezer kampong woont meerendeels verspreid langs de Kĕdang Rantau; ook hebben zich hier veel Bandjareezen gevestigd, die onder een afzonderlijk hoofd vereenigd zijn. Het is noodig dat, waar vele Bandjareezen te zamen wonen, zij een afzonderlijk hoofd hebben; zij bekommeren zich niets om het kamponghoofd, der negorij waar zij gevestigd zijn, en omgekeerd schijnt ook het kamponghoofd zich niet met de aangelegenheden van de Bandjareezen te willen inlaten. De Bandjarees beschouwt zich hooger dan de Koeteinees, terwijl omgekeerd deze nimmer zijn vertrouwen aan gene schenkt; zooals reeds gezegd, worden zelfs de mantri's, als zij geboren Bandjareezen zijn, niet door het Vorstenbestuur vertrouwd.

Na Bĕndang krijgt men de kampongs Moeara Bangkal en Bĕnoewa Baroe, welke beide plaatsen ook wel Pantoen genoemd worden. Moeara Bangkal heet naar de sedert geheel verzande rivier van dien naam, terwijl Bĕnoewa Baroe eigenlijk een voortzetting van Moeara

Bangkal is. Beide negorijen zien er vrij goed uit; het bestaande voetpad is reeds verbreed en zal nog verder afgewerkt worden, zoodat dan alle huizen door een weg verbonden zijn. Boven Bĕnoewa Baroe vindt men geen Maleische kampongs meer aan de Tĕlèn; wel wonen nog enkele Maleiers op vlotten bij de Dajaksche nederzettingen, doch van een Maleische kampong kan niet meer gesproken worden.

Na $2\frac{1}{2}$ dag roeiens en na een vrij hoogen waterval gepasseerd te zijn, bereikte ik een nederzetting der Kĕnja-Dajaks, niet ver — ongeveer $\frac{1}{2}$ paal — van de monding der Marahrivier gelegen, en naar die rivier ook lamin Marah geheeten. Het hoofd dezer Kĕnja's heet Mas Wongso, welke titel hem anderhalf jaar geleden door den Sultan geschonken is. De Marah is een rechterzijtak van de Tĕlèn; hoewel zij veel water afvoert, is zij slechts voor een zeer klein gedeelte bevaarbaar. In het droge jaargetijde is het zelfs voor kleine prauwen bezwaarlijk, de rivier ver op te varen, terwijl zij in den Westmoesson hevig kan bandjiren. Volgens mededeeling der Kĕnja's bevatte het stroomgebied der Marahrivier nog wel voldoende rotan, doch was gĕtah bijna niet meer te vinden. Terwijl de Modang Dajaks bescheiden zijn en de vrouwen zich zelfs eenigszins bevreesd toonen (slechts zelden vroegen zij mij om tabak of gambir) zoo kan ik dit niet van de Kĕnja's getuigen, integendeel zijn zij vrijmoedig, soms tot in 't brutale toe. Mijn prauw lag nog niet vastgemeerd of ik werd bestormd door mannen en vrouwen, die niet alleen langs, maar ook in mijn vaartuig kropen en allerlei versnaperingen vroegen. Enkelen brachten wat rijst of een paar kippeneieren ten geschenke mede. Hoewel de bewoners vrij zindelijk op hun lichaam waren — betrekkelijk weinigen hadden last van huidziekte — zag de lamin er vuil uit en werden in het tot gemeenschappelijk doel gebezigde gedeelte der lamin zelfs varkens gehuisvest. Den dag na mijn aankomst trokken bijna alle laminbewoners uit, om hun Radja te helpen in het „mĕnabang" van het stuk grond dat door hem tot ladang zou gemaakt worden. „Menabang" is het kappen van het zware hout; het is gewoonte, dat het hoofd der lamin daarin door alle bewoners — ook Maleiers wanneer die in de buurt der lamin wonen — geholpen wordt. Er wordt dan een groot varken geslacht; na het werk vereenigen zich allen tot 't gebruiken van den feestmaaltijd. 't Was een fantastisch gezicht, tegen 't vallen van den avond die menschen gezamenlijk te zien terugkeeren, zoowel vrouwen als mannen, staande in hunne prauwen — waarvan er een 60-tal

waren — en deze door boomen (tadjak, doch hier tanggar genoemd) stroomopwaarts brengende, daar de stroom te sterk is dan dat de prauwen door roeispanen vooruit te brengen zouden zijn. Rijst was en is hier steeds in overvloed; als in een jaar overal gebrek aan rijst is, hebben de Kĕnja's van Marah nog voldoende. Dit voedingsmiddel wordt ook veelvuldig als betaalmiddel gebruikt. De Kĕnja's schijnen niet gaarne geld uit te geven; zij planten zooveel padi, dat een deel der oogst gebruikt kan worden om daarvoor tabak, zout, gambir, katoentjes, enz. in te ruilen.

Thans gaan de bewoners dezer lamin — voor zoover bekend — niet meer uit koppensnellen, maar dat zij daarvan vroeger niet afkeerig geweest zijn, bleek mij duidelijk, doordat er verscheidene koppen boven de gemeenschappelijke stookplaats hingen; een der oude Dajaks vertelde mij, dat hij 27 koppen gesneld had. Toen ik het bovenstaande mededeelde aan den Sultan en daarbij den naam van dien sneller noemde, zeide Z. H. mij dat diezelfde persoon, vijf jaar geleden, gedurende één jaar te Tĕnggaroeng was aangehouden, omdat hij toen gesneld had.

Gaan wij thans de Tĕlèn verder op, dan komen wij achtereenvolgens langs de lamins Long Tong Nang, Long Niang, Djĕ Loewai, Long Noh (alle vier bewoond door Modang-Dajaks, wier voornaamste hoofd Toemĕnggoeng is, die verblijf houdt in de lamin Djĕ Loewai) en Long Liah Dok, welke laatste lamin onder 't gezag van Radja Alam staat. Dit hoofd woont echter aan de Wahaurivier, een linker zijtak van de Tĕlèn.

Bij geen der vestigingen hield ik lang op, omdat regen dreigde en bij bandjir de Boven-Tĕlèn niet te bereiken is. De Zuidelijkste Modang-nederzetting aan de Boven-Tĕlèn is de lamin Bogĕlang (met Mas Kĕrta als hoofd), daarop volgt lamin Baling, alwaar het gemeenschappelijk hoofd (Raden Misa Pĕrana) verblijf houdt; de Noordelijkst gelegen lamin heet Long Djĕnau. Even voordat ik de lamin Bogĕlang bereikte, zag ik op den linkeroever vier graven — dit zou men ten minste bij eersten oogopslag denken — op welke, aan stokken, kleeren, mandau's, schilden, enz. waren gehangen. Toen ik navraag deed, wat dit te beduiden had, vertelde men mij, dat dit een teeken was, dat van de hier in de nabijheid gelegen lamin vier personen gesneld waren. Volgens de adat der Modangs moeten alle bezittingen van een gesnelde buiten de lamin worden opgehangen. Te Bogĕlang vernam ik dat werkelijk onlangs vier personen dezer lamin gesneld waren.

Acht menschen hadden eenigen tijd geleden de lamin verlaten, om vogelnestjes te zoeken op een hun bekenden plaats; den derden dag na hun vertrek werd de voorhoede (zij liepen vier aan vier, en er was een groote afstand van het eene tot het andere viertal) onverhoeds aangevallen en afgemaakt. De aanvallers hadden zich achter boomen verscholen en de op niets verdacht zijnde Modangs doorspietst. Toen de andere vier aankwamen, was het drama reeds afgespeeld en vluchtten drie hunner op het gezicht der „Ajau's" (ajau, mĕngajau beteekent koppensnellen). De vierde echter zag dat een der aanvallers juist 't hoofd van zijn reeds gedooden broer wilde afslaan, waarop hij op dien persoon aanvloog en hem met zijn mandau afmaakte. Bij die handeling werd hij zelf aan het rechter been verwond; dezen man heb ik nog verbonden.

Op mijn vraag, waar 't hoofd van dien verslagen vijand was, deelde de gewonde mij mede, dat hij geene gelegenheid had gehad dit af te houwen, daar de vijand wederom in groote getale (hij sprak van 50 man, 't geen echter niet wel aan te nemen is, daar zelden zooveel personen tegelijk op koppensnellen uitgaan) kwam opzetten, zoodat hij de vlucht moest nemen. Eerst vijf maanden later vernam ik van Poenans uit de Boven-Bĕlajan, dat de snellers Kĕnja's uit de Apo Kajan geweest zijn. Deze gebeurtenis heeft zulk een vrees doen ontstaan onder de aan de Tĕlèn wonende Modangs, dat de vrouwen niet meer naar de ladangs durven gaan, waardoor het „Mĕnĕbas" (kappen van klein hout op de aan te leggen ladangs), het werk der vrouwen, thans door de mannen moet worden verricht. Een gevolg hiervan is wederom dat slechts kleine ladangs gemaakt kunnen worden, die juist genoeg padi zullen opleveren om in de behoefte van één jaar te voorzien. Behalve met rijstbouw, houden de Modangs zich hier bezig met 't snijden van rotan en het inzamelen van gĕtah en vogelnestjes. Het stroomgebied van de Boven-Tĕlèn bevat nog veel rotan en gĕtah, wat niet 't geval is met dat der Wahaurivier, waar de gĕtah voor 't overgrootste gedeelte reeds weggehaald is. Van de vogelnestjes treft men hier twee soorten aan, de sarang boeroeng poetih en de sarang boeroeng hitam; de Modangs hier zamelen alleen de eerste soort in, omdat die veel meer waarde heeft. De prijs van de Sarang boeroeng poetih is aldaar f 70.— per bobot (één bobot is zes kattie); elke drie maanden worden de nestjes weggehaald, en men verkrijgt dan ongeveer zes bobot's per keer.

Dalton zegt, dat tot 134 picols per jaar alleen aan den Sultan

geleverd werden. De prijs was toen (1822—1827) 23 realen per kattie bij inkoop van de Dajaks.

De Noordelijkst gelegen lamin Long Djĕnau is slechts een half uur roeiens van de hoofdlamin Baling verwijderd, zoodat ik voorstelde deze lamin wat uit te breiden en Long Djĕnau geheel te te verlaten; te meer werd hierop aangedrongen na de plaats gehad hebbende snelpartij. Het bleek mij. dat de bevolking wel genegen was te verhuizen.

De Tĕlèn weder afzakkende, werd haar linkerzijtak, de Wahau opgeroeid om de lamin Nĕhès Liah Bing, alwaar vroeger Radja Alam (de man leeft nog) aan 't hoofd stond, bezoeken. Thans staat die lamin onder zijn zoon Raden Djaija, terwijl hier tevens Raden Mas verblijf houdt, die eigenlijk het hoofd is van de aan de Tèlèn — niet ver van de uitmonding der Wahau in de Tĕlènrivier — gelegen lamin Long Liah Dok.

Op den terugtocht werden de nog niet door mij bezochte kampongs der Modangs (onder hun hoofd dat den titel Toemĕnggoeng voert) aangedaan. Even voor dat ik de hoofdlamin Djĕ Loewai bereikte, zag ik op den oever der rivier een kleine pondok, waarin enkele Dajaks vertoefden. Daar 't mij bekend was, dat Dajaks, die op een sneltocht zijn uitgeweest, niet onmiddellijk in hun kampong mogen terugkeeren, doch eerst enkele dagen op korten afstand van de lamin moeten verblijf houden, waarna zij feestelijk worden ingehaald, besloot ik die hut te onderzoeken en werkelijk vond ik een menschenhoofd aldaar verborgen. 't Was echter een „kapala kering", die zij gekocht hadden aan de Bĕngalonrivier — welke ten Zuiden van Sangkoelirang in zee uitmondt — omdat het huis van hun hoofd vernieuwd moest worden, bij welke gelegenheid vroeger behoorde te worden gesneld.

Na nog de Maleische kampongs Sahoeï en Sĕnjioer (een vroegere Dajakvestiging; Njioer beteekent klapper) bezocht te hebben, kunnen wij afscheid nemen van de Kĕdang Kapala.

De algemeene indruk, dien ik van het bereisde landschap gekregen heb, is niet onverdeeld gunstig, ten minste wat de grondgesteldheid aangaat. Hoewel kolossale uitgestrektheden gronds nog beschikbaar liggen, zoo geloof ik niet, dat die gronden bijzonder vruchtbaar zijn. Wel heb ik slechts de rivieren bezocht en kan dus geen oordeel vellen over het daar achter gelegen land, doch het trof mij dat ik nergens een humuslaag, hoe dun ook, heb opgemerkt.

De stelling dat, waar veel goed en duurzaam hout is, de grond

schraal moet zijn, zou dus ook hier bewaarheid worden. Aan delfstoffen, vooral aan steenkool, geloof ik dat het land rijk is: ik had ten minste ruimschoots gelegenheid, links en rechts der rivieroevers, zelfs op de bedding der rivier, steenkool te zien. Ook stroomgoud wordt in vrij groote hoeveelheid in de Klindjau-rivier aangetroffen. Of in 't berggesteente goud voorkomt, is mij niet bekend. Van de bevolking, zoowel Maleische als Dajaksche, kreeg ik den indruk, dat ze wel onderdanig (de Dajaksche echter in mindere mate), doch geenszins onderdrukt is. Hare grieven werden onderzocht, en de bevolking was vrijmoedig genoeg daarmee voor den dag te komen. Afpersing heeft evenmin plaats. De belasting die geheven wordt, is f 2.50 van elken werkbaren man en f 1. van elke werkbare vrouw. De Maleische onderdanen betalen voorts nog $\frac{1}{10}$ van het rijstgewas (poeloehan), doch met de inning daarvan wordt zoo de hand gelicht, dat ook die belasting geenszins drukt. Van de ingezamelde boschproducten wordt de z.g. "tjaboetan," het $\frac{1}{10}$ gedeelte, betaald, welke belasting meestal in natura wordt opgebracht. Bij de inning der belastingen wordt behoorlijk rekening gehouden met bijzondere toestanden, als misoogst, ziekte, enz. De Modang-Dajaks der Klindjau-rivier hadden gedurende de jaren 1317 en 1218 (1899 en 1900) hunne hoofdelijke belasting niet kunnen betalen; over die beide jaren werd ze hun thans geschonken.

Brengen wij thans een bezoek aan de Bĕlajan-rivier. Twee en een half uur stoomens van de plaats, waar de Kĕdang Kapala in de Mahakam valt, ligt de monding der Bĕlajan, die haar oorsprong heeft niet ver van de plaats, waar de hierboven reeds genoemde Paré-rivier ontspringt. De Bĕlajan krijgt eerst dien naam nadat de Tabang de Lèn in zich heeft opgenomen; ja, ook zelfs dat gedeelte der Bĕlajan, hetwelk ten zuiden van de Lèn ligt en waar de Kĕnja's zich langs hare oevers gevestigd hebben, wordt door de meesten nog Tabang genoemd; zij wordt eerst algemeen Bĕlajan geheeten bezuiden de laatste vestiging van Dajaks, dat is, nadat zij Long Bleh — eene vestiging van Modang-Dajaks, — is voorbij gestroomd. De oevers der Bĕlajan zijn aanmerkelijk hooger dan die der Kĕdang Rantau of Kĕdang Kapala, zoodat dan ook de kampongs in de onmiddellijke nabijheid der oevers gelegen zijn en de bevolking hare ladangs langs die oevers kan aanleggen. Zij is niet zoo ver bevaarbaar als de Kĕdang Kapala; bij gelijken waterstand kan men de Bĕlajan slechts één dag, de Kĕdang Kapala drie dagen ver opstoomen. Acht uur stoomens van hare monding verwijderd treft men de eerste kampong, Toeana

Toewa, aan. Eigenlijk kan men niet van eene kampong spreken, daar de huizen niets zijn dan verspreid gelegen ladanghuisjes, en de bewoners ook niet aan de Bĕlajan thuis behooren, doch, afkomstig van Kota Bangoen en Moeara Kaman, alleen hier komen om rijstvelden aan te leggen.

Niet ver van Toeana Toewa ligt de kampong Toeroenan Bamban, staande onder het hoofd der negorij Gèntèng Tanah, waartoe eveneens gerekend worden de gehuchten Loeah Pajau en Kadjawa. Na één dag stoomens bereikte ik Gèntèng Tanah en vernam ik, dat hier de cholera voor de tweede maal, binnen den tijd van vier maanden heerschte; ook in de hoogerop gelegen kampongs Hambau en Kĕmbang Djanggoet heerschte deze ziekte, doch het scheen mij toe, dat ze niet van een kwaadaardig soort was, daar de meeste aangetasten genazen na inneming van creolin, van welk geneesmiddel ik voldoenden voorraad had medegenomen. Aan de Boven-Bĕlajan heeft de cholera echter zeer vele slachtoffers gemaakt; alleen onder de Kĕnja's stierven van drie lamins 154 personen in een tijdsverloop van tien dagen. Gèntèng Tanah telt ruim 500 zielen; de bewoners leven voornamelijk van het inzamelen van boschproducten, vooral van rotan en kĕmalau.

Jammer dat ook hier de bevolking zoo verspreid woont; het zal zeker geruimen tijd duren, voordat allen in de hoofdkampong vereenigd zijn. Hoewel alle bewoners den Mohammedaanschen godsdienst belijden, treft men hier mĕsigit noch langgar aan, ja is er zelfs geen pĕnghoeloe of imam, alles een gevolg van het verspreid wonen. Iedereen toch wil bijdragen om tot de oprichting van een mĕsigit te geraken, doch iedereen wil dat bedehuis zoo dicht mogelijk in zijne nabijheid hebben. Dit, gevoegd bij het weinige overwicht, dat het kamponghoofd over zijne onderhoorigen heeft, maakt dat er geen bedehuis tot stand komt. Overal wordt de bevolking te veel aan zich zelf overgelaten, zijn de hoofden te zwak om degelijke en doeltreffende regelingen te maken. Zooals reeds werd opgemerkt staan de ten Zuiden van Gèntèng Tanah gelegen kampongs — behalve Toeana Toewa — onder het hoofd van laatstgenoemde plaats, terwijl dit hoofd, evenals die van de verder stroomopwaarts gelegen negorijen Loeah Sakoeh en Hambau, wederom ondergeschikt is aan het kamponghoofd van Kĕmbang Djanggoet. Daar al deze kampongs onderling te ver van elkander verwijderd liggen, werkt deze regeling hoogst schadelijk. Hetgeen werd medegedeeld omtrent Gèntèng Tanah, geldt ook in 't algemeen voor de plaatsen Loeah Sakoeh,

Hambau, Kĕmbang Djanggoet en de verder stroomopwaarts gelegen plaatsjes Olak Batoe — of Lok Batoe of Talok Batoe — en Moeai. Tusschen deze beide plaatsjes in ligt de rivier Loeah Lĕmpong, welker stroomgebied bekend is om haren rijkdom aan gĕtah, terwijl dat der soengei Boetoet overvloed van rotan (sloetoep en sĕgah) bevat.

Thans komen wij aan de eerste Dajakvestiging, een nederzetting van Modang's, vereenigd in een zestal lamins. De Zuidelijkst gelegen lamin ligt op den linkeroever, de overige rechts van de Bĕlajan-rivier; de daar woonachtige Koeteineezen en Boegineezen zijn allen gevestigd op den linkeroever en hebben zich vereenigd in een kampong, die den naam draagt van Loeah Win. Het voornaamste hoofd der Modang's heeft den titel van Raden Mas Kĕrta en belijdt, evenals alle voorname Modang's, den Mohammedaanschen godsdienst. Hoewel zij natuurlijk in hun hart nog Dajak zijn, zag ik toch verscheidene hunner des Vrijdags naar de mĕsigit — ten minste als dat gebouwtje dien naam mag dragen — gaan om het gebed bij te wonen. 't Voornaamste onderscheid tusschen de tot den Islam overgegane Modang's en de nog niet bekeerden ligt in de kleederdracht: de eersten hebben die der Mohammedanen overgenomen, zoowel mannen als vrouwen, terwijl de laatsten, niettegenstaande de onmiddellijke nabijheid dier bekeerlingen, de oorspronkelijke behouden hebben.

Vroeger stonden de lamins aan den rivieroever, doch door aanslibbing en verlegging der bedding staan zij nu ongeveer 200 M. daarvan verwijderd. 't Viel mij op, dat de woningen veel hooger uit den grond gebouwd waren dan die der Modang's van Long Wai, doch het is mij niet mogen gelukken, de reden daarvan te weten te komen. Behalve met den rijstbouw houden de Modang's zich uitsluitend bezig met het inzamelen van boschproducten, die in deze streken nog overvloedig zijn.

Doordat reeds vanaf Gèntèng Tanah het water in de Bĕlajan was gestegen en het langzamerhand goed begon te bandjiren, kon ik mijn prauw tot aan Long Bleh door de barkas laten sleepen. Van die plaats af moest de tocht per prauw worden voortgezet. Had die bandjir mij eerst geholpen, nu ondervond ik er de nadeelen van; de stroom was meermalen zoo sterk, dat de prauw nauwelijks vooruit te brengen was, zoodat ik dan ook over het gedeelte van Long Bleh tot de Noordelijkst gelegen Kĕnjavestiging vier dagen deed, terwijl, in gewone omstandigheden, dat traject in twee dagen af te leggen is.

Ongeveer 4 uur roeiens van Long Bleh verwijderd ligt op den rechter oever der Bĕlajan de eerste, tevens oudste Kĕnja-vestiging, 'Ma Lĕsèn of Oema Lĕsèn. Zij verkeert in minder gunstige conditie dan de overige Kĕnja-vestigingen, daar zij feitelijk leenplichtig is aan de Modang's van Long Bleh; zij moet dezen van alle boschproducten een tiende opbrengen en ook van hen vergunning hebben tot het inzamelen dier producten, omdat die Kĕnja's op grond wonen welke vroeger aan de Modangs was afgestaan. Deze toestand is geschapen doordat bij de komst der Kĕnja's aldaar 't Sultansbestuur het 't beste oordeelde hen zoo dicht mogelijk bij de reeds gevestigde Dajaks te plaatsen, waardoor deze laatsten een deel van den hun afgestanen grond beschikbaar moesten stellen tegen de hierboven genoemde voordeelen. Toen nu meerdere Kĕnja's kwamen afzakken en hun de Noordelijk van 'Ma Lĕsèn gelegen gronden tot verblijfplaats werden aangewezen, geraakten hunne stamgenooten bekneld, daar zij geen nieuwe gronden, buiten het gebied der Modangs gelegen, in ontginning konden brengen. Hoewel hun nu de raad is gegeven zich met de Kĕnja's aan de Tabang te vereenigen, schijnen ze daartoe geen lust te gevoelen; doch wanneer de door hen benutte terreinen uitgeput zijn — ook wat betreft de daarop voorkomende boschproducten — zullen zij wel genoodzaakt zijn te verhuizen. Ook is 't niet gewenscht dat de Kĕnja's en Modang's te dicht bij elkaar wonen; 't geeft maar al te spoedig aanleiding tot oneenigheden: reeds eens is het tusschen deze twee stammen tot een bloedig gevecht gekomen, en eenmaal bestaande veten vergeten zij niet licht.

Ongeveer zes uur roeiens van 'Ma Lĕsèn verwijderd ligt de tweede Kĕnja-vestiging, n.l. die aan de monding der Ritan-rivier, een rechter zijtak van de Bĕlajan. Het stroomgebied dezer rivier, dat hun afgestaan is, voorziet ruimschoots in hun onderhoud.

Na nog ruim drie dagen geroeid te hebben, bereikte ik de hoofdvestiging der Kĕnja's aan de Bĕlajan, bestaande uit drie groote lamins met eene bevolking van 375 zielen. De grootste, tevens pas vernieuwde lamin heeft een lengte van 300 M. en heeft, behalve de verblijfplaats van het hoofd — met den titel van Raden Mas Wiro, — 50 djoroks (djorok, ook wel pintoe genoemd, is een kamer waar één gezin huist). Vergeleken bij de lamins der overige Kĕnja's, ook die aan de Marahrivier, of bij die der Modang's, ziet deze lamin er werkelijk goed onderhouden en schoon uit. Wanneer nu de lamin, alwaar Raden Mas Sĕlie hoofd is, eveneens vernieuwd

is, waarmede men reeds een begin gemaakt heeft, dan zal deze vestiging der Kĕnja's tot voorbeeld kunnen strekken aan menige Maleische vestiging, zeer zeker aan die van de Maleiers en Boegineezen, die thans aan de Tabang verblijf houden. Deze zijn het die hier 't zwaarst dobbelen, waardoor geheele fortuinen verloren gaan. Gelukkig dat de Dajaks betrekkelijk weinig aan dit dobbelspel mede doen, doch deze vermaken zich helaas maar al te veel met hanengevechten, waarbij soms vrij hoog gewed wordt. De derde lamin, 'Ma Bam geheeten — naar den stam door wien zij bewoond wordt — is niet zoo groot als de beide eerstgenoemde; zij ligt een paar honderd meter ten Zuiden hiervan, en heeft tot hoofd iemand, die nog geen titel van den Sultan verkregen heeft. Het terrein, waarop deze drie lamins staan, is geheel omgeven door een stevigen ijzerhouten pagger, 't geen eveneens het geval is met de later te noemen, aan de Bĕngin gelegen vestigingen, 'Ma Bĕkoeai en Long Poeak. Deze paggers zijn niet gemaakt om wilde beesten, als bantengs en wilde varkens, te weren, doch bepaaldelijk om gevrijwaard te zijn tegen aanvallen van koppensnellers. Des avonds worden alle toegangen zorgvuldig gesloten, hoewel men door de vestiging van Poenans niet ver uit de buurt dezer lamins — ongeveer één dag roeiens — niet zoo bevreesd meer behoeft te zijn, als vóórdat die zwervers zich daar neergezet hadden. Die Poenans toch, op zeer goeden voet met de Kĕnja's staande, waarschuwen, wanneer er koppensnellers in de buurt zijn, zoodat van overvallen geen sprake meer is. De Kĕnja's verzekerden mij dat die Poenans, vooral uit dit oogpunt, voor hen van 't grootste nut waren, zij zouden niet gaarne zien dat zij deze streken verlieten. Hierop bestaat ook niet veel kans, omdat zij wederkeerig voordeelen genieten van de Kĕnja's.

Merkwaardig is het, dat bijna alle vrouwen hier aan kropgezwellen lijden, terwijl ik dit bij de Zuidelijker wonende Modang's niet zoo aantrof; mannen worden zeer weinig door die ziekte aangetast, doch vrouwen bijna algemeen. De Kĕnja's beweren, dat die gezwellen veroorzaakt worden door het drinken van ajĕr batoe (water uit een rivier, waarvan de bedding uit steenen bestaat). Nog dient vermeld te worden, dat de hoofden der Kĕnja's hunne inkomsten trekken uit de opbrengst der tjaboetan, het $\frac{1}{10}$ van het boschproduct. Bij hunne komst aan de Tabang werd hun dit voordeel gegeven; en om nu een bewijs te leveren van den rijkdom aan rotan in het stroomgebied der Tabang en Lèn, vermeld ik dat Raden Mas Sĕli verleden jaar f 11000 ontving aan tjaboeten van rotan, uitsluitend

afkomstig van de Tabang. Van de Lèn ben ik het cijfer niet te weten kunnen komen, doch dit loopt zeker ook in de duizenden. Niet alleen het stroomgebied van Tabang en Lèn, doch ook dat van de Bĕngin, Ritan, Sĕntĕkan, Loehoeng, Loeah Lĕmpong, en andere is overrijk aan dat waardevolle boschproduct. Wanneer nu maar steeds met oordeel gesneden wordt, dan kan dit een voortdurende bron van inkomsten blijven.

Behalve de drie lamins aan de Tabang, zijn er nog twee vestigingen van Kĕnja's aan de Bĕngin-rivier, een rechter zijtak van de Bĕlajan, die even ten Zuiden van de lamin 'Ma Bam in deze rivier uitmondt. De eerste, met name 'Ma Bĕkoeai — naar de gelijknamige rivier die achter de lamin om stroomt en daarna haar water in de Bĕngin stort — ligt zes, de tweede met name Long Poeak tien uur roeiens van de monding der Bĕngin verwijderd. De tocht daarheen was zeer belangwekkend. Ongeveer nog drie uur van de lamin verwijderd — 't was zes uur 's avonds — begon de rivier te bandjiren, en tot overmaat van ramp brak er een geweldige donderbui los, vergezeld van zwaren regen en wind. Het hoofd van 'Ma Bĕkoeai scheen te begrijpen, dat ik zonder hulp niet verder kon komen en zond mij een viertal groote prauwen, bemand met ongeveer 50 Kĕnja's, tegemoet. Een deel der Kĕnja's ging over in mijn prauw, terwijl voorts een touw werd uitgebracht om deze te sleepen, op welke manier ik laat in den avond te 'Ma Bĕkoeai arriveerde. 't Was soms een fantastisch gezicht, wanneer de geheele omgeving door een bliksemschicht verlicht werd en men al die Dajaks hard roeiende in hunne prauwen zag zitten, zich om stroom, regen of wind niets bekommerende. Had ik die hulp niet gehad, zeker was ik 's avonds niet op de plaats mijner bestemming gekomen.

Van de Kĕnja's hier valt overigens niets bijzonders te vermelden. Boschproducten komen in de onmiddellijke nabijheid der lamins nog overvloedig voor.

Daar ik vernomen had, dat er ook een landweg bestond van 'Ma Bĕkoeai naar de Tabang, zoo besloot ik langs dezen weg terug te keeren, voornamelijk ook om de grondgesteldheid te onderzoeken. Van de rivier uit is dit zeer moeielijk na te gaan, en wat ik hiervoren opmerkte omtrent de Kĕdang Kapala, geldt eveneens voor de Bĕlajan: een humuslaag ontdekte ik nergens. Ik was daarom niet weinig verbaasd, op dezen landtocht zeer goede, zwartachtige grond aan te treffen en bij navraag bleek mij ook, dat een eventueele misoogst nimmer te wijten was aan onvruchtbaarheid van

den bodem. Wat ik ook een teeken van vruchtbaarheid van den bodem vond, was dat ik op bijna alle braakliggende rijstvelden als opslag de z.g. „balik angin" aantrof; na afloop der tabaksoogst wordt het een goed teeken voor de gesteldheid van den bodem geacht, dat die heester op de verlaten velden opschiet.

Alvorens van de Bĕlajan af te stappen nog de mededeeling, dat ook haar stroomgebied steenkolen bevat; ik had meermalen de gelegenheid dit op te merken door 't aantreffen van steenkolenlagen, zoowel op de bedding dezer rivier, als aan hare oevers.

De algemeene indruk, dien ik van land en volk kreeg, was, evenals de hierboven medegedeelde, niet slecht: doch ook hier valt nog zeer veel te verrichten, er ligt nog een arbeidsveld open voor vele jaren.

De Mahakam verder opvarende, komt men het eerst aan de Kĕdang Kajoe Boenga, een linker zijtak, welker monding slechts een kwartier stoomens van die der Bĕlajan verwijderd ligt. Zij ontvangt haar water uit het meer Sĕmajang, dat wederom grootendeels gevoed wordt uit de Sĕmajang, Kahala en een zijtak van deze rivier, de Barambei. Aan de Kahala ligt de negorij van dien naam, de eenige Maleische vestiging in dit gebied, welker bewoners bestaan van rijstbouw, vischvangst en het inzamelen van boschproducten, voornamelijk van gĕtah (kĕmalau).

Iets merkwaardigs bemerkte ik te Kahala, nl. dat de inwoners van een kleine kampong, Ampanang genaamd, op korten afstand van Kahala gelegen, doch behoorende tot het gebied dezer negorij, een geheel afzonderlijke taal spreken, de zg. „Bĕhasa Ampanang"; de reden hiervan kon men mij niet verklaren. Hieronder volgen eenige woorden:

Hollandsch.	Behasa Ampanang.
man.	liha.
vrouw.	wawé.
kind.	toehi.
rivier.	loeah.
huis.	ĕloe.
kat.	méong.
hond.	imong.
ziek.	pĕrah.
dat is zoo.	soeah.
één.	tja.
twee.	rĕga.

Hollandsch.	Behasa Ampanang.
drie.	tĕloe.
vier.	apat.
vijf.	lima.
zes.	hagan.
zeven.	toetjoe.
acht.	haloeng.
negen.	salatian.
tien.	sapoeloeh.

Zelfs verscheidene inwoners van Kahala verstaan die taal niet, niettegenstaande zij zoo dicht in de buurt van Ampanang wonen. Langzamerhand zal die taal geheel verdwijnen, want nu reeds zijn het alleen ouden van dagen, die mij enkele woorden mededeelden, het jongere geslacht vermengt de „Bĕhasa Ampanang” met Koeteisch en gewoon Maleisch.

Aan de Barambei liggen nog enkele vestigingen van Toendjoeng-Dajaks, die ik echter niet bezocht heb, daar de lage waterstand mij dit belette.

Het meer Sĕmajang strekt zich uit tot aan de kampong Moeara Moentei, op den linkeroever der Mahakam gelegen, vlak tegenover de Moentei-rivier.

Gaan wij thans een bezoek brengen aan Kota Bangoen — met een goede barkas één dag stoomens boven Tĕnggaroeng gelegen — eene plaats, die voor 't grootste gedeelte gebouwd is op den rechter-oever der Mahakam; slechts één onderdeel, één gehucht met name Soeta Kiri, ligt op den linkeroever dezer rivier. De plaats, die in de lengte is uitgebouwd (de negorij is bijna vier paal lang), bestaat uit vijf onderdeelen of gehuchten, waarvan de hoofdkampong of liever gezegd de „kota” door het algemeen hoofd, met name Kiai Patih (een titel hem door den vorigen Sultan geschonken), bestuurd wordt, terwijl de overige deelen n.l. Soeta Kanan, Soeta Kiri, Marta Kanan en Marta Kiri, elk een afzonderlijk hoofd of pĕmbĕkĕl hebben. Verder is er nog een afzonderlijk hoofd voor de aldaar gevestigde Bandjareezen en één voor de Boegineezen. Voor politie-aangelegenheden is er een djaksa, die met zes oppassers de orde moet handhaven. Wanneer met den aanleg van wegen, het bouwen van huizen en het langzamerhand verwijderen der rakits (drijvende huizen) krachtig wordt voortgegaan, zoo kan Kota-Bangoen een alleraardigst plaatsje worden. De bewoners van Kota-Bangoen, uitsluitend Mohammedanen, bestaan hoofdzakelijk van den rijstbouw

en de vischvangst; voorts houdt zich een deel van de bevolking bezig met 't vervaardigen van prauwen, die over 't algemeen goed worden afgewerkt. Kajoe arau of kajoe lĕmpong, de beste houtsoorten om prauwen van te maken, schijnen hier niet ingevoerd te worden, ik vernam toch dat alle prauwen hier van kajoe boengoer vervaardigd worden; deze houtsoort is wel goed, doch houdt niet zoolang stand als de beide andere gemelde soorten. Voor huizenbouw wordt hier veel kajoe kahoi (in 't Bandjarsche blangiran geheeten) gebezigd, doch ik zag ook een andere houtsoort daarvoor aangewend die op 't oog veel heeft van ijzerhout, doch nog sterker en deugdzamer geacht wordt. Het heet kajoe bĕto en wordt niet ver van Kota Bangoen in het binnenland gevonden. Behalve met rijstbouw, vischvangst en het maken van prauwen, houdt de bevolking zich bezig met het inzamelen van boschproducten, welke echter niet in de onmiddellijke nabijheid van Kota Bangoen gevonden worden (de kolossale boschbrand van 1878 vernielde alle rotan en is in de plaats daarvan alang-alang gekomen) doch gehaald worden uit het stroomgebied der Bĕlajan en Tabang, Kĕdang Kajoe Boenga, Kahala en hare zijtak de Barambei. Ook haalt men nog rotan uit 't stroomgebied der Kĕdang Dalam, een rechter zijtak van de Mahakam, die even ten Noorden van Kota Bangoen zich in laatstgenoemde rivier stort. Hoewel dit nog wel eens voorkomt, zoo behoefde te Kota Bangoen nimmer gebrek aan rijst te bestaan, daar in de onmiddellijke nabijheid der plaats eene uitgestrektheid gronds is, die met zeer weinig moeite in een prachtige sawah te herscheppen zou zijn; door het aanbrengen van een paar sluizen, zou de toe- en afvoer van water geregeld kunnen worden, terwijl aan de eene zijde heuvels, aan de andere zijde de bestaande weg, die dan echter op enkele punten nog verhoogd zou moeten worden, de dijken zouden vormen.

Tot mijn spijt kon ik de Kĕdang Dalam niet opvaren, het water was te laag, zoodat de één en twee dagen stroomopwaarts gelegen kampongs slechts met kleine prauwtjes (voor een of twee personen) bereikt konden worden. Te meer had ik de beide aan die rivier gelegen kampongs gaarne bezocht, omdat aldaar ook een 70tal Dajaks — Basĕp's — gevestigd zijn en ik wilde onderzoeken, hoe zij daar te midden van die Maleische vestiging gekomen waren. Aan de rivier is de naam Kĕdang Dalam gegeven, omdat de Maleische vestigingen zoo ver stroomopwaarts gelegen zijn.

Vier uur stoomens boven Kota Bangoen ligt Moeara Moentei op

den linkeroever der Mahakam, vlak tegenover de monding der Moentei rivier. Deze is eigenlijk niets anders dan de verbinding van het meer Tĕmpatong met de Mahakam. De bewoners van Moeara Moentei leven voornamelijk van de vischvangst; slechts enkelen houden zich bezig met het inzamelen van boschproducten, en wel het meest van rotan in het stroomgebied der Bonganrivier. De boschproducten, die uit het stroomgebied dezer rivier komen, behooren aan den persoon van den Sultan, het is zijn domein en de rotan wordt hem tegen vastgestelde prijzen geleverd. De Sultan is echter voornemens, den rotanhandel in de Bongan geheel vrij te laten. De rotansnijders zijn voor een groot deel Bandjareezen, gevestigd in de kampong Djantoer, aan de verbinding der meren Tĕmpatong en Djĕmpang; doch ook Koeteineezen en Dajaks (voornamelijk de aan de Bongan gevestigde Bĕnoawa's) houden zich bezig met de inzameling van dit boschproduct. De Bongan levert enorm veel rotan op (voornamelijk de soorten sĕgah, pĕlari en djahap); en wanneer met het snijden voortgegaan wordt op de thans gebruikelijke manier, zal de voorraad niet uitgeput raken. Er wordt n.l. op de volgende wijze te werk gegaan: eerst neemt men den rechteroever van de rivier, van de monding af, tot waar sĕgah voorkomt, daarna den linkeroever; wanneer men daarmede gereed is, is de rotan op den rechteroever weder rijp om gesneden te worden.

Na de Moentei doorgestoomd te zijn, wat een half uur duurde, bereikte ik het meer Tĕmpatong, dat slechts een uur per barkas te bevaren was, doordien de schroef telkens in gras verward raakte en daardoor dienst weigerde; de verdere tocht werd per prauw gemaakt. Vooral door den laatsten langdurigen Oost-moesson heeft het gras zich hier zeer uitgebreid; ware het niet in 't meer aanwezig, dan was dit geheel per barkas te bevaren, daar de diepte bijna overal zes voet bedraagt. Het meer draagt eigenlijk twee namen: het linkergedeelte (meest Oostelijk) heet Prian, het rechtergedeelte Tĕmpatong. Na de monding der Bongan bereikt te hebben, moet men nog ruim een halven dag roeien, alvorens te komen aan de eerste kampong, Moeara Kĕdang, eene Maleische vestiging, die gebouwd is aan de samenvloeiing van Kĕdang Kiri en Kĕdang Kanan, twee rivieren die vereenigd den naam Bongan voeren. De bewoners van Moeara Kĕdang, bestaande uit Koeteineezen en Bandjareezen, houden zich bezig met landbouw en voor een klein deel met het inzamelen van rotan; ook zijn er enkele handelaren, die voornamelijk dit boschproduct opkoopen. De laatste rijstoogst was

zoo goed als mislukt, waardoor de bevolking genoodzaakt was rijst van elders te koopen, iets wat hier eene bijzonderheid is. Sedert de droogte van 1878 had men geen rijst behoeven in te voeren, want daar de grond zeer vruchtbaar is, slaagt elk jaar de oogst zeer goed. De rijstbouw bestaat uit ladangbouw, slechts een enkele sawah treft men aan; na drie jaar braakligging kan men wederom met succes op hetzelfde veld rijst planten. De bevolking snijdt rotan, alleen om zich meer weelde te kunnen veroorloven; het geld, dat zij daarmede verdient, is niet noodig om zich voedingsmiddelen aan te schaffen. Van Moeara Kĕdang uit ben ik eerst de Kĕdang Kanan opgevaren tot aan de Moeara Siram, een linker zijtak van deze rivier, waar eene Dajaksche vestiging is; deze tocht duurde anderhalven dag. Langs de rivier zijn hier en daar kleine vestigingen van Koeteineezen, die zich eveneens met landbouw bezig houden. Te Moeara Siram woont het hoofd der Bĕnoewa-Dajaks, Mangkoe Joeda; zijne onderhoorigen wonen zeer verspreid, en hebben zich niet in een kampong vereenigd; wel is hiertoe reeds de last gegeven. De hier gevestigde Bĕnoewa-Dajaks behooren tot denzelfden stam als die, welke aan de Kĕdang Pahoe verblijt houden, doch gene zijn deels tot den Islam overgegaan. Zij leven, behalve van landbouw, van 't inzamelen van rotan, nl. van de hierboven genoemde soorten, doch sedert een half jaar ongeveer snijdt men hier ook sloetoep — de beste rotansoort —, die in deze streken veel voorkomt. Alleen de afvoer van dit product is moeilijk; de sloetoep toch wordt hier vrij diep 't binnenland in aangetroffen, en de bovenloop van de Kĕdang Kanan heeft vele „kiham's" — watervallen, stroomversnellingen —, zoodat bij een eenigszins lagen waterstand de afvoer zeer bezwaarlijk is. Behalve Bĕnoewa Dajaks trof ik te Moeara Siram ook Loewangan- of Lawangan-Dajaks aan, die iets Noordelijker, in de buurt van Lèmpèr, verspreid wonen. De Lawangan-Dajaks, die ik aan de Boven-Ajoerivier — een zijtak van de Tabalong Kanan, in 't district Tabalong der afdeeling Amoentai gelegen — ontmoette, behooren tot denzelfden stam; ik vond ook hier het zg. „boentang" terug. Boentang bestaat in het dooden van een karbouw door middel van lansen en messen; het dier wordt vastgebonden aan de „tijang Boentang", aan een touw van drie, hoogstens vijf, depa, en zoolang gestoken tot het dood is. Vroeger werd in plaats van een karbouw een slaaf op die wijze afgemaakt. De hierbedoelde Loewangan-stam, onderverdeeld in drie deelen nl. Loewangan Poerong, Loewangan Lolang

en Loewangan Kali, komt ook voor in 't Noordelijk gedeelte van het landschap Pasir. De Bongan vormt de gemakkelijkste verbinding met het stroomgebied der Tĕlakeirivier, die uitmondt op Pasir'sch grondgebied; een voorname handelsweg zal dit echter nimmer kunnen worden, uithoofde der slechte bevaarbaarheid der Bongan-rivier.

Te Moeara Kĕdang teruggekeerd, ging ik de Kĕdang Kiwa op tot Toela (één dag roeiens), eveneens eene vestiging van Bĕnoewa-Dajaks. Ook zij wonen verspreid en leven evenals hunne stamgenooten aan de Kĕdang Kanan van het inzamelen van boschproducten. Voorts treft men hier enkele plaatsen aan, waar vogelnestjes te vinden zijn; de uitvoer is echter zeer gering: witte vogelnestjes ongeveer twee bobots (één bobot is zes kati) en zwarte tot vier pikol 's jaars. De zwarte worden drie maal, de witte tot zes maal 's jaars uitgehaald. Ongeveer één dag roeiens van Toela liggen twee vestigingen van Baoe Dajaks, Baoe Noenga en Baoe Goesi, behoorende tot denzelfden stam, dien ik te Tanah Baoe — op de grens van het district Tabalong en Oost-Doessoen gelegen — aantrof; de geheele vestiging bestaat slechts uit 273 zielen. Een deel der Benoewa's van Toela, met hun hoofd Sri Radja is tot den Islam overgegaan. Zij hebben daar zelfs de weelde gekend een bedehuis, een langgar, te bezitten; doch nadat het van ouderdom in elkaar gezakt was, werd geen nieuw opgebouwd. Meldenswaard is nog, dat ik in de Bonganstreek vrij algemeen aantrof het maken van z.g. "andjat's", dat zijn van rotan gevlochten manden, die op den rug gedragen worden. De manden zijn cilindervormig, van verschillende grootte en de rotan — sĕgah roenti lĕngis — wordt deels rood, deels zwart gekleurd om figuren op de manden te kunnen aanbrengen. De roode kleur wordt aangebracht door een kleurstof, die verkregen wordt door kajoe sĕpang te koken. In het roode aftreksel nu wordt de reeds tot gebruik gereed gemaakte rotan gedurende 24 uur gelegd, waarna zij de vereischte kleur verkregen heeft. De vrucht van den sĕpangboom is een peulvrucht, de bladeren gelijken op die van den djoehar, terwijl stam en takken van doornen voorzien zijn. De zwarte kleur wordt verkregen door een aftreksel van bladeren van den patjar bĕling. De op deze wijze zwart gemaakte rotan wordt gedurende drie maal 24 uur in modder gelegd en is eerst dan voor gebruik geschikt. De prijs van die manden is van één tot drie gulden; over de grootste soort wordt 5 à 6 dagen gewerkt. Het meeste werk geeft de "simpei", de aan de bovenzijde der mand aangebrachte oogen om ze te kunnen dichtbinden.

Van Moeara Kĕdang ging ik over Djantoer — de reeds genoemde vestiging van Bandjareezen — naar twee aan het meer Djĕmpang gelegen vestigingen van Bĕnoewa-Dajaks, n.l. de kampongs Bĕradja en Bĕroké. Eerst trachtte ik nog de kampong Prian, gelegen aan de gelijknamige rivier, die haar water in het meer Prian stort, te bereiken, doch ik moest dit doel opgeven, daar door den lagen waterstand mijn prauw de rivier niet op kon. Te Prian wonen alleen Koeteineezen, die zich bezig houden met landbouw, vischvangst en het snijden van rotan. Te Bĕradja zijn nog enkele Koeteineezen gevestigd, die uitsluitend van vischvangst leven. Noch Bĕradja, noch Bĕroké kan eigenlijk den naam kampong dragen, daar nagenoeg alle bewoners voortdurend op hunne ladangs verblijf houden. Te Bĕradja is van de oorspronkelijke lamin niets meer, te Bĕroké nog slechts een zeer klein gedeelte over. De bewoners zijn landbouwers; de vrouwen weven kains van ananas-bladeren, zijnde zoogenaamde ketting-ikat's, met de bekende Borneo'sche spiraalsgewijs in elkaar loopende ruitpatronen; een huisvlijt, die, naar men zegt, nergens anders aangetroffen wordt. De bladeren worden geheel met de hand tot vezels verwerkt, hetgeen zeer veel tijd vordert. Ook het weeftoestel is hoogst eenvoudig. De kains worden alleen voor eigen gebruik vervaardigd.

Vanaf Bĕroké volgde ik het meer, tot waar de Ohong haar water er in stort, voer vervolgens deze rivier op tot aan de meest Zuidelijk gelegen lamin der daar gevestigde Bĕnoewa's, met name Lakoem; verder stroomopwaarts werd de rivier te smal, zoodat ik de vier niet ver van elkaar verwijderde lamins, die daar liggen, niet heb kunnen bezoeken. De bewoners dezer lamins leven van landbouw en het inzamelen van boschproducten; het meest wordt rotan sĕgah roenti lĕngis uitgevoerd, doch verder worden daar tevens minder waardevolle rotansoorten aangetroffen, n.l. rotan kèhès en djĕlapang. Verder wordt in geringe mate sarang boeroeng poetih uitgevoerd, ongeveer 6 bobots per jaar. Zwarte vogelnestjes zijn hier nagenoeg niet.

Niet ver van de monding der Ohong staat het meer Djĕmpang, door middel van de Moeara Baroe, in verbinding met de Mahakam, doch deze verbinding is alleen bij hoogen waterstand voor een barkas bevaarbaar: in het midden van den Oostmoesson — voor zoover men in 't Koeteische van een Oostmoesson kan spreken — loopt zij zelfs geheel droog. De uitwatering is iets beneden de monding der Kĕdang Pahoe.

Keeren wij thans terug naar Moeara Moentei, om vandaar de

Mahakam verder op te stoomen en na zes uur Moeara Pahoe, gelegen aan de monding der Kĕdang Pahoe — een rechter zijtak van de Mahakam, — te bereiken. Op dien tocht gaan wij de Maleische nederzetting Pĕninggahan, op den linkeroever der Mahakam, twee uur beneden strooms Moeara Pahoe, voorbij. Moeara Pahoe is in de lengte uitgebouwd, hare bewoners, deels in huizen, deels op rakits (drijvende huizen) verblijf houdende, bestaan uit Koeteineezen, Boegineezen en Bandjareezen (veel menschen van Bĕkoempai) waarvan de Boegineezen uitsluitend op het water wonen. De bevolking leeft van landbouw, handel en vischvangst: verder van het inzamelen van boschproducten, zoowel in het stroomgebied der Kĕdang Pahoe, als in dat van Ohong en Bongan. Behalve wat gĕtah wordt voornamelijk rotan ingezameld en wel 't meest sloetoep, kèhès en djĕlapang; de waarde van de beide laatstgenoemde soorten is gering, doch er wordt vrij veel gesneden. De sloetoep uit deze streken is van veel minder hoedanigheid en gewicht, dan die, afkomstig van de Boven-Mahakam of van de Bĕlajanrivier. Honderd gĕlong (één gĕlong, bos, van veertig bintir, stuk) sloetoep, ter lengte van 2½ depa, afkomstig uit de Boven Mahakam, wegen ongeveer 25 pikol; dezelfde hoeveelheid, van dezelfde afmetingen, afkomstig van de Bĕlajan, weegt ongeveer 23 pikol, terwijl naar denzelfden maatstaf die uit het stroomgebied der Kĕdang Pahoe slechts ongeveer 19 pikol weegt. De marktprijs is dan ook aanmerkelijk lager.

Het hoofd te Moeara Pahoe, enkele maanden geleden opgetreden, voldoet vrij goed; hij zorgt er tenminste voor, dat geen opvoer van contrabande naar de Boven-Doessoen plaats vindt, terwijl ook de opvoer van rijst beperkt is.

Tusschen hare zijtakken Djĕlau en Lawa liggen aan de Kĕdang Pahoe de lamins Dasa en Mandoeng, beide bewoond door Bĕnoewa-Dajaks. Zij zijn klein en zien er vervallen uit, aangezien de meeste lamingenooten voortdurend in hunne ladanghuisjes verblijf houden, zoodat aan onderhoud der hoofdlamin niet meer gedacht wordt. Verderop, twee uur stoomens van de monding der Lawa-rivier, vindt men de lamin Damei, waar 't voornaamste hoofd der Bĕnoewa-Dajaks woont, met den titel Toemĕnggoeng. Hij staat bekend als een flink hoofd, voor wien zoowel zijne lamingenooten als de overige Bĕnoewa-Dajaks ontzag hebben, en die op een allesbehalve goeden voet staat met de Siang-Dajaks, zoodat deze het ook niet wagen, pogingen te doen hen tot hunne partij over te halen. Zij beproefden dit wel, ofschoon vruchteloos, bij andere Bĕnoewa-Dajaks. De lamin

te Damei ziet er uitstekend onderhouden uit en kan zelfs zindelijk genoemd worden; zij rust op ijzerhouten palen, is gedekt met sirappen, de wand is van boomschors en de vloer bestaat uit gespleten rotan (rotan kotok). De bewoners leven hoofdzakelijk van landbouw, rijstbouw en het inzamelen van boschproducten, n.l. van rotan sloetoep, -djahab en -kènès, zoomede van gĕtah (kĕmalau, hier oeloei genaamd).

Hoewel nabij Damei, o. m. aan de Njawatan- en Tarok Pahoe-rivier nog heel wat menschen, zoowel Dajaks als Maleiers, wonen, heb ik voor deze maal mijn reis niet verder stroomopwaarts voortgezet, omdat mijn doel was, de zijrivieren Lawa en Djĕlau van de Kĕdang Pahoe te bezoeken, en de tocht te lang zou duren wanneer ik ook het genoemde gedeelte nog had bezocht. Van Damei uit zakte ik de Kĕdang Pahoe weer af, tot aan de monding der Lawa-rivier, om vervolgens deze op te varen tot aan de uiterste Dajak-vestiging.

De Lawa is zelfs bij hare monding niet toegankelijk voor stoombarkassen, terwijl zij reeds na twee dagen roeiens onbevaarbaar is voor groote prauwen. De reden hiervan is niet zoozeer ondiepte, doch wel de zeer talrijke boomstammen, liggende en rechtopstaande, die het varen zeer moeilijk, bij fellen stroom dikwijls gevaarlijk maken. De grootste gedeelte van dit omgevallen of omgekapte hout is ijzerhout — kajoe toelian —; een waren schat van die houtsoot treft men in de Lawa aan. Verder vindt men op den bodem dezer rivier en aan hare oevers veel uitmuntende steenkool; het is zeer te betreuren, dat de afvoer met zooveel moeite gepaard gaat. Of er voor exploitatie eene voldoende hoeveelheid aanwezig is, kan ik niet beoordeelen; doch ik heb op tientallen plaatsen steenkool aangetroffen, zoodat, naar alle waarschijnlijkheid, uitgestrekte velden aanwezig zijn. De kool wordt thans door inlanders gewonnen door eenvoudige afgraving, en te Moeara Pahoe verkocht voor f 5.— de ton.

Na een bezoek gebracht te hebben aan de Dajakvestigingen Tolang en Samboet, overnachtte ik aan den voet van den Karing-waterval. Den volgenden morgen vroeg werd begonnen met uitladen der goederen en 't overtrekken der prauwtjes, waarmede een paar uur gemoeid waren; na nog acht grootere en kleinere watervallen gepasseerd te zijn, bereikte ik dien dag lamin Long Poetih, de laatste vestiging der Bĕnoewa-Dajaks aan deze rivier.

Op deze plaats zijn vier groote lamins vereenigd, die er alle vrij

goed onderhouden uitzien. De bewoners bestaan hoofdzakelijk van landbouw; boschproducten worden nog slechts weinig ingezameld, omdat vooral rotan in de nabijheid der vestiging schaarsch is geworden; zelfs rotan-kèhès, de soort die in 't stroomgebied der Kĕdang Pahoe veel voorkomt, is hier zoo goed als verdwenen. Ook gĕtah (kĕmalau) is er nog maar weinig. Verder houden de Dajaks zich hier vrij veel bezig met het maken van prauwen, die zij meestal aan handelaren verkoopen of liever gezegd inruilen tegen katoentjes, tabak of zout. Rijst wordt in dier mate verbouwd, dat bij geslaagden oogst vrij veel verkocht wordt; eene omstandigheid, die wij alleen nog bij de Toendjoeng-Dajaks zullen aantreffen. In de nabijheid der lamins komen aanplantingen van vruchtboomen voor.

De Bĕnoewa's houden er honderdtallen karbouwen op na, die cehter niet voor eenig nuttig doel gebezigd worden; alleen bij feestelijke gelegenheden worden er enkele geslacht.

De zeden en gewoonten, ook de taal, der Bĕnoewa's komen veel overeen met die der Lawangan-Dajaks, den stam dien ik, zooals boven reeds vermeld, o. m. aan de Ajoe aantrof. Hunne dooden sluiten de Bĕnoewa's eerst in een kist, van eene gewone houtsoort vervaardigd; die kist wordt, in de buurt der lamin, op een paar palen geplaatst en van een afdakje voorzien. Na drie of vier jaar worden de beenderen uit de kist gehaald en verzameld in een martavaan, tadjau — hier bĕlanei genoemd — welke naar de lamin gebracht en aldaar in een afzonderlijk vertrek geplaatst wordt. Daarna hebben groote feesten plaats, waarbij de balian's (priesters) en déwa's (priesteressen) een groote rol spelen; zijn die feesten afgeloopen, dan wordt de bĕlanei met groote plechtigheid naar een soort grafkelder gedragen en daar bijgezet. Die grafkelder is boven den grond, en geheel van ijzerhout vervaardigd; hij kan 5 tot 6 bĕlanei's bevatten. Ook gebeurt het wel dat de beenderen uit de bĕlanei genomen en in een ijzerhouten doodkist gelegd worden, welke kist dan niet ver van de lamin geplaatst wordt op een of twee zware ijzerhouten palen, die den vorm hebben van een „tĕmpatong" d.i. een gedrochtige voorstelling van een mensch of dier. De bĕlanei, waarin de beenderen geborgen waren, wordt naar buiten geworpen en mag nimmer meer gebruikt worden; ik zag verscheidene dier martavanen in de nabijheid der lamins.

De Bĕnoewa- zoowel als de Bĕntian-Dajaks lijden erg aan schurft, wat hun echter blijkbaar niet hindert. Deze ziekte is daar zeer algemeen, en men schijnt het zelfs op prijs te stellen, wanneer men

die in erge mate heeft; zoo zelfs, dat men zegt niet tot mantri (mede-bestuurder) aangesteld te mogen worden, wanneer men nog geen schurft heeft. Bĕnoewa- en Bĕntian-Dajaks krijgen — misschien wel tengevolge van dien ziektetoestand — weinig kinderen, terwijl de kinderen er over 't algemeen slecht uitzien.

Ruim 15 uur had ik noodig om, de Lawa opvarende, van Long Poetih uit de lamin Djĕlmoe Sibak te bereiken, de laatste vestiging aan deze rivier; wel wonen er nog Bĕntian-Dajaks ver van de rivier verwijderd, doch deze behooren allen tot de zooeven genoemde vestiging. Van Long Poetih tot Djĕlmoe Sibak werden niet minder dan 27 grootere en kleinere watervallen (kiham) gepasseerd; de grootste draagt den naam van kiham mèga. Niettegenstaande de regen bij stroomen van den hemel daalde, was het toch een indrukwekkend gezicht de watermassa's te zien aankomen en met donderend geweld naar beneden te zien storten; doordat de rivier bandjirde, was de waterval bijzonder woest. Voor een oogenblik vergeet men dan alle ellende, verbonden aan 't reizen in kleine prauwtjes en aan de moeilijkheden, die men bij het passeeren van zulke watervallen ondervindt. Hier werd zoo goed en zoo kwaad dit ging wat rijst gekookt en, na dit gerecht gebruikt te hebben, de reis weder aanvaard in gezelschap van Bĕntian-Dajaks, die mij tot hier tegemoet waren gekomen. Om zes uur 's avonds passeerde ik de Anan, een linker zijtak van de Lawa, de rivier die de assistent-resident Dahmen en later Carl Bock opgevaren zijn, om langs dezen weg Moeara Téwéh te bereiken. Langs dit gedeelte der Lawa komt zeer veel bamboe voor, van welk bouwmateriaal de bevolking ruim gebruik maakt; de vloeren der lamins te Djĕlmoe Sibak, en de dakbedekkingen der lamins meer landwaarts in, zijn geheel van bamboe.

Er bestond hier gebrek aan rijst, zoodat de bewoners genoodzaakt waren rijst vermengd met oebi kajoe te gebruiken; gelukkig had men vroegtijdig de padi uitgezaaid (mĕnoegal), zoodat thans de padi reeds een „sikoe" (afstand van de toppen der vingers tot aan den elleboog) hoog stond. Wanneer men een stuk grond uitgekozen heeft tot het aanleggen van ladangs, dan is het eerste werk „mĕnĕbas" (opruimen van klein hout), daarna gaat men aan het „mĕnĕbang" (omhakken van groot hout) en daarop wordt het omgehakte hout gebrand (mĕnjĕloekoet).

De Bĕntian- en Bĕnoewa-Dajaks behooren tot denzelfden stam; hun taal is, met een eenigszins ander dialect, dezelfde: bij de Bĕntian's merkte ik bij de mannen meer tĕdak (tatoeage) op; (over

tatoeage zie: „In Centraal-Borneo" door Dr. A. W. Nieuwenhuis, 1900, I, bl. 234—242). Zij doen dit vooral op hun wangen en maken sterren, uitgaande van de hoeken der oogen. De Běntian's gevoelen zich veel onafhankelijker dan de Běnoewa's en storen zich weinig aan door den Sultan gegeven bevelen; slechts enkele hunner hoofden — en dan nog zelden — komen te Těnggaroeng bij gelegenheid van den verjaardag van den Sultan hunne opwachting maken.

De vrouwen der Běntian-Dajaks houden zich onledig met 't maken van rotanmatten, die uitmunten door duurzaamheid; met een enkele uitzondering wordt de rotan meestal ongekleurd gebruikt, en ook niet veel werk van het patroon gemaakt.

Eene eigenaardige gewoonte merkte ik nog bij de Běntian-Dajaks op, n.l. dat, wanneer hoofden elkander een bezoek brengen, de gastheer een strootje voor den bezoeker rolt, aansteekt en het hem daarna aanbiedt; ook ik genoot dat voorrecht, niet alleen van het algemeene hoofd, doch ook van elk zijner mantri's; door 't doen van een enkel trekje aan ieder strootje, heeft men aan de wellevendheid voldaan.

Zooals ik reeds mededeelde is Djělmoe Sibak de laatste Dajakvestiging aan de Lawa, en daar een bezoek aan het stroomgebied der Djělaurivier ook op 't reisplan stond, had ik te kiezen, òf de Lawa af te zakken en daarna de Djělau wederom op te varen, òf van Djělmoe Sibak dwars over te steken naar de lamin Lan Diong, eene Běntian-vestiging, gelegen aan de Toeang-rivier (de Djělau wordt gevormd door de samenvloeiing van de Toeang en de Klawit). Ik besloot tot dit laatste, te meer daar men mij gezegd had, dat de oversteek slechts twee uren loopens was; spoedig bleek echter, dat mijn berichtgever zich deerlijk vergist had. Des morgens om acht uur vertrokken van Djělmoe Sibak — 't is altijd moeilijk Dajaks vroeg mede op reis te krijgen — kwam ik om half vier in den namiddag te Lan Diong aan; toch had ik mij slechts een rusttijd van veertig minuten gegund. Het te volgen pad, dat zelfs dien naam eigenlijk niet kon dragen, was zoo moeilijk, dat van de veertig personen, die met mij den tocht maakten, slechts vijf mij steeds hebben kunnen volgen: de overigen kwamen 1, 2 tot 4 uur later ter bestemder plaatse. Het pad voert door zwaar oerbosch, bijna voortdurend over heuvels, waarvan één, de waterscheiding vormende tusschen Lawa en Toeang, minstens 500 voet hoog is. Toen ik na ruim 6½ uur loopens bamboe (paring) te zien kreeg, kon ik rekenen het einde van het oerwoud nabij te zijn.

De lamin Lan Diong is een oud vervallen gebouw, grootendeels onbewoond doordat de meeste vroegere bewoners aan een vast verblijf op hunne ladangs de voorkeur geven. Het algemeen hoofd der hier gevestigde Bĕntian's, met den weidschen titel van Toemĕnggoeng Bintang, gevoelt zich even onafhankelijk als zijne naburen aan de Lawa. Hoewel hem reeds zes jaar geleden was bevolen een lamin te maken en daarin zijne onderhoorigen te zamen te brengen, had hij tot heden toe daarmede nog geen begin gemaakt. Ik trof hier op de vijf, zes personen een hoofd aan, voorzien van een prachtigen titel; toen ik onderzoek deed waarom hier zoovele hoofden waren en wie hun die gĕlar's geschonken had, kwam ik te weten dat vroeger mantri's van den Sultan deze streken wel bereisd hebben en voor geld titels toekenden. Natuurlijk sloeg ik op al die hoofden geen acht en erkende ik alleen hen, die eene aanstelling van den Sultan konden toonen.

Het afzakken van de Toeang was slechts mogelijk in een klein prauwtje zonder dakbedekking, omdat de rivier hier ondiep is en door oerbosch loopt, zoodat aan beide oevers de takken der boomen overhangen. Daar het dien dag wederom regende, — op de geheele reis heb ik geen drogen dag gehad — was het gemis van een afdak zeer ongeriefelijk. De eerstvolgende lamin, Bangkoa, ziet er al even vervallen uit als die te Lan Diong. Aan den bovenloop der Toeang groeit zeer veel bamboe bĕtong en paring, vooral de eerste soort trof ik op geen mijner reizen in zoo groote hoeveelheid aan. Aan afvoer valt echter niet te denken; de afstand is te groot, de rivier te kronkelend en last not least komen er veel ophoopingen, eigenlijk gezegd dammen van hout (hier „kampar" genoemd) in voor, welke niet dan met zeer veel moeite en kosten verwijderd zouden kunnen worden. Lichte, kleine prauwen zijn daarover heen te sleepen, doch dit gaat niet met bamboe- of rotanvlotten. Van Bangkoa is het ruim twaalf uur roeiens tot aan de eerstvolgende lamin Panawang; de rivier loopt hier eveneens bijna uitsluitend door oerwoud. Aan de oevers zag ik veel rotan, zooals „kotok" (een dikke rotansoort die weinig uitgevoerd, doch veel als bindmateriaal gebezigd wordt) „oeroes" (soort kotok, die veel dient tot het maken van vloeren in lamins) en „sĕmamboe", eveneens een rotansoort, die weinig uitgevoerd, en doordat hare geledingen lang zijn, speciaal gebruikt wordt om er wandelstokken van te snijden: verder „djĕlapang" en wat „sĕgah".

Omtrent de laatste vestiging der Bĕntian-Dajaks, Gĕnting Gĕnding, valt verder niets bijzonders mede te deelen: in deze streek

trof ik weer veel djahap, djĕlapang, kotok en sĕmamboe aan. Aan de eigenlijke Djĕlau liggen voorts de lamins Moehoer, Kali en Kapar, alle vestigingen van Bĕnoewa-Dajaks.

Het geheele stroomgebied der Kĕdang Pahoe staat bekend als ongezond, doch dit is blijkbaar een gevolg van het onzuivere water, want nu steeds gekookt water gedronken werd, is niemand van mijn reisgezelschap ziek geworden. De verdere reis, die ten doel had Mĕlak, Moejoep en de Toendjoenglanden te bezoeken, werd aangevangen in gezelschap van den landsgroote, Pangeran Sosro Negoro (op alle reizen werd ik vergezeld van Raden Sokma, zoon van Pangeran Sjarif Sokmawira en van den mantri Panglima Moeda, hoofd der kampong Mĕlajoe te Tenggaroeng), om mij te introduceeren bij de hoofden der Toendjoeng-Dajaks, daar hij meer speciaal belast is met het algemeen toezicht over de genoemde landstreek. Toen ik mijn wandeltocht begon, keerde deze landsgroote naar Tĕnggeroeng terug; hij is te zwak om ook maar enkele uren achtereen te loopen.

Te Mĕlak aangekomen, liet ik den Pangeran aldaar achter en stoomde door naar Moejoep, gelegen iets ten Zuiden van de monding der rivier van dien naam. Voornoemde Prins acht zich gebonden aan den eed, door Poentjèn Kĕrna gedaan, nimmer den Goenoeng Sĕndawar, gelegen ongeveer een half uur stoomens boven Mĕlak, te passeeren, hoewel volgens de „Salasila” alleen de vermoedelijke troonsopvolger van den Sultan aan dien eed gebonden is („Salasila” door S. W. Tromp, blz. 3, 58 en 80), en Pangeran Sosro Negoro nimmer tot die waardigheid kan geroepen worden.

Te Moejoep hebben zich hoe langer hoe meer Mohammedanen gevestigd, deels Koeteineezen, deels Boegineezen, die allen op rakits verblijf houden. Reeds vroeger had het landschapsbestuur verboden dat Maleiers zich te Moejoep vestigden, doch aan dat verbod was niet streng de hand gehouden; te Mĕlak is voldoende toezicht, te Long Iram sedert onze bestuursvestiging aldaar, eveneens, doch te Moejoep ontbreekt alle bestuur (het hoofd der Bahau's aldaar is te zwak om eenigszins invloed ten goede te kunnen uitoefenen op de nabij zijn lamin gevestigde personen), zoodat zich hier alles vereenigde wat te Long Iram of Mĕlak niet deugen wilde. Moejoep was zoodoende een waar oord van verderf geworden, een echt speelhol, waarom het hoog noodzakelijk werd aan dien toestand een einde te maken. Allen rakitbewoners werd daarom aangezegd òf naar Long Iram òf naar Mĕlak te verhuizen.

Te Moejoep wonen Bahau-Dajaks, Oevang Tĕring, de eenige Dajakstam die vroeger menschenvleesch at. Het is thans de eenige plaats van het landschap Koetei, waar die Dajakstam gevestigd is. De lamin is oud en vervallen, het wordt gevaarlijk er in te wonen en het hoofd, Hadjat, kan zijne lamingenooten er niet toe krijgen een nieuw gebouw te maken; hij heeft ook geen macht, geen gezag over zijne onderhoorigen, terwijl voorts verscheidene hunner verhuisd zijn naar Tĕpoeh. De reden hiervan is dat Hadjat of Adjat nimmer hoofd der Tĕring-Dajaks te Moejoep had mogen worden, zooals hierboven reeds werd uiteengezet. Zijn voornaamste tegenstander is Oeloei Bang, een pĕngin — mantri — van Li Obang, die echter reeds lang de lamin verlaten heeft en thans woont aan de Mĕnihing, een linker zijtak van de Mahakam, welke niet ver ten Noorden van de Moejoep haar water in de Mahakam stort. Aan Hadjat werd opgedragen om met de menschen, die hem als hoofd erkennen, een nieuwe lamin te maken, die dan echter veel kleiner kan zijn dan de tegenwoordige.

Keeren wij thans terug naar Mĕlak.

Mĕlak is een vrij groote plaats, die echter in de lengte is uitgebouwd en welks bewoners deels in huizen, deels op rakits verblijf houden. Zij bestaan voornamelijk van kleinhandel; slechts weinigen houden zich bezig met rijstbouw. De handel is meest ruilhandel met de Toendjoeng-Dajaks, welke de door hen ingezamelde boschproducten (rotan en gĕtah) tegen eetwaren, katoentjes en kramerijen inwisselen. Koeteineezen en Boegineezen wonen afzonderlijk, de eerste boven-, de tweede benedenstrooms. Aan den eenigen weg, die evenwijdig met de Mahakam loopt, wordt thans goed gewerkt, zoodat Mĕlak binnen een niet al te lang tijdsverloop een aardig plaatsje kan worden.

Van Mĕlak was ik na één uur stoomens aan de monding van de Boho, een rechter zijtak van de Mahakam, die ten Noorden van Mĕlak stroomt; van hier kon ik de eerste door mij te bezoeken lamin der Toendjoeng-Dajaks bereiken. Na twee uur loopens kwam ik aan de lamin Ngĕnjan, van welke Kĕrta het hoofd is. Kĕrta en Oeria — hoofd der lamin Assa — zijn de voornaamste hoofden der z.g. Toendjoeng-kanan, d.z. de Toendjoengs, die ten Noorden van Mĕlak wonen, terwijl alle Toendjoengs, ten Zuiden van deze plaats gevestigd, tot de Toendjoeng-kiri gerekend worden. Ongeveer vier uur hield ik mij hier op en begaf mij toen naar de 1½ uur loopens van daar gelegen lamin Barong, terwijl ik afsprak, dat de

hoofden van Ngĕnjan zouden medegaan om des avonds te Barong verschillende aangelegenheden te bespreken. De streek van Boho tot Barong bestaat gedeeltelijk uit zand en verder uit magere aarde, zoodat de plantengroei daar verre van weelderig is. Hoe dichter ik Barong naderde, dus hoe verder ik het binnenland introk, hoe beter ook de grond werd; ik vernam ook dat de rijstoogst hier beter slaagt. Het gedeelte van Boho tot een eind voorbij Ngĕnjan met zijn alang-alang velden en heidegewassen deed mij denken aan de gronden in de buurt der Dajak(Maänjan)-kampongs Bagoek en Gamboes, district Tabalong, afdeeling Amoentai, en de streek, die naar Tamian Lajang in Doessoen Timoer voert. De lamin te Barong of Barong Tongko is klein, heeft meer van een groot huis zonder gemeenschappelijke voorgalerij, terwijl er licht noch lucht in kan doordringen; mijn eet- en slaapplaats was in de onmiddellijke nabijheid van eenige doodkisten, waarin nog betrekkelijk versche lijken lagen, terwijl daaromheen tadjau's (martavanen) stonden, gevuld met beenderen van vroeger overledenen. De Toendjoengs toch bewaren hunne lijken in huis, de afgestorvene wordt in een kist gelegd, die goed met gĕtah wordt dicht gemaakt en in welker bodem een gat wordt geboord; in dit gat steekt men dan een bamboekoker, die tot aan den grond reikt en dient om het lijkenvocht af te voeren. Hebben de Toendjoengs voldoende rijst om gedurende geruimen tijd feest te vieren, dan wordt in het bosch, in de buurt der lamin, een soort grafkelder gemaakt, geheel van ijzerhout, waarin dan de tadjau's, gevuld met menschenbeenderen, worden bijgezet. Op die grafkelder wordt een huisje geplaatst, op de wijze als dat waarin de Modang-Dajaks hunne dooden opbergen. Dat voor de bij zulk eene gelegenheid te geven feesten veel noodig is, blijkt wel uit het feit, dat het soms tien jaar en langer duurt, voordat de dooden in een grafkelder worden bijgezet.

De bewoners van deze lamins houden zich voornamelijk bezig met landbouw: boschproducten komen zoo goed als niet meer voor in deze streken, tenzij men die heel ver gaat zoeken, wat vrij wel onmogelijk is, omdat het vervoer uit gebrek aan water te bezwaarlijk zou zijn. Wanneer zij dan ook boschproducten gaan verzamelen, trekken de meesten naar de Moejoep en hare zijrivieren.

Van Barong uit bestaan twee wegen naar de lamin Assa, die onder den zooeven genoemden Oeria staat; de eene weg loopt over Ngĕnjan, de andere rechtstreeks naar Assa, doch deze laatste weg is zeer moeilijk, doordat enkele bergruggen moeten gepasseerd

worden, waaronder één zeer steile, de Goenoeng Pĕrĕgèn. Ik verkoos echter dezen laatste, omdat die veel korter is. Boven op den top van dezen berg heeft men een prachtig gezicht over de Toendjoeng-landen, die bestaan uit eene aaneenschakeling van heuvels, waartusschen vlakten gelegen zijn, meestal begroeid met alang-alang. De gronden, die ik passeerde, zagen er veel beter uit; aan den plantengroei was de grootere vruchtbaarheid goed te bemerken. Men deelde mij ook mede, dat, uitgenomen onvoorziene omstandigheden, de rijstoogst hier steeds overvloedig is. De lamin Assa is prachtig gelegen, ook uit een strategisch oogpunt: ze ligt boven op een bergrug, aan weerszijden waarvan riviertjes stroomen en is omgeven door een dicht bosch, zoodat zij, bij eene goede verdediging, voor een inlandschen vijand haast onneembaar is. In tegenstelling met die te Barong is deze lamin nieuw en zindelijk, voor zoover Dajaks zindelijk kunnen zijn, hoewel hier ook een aantal tadjau's en doodkisten niet ontbraken. De riviertjes, welke aan weerszijden van den bergrug stroomen, zijn de Assa en hare zijtak, de Sabĕlah; de Assa is weer een zijtak van de Bĕnanga-rivier, die haar water in de Mahakam stort. Het water dezer beide riviertjes is helder en zuiver; het is zeker grootendeels daaraan te danken, dat o.a. de cholera hier nog nimmer geheerscht heeft: de omstandigheid, dat zoodra de ziekte in de benedenstreken heerscht, deze Dajaks zich geheel afzonderen en ook niet toelaten, dat iemand, wie 't ook zij, hunne woonplaats bezoekt, draagt daartoe echter ook bij. Nog dient vermeld, dat in de nabijheid dezer lamin een uitgestrekte aanplant van vruchtboomen is, voornamelijk van tjiwadak, lansat en ramboetan; trouwens in de geheele Toendjoeng-landen vindt men vele aanplantingen van vruchtboomen.

De lamins Moeara Assa (gelegen aan de monding der Assa-rivier, die niet ver van Moeara Bĕnanga in de Bĕnangari-rivier valt) en Gĕléo kon ik door den hoogen waterstand niet bezoeken. Van Assa uit nam ik den weg over de lamin Panèk naar de z.g. Tanah-Linggang, meer in 't bijzonder naar de in die streek gelegen lamin Majan; onder voortdurenden, hevigen regen duurde deze tocht ongeveer vier uren.

De grond in deze streek is weer schraler dan die in de buurt van Assa, hoewel er nog veel goede gedeelten in voorkomen. De Tanah-Linggang is de plek, alwaar de Toendjoeng-Linggang-Dajaks zich het eerst hebben neergezet, nadat zij uit de Boven- en Midden-Mahakam door de Bahau's verdrongen waren; het is ook hier,

dat zij de plaats kunnen aanwijzen, waar in oude tijden de „balian"-feesten gehouden werden. Wel wonen nog enkele dezer Dajaks onder de Bahau's der Midden-Mahakam, doch dit zijn personen die na het jaar van den grooten hongersnood in Koetei — het jaar 1878, in welk jaar volgens zeggen in 't geheel geen regen viel — in die streken zijn achtergebleven. De Bahau's toch hadden toen nog voedsel genoeg, waarom vele Toendjoengs naar hen toetrokken om hulp te vragen; verscheidene hunner zijn toen met Bahau-vrouwen getrouwd en aldaar gebleven.

De lamin Majan ligt aan de Mapei-rivier en aan haar zijtak, de Majan; de Mapei stort zich in de soengei Map, een rechter zijrivier van de Mahakam, welke even boven Tĕpoeh in deze valt.

In de lamin bemerkte ik, dat twee vrouwen met kort geknipt hoofdhaar de wacht hielden bij twee doodkisten. Op mijn vraag, wat dat te beteekenen had, antwoordde men mij, dat in die kisten de lijken harer kinderen lagen, dat zij haar hoofdhaar volgens oud gebruik bij den dood dier kinderen hadden afgeknipt en dat zij zoolang de wacht moesten houden bij die lijken, totdat het haar weer aangegroeid is. Wanneer het hoofd eener lamin sterft, knippen alle lamingenooten zich het hoofdhaar af ten teeken van rouw.

Ten einde niet langs denzelfden weg terug te gaan — Majan is de uiterste lamin — maakte ik de reis langs de soengei Map en vond ik niet ver van de monding dezer rivier een prauw, door de zorg van Raden Mas, hoofd der Bahau's te Long Iram, alhier gestationneerd — waarmede ik de Mahakam afzakte en terug keerde naar Mĕlak. De gronden langs de Map (ik hield steeds den rechter-oever) zien er over 't algemeen schraal uit.

Van Mĕlak uit in een Zuidelijke richting loopende, bereikt men na 3½ loopens de lamin Sĕkola, de Noordelijkst gelegen vestiging der Toendjoeng-Kiri. Toen ik in deze ruime, nog niet lang geleden nieuw opgetrokken lamin aankwam, ontving mij een oude balian-priester en verzocht mij slobkousen, schoenen en sokken uit te trekken; nadat ik dit gedaan had, begon hij onder het prevelen van gebeden mijn rechter voetzool met nat rijstmeel (poepoer) in te smeren en moest ik daarna op een stuk ijzer bijten. 's Avonds werd ik ongeveer een uur lang door drie priesters gezegend, terwijl men mij zeide, dat al dit ceremonieel bij mijn aankomst, volgens de adat der Toendjoengs moest plaats hebben om mij voor ziekte en ongelukken te vrijwaren. Na deze plechtigheden voerden de lieden nog enkele spelen uit, waaronder een krijgsdans: alles deed mij

sterk denken aan wat ik in dit opzicht gezien heb bij de Lawangan-Dajak's, alleen had men daar ook priesteressen (déwa's), die ik hier miste.

De grondgesteldheid komt overeen met die der overige reeds bezochte Toendjoeng-landen, behalve dat ik weinig vruchtbaren grond aantrof, zooals nabij de lamin Assa. Vruchtboomen zijn hier in grooten getale aangeplant.

Van Sĕkola keerde ik terug naar Mĕlak, waar ik nog 1½ dag bleef tot regeling van verschillende aangelegenheden. Per prauw zakte ik vervolgens de Mahakam af; na ruim twee uur varens kwam ik aan eene kleine vestiging van Maleiers aan de monding der Boenjoet-rivier, een rechter zijtak van de Mahakam. Na 1½ uur gaans bereikte ik de lamin Pohon, aan 't hoofd waarvan Marta Diepa — een titel, hem door den Sultan geschonken — staat. Deze lamin is gelegen aan de soengei Tongkei, een zijrivier van de Bĕlowan, welke laatste wederom een linker zijtak is van de Kĕdang Pahoe. Men zeide mij dat het slechts één dag loopens is van hier naar de dichtstbij gelegen lamin der Bĕnoewa Dajak's aan de Kĕdang Pahoe. Overigens valt er omtrent dit verblijf der Toendjoeng-Dajak's niets bijzonders mede te deelen: de grondgesteldheid was nagenoeg dezelfde, zelfs nog zandiger dan elders, de lamin zag er goed onderhouden uit. Teruggekeerd naar de monding der Boenjoet, stak ik de Mahakam over en bereikte na één uur roeiens de Moeara Djawa, een linker zijtak der Mahakam. Van hieruit bezocht ik de lamins Gadoer en Sangking, welke laatste twee uur loopens van de monding der Djawa verwijderd ligt. De streek, die ik doortrok, was steenachtig en met zwaar bosch begroeid; men lichtte mij dan ook in, dat het hier onmogelijk is rijst te verbouwen, daar het groote getal steenen niet te verwijderen is. De bewoners planten hun padi meer landwaarts in, alwaar dezelfde grondsoort aangetroffen wordt als in de overige Toendjoenglanden.

Bij mijn terugkeer naar de monding der Djawa-rivier moest ik van den heuvel af, dus ongeveer ½ uur van die monding verwijderd, grootendeels door het water loopen, soms tot aan het middel, door dat het water in de Mahakam in korten tijd meer dan 1½ M. gestegen was.

Mijn algemeene indruk van de Toendjoenglanden is niet gunstig; waar men mij gezegd had, dat de Toendjoeng-Dajak's altijd overvloed van rijst hadden, had ik gedacht, prachtige, vruchtbare gronden aan te treffen; juist het tegenovergestelde is 't geval

geweest, met uitzondering van een gedeelte in de buurt van de lamin Assa.

De mannen in deze streken zijn zeer weinig, de vrouwen in 't geheel niet getatoeëerd.

De plaatsen ten Noorden van de monding der Koetei-rivier aan de zeekust gelegen, zijn Bontang, Bĕngalon en Sangkoelirang, benevens enkele kleinere nederzettingen van Koeteineezen en Bandjareezen. De bewoners van Bontang leven hoofdzakelijk van vischvangst; rotan wordt in geringe hoeveelheid uitgevoerd. Van Bĕngalon komt nogal veel rotan; de streek is een apanage van Pangeran Ratoe. In de Boven-Bĕngalon zijn vele plaatsen, waar vogelnestjes gevonden worden. Te Sangkoelirang wonen nogal handelaren, meest in boschproducten, afkomstig uit het stroomgebied der rivier van dien naam. In 't binnenland wonen Basĕp-Dajak's, die nog niet bezocht werden.

IV. Bestuur en inwendige regelingen.

Ingevolge artikel 8 van het contract bestaat het landsbestuur van Koetei uit den Sultan en de landsgrooten. De namen der tegenwoordige landsgrooten zijn: Pangeran Mangkoe Negoro, Pangeran Sosro Negoro, Pangeran Pandji en Pangeran Prawiro; vroeger was er nog een vijfde, n.l. Pangeran Ratoe, die echter sedert als zoodanig ontslagen is. Het aantal zal in den vervolge nimmer meer dan vier mogen bedragen. (Overeenkomst dd. 24 Maart 1901).

Aan 't hoofd van elke kampong staat een kamponghoofd of pĕmbĕkĕl, die naargelang zijner verdienste dan wel van zijn korteren of langeren diensttijd met titels begiftigd wordt. Eenige regelmaat bestaat in 't geven dier titels niet; al die verschillende „gĕlars” hier op te noemen zou ook geen nut hebben; de voornaamste zijn: Toemĕnggoeng, Raden, Dĕmang en Kiahi. Somtijds wordt een complex van negorijen onder één hoofd gesteld, die dan toch voor elke kampong afzonderlijke hoofden onder zich heeft. Vroeger werden de kamponghoofden niet bezoldigd, doch sedert 1903 krijgen zij 8 pCt. van de door hen geïnde hoofdelijke belasting. De keuze der kamponghoofden is geheel in handen van het landsbestuur. De Dajaks verkiezen hunne eigen hoofden, welke keuze echter onderworpen is aan de goedkeuring van het landsbestuur. Te Samarinda en Balik Papan zijn thans met het algemeen toezicht belast resp. Raden Pandji, met den titel van Regent, en Raden Mas Kario Witi.

De rechtspraak wordt uitgeoefend door landraden, waarvan er één gevestigd is te Tĕnggaroeng, één te Samarinda en één te Kota Bangoen. Van de vonnissen, gewezen door de beide laatstgenoemde rechtbanken, is appèl mogelijk bij den landraad te Tĕnggaroeng. De Sultan heeft voorts het recht, de vonnissen der landraden te vernietigen; het recht van gratie berust alleen bij hem. Voorzitter en leden van deze rechtbanken worden door hem benoemd en ontslagen. Voor de bezoldiging der Voorzitters en leden van de landraden wordt een bedrag van f 6000.— 's jaars bestemd, deel uitmakende van de schadeloosstelling, die door het Gouvernement gegeven wordt voor den afstand van het recht tot heffing van in- en uitvoerrechten en accijnsen (supp. contract van 25 Juni 1900). Op andere plaatsen, zooals te Balik Papan, Djĕmbajan, Moeara Klindjau, Moeara Pahoe en Mĕlak zijn djaksa's aangesteld, die kleine geschillen mogen berechten: zij moeten maandelijks rapport uitbrengen van hunne verrichtingen.

Berecht werd volgens de „Bĕradja Nanti" (d. i. sĕndjata tadjĕm jang soedah sĕdiah, een scherp wapen, dat gereed is) waarvan er één bestaat voor den Vorst, één voor de mantri's; thans wordt, sedert de vestiging van een controleur te Tĕnggaroeng, voornamelijk het politiestrafreglement en het wetboek van strafrecht voor inlanders toegepast. Over de „Bĕradja Nanti" hoop ik bij eene latere gelegenheid te kunnen uitweiden, zoowel omtrent den inhoud als omtrent den tijd, waarop het boek is samengesteld; reeds ben ik bezig het handschrift — er bestaat slechts één exemplaar van dit geschreven wetboek — te Sĕmarang te laten drukken.

In zake de afschaffing der slavernij en het pandelingschap in het landschap Koetei, is voorzien door art. 24 van het contract. Reeds in 't jaar 1873 vaardigde Sultan Soleiman een plakkaat uit, waarbij alle invoer van pandelingen verboden werd, en beloofde hij tevens het lot van de in zijn rijk aanwezige pandelingen te verbeteren. Voorts werd op den 12^{den} Dzoelkaedah 1313 (7 Mei 1895) eene regeling uitgevaardigd, waarbij o. m. bepaald werd, dat elk jaar de schuld van een pandeling (slaven werden geconverteerd in pandelingen en de hoogste prijs, voor een slaaf betaald, werd gesteld op f 160.—) met f 16.— zou verminderen, zoodat na Mei 1905 geene wettige slaven of pandelingen meer in 't landschap Koetei zullen bestaan.

Wat de heerendiensten betreft (belasting in arbeid, Art. 31 van het contract), zoo bestaat daarvoor eene regeling uitgevaardigd door Sultan Soleiman in Mei 1895, in hoofdzaak aangevende wie

heerendienstplichtig is, welk werk geëischt en hoeveel dagen dienst hoogstens in 't jaar gevorderd kunnen worden. Hoewel het maximum op 52 dagen is gesteld, wordt dit, voor zoover mij gebleken is, nooit bereikt, doch bedraagt het feitelijk 30 dagen. Voor Tĕnggaroeng is in Mei 1903 eene nieuwe regeling gemaakt, waarbij het maximum op 30 dagen is gesteld, doch er worden maar 24 dagen gevraagd; de heerendienstplichtigen komen eens in de drie maanden zes dagen uit.

Aan onderwijs wordt nog niets ten koste gelegd, doch thans bestaat het voornemen te Tĕnggaroeng een school op te richten.

De vaccinateur te Samarinda wordt, wanneer zijne werkzaamheden dit toelaten, de binnenlanden ingezonden om aldaar te vaccineeren; dit gebeurt ook met succes onder de Dajak's.

Over de uitgegeven concessies tot mijnontginning en vergunningen tot het doen van mijnbouwkundig onderzoek, kan ik hier kort zijn, daar als bijlage V een staat volgt van al deze concessies en vergunningen. Ik voor mij geloof dat de mijnbouw in 't Koetei'sche, vooral wat petroleum en steenkool aangaat, een goede toekomst heeft; steeds worden nieuwe petroleumbronnen aangeboord en bijna overal, zoowel in de beneden- als bovenlanden, worden steenkolen aangetroffen. De onbekendheid met de binnenlanden heeft den mijnbouw natuurlijk belemmerd in zijn ontwikkeling.

Van de particuliere landbouwondernemingen, zooals die vermeld staan op blz. 513* van den Regeerings-Almanak van 1905, zijn alleen in werking: Kamp, ondernemer J. H. Menten, 1940 bouws, einde contract 6 Juni 1971, Liberia-koffie; en Djoempi Soengei Tiram, ondernemer Sjarif Abdoerachman bin Segaf (Pangeran Bandahara), 2600 bouws, einde contract 5 Maart 1972, Klappers. Al de overige zijn door het inlandsch zelfbestuur uitgegeven landbouwcontracten, die niet geëxploiteerd worden.

Eigenlijke apanage-gronden bestaan in het landschap Koetei niet. Wel zijn door den tegenwoordigen Sultan, zoowel als door zijne voorgangers, uitgestrektheden gronds aan personen van vorstelijke afkomst en hunne nakomelingen in bruikleen afgestaan, doch nimmer hebben de begunstigden de beschikking over de werkkrachten der opgezetenen. De uitgegeven stukken grond zijn meestal rijk aan boschproducten, waarvan dan de begiftigden, zoomede zijne of hare nakomelingen, het recht tot inzameling hebben; zij mogen op die gronden gaan wonen, er tuinen aanleggen, allerlei gewassen telen, enz., doch nimmer mogen die gronden vervreemd of aan derden in bruikleen afgestaan worden; den Sultan blijft steeds

het recht voorbehouden over die uitgegeven gronden te beschikken en zich de voortbrengselen — wanneer die tenminste niet de vrucht zijn van eigen werk van den begiftigde — daarvan toe te eigenen. De verleende apanages, voor zoover ik de giftbrieven daarvan in handen heb gekregen, zijn vermeld in bijlage VI.

Als bijlagen volgen hier:

I. De stamboom van het Koetei'sch Vorstenhuis, voorzoover niet door wijlen S. W. Tromp in de Bijdr. Kon. Inst. 1888, 5, III, bl. 58, gepubliceerd.

II. Een kaart van het landschap Koetei.

III. Een staat, aangevende het zielental der door mij bezochte kampongs.

IV. Een staat, aangevende den maandelijkschen uitvoer van gĕtah (kĕmalau), gĕtah soesoe en de verschillende rotansoorten, van 1 October 1899 tot ult° April 1903.

V. Een staat, aangevende de uitgegeven concessies tot mijnontginning en de vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen en onderzoekingen.

VI. Een staat, aangevende de namen der begiftigden en de grenzen der apanages.

Bijlage I.

† Adji Labiak, titel Adji Ratoe Agoeng.

† Adji Sodja.

† 2 December 1899. Sultan Mohamad Soleiman al Adil Chalifatoel Moeminin.

Verschillende vrouwen van minderen rang.

Adji Limah.

Sultan Mohamad Alimoedin al Adil Chalifatoel Moeminin.

Verschillende vrouwen van minderen rang.

† Pangeran Kĕsoema.

Pangeran Sosro, thans Pangeran Mangkoe Nĕgoro.

25 kinderen. A.

Adji Parikĕsit of Adji Kagèt.

† Mĕling.

10 kinderen. B.

Adji Parikĕsit of Adji Kagèt is de vermoedelijke troonsopvolger.

† Overleden.

Bijlage I. A.

A. *Kinderen van Sultan Mohamad Soleiman bij verschillende vrouwen.*

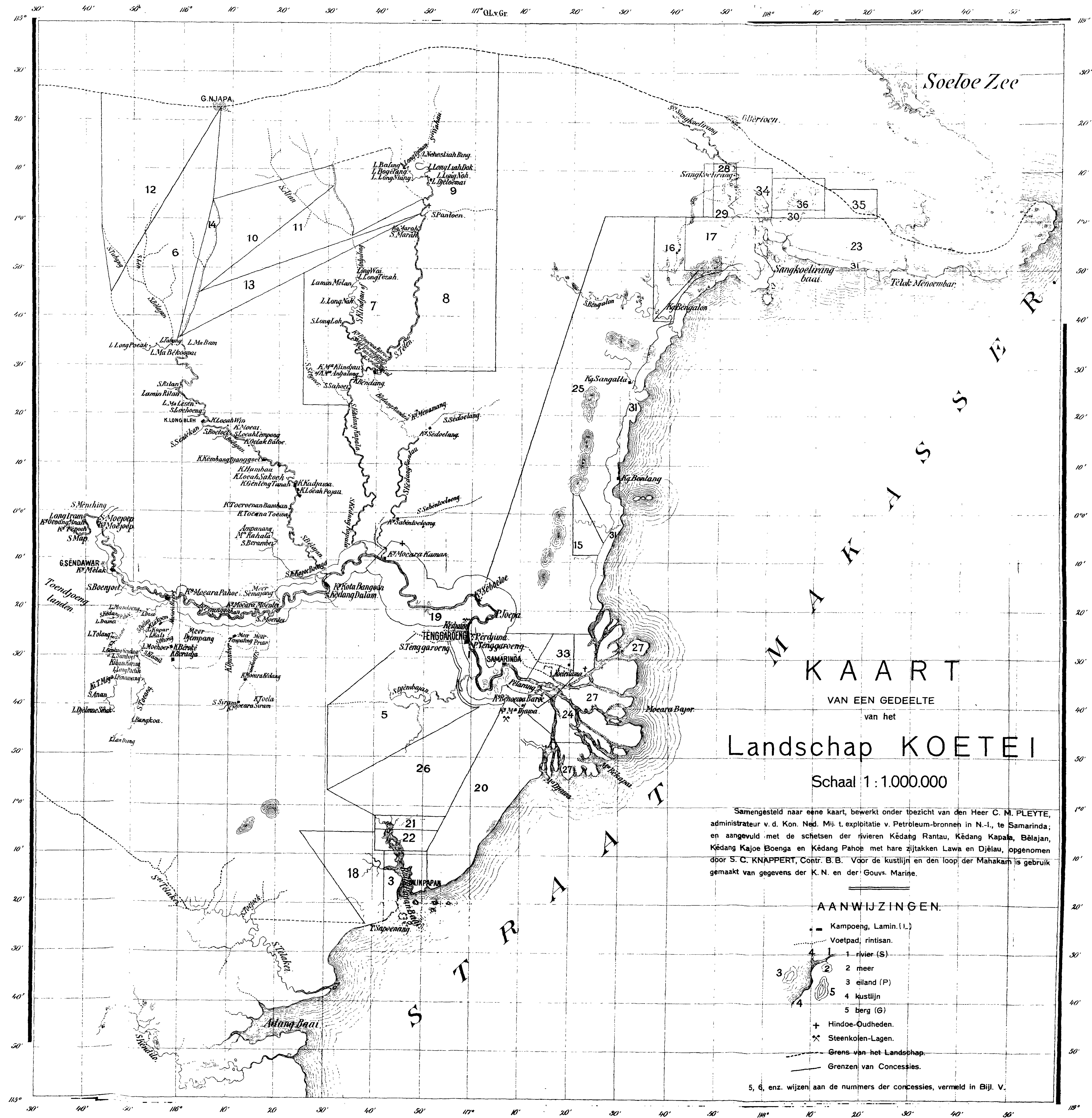
1. Adji Djobong titel Pangeran Sosro Nĕgoro. m.
2. „ Dedoel „ Raden Gondo Prawiro. m. (thans titel ontnomen).
3. „ Maligai „ Raden Ario Sostro. m.
4. „ Djamal „ Raden Ario Kĕlono. m. (o.)
5. „ Landaoer „ Raden Nĕnggolo m. (thans titel ontnomen).
6. „ Hakim „ Raden Noto. m. (o.)
7. „ Mahmoed. m.
8. „ Roos titel Raden Roos. m.
9. „ Ranggoeng titel Raden Oemar. m.
10. „ Djesmen. m. (o.)
11. „ Léla. vr. (o.) gehuwd geweest met Raden Tĕrta.
12. „ Poké. vr. (o.) gehuwd geweest met Pangeran Pandji.
13. „ Tawé. vr.
14. „ Nasiba titel Adji Gĕdé. vr. (o.) gehuwd geweest met Sultan Bĕrouw.
15. „ Radiah. vr. gehuwd met Raden Sokma.
16. „ Aniah titel Raden Wasito. vr. gehuwd met Pangeran Prawiro.
17. „ Godang. vr. gehuwd met Raden Sjarif Nilo Pĕrbongso.
18. „ Tĕkah thans Adji Lĕgiah. vr. gescheiden van Raden Ario Tĕbak, zoon van Pangeran Ratoe.
19. „ Gĕdong. vr.
20. „ Maimoenah. vr. gehuwd met Raden Mas Kario Witi.
21. „ Genggam. vr. (o.) gehuwd geweest met Toean Mufti Hadji Achmad Sambas.
22. „ Botoh. m.
23. „ Miang. m.
24. „ Raoep. vr. gehuwd met Adji Dabal — vroeger Raden Kĕsoema — zoon van Pangeran Adi.
25. „ Halil. m.

m. = man. vr. = vrouw. o. = overleden.

Bijlage I. B.

B. *Kinderen van Sultan Mohamad Alimoedin bij verschillende vrouwen.*

1. Adji Ipé. m.
2. „ Mariam. vr.
3. „ Hadidjah. vr.
4. „ Machmoed. m.
5. „ Saidah. vr.
6. „ Moedjĕnah. vr. gehuwd met Raden Hasan.
7. „ Sĕndoro. vr. gehuwd met Raden Prodjo.
8. „ Lobak. vr. gehuwd met Raden Sjarif Pĕnghoeloe.
9. „ Lenggo. vr. gehuwd met Raden Pandji.
10. „ Sĕndari. vr. gehuwd met Raden Tjokro.

KAART
VAN EEN GEDEELTE
van het
Landschap KOETEI
Schaal 1 : 1.000.000
Samengesteld naar eene kaart, bewerkt onder toezicht van den Heer C. M. PLEYTE, administrateur v. d. Kon. Ned. Mij. t. exploitatie v. Petroleum-bronnen in N.-I., te Samarinda; en aangevuld met de schetsen der rivieren Kĕdang Rantau, Kĕdang Kapala, Bĕlajan, Kĕdang Kajoe Boenga en Kĕdang Pahoe met hare zijtakken Lawa en Djĕlau, opgenomen door S. C. KNAPPERT, Contr. B.B. Voor de kustlijn en den loop der Mahakam is gebruik gemaakt van gegevens der K. N. en der Gouvs. Marine.
AANWIJZINGEN.
Kampoeng, Lamin. (L.)
Voetpad, rintisan.
1 rivier (S)
2 meer
3 eiland (P)
4 kustlijn
5 berg (G)
Hindoe-Oudheden.
Steenkolen-Lagen.
Grens van het Landschap.
Grenzen van Concessies.
5, 6, enz. wijzen aan de nummers der concessies, vermeld in Bijl. V.
Soeloe Zee
MAKASSER
STRAAT
G. NJAPA
TENGGAROENG
SAMARINDA
Sangkoelirang
Sangkoelirang baai
Telok Menoembar
Kg. Bengalon
Kg. Sangatta
Kg. Bontang
Mocara Bajor
Toendjoeng landen
G. SENDAWAR
K. LONG BLEH
Adang Baai
117° O.L.v.Gr.
118°
116°

Bijlage III.

STAAT aangevende het zielental der kampongs gelegen in het landschap Koetei

(voor zoover die door samensteller bezocht zijn).

Doorloopend nummer	NAMEN DER KAMPONGS	Zielental	Aantal werkbare		Aantal gehuwden	Aantal kinderen	
			mannen	vrouwen		jongens	meisjes
1	Tĕnggaroeng en Omstreken [1] . .	6019[2]	1833	1729	—	1250	1207
2	Moeara Kaman	478	102	106	101	127	84
3	Sabĕntoeloeng	721	156	156	141	160	136
4	Sĕdoelang	178	48	42	36	35	36
5	Manamang	226	67	59	47	49	46
6	Sĕnjioer	302	87	75	78	81	59
7	Sahoei.	31[3]	23	4	4	2	2
8	Moeara Antjalong	1008	357	273	256	198	180
9	Bĕndang.	328	117	79	87	78	54
10	Moeara Bangkal	748	232	182	202	173	161
11	Bĕnoea Baroe	406	116	95	114	104	91
—	Maleiers a/d Marah rivier . . .	97	40	20	17	19	18
—	„ „ Wahau „ . . .	143[3]	102	29	26	7	5
—	„ „ Boven Tĕlèn rivier .	62	35	18	15	6	3
12	Lamin Long Wai	277	99	107	73	30	41
13	„ Long Tĕsak.	90	32	34	34	12	12
14	„ Melan	62	23	17	15	15	7
15	„ Long Nah	55	19	23	15	5	8
16	„ Marah	452	155	129	115	89	79
17	„ Bogĕlang.	131	42	36	34	25	28
18	„ Baling.	156	61	51	56	26	18
19	„ Long Djĕnau	79	16	23	19	17	23
20	„ Nèhès Liah Bing. . . .	246	93	74	74	34	45
21	„ Lang Liah Dok	34	12	9	10	9	4
22	„ Djĕloewai	141	43	43	29	34	21
23	„ Long Tong Nang. . . .	44	9	20	12	8	7
24	„ Long Niang.	19	4	8	4	2	5
25	„ Long Noh	44	12	16	7	10	6
26	Toeroenan Bamban	58	13	12	12	14	13
27	Gèntèng Tanah	557	144	121	134	108	101
28	Loeah Sakoh	111	30	23	24	18	26
29	Hambau	362	91	66	87	84	63
30	Kĕmbang Djanggoet	564	136	120	129	102	99
31	Oelak Batoe	87	28	14	17	16	15
32	Moeai	126	35	27	28	24	24
33	Maleiers te Long Bleh (Loeah Win).	84	32	22	22	12	9
33a	Modang's te Long Bleh	349	75	68	86	48	31
34	Maleiers te Malĕsèn.	73	23	13	18	12	10
34a	Kĕnja's te Malĕsèn	150	45	35	39	13	22

[1] Bestaande uit 32 kampongs en gehuchten.
[2] Niet persoonlijk opgenomen.
[3] Waaronder vele Bandjareezen die hier tijdelijk verblijf houden om rotan te snijden.

Doorloopend nummer	NAMEN DER KAMPONGS		Zielental	Aantal werkbare mannen	Aantal werkbare vrouwen	Aantal gehuwden	Aantal kinderen jongens	Aantal kinderen meisjes
35	Maleiers te Ritan		56	16	11	14	9	10
35*a*	Kĕnja's te Ritan.		65	20	15	16	6	9
36	Maleiers te Tabang.		239	115	46	40	28	16
36*a*	Kĕnja's te Tabang		302	118	80	75	27	13
36*b*	Kĕnja's te 'Ma Bam		73	21	12	18	7	8
37	Maleiers te 'Ma Bĕkoeai		37	15	7	5	1	5
37*a*	Kĕnja's te 'Ma Bekoeai		278	73	38	52	41	53
38	Kĕnja's te Long Poeak		272	94	63	42	33	30
39	Kahala		720	159	145	178	134	121
40	Kota Bangoen.		3584	865	808	891	627	608
41	Kĕdang Dalam		354	127	94	123	31	34
42	Moeara Moentei		546	154	144	119	100	92
43	Moeara Kĕdang		1223	317	269	248	244	244
44	Lamin Moeara Siram		594	178	132	150	91	74
45	Lèmpèr		101	32	23	22	9	12
46	Tola (met Baoe Dajak's)		733	203	159	160	107	128
47	Prian		350	112	98	87	52	47
48	Djantoer.		91	35	16	19	10	18
—	Maleiers te Bĕradja.		72	16	18	14	18	12
49	Lamin te Bĕradja en Bĕroké . .		334	90	71	80	50	48
—	Maleiers a/d Ohong.		72	26	19	16	8	10
50	Lamin te Lakoem		126	30	26	31	27	20
51	„ „ Mantjoeng		195	57	45	51	40	28
52	„ „ Kraija		148	41	35	43	24	29
53	„ „ Tĕlaoer		56	14	15	18	7	14
54	„ „ Moeroeng Poetih . . .		40	14	9	9	8	4
55	„ „ Akas		59	16	14	17	8	14
56	Pĕninggahan		187	46	45	39	45	31
57	Moeara Pahoe.		1510	399	309	292	280	296
58	Lamin Dasa (Bĕnoewa's)		128	41	37	40	17	17
59	Maleiers te Djĕroeng en Damar .		126	35	30	30	23	25
60	Lamin Mandoeng.	Bĕnoewa's.	80	17	14	19	14	19
61	„ Damei	Bĕnoewa's.	164	47	40	44	31	15
62	„ Boemboei.	Bĕnoewa's.	184	47	34	35	30	44
63	„ Pajang.	Bĕnoewa's.	76	13	17	15	21	13
64	„ Padang	Bĕnoewa's.	96	24	21	23	26	15
65	„ Tolan	Bĕnoewa's.	165	41	41	42	34	26
66	„ Poesoeng	Bĕnoewa's.	106	28	28	27	18	19
67	„ Namis	Bĕnoewa's.	139	33	29	50	20	15
68	„ Samboet	Bĕnoewa's.	39	10	8	10	5	4
69	„ Long Poetih. . . .	Bĕnoewa's.	470	136	129	143	61	60
70	„ Djĕlmoe Sibak . . .	Bĕntian's.	252	57	54	86	31	30
71	„ Samboeng.	Bĕntian's.	145	42	38	51	14	23
72	„ Tangkei	Bĕntian's.	80	23	18	27	10	9
73	„ Randampas	Bĕntian's.	90	20	21	26	5	10
—	Maleiers a/d Lawa		120	45	35	24	18	16
74	Lamin Lan Diong	Bĕntian's.	329	101	81	114	35	47
75	„ Pĕnawang	Bĕntian's.	128	40	37	40	11	13
76	„ Kia	Bĕntian's.	42	12	10	13	6	4

Doorloopend nummer	NAMEN DER KAMPONGS		Zielental	Aantal werkbare mannen	Aantal werkbare vrouwen	Aantal gehuwden	Aantal kinderen jongens	Aantal kinderen meisjes	
77	Lamin Tandi	Ben-tian's.	38	12	10	12	5	6	
78	„ Gĕnting Gĕnding . .		97	30	32	25	12	9	
79	„ Bintas	Bĕnoe-wa's.	65	17	16	18	9	13	
80	„ Moehoer		296	86	67	69	55	52	
81	„ Kali en Kapar . . .		151	44	34	43	24	20	
—	Maleiers a/d Djelau.		124	36	28	36	15	14	
82	Mĕlak.		846	295	231	193	126	94	
83	Lamin Ngĕnjan		241	51	48	68	54	42	
84	„ Barong Tongko.		354	85	81	105	64	56	
85	„ Assa		162	34	34	54	26	17	
86	„ Moeara Assa.		108	27	26	33	13	25	
87	„ Galeo		160	33	28	45	33	26	
88	„ Gĕmoehan		25	5	5	8	6	3	
89	„ Djoea		38	9	8	12	5	6	
90	„ Oembau		82	17	17	29	16	15	
91	„ Panik		36	11	10	12	6	5	
92	„ Majan		368	94	91	117	62	53	
93	„ Mandiwan.		223	68	56	69	40	26	
94	„ Sĕkola		201	63	50	62	29	31	
95	„ Djole		115	23	31	30	23	19	
96	„ Pohon		281	81	64	75	56	57	
97	Maleiers te Moeara Boenjoet . .		45	11	7	7	8	9	
98	Lamin Sangking		156	47	36	42	27	23	
99	„ Apardjan		184	40	41	52	45	27	
100	„ Gadoer.		101	17	18	19	27	23	
—	Maleiers te Gadoer		29	9	9	7	5	6	
101	Lamin Moejoeb		223	55	64	42	41	33	
102	Kĕlandasan Kĕtjil		74	30	17	11	11	7	Moeara Djawa of Bĕnoewa Bara en omstreken. Niet persoonlijk opgenomen.
103	Kĕlandasan Bĕsar		48	16	12	8	8	8	
104	Mangga Bĕsar.		59	19	14	8	8	9	
105	Soengei Sambodja		38	18	6	4	4	2	
106	Pasisir Sambodja.		85	38	17	12	12	10	
107	Sanipah		140	45	39	21	21	20	
108	Moeara Djawa (Bĕnoewa Baroe) .		189	69	62	32	22	32	
109	Poelau Toekoeng (Boegis) . . .		120	78	21	20	8	9	
110	Pandan Sari		108	51	24	21	18	12	
111	Poelau Lobang		69	31	15	15	7	14	
112	Soengei Pamaloean		114	32	27	29	35	16	en Balik Papan of Poelan Toekoeng en omstreken. Niet persoonlijk opgenomen.
113	Soengei Sagarit		52	14	14	13	11	11	
114	Soengei Samoewé		133	40	38	41	34	17	
115	Dĕmang Kalioe		83	24	18	24	21	17	
116	Soengei Saboeh		84	33	27	26	8	10	
117	Soengei Rĕkah		87	39	16	17	17	11	
118	Soengei Mingkoer		27	7	8	8	4	6	
119	Tandjoeng Pĕnadjam		202	62	56	60	43	38	
120	Soengei Toenan		239	104	53	54	35	33	
—	Bandjareezen te Soengei Toenan .		80	38	16	15	13	11	

Totaal aantal zielen 37254.

Bijlage IV.

STAAT aangevende den maandelijkschen uitvoer van gĕtah van af October 1899 tot

JAAR.	MAAND.	Kĕmalau 1e soort picol.	Kĕmalau 2e soort picol.	Kĕmalau 1e en 2e soort dooreen picol.	Gĕtah soesoe picol.	Rotan sloetoep, bundel van 40 stokken.	Rotan Djahab pĕlari, bundel van 40 stokken.
1899	October	112	67	—	44	7530	14230
„	November	69	20	—	16	7790	6105
„	December	44	19	—	25	5830	6425
1900	Januari	112	25	—	25	5730	9250
„	Februari	94	38	—	33	3345	610
„	Maart	111	62	—	34	8925	6175
„	April	20	18	—	17	9150	6185
„	Mei	19	10	—	10	3325	5035
„	Juni	48	12	—	37	1475	1740
„	Juli	161	43	—	19	1485	2785
„	Augustus	82	103	—	46	2010	2570
„	September	33	97	—	8	5130	2460
„	October	47	12	—	26	5360	8905
„	November	101	45	—	34	8420	3400
„	December	75	31	—	4	1730	1115
1901	Januari	96	25	1	6	4785	8685
„	Februari	47	18	1	9	5090	2335
„	Maart	81	13	—	26	6045	8650
„	April	89	51	—	26	2945	1640
„	Mei	71	108	—	10	6935	295
„	Juni	110	66	—	25	7915	2040
„	Juli	93	76	33	11	7960	25
„	Augustus	139	216	—	17	9125	1235
„	September	99	109	—	15	5570	1390
„	October	27	4	—	26	1225	215
„	November	69	86	—	11	2435	515
„	December	260	151	—	11	4200	1040
1902	Januari	27	25	2	10	6580	1260
„	Februari	3	1	—	8	3280	5
„	Maart	6	14	—	5	1675	465
„	April	67	57	—	18	2345	95
„	Mei	64	99	60	8	8625	1115
„	Juni	68	7	54	8	2245	1310
„	Juli	76	121	58	3	4290	1260
„	Augustus	94	40	10	12	2140	1500
„	September	42	12	12	6	1120	—
„	October	80	13	90	8	4920	60
„	November	25	14	—	4	6860	4465
„	December	25	5	4	15	2310	3680
1903	Januari	11	—	135	1	2625	1985
„	Februari	25	17	101	7	7045	2170
„	Maart	30	22	91	14	4245	4075
„	April	11	1	66	9	2975	1870

[1] In den bij het Departement van Koloniën ontvangen staat zijn hier en daar opgave de gedeelten van picol's tot geheelen afgerond zijn.

(kĕmalau), gĕtah soesoe en de verschillende rotan soorten en met April 1903 [1].

Rotan Djahab lĕngis, bundel van 40 stokken.	Rotan Djahab kĕtjil, bundel van 35 stokken.	Rotan Sĕgah lĕngis, bundel van 40 stokken.	Rotan Sĕgah pĕlari, bundel van 40 stokken.	Rotan Sĕgah batoe, bundel van 40 stokken.	Rotan Kèhès, bundel van 40 stokken.	Rotan Djĕlapang, bundel van 40 stokken.	Rotan Sĕgah pĕlari, bundel van 20 stokken.	Rotan Sloetoep lĕngis, bundel van 40 stokken.	Rotan Pakoe, bundel van 40 stokken.
265	8970	1740	2375	—	—	950	—	—	—
1340	2315	1070	520	525	310	—	—	—	—
560	2820	4010	6355	—	—	—	—	—	—
640	3935	4185	2095	115	2535	—	—	—	—
390	1850	4115	1345	190	1120	—	290	45	—
375	5050	3775	2275	540	1700	—	—	—	—
615	4200	3725	3000	255	655	745	—	5	—
410	260	2550	6240	215	1865	—	—	—	—
360	280	2195	2235	50	8245	—	—	—	—
1685	—	3565	825	10	900	—	—	—	—
55	1085	895	25	—	—	—	—	—	—
3695	920	5965	1255	285	1345	—	—	—	—
1795	1795	6905	1750	915	—	210	—	—	—
2455	2550	4850	1140	950	11910	35	—	—	—
1255	310	2155	1160	255	—	—	—	—	—
1455	20	4250	1060	750	8120	110	—	—	—
940	505	3715	1185	360	6240	35	—	—	—
1235	330	7830	1880	1030	2050	15	—	—	—
445	285	2630	280	1400	—	—	—	5	—
340	430	3285	700	755	8340	40	—	—	—
15	140	2715	55	950	11190	105	—	—	—
180	—	2280	160	285	1240	—	—	5	—
380	200	4915	60	655	9990	115	—	—	—
140	—	825	195	30	—	—	—	—	—
365	—	1345	—	—	500	—	—	—	—
740	1595	2863	1030	725	8995	—	—	—	—
525	—	3030	360	275	18015	—	—	—	1215
160	820	1410	275	—	2510	—	—	—	—
30	1615	460	270	90	800	—	—	—	—
50	210	600	—	105	2860	—	—	—	200
195	400	960	5	—	310	—	—	—	—
—	—	2875	—	—	5875	—	—	—	—
425	—	2160	255	—	3950	—	—	—	—
120	220	1945	530	—	1520	110	—	—	—
805	1045	2720	35	—	12465	25	—	—	—
330	—	775	—	20	500	—	—	—	—
545	1000	465	—	—	1600	—	—	—	—
2790	4120	3740	720	70	3450	—	—	—	—
1015	685	475	—	—	3735	—	—	—	—
4090	9670	990	595	525	9540	60	—	—	—
5120	14810	3265	320	990	11475	—	—	—	—
3360	11580	4660	145	5465	25230	10	—	—	—
940	5060	2180	365	3385	—	—	—	—	—

ecimaalteekens geplaatst, alwaar die niet behooren te staan, terwijl voorts in deze

Totaal gedurende 3 jaar en 7 maanden.

Gĕtah (Kĕmalau) 1e soort	2965	Picol.			
„ „ 2e soort	1971	„			
„ „ 1e en 2e soort door elkaar	717	„			
„ soesoe	707	„			
Rotan Sloetoep	204745	bundels	van	40	stokken.
„ Djahap pĕlari	130370	„	„	„	„
„ „ lĕngis	42630	„	„	„	„
„ „ kĕtjil	91080	„	„	35	„
„ Sĕgah lĕngis.	121065	„	„	40	„
„ „ pĕlari.	43080	„	„	„	„
„ „ batoe	22170	„	„	„	„
„ Kèhès	191085	„	„	„	„
„ Djĕlapang.	2565	„	„	„	„
„ Sĕgah pĕlari.	290	„	„	20	„
„ Sloetoep lĕngis.	60	„	„	40	„
„ Pakoe	1415	„	„	„	„

Bijlage V.

STAAT aangevende de uitgegeven concessies tot mijnontginning en de vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen en onderzoekingen.

Doorloopend nummer.	Houder der concessie of vergunning.	Besluit waarbij de concessie of vergunning is verleend.	Duur der concessie of vergunning.	*Toelichtingen.*
1	Oost Borneo Maatschappij overgenomen van de Steenkolen Maatschappij „Oost Borneo".	Gouvts besluit van 6 Juni 1886 no 2. Gouvts besluit van 2 Augustus 1888 no 12.	75 jaren.	Concessie.
2	Nederlandsche Industrie en Handel Mij te Amsterdam.	Gouvts besluit van 30 Juni 1891 no 4.	75 jaren.	Concessie „Louise".
3	Idem.	Idem.	75 jaren.	Concessie „Mathilde".
4	L. W. H. de Munnick.	Gouvts besluit van 5 October 1893 no 6.	75 jaren.	Concessie „Mĕlak" (sedert 9 Dec. 1903 ingetr.)
5	A. J. A. F. Eerdmans. q.q. M. van Marle.	Rests besluit van 7 Mei 1900 no 256.	5 jaren.	Vergunning.
6	Idem. q.q. J. C. van Hattum.	Rests besluit van 9 Maart 1901 no 113.	5 jaren.	Idem.
7	Idem. q.q. S. M. H. van Gijn.	Rests besluit van 27 November 1899 no 479.	5 jaren.	Idem.
8	Idem. q.q. P. van de Wetering.	Rests besluit van 27 November 1899 no 480.	5 jaren.	Idem.
9	Idem. q.q. L. D. J. L. de Ram.	Rests besluit van 27 November 1899 no 481.	5 jaren.	Idem.
10	Idem. q.q. A. Smit.	Rests besluit van 27 November 1899 no 482.	5 jaren.	Idem.
11	Idem. q.q. Mr. M. J. S. M. Kolkman.	Rests besluit van 27 November 1899 no 483.	5 jaren.	Idem.
12	Idem. q.q. A. Volker Lz.	Rests besluit van 9 Maart 1901 no 112.	5 jaren.	Idem.

Doorloopend nummer.	Houder der concessie of vergunning.	Besluit waarbij de concessie of vergunning is verleend.	Duur der concessie of vergunning.	*Toelichtingen.*
13	A. J. A. F. Eerdmans. q.q. L. van Andel.	Res^{ts} besluit van 27 November 1899 n° 484.	5 jaren.	Vergunning.
14	Idem. q.q. L. Smit Jzn.	Res^{ts} besluit van 27 November 1899 n° 485.	5 jaren.	Idem.
15	Idem. q.q. S. M. H. van Gijn.	Res^{ts} besluit van 27 November 1899 n° 476.	5 jaren.	Idem.
16	Idem. q.q. P. A. Bos.	Res^{ts} besluit van 27 November 1899 n° 477.	5 jaren.	Idem.
17	Idem. q.q. L. Smit Jr.	Res^{ts} besluit van 27 November 1899 n° 478.	5 jaren.	Idem.
18	L. Smit Jzn. q.q. A. J. A. F. Eerdmans.	Res^{ts} besluit van 20 Augustus 1900 n° 537.	5 jaren.	Idem.
19	Koninklijke Nederlandsche Mij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Ned. Indië, overgenomen van de Oost-Borneo Maatschappij.	Res^{ts} besluit van 22 November 1898 n° 683.	5 jaren.	Idem.
20	Nederl. Ind. Industrie en Handel Maatschappij.	Gouv^{ts} besluit van 13 Mei 1901 n° 26.	75 jaren.	Concessie „Nonnij".
21	F. H. M. J. Erens.	Res^{ts} besluit van 2 April 1901 n° 171.	3 jaren.	Vergunning.
22	Idem.	Res^{ts} besluit van 2 April 1901 n° 170.	3 jaren.	Idem.
23	J. C. van Gilse van der Pals.	Res^{ts} besluit van 11 Juni 1901 n° 612.	3 jaren.	Idem.
24	E. A. de Haan.	Res^{ts} besluit van 30 December 1901 n° 1067.	3 jaren.	Idem.
25	Kon. Ned. Mij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Ned. Indië.	Res^{ts} besluit van 22 Februari 1902 n° 45.	3 jaren.	Idem.
26	Idem.	Res^{ts} besluit van 22 Februari 1902 n° 44.	3 jaren.	Idem.
27	Idem.	Res^{ts} besluit van 22 Februari 1902 n° 47.	3 jaren.	Idem.

Doorloopend nummer.	Houder der concessie of vergunning.	Besluit waarbij de concessie of vergunning is verleend.	Duur der concessie of vergunning.	*Toelichtingen.*
28	Kon. Ned. Mij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Ned. Indië.	Res^{ts} besluit van 22 Februari 1902 n° 43.	3 jaren.	Vergunning.
29	Idem.	Res^{ts} besluit van 22 Februari 1902 n° 46.	3 jaren.	Idem.
30	Idem.	Res^{ts} besluit van 22 Februari 1902 n° 48.	3 jaren.	Idem.
31	C M. Pleijte Mz. q.q. Kon. Ned. Mij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Ned. Indië.	Gouv^{ts} besluit van 24 Januari 1902 n° 22.	75 jaren.	Concessie „Poeloe Miang".
32	Idem.	Res^{ts} besluit van 31 October 1903 n° 528.	5 jaren.	Vergunning.
33	Idem.	Gouv^{ts} besluit van 5 November 1903 n° 42.	75 jaren.	Concessie „Moeara".
34	F. A. Ch. van den Broek d'Obrenan.	Res^{ts} besluit van 14 October 1898 n° 582.	5 jaren.	Vergunning.
35	F. A. Ch. van den Broek d'Obrenan. q.q. E. F. van den Broek d'Obrenan.	Res^{ts} besluit van 14 October 1898 n° 580.	5 jaren.	Idem.
36	Idem.	Res^{ts} besluit van 14 October 1898 n° 581.	5 jaren.	Idem.

Bijlage VI.

APANAGES

uitgegeven in het landschap Koetei.

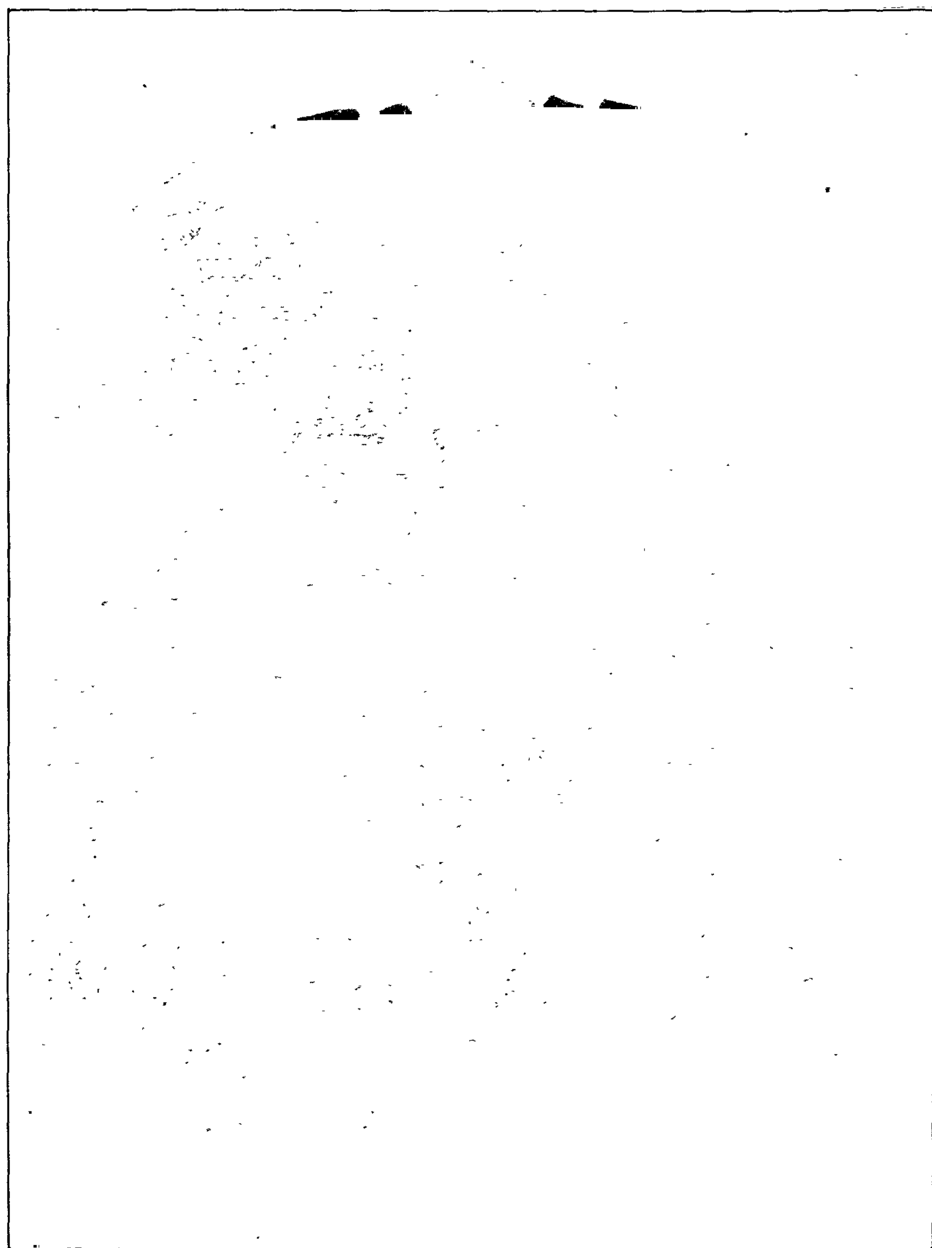
NAAM VAN DEN BEGIFTIGDE.	DATUM EN NUMMER VAN DEN GIFTBRIEF.	GRENZEN VAN HET APANAGE.
Pangeran Mangkoe Nĕgoro.	Giftbrief is zoek geraakt.	De naam van het apanage is Sĕmbodja en ligt aan de zeekust ten Zuiden van de Moeara Djawa.
Pangeran Ratoe.	? nº 12.	Het stroomgebied der Bĕngalon rivier. Verder vanaf de monding der Bĕngalon rivier naar die van de Sĕngala rivier, deze volgende tot aan haar oorsprong, van daar een denkbeeldige lijn tot aan den oorsprong der Bĕngalon rivier, van daar een denkbeeldige lijn tot aan den oorsprong der Kari rivier, deze volgende tot aan haar monding en van daar tot aan de monding der Bĕngalon rivier.
Pangeran Pandji.	10 Rabioel Awal .... nº 6.	Naam Lok Haoer. Vanaf Tandjong Poeta, gelegen aan de monding der rivier Poeta en voorts deze rivier volgende tot aan haar oorsprong. Voorts van de monding der Loeah Lay de Mahakam volgende tot aan de Tinggaloeng Ajam; aan de landzijde begrensd door den berg Bĕlipan; ten slotte van de monding der Bakoengan rivier de Mahakam volgende tot aan de Pĕrigi rivier.
Pangeran Sosro Nĕgoro.	20 Rabioel Awal 1317 nº 43.	Het stuk grond is gelegen aan de Moeara Djawa. Vanaf de monding der Amboerawang rivier tot aan haar oorsprong, van daar tot aan den oorsprong der Lamaroe

NAAM VAN DEN BEGIFTIGDE.	DATUM EN NUMMER VAN DEN GIFTBRIEF.	GRENZEN VAN HET APANAGE.
		rivier, deze volgende tot aan hare monding en ten slotte van hier de oever volgende tot aan de monding der Amboerawang.
Pangeran Sosro Něgoro.	12 Safar 1317 n° 21.	Het stroomgebied der Djěmbajan rivier. Voorts vanaf de monding dezer rivier de Mahakam oever stroomopwaarts volgende tot aan kaap Sěroba, van hier een rechte denkbeeldige lijn tot aan den oorsprong der Djěmbajan. Vanaf de monding der Djěmbajan, de Mahakam oever stroomafwaarts volgende tot aan het eiland Djěrong, van daar een rechte denkbeeldige lijn tot aan den oorsprong der Djěmbajan rivier.
Adji Godang en haar echtgenoot Raden Sjarif Nilo Pěrbongso.	3 Doelkaedah 1317 n° 61.	Monding der Sangkoelirang rivier. Vanaf de monding der Maroekangan rivier deze volgende tot op een afstand van 2500 depa der kust d. i. tot aan den berg Paboeroetan; vanaf de monding der laatst genoemde rivier tot aan die der Balidan rivier, deze volgende tot op een afstand van 2500 depa van de kust d. i. tot aan den berg Pěngadangan; van de monding der Balidan tot aan die der Kaboejahan, deze volgende tot op een afstand van 2500 depa van de kust d. i. tot aan Goedang Toenan, voorts van de monding der Kaboejahan tot aan den berg Tandjong Batoe Pagar landwaarts in, van daar over den oorsprong der Balidan naar dien der Maroekangan.

NAAM VAN DEN BEGIFTIGDE.	DATUM EN NUMMER VAN DEN GIFTBRIEF.	GRENZEN VAN HET APANAGE.
Adji Godang en haar echtgenoot Raden Sjarif Nilo Pĕrbongso.	1 Augustus 1902 n° 7.	Het stroomgebied der Mĕnoebar rivier en de kuststreek vanaf Tandjong Batoe Pagar tot aan het eiland Satabak.
Raden Sjarif Nilo Pĕrbongso en zijn echtgenoote Adji Godang.	1 Augustus 1902 n° 7.	Een strook grond ter breedte van 50 depa en ter lengte van 100 depa en gelegen te Tĕnggaroeng aan den weg Tambak Baroe.
Raden Sjarif Nilo Pĕrpongso en zijn echtgenoote Adji Godang.	1 Augustus 1902 n° 9.	Vanaf de monding der Loewah Ipoe tot aan die der Loewah Lamas, deze volgende tot aan haar oorsprong, van daar een denkbeeldige lijn over den berg Sĕrajoe naar den oorsprong der Loewah Ipoe.
Adji Radliah, zuster van den tegenwoordigen Sultan, gehuwd met Raden Sokma.	3 Rabioel Awal 1305 n° 24.	Een strook grond gelegen aan de Kĕdang Kapala en bestaande uit de „Rantau's”: Long Lati, Tro Poendjoe Mai, Sĕbadjoe, Tandjong Palangka, Koempar Bahawit, Napagaris, Sabandi Ralanim, Satak Goean, Nakang Garagat en Nanggaris Kajoeara.
Adji Radliah, zuster van den tegenwoordigen Sultan, gehuwd met Raden Sokma.	27 Doelkaedah 1316 n° 124.	Een stuk grond gelegen aan den rechter oever der Mangkoerawang rivier (rechter zijtak van de Mahakam) en bestaande uit den berg Satandoek.
Adji Radliah, zuster van den tegenwoordigen Sultan, en haar echtgenoot Raden Sokma.	26 Doelhidjah 1315 n° 191.	Een strook grond gelegen aan de Pare rivier (linker zijtak van de Mahakam) vanaf de monding der Panik over de monding der Mariti naar die der Maäh rivier, deze volgende tot aan haar oorsprong en vervolgens een denkbeeldige lijn van hieruit naar den oorsprong der Panik rivier, deze volgende tot aan haar monding.

NAAM VAN DEN BEGIFTIGDE.	DATUM EN NUMMER VAN DEN GIFTBRIEF.	GRENZEN VAN HET APANAGE.
Raden Sjarif Pĕnghoeloe.	30 Doelkaedah 1316 n	Een stuk grond gelegen aan de Mĕrah rivier (linker zijtak van de Mahakam) en behoord hebbende aan Djino Raden Kĕrno, hoofd der Bahau's aan de Mĕrah wonende.
Raden Sjarif Pĕnghoeloe.	2 December 1900 n° 6.	Een stuk grond gelegen aan de Lèn rivier (zijtak van de Bĕlajan) vanaf hare monding tot aan Long Kĕba.
Adji Lobak en haar echtgenoot Raden Sjarif Pĕnghoeloe.	26 November 1901 n° 9.	Een stuk grond ter breedte van 2500 depa en gelegen tusschen de monding der Sambilangan Kĕtjil, loopende over die der Sambilangan Bĕsar, en de monding der Soesoek rivier.
Raden Moeda alias Adji Koedang en zijn echtgenoote Adji Ainie.	? n° 3.	Vanaf de monding der Bakoengan rivier tot aan die der Pĕrigi rivier, deze volgende tot aan haar oorsprong, van daar een denkbeeldige lijn tot aan den oorsprong der Bakoengan en deze volgend tot aan haar monding.
Adji Sandari en haar echtgenoot Raden Ario Tjokro Nĕgoro.	26 Djoemadil Awal 1318 n° 3.	Een stuk grond genoemd Sabandang en gelegen aan de Tĕnggaroeng rivier. Vanaf de monding der Sabandang rivier, deze volgende tot op een afstand van 200 depa, vanaf dit punt een denkbeeldige lijn naar de top van den berg Marandioe, van daar naar de monding der Loeah Rangas, die zich in de Makoetoe stort, van daar naar de monding der Sabandang.
Raden Ario Sostro.	6 Rabioel Achir 1319 n° 6.	Een stuk grond ter breedte van 500 depa gelegen aan de Mangkoerawang rivier (rechter zijtak van

NAAM VAN DEN BEGIFTIGDE.	DATUM EN NUMMER VAN DEN GIFTBRIEF.	GRENZEN VAN HET APANAGE.
		de Mahakam) tusschen de monding der Loeah Taras en die der Padjoeloe rivier.
Adji Saidah, dochter van den tegenwoordigen Sultan.	26 December 1901 n' 10.	Een strook grond gelegen tusschen de monding der Landjoeang, loopende over de monding der Djahap, en die der Panawar rivier, en aan de landzijde begrensd door de bergen Landjoeang en Djoembit. Het stuk grond ligt aan de rivier van Tĕnggaroeng.
Rimpang en Hadji Djamal.	26 Almoeharam 1318 n° 1.	Een stuk grond gelegen aan den rechter oever der Sarangasan rivier, ter lengte — de rivier volgende — van 1500 depa en ter breedte van 500 depa.
Mangkie binti Kiai Mas Ngobi alias Djoeragan Doeraboe.	2 December 1900 n° 7.	Een stuk grond genaamd Bĕloeroe, gelegen aan de Mahakam rivier, ter lengte van 280 depa en ter breedte van 95 depa, en begrensd bovenstrooms door den grond toebehoorende aan Moentoen, benedenstrooms door dien van Saroedin.
Madjit bin Boelanak.	2 December 1900 n° 9.	Een stuk grond gelegen aan de Mahakam rivier ter lengte van 250 depa en ter breedte van 40 depa, bovenstrooms begrensd door den tuin van Djaja Mangkoe Sokma en benedenstrooms door de Mandja rivier.

EEN OUDJAVAANSCHE INSCRIPTIE VAN DEN JARE 1272 ÇAKA.

(Met afbeelding).

DOOR

H. KERN.

Het laatste driemaandelijksch verslag der Vereeniging voor Oudheidkundig Onderzoek op Java, waarvan de Commissie van Bijstand onlangs een afschrift ontvangen heeft, vermeldt verscheiden belangrijke vondsten, zoowel beeldwerken als inscripties op steen. Tot de laatste behoort een alleszins merkwaardig gedenkstuk gevonden in een vijver te Napoe, bij Singasari: een Oudjavaansche inscriptie dagteekenende uit het jaar 1272 Çaka (1250 na Chr.). Zooals uit de hierbij gevoegde fotografie kan blijken, is het geheel in bijzonder gaven toestand tot ons gekomen, hetgeen men vermoedelijk daaraan moet toeschrijven dat de steen reeds eeuwen lang in 't water heeft gelegen, waardoor het oppervlak niet blootgesteld is geweest aan den invloed der lucht. De tekst luidt in transcriptie als volgt:

|| i Çaka. 1214. Jyeṣṭamāsa, irika diwaça ni
kamoktan Pāduka Bhaṭāra sang lumah ri Çiwabuddha || . || Swasti Çri-Çakawarṣatita. 1272. Veçakamāsa. tithi pratipā-
da çuklapakṣa. Ha. Po. Bu. wara. Tolu. Niritistha graha-
cara. Mṛgaçira nakṣatra. Çaçi dewatā. Bāyabya maṇḍala.
Sobhana yoga. Çweta muhurtta. Brahmā parwweça. Kistughna
kāraṇa. Wṛṣabha raçi. irika diwaça sang Mahāmantri mūlya. Ra-
kryan mapatih Mpu Mada. sakṣat praṇala kta rāsika de Bhaṭā-
ra sapta prabhu. makādi Çri Tribhuwanotungga dewi Mahārā-
jasa Jaya Wiṣṇuwārddhani. potrapotrikā de Pāduka Bha-
ṭāra Çri Kṛtanāgara Jnaneçwara Bajranāmābhiṣekā. sama-
ngkāna twīk Rakryan mapatih Jirṇṇodhara. makirtti caitya ri
mahābrāhmāṇa. Çewa sogata. samāngdālu ri kamokta-
n Pāduka Bhaṭāra. muwah sang Mahāwṛddha mantri lina ri dagan
Bhaṭārā. don ing caitya de Rakryan mapatih pangābhaktya-
na ni santana pratisantana sang paramasatya ri pādadwaya Bhaṭā-
ra. ika ta kirtti Rakryan mapatih ri Yawadwipamaṇḍala ||

Dat is, in 't Nederlandsch overgezet:

„Het Çakajaar 1214, de maand Jyaiṣṭha, is het tijdstip van 't zalig afsterven van Hoogstdenzelve den Soeverein die begraven ligt in Çiwabuddha. — Heil! Çakajaar verloopen 1272, maand Waiçākha, datum 1ste dag der maand, lichte helft, Haryang (2de dag der zesdaagsche week), Pon (3de dag der marktweek), Woensdag, (wuku) Tolu, planetenstand Zuidwest, maanhuis Mṛgaçiras, godheid de Maan, gesterntegroep onder Wāyu, Yoga Çobhana, uur van den dag Çweta, heer van den knoop Brahma, karaṇa Kiṁstughna, sterrebeeld van den dierenriem de Stier; dit is het tijdstip waarop de voorname Minister Z.Excellentie de Patih Heer Mada, die als het ware de tusschenpersoon is van wege de zeven heerschende personen, met aan 't hoofd H. Maj. Tribhuwanottunggadewī Mahārājasa Jaya-Wiṣṇuwardhanī, kleindochter van Hoogstdenzelve den Soeverein Z Maj. Kṛtanagara gekroond onder den bijnaam Jnāneçwara Bajra, alsook Z.Excellentie de Patih Jīrṇṇoddhara, een grafkapel als vroom werk stichtte ter herinnering aan de groote Brahmanen. (en) de Çiwaietische en Buddhistische geestelijken, die een einde maakten aan hun leven bij 't zalig afsterven van Hoogstdenzelve den Soeverein, en van Mahāwṛddha den Minister die stierf aan 't voeteneind (van 't lijk) van den Soeverein. Z.Excellentie de Patih bedoelde met de grafkapel hulde te bewijzen aan de afstammelingen en aanverwanten van hen die zulk een blijk van de hoogste trouw aan 't voetenpaar des Soevereins gaven. Daarom nu heeft Z.Excellentie de Patih (dit) goede werk tot stand gebracht op het eiland Java."

De inhoud van dit in meer dan één opzicht merkwaardig overblijfsel der Javaansche oudheid geeft aanleiding tot aanteekeningen deels van zakelijken, deels van taalkundigen aard. Vooreerst dan zij opgemerkt dat het sterfjaar van Koning Kṛtanagara, waarover men lang in onzekerheid verkeerd heeft, ons reeds bekend was uit een plaats in 't dichtwerk Nāgara-kṛtāgama van Prapanca, zooals indertijd medegedeeld is in het tijdschrift „De Indische Gids" [1]. Behalve het jaartal vermeldt onze inscriptie ook de maand waarin de Vorst overleed, nl. Jyaiṣṭha (Mei—Juni). Met de vermelding van 's vorsten begraafplaats te „Çiwabuddha" is te vergelijken wat Brandes in de Aanteekening op zijne uitgave van de Pararaton blz. 67 mededeelt, met verwijzing naar de Notulen van 't Bataviaasch Genootschap XXIV, blz. 216: „In een oorkonde nl. waarvan een klein stukje,

[1] I. G. 1903, I, 341, vgg.

het begin, reeds is uitgegeven, komt hij onder dezen naam (Kṛtanagara) voor, en uit diezelfde oorkonde werd door mij tevens reeds medegedeeld, dat men van hem ook bericht vindt, dat hij te Çiwabuddhâlaya, Çiwabuddha's huis, begraven of bijgezet zou zijn, wat het op zijne beurt weer waarschijnlijk maakt, dat de naam Çiwabuddha er een is, waarmede men den vorst — vereerd heeft." Ten onrechte wordt in de Pararaton, blz. 18, gezegd dat Kṛtanagara bij zijn troonsbestijging den koningsnaam (abhiṣeka) Bhaṭāra Çiwabuddha aannam; hieromtrent heeft reeds Brandes juist opgemerkt: "Dat Çiwabuddha de eigenlijke koningsnaam zou zijn geweest is te betwijfelen." De ware toedracht wordt ons duidelijker uit een bericht in de Nāgarakṛtāgama, hoofdstuk 43, st. 5, waar gezegd wordt dat wijlen de vorst uit hoofde van zijn bekendheid met (godsdienstige) handelingen en alle leerstellingen algemeen genoemd werd "de zalig overledene in de wereld van Çiwabuddha (Çiwabuddhaloka)." Daaraan wordt toegevoegd: "ter plaatse waar hij is bijgezet, is het uitnemend fraaie Çiwabuddha-godenbeeld" [1]. Çiwabuddha is dus de posthume naam van Kṛtanagara, en tevens van zijn beeld in of bij zijn grafmonument. 's Mans koningsnaam luidde geheel anders, zooals wij in 't vervolg zien zullen. "In Çiwabuddha", gelijk onze inscriptie heeft, is een niet ongewone verkorting voor "in 't Çiwabuddha-heiligdom".

Aangaande de beteekenis der Javaansche en Indische termen die op de tijdrekenkunde betrekking hebben, zij hier verwezen naar de woordenboeken. Alleen zij aangestipt dat met Kistughna bedoeld is Kiṁstughna, een der vaste Karaṇa's, die op den eersten dag der maand valt [2]. Andere onjuistheden in de spelling, vooral ten opzichte van de aanduiding der oorspronkelijke kwantiteit van de klinkers, ga ik hier met stilzwijgen voorbij.

De grootwaardigheidsbekleeder, van wien het vrome werk is, de Patih of rijksbestierder Heer Mada, is zonder twijfel dezelfde als de vermaarde Gaja Mada, van wiens heldendaden de Pararaton meermalen gewag maakt. Uit hetzelfde werk weten wij dat hij Patih was onder de regeering van de vorstin, die wij zoo straks zullen ontmoeten, en ook dat hij overleed 1290 Çaka (1368 na Chr.), dus 18 jaar na den datum van onze inscriptie [3].

[1] In den tekst leze men: Ringke sthāna nirān dhinarmma Çiwabuddhārcca halĕpnyottama.

[2] Zie o. a. Sūryasiddhānta 2, 67, en vgl. Varāha-Mihira, Bṛhat-Saṃhitā, 100, 4 en 8.

[3] Pararaton, p. 29.

De uitdrukking sakṣat praṇala de sang sapta prabhu, die ik vertaald heb met „als het ware de tusschenpersoon van wege de zeven vorstelijke personen", komt, naar het mij toeschijnt, op hetzelfde neer als amangkubhūmi in Pararaton p. 28, waar men leest: sira Gajah Madāpatih amangkubhūmi. Praṇāla, eigenlijk „kanaal, buis", en overdrachtelijk „tusschenpersoon", duidt evenals amangkubhūmi „bestierder van 't land" aan, dat Mada de hoogste waardigheid na den vorst, die van rijksbestierder, bekleedde.

De sapta prabhu's, de zeven vorsten — waarvoor de vertaling heeft „vorstelijke personen", omdat de eerste onder hen de met name genoemde vorstin is — moeten op de een of andere wijze als gelijk in aanzien beschouwd zijn geweest, al was de met name genoemde de Oppervorstin. Wie waren die zeven? Het kan, dunkt mij, niet twijfelachtig wezen dat zes ervan met namen en titels genoemd zijn in 't inscriptiefragment hetwelk Brandes in de Aanteekeningen op de Pararaton blz. 121 heeft medegedeeld. De eerste is zij, die in onze inscriptie heet Çrī Tribhuwanatunggadewī Mahārājasa Jaya-Wiṣṇuwarddhanī. Bij Brandes l. c. komt zij voor onder den koningsnaam (rājābhiṣeka) van Tribhuwanottunggadewī Jaya-Wiṣṇuwarddhanī; aan de lettergreep Tri gaan eenige onleesbaar geworden karakters vooraf, waarvan één stellig Çrī moet geweest zijn. In de Nāgarakṛtāgama [1] komt in hoofdzaak hiermee overeen: Çrī Tribhuwanawijayottunggadewī. De vorstelijke personen in wier naam bovenbedoelde oorkonde werd uitgevaardigd zijn, behalve Wiṣṇuwarddhanī — van elders bekend als Bhre Koripan, Hare Hoogheid te Koripan (al. Jīwana) — haar gemaal, haar zoon Hayam Wuruk, haar zuster Rājadewī, de gemaal van deze, en eindelijk de Koningin Weduwe. Dit zijn dus zes personen; wie als de zevende door Mada bedoeld is, blijkt niet.

De Oppervorstin — als zoodanig mogen wij haar wel bestempelen — wordt genoemd een potrapotrikā van Kṛtanagara, hem die begraven ligt in Çiwabuddha. Hier baart de uitdrukking potrapotrikā eenige moeielijkheid. Dat bedoeld is „kleindochter" lijdt geen twijfel. Pautrikā, zijnde 't vrouwelijk van pautraka, kan „kleindochter" beteekenen; pautra is „kleinzoon", doch alleen „een zoon van een zoon", en evenzoo is pautrikā een dochter van een zoon. Nu was Wiṣṇuwarddhanī niet een dochter van een zoon van Kṛtanagara, maar van diens met Raden Wijaya, als koning Kṛtarājasa,

[1] Hoofdst. 2, st. 2

getrouwde dochter. Terecht wordt zij dan ook in het door haar uitgevaardigd edict genoemd „(Kṛtana)garamaharajadohitra", d. i. „kleindochter (dochter van een dochter) van Kṛtanagara [1]" en verder „Kṛtarājasa-Jayawarddhanamahārājaputrikā, „dochter van Koning Kṛtarājasa-Jayawarddhana." Dit is in overeenstemming met de feiten, en dus onberispelijk. En toch zou het wel mogelijk wezen dat potrapotrikā slechts schijnbaar met dohitra in strijd is. Evenals dohitra, al is het in strijd met Sanskrit taalgebruik, in den zin van dauhitrī genomen is, zou potra (pautra) voor pautrī kunnen staan, en potrikā naar analogie van putrikā, dat niet alleen „dochter", maar ook, en vooral, een „dochter die in de rechten van een zoon treedt", aanduiden: een „kleindochter die in de rechten van een kleinzoon treedt." Kṛtanagara stierf zonder zoons na te laten. Nu is het denkbaar, al is geen bericht daarover tot ons gekomen, dat Kṛtanagara bij de uithuwelijking zijner twee dochters aan Raden Wijaya het beding maakte dat een zoon van een zijner dochters, en zoo deze geen zoon kregen, de zoon van een dochter van een dochter beschouwd zou worden als van hem af te stammen in de mannelijke lijn en dus de voorrechten aan zulk een afstamming verbonden deelachtig worden. Inderdaad hadden de dochters van Kṛtanagara geen zoons, alleen twee dochters. Wel is waar werd Raden Wijaya opgevolgd door een zoon, doch deze zoon stamde niet af van Kṛtanagara. Bij 't kinderloos overlijden van dien opvolger werd Wiṣṇuwarddhanī — verondersteld dat de hierboven geopperde gissing juist is — al voortzetster van de mannelijke lijn beschouwd en dus haar zoon, Hayam Wuruk, onbetwist en rechtmatig haar opvolger in de regeering.

Als koningsnaam van Kṛtanagara wordt in onze inscriptie opgegeven: Jñāneçwara Bajra. Volgens de Pararaton p. 18 zou 's mans abhiṣeka geweest zijn „Bhaṭāra Çiwabuddha", doch dit is een vergissing, zooals wij gezien hebben. Door een gelukkig toeval is een ander bewijsstuk bewaard gebleven, zijnde een in 't Sanskrit gesteld wijopschrift, in een Noord-Indisch alfabet uit de 13de eeuw. Dit opschrift, afkomstig uit Toempang, in twee gelijkluidende exemplaren op een nog onverklaarde wijze naar Duitschland verdwaald en van daar ter inzage hierheen gezonden, kwam in handen van Prof. Speyer, die een verslag er van mededeelde onder den titel: „Eene Buddhis-

[1] De onjuistheid dohitra voor dauhitrī is niet bevreemdend in een Javaansch stuk.

tische Inscriptie afkomstig van Java [1].// In deze wijinscriptie, die begint met de bekende Buddhistische geloofsformule Ye dharmā hetuprabhavā, enz. verklaart Koning Kṛtanagara een belijder als leek (upāsaka) van 't Buddhisme, meer bepaaldelijk 't Mahāyāna te zijn. Als koningstitel leest men: Çri-Kṛtanagara-Wikrama Jñāna-Wajrotunggadeva-maharāja. In hoofdzaak komt dit overeen met hetgeen onze inscriptie te lezen geeft, namelijk: Çrī-Kṛtanāgara Jñāneçwara Bajra. Uttunggadewa-mahārāja is eigenlijk niet zoozeer een naam als een titel, niet alleen eigen aan Kṛtanagara. Het wijopschrift spreekt van een vrome gift, deyadharma, van Kṛtanagara; waarin die gift bestond wordt niet vermeld, maar men mag veronderstellen dat het een Buddhabeeld geweest is voor 't heiligdom te Jajagu (Toempang). In de Nāgarakṛtāgama 43, 2 luidt de koningsnaam: Çrī-Jñānabajreçwara.

In den twaalfden regel van onze inscriptie wordt genoemd een Patih Jirṇṇodhara (bedoeld: Jīrṇṇoddhara), een naam die de beteekenis heeft van //Hersteller van oude gebouwen//. Daar deze Patih, gelijk uit den samenhang blijkt, op de een of andere wijze bij de oprichting van 't heiligdom betrokken is geweest, terwijl Mada de verdienste van 't goede werk uitsluitend aan zich zelven toekent — blijkens den laatsten regel —, ligt het vermoeden voor de hand dat de Patih Jīrṇṇoddhara een hooge beambte was die 't oppertoezicht had op bouwwerken, zonder wiens goedkeuring geen stichting kon geschieden. In zooverre kan in de vermelding van zijn naam een erkenning van zijn medewerking bij het tot stand komen van 't gedenkteeken opgesloten liggen. Over de beteekenis van twīk verkeer ik in 't onzekere; het ontbreekt in 't Kawi-Balineesch Woordenboek. Misschien is het slechts een andere uitspraak van tuwek, //bejaard; een oude,// en moet het opgevat worden als een titel, zoo iets als Jav. pinituwa. Indien deze gissing gegrond is, zou men mogen vergelijken de uitdrukking sang wṛddhamantri, de oude minister, die in 't meermalen vermelde inscriptiefragment onder de verschillende Mantri's voorkomt; hoe het zij, daar ik van de beteekenis niet zeker was, heb ik het woord in de vertaling uitgelaten.

Wat wij omtrent de aanleiding tot en het doel van 't monument vernemen, is een merkwaardige bijdrage tot de kennis van Javaansche

[1] Verslagen en Meded. der Kon. Akademie v. Wetenschappen. 4de Reeks, D. VI (1903).

gebruiken in den ouden tijd. Het feit, ter herdenking waarvan Mada een caitya, een grafkapel of soortgelijk monument, liet oprichten bestond in de gedenkwaardige zelfopoffering van voorname brahmanen, Çiwaietische en Buddhistische geestelijken, en den Minister Mahāvṛddha, die bij den dood van Kṛtanagara, om een bewijs van hun trouwe aanhankelijkheid aan hun Vorst te geven, vrijwillig aan hun leven een einde maakten. [1] Het woord mangdalu staat blijkbaar voor 't meer gewone manglalu; dalu is trouwens hetzelfde woord als lalu, maar met dissimilatie der medeklinkers.

Zulk een voorbeeld van wat de Javanen bela noemen, is in 't geval van weduwen bij de Indiërs overbekend, doch zelfopoffering uit trouw aan een hoofd schijnt mij, tot nader bewijs van het tegendeel, een eigenaardig Maleisch-Polynesisch gebruik geweest te zijn. Of zulk een handeling met rechtzinnige Brahmanistische en Buddhistische begrippen te rijmen is, valt te betwijfelen. In 't gedicht Nāgara-kṛtāgama van Prapañca, die de vroomheid en geleerdheid van Kṛtanagara hemelhoog prijst, en uitvoerig stilstaat bij de godenbeelden, behalve dat van Çiwabuddha, waarin de trekken van den Vorst en zijne gemalin zijn afgebeeld, wordt van 't feit der zelfopoffering van de getrouwen niet gerept, hetzij omdat hij het niet bijzonder merkwaardig vond of om andere redenen.

Het doel van Mada met zijn vrome daad was, zooals hij zelf verklaart, om hulde te bewijzen aan de afstammelingen dergenen die zulk een bewijs van groote trouw aan hun Heer hadden gegeven; d. i. om in het nakroost de voorzaten te eeren. Santāna is „nakroost" in 't algemeen; pratisantāna wordt in 't Sanskrit niet aangetroffen ofschoon het een zuiver gevormde Sanskrit samenstelling is. In 't Kawi-Balineesch Woordenboek van v. d. Tuuk is het ook niet te vinden. Naar analogie van pratipuruṣa, een gelijkstaande man, consorte, denk ik dat ik dat onder pratisantāna verstaan wordt „iemand die zonder tot de afstammelingen te behooren toch daarmede gelijk gesteld wordt" laat ons zeggen: aanverwanten. Met volstrekte nauwkeurigheid laat zich het begrip niet bepalen.

Het denkbeeld om de afstammelingen te eeren wegens de verdiensten die hun voorouders zich verworven hebben, is in overeenstemming met het bestaan van een adellijke klasse; want adeldom en de voorrechten daarmee verbonden berusten toch ten slotte op de verdien-

[1] De hier bedoelde Mahawṛddha-mantri kan natuurlijk niet dezelfde zijn als de zooeven vermelde Wṛddhamantri, want deze laatste leefde onder de regeering van Wiṣṇuwarddhanī.

sten der voorouders en de veronderstelling dat het nageslacht zich zal beijveren die voorouders na te streven, hunner waardig te zijn.

Het Skr. woord kīrti, roem, heeft in 't Oud-Javaansch een eigenaardige begripswijziging ondergaan; men verstaat daaronder "een verdienstelijk, vooral vroom werk". Het zelfde is gebeurd met yaças, roem, dat als yaça in 't Oud-Javaansch beteekent "verdienstelijke daad, verdienste." In de hedendaagsche taal is yasa z. v. a. gawe "een werk, bouw, stichting;" het heeft niets gemeen met Skr. yasati, āyāsa, zooals in 't Jav. Wdb. wordt opgegeven. Wel is het mogelijk dat yasa in enkele gevallen ontstaan is uit het Oudjavaansche nyāsa, dat o. a. "een bouwwerk" beteekent, een beteekenis die aan 't oorspr. Skr. nyāsa vreemd is.

Maṇḍala, kring, kreits, rijksgebied, is een term die toegepast wordt op een grooter of kleiner land, dat onder een eigen heerscher staat. Een bekend voorbeeld van dit gebruik is Coḷamaṇḍala, bij ons verbasterd tot Coromandel. De gewone opvatting van 't woord komt uit in maṇḍaleça, maṇḍaleçwara, in het Tamil overgenomen als maṇḍalês'an, maṇḍalês'ura, met de beteekenis van "een onafhankelijk heerscher." In Yawadwīpamaṇḍala ligt dus opgesloten het begrip "'t soevereine rijk Java", of wel "'t eiland Java in zijn geheelen omvang." Inderdaad was ten tijde der inscriptie gansch Java onderworpen aan 't gezag der Vorstin van Madjapahit.

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

1904—1905.

BESTUURSVERGADERING.

van 21 Mei 1904.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Henny (Onder-Voorzitter), Poensen, Juynboll, van Vollenhoven en Kielstra (Secretaris); de overige HH. zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 16 April 1904 worden gelezen en goedgekeurd.

Van de HH. Mr. E. H. Bergsma, J. Bienfait, J. H. van Eeghen, S. J. M. van Geuns, Dr. H. Groothoff en D. A. P. Koning is bericht ontvangen dat zij het lidmaatschap van het Instituut aannemen;

van de leden H. J. A. Raedt van Oldenbarnevelt, I. C. R. Schenck, E. W. Scholten, J. A. Einthoven en R. Birckenhauer is opgaaf ontvangen van veranderd adres;

van de leden C. H. C. Byvanck, J. A. van der Chijs, A. P. W. van Meurs en J. A. Stegerhoek is mededeeling ontvangen dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Notificatie.

De Secretaris, herinnerende dat in de vorige vergadering besloten werd tot het opnemen in de *Bijdragen* van een opstel van den controleur Moolenburgh over Noord-Nieuw-Guinea, deelt mede dat inmiddels, den 1en Mei, hier het Tijdschrift aankwam van het Bataviaasch Genootschap, waarin hetzelfde stuk was opgenomen. In overeenstemming met den Voorzitter heeft hij daarop last gegeven, het stuk, dat reeds gezet en tot afdrukken gereed was, terug te houden.

Goedgekeurd.

Door den heer Juynboll wordt, ook namens den heer Poensen, verslag uitgebracht omtrent het denkbeeld om de verdere uitgaaf

van Klinkerts Hikajat mesa Kegoengan vanwege het Instituut te bevorderen.

Beide bestuursleden zijn van meening dat hiertoe wel eenige aanleiding bestaat, omdat het werk overeenkomt met Oudjavaansche Pandji-verhalen, waarvan nog weinig gepubliceerd is; dat er echter niet voldoende redenen kunnen worden aangevoerd om daartoe eene Regeeringssubsidie te vragen, en er dus slechts sprake zoude kunnen zijn van eenige ondersteuning der uitgaaf ten laste der fondsen van het Instituut.

Na bespreking wordt besloten, den Secretaris op te dragen ter zake met den uitgever, den heer P. W. M. Trap, overleg te treden.

Door den heer Kielstra wordt, ook namens den heer Bosboom, verslag uitgebracht over de bescheiden, ter publicatie van het Departement van Koloniën ontvangen.

De conclusie luidt: de stukken betreffende een drietal onderhoorigheden van Atjeh en de onlangs onder bestuur gebrachte landschappen Rajah en Panei, ter Oostkust van Sumatra, onveranderd op te nemen; maar de beide nota's over Benawa of Donggala (Celebes) vóór de plaatsing tot een geheel te verwerken.

Wordt besloten dienovereenkomstig te handelen, kunnende het omgewerkte stuk over Donggala in de volgende vergadering nader ter sprake komen.

Ten vervolge op het deswege verhandelde in de vorige vergadering deelt de Secretaris mede dat hij, na overleg met den heer Bosboom, den 21[en] April jl. namens het bestuur de medewerking van den Minister van Koloniën heeft verzocht voor het doen vervaardigen, op het Topographisch bureau alhier, van de bouwkundige teekeningen behoorende tot de monographie van de Tjandi Toempang; op dit verzoek is tot dusver nog geen antwoord ontvangen.

Van Dr. J. Brandes is, namens het Bataviaasch Genootschap, de mededeeling ontvangen dat het van hier verzonden exemplaar der Ramayana (zie notulen van 18 April 1903) niet is ontvangen, en dat het Genootschap zich aanbevolen houdt voor de geregelde toezending van *alle* Instituutsuitgaven.

De Secretaris deelt mede dat hij, thans aangeteekend, per post een tweede exemplaar heeft verzonden, en stelt verder voor aan laatstgenoemd verzoek te voldoen.

Goedgekeurd.

Van de HH. P. J. van Houten, G. K. Houwen en G. P. Rouffaer zijn verschillende boekwerken ten geschenke ontvangen, ten behoeve der bibliotheek; de Secretaris heeft hun deswege reeds namens het bestuur dank betuigd.

Notificatie.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 JUNI 1904.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Henny (Onder-Voorzitter), Martin, Poensen, Bosboom en Kielstra (Secretaris).

De overige bestuursleden zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 21 Mei jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn berichten van:

a. den heer W. Kromhout Cz., dat hij bereid is het lidmaatschap van het Instituut te aanvaarden;

b. de leden L. P. C. Roskott, Mr. D. H. van Gelder, G. H. J. Bruynis, P. J. F. van Heutsz en R. W. P. de Vries, dat zij hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen;

c. de leden W. J. M. Michielsen, G. J. Oudemans, C. van Coll en Mr. Th. B. Pleyte met opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

Op voorstel van den Secretaris worden met ingang van 1 Juli a. s. tot leden benoemd de HH. Mr. M. A. G. Harthoorn en C. J. M. Bovens.

Naar aanleiding eener door hem met prof. C. A. van Ophuysen gevoerde correspondentie stelt de Secretaris voor, met wijziging van de in de vorige vergadering genomen beslissing, de quaestie der

uitgaaf van de Hikajat mesa Kegoengan voorloopig te laten rusten.
Goedgekeurd.

De Secretaris deelt mede, dat door hem van den Minister van Koloniën d.d. 6 Juni j.l. L^{a} A^{1} n° 42 bericht is ontvangen dat tegen de reproductie der bouwkundige teekeningen, behoorende bij de monographie der Tjandi Toempang, bij het Topografisch bureau geene bedenking bestaat.
Notificatie.

De Secretaris brengt ter tafel de door het bestuurslid Bosboom persklaar gemaakte beschrijving van het landschap Donggala, met voorstel deze in de Bijdragen op te nemen.
Conform besloten.

Het bestuurslid Martin wijst op de wenschelijkheid, de in de Bijdragen op te nemen kaarten zooveel mogelijk te brengen in het formaat der Bijdragen, zoodat, indien mogelijk, vouwen vermeden wordt.
Na bespreking wordt besloten, het bestuurslid Bosboom uit te noodigen, bij verdere reproductie van kaarten in het Tijdschrift daarover toezicht te willen houden, zoodat zij op de meest geschikte schaal worden uitgegeven.
De heer Bosboom verklaart zich daartoe bereid.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 17 SEPTEMBER 1904.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Martin, Poensen, Bosboom, Juynboll, van Vollenhoven, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

De notulen der vergadering van 18 Juni jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn berichten van:

a. de HH. F. D. Cochius, R. A. Djoyo Adhiningrat, Mr. H. V. Monsanto en D. F. W. van Rees, dat zij het hun aangeboden lidmaatschap aanvaarden;

b. de leden W. C. Blanken, Mr. H. L. van Bloemen Waanders, Mr. J. Lee, C. Kraay, Dr. B. F. Matthes, Mr. M. S. Koster, Prof. Mr. W. van der Vlugt en Dr. J. Zeeman, dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschep wenschen te doen eindigen;

c. van de leden J. B. Hubenet, H. Kerbert, H. N. Kiliaan en A. M. H. J. Stokvis, benevens het Geogr. Gesellschaft te Bern, opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

Tot lid van het Instituut wordt benoemd de heer H. Brugman JEz., te Port-of-Spain, Trinidad.

Naar aanleiding van eene circulaire van het organisatie-comité van het in April 1905 te Algiers te houden Congrès International des Orientalistes wordt het bestuurslid van Vollenhoven uitgenoodigd, bij dat congres het Instituut te vertegenwoordigen.

De heer van Vollenhoven verklaart zich daartoe voorloopig bereid.

Naar aanleiding van een schrijven van Dr. Foy dd. 9 Juli jl., wordt besloten, in de eerstvolgende aflevering der *Bijdragen* de volgende „verbetering" te plaatsen:

„In den aanhef van zijn *Verslag eener studiereis* (Bijdragen, deel LVI bl. 625 noemt de heer J. A. Loebèr Jr. den Conservator van het K. Z. A. E. Museum te Dresden, Dr. Oswald Richter als de schrijver der in 1899 verschenen verhandeling „Zur Timor-Ornamentik."

„Dit was blijkbaar eene vergissing; op den titel dezer verhandeling toch is vermeld, dat zij werd samengesteld door Dr. W. Foy *en* Dr. O. Richter. „Eere, wien eere toekomt", — wij achten ons derhalve verplicht, op deze vergissing te wijzen en haar daarmede zoo goed mogelijk te herstellen.

Redactie der *Bijdragen.*"

De Secretaris deelt mede dat door de welwillende hulp van Dr. J. Ph. Vogel te Lahore vier, hier te lande moeilijk te verkrijgen werken over de Pundjab ten geschenke werden ontvangen.

Een tweetal andere werken, die niet kosteloos konden worden verstrekt, werden door zijne tusschenkomst aangekocht voor 9 Roepies en 2 Anna's: de Secretaris verzoekt goedkeuring op deze uitgaaf.

Geene bedenking.

Door den Voorzitter wordt ter tafel gebracht eene door den zendeling C. van der Roest, thans tijdelijk te Zeist woonachtig, samengestelde woordenlijst van het Tobelo'sch.

In handen van de HH. Kern en Juynboll.

De Secretaris deelt mede dat van deel LVII der Bijdragen, dat de contracten met inlandsche vorsten zal bevatten, thans zes vellen zijn afgedrukt, en dat intusschen ook met den druk der eerste aflevering van deel LVIII, welke bestemd is in Januari a. s. te verschijnen, is aangevangen.

Notificatie.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 OCTOBER 1904.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), IJzerman, Poensen, Heeres, Bosboom, Juynboll, van Vollenhoven, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. Henny (Onder-Voorzitter), de Groot en Martin.

De notulen der vergadering van 17 September jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn berichten van de HH. K. H. Corporaal, Mr. A. C. Crena de Iongh en Jhr. L. D. C. de Lannoy, dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen; van de leden W. van Heusden, F. W. A. Neeteson, C. A. de Munnick en J. H. de Waal Malefijt, opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

Van den Voorzitter van District E der vereeniging „Armenzorg" is d.d. 30 Sept. jl. het verzoek ontvangen, voor het houden der districtsvergaderingen eenmaal om de 14 dagen te mogen beschikken over een der localen van het Instituutsgebouw.

De Secretaris deelt mede, dat het lid, mejonkvrouw H. B. de la Bassecour Caan, mondeling dergelijk verzoek heeft gedaan voor het houden van eenige voordrachten over de zending in Indië.

Na bespreking wordt besloten, tegen de inwilliging van beide aanvragen bezwaar te maken, onder anderen op grond dat alle localen in gebruik zijn en eene beschikking daarover door andere lichamen of personen allicht ten nadeele der leden van het Instituut en het Indisch Genootschap zou zijn.

Door het Ministerie van Koloniën, Afdeeling F, is dd. 30 Sept. 1904 nº 4200 de vraag gesteld, tegen welken prijs en binnen welken tijd de levering zoude kunnen geschieden van 500 exx. der Bloemlezing uit Maleische Geschriften van Dr. Niemann, Eerste stuk.

Overeenkomstig de ter zake door het Bestuur aangenomen regelen is door den Secretaris dd. 1 October geantwoord, dat de levering zou kunnen geschieden voor f 1070.— zijnde de handelsprijs met 40 pCt. reductie, verhoogd met f 20.— voor de levering, naar behooren verpakt, franco te Amsterdam, — en dat de beschikbare voorraad voldoende is om haar onmiddellijk te doen plaats hebben.

Goedgekeurd.

Van het Departement van Koloniën is, desverlangd ter openbaarmaking, ontvangen eene uitvoerige beschrijving van het landschap Pasir (Oostkust van Borneo).

In handen van de HH. Bosboom en Kielstra.

De Voorzitter biedt ter plaatsing in de *Bijdragen* aan twee korte stukken, getiteld:

a. Eenige plaatsen uit de Nâgara Krĕtâgama betreffende Hayam Wiruk;

b. Iabadioe.

Tot de plaatsing wordt besloten.

Ook namens het Bestuurslid Juynboll stelt de Voorzitter voor, de in de vorige vergadering in hunne handen gestelde woordenlijst van het Tobelo'sch, samengesteld door den heer C. van der Roest, te doen drukken en uitgeven voor rekening van het Instituut.

Dienovereenkomstig wordt besloten, met bepaling dat de oplaag zal bedragen 250 exx.

De Voorzitter deelt, namens de Commissie van Bijstand voor het Oudheidkundig onderzoek op Java en Madura, mede dat de druk van tekst en platen van het werk over de Tjandi Toempang (juister: Tjandi Djogo) thans als afgeloopen kan worden beschouwd; het werk wordt thans gebonden en zal in den loop der maand November in den handel kunnen worden gebracht.

De kosten zullen circa f 4150.— bedragen, waarvan f 2000.— voor rekening van het Departement van Koloniën komt en het verder bedrag door het Bataviaasch Genootschap en het Instituut samen worden gedragen.

In verband hiermede wordt, in de verwachting dat het evengenoemd Genootschap daartegen geene bedenking zal hebben, de handelsprijs bepaald op f 12.—, terwijl aan de Koningin, als beschermvrouw van het Instituut, een prachtexemplaar zal worden aangeboden.

In afwachting eener nadere opgave van het Genootschap wordt voorts besloten, een 25-tal, namens beide Instellingen, ten geschenke aan te bieden aan autoriteiten, wetenschappelijke instellingen en personen, die geacht kunnen worden in het onderwerp der monografie bijzonder belang te stellen.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 NOVEMBER 1904.

Aanwezig de HH.: Kern (Voorzitter), Henny (Onder-Voorzitter), Martin, IJzerman, Poensen, Bosboom, Juynboll, Van Vollenhoven, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

De notulen der vergadering van 15 October 1904 worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

a. bericht van de leden P. H. van Andel, E. van Assen, Mr. L. W. C. van den Berg, Mr. J. W. van der Biesen, I. A. Naudin ter Cate en C. A. Rüsch, dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen;

b. bericht van het overlijden der leden G. W. Beeger en H. F. Groen van Waarder:

c. opgaaf van veranderd adres van de leden Prof. J. Kohler (buitenlandsch lid), Alb. C. Kruyt, Abram Muller, C. F. Schoch en W. C. Thieme.

Notificatie.

Met ingang van het jaar 1905 worden tot lid benoemd de HH. J. F. E. ten Brink, A. H. Voet en H. J. van der Leeuw.

De Secretaris deelt mede dat de eerste exemplaren der Tjandi Djago-beschrijving overeenkomstig het in de vorige vergadering genomen besluit zijn verzonden, en dat, op verzoek van den Minister van Koloniën, mede een exemplaar is toegezonden aan 's Rijks Ethnographisch museum te Leiden.

Notificatie.

Ook namens den heer Kielstra brengt de heer Bosboom verslag uit over de door het Departement van Koloniën, ter opneming in de *Bijdragen*, toegezonden Beschrijving van het landschap Pasir.

De plaatsing aanbevelende, wijst hij op de wenschelijkheid dat bij de publicatie de naam van den steller worde vermeld.

Na bespreking wordt besloten, het stuk in de *Bijdragen* op te nemen en aan den Minister van Koloniën alsnog opgaaf van den naam des schrijvers te vragen.

Van het lid Jonker is, ter plaatsing in de *Bijdragen* ontvangen: "Eenige Rottineesche verhalen, met vertaling".

In handen van de HH. Kern en Juynboll.

Door het lid Bosschart is de ontvangst erkend van £ 2 ten behoeve van het Koningin Wilhelmina-Ondersteuningsfonds te Melbourne.

In handen van den Penningmeester.

Door het lid G. P. Rouffaer is bij uitvoerig schrijven dd. 19

November de wenschelijkheid betoogd om, ten behoeve der photographie-verzameling der Bibliotheek, de medewerking in te roepen van de in Indië aanwezige amateur-photographen.

Wordt besloten, ter zake in overleg te treden met het bestuur van het Bataviaansch Genootschap.

De Voorzitter deelt mede, van het lid van Baarda een brief te hebben ontvangen, waarin de vraag wordt gesteld of er bij het Bestuur bezwaar bestaat om, ten behoeve van een uit te geven leesboek voor de inlandsche scholen op Halmaheira, eenige fabelen en vertellingen uit het Galelareesch en Loda'sch, vroeger door het Instituut uitgegeven, over te nemen.

Overeenkomstig 's Voorzitters voorstel wordt besloten, de gestelde vraag ontkennend te beantwoorden.

Door den Voorzitter wordt, ter plaatsing in de *Bijdragen*, aangeboden een opstel van het lid C. M. Pleyte, getiteld „Een oud-indisch sprookje in Lòdasch en Tobasch gewaad".

Tot bedoelde plaatsing wordt, overeenkomstig 's Voorzitters voorstel, besloten.

Door den Penningmeester wordt ter tafel gebracht de begrooting voor 1905.

Wordt besloten, haar in handen te stellen van den Secretaris en haar in de December-vergadering verder te behandelen.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 17 DECEMBER 1904.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter, Henny (Onder-Voorzitter), Poensen, Bosboom, Juynboll, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris). De overige HH. zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 19 November jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Van de HH. C. H. L. Baelde, L. D. van Cappellen, J. van Aalst, M. Dames Visser, F. C. Hering, A. H. L. Hensen, B. M. Goslings, B. Nijman en Mr. W. J. Snouck Hurgronje is bericht ontvangen dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.
Notificatie.

Op voorstel van den Secretaris worden tot lid benoemd de HH. Mr. P. N. van der Stok, S. C. Knappert en A. Lefebre Jr.

Van de voorloopige Commissie voor de Wereldtentoonstelling te Luik in 1905, Nederlandsche afdeeling, is de uitnoodiging ontvangen tot deelneming, o. a. door het huren van plaatsruimte.
Wordt besloten aan die uitnoodiging geen gevolg te geven.

Van de Société des Américanistes te Parijs is de uitnoodiging ontvangen tot ruiling der wederzijdsche uitgaven.
Aangezien de publicatiën van genoemd lichaam geheel vallen buiten het kader van de werkzaamheden des Instituuts, wordt besloten, aan de uitnoodiging geen gehoor te geven.

Van Z.Exc. den Minister van Koloniën is d.d. 23 November jl. L[a] A[s] N° 18 eene dankbetuiging namens H. M. de Koningin ontvangen voor het H. D. aangeboden prachtexemplaar der Beschrijving van Tjandi Djago.
Notificatie.

Van Z. Exc. den Minister van Koloniën is dd. 30 November jl. L[a] A 3 n° 3984 ontvangen eene woordenlijst van het Sentanisch en van het Jautefa'sch.

In handen van den Voorzitter.

In antwoord op de ter zake gestelde vraag is door den Minister van Koloniën dd. 30 dezer L[a] A 3 n° 3986 medegedeeld dat, officieel, de steller der ambtshalve door den Resident onderteekende beschrijving van het landschap Pasir onbekend is, maar dat er geen bezwaar bestaat in een noot den naam des stellers te vermelden wanneer het Instituutsbestuur zich deswege zekerheid verschaft.

Van het lid Mr. Ph. S. van Ronkel is ontvangen een opstel getiteld „Koeda Sĕmbĕrani".

In handen van de HH. Juynboll en Poensen.

Ook namens den Voorzitter brengt de heer Juynboll verslag uit over de Rottineesche verhalen van Mr. Dr. J. C. G. Jonker, met voorstel deze in de *Bijdragen* op te nemen.

Conform besloten.

Door het lid J. W. Gunning is dd. 16 December de vraag gesteld, of het Instituut eene bijdrage ad f 250.— zou kunnen geven voor eene studiereis van den heer Alb. C. Kruyt naar Halmaheira, Zuid-Celebes, Borneo, Nias en Sumatra.

Na beraadslaging wordt besloten te antwoorden dat het Instituut bereid is, zoo noodig het gevraagd bedrag te betalen bij wijze van voorschot op honorarium voor in de *Bijdragen* te plaatsen opstellen van den heer Kruyt.

De Begrooting van 1905, door den Penningmeester en Secretaris uitvoerig toegelicht, wordt met algemeene stemmen goedgekeurd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

OP 21 JANUARI 1905.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Henny (Onder-Voorzitter), Poensen, de Groot, Bosboom, Juynboll, Van Vollenhoven, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris). De overige bestuursleden, de HH. Martin, IJzerman en Heeres, zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 17 December 1904 worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. A. P. H. Hotz te 's-Gravenhage en Raden Mas Ario Soerardja ningrat te Samarang, benevens Mej. L. G. J. Carpentiers te 's-Gravenhage.

Van de HH. H. Brugman te Trinidad en Mr. A. J. C. E. van Heycop ten Ham tijdelijk te Rotterdam, is bericht ontvangen dat zij het lidmaatschap aanvaarden.

De HH. P. C. Coops, mr. H. Jelgerhuis Swildens, H. N. Kiliaan, Jhr. mr. J. J. Pompe van Meerdervoort, H. Ris en W. de Vogel hebben bericht, dat zij met ult° December 1904 hun lidmaatschap wenschten te doen eindigen.

De leden Mr. J. H. Abendanon, Dr. L. Bouchal, Dr. H. Bervoets, J. E. Bijlo, Mr. J. F. Burger en A. G. H. van Sluys zonden bericht van veranderd adres.

Notificatie.

Ontvangen zijn:

a. een postwissel ad f 12.—, contributie van Dr. Bouchal te Weenen over 1905;

b. f 1082.10 als saldo over 1903 en 1904 der administratie van Commissarissen in Indië;

c. f 1000 van het Bataviaasch Genootschap, ter voorloopige afrekening van zijn aandeel in de kosten der uitgaaf van de beschrijving der Tjandi Djago.

In handen van den Penningmeester.

De Voorzitter deelt mede, nog niet gereed te zijn met zijn verslag over de in de vorige vergadering ter tafel gebrachte woordenlijst van het Sentanisch en Jautefa'sch.

Notificatie.

Door de HH. Juynboll en Poensen wordt voorgesteld, het in hunne handen gesteld stukje van Dr. Ph. S. van Ronkel "Koeda sĕmbĕrani" in de *Bijdragen* op te nemen.

Goedgekeurd.

Van den heer J. C. van Eerde te 's-Gravenhage is ontvangen, ter plaatsing in de *Bijdragen*, een opstel, getiteld Toetoer monjèh op Lombok.

In handen van de HH. Juynboll en Poensen.

De Secretaris deelt mede, overeenkomstig het verzoek van den Minister van Koloniën d.d. 7 dezer L^a^ As n° 58, een exemplaar der Tjandi Djago-beschrijving te hebben gezonden aan den directeur van het Koloniaal Museum te Haarlem.

Goedgekeurd.

De Secretaris leest het door hem opgemaakt Jaarverslag, dat tot geene opmerkingen aanleiding geeft.

De Penningmeester brengt ter tafel zijne Rekening en Verantwoording over 1904.

Na door de leden Henny en Bosboom te zijn nagezien en accoord bevonden, wordt een en ander in handen gesteld van de gewone leden J. H. de Groot en J. A. van der Loeff, die zullen worden uitgenoodigd ter Algemeene vergadering verslag te willen uitbrengen.

De datum der Algemeene Vergadering wordt gesteld op 18 Februari a.s.

Ter vervulling der vacatures, ingevolge art. 8, 2^e^ alinea van het Reglement in het Bestuur ontstaande door de periodieke aftreding van de HH. Visser, Martin en IJzerman, van wie alleen de eerste herkiesbaar is, worden de volgende drietallen opgemaakt.

1. Vacature—Visser:
   - G. C. Visser.
   - Mr. J. B. van Berckel.
   - J. A. van der Loeff.

2. Vacature—Martin:
G. W. W. C. baron van Höevell.
A. M. Joekes.
J. E. de Meijier.

3. Vacature—IJzerman:
Mr. C. Th. van Deventer.
Mr. J. H. Andries.
Mr. D. Fock.

De Voorzitter brengt ter tafel eene „Spraakkunst van de Nufoorsche taal”, samengesteld door F. J. F. van Hasselt, zendeling van de Utrechtsche Zendingsvereeniging, tijdelijk te Utrecht, — met voorstel dit werkje voor rekening van het Instituut uit te geven.

Dienovereenkomstig wordt besloten, met bepaling dat de oplaag 250 exx. zal bedragen.

De vergadering wordt gesloten.

JAARVERSLAG OVER 1904.

Het *Bestuur* bestond in het afgeloopen jaar uit de HH.: Prof. Dr. Kern (Voorzitter), Mr. J. E. Henny (Onder-Voorzitter), Prof. Dr. K. Martin, J. W. IJzerman, Prof. C. Poensen, Prof. Mr. J. E. Heeres, Prof. Dr. J. J. M. de Groot, H. D. H. Bosboom, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, G. C. Visser (Penningmeester) en Dr. E. B. Kielstra (Secretaris).

De Heer G. P. Rouffaer bleef, als Adjunct-Secretaris, zijne gewaardeerde diensten aan het Instituut wijden.

Ingevolge art. 8 van het reglement treden thans de HH. Martin, IJzerman en Visser af, en is alleen de laatste dadelijk herkiesbaar.

Op 1 Januari telde het Instituut:

1 Beschermvrouw (H. M. de Koningin).
34 Buitenlandsche en 2 Eereleden.
6 Donateurs.
7 Contribueerende Instellingen.
637 Gewone en
2 Correspondeerende leden.

Door den dood ontvielen ons de leden G. W. Beeger, G. Birnie, J. Boissevain, J. Faes, H. E. Groen van Waarder, C. J. van Haastert, Dr. D. W. Horst, J. L. van der Made, A. P. M. van Oordt en Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet.

Door ruiling van werken staat het Instituut in verbinding tot 132 genootschappen en instellingen.

De Commissarissen te Batavia, Dr. J. Brandes en Dr. Ph. S. van Ronkel, vervulden wederom met de meeste welwillendheid hunne taak.

Van de *Bijdragen* verscheen het 56^{e} deel.

Het 57^{e} deel, de contracten met inlandsche vorsten bevattende, is ter perse.

Van het 58^{e} deel verscheen reeds de 1^{e} en 2^{e} aflevering.

De in het vorig verslag reeds vermelde beschrijving van de Tjandi Djago (nabij Toempang) zag het licht.

Verder werd besloten tot de uitgaaf eener woordenlijst van het Tobelo'sch, samengesteld door heer C. van der Roest.

Door de zorg, welke aan de uitgaaf van „Tjandi Djago" werd gewijd en verder door de vele beslommeringen, aan de aanvulling der Bibliotheek verbonden, had de druk van den catalogus slechts weinig voortgang.

Het gebouw van het Instituut bleef geheel aan de verwachting voldoen. Zooals reeds in het vorig verslag werd vermeld, wordt thans van de Bibliotheek en de leeszaal opvallend meer gebruik gemaakt dan vroeger, met het gevolg dat verschillende personen tot het lidmaatschap toetraden. De vooruitgang in het ledental, welke wij ditmaal mogen constateeren ondanks het bedanken van betrekkelijk velen, meenen wij in hoofdzaak aan onze betere inrichting te mogen toeschrijven.

Omtrent den financieelen toestand kan het volgende worden medegedeeld.

Volgens de door den Penningmeester opgemaakte balans is het Instituut, aan effecten en contanten, in het bezit van f 22019.46½, tegen f 22003.93 op 1 Januari 1904. Schijnbaar volgt hieruit dat de toestand stationair is gebleven; in werkelijkheid is er vooruitgang, daar nog een deel der contributiën van de Indische leden moet worden ontvangen en voor rekening van het Bataviaasch Genootschap f 1000.— werd betaald voor de uitgaaf der Beschrijving van de Tjandi Djago, welk bedrag sedert werd overgemaakt. Daartegenover staat alleen dat de „toelage uit de Indische kas" thans over twee jaren is geboekt. Vermoedelijk zal derhalve over 1904 een werkelijk saldo van ca. f 1500.— beschikbaar komen, welke uitkomst niet ongunstig mag heeten met het oog op de groote uitgaven, aan de Biblotheek ten koste gelegd, en over het loopende jaar niet meer te wachten.

ALGEMEENE VERGADERING

OP 18 FEBRUARI 1905.

Aanwezig zijn de Bestuursleden Kern (Voorzitter), Henny (Onder-Voorzitter), Poensen, Juynboll, Martin, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris), benevens de gewone leden J. H. de Groot, G. W. W. C. baron van Höevell, G. P. Rouffaer, C. Th. van Deventer en W. van Gelder.

De Voorzitter opent de vergadering met een welkomstgroet en herinnert dat de Notulen der vorige, op 20 Februari 1904 gehouden algemeene vergadering reeds in de *Bijdragen* zijn openbaar gemaakt. Daar niemand voorlezing verlangt of aanmerkingen heeft, worden zij thans definitief vastgesteld.

De Secretaris leest het door hem opgemaakt jaarverslag, hetwelk op voorstel van den Voorzitter voor notificatie wordt aangenomen, met dankbetuiging aan den Secretaris voor zijn arbeid.

De Rekening en Verantwoording van den Penningmeester is, volgens art. 4 van het Reglement, na door het Bestuur te zijn onderzocht en beoordeeld, in handen gesteld van de leden J. H. de Groot en J. A. van der Loeff, die het volgende verslag hebben uitgebracht:

„Wij hebben de eer, het Bestuur in kennis te stellen, dat wij aan de opdracht, ons gedaan om de Rekening en Verantwoording van Uwen Penningmeester na te zien, gevolg hebben gegeven; het is ons aangenaam, te kunnen mededeelen dat wij die rekening, loopend over het jaar 1904, in goede orde hebben bevonden.

„Wij stellen Uw bestuur mitsdien voor, den Penningmeester voor zijn gehouden beheer te dechargeeren en hem voor zijne accurate administratie te bedanken."

Dienovereenkomstig wordt besloten, waarna de Voorzitter de Commissie dank zegt voor haar verslag en den Penningmeester lof

brengt, die, in het eerste jaar van zijn beheer, dat als een proefjaar zoude kunnen worden beschouwd, zoo geheel getoond heeft de rechte man te zijn op de rechte plaats. *(Toejuiching).*

Ter vervulling van de vacatures in het bestuur, ontstaan door de periodieke aftreding van de HH. G. C. Visser, Prof. dr. K. Martin en J. W. IJzerman van welke HH. alleen de eerstgenoemde herkiesbaar is, worden met nagenoeg algemeene stemmen gekozen de HH. G. C. Visser, G. W. W. C. baron van Höevell en Mr. C. Th. van Deventer, die zich bereid verklaren de hun opgedragen functie te aanvaarden.

De Voorzitter stelt voor de vanwege het Instituut uit te geven werken: Woordenlijst van het Tobelo'sch, door C. van der Roest, en Spraakkunst van de Nufoorsche taal, door F. J. F. van Hasselt, voor de leden verkrijgbaar te stellen tegen de helft van den boekhandelsprijs (art. 13, 2e al. van het Reglement).

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter brengt, ook namens de Vergadering, dank aan de aftredende leden Martin en IJzerman voor de diensten welke zij gedurende het jongste vierjarig tijdperk als bestuurslid aan het Instituut bewezen, en hoopt dat de uren, in de maandelijksche vergaderingen met hunne medebestuurders doorgebracht, bij hen in aangename herinnering zullen blijven.

De heer Martin zegt den Voorzitter dank voor zijne vriendelijke woorden en geeft, zij het ten overvloede, gaarne de verzekering dat hij niet anders dan aangename herinneringen aan de bestuursvergaderingen zal behouden.

De heer J. H. de Groot acht zich, als oudste in jaren en als oud bestuurslid, gerechtigd, ook namens de vergadering, hulde te brengen aan den Voorzitter en de verdere bestuursleden, die wederom een jaar lang met zooveel ijver en toewijding de belangen van het Koninklijk Instituut hebben behartigd.

De Voorzitter antwoordt, dat de hartelijke woorden van den heer de Groot vooral waarde hebben nu zij gesproken zijn door een man, die zoovele jaren deelnam aan de werkzaamheden van het bestuur en aan wien het Instituut zoo bijzonder veel verplicht is. Andere omstandigheden mogen er toe hebben meegewerkt, voor een goed

deel is het ongetwijfeld te danken aan zijn beleid, dat de beschikbare geldmiddelen het bestuur in staat stelden het tegenwoordige gebouw te betrekken en zoo doelmatig voor zijne nieuwe bestemming in te richten. Mochten er aanvankelijk enkelen geweest zijn, die de verhuizing afkeurden, — de ervaring heeft hen in het ongelijk gesteld, en zonder dat de lasten der instelling belangrijk werden verzwaard, is in alle opzichten eene verbetering verkregen die, door de bezoekers van leeszaal en bibliotheek vooral, dagelijks wordt gewaardeerd. Moge de heer de Groot nog verscheiden jaren met welgevallen zien naar den tegenwoordigen zetel van het Instituut, dat zooveel aan zijn geldelijk beheer heeft te danken gehad! *(Toejuiching)*.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 18 FEBRUARI 1905.

Aanwezig de HH. Kern, Henny, Poensen, Juynboll, van Höevell, van Deventer, Visser en Kielstra.

De overige HH. zonden bericht van verhindering.

Tot Voorzitter, Onder-Voorzitter, Penningmeester en Secretaris werden gekozen de HH. Kern, Henny, Visser en Kielstra.

De notulen der vergadering van 21 Januari jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. B. R. G. Bouricius te Hilversum, Jhr. Mr. Dr. H. A. van Karnebeek te 's Gravenhage, D. A. J. Kessler te Scheveningen, J. Nuhout van der Veen te 's Gravenhage, Jhr. L. C. van Panhuys te 's Gravenhage, H. Waller te Ubbergen.

Door de HH. Mr. D. C. J. H. Kropveld, E. Taylor Weber, E. L. M. Kühr en A. A. Knuijver is kennis gegeven dat zij hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen; de leden Dr. N. Adriani, J. C. van der Meulen, E. F. Thijssen en H. C. Douwes Dekker zonden opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten, de van het Departement van Koloniën ontvangen woordenlijst van het Sentanisch in de *Bijdragen* op te nemen, doch omtrent die van het Jautefa'sch nog zijn nader voorstel af te wachten.

Door den heer Poensen wordt, ook namens den heer Juynboll, verslag uitgebracht over het opstel „Toetoer monjèh op Lombok" van den heer van Eerde. Zij meenen dat opneming daarvan in de

Bijdragen alleszins aanbeveling verdient, doch dat de publicatie belangrijk zoude winnen indien een tekstuitgaaf van het oorspronkelijk handschrift daarbij kon worden gevoegd.

Wordt besloten, daarover met den heer van Eerde in overleg te treden.

De Onder-Voorzitter brengt ter sprake de verzekering tegen brand van het gebouw, de bibliotheek, de fondsartikelen en het meubilair van het Instituut. Hij toont aan, dat de thans loopende polissen op verschillende punten wijziging en verbetering eischen.

Aan de HH. Visser en van Deventer wordt opgedragen, een en ander na te gaan; de polissen betreffende meubilair en bibliotheek worden daartoe aan laatstgenoemde ter hand gesteld.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 18 MAART 1905.

Aanwezig alle Bestuursleden behalve de HH. Heeres en Visser (Penningmeester), die bericht zonden van verhindering.

De notulen der Algemeene en der Bestuursvergadering van 18 Februari jl. worden gelezen en — wat de eerste betreft voorloopig — goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. Dr. H. Franssen, Prof. C. J. van Loon, C. E. J. Meyll en, met ingang van 1 Juli a. s., C. F. Zeeman.

Van de leden M. J. van Baarda, M. C. Schadee, W. de Jongh Dz. en M. Joustra is opgaaf ontvangen van veranderd adres;

van de leden Dr. D. A. Sloos, L. C. A. F. Lange en M. W. Scholten, mededeeling dat zij hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

De Secretaris deelt, ten vervolge op het ten deze in de vergadering van 15 October 1904 verhandelde, mede dat hij thans van het Departement van Koloniën, afd. F. dd. 9 Maart 1905 n° 1188 bericht heeft ontvangen dat voor de aangevraagde 500 exx. van het 1e stuk van Niemann's Bloemlezing niet meer kan worden besteed dan f 0.80 per exemplaar, en dat, wanneer het Instituut niet genegen is de levering tegen dien prijs op zich te nemen, van den aankoop wordt afgezien. Als toelichting wordt daarbij gezegd dat, bij eene „betrekkelijk groote oplaag", de Landsdrukkerij te Batavia den prijs lager heeft gesteld, — waaruit zoude kunnen worden afgeleid dat men van Regeeringswege in Indië een door het Instituut uitgegeven werk heeft nagedrukt, zonder rekening te houden met de billijkheid tegenover het Instituut.

Wat den prijs betreft, — volgens de bestaande overeenkomst met de Nederlandsche Boek- en Steendrukkerij, voorheen H. L. Smits, zoude voor 500 exx. de druk alleen — dus zonder rekening te houden met de kosten van correctie en met het door het Instituut betaalde honorarium — reeds vrij wat meer kosten dan tachtig cents per exemplaar.

Mitsdien wordt de Secretaris gemachtigd, aan het Departement van Koloniën te berichten dat tegen dien prijs geene exemplaren kunnen worden geleverd.

Voorts wordt na discussie besloten, voortaan van alle uitgaven van het Instituut het eigendomsrecht te verzekeren. Waar nagenoeg alle uitgaven dezer Instelling belangrijk verlies geven — eene opoffering, welke zij zich in het belang van de wetenschap getroost — zou het Bestuur niet verantwoord zijn wanneer het de zeer enkele fondsartikelen, waarbij geen verlies geleden wordt, den nadruk veroorlooft en daarmede de eenige bate prijs geeft welke het uit zijne uitgaven trekken kan.

Van den heer J. C. van Eerde is dd. 21 Februari jl. bericht ontvangen dat hij, instemmende met den wensch van het Bestuur om bij zijn opstel „Toetoer Monjèh op Lombok" den tekst van het oorspronkelijk handschrift te voegen, dit uit Indië, waar hij het achter liet, heeft ontboden.

Notificatie.

Door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen is dd. 23 Januari jl. n° 21 bericht, dat het gaarne zal medewerken

om van de zich in Indië bevindende amateur-fotografen eene verzameling afbeeldingen te verkrijgen van velerlei zaken die thans niet of onvoldoende bekend zijn. De voor het Instituut bestemde exemplaren zullen door het Genootschap aan de Commissarissen te Batavia worden afgegeven (zie notulen der Bestuursvergadering van 19 November 1904).

Notificatie.

Van het lid M. Joustra is, ter plaatsing in de *Bijdragen*, ontvangen een opstel „Karo'sche taalstudiën, voornaamwoorden".

In handen van de HH. Poensen en Juynboll.

Door den Heer van Deventer wordt voorloopig verslag uitgebracht over de bezwaren, welk in de vorige vergadering zijn geopperd tegen de voorwaarden waarop de eigendommen des Instituuts thans tegen brandschade zijn verzekerd.

Aangezien echter die bezwaren nog niet alle zijn opgelost en de Penningmeester heden niet tegenwoordig kon zijn, wordt besloten de verdere behandeling van het onderwerp tot eene volgende bijeenkomst te verdagen.

De polissen betreffende meubilair en bibliotheek worden tot nader onderzoek gesteld in handen van den heer Henny.

Terugkomende op het ter zake besprokene in de Bestuursvergadering van 17 September 1904, stelt de heer van Vollenhoven voor, thans definitief het bestuurslid de Groot te benoemen tot vertegenwoordiger van het Orientalistencongres te Algiers.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 APRIL 1905.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Poensen, Bosboom, Juynboll, Van Höevell, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris). De overige heeren zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 18 Maart worden gelezen en goedgekeurd.

Tot nieuwe leden worden benoemd de HH. Mr. W. Boekhoudt, rechterlijk ambtenaar te Serang, E. J. W. van Dijk, ass.-resident te Indramajoe, J. P. van Rossum te 's-Gravenhage, J. D. Vader, administrateur der suikerfabriek Basito te Koedoes, en Mr. L. K. Wennekendonk te 's-Gravenhage.

Ingekomen zijn:

a. mededeeling van veranderd adres van de leden Mr. G. J. A. van Berckel, J. F. E. ten Brink, J. Ph. van Driest, H. F. Kouwenberg, M. C. Schadee, A. P. Tadema, Jhr. L. J. de Villeneuve;

b. bericht van het lid prof. dr. A. A. W. Hubrecht, dat hij bij het einde des jaars zijn lidmaatschap wenscht te doen eindigen;

c. bericht van het overlijden der leden D. Laan en L. B. Paardekooper.

Notificatie.

Van het Bataviaasch Genootschap is ontvangen een postwissel ad f 35.— ter eind-afrekening der uitgaaf van Tjandi Djago.

In handen van den Penningmeester.

Door den Bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Utrecht is d.d. 4 April een ex. gevraagd van de Beschrijving der Tjandi Djago.

Wordt besloten, te antwoorden dat het werk niet gratis kan worden afgestaan, o.a. daar de uitgaaf niet alleen door het Instituut is bezorgd.

De Secretaris stelt voor, den handelsprijs der Nufoorsche Spraakkunst te bepalen op f 0.80 per exemplaar.

Goedgekeurd.

De Secretaris doet mededeeling van het overleg, door hem nader met het Departement van Koloniën gehouden ter zake der levering van 500 exx. van Niemann's Bloemlezing uit Maleische Geschriften, Eerste stuk, en vraagt goedkeuring op de voorstellen, betreffende de levering ook van meer exemplaren, welke door hem zijn ontworpen, en hierop nederkomen dat het Departement zou betalen: f 2.— per stuk bij levering van 500, f 1.— per stuk bij levering van 2500, f 0.80 per stuk bij levering van 5000 of meer exemplaren.

De gevraagde goedkeuring wordt verleend.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten tot plaatsing in

de *Bijdragen* van een „Toegift" tot de „Gegevens over Land en Volk van Suriname" door C. van Coll, met naschrift en Bijlagen door G. P. Rouffaer.

Op voorstel van de HH. Poensen en Juynboll wordt besloten tot opneming in de *Bijdragen* van de Karosche taalstudiën, voornaamwoorden, door het lid M. Joustra.

Van het India Office zijn op aanvraag ten geschenke ontvangen:
a. eene geheele serie Reports on Sanitary measures in India (1876—heden).
b. idem Reports on Railways in India (1878—heden).
c. twee hier ontbrekende deelen der Calendar of State-papers.
Onder dankbetuiging deponeeren.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 20 MEI 1905.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Henny (Onder-Voorzitter), Poensen, Bosboom, Juynboll, van Höevell en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. van Deventer en Visser (Penningmeester).

De notulen der vergadering van 15 April jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. A. J. N. Engelenberg te Donggala (Midden-Celebes), Dr. F. de Haan te Batavia, Mr. C. A. de la Parra te Bondowoso en C. L. Vlaanderen te Langsee (Samarang).[1]

Van de HH. W. L. Jennissen, H. G. Willems, Th. A. L. Heyting,

Jhr. Mr. J. W. G. Boreel van Hogelanden, W. J. C. Creutz Lechleitner en Dr. H. J. Kiewiet de Jonge is bericht ontvangen dat zij hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Van de leden H. C. Douwes Dekker, H. Heeres, S. C. Knappert, J. F. Niermeijer, H. A. de Nooy en I. C. R Schenck is bericht ontvangen van veranderd adres.

Van den heer F. J. F. van Hasselt zijn, ter plaatsing in de *Bijdragen*, ontvangen „Nufoorsche fabelen en vertellingen".

In handen van de HH. Poensen en Kern.

Van den heer A. Bolsius is, tot hetzelfde doel, ontvangen een opstel over de Alfoersche taal in de Minahasa.

Als boven.

Van den heer J. C. van Eerde is ontvangen de Sassaksche tekst van zijn opstel „Toetoer monjèh" (zie notulen van Februari jl.)

Tot de plaatsing in de *Bijdragen* wordt besloten, met opdracht aan den Secretaris, vooraf nog aan den heer van Eerde te vragen, of de vertaling is bewerkt naar *dit* handschrift en, zoo niet, of hij in de vertaling de afwijkingen zoude willen toelichten.

De Voorzitter zegt voor de eerstvolgende aflevering der *Bijdragen* een kort opstel toe over eene belangrijke oud-Javaansche inscriptie, onlangs op Java gevonden.

Tot de plaatsing wordt besloten.

De vergadering wordt gesloten.

